Victor Sebestyen

1989

PRĂBUȘIREA IMPERIULUI SOVIETIC

LITERA

Revolution 1989. The Fall of the Soviet Empire,
de Victor Sebestyen
Copyright © Victor Sebestyen, 2009

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România
tel./fax 021 3196390; e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteţi vizita pe

Copyright © 2009, Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Graal Soft – Integrated Translation Services

Editor: Vidraşcu şi fiii
Copertă: Vladimir Zmeev
Redactori: Andreea Stoica, Gabriela Trăşculescu
Tehnoredactare şi prepress: Anca Suciu

Tipărit la G Canale, Bucureşti

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SEBESTYEN, VICTOR
1989 - Prăbuşirea imperiului sovietic / Victor Sebestyen; trad.: Graal Soft Integrated Translation – Bucureşti: Litera Internaţional, 2009

ISBN 978-973-675-722-8

94(47)"1989"

În memoria mamei mele, Éva,
şi a Patriciei Diggory

CUPRINS

Lista ilustraţiilor 9
Mulţumiri 11
Harta Europei în 1989 14
Introducere 17
Prolog 21

PARTEA ÎNTÂI: RĂZBOIUL RECE

1 Statul muncitoresc 29
2 Un mesaj al speranţei 40
3 Solidaritatea 45
4 Electricianul 48
5 Războiul civil 64
6 Rana sângerândă 71
7 Puterea celor fără de putere 76
8 Able Archer 89
9 Porumbelul conducător al Americii 98
10 O victorie amară 103

PARTEA A DOUA: DEZGHEŢUL

11 Noul Ţar 115
12 Sabia şi scutul 125
13 Apostolul lui Lenin 136
14 Amintiri tăcute 145
15 „Nu putem câştiga" 152
16 „Lasă-i să urască" 159
17 Cernobîl: dezastrul nuclear 172
18 Epurarea etnică 179
19 Umilinţa din Piaţa Roşie 184
20 Banda celor patru 188
21 Vietnamul lui Gorbaciov 192
22 Poveştile bătrânilor 196
23 Sfârşit de partidă în Polonia 206
24 Preşedintele Bush preia comanda 212
25 Triumf în Manhattan 216

PARTEA A TREIA: REVOLUŢIA

26 Războiul cuvintelor 225
27 Havel în închisoare 230
28 Masa rotundă 233
29 Împuşcat mortal 237
30 Podul Prieteniei 240
31 Cortina cade 244
32 Americanul precaut 248
33 Opoziţia loială 253
34 Dictatorul îşi plăteşte datoriile 255
35 Alegeri furate 260
36 Expulzarea turcilor 265
37 Alunecarea 269
38 Înmormântare la Budapesta 274
39 Un turneu prezidenţial 281
40 Drumul Trabanturilor 290
41 Un guvern de disidenţi 296
42 Refugiaţii 299
43 Petrecerea aniversară 308
44 Puterea poporului 316
45 Zidul se prăbuşeşte 323
46 Lovitura 332
47 Revoluţia de catifea 338
48 Momentul de slăbiciune 349

Final 366
Referinţe 369
Bibliografie 391
Index 395

Ilustraţii

SECŢIUNEA ÎNTÂI

Brejnev şi Honecker, Berlinul de Est, 7 octombrie 1979 (*Corbis*)

Lech Wałęsa, Şantierul naval Lenin, Gdańsk, 26 august 1980 (*Press Association*)

The Plastic People of the Universe, anii 1980

Václav Havel, Praga, 10 decembrie 1988 (*Getty*)

Cernobîl, după 14 ore de la explozie, 27 aprilie 1986 (*Corbis*)

Băiat alergând după un tanc de patrulă sovietic, Kabul, aprilie 1989 (*Getty*)

Militanţi Yakub Khan în Afganistan (*RIA Novosti/Top Foto*)

George H.W. Bush, Ronald Reagan, Pavel Palazcenko şi Mihail Gorbaciov, Governors Island, 1 decembrie 1988 (*Time & Life/Getty*)

Lech Wałęsa şi Wojciech Jaruzelski, Westerplatte, 1 septembrie 1989 (*Chip Hires, Gamma/Camera Press*)

Boris Gromov, Termez, 6 februarie 1989 (*Getty*)

Mamă îmbrăţişânddu-şi fiul, Termez, 6 februarie 1989 (Getty)

Gorbaciov la Praga, 4 noiembrie 1987 (*Patrick Aventurier, Gamma/Camera Press*)

Distrugerea Cortinei de Fier, graniţa maghiară, 1 mai 1989 (*Eric Bouvet, Gamma/Camera Press*)

Refugiaţi est-germani fug printr-o poartă de lângă Sopron, 19 august 1989 (*Reuters*)

Lech Wałęsa, Gdańsk, 3 iunie 1989 (*Press Association*)

James Baker şi Eduard Şevardnadze, Jackson Hole, Wyoming, septembrie 1989 (*Corbis*)

SECŢIUNEA A DOUA

Procesiune cu torţe, Berlin, 6 octombrie 1989 (*H.P. Stiebing, Bridgeman Art Library*)

Conferinţa de presă a lui Günter Schabowski, 9 noiembrie 1989 (*Eric Bouvet, Gamma/Camera Press*)

Mulţimi la zidul Berlinului, 9 noiembrie 1989 (*Bouvet-Merillon, Gamma/Camera Press*)

Soldat est-german priveşte prin Zidul Berlinului, 12 noiembrie 1989 (*Press Association*)

Mulţimi la zidul Berlinului, 9 noiembrie 1989 (*Press Association*)

Berlinezii dansează pe Zidul Berlinului, 10 noiembrie 1989 (*Press Association*)

Deschiderea Zidului Berlinului, 11 noiembrie 1989 (*Patrick Piel, Gamma/Camera Press*)

Demonstraţii în Praga, 21 noiembrie 1989 (*Bouvet-Merillon, Gamma/Camera Press*)

Václav Havel şi Alexander Dubček, Praga, 24 noiembrie 1989 (*Bouvet-Hires-Merillon, Gamma/Camera Press*)

Protestatară ţinută de un jandarm, Praga, 21 noiembrie 1989 (*Herbert Slavik*)

Nicolae Ceauşescu la mitingul din Bucureşti, 21 decembrie 1989 (*Press Association*)

Tancuri în Piaţa Palatului, Bucureşti, decembrie 1989 (*Corbis*)

Soldaţi în Piaţa Palatului, Bucureşti, decembrie 1989 (*Corbis*)

Nicolae şi Elena Ceauşescu după ce au fost arestaţi, 25 decembrie 1989 (*Televiziunea Română/Gamma/Camera Press*)

Ceauşescu imediat după execuţie, 25 decembrie 1989 (*Televiziunea Română/Getty*)

Papa Ioan Paul al II-lea, Mihail şi Raisa Gorbaciov, Vatican, decembrie 1989 (*TopFoto*)

Tancurile sovietice părăsesc Ungaria, 1989 (*Eric Bouvet, Gamma/Camera Press*)

Mulţumiri

Am călătorit în Europa Centrală oficial şi ca turist încă de la sfârşitul anilor 1970, când, pentru locuitorii Occidentului, oraşe ca Praga sau Budapesta reprezentau locuri îndepărtate, misterioase, uneori sinistre, despre care se ştiau puţine lucruri. Datorită evenimentelor descrise în această carte ele au redevit oraşe înfloritoare, în inima tradiţiilor europene. Această lucrare este rezultatul a peste două sute de călătorii, de-a lungul a mai mult de trei decenii, şi nu ar fi văzut lumina zilei fără ajutorul unui număr mare de oameni, unii dintre ei, în zilele negre ale totalitarismului, riscând enorm pentru a discuta cu mine. Nu am spaţiu suficient pentru a-i menţiona pe toţi. Am inclus în carte interviuri şi conversaţii care au avut loc cu mulţi ani în urmă, multe dintre ele în 1989, adăugându-le comentarii recente. De multe ori am vorbit din nou, după mulţi ani, cu aceiaşi oameni, care au contribuit la înţelegerea mai clară a evenimentelor.

În Polonia îi sunt recunoscător lui Tadeusz Mazowiecki, Jerzy Urban, Lech Wałęsa şi Insitutului Lech Wałęsa, Annei Walentynowycz, Danutei Galecka şi lui Jadzia Komornicka. În timp ce făceam cercetare şi scriam această carte, au murit trei dintre oamenii care, de-a lungul anilor şi în timpul vizitelor mele în Polonia, mi-au fost de mare ajutor: Mieczysław Rakowski, Alina Pienkowska şi Bronisław Geremek. Dosarele Andrzej Stelmachowski au fost foarte utile; la fel şi personalul de la Arhivele Militare Centrale şi de la Institutul Amintirii Naţionale din Varşovia.

În Republica Cehă şi Slovacia le rămân îndatorat lui Ondřej Soukoup, Michael Kocáb, Jefim Fistein, Peta Brod, Jacques Rupnik, Dasha Antelova, Jiři Dienstbier, Annei Bryson, Peter Uhl, Tom Gross, Jan Urban şi personalului de la Arhiva Biroului Prezidenţial, de la arhiva Administraţiei Centrale şi de la arhiva Parlamentului Ceh. Institutul Alexander Dubček din Bratislava şi membrii care au supravieţuit din familia Dubček m-au ajutat enorm.

În Ungaria, Katalin Bogyay, Miklós Haraszti, Maria Vasarhelyi, László Rajk, Csilla Strbik, Adam LeBor, Imre Pozsgay, Ferenc Koszeg, Gabor Demszky, Bela Szombaty, Istvan Rev, Csaba Bekes, Dominic Arbuthnott, Nora Walko, Andrea Kalman, János Kis, László Eorsi, Gabor Kelemeri, Károly Makk, Sandor Revesz şi Nick Thorpe s-au întrecut pe ei ca să mă ajute. Aş mai vrea să mulţumesc personalului de la Arhiva Naţională Maghiară, de la arhiva Parlamentului

Maghiar, de la Institutul pentru Studiul Revoluţiei din 1956 şi de la arhiva Open Society Institute din Budapesta.

În Germania, îi sunt profund recunoscător lui Matthias Mueller, Reinhard Schult, Aram Radomsky, Rudiger Rosendahl, Carsten Krenz, Christian Fuhrer, Klaus Peter Renneberg, Philip Lengsfeld, Günter Schabowski şi personalului responsabil cu dosarele Stasi, Comisiei pentru Înregistrări a Securităţii de Stat din Berlin şi Arhivei de Stat pentru Partide Politice şi organizaţii de masă din Berlin.

În România doresc să le mulţumesc lui Mircea Dinescu, Gheorghiu Constantinescu, Alex Şerban, Pavel Câmpeanu, Sergiu Celac, Oleannei Tedescu, Petre Roman şi personalului de la Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste, arhivei Ministerului de Interne al României şi Ministerului Afacerilor Externe al României şi Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România.

Ivan şi Tania Pojarleff şi Liubo Markov mi-au acordat timp preţios la Sofia; tot aici aş vrea le mai mulţumesc lui Stefan Tafrov, Petar Mladenov, Blaga Dimitrova, Kalin Manolov, Krassen Stancev, Rumen Danov, personalului de la Institutul pentru Studiul Istoriei Recente, Arhivei Consiliului de Miniştri Bulgar şi Comisiei pentru Dosare, Comisiei de Anchetă a dosarelor din cadrul Serviciului de Stat pentru Securitate din Bulgaria.

În SUA îi sunt recunoscător lui James Baker III pentru timpul acordat. Trebuie să mai mulţumesc personalului din biroul generalului Brent Scowcroft. Charles Gati, Jamie Dettmer, Rebecca Mead, Joan Stein şi Christopher Hitchens au fost parteneri minunaţi de discuţie, care mi-au dat idei noi în ceea ce priveşte politica externă americană. Cold War International History Project de la Universitatea George Washington, Institutul Hoover de la Stanford, Biblioteca Congresului şi Departamentul de Stat al SUA mi-au fost de mare ajutor.

La Moscova rămân îndatorat personalului de la Arhiva Prezidenţială Rusă, Fundaţiei Gorbaciov şi Centrului pentru Păstrarea Documentelor Contemporane. De-a lungul anilor, mulţi oameni din Rusia m-au ajutat enorm. Din motive legate de politica actuală de la Moscova, cei mai mulţi dintre ei doresc să-şi păstreze anonimatul. Dar ei ştiu cine sunt şi cât de mult le datorez.

Două cărţi m-au inspirat foarte mult: *We the People* („Noi, poporul") a lui Timothy Garton Ash, şi *Down with Big Brother* („Jos cu Fratele cel Mare") a lui Michael Dobbs.

În Anglia, le mulţumesc foarte mult lui Lord Powell, Simon Sebag Montefiore, Mariei Stanowski, lui Mitko Dimitrov, Annabel Markova, Joachim von Halasz, Anjelica von Hase, John Hamilton, Lucy Perceval, Christopher Silvester, Matyas Sarkozi, Sir Bryan Cartledge, Peter Unwin, Annei Reid, Amandei Sebestyen, Tira Shubart, surorii mele Judith Maynard şi fratelui John Walko. Personalul de la London Library, de la Chatham House, British Library şi Bodleian Library mi-au fost de mare ajutor; la fel şi personalul bibliotecii de la King's College din Londra, unde Centrul Liddell Hart pentru Arhive Militare adăposteşte

stenogramele foarte valoroase ale interviurilor pentru două serii de televiziune: *Fall of the Wall* („Căderea zidului") produsă de Brian Lapping Associates, şi *Cold War* („Războiul Rece"), produsă de CNN. Sprijinul permanent primit de la Paul, Wendy, Peter şi Jayne Diggory şi Adil Ali a fost esenţial.

Vreau să laud calmul profund şi reconfortant al prietenului şi editorului meu de la Weidenfeld & Nicolson, Ion Trewin. Termenul „înţelept" s-a inventat, probabil, pentru el. Este o bucurie să lucrez cu editorul meu adjunct, Bea Hemmin, o persoană entuziastă şi energică, şi cu tehnoredactorul meu Linden Lawson. Agentul meu, Georgina Capel, a fost mereu optimistă, generoasă şi de ajutor.

Însă cel mai mult îi sunt îndatorat lui Jessica Pulay. Fără susţinerea ei, sfaturile ei înţelepte, mintea clară, imaginaţia şi talentul ei de editor nu aş fi terminat această carte. Viziunea ei documentată asupra Europei Centrale a fost nepreţuită. De multe ori a venit cu idei noi şi posibilităţi noi de explorare. Încurajările ei constante au însemnat mult.

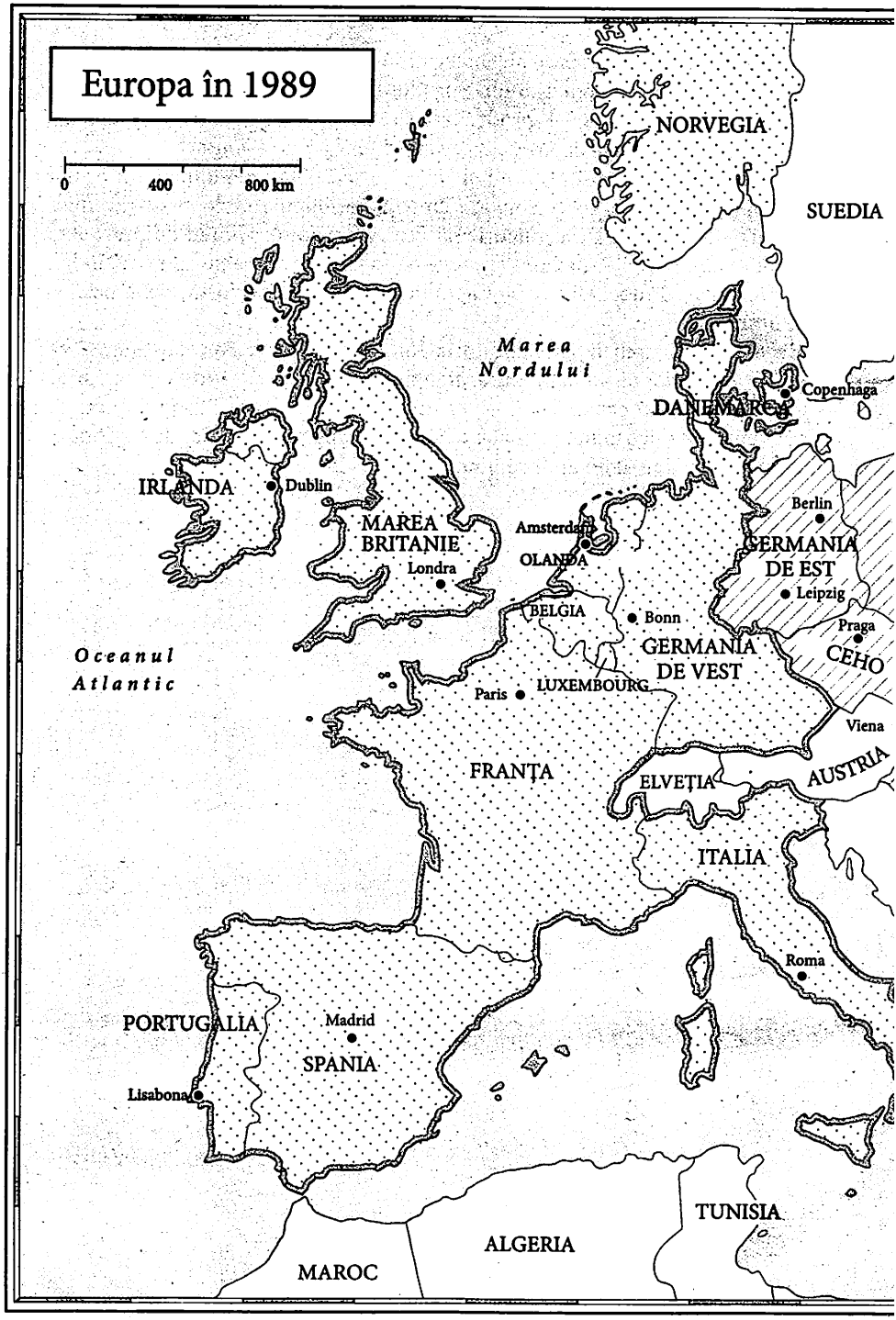
Europa în 1989
0
400
800 km
NORVEGIA
SUEDIA
Marea Nordului
DANEMARCA
Copenhaga
IRLANDA
Dublin
MAREA BRITANIE
Londra
Amsterdam
OLANDA
Berlin
GERMANIA DE EST
Leipzig
BELGIA
Bonn
Praga
CEHO
GERMANIA DE VEST
Oceanul Atlantic
Paris
LUXEMBOURG
Viena
FRANȚA
ELVEȚIA
AUSTRIA
ITALIA
Roma
PORTUGALIA
Madrid
SPANIA
Lisabona
TUNISIA
ALGERIA
MAROC

FINLANDA
State membre NATO
State membre ale Pactului de la Varşovia
Frontiera Comunităţii Economice Europene
Marea Baltică
Moscova
URSS
Varşovia
POLONIA
Cracovia
Budapesta
UNGARIA
ROMÂNIA
Timişoara
Belgrad
Bucureşti
BULGARIA
Marea Neagră
Sofia
Istanbul
ALBANIA
Ankara
GRECIA
TURCIA
Atena
SIRIA
IRAK
IRAN
Marea Mediterană

„Este imposibil de prevăzut durata şi modul de desfăşurare al unei revoluţii. Aceasta este guvernată de propriile ei legi, mai mult sau mai puţin misterioase. Însă când vine e de neoprit."

Vladimir Ilici Lenin

„Ideile care au supravieţuit vremurilor lor pot şchiopăta prin lume mulţi ani, însă le e greu să conducă şi să domine viaţa. Astfel de idei nu pun niciodată stăpânire pe om; îi subjugă doar pe cei incompleţi."

Alexander Herzen

„Fereşte-mă Doamne de cei ce-mi vor binele
de băieţii simpatici
dispuşi oricând la o turnătorie voioasă
de preotul cu magnetofonul sub sutană
de plapuma sub care nu poţi intra fără să dai bună seara
de dictatorii încurcaţi în strunele harfei
de cei supăraţi pe propriile lor popoare
acum, când se apropie iarna"

Mircea Dinescu

Introducere

ACEASTA ESTE O POVESTE cu final fericit. Nimeni dintre cei care au luat parte la bucuria de pe străzile din Berlin, Praga sau Budapesta la sfârşitul anului 1989 nu va uita vreodată acele scene extraordinare de sărbătoare. Voinţa poporului triumfase asupra tiraniei în câteva luni ameţitoare de revoluţii în mare parte paşnice, care au schimbat lumea. Aici se va opri această carte, într-un moment al marilor speranţe, al optimismului inteligent, al recunoştinţei sincere şi al marilor partide. A fost îngenunchiat unul dintre cele mai brutale imperii din istorie. Poeţi şi filozofi care au zăcut în închisori deveneau acum preşedinţi şi miniştri de guverne. Când a căzut Zidul Berlinului, într-o noapte friguroasă de noiembrie, se părea că, în sfârşit, rănile deschise ale secolului XX începeau să se vindece. Nu erau doar vise naive. Unii erudiţi – printre care Francis Fukuyama, şi nu numai – au fost luaţi de val şi au prezis sfârşitul istoriei şi al altor posibile conflicte ideologice.

Învăţaţii aveau dreptate în legătură cu dimensiunea şi cu importanţa transformărilor din 1989, poate chiar în legătură cu sfârşitul istoriei. Un întreg mod de viaţă şi de percepţie a realităţii – comunismul inspirat de Marx, Lenin şi Stalin – fusese demascat ca un experiment eşuat în mod lamentabil. Pentru o mare parte a Europei, întemniţată timp de patru decenii, libertatea şi independenţa au devenit palpabile în doar câteva săptămâni. La începutul anului 1989, acest lucru nu părea posibil prea curând. Războiul Rece fusese încheiat oficial. Rămâneau două puteri care deţineau suficiente arme nucleare încât să distrugă în mod repetat civilizaţia umană, dar nici una nu se arăta dornică să le folosească. Anul Revoluţiilor a reprezentat o licărire de speranţă pentru oamenii oprimaţi, care au îndrăznit să viseze că se pot elibera.

Prăbuşirea bruscă a imperiului sovietic s-a produs pe neaşteptate. După acest eveniment, mulţi intelectuali, militari, jurnalişti, politicieni şi diplomaţi s-au înghesuit să declare că prevăzuseră acest lucru. Însă e greu de găsit vreo dovadă, mai ales în interiorul serviciilor de informaţii secrete. Spionajul a jucat un rol esenţial în Războiul Rece, atât în realitate, cât şi în imaginaţia publicului din Est şi din Occident, hrănit cu filme de acţiune şi poliţiste. În ciuda uriaşelor resurse puse la dispoziţia serviciilor secrete din ambele tabere, spionii nu le spuneau superiorilor de la Washington, Moscova sau Londra cât de slăbit era sistemul sovietic. Până să se întâmple dezastrul, nici una dintre persoanele influente nu a prezis că o structură monolitică atât de temută în lume avea să se dezintegreze, şi asta în doar câteva luni. Excepţie face jurnalistul britanic

Bernard Levin, care, la sfârşitul anului 1988, a scris un articol neobişnuit de profetic, care prevestea evenimentele cu o acurateţe bizară, însă, pe vremea aceea el însuşi mărturisea că se lăsase pradă imaginaţiei, fără a fi vorba despre vreo profeţie. Părerea unanim acceptată a fost că URSS se confrunta de mult timp cu un declin lent şi dureros, şi ar fi trecut mulţi ani, poate chiar decenii, până ce statele-satelit ale Europei Centrale şi de Est să fi putut ieşi de pe orbita sovietică. După cum afirma James Baker, unul dintre secretarii de stat americani din perioada în care s-a scris această carte, „toţi cei care îţi spun că ştiau ce urma să se întâmple te aburesc".

Timp de aproape o jumătate de secol, ruşii au ţinut cu dinţii de prada lor de război. Pentru ţarii roşii de la Kremlin, statele-satelit erau o dovadă a puterii şi a credinţei lor comuniste, deşi, prin anii 1980, naţionalismul devenise mai puternic decât ideologia. Înăbuşiseră cu o sălbăticie nemiloasă toate revoltele – în 1956, în Budapesta, şi în 1968, în Praga. Era ca şi cum Cortina de Fier – 300 de kilometri de ziduri de beton şi garduri de sârmă ghimpată mărginind continentul – avea să dureze o veşnicie. Mulţi revizionişti de atunci au declarat că prăbuşirea imperiului sovietic, aşa cum s-a petrecut ea, era inevitabilă. Şi argumentau prin faptul că acesta era un exemplu clasic de „supraextindere" imperială; URSS-ul nu îşi mai permitea să-şi susţină avanposturile. Pentru cehi, est-germani şi bulgari, curajoşii care au participat cu sutele de mii la demonstraţii pentru a-şi cere libertatea, căderea regimului opresiv la momentul acela părea a fi inevitabilă. Dacă poliţia nu s-ar fi supus ordinelor dictatorilor de a trage în oameni, atunci ar fi făcut-o ruşii. Nu ar fi fost pentru prima oară când s-ar fi lăsat cu multă vărsare de sânge. Nu era ceva de neconceput ca Armata Roşie, cu o forţă de ocupaţie de peste o jumătate de milion de soldaţi, să recurgă la metodele tradiţionale. Un întreg mod de viaţă a fost şters de pe faţa pământului împreună cu aproape şapte regimuri despotice incompetente, corupte şi vicioase. Totul s-a întâmplat fără prea multă violenţă, cu excepţia celor câteva zile din România. Însă nu scria nicăieri că aceste revoluţii aveau să fie paşnice. De multe ori, o singură scânteie fusese suficientă pentru a pune pe foc un întreg continent.

Nici un alt imperiu din istorie nu şi-a abandonat vreodată teritoriile atât de repede şi atât de paşnic. De ce a capitulat Uniunea Sovietică fără luptă? Şi de ce la sfârşitul anilor 1980? Arhivele din URSS şi din Europa de Est demonstrează că sovieticii erau extenuaţi, faliţi şi dureros de conştienţi de faptul că întregul regim comunist eşuase. URSS-ul îşi pierduse voinţa de a conduce un imperiu. Imperialiştii de la Kremlin s-ar fi degradat încetul cu încetul, de-a lungul deceniilor, aşa cum o făcuseră otomanii. Uniunea Sovietică ar fi putut şchiopăta mult şi bine. Sovieticii au ales însă altă cale.

În această carte am scris destul de mult despre Afganistan. Unii dintre cititori s-ar putea întreba de ce mi-am concentrat atât de mult atenţia asupra dealurilor din jurul capitalei Kabul, când lucrarea se referă în primul rând la Europa Centrală. Pierderea războiului din Afganistan în anii 1980 i-a determinat pe liderii sovietici să-şi abandoneze „imperiul extern", deşi la acea vreme nu

vedeau consecințele atât de clar și de logic. Campania militară dezastruoasă a sovieticilor în Afganistan i-a determinat să nu mai trimită trupe în altă parte. Doar recurgând la forță ar fi reușit să-și păstreze imperiul din Europa. Datoriile străine mari acumulate de statele-satelit, dintre care unele abia făceau față dobânzilor, la sfârșitul anilor 1980, au fost printre factorii principali. Sovieticii nu mai puteau oferi garanții pentru ele, mai ales după ce prăbușirea prețului petrolului, la jumătatea anilor 1980, declanșase în URSS o criză din care statul nu și-a revenit nici până astăzi. Comunismul în Europa a supraviețuit doar atât timp cât bancherii capitaliști din Occident au acceptat să-l finanțeze.

Ca de obicei, factorul uman reprezintă principalul răspuns. Ultimul lider sovietic, Mihail Gorbaciov, era o figură contradictorie, inedită în peisajul de la Kremlin; putea să meargă, să vorbească și să gândească singur, spre deosebire de bătrânii care-l precedaseră, a căror decădere fizică părea să simbolizeze însăși condiția țării lor. Împreună cu unii dintre consilierii lui, considera că statele-satelit ale Uniunii Sovietice, care puteau fi supuse doar cu tancul, nu meritau păstrate. A făcut ceea ce trebuia, dar dintr-un motiv eronat. Scopul său principal era să salveze comunismul în Uniunea Sovietică. A crezut că popoarele Europei de Est li se vor alătura pentru a contribui la bunăstarea comunistă. Teoriile lui greșite au început să se zdruncine. Est-europenii au profitat de ocazie și au renunțat cu bucurie la comunism. Și nici Gorbaciov nu a reușit să salveze comunismul în URSS. Din punctul lui de vedere a fost un eșec, însă milioane de oameni au avut motive să-i fie recunoscători. A fost consolat pentru erorile lui cu Premiul Nobel pentru Pace, pe care l-a primit în 1990.

Alte câteva personalități care se desprind din paginile acestei cărți au avut o viziune mai realistă asupra evenimentelor, în comparație cu liderul sovietic. Papa Ioan Paul al II-lea și Lech Wałęsa, liderul muncitorilor care a înfrânt statul muncitoresc, Václav Havel, dramaturgul-filozof devenit om de acțiune, și despotul est-german Erich Honecker știau că, împins în direcția corectă, comunismul era condamnat la moarte. Deoarece aceasta a fost prima revoluție televizată din istorie, chipurile lor au devenit familiare. Televiziunea a avut un efect foarte puternic în toată această dramă. Când locuitorii orașului Praga au văzut Zidul Berlinului prăbușindu-se, au început să creadă că și ei își pot înlătura conducătorii. Lucrul acesta s-a întâmplat cu zece zile mai târziu. Nicolae Ceaușescu a pierdut puterea în momentul în care televiziunea română a prezentat imaginea unui individ confuz, apoi împietrit și, în final, neajutorat în fața unei mulțimi care îl huiduia la un miting din București. Patru zile mai târziu era mort.

Est-europenii s-au eliberat singuri, însă Occidentul a jucat un rol esențial. Statele Unite au „câștigat" Războiul Rece, iar învingătorii sunt cei care scriu de obicei istoria. Adevărul este că țăria lui Ronald Reagan a înfrânt imperiul malefic al Uniunii Sovietice. Dar Reagan a fost înțeles greșit. Cei patruzeci de ani de „control" din partea Occidentului au fost cei care au slăbit Uniunea Sovietică, iar Reagan nu a făcut nici un progres în primii patru ani. Abia după ce a apărut Gorbaciov, iar Reagan a încercat o abordare nouă, conciliantă, a început procesul

care a dus la sfârşitul Războiului Rece. Reagan a fost admirabil din multe puncte de vedere, aşa cum voi încerca să demonstrez şi în această carte. Însă susţinătorii lui l-au aclamat pentru ce nu trebuie. Ironia nu este însă atât de mare ca în cazul succesorului său, George H.W. Bush, un om precaut, moderat şi sensibil. A declarat că unul dintre scopurile sale principale este „stabilitatea globală". În 1989, când revoluţiile aveau loc cu atâta repeziciune, se temea că planeta ar putea fi dominată de instabilitate. Participase la Războiul Rece şi fusese şeful CIA. Era liderul lumii libere. Totuşi, aşa cum arată astăzi documentele şi interviurile cu apropiaţii săi, au existat perioade în care a încercat cu disperare să păstreze la putere guvernele comuniste, atunci când a simţit că Europa de Est putea scăpa de sub control.

Câteva cuvinte despre geografie şi terminologie. Această relatare prezintă căderea a ceea ce Uniunea Sovietică numea „imperiul său extern" – cele şase ţări care alcătuiau Pactul de la Varşovia, sub tutela URSS. Sunt regiuni foarte diferite, cu istorii, culturi, religii şi experienţe contrastante. În trecut aveau pe cât de multe alianţe, pe atât de multe antagonisme. Nu am intenţionat să le adun pe toate la un loc şi să le transform într-un întreg. Însă ceea ce au avut în comun, din punct de vedere istoric, este faptul că, timp de patruzeci şi cinci de ani, au fost unite sub un singur conducător. Era firesc să mă refer la ţările Pactului de la Varşovia deoarece, în povestea de la 1989, acestea au format o unitate discretă. Nu am cuprins pe de-a-ntregul Iugoslavia, care şi ea a început să se destrame tot în 1989, dar nu a făcut parte din sfera sovietică. Tragedia ei are nevoie de o carte proprie.

Pe tot parcursul lucrării am folosit alternativ termenii „Europa Centrală" sau „Europa de Est" şi mi-am asumat această libertate. Nu vreau să calc în picioare un astfel de concept. Au fost scrise cărţi întregi despre ce înseamnă Europa Centrală, atât ca idee, cât şi din punct de vedere geografic, unde se termină aceasta şi unde începe Europa de Est. Eu le-am folosit cu acelaşi sens doar pentru a evita repetiţia exagerată a aceleiaşi structuri. La fel am procedat şi în cazul termenilor: „Uniunea Sovietică", „URSS" şi „Rusia". Desigur, ştiu foarte bine că „rus" nu este sinonim cu „sovietic". Am folosit aceşti termeni din raţiuni pur stilistice.

Ca jurnalist al anilor 1980, am fost martorul multor evenimente descrise în carte. Ce s-a întâmplat atunci a fost pentru mine mai mult decât o poveste. Familia mea fugise din Ungaria, iar eu, copil mic, eram un refugiat din „spatele Cortinei de Fier". În cele mai fragede amintiri ale mele, auzeam oameni vorbind despre faptul că puternicul imperiu sovietic, cel care ne transformase viaţa, avea să rămână acolo pentru totdeauna. Şi totuşi s-a dovedit mult mai slab decât ar fi putut bănui cineva. Am fost norocos să particip la unele dintre momentele cruciale ale căderii sale, să fiu prins în mijlocul evenimentelor palpitante şi dramatice pe care le descriu aici.

Decembrie 2008, Londra

Prolog

Luni, 25 decembrie 1989, Târgoviște, România

LA ORA 11:45, DOUĂ ELICOPTERE ale armatei au aterizat lângă cazarma militară din Târgoviște, un oraș siderurgic cenușiu, situat la 120 km nord de București, care fusese construit în stilul arhitectural brutalist preferat de dictatorii comuniști de după Stalin. Din primul elicopter au coborât șase generali de armată în uniforme imaculate, decorați cu trese aurite și medalii. Au fost urmați de trei ofițeri de rang inferior, care făceau parte din Statul Major al Armatei Române, alături de un grup format din patru civili.

Un bărbat, evident liderul, a început să împartă ordine imediat ce delegația a sosit din capitală, după un zbor de 30 de minute. Era generalul Victor Stănculescu, un bărbat cu părul argintiu, în vârstă de 55 de ani, reprezentant al proaspătului guvern al Frontului Salvării Naționale, care trebuia să preia controlul complet asupra României. În acea dimineață primise o misiune urgentă, pentru care era nevoie de mai puțină delicatețe și de mult mai multă brutalitate: i se spusese să organizeze procesul lui Nicolae Ceaușescu, dictator timp de aproape un sfert de secol, și al soției sale, Elena. Cu trei zile mai devreme, în mijlocul scenelor de sărbătoare ale fervorii revoluționare, cuplul încercase să fugă din capitală. Au fost prinși în câteva ore și duși la cazarma din Târgoviște, în timp ce soarta lor avea să fie decisă la București. Forțele loiale ale lui Ceaușescu – poliția secretă cunoscută sub numele de Securitate – încercau încă să-l readucă în funcția de președinte. Guvernul revoluționar instabil a decis că trebuie să acționeze rapid pentru a-l da pe Ceaușescu pe mâna justiției și pentru a le arăta românilor cine conducea țara.

Stănculescu a fost desemnat să pună acest plan în aplicare. Un bărbat înalt și elegant, acesta era cunoscut ca fiind un executant eficient și subtil. În vechiul regim, până în 22 decembrie, a fost adjunct al ministrului apărării, prieten vechi cu familia conducătoare, invitat regulat la cină la palatul prezidențial și unul dintre cei mai mari susținători ai lui Ceaușescu. Însă a știut să prevadă schimbarea, numărându-se printre primii ofițeri superiori ai armatei române care s-au alăturat revoluției. Alături de flerul său politic de a simți momentul potrivit, era și un organizator foarte meticulos. A adus cu el din București judecători, procurori și avocați ai apărării, tot ceea ce era necesar pentru un proces. Stănculescu a avut grijă și de alte detalii. În al doilea elicopter a urcat

o echipă de paraşutişti selectată special dintr-un regiment de elită, pe care a ales-o personal în acea dimineaţă, pentru a acţiona ca pluton de execuţie. Generalul a stabilit locul în care urma să aibă loc execuţia – de-a lungul unui zid al poligonului cazărmii – încă înainte de începerea procedurilor legale.[1]

Într-o sală de conferinţe dărăpănată, cu pereţi de culoarea ruginii, a fost amenajată în grabă o „sală de tribunal". Cinci mese acoperite cu plastic serveau drept prezidiu. Într-un colţ fusese improvizată o boxă a acuzaţiilor, din două mese cu scaune. Decorul sordid era lipsit de demnitatea impusă de un moment atât de solemn, însă, din punctul de vedere al lui Stănculescu, servea scopului său. Când delegaţia de la Bucureşti a intrat în sală, imediat după prânz, inculpaţii erau deja aşezaţi, păziţi de doi soldaţi. Cu doar trei zile înainte, Nicolae şi Elena Ceauşescu fuseseră cuplul cel mai temut şi mai detestat din ţară. Aveau drept de viaţă şi de moarte asupra a 23 de milioane de români. Conduceau cel mai brutal stat poliţienesc din Europa. Televiziunea naţională şi presa îi proslăveau zilnic, ridicându-i la rangul de semizei. Acum erau doar doi oameni în vârstă, înspăimântaţi şi confuzi, obosiţi, nervoşi, care se ciondăneau între ei cu blândeţe. Purtau aceleaşi haine ca în momentul când încercaseră să fugă din capitală – el, o haină neagră de lână peste un costum gri şifonat, părând mai bătrân faţă de cei 71 de ani pe care-i avea. Elena, cu un an mai mare, purta o haină cafenie cu guler de blană, părul ei cenuşiu fiind acoperit de un batic albastru de mătase.

În acea dimineaţă de Crăciun, la Bucureşti, influentul avocat Nicu Teodorescu lua micul dejun cu familia, când a fost sunat de cineva din stuff-ul noului preşedinte, Ion Iliescu, şi rugat în numele Frontului Salvării Naţionale să fie avocatul apărării Ceauşeştilor. A răspuns că ar fi „o experienţă interesantă". După ce s-a gândit câteva momente, a acceptat. Prima dată când a întâlnit cuplul a fost la „tribunalul" din Târgovişte, când i s-au acordat zece minute pentru a discuta cu clienţii. Interviul nu a decurs bine. Având atât de puţin timp la dispoziţie pentru a pregăti o pledoarie, a încercat să le explice că singura lor speranţă de a evita pedeapsa cu moartea era să pledeze pentru „nebunie". Ei au respins cu asprime ideea. „Când le-am sugerat acest lucru", a spus Teodorescu, „mai ales Elena a spus că totul era o înscenare revoltătoare. S-au simţit insultaţi profund... După aceea mi-au refuzat ajutorul".[2]

„Procesul" a început aproximativ la ora 13:00. Erau acolo cinci judecători militari, toţi generali în uniformă, şi doi procurori militari. Se poate spune că procesul a fost public doar pentru că un ofiţer de rang inferior a filmat evenimentul, însă acestuia i s-a ordonat să-şi îndrepte camera doar către inculpaţi. Judecătorii, procurorii sau apărarea nu apar deloc pe înregistrare. Totul a durat 55 de minute. Dictatorul alungat a mormăit aproape tot timpul. Din când în când, ridica furios căciula de astrahan de pe masa din faţa lui şi o arunca înapoi, ca şi cum ar fi vrut să sublinieze ceva anume. Ea era mult mai rezervată, privea permanent în faţă. Din când în când se ţineau de mână şi şopteau, tot timpul adresându-se unul altuia cu „dragă".

Nu au existat dovezi scrise împotriva lor şi nu au fost chemaţi martori. Încă de la început, fostul preşedinte a respins dreptul curţii de a-l judeca. „Răspund la orice întrebare numai în faţa Marii Adunări Naţionale şi a reprezentanţilor clasei muncitoare", a spus el în mod repetat. „Marea Adunare Naţională va afla adevărul, şi nu cei care au organizat lovitura de stat! [...] Nu sunt inculpat, sunt preşedintele României, comandant suprem şi voi răspunde în faţa Marii Adunări Naţionale şi reprezentanţilor clasei muncitoare. [...] Cei care prin lovitură de stat, prin trădare au uzurpat puterea [...]".

Procurorul a citit capetele de acuzare. Bravada lui Ceauşescu a rămas neschimbată până la sfârşit:

PROCURORUL: [...] vă cer condamnarea acestora la moarte pentru săvârşirea următoarelor fapte penale:

1. Genocid.
2. Subminarea puterii de stat prin organizare de acţiuni armate împotriva poporului şi a puterii de stat.
3. Infracţiunea de distrugere a bunurilor obşteşti prin distrugerea şi avarierea unor clădiri, explozii în oraş etc.
4. Subminarea economiei naţionale.
5. Încercarea de a fugi din ţară pe baza unor fonduri de peste un miliard de dolari, depuse în bănci străine.

JUDECĂTORUL: Ai auzit, inculpat Nicolae Ceauşescu? Tribunalul îţi cere să te ridici în picioare...

CEAUŞESCU (rămâne aşezat): Nu răspund decât în faţa Marii Adunări Naţionale. Puteţi face orice mascaradă, nu recunosc! [...]

JUDECĂTORUL: Ai auzit, inculpat, ai cunoştinţă că ai fost destituit din funcţia pe care o deţineai, că simplele organe au fost desfiinţate. [...]

CEAUŞESCU: Nu recunosc pe nimeni şi de aceea poporul luptă în ţară până la eliminarea acestei bande de trădători de ţară, care sunt în legătură cu străinătatea, au organizat lovitura de stat!

JUDECĂTORUL: De ce, inculpat, ai luat măsura aceasta ca să umileşti poporul, să-l terfeleşti să-l aduci în halul de umilinţă în care l-ai adus [...]? De ce ai înfometat poporul, de ce ai făcut aceasta, de ce ai înfometat acest popor?

CEAUŞESCU: Este o minciună şi un fals. [...] Ca cetăţean, niciodată în satele româneşti nu s-a realizat o asemenea dezvoltare. [...] Vă spun ca simplu cetăţean. De a se întări şi construi spitale, medici, şcoli, tot ce este necesar pentru o viaţă demnă.

JUDECĂTORUL: Cele 400 de milioane de dolari care au fost depuse la băncile din Elveţia? [...]

CEAUŞESCU: Răspund în faţa Marii Adunări Naţionale şi a Poporului, nu a celor care au organizat lovitura de stat cu ajutorul agenturilor străine.

Elena a fost rezervată, rămânând tăcută aproape tot timpul, cu excepţia momentului când procurorul a spus: „Am văzut la televizor vila fiicei dumitale,

avea un cântar de aur pe care îşi cântărea carnea adusă din străinătate." Ea a exclamat: „Extraordinar, extraordinar, de unde scoateţi atâtea scorneli?" La un moment dat, Ceauşescu a spus: „Să terminăm odată!" şi s-a uitat la ceas.[3]

Instanţa s-a retras doar pentru cinci minute, ca să hotărască verdictul şi sentinţa. Când s-au întors juraţii, Ceauşescu a refuzat să se ridice. În timp ce se citea sentinţa de condamnare la moarte şi de confiscare a proprietăţilor, nici preşedintele instanţei, nici acuzarea nu i-a privit direct pe cei doi. Când au fost întrebaţi dacă vor să facă apel, au tăcut. Conform legilor române, pedeapsa cu moartea nu trebuia executată mai devreme de zece zile după pronunţarea sentinţei, indiferent dacă inculpatul făcea sau nu apel. Însă Teodorescu nu a menţionat acest lucru atunci. Este posibil ca cei doi Ceauşescu să nu fi ştiut de acest aspect al legii, deşi trimiseseră la moarte nenumăraţi oameni. Însă nu era o zi pentru scrupulozităţi legale.*

Judecata a fost sumară, sordidă şi stângace. În sala de tribunal, mâinile Ceauşeştilor au fost legate la spate cu sfoară. În ultimele momente ale vieţii, Nicolae a fost demn şi curajos. „Cel care a dat lovitura de stat poate să împuşte pe oricine!" a spus el. „ România va trăi-n în veci de veci. Toţi trădătorii, oricâţi vor fi... Va trăi România şi poporul român liber, nu cu trădătorii. Mai bine luptă cu gloria deplină decât să fii sclav încă pe vechiul pământ... Ce nedreptate!" Elena a suspinat până la sfârşit. A strigat, aproape isteric: „Nu admit, nu puneţi mâna pe noi, nu ne legaţi, nu ne jigniţi, nu ne legaţi, nu e voie să ne legaţi! Vă e frică de popor. Nu ne rupeţi mâinile mă copii. E ruşine! V-am crescut ca o mamă, daţi-mi drumul la mâini, îmi rupeţi mâna..." Au fost escortaţi 40 de metri pe coridor, până la poligonul cazărmii. În timp ce îi conducea într-acolo, unul dintre soldaţii care le legaseră mâinile a spus: „Aţi dat de necaz." Elena a mormăit către el: „Du-te-n mă-ta!" Nicolae a început să cânte primele versuri ale *Internaţionalei*. Se părea că nu ştiau că vor fi executaţi imediat; au aflat după ce au ajuns la poligon. Atunci au părut îngroziţi. „Nicu, opreşte-i", a strigat ea. „Ne omoară ca pe nişte câini. Nu-mi vine să cred." Ultimele ei cuvinte au fost: „Dacă vreţi să ne omorâţi, ne omorâţi pe amândoi, împreună, nelegaţi."[4]

Plutonul de execuţie era pregătit încă de la jumătatea procesului. Stănculescu selectase opt paraşutişti, care au fost aduşi cu avionul de la Bucureşti. Au aflat care era misiunea abia când au ajuns la Târgovişte. Dintre ei au fost aleşi trei pentru a duce execuţia la bun sfârşit: Dorin Cârlan, Octavian Gheorghiu şi Ionel

---

* Preşedintele tribunalului, colonelul Gică Popa, era cunoscut ca fiind un acolit al lui Ceauşescu. Un bărbat burtos, în vârstă de 57 de ani, era prieten bun cu fratele dictatorului, Ilie, adjunct al ministrului apărării. În data de 1 martie 1990, la mai puţin de trei luni de la proces, Popa s-a împuşcat, într-o misterioasă acţiune de suicid. Cauzele nu au fost determinate niciodată cu exactitate. Popa nu era tipul de om care să-şi facă procese de conştiinţă despre felul în care se derulaseră lucrurile la acel tribunal sau despre relaţiile sale din trecut cu clanul Ceauşescu. În momentul morţii sale era investigat în legătură cu mai multe capete de acuzare, printre care delapidare şi crimă.

Boeru. Înarmaţi cu puşti automate AK-47, stăteau pe un răzor de flori aşteptând ca cei doi să ajungă la poligon. Ordinele erau să nu tragă în Nicolae mai sus de nivelul pieptului. Trebuia să fie uşor de identificat în pozele făcute după moartea lui. Nu s-au dat aceleaşi ordine şi pentru Elena. Plutonul de execuţie i-a dus pe Ceauşeşti la zid, el în dreapta, iar ea în stânga, un cuplu în vârstă, care părea mai degrabă demn de milă. „Ea a spus că vor să moară împreună, aşa că i-am aliniat, am făcut şase paşi înapoi şi, pur şi simplu, am deschis focul. Nimeni nu ne-a ordonat să începem, ni s-a spus doar să terminăm odată", a spus Gheorghiu mai târziu. „Am băgat şapte gloanţe în el şi am golit restul muniţiei în capul ei." El a căzut în genunchi pe spate, ea a căzut într-o parte.[5]

A urmat haosul. Aproape tot efectivul bazei a urmărit execuţia. După ce plutonul de execuţie şi-a terminat treaba, toţi cei care se aflau în poligon şi aveau arme au început să tragă în cele două cadavre, până când comandantul cazărmii, locotenent-colonelul Mareş, le-a ordonat să se oprească. Găurile lăsate de cele peste o sută de gloanţe au rămas timp de mulţi ani pe unul dintre zidurile curţii şi pe cadrele ferestrelor, la o distanţă de peste trei metri deasupra solului.

Cadavrele au fost învelite în pânză de cort. Au fost duse în capitală cu elicopterul, păzite de paraşutiştii care i-au executat. Au fost lăsate pe un teren de antrenament al echipei de fotbal Steaua Bucureşti, într-un cartier din sud-vestul oraşului. Printr-o întorsătură macabră a sorţii, trupurile lor au dispărut în mod misterios în acea seară. Echipele de căutare ale armatei au răscolit zona toată noaptea şi le-au găsit în dimineaţa următoare, lângă un atelier aflat în apropierea terenului de fotbal. Ce s-a întâmplat cu cele două cadavre în timpul acelor câteva ore rămâne un mister. În ziua următoare au fost îngropate în cimitirul Ghencea. Cei doi au fost îngropaţi la o distanţă de 50 de metri unul faţă de celălalt, separaţi de o alee, şi au primit nume noi. Au fost aduse două cruci simple de lemn, pe care au fost scrise rapid cele două identităţi false: Popa Dan, pentru temutul dictator Nicolae Ceauşescu, şi Enescu Vasile, pentru soţia lui.

PARTEA ÎNTÂI
RĂZBOIUL RECE

Capitolul 1

Statul muncitoresc

Alergau spre noi strigând,
„Sub socialism
Degetul tăiat nu doare."
Dar au simţit durerea.
Şi-au pierdut credinţa.

ADAM WAZYK, *Poem pentru adulţi*

LA TREI ANI DUPĂ CONSTRUIREA Zidului Berlinului, în 1961, cei care au preluat puterea în Republica Democrată Germană au conceput o schemă de afaceri neortodoxă, dar profitabilă, pentru a primi o monedă convertibilă din partea Occidentului. A început comerţul cu fiinţe umane. Oficialii din Est acceptau să elibereze deţinuţii politici şi să-i lase să treacă în Germania de Vest contra unei sume. Traficul s-a desfăşurat iniţial la scară mică. Primii dintre cei eliberaţi au fost disidenţi importanţi, „agitatori" pe care Germania de Est era bucuroasă să-i trimită în exil. În câţiva ani a devenit o afacere care mergea ca pe roate, cu o infrastructură proprie. Cu câteva zile înaintea fiecărei tranzacţii de acest fel, deţinuţii erau aduşi la o închisoare specială secretă din Karl-Marx-Stadt (astăzi Chemnitz), condusă de serviciul secret al RDG, Stasi. Un antreprenor vest-german a construit mai multe autobuze doar cu scopul de a transporta valoroasa încărcătură. Vehiculele aveau numere de înmatriculare care se puteau folosi pe ambele părţi: unul est-german, pentru călătoria dus-întors de la închisoare la graniţă, şi unul pentru Republica Federală Germană (RFG), folosit când se aflau pe teritoriul Germaniei de Vest. Cam de două ori pe săptămână, grupuri de zece oameni erau aduse dimineaţa devreme într-un punct de trecere a frontierei, aproape de oraşul Jena, unde, în mod neobişnuit, erau preluaţi de vameşi fără să li se ceară documente. Ajungeau în RFG înainte de prânz, pe şoseaua către Hanovra.[1]

De-a lungul anilor, aproximativ 34 000 de persoane au fost „vândute" astfel, comerţul fiind sensibil la legile economice ale pieţei libere. La jumătatea anilor 1960, preţul per persoană era de aproximativ 40 000 de mărci germane; la jumătatea anilor 1980, inflaţia şi negocierile dure ale Estului au împins preţul la peste 100 000 de mărci. RDG-ul a transformat curând afacerea într-o modalitate de creştere a profitului. Statul nu făcea nimic pentru cei care aplicau legal ca să obţină viza şi să-şi vadă rudele din Vest. Poliţia aresta mii de astfel

de persoane pentru acuzaţii inventate, îi denumea „deţinuţi politici" şi îi vindea imediat în Germania de Vest. Egon Bahr, care s-a ocupat ani la rând de această afacere delicată în Germania de Vest, a mărturisit că îi era cunoscut faptul că acest proces „făcea parte din bugetul general al RDG". De obicei plăţile se făceau în numerar, dar, din când în când, Estul mai accepta la schimb şi bunuri. Într-un an, ca parte a acordului, au fost trimise către RDG încărcături de banane, un articol de lux în Est la acea vreme, foarte greu de găsit în magazinele din Berlin, Leipzig sau Dresda. După cum afirma unul dintre cei mai mari experţi est-germani în economie, această „afacere" i-a adus naţiunii lui, care avea datorii foarte mari, suma netă de 8 miliarde de mărci germane. Ţara nu ar fi putut supravieţui fără o asemenea sumă.[2]

Întreaga tranzacţie depindea de discreţia totală; depindea de populaţia est-germană disperată să plece din ţară; şi mai depindea de un regim suficient de cinic încât să creadă că poate vinde şi cumpăra cetăţeni după bunul plac. Vânzările nu au fost recunoscute niciodată oficial de către RDG. Desigur, autorităţile conştientizau că nu era chiar cea mai bună reclamă pentru o viaţă în ţările în care lui Erich Honecker – liderul suprem al Germaniei de Est timp de peste două decenii – îi plăcea să spună că funcţiona „un socialism real-existent".

Era un socialism impus cu arma de Uniunea Sovietică în şase ţări care nu şi-l doreau. Imperiul pe care Iosif Stalin l-a construit după cel de-Al Doilea Război Mondial s-a extins în toate teritoriile în care armatele ruseşti au dus lupte împotriva naziştilor, în vara anului 1945. Alt motiv nu exista. Prin acordul de la Yalta, încheiat cu Aliaţii, sovieticilor li se permitea de fapt să facă ce vor în „sfera lor de influenţă". Stalin a tratat întreaga regiune ca pe un domeniu unic vast, abia recunoscând identitatea naţională a ţărilor cu o cultură atât de diferită. Ţarul Roşu de la Moscova i-a impus drept consuli în Praga, Varşovia şi Sofia pe propriii acoliţi, a căror loialitate se manifesta în primul rând faţă de URSS, apoi faţă de ideologia comunistă. Au fost aleşi datorită supunerii necondiţionate faţă de el. Cei mai mulţi dintre ei petrecuseră cincisprezece sau douăzeci de ani în exil în Rusia şi obţinuseră cetăţenia sovietică. Pierduseră contactul cu ţara lor de origine. Uniunea Sovietică le oferise adăpost şi o cauză în care să creadă. Majoritatea proveneau din ţări în care calitatea de membru al Partidului Comunist era ilegală în perioada interbelică şi, de aceea, zăcuseră mult timp în închisori. Când se întorceau din război la ordinul lui Stalin, nu mergeau acasă. Plecau în Ungaria, Cehoslovacia sau Polonia ca reprezentanţi ai unei puteri străine, pentru a servi interesele Uniunii Sovietice. Ştiau ce se aşteaptă de la ei: trebuiau să construiască un imperiu socialist în Europa Centrală şi de Est, cu foarte puţine abateri de la modelul stalinist. În 1945, aceste ţări aveau ceva important în comun: erau invadate şi ocupate de Armata Roşie, iar Stalin se pregătea să le transforme complet în propria sa imagine. Din alte puncte de vedere, între ele existau diferenţe substanţiale, uneori chiar antagonisme.

Încercarea sovieticilor de a transforma regiunea într-un bloc compact stabil şi de încredere era o sarcină dificilă. Exista şi un oarecare idealism. Cei mai

mulţi dintre oamenii care îndurase ocupaţia nazistă erau pur şi simplu uşuraţi că războiul se sfârşise. Experienţa anilor 1920 şi 1930 îi transformase pe mulţi est-europeni în socialişti, deşi aceştia nu au fost niciodată atât de numeroşi pe cât îşi imaginau comuniştii. Doar într-o singură ţară, Ungaria, Stalin a permis alegeri libere. În noiembrie 1945, partidul aflat la putere a câştigat 18% din voturi, în timp ce principalul partid de centru-dreapta a primit 51% din voturi. Sovieticii au insistat pentru formarea unui guvern de coaliţie, iar puterea poliţiei şi a „securităţii statului" a fost lăsată în mâinile comuniştilor. În anii 1920 şi 1930, în Cehoslovacia exista o clasă muncitoare industrială numeroasă; imediat după război, comuniştii au fost sprijiniţi de aproximativ 35% din electorat. Însă chiar dacă prin democraţie nu reuşiseră să preia puterea, sovieticii erau hotărâţi să o obţină, indiferent de mijloace. Folosind mita, intimidarea, minciuna şi, în final, teroarea, sovieticii au reuşit în trei ani să deţină controlul total asupra noilor colonii. La sfârşitul anului 1948, toate celelalte partide erau deja interzise sau incluse în Partidul Comunist, încetând să existe independent.

Ocupaţia a fost însoţită de atrocităţile comise de trupele ruseşti care participaseră la cele mai grele lupte în timpul războiului. Niciodată nu se va şti exact câte femei au fost violate în Germania, Ungaria sau Polonia după „eliberarea" sovietică, dar cifrele sunt, cu siguranţă, de ordinul sutelor de mii. Disperaţi, cuceriţi, obosiţi, cei mai mulţi oameni erau pregătiţi să facă faţă noilor realităţi atât timp cât acestea aduceau şi oarecare îmbunătăţiri vieţii lor. Unele dintre aceste ţări erau societăţi rurale care suferiseră multe nedreptăţi, unde iobăgia fusese abolită cu mai puţin de un secol în urmă. În multe zone din România, agricultura suferise mici schimbări faţă de perioada medievală. În general, aceste state erau cu mult în urma Europei de Vest. Comuniştii au promis schimbarea, abolirea nedreptăţilor, un nou început şi construirea unei comunităţi de oameni egali, printr-o dezvoltare rapidă.

O vreme a funcţionat. Reconstrucţia începută odată cu perioada postbelică s-a desfăşurat la fel de rapid ca în jumătatea occidentală a Europei. Însă după ani de devastare şi distrugere, baza de pornire a fost extrem de precară. În timp ce în Marea Britanie hrana s-a raţionalizat până la începutul anilor 1950, Cehoslovacia şi România au început să exporte produse alimentare la scurt timp după terminarea războiului. Noile regimuri au fost lăudate pentru că au construit poduri şi au refăcut centrele oraşelor şi legăturile de transport. La început, ţăranii au fost împroprietăriţi cu parcele mici de pământ, luate din vastele moşii latifundiare care se întindeau pe suprafeţe uriaşe din Europa de Est. Apoi, pământul le-a fost luat din nou, în graba de a organiza mari ferme colective deţinute de stat. Tot entuziasmul de la început a dispărut odată cu epurările din ultimii ani de nebunie ai vieţii lui Stalin.

Imediat după război, comuniştii i-au eliminat sau i-au supus pe toţi duşmanii lor. Politicienii din opoziţie au fost asasinaţi în masă, capii Bisericii au fost reduşi la tăcere şi li s-a impus un colaboraţionism ocazional. Burghezia a fost deposedată de proprietăţi, iar comisarii pentru cultură le spuneau artiştilor ce tip de muzică, de pictură şi de literatură li se permitea să creeze. Toate afacerile

cu mai mult de câţiva angajaţi au fost naţionalizate, iar în anumite ţări, precum Bulgaria, singurul angajator era statul, indiferent de domeniu.

Relaţiile dintre Est şi Vest au ajuns într-un punct mort curând după război, fapt accelerat şi de discursul „Cortina de Fier" ţinut de Winston Churchill la Fulton, Missouri, în 1946. Apoi, în iarna lui 1948-1949, în interiorul blocului socialist a izbucnit un Război Rece. Liderul unuia dintre „teritoriile eliberate" a îndrăznit să înfrunte Moscova. În timpul războiului, Iosip Broz Tito fusese un lider partizan în lupta Iugoslaviei împotriva naziştilor, câştigând respect şi ajutor material din partea anticomuniştilor. A stabilit la Belgrad o dictatură de tip marxist, însă a reuşit să ţină Iugoslavia departe de statutul de sclav pe care îl aveau vecinii săi din Europa Centrală şi de Est. A identificat diferite căi către socialism, s-a declarat „comunist naţional" şi a considerat că viitorul ţării sale este unul de „nealiniere". Toate acestea reprezentau o erezie în opinia lui Stalin, care, odată, a exclamat: „Aş putea să-l strivesc pe Tito doar pocnind din degete." Însă acest lucru s-a dovedit destul de dificil. Stalin s-a gândit că nu-şi putea permite nici o fisură în solidaritatea comunistă, de care să profite Occidentul. Sfidarea lui Tito nu putea trece nepedepsită. Oricine din imperiu care arăta înţelegere pentru iugoslavi trebuia zdrobit. Stalin a organizat în toate statele-satelit o campanie împotriva „cuibului de spioni titoist-troţkist", care, în următorii ani, a răscolit toată Europa de Est, comuniştii devorându-şi proprii copii într-o baie de sânge.

Personalităţi care au fost proslăvite ca eroi în panteonul bolşevic erau dintr-odată arestate sub acuzaţii false, torturate, supuse unor procese fictive şi, după o „confesiune" ritualică, executate. Aceasta a fost soarta unor comunişti loiali, printre care Rudolf Slánský, secretar general al Partidului Comunist Ceh, László Rajk, aparent urmaş la conducerea partidului din Ungaria, şi stalinistul convins Traicio Kostov din Bulgaria. Zeci de mii de tovarăşi mai puţin cunoscuţi au fost împuşcaţi în gât pe la spate, în maniera bolşevică clasică, sau au putrezit în lagăre. De multe ori, comuniştii care au supravieţuit lagărelor lui Hitler şi au devenit adepţi credincioşi ai socialismului au murit de mâna propriilor tovarăşi. De exemplu, Josef Frank, apărătorul lui Slánský, care, după trei ani la Buchenwald, a revenit cu onoruri în Cehoslovacia în timpul regimului comunist, a fost asasinat patru ani mai târziu într-un lagăr condus de comunişti. La rândul lor, aceiaşi călăi erau executaţi o lună sau un an mai târziu. Aceasta era metoda prin care se impunea „ordinea socialistă". Nu conta cine era sau nu trădător; era o raţiune pur semantică. Stalin credea că epurările constante reprezentau modul cel mai eficient de a păstra puterea şi, când lucrurile nu mergeau bine, solicita o doză regulată de ţapi ispăşitori. Sistemul pe care îl crease nu putea da greş: *cineva* trebuia să fie responsabil pentru eşecurile sale.[3]

Marele monstru a murit în 1953, iar crimele lui au început să fie demascate trei ani mai târziu de către Nikita Hruşciov. Cu timpul, excesele de violenţă s-au diminuat, însă sistemul creat de Stalin a supravieţuit, cu foarte mici modificări, timp de încă trei decenii şi jumătate, sub diverşi succesori. A devenit mai puţin

vicios, dar din cauza inerţiei şi a stagnării birocratice, şi foarte rigid, inflexibil şi dornic de control asupra supuşilor săi. „Societatea este calul, iar partidul este călăreţul", au fost cuvintele lui Stalin. Caii Europei de Est erau călăriţi în exces şi preferau să îşi găsească alt grajd.

Viaţa în colonii a fost modelată după Uniunea Sovietică. Populaţia cuprinsă între Varna, la Marea Neagră, şi Gdańsk, la Marea Baltică, recunoştea cum funcţionează sistemul. Nu avea aproape nimic în comun cu conceptele socialiste definite de fondatorii săi. Principiile de bază ale socialismului implicau egalitate, dreptate socială, libertate, oportunităţi noi pentru săraci, opţiuni înţelepte, respect pentru individ şi pentru democraţie la scară largă. Modelul sovietic a transformat toate aceste idealuri în vorbe goale. Conducătorii au golit de conţinut limbajul socialismului şi l-au folosit ca metodă de a-şi oferi o falsă legitimitate. Comunismul sovietic nu era o societate fără clase. Teoretic, sub marxism-leninism, clasa muncitoare ar fi trebuit să fie cea dominantă. Proletariatul era forţa dinamică ce scria istoria, spuneau manualele. Muncitorii acţionau printr-o „cârmă" – Partidul Comunist. În viaţa reală, lucrurile stăteau altfel. În practică, liderii Partidului Comunist se aflau în vârful piramidei şi nu aveau încredere în muncitorii de la baza ei. Leniniştii credeau despre clasa muncitoare că nu-şi cunoaşte interesele – la urma urmelor, dacă ar fi putut să aleagă, ar fi lăsat burghezia să conducă. Aşa că partidul trebuia să decidă în numele lor.

Baza comunismului sovietic era sistemul cunoscut sub numele de *nomenclatură*, metoda prin care partidul îşi menţinea puterea. Era o reţea elaborată de patronaj politic, de o amploare necunoscută în societăţile pluraliste. Prin urmare, fiecare post important al ţării era deţinut de un membru al Partidului Comunist. Pe plan central şi local se păstrau liste cu toate posturile unde calitatea de membru de partid era necesară şi cu persoanele care se potriveau să le ocupe. Sistemul nu se aplica doar în cazul posturilor de vârf din guvern şi din economie, ci în toate domeniile: judecători, profesori titulari la şcolile importante, manageri ai unor cluburi de fotbal, şefi la serviciile de pompieri, ofiţeri superiori din poliţie şi din armată, editori de ziar, administratori de spital, profesori universitari, directori de teatre şi săli de concerte. Listele erau imense; în Cehoslovacia, o ţară cu aproximativ 9 milioane de locuitori, existau 450 000 de posturi de nomenclatură din toate domeniile. Politica devenise treapta cea mai de sus.*

---

* În Roma antică, *nomenclatorul* era sclavul care avea datoria de a-i aminti stăpânului său numele persoanelor cu care trebuia să schimbe amabilităţi. Postul a devenit foarte important în ultimele zile ale Republicii, în timpul goanei agresive după posturi în administraţie. Cuvântul are origini poloneze, conform *Marii Enciclopedii Poloneze*. În perioada medievală, era termenul latin folosit pentru a desemna lista proprietăţilor deţinute de marii moşieri şi a supuşilor care locuiau pe domeniile lor. Comuniştii l-au împrumutat pur şi simplu, fără nici o intenţie de ironie istorică.

Partidul le-a impus membrilor săi o disciplină ierarhică rigidă, asemănătoare celei din armată. Rangurile superioare formau o elită strânsă, o oligarhie care se perpetua de la sine. Aveau putere de monopol şi acces unic la listele fixate cu posturile cele mai importante. Se răsfăţau pe măsură: case de lux, servitori, maşini, cea mai bună îngrijire medicală. Puteau călători din când în când în Occident. Aveau acces la produse care celorlalţi le erau interzise, de la alimente la mobilă, la magazine speciale unde plăteau cu valuta la care doar ei aveau acces. Copiii lor se bucurau de toate privilegiile clasei din care făceau parte şi de un standard de viaţă ridicat. Mergeau la cele mai bune şcoli şi universităţi; aveau oportunităţi de slujbe mult mai bune decât copiii muncitorilor de rând. Copiii nomenclaturii o duceau foarte bine, atât timp cât erau ascultători şi supuşi. Privilegiile depindeau de loialitatea faţă de partid. Un singur pas greşit în politică, şi slujba, maşina, bona, servitoarea şi bucătăreasa, educaţia universitară a copiilor, toate puteau dispărea peste noapte. Fiecare treaptă a scării politice trebuia să execute ordinele treptei superioare, conform regulii de aur absolute a comunismului, denumită fără ironie „centralism democratic".[4]

Regulile se aplicau până în vârf. Sovieticii deţineau controlul absolut, deoarece îşi alegeau – sau mai degrabă aprobau – figurile politice reprezentative de pe teritoriul lor. După moartea lui Stalin, Moscova a continuat să intervină la fel de direct, înlocuindu-i pe cei a căror loialitate era considerată suspectă, sau instalându-şi favoriţii, instruiţi în Rusia. Însă influenţa sovieticilor ajungea până şi la niveluri relativ joase. Fiecare ministru din guvernul fiecărei ţări a imperiului, fiecare ofiţer superior de armată, şef de poliţie, judecător avea un „consilier" sovietic aflat în legătură directă cu Kremlinul.

Navigarea prin aceste birocraţii labirintice necesita anumite caracteristici. După ce idealismul şi fervoarea revoluţionară au dispărut – odată cu invazia sovietică în Cehoslovacia, în 1968 –, sistemul a stagnat. Nucleul de talente din diversele partide comuniste s-a diminuat. Promovarea nu se făcea pe bază de merit, ci pe supunere şi loialitate faţă de partid. Discreţia era răsplătită, iniţiativa, originalitatea şi inteligenţa erau dezaprobate. Ocazional, un aparatcic foarte inteligent, creativ şi eficient ajungea în posturi superioare, însă aceste cazuri constituiau excepţii. Sufletul comunismului era ros de cinism. Convingerile nu aveau importanţă pentru funcţionarii comunişti. „Puţin câte puţin, comunismul devenea un lucru mai mult sau mai puţin teoretic... la fel ca a doua venire a lui Hristos", spunea Oleg Troianovski, care, după 1945, fusese diplomat în câteva dintre statele-satelit. „Îl predici; trebuie să crezi în el, dar nimeni nu-l ia, de fapt, în serios. Ideologia trecea pe locul doi, după interesele naţionale, uneori era doar o faţadă pentru interesele naţionale."[5]

Partidul trebuia să se protejeze împotriva cetăţenilor. Primul lucru pe care l-a făcut Lenin, în 1917, a fost să înfiinţeze o poliţie secretă, Ceka. În urma „eliberării" sovietice de după cel de-Al Doilea Război Mondial, toate regimurile comuniste noi şi-au creat în câteva săptămâni organizaţii asemănătoare, copiate după modelul sovietic. La sfârşitul anului 1945, în Budapesta existau deja sute

de ofiţeri angajaţi cu normă întreagă la detestata Államvédelmi Osztály (AVO, Autoritatea Securităţii de Stat), dar nu se începuse nici măcar reconstrucţia unui pod peste Dunăre, dintre cele bombardate în timpul războiului. În Germania de Est, Stasi era denumită „sabia şi scutul partidului". Lui Erich Honecker îi plăcea să le spună ofiţerilor săi superiori: „Nu am preluat puterea ca să o lăsăm să ne scape." Metodele aplicate de aceste organizaţii au devenit, cu timpul, mai puţin violente. Camerele de tortură s-au transformat în arhive. Însă obiectivul lor era, în esenţă, aceeaşi: să asigure supremaţia partidului. Au existat şi unele diferenţe subtile. În cele mai multe cazuri, poliţia secretă şi stăpânii ei politici au renunţat la convingerea că îi pot determina pe oameni să creadă în comunism. Tot ce trebuiau să facă cetăţenii era să simuleze acest crez şi să i se conformeze. Devenea din ce în ce mai mult o şaradă insipidă.

La începutul anilor 1970, regimul polonez a ascuns rezultatele unui proiect de cercetare derulat de unii economişti ai guvernului. E simplu de înţeles de ce informaţia a fost ţinută secretă. Chestionarul scotea la iveală că o femeie poloneză obişnuită se trezea la 05:00, petrecea mai mult de două ore pe drum spre şi de la serviciu, apoi 53 de minute la coadă la alimente, o jumătate de zi gătea şi făcea treburile casei, şi mai puţin de şase ore şi jumătate pe zi dormea. După mai mult de un sfert de secol de socialism, devenise clar că sistemul era un eşec. Spre deosebire de majoritatea religiilor, care ofereau răsplată în raiul care urma să vină, comunismul promitea o viaţă lipsită de greutăţi, aici şi acum. Iar aceasta nu venea.

În anii 1950, după refacerea postbelică, şi la începutul anilor 1960, s-au constatat îmbunătăţiri spectaculoase în toată Europa, atât în Est, cât şi în Vest. Ţările socialiste aveau relaţii bune cu Occidentul. Unele state, cum ar fi Cehoslovacia şi Germania de Est, o duceau bine. Dar atunci a început un lung proces de declin. Creşterea economică a ajuns la 4,9%, între anii 1970 şi 1975, scăzând la 2% între anii 1975 şi 1980, iar regresul a continuat şi după aceea. În Occident, inflaţia în creştere şi şomajul în masă au ridicat probleme pe care economiile flexibile au reuşit să le rezolve eficient. Sistemul sovietic a redus prosperitatea la o scară şi într-un mod imposibil de imaginat. Modelul sovietic era rigid. Fusese conceput mai mult în scopuri politice decât economice, după un plan calculat la nivel central, care nu avea nici o legătură cu piaţa. Preţurile şi salariile s-au dovedit curând nerealiste, dar acest lucru nu avea importanţă. Nu puteau fi schimbate pentru că făceau parte din planul aprobat de birocraţii partidului. S-a ajuns astfel la situaţii absurde. De exemplu, în anii 1970, în Polonia nu s-au produs deloc agrafe de păr. Desigur, planul a fost conceput de bărbaţi, şi nu menţiona nimic despre agrafe, astfel că nu a fost fabricată nici una. Unele femei din Ministerul Economiei au atras atenţia asupra acestui fapt, dar li s-a răspuns că era mult prea dificil să modifice planul pentru o problemă atât de neînsemnată. Aşa că nu a existat nici o agrafă poloneză. În democraţiile liberale şi în capitalismul de piaţă, afacerile răspund cerinţelor, consumatorului, dacă vor să se menţină pe linia de plutire, iar politicienii se

conformează cerinţelor pentru ca electoratul, bucurându-se de un nivel de trai mai bun, să-i realeagă. În statele unde activează un singur partid, iar economia se află la cheremul acestuia, nu se aplică nici o regulă.[6]

Timp de două decenii, comunismul a reuşit să asigure un nivel elementar de trai în cea mai mare parte a Europei de Est. Însă nici chiar aici economia nu reuşea să furnizeze bunuri de consum, care, cu timpul, începuseră să fie cerute de oameni. De la jumătatea anilor 1960, distanţa faţă de Vest s-a adâncit, devenind din ce în ce mai evidentă. Încă de la început, noii conducători comunişti au făcut greşeli catastrofale. Cea mai gravă a fost încercarea de a transforma peste noapte statele bazate pe industrie uşoară şi pe agricultură în „naţiuni ale fierului şi oţelului". Şi asta pentru că aşa a procedat Stalin în URSS, iar experienţa sovietică reprezenta o dogmă.

Un prim exemplu a fost construirea, la începutul anilor 1950, a unei oţelării uriaşe şi a unui oraş nou pe Dunăre, numit Dunaújváros (iniţial Stálinváros), aflat la 50 de kilometri sud-est de Budapesta. Era nevoie de cantităţi foarte mari de cocs şi de minereu de fier, de care Ungaria nu dispunea, astfel că acestea au fost importate de la mii de kilometri, din Asia Centrală sovietică, cu cheltuieli imense. Centrala a ajuns astfel să fie nerentabilă şi să înghită resurse care oricum erau puţine. Dunaújváros trebuia să fie construită, pentru că în Plan se menţionase că va fi construită. Toţi cei care atrăgeau atenţia asupra acestor aventuri grandioase erau consideraţi „sabotori". În teorie, sistemul era perfect, planificatorii de la centru erau atotştiutori, iar dacă ceva nu mergea bine, vina aparţinea unei persoane sau unui grup – inamici ai statului, terorişti, agenţi imperialişti. Obsesia pentru industria grea a durat în toţi anii comunismului. De cele mai multe ori, valoarea resurselor naturale extrase şi exportate era mult mai mare decât cea a bunurilor finite produse în fabricile est-europene. Multe produse fabricate erau obţinute cu pierderi uriaşe.

Marxiştii considerau că desfiinţarea proprietăţii private va duce la dispariţia corupţiei. S-a întâmplat exact invers. În economiile dominate de lipsuri, singura modalitate de a obţine o gamă largă de bunuri esenţiale era prin „pile". Funcţiona astfel un sistem sofisticat de schimburi şi de favoruri. Dacă familia unui doctor avea nevoie de reparaţii la frigider, un electrician, care, cu siguranţă, acţiona ilegal, în afara orelor de program, făcea treaba în schimbul unei programări la spital. Era nevoie de o piesă nouă pentru frigider, iar aceasta nu putea proveni decât dintr-un singur loc. Furtul de la locul de muncă era ceva obişnuit. Un observator atent, care îi cunoştea pe mulţi dintre liderii partidelor est-europene, considera că unul dintre cele mai rele aspecte ale comunismului era apariţia unui nou tip de imoralitate. „Mulţi credeau că delapidarea de la stat, începând cu fraude mari şi ajungând la furturi mărunte, era normală. Chiar considerau că reprezenta o metodă de luptă, un fel de rezistenţă."[7]

Europa de Est era o zonă a dezastrelor ecologice. Marele scriitor ceh Ivan Klíma şi-a început una dintre cele mai frumoase povestiri ale sale, *Conspiraţie de Crăciun*, cu descrierea plimbării pe străzile capitalei sale dragi, Praga. „Ceaţa

rece şi întunecată mirosea a fum, a sulf şi a irascibilitate." Statul era marele agent poluant. Democraţiilor populare nu le păsa de mediul înconjurător. În Slovacia, conform cifrelor oferite de guvern, în 1980, 45% din cei 3 500 km de râu sufereau de „poluare gravă", iar 80% din apa de la robinet nu era potabilă. Fertilizatorii din fermele colective erau „utilizaţi în exces şi otrăveau solul". În Boemia se înregistrase cea mai mare poluare a aerului din Europa – cărbunele local ieftin avea un conţinut de sulf foarte ridicat. Peste o treime din totalul pădurilor din Cehia erau deja distruse sau trăgeau să moară. În Germania de Est, autorităţile au interzis publicarea nivelurilor de poluare, după ce câţiva jurnalişti curajoşi au descoperit că în regiunile Leipzig şi Lausitz cancerul de piele, afecţiunile respiratorii şi bolile de piele depăşeau cu mult media naţională şi depăşeau chiar şi cele mai îngrijorătoare statistici înregistrate în Germania de Vest.

Poporul din democraţiile populare ura comunismul. Îşi ura conducătorii. Însă cel mai mult îi ura pe invadatorii sovietici. Influenţa rusească se simţea peste tot şi provoca o suferinţă naţională profundă ţărilor care ţineau la independenţa lor. Sovieticii îşi făceau simţită puterea prin orice fel de mijloace. Deciziile majore privind războiul şi pacea sau trimiterea echipamentelor militare de precizie intrau în atribuţiile sovieticilor. Şi aşa se întâmpla în tot imperiul. Însă chiar şi satrapii locali impuşi de Moscova se simţeau uneori jigniţi de lipsa de sensibilitate cu care erau trataţi de către stăpânii lor. Ministrul de externe cehoslovac de la începutul anilor 1980, Bohuslav Chňoupek, a fost surprins că nici măcar nu i s-a spus că pe teritoriul ţării sale se adusese o încărcătură nouă de rachete nucleare. „Am primit o scrisoare de la Ambasada Sovietică, care nu conţinea mai mult de 50 de cuvinte, în care se specifica faptul că o încărcătură medie de rachete nucleare fusese... detaşată pe teritoriul Cehoslovaciei şi al Republicii Democrate Germane. L-am sunat pe prim-ministrul Lubomír Štrougal să-l întreb dacă ştia ceva despre asta. Mi-a răspuns: «Nu, e prima oară când aud asta». Am sunat la Berlin, iar un oficial mi-a confirmat că şi acolo se primise acelaşi mesaj. Trimiterea rachetelor nu fusese discutată cu noi."

Ruşilor nu le păsa de faptul că călcau în picioare sentimente şi simboluri naţionale. Steagurile naţionale au fost schimbate, toate aveau acum emblemele comuniste secera şi ciocanul sau oţelul şi ciocanul, care le înlocuiau pe cele vechi, tradiţionale, de până atunci. Vacanţele publice se conformau celor din URSS. Copiii învăţau la şcoală limba rusă ca unică limbă străină. Cu o mare lipsă de sensibilitate, în 20 august 1949, a fost introdusă în Ungaria o constituţie nouă, exact în ziua în care se sărbătorea Sfântul Ştefan, cel dintâi rege şi sfânt protector al ţării. Primul rând al constituţiei conţinea mulţumiri exagerate pentru „glorioasa Uniune Sovietică, pentru rolul său istoric în eliberarea ţării noastre". Toate aceste superficialităţi dureau profund.

Ruşii au înţeles acest lucru nu doar din revoltele majore care aveau loc o dată la câţiva ani, când oamenii strigau în masă că s-au săturat – Budapesta, 1956, sau Praga, 1968. În acelaşi timp, clocotea un sentiment de indignare care se

amplifica pe zi ce trecea. KGB-ul era foarte conştient de această ură. De obicei, spionii săi permanenţi detaşaţi în ţările blocului estic – denumiţi „rezidenţi" – scriau rapoartele pe care şefii lor voiau să le citească, care conţineau povestiri flatante despre reacţii locale. Uneori, sovieticii trimiteau în toate teritoriile spioni în misiuni scurte de verificare, ca să determine adevărul. Aceştia ofereau o imagine mult mai realistă, cu detalii mărunte, dar semnificative. În Bulgaria „prietenă", unde se spunea că oamenii îi iubeau pe ruşi, un ofiţer KGB a mărturisit că „atitudinea antisovietică e în floare la televiziunea bulgară... cu toate că acest lucru nu este declarat explicit". Atunci, cum de şi-a dat seama, dacă nu era explicit? În toiul nopţii, la televiziunea bulgară se difuzau deseori scurt-metraje despre viaţa în URSS, însă cei care distribuiau energia electrică locală spuneau că aceasta creştea brusc în intensitate exact în momentul transmiterii acestor emisiuni, când oamenii închideau oricum televizoarele.[9]

După ce tancurile sovietice au zdrobit Primăvara de la Praga în 1968, liderul ceh înfrânt, Alexander Dubček, al cărui vis era să dea comunismului o faţă umană, a fost chemat cu forţa la Moscova, unde a primit o lecţie despre politica marilor puteri. Ţarul Roşu de la Kremlin, Leonid Brejnev, i-a explicat că idealismul nu avea rost.

> Ţara ta se află pe un teritoriu unde soldatul sovietic a călcat în timpul Marelui Război Patriotic. Am cumpărat acel teritoriu cu preţul unor imense sacrificii şi nu-l vom abandona niciodată. Graniţele ţării tale sunt şi graniţele noastre. Nesupunerea ta ne face să ne simţim ameninţaţi. În numele... morţilor care şi-au dat viaţa şi pentru libertatea ta, suntem pe deplin îndreptăţiţi să ne trimitem soldaţii în ţara ta, ca să ne simţim siguri în interiorul graniţelor noastre comune. Nu are importanţă dacă cineva chiar ne ameninţă sau nu. E o chestiune de principiu. Şi aşa va fi întotdeauna – în vecii vecilor.

Din acest discurs s-a dezvoltat Doctrina Brejnev. Cu toate că nimeni nu a numit-o „doctrină", întreaga Europă de Est i-a înţeles puterea şi semnificaţia. Ruşii nu aveau de gând să slăbească strânsoarea în nici unul dintre domenii. Orice ameninţare la adresa sistemului politic în oricare dintre ţările socialiste era văzută ca o ameninţare la adresa securităţii imperiului ca întreg.

Sovieticii deţineau controlul strategic asupra teritoriilor lor. Pe de altă parte, era un imperiu foarte ciudat, poate unic în istorie. Puterea imperială era mult mai săracă decât multe dintre coloniile pe care le deţinea. Soldaţii sovietici detaşaţi lângă Berlin, Praga sau Budapesta observau că nivelul de trai din URSS era mult mai scăzut decât al „gazdelor" lor est-germane, cehoslovace sau maghiare. În imperiile europene tradiţionale, puterile coloniale cumpărau sau luau pur şi simplu materie primă din colonii în schimbul produselor finite. În sistemul sovietic – care funcţiona în baza unui acord comercial impus statelor-satelit, cunoscut sub denumirea de COMECON (Council for Mutual Economic Assistance), Consiliul pentru Asistenţă Economică Reciprocă, s-a întâmplat exact invers. Uniunea Sovietică furniza cantităţi uriaşe de petrol, gaze

naturale şi alte materii prime, cerând în schimb produse tehnologice, bunuri de larg consum şi alimente. Acest lucru a provocat nemulţumiri, deoarece cetăţenii sovietici considerau că locuitorii coloniilor erau cei avantajaţi în această afacere. Când viitorul lider de partid al Ungariei, Károly Grósz, s-a întâlnit la Moscova cu sovieticul Boris Elţîn – pe atunci aparatcic superior la Kremlin –, acesta şi-a amintit: „L-am vizitat pe Elţîn... ne-am certat – în sensul propriu al cuvântului – pentru că mi-a spus într-o manieră directă şi nepoliticoasă că maghiarii n-ar mai trebui să-i trateze ca pe nişte vaci de muls şi să trăiască pe spinarea lor".[10] Desigur, circulau glume pe seama colonialismului sovietic: un agronom rus s-a lăudat că, în Uniunea Sovietică, „avem cinci recolte pe an". „Imposibil", a venit răspunsul. „Ba deloc. Avem una în Rusia, una în Polonia, una în Ungaria, una în Cehoslovacia..." Dar nu era de râs.

Ruşii au reuşit să menţină comunismul în aceste şase ţări atât de diferite câtă vreme au putut să recurgă la forţă. Pentru a ajunge la rezultate satisfăcătoare însă, fiecare „acţiune poliţienească" în parte necesita un mare efort. Rezultatele nu au fost nicăieri mai slabe ca în Polonia, cel mai mare dintre sateliţi, cu aproape 40 de milioane de locuitori nemulţumiţi de sărăcia care îi înconjura şi de statutul de sclav impus de vechiul lor duşman.

Capitolul 2

Un mesaj al speranţei

Luni, 16 octombrie 1978, Kremlin

DUPĂ ORA MOSCOVEI, era după-amiază târziu când Iuri Andropov, şeful KGB-ului, a aflat numele noului papă. Fumul alb de deasupra Capelei Sixtine semnaliza alegerea lui Karol Wojtyła, care adoptase numele papal de Ioan Paul al II-lea. Şeful spionajului sovietic a realizat imediat importanţa veştilor. Cu un aer sumbru, i-a contactat pe colegii de la Kremlin şi a repetat pentru fiecare acelaşi avertisment profetic: „Wojtyła reprezintă o ameninţare pentru securitatea sovietică." Furios, i-a telefonat în acea seară lui Boris Aristov, ambasadorul sovietic de la Varşovia, şi i-a cerut să-i explice „cum de s-a putut întâmpla aşa ceva? Cum ai putut permite alegerea ca papă a unui cetăţean dintr-un stat socialist?" A mai adăugat că noul papă era „periculos pentru noi". Aristov a dat vina pe „politicile Vaticanului" pentru ascensiunea lui Wojtyła, dar Andropov nu s-a liniştit. A cerut un raport urgent şi complet despre ceea ce reprezenta un „dezastru pentru interesele Uniunii Sovietice".[1]

Andropov a solicitat toate informaţiile pe care le putea obţine despre noul papă. KGB-ul avea dosare consistente legate de Karol Wojtyła încă de la începutul anilor 1950, când era tânăr lector de etică la Universitatea Jagello şi colaborator constant, cu articole răsunătoare, la ziarele catolice. A fost supravegheat cu şi mai mare atenţie după ce a fost numit arhiepiscop de Cracovia, în 1963. Rapoartele de supraveghere ale poliţiei secrete poloneze, Służba Bezpieczeństwa (SB), arată că regimul de la Varşovia considera predicile lui ca fiind „subversive". A fost investigat de către procurorul de stat, care intenţiona să-l pună sub acuzare, dar a renunţat la idee. Andropov nu era prea îngrijorat de acest lucru. De-a lungul anilor citise nenumărate rapoarte despre predici ţinute de preoţi turbulenţi şi ştia că cei mai mulţi dintre ei nu reprezentau o ameninţare reală. În schimb, era mult mai îngrijorat de ceea ce se spunea despre personalitatea lui Wojtyła. Chiar şi dosarele seci şi monocrome produse de agenţii serviciilor secrete scoteau în evidenţă caracterul lui Wojtyła, carisma sa extraordinară, fervoarea mesianică şi puterea intelectului său. Andropov nu era încântat de telegrama trimisă la sediul KGB de omul său de încredere din Varşovia, Vitali Pavlov. La câteva ore după alegerea papei, acesta a raportat la sediul central

de la Moscova: „Wojtyła are vederi anticomuniste extreme. Fără să se fi împotrivit deschis sistemului socialist, a criticat felul în care funcţionează agenţiile de stat ale Republicii Populare."[2]

La câteva zile după înscăunarea papei, Andropov şi adjunctul său, Victor Cebrikov, au prezentat conducerii sovietice un plan ultrasecret pentru a contracara ameninţarea pe care o simţeau din partea Vaticanului. Au demarat în blocul estic o campanie de propagandă menită să-i facă pe oameni să creadă că va urma o dezlănţuire sovietică împotriva tuturor religiilor. În Vest se vor lua „măsuri active... pentru a demonstra că înscăunarea noului papă va dăuna Bisericii Catolice". Mai mult, KGB-ul a reuşit să instaleze microfoane prin care să-l pună sub urmărire pe pontif. Şeful securităţii Vaticanului, Camillo Cibin, a găsit de două ori dispozitive sofisticate de ascultare în camerele utilizate cel mai frecvent de către papa Ioan Paul: în biroul său personal, în biroul său oficial (denumit bibliotecă), unde îşi ţinea majoritatea întâlnirilor, şi în dormitor. Desigur, Cibin bănuia cine era autorul, însă Vaticanul a aflat mult mai târziu că la mijloc a fost mâna serviciilor secrete sovietice.[3]

O întrebare celebră pusă de Stalin a fost: „Câte divizii are papa?". Succesorii săi s-au frământat cu altă problemă: dacă nu cumva acest papă va iniţia o luptă ideologică împotriva socialismului. Nici unul dintre liderii religioşi din imperiul sovietic nu încercase serios acest lucru până atunci. Majoritatea bisericilor au fost reprimate fără prea mult efort, la sfârşitul anilor 1940 şi începutul anilor 1950. Au existat şi câţiva martiri de rang înalt, printre care cardinalul maghiar Mindszenty, care a fost torturat şi închis pentru că era de partea celeilalte tabere. Însă, printr-un amestec de brutalitate, constrângere şi distrugere, în cea mai mare parte a Europei de Est bisericile au fost anihilate, astfel încât nu mai erau considerate centre de rezistenţă. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu Vaticanul, deoarece, după război, s-a ajuns la un compromis cu comuniştii. Predecesorul papei Ioan Paul, Paul al VI-lea, a declarat, aproape cu mândrie, că are o fire pragmatică şi că „a urmat în linii mari o politică a gloriei" în relaţiile sale cu sovieticii. Datoria lui era să salveze ceea ce se mai putea salva, a spus el. Comunismul urma să reziste mult timp, iar catolicii care aveau ghinionul să trăiască în imperiul sovietic trebuiau să îl accepte.[4]

Însă în Polonia catolică, copleşitoare şi entuziasmată, exista un armistiţiu incomod între biserică şi stat. Deşi modelată la fel de rigid după sistemul colonial sovietic ca orice altă ţară din imperiu, existau unele diferenţe importante între Polonia şi alte state ale blocului socialist. „Eliberarea" Poloniei de către sovietici în 1945 s-a lăsat cu vărsare de sânge. Comuniştii au ocupat ţara cu forţa, aşa cum au făcut şi în alte locuri. Mulţi dintre cei care s-au întors în Polonia după ce au luptat alături de rezistenţa noncomunistă, condusă de generalul Władysław Anders, au fost asasinaţi. Însă, ulterior, epurările au fost mai puţin crude. Polonia nu a suferit aceeaşi teroare ca Ungaria, de exemplu, unde peste 10% din populaţie a fost ucisă sau, după torturile poliţiei secrete (celebra AVO), a putrezit în lagărele de concentrare.

Tovarăşii polonezi au beneficit de avantaje mai mari din partea stăpânilor lor din URSS. Doar o zecime din pământ a fost colectivizat, de departe cea mai mică proporţie din tot blocul socialist. Biserica avea un oarecare grad de independenţă. Partidul a făcut un compromis istoric cu ierarhia catolică. Biserica avea dreptul să deţină câteva şcoli. La începutul anului 1975, biserica poloneză avea doi cardinali, 45 de şcoli, 73 de episcopi, 13 392 de biserici, 18 267 de preoţi, 35 341 de călugări şi maici şi 20 de milioane de credincioşi care participau săptămânal la viaţa bisericii. Era, cu siguranţă, mult mai mult decât în ţările oficial catolice cu populaţie similară. Universitatea Catolică din Lublin era renumită la nivel mondial, cu peste 2 000 de studenţi. Biserica poloneză a trimis un număr mare de misionari în Asia şi în Africa. Conform unui sondaj de opinie, aproape jumătate dintre membrii Partidului Comunist mergeau în mod regulat la biserică. Numărul real era, probabil, mai mare, deoarece mulţi mergeau la slujbă, însă nu recunoşteau.[5]

Astfel de paradoxuri erau obişnuite în Polonia. În călătoriile sale, fostul simpatizant comunist Jean-Paul Sartre a vizitat Polonia la începutul anilor 1970, descriind-o ca pe o ţară a „suprarealismului socialist" în care a descoperit o lume a „absurdului perfect". După cum mărturisea el, Polonia era:

> ... o ţară sfâşiată de trecutul său prin măsuri violente impuse de comunişti şi totuşi, atât de legată de acesta, încât capitala demolată în timpul războiului a fost reconstruită după imaginile lui Canaletto... are o capitală unde cetăţenii au revenit să locuiască în „oraşul vechi", care este în întregime nou... o ţară unde salariul lunar mediu (oficial) nu depăşeşte preţul a două perechi de şosete, dar unde nu există sărăcie... o ţară socialistă în care sărbătorile bisericeşti sunt vacanţe publice... o ţară a dezorganizării totale, dar unde trenurile ajung la timp... o ţară unde cenzura şi satira înfloresc împreună... singura ţară din blocul socialist ai cărei cetăţeni sunt lăsaţi să cumpere şi să vândă liber dolari americani, însă nu să-i şi păstreze...: o ţară unde cineva poate vorbi cu chelnerul în limba engleză sau germană, şi cu bucătarul, în franceză, însă cu ministrul doar prin interpret.[6]

Polonia îi părea la fel de anarhică unui marxist ortodox ca şi unui capitalist crescut în pieţele libere. Şchiopăta dintr-o criză economică într-alta, dependentă de împrumuturile din Occident, care erau garantate de şefii Partidului Comunist de la Kremlin, şi acesta constituia alt aspect suprarealist al socialismului polonez. Acum exista un papă care înţelegea din proprie experienţă comunismul, lucru îngrijorător pentru oameni ca Iuri Andropov.

Una dintre primele acţiuni ale papei Ioan Paul a fost să-şi viziteze ţara de origine. Alegerea lui a şocat oamenii de la sediul KGB-ului din Lubianka, însă a fost o surpriză pentru credincioşi. Timp de secole, lumea catolică a avut parte numai de papi italieni în vârstă. Şi iată un bărbat de 58 de ani puternic, care părea încă atletic, un slav, mai degrabă un duhovnic decât un politician al curiei. Credea că Dumnezeu alesese un pontif polonez cu un scop. Propria-i copilărie şi adolescenţă tragică personificau istoria dureroasă a ţării sale. Mama

lui Karol Wojtyła a murit când el avea opt ani; trei ani mai târziu şi-a pierdut fratele mai mare (şi singurul), pe Edmund, iar tatăl lui, singura rudă apropiată, a decedat în război, când viitorul papă era la vârsta adolescenţei. S-a pregătit pe ascuns pentru a fi preot, în timpul ocupaţiei naziste.

Papa Ioan Paul avea un talent înnăscut de a alege momentul potrivit. Dorea să facă rapid o schimbare substanţială printr-o misiune măreaţă, simbolică, ce avea să pună o pecete timpurie asupra papalităţii sale. În Polonia, înscăunarea sa a fost întâmpinată cu mare bucurie. Autorităţile nu-şi permiteau să înăbuşe sărbătoarea publică. Chiar şi unii membri ai conducerii comuniste se mândreau în secret că un polonez a ajuns pe scaunul Sfântului Petru. În ziua de după alegere, şeful Partidului Polonez, Edward Gierek, a trimis un mesaj la Moscova, probabil mai mult din speranţă decât din convingere. „E bine că Wojtyła a plecat la Roma", i-a spus lui Vadim Zagladin, superiorul cu mare influenţă de la Departamentul Internaţional al Partidului Comunist Sovietic. „Aici, în Polonia, ar fi fost un dezastru. Ne-ar fi putut crea mari dificultăţi. La Roma e mai puţin periculos... până la un punct, poate fi chiar de folos acolo. La urma urmei, «exportă» o mulţime de idei şi de consideraţii inspirate de comunism". [7]

La începutul lui noiembrie 1978, papa le-a cerut oficialilor săi să înceapă negocierile cu regimul de la Varşovia pentru o vizită papală care să aibă loc cât mai curând. Discuţiile au fost delicate. Comuniştii polonezi doreau să refuze, dar s-au gândit că nu puteau. Să le refuze polonezilor o astfel de vizită era imposibil din punct de vedere politic. Credeau că era mai mic riscul dacă îl lăsau să vină, într-o vizită foarte bine controlată, şi se gândeau chiar că ar putea obţine încrederea polonezilor dacă le permiteau să-şi vadă eroul naţional. Unele personalităţi care gândeau în perspectivă i-au avertizat asupra consecinţelor, dar n-au fost ascultate. Sovieticii trebuiau convinşi să fie de acord cu vizita. Au acceptat, strângând din dinţi. Liderul sovietic Leonid Brejnev i-a spus lui Gierek: „Ascultă-mi sfatul, nu-i face nici o primire papei. Va aduce doar necazuri." Gierek i-a vorbit despre presiunile interne la care era supus şi i-a răspuns că nu poate risca să respingă pelerinajul. Brejnev şi-a dat consimţământul cu neîncredere: „Bine, fă cum vrei. Dar ai grijă să nu regreţi mai târziu."[8]

Liderii polonezi au regretat aproape în momentul în care avionul Boeing de la Alitalia al papei Ioan Paul a aterizat, în 2 iunie 1979, pe pista aeroportului din Varşovia, la ora 11:00, într-o sâmbătă. Papa a îngenuncheat, a sărutat pământul cu un gest devenit faimos în toate călătoriile sale ulterioare în străinătate, şi-a deschis braţele în semn de binecuvântare şi a fost aclamat prin aplauze furtunoase de către mulţimea adulatoare. În acea vară, Polonia fusese lovită de un val de căldură. Temperaturile depăşeau 40°C. Papa a străbătut ţara timp de o săptămână. O treime din populaţie a ieşit să îl vadă în carne şi oase în timpul vizitelor sale. Oamenii aşteptau ore întregi într-o căldură copleşitoare pe traseul său, doar ca să-l zărească o clipă. Vizita lui era o dovadă că, după trei decenii, Biserica Catolică de la Roma se bucura încă de mult mai multă loialitate din partea polonezilor decât reuşise comunismul vreodată să o facă.

Peste 2 milioane de oameni au participat la slujbele pe care le-a ţinut în aer liber. Discursul său final de la 10 iunie, din Cracovia, a atras, după cum a recunoscut şi guvernul, cea mai mare adunare publică ce avusese loc vreodată în Polonia. Cuvintele lui erau codate cu grijă. Oficialii de la Vatican au căzut de acord cu sovieticii şi cu regimul polonez ca papa Ioan Paul să nu spună nimic incendiar sau care ar putea fi interpretat drept o cruciadă anticomunistă. Însă toate au fost discursuri cu o rezonanţă foarte puternică, care ajungeau la toţi cei care le ascultau. „Am venit să vorbesc despre demnitatea omului", a spus el. „Despre ameninţarea adusă omului, drepturilor omului. Drepturi inalienabile care pot fi călcate uşor în picioare... de către om." Toţi au înţeles ce voia să spună, deşi, teoretic, papa nu încălcase termenii acordului.

Papa a învârtit pe degete regimul, care nu a putut face nimic în faţa puterii senzaţionale a discursului şi a mesajului său plin de speranţă. A atras de partea sa relaţiile publice, din instinct. Televiziunea de stat, într-o manieră propagandistă tipică, a încercat să arate că mulţimile erau formate mai ales din maici leşinate sau din ţărani. Polonezii nu trebuiau decât să iasă în stradă ca să vadă că lucrurile stăteau altfel. Aceste încercări au făcut ca şi mai mulţi oameni să meargă să-l întâlnească pe papă. „De ce am venit?" i-a spus un enoriaş pontifului. „Ca să o cinstesc pe Maica Domnului – şi să le fac în ciudă nenorociţilor."[9]

I-a inspirat şi i-a entuziasmat pe oameni aşa cum nimeni nu a făcut-o până atunci şi a produs comunismului o rană mortală – fapt recunoscut de fiorosul ministru polonez al apărării, generalul Wojciech Jaruzelski. Papa nu a spus niciodată deschis acest lucru, însă întoarcerea sa triumfătoare acasă a transmis mai degrabă un apel la rezistenţă în faţa oprimării decât la compromis. Apelul a fost ascultat câteva luni mai târziu.

Capitolul 3

Solidaritatea

Sâmbătă, 9 august 1980, Gdansk, Polonia

ANNA WALENTYNOWYCZ era o femeie firavă. La 51 de ani începea să ia un pic în greutate, însă pe marele şantier naval Lenin încă era cunoscută cu porecla de „micuţa" Anna. Toţi cei de pe şantier o cunoşteau, fiind una dintre cele mai populare muncitoare din fabrică. O persoană dinamică, plină de energie şi de căldură, lucra acolo de 33 de ani. Mai avea doar cinci luni până la pensie.

Rămasă orfană de război în timpul perioadei de ocupaţie din Polonia, a devenit o comunistă convinsă. Visul ei din adolescenţă a fost să ajute la construirea socialismului, iar locul de unde avea să înceapă era Şantierul Naval Lenin. Era o muncitoare model, un sudor care, din cauza dimensiunilor ei, era trimisă de multe ori în cele mai îndepărtate şi mai înguste crăpături din carcasele vapoarelor, acolo unde alţi muncitori nu puteau ajunge. La 21 de ani, ca membră mândră a brigăzii muncitoreşti Rosa Luxemburg, a fost răsplătită cu titlul de „Erou al Muncii". În anii 1950, conform dosarelor, îşi crescuse productivitatea muncii cu 270% – „unul dintre momentele care mi-au adus cea mai mare mândrie".[1]

După 16 ani de sudură, Anna a avansat într-o poziţie de mai mare responsabilitate, aceea de şofer de macara. Doar câteva femei de pe şantier – majoritatea construind nave cargo pentru export în URSS – aveau calificarea de a mânui o maşinărie atât de valoroasă şi periculoasă. A fost căsătorită pentru scurt timp, în 1964, însă relaţia nu a durat. Anul următor a fost diagnosticată cu cancer şi i s-au dat mai puţin de cinci ani de trăit. Mai târziu, după radioterapie, doctorii i-au spus că greşiseră diagnosticul şi au declarat-o sănătoasă. Chiar şi în timpul acestor probleme personale a fost o muncitoare dedicată, o patriotă loială comunismului. Era atât de respectată, încât colegii ei îi povesteau despre problemele lor. Ea încerca să-i ajute practic sau, de cele mai multe ori, asculta cu înţelegere durerile şi plângerile lor. Treptat, a început să-şi deschidă ochii şi să vadă cât de departe de paradisul idealului socialist era noua Polonie. Însă Anna nu era o rebelă înnăscută.

În 1970, furia a erupt în Polonia când guvernul, într-un moment total nepotrivit, ales însă cu precizie, cu două săptămâni înainte de Crăciun, a crescut

cu 36% preţurile la alimentele de bază cum ar fi carnea, pâinea, laptele şi ouăle. În mai multe oraşe poloneze a izbucnit revolta. Cea mai gravă a avut loc la Gdańsk, când poliţia a deschis focul asupra demonstranţilor neînarmaţi din faţa Şantierului Naval Lenin. Au murit 44 de muncitori.

Atunci, Anna a stat deoparte, aşa cum a făcut-o şi în valul următor de tulburări din Polonia, în 1976, când au fost arestaţi mii de oameni. Însă, la fel ca mulţi dintre compatrioţii ei, devenea din ce în ce mai radicală, pe măsură ce vedea cum se desfăşura viaţa cotidiană din Polonia populară. Îi numea „martiri" pe muncitorii care fuseseră ucişi în 1970 şi făcea parte dintr-un număr tot mai mare de oameni care aduceau flori şi lumânări la mormintele lor pentru a le comemora moartea. A demascat o afacere murdară care implica fraudă la scară mare, din care au profitat unele personalităţi importante din sindicatul oficial al fabricii, condus de Partidul Comunist.

În mai 1978, Anna a făcut primul pas care a transformat-o din aparatcic al Poloniei în potenţială problemă. S-a alăturat unui grup creat sub numele greoi de Comitet Fondator al Sindicatelor Libere de pe Coastă. Curând denumirea acestuia a fost schimbată cu una atrăgătoare şi mai faimoasă, Solidarność (Solidaritatea). Grupul a început să publice o revistă, *Robotnik Wybrzeza* („Muncitorul de pe Coastă"), unde pe prima pagină a primului număr era menţionat scopul său principal: „Doar sindicatele independente, care au sprijinul muncitorilor, au şanse să înfrunte regimul. Doar acestea reprezintă o putere cu care autorităţile vor trebui, într-o zi... să discute de la egal la egal." Anna Walentynowycz se număra printre cei 65 de activişti care au semnat statutul publicaţiei în ziua înfiinţării acesteia.[2]

Polonia a fost cuprinsă de un nou val de revolte muncitoreşti în primăvara şi vara anului 1980. În zeci de fabrici din toată ţara au izbucnit greve. Muncitorii de la calea ferată din Lublin, în estul Poloniei, au blocat linia principală care transporta pasageri şi bunuri către Uniunea Sovietică. Grevele au încetat când viceprim-ministrul Mieczysław Jagielski s-a dus personal să-i liniştească, anunţând că guvernul era gata să renunţe la decizia luată. Însă în anii 1970, în Polonia devenise deja un obicei ca, de fiecare dată când regimul acorda o concesie unui grup de muncitori, să ia măsuri aspre împotriva unui grup din altă parte. De data aceasta, regimul pusese ochii pe Walentynowycz.

Într-o după-amiază, a fost chemată la biroul de personal al şantierului şi concediată. Pretextul era că fusese zărită în ultimele nopţi în diverse cimitire din Gdańsk, adunând mucuri de lumânări. Plănuia să le refolosească drept lumânări noi la o ceremonie organizată în memoria celor 44 de martiri ai revoltei din 1970. Un raport al poliţiei o acuza de furt. Dacă era concediată pe motive de indisciplină îşi pierdea pensia, chiar dacă era atât de aproape de pensionare. Un funcţionar de rang inferior şi-a cerut scuze în faţa Annei, folosind vocabularul lipsit de conţinut al tuturor aparatcicilor: „Îmi pare rău, dar nu am de ales. Dacă n-o fac, o să fiu şi eu concediat, apoi o să te concedieze oricum cineva." Ea i-a

răspuns în spiritul Solidarității: „Atunci și acel altcineva ar trebui să refuze să o facă, apoi altcineva și altcineva. Nu pot să-i concedieze pe toți, nu-i așa?"[3]

Reacția a fost rapidă și îndrăzneață. Cinci zile mai târziu o petiție chema la grevă pe șantier, „în apărarea șoferului de macara Anna Walentynowycz... Dacă n-o faceți, mulți dintre voi vă veți găsi în aceeași situație ca ea". Petiția era semnată de șapte oameni pe care muncitorii îi recunoșteau drept militanți pentru condiții de lucru mai bune și, mai ales, pentru sindicate libere, necontrolate de partidul comunist. Criza finală a comunismului polonez începuse, în mod tipic pentru un stat muncitoresc, odată cu nedreptatea dureroasă care i se făcuse unui muncitor cinstit.

Capitolul 4

Electricianul

Joi, 14 august 1980, Gdańsk

CU TOATE CĂ ANNA WALENTYNOWYCZ era foarte populară, iar tratamentul care i s-a aplicat a fost nedrept, activiştii din Gdańsk care au formulat apelul la grevă nu erau siguri de felul în care vor reacţiona muncitorii. Marile oraşe de pe coasta Mării Baltice erau destul de liniştite în acea vară. Şefii locali de partid începeau să creadă că, poate, cele mai mari necazuri trecuseră. În zilele care au urmat concedierii lui Walentynowycz, sute de copii ale chemării la grevă au fost distribuite în tramvaiele şi trenurile care îi aduceau pe muncitori la şantier de la casele lor din periferii. Greva trebuia să înceapă în zori.

La 06:00 dimineaţa, când a intrat primul schimb, aproximativ 100 de muncitori au început un marş în şantier. Unii duceau pancarte care solicitau reangajarea lui Walentynowycz, iar alţii strigau la colegii lor să li se alăture. Nu erau mulţi, însă conducerea începea să-şi facă griji. Cu o jumătate de oră mai târziu, aproximativ 500 de oameni se adunaseră la demonstraţie. Au ajuns la Poarta a Doua a şantierului, una dintre ieşirile principale, gata să continue marşul în oraş. Acolo au ezitat, amintindu-şi că în decembrie 1970, când au demonstrat în centrul oraşului Gdańsk, 44 de muncitori au murit. În timpul acestui moment de îndoială, directorul şantierului, Klemens Gniech, s-a urcat pe o macara pentru a se adresa greviştilor. Gniech era un bărbat energic, dur, dar onest, care era respectat, chiar plăcut de către muncitorii săi. Într-un discurs linguşitor, le-a promis că va discuta cererile lor dacă se întorc la muncă. O vreme, se părea că publicul lui se liniştise. Printre ei se auzeau murmure cum că se întorc la posturile lor. Atunci, un bărbat scund, cu o mustaţă stufoasă, s-a căţărat pe macara lângă Gniech. L-a bătut pe director pe umăr şi a început să improvizeze: „Mă mai ţineţi minte?" a întrebat el. „Am lucrat timp de zece ani aici şi încă mă simt legat de Şantierul Naval Lenin. Mă bucur încă de încrederea muncitorilor, deşi au trecut patru ani de când mi-am pierdut slujba". A continuat să vorbească despre Walentynowycz şi despre necesitatea unui sindicat independent. În aplauzele şi uralele care se auzeau, Lech Wałęsa a îndemnat la o „grevă cu ocuparea locului de muncă". Imediat s-a format un comitet de grevă, cu Wałęsa în frunte, iar Gniech a bătut în retragere. A fost de acord cu negocierile şi, în semn de bună credinţă, a trimis propriul autoturism,

o limuzină Volga neagră, ca să o aducă de acasă pe Anna Walentynowycz pentru a participa la negocieri.[1]

Greva cu ocuparea locului de muncă a fost una dintre armele cele mai eficiente utilizate de Solidaritatea în anii care au urmat. Era o tactică elaborată atent, gândită în principal pentru a-i proteja pe greviştii împotriva atacurilor de pe stradă ale poliţiei. Preluarea unei fabrici în care se aflau sute de muncitori ar fi necesitat o operaţiune militară – o întreprindere costisitoare şi, probabil, sângeroasă, pe care ar fi adoptat-o doar guvernele cele mai brutale. Avea şi alte avantaje: practic, greviştii ţineau sub sechestru utilaje valoroase, iar conducerea nu putea să angajeze spărgători de grevă. Din punct de vedere psihologic, greva s-a dovedit foarte importantă, deoarece i-a ţinut pe muncitori laolaltă în condiţii de asediu şi le-a amintit că aceştia pot controla locul de muncă.

Greva s-a extins rapid. În câteva ore, muncitorii de la fabricile din Gdynia, de la câţiva kilometri distanţă, li s-au alăturat. Aceştia au fost urmaţi curând de toţi cei 50 000 de muncitori din regiunea Gdańsk. Guvernul a tăiat imediat toate liniile telefonice dintre oraşele de pe coasta Mării Baltice şi lumea exterioară, într-o încercare inutilă de a opri protestele. Desigur, nici televiziunea, nici radioul nu au menţionat nimic despre greve, dar toţi locuitorii Poloniei ştiau despre ele.

În timp ce Wałęsa şi ceilalţi lideri ai grevei erau închişi într-o sală de conferinţe din centrul de sănătate şi siguranţă al şantierului, ducând negocieri cu Gniech, condiţiile în care aşteptau ceilalţi grevişti erau din ce în ce mai dificile. În prima noapte, peste 2 500 de grevişti au dormit pe saltele şi pe bănci, în sălile principale sau în spital. Atmosfera era încărcată de tensiune, de aşteptare şi de teamă. Deloc revoluţionară. „Vrem condiţii de lucru mai bune, mai mulţi bani şi dreptul la grevă", a declarat Wałęsa. Nimeni nu vorbea despre o mişcare împotriva comunismului. Susţinerea pentru grevă oscila, în funcţie de veştile care veneau din camera de negocieri. Gniech fusese instruit de şefii de partid de la Varşovia şi de cei locali să câştige timp, dar să le acorde suficiente concesii pentru a ajunge la o înţelegere. Scopul lor, ca de multe alte ori în ultimul deceniu, era să dezbine şi să conducă. Doreau să ajungă la acorduri separate, cu grupurile diferite de muncitori, pentru ca aceştia să nu se simtă niciodată uniţi. În august 1980, aproape că a funcţionat.[2]

Momentul-cheie s-a produs a treia zi, pe data de 16. În acea dimineaţă, comitetul de grevă al lui Wałęsa a acceptat pachetul oferit de Gniech. Acesta includea reîncadrarea Annei Walentynowycz şi a lui Wałęsa pe posturile lor de la şantier, o mărire de salariu cu 2 000 de zloţi pe lună (aproximativ 7%), o creştere a alocaţiilor de familie aproape la acelaşi nivel cu cele pentru poliţie, şi imunitate judecătorească pentru toţi greviştii. Punctul cel mai delicat era cererea de ridicare a unui monument în memoria muncitorilor morţi în decembrie 1970. În acea sâmbătă, pe fondul tensiunilor care se amplificau în toată Polonia, şefii de partid erau atât de disperaţi să ajungă la o înţelegere, încât au făcut chiar şi această concesie simbolică imensă.

Însă aproape imediat după ce şi-au strâns mâinile pentru a pecetlui acordul, acesta a căzut în confuzie şi în haos. Gniech a anunţat în difuzoarele şantierului că greva s-a terminat. Wałęsa a ridicat pumnul în aer şi a declarat: „Am câştigat." Curând, şi-a dat seama că ceva nu era în regulă. Zeci de muncitori se îndreptau către porţi – şi către case. Însă din mulţime au început să se audă strigăte precum: „trădătorule" şi „vânzătorule". Mulţimea oscila. Fuseseră influenţaţi de un reprezentant al altui grup local de muncitori, care se aflau, de asemenea, în grevă. Aceştia depindeau de şantierul Lenin – cel mai mare angajator din regiune –, un fel de stindard al regiunii industriale Gdańsk, pentru a obţine un acord în favoarea tuturor. Henryka Krzywonos, o femeie masivă, corpolentă, cu părul tuns scurt, fusese ani de zile liderul şoferilor de tramvai din Gdańsk. Nu era un orator prea bun, dar ştia să-şi impună punctul de vedere. I-a rugat pe muncitorii de pe şantierul naval să nu „se vândă prea ieftin şi să-şi părăsească tovarăşii la nevoie". Spunea că nu trebuie să permită regimului să ia muncitorii din industrii diferite, unul câte unul. „Dacă ne abandonaţi, suntem pierduţi. Autobuzele nu pot face faţă tancurilor." S-au auzit urale în tot şantierul.

„Bine, atunci", a spus Wałęsa. „Dacă majoritatea decide aşa, continuăm greva. Cine vrea să continue?"

Toată hala a răsunat: „Eu."

„Cine nu vrea grevă?" S-a lăsat liniştea.

„Deci continuăm greva... Va fi o grevă a solidarităţii. Eu o să fiu cel din urmă care va părăsi şantierul."[3]

Lech Wałęsa a condus prima revoluţie adevărată a muncitorilor din istorie. Bolşevicii din 1917 înşfăcaseră puterea pentru ei în numele proletariatului. Însă Wałęsa, un muncitor obişnuit cu un talent extraordinar, a realizat cum poate fi folosită puterea adevărată a muncitorilor împotriva moştenitorilor bolşevicilor.

S-a născut la 29 septembrie 1943, în sătucul Popowo, la aproximativ 150 de kilometri nord-vest de Varşovia. Nu şi-a cunoscut niciodată tatăl. Imediat după naşterea copilului, Boelek Wałęsa, tâmplar, a fost dus într-un lagăr de muncă silnică nazist, unde a murit după 18 luni. Mama lui Lech, Feliksa, s-a căsătorit cu Stanisław, fratele mai mare al fostului soţ, o practică obişnuită atunci în Polonia. Lech îşi ura tatăl vitreg, pe care obişnuia să-l numească „vânător de bani". El, împreună cu cei trei fraţi naturali ai săi se înţelegeau foarte rău cu ceilalţi trei fraţi vitregi. Ruptura din familie „era o povară care a aruncat o umbră asupra întregii mele copilării", a mărturisit el.

Feliksa era foarte credincioasă. Wałęsa spunea de multe ori: „Am supt religie de la sânul mamei mele." Ura satul încă de mic. Bunicii din partea mamei cumpăraseră iniţial 150 de hectare de pământ, însă îl pierduseră pe tot în timpul ocupaţiei germane. A fost crescut în sărăcie, într-o familie de ţărani. Casa era o cocioabă cu acoperiş de lemn, crăpat, dar niciodată reparat. Aveau doar două camere pentru toţi – doi adulţi şi şapte copii.

Wałęsa era copilul tipic al republicii populare, cu speranţe mari şi dezamăgiri amare. Relaţia a început cu un contract aparent avantajos. El, la fel ca mulţi alţi tineri polonezi, dorea să scape de sărăcia din mediul rural. Partidul/Statul visa la o altă ordine a lucrurilor şi intenţiona să depopuleze satele pentru a crea o clasă muncitoare urbană care, spre deosebire de ţărani, să fie loială comunismului. Prima parte a funcţionat – Polonia s-a industrializat într-un ritm accelerat. A doua, niciodată.

Wałęsa a fost un elev slab. Avea o inteligenţă nativă, însă nu stătea prea bine cu concentrarea, şi era nemotivat. Imediat după absolvire – a urmat doar şcoala primară –, a plecat din Popowo şi nu s-a mai întors niciodată. A mers în cel mai apropiat oraş mare, Lipno, unde s-a înscris la o şcoală de meserii. S-a instruit iniţial ca mecanic, iar mai târziu ca electrician. În Lipno a găsit de lucru la POM, o magazie pentru utilaje agricole. În 1964 a început stagiul militar de doi ani, în urma căruia a avansat la gradul de caporal. A luat în calcul posibilitatea să rămână în armată, dar s-a răzgândit. S-a mutat la Gdańsk – fostul port liber Danzig – la fel ca milioane de polonezi care au migrat spre oraş în două valuri, după război. Primul, imediat după 1945, când teritoriul a fost recuperat de Polonia după ocupaţia nazistă, i-a adus pe polonezi în zonele din care populaţia germană fusese îndepărtată cu brutalitate. Al doilea, în 1960, i-a adus în oraş pe oameni ca Wałęsa, ca parte a programului comunist de a transforma Polonia într-un stat socialist industrial modern. În 1967, Wałęsa a găsit de lucru la Şantierul Naval Lenin, care se extindea rapid. Oamenii care îl cunoşteau atunci şi-l amintesc drept un tânăr energic, vorbăreţ, inteligent, cu puţine opinii politice. Avea unele idei de bază care nu se schimbaseră prea mult din adolescenţă. Era un catolic strict, antirus – ca mulţi alţi polonezi – şi sceptic în faţa propagandei oficiale. În acea perioadă era socialist, dar nu din punct de vedere ideologic. Nu putea să propovăduiască dogma marxist-leninistă. Şi totuşi a luat în serios o latură a socialismului şi a ideologiei statului muncitoresc. Credea, şi a continuat să creadă timp de douăzeci de ani, în supremaţia clasei muncitoare.

Când a început lucrul la Şantierul Naval Lenin, Wałęsa a intrat în aristocraţia proletariatului polonez. Muncitorii de acolo primeau cele mai mari salarii din ţară, însă condiţiile erau jalnice. Majoritatea fabricilor şi minelor poloneze păreau mai degrabă o Anglie dickensiană decât o utopie marxistă. Şantierul Naval Lenin, spunea Wałęsa, „părea o fabrică plină de bărbaţi îmbrăcaţi în zdrenţe murdare, care nu se puteau spăla sau urina în closet. Ca să ajungi la parter, unde erau singurele toalete, puteai să faci şi jumătate de oră, aşa că mergeam să ne facem nevoile unde apucam. Nu vă imaginaţi cât de umilitoare erau acele condiţii."[4]

Standardele de siguranţă erau îngrozitoare. Accidentele erau la ordinea zilei. Nu exista preocupare pentru bunăstarea muncitorilor. Curând după ce el a început lucrul pe şantier, a avut loc un incident serios pe *Konopnicka*,

un trauler care era, în 1967, în curs de asamblare. Termenul era de mult depăşit, astfel că 2 000 de muncitori lucrau pentru a termina vasul. Regulamentele de siguranţă – de cele mai multe ori teoretice – au fost ignorate complet în graba de a încheia lucrarea. În carcasa navei s-a scurs combustibil care, aprins de lampa unui sudor, a provocat o explozie devastatoare. Douăzeci şi doi dintre colegii electricieni ai lui Wałęsa au fost arşi de vii. El nu a fost rănit, însă accidentul l-a schimbat profund. A devenit mai serios şi mai interesat de politică, mai ales de drepturile muncitorilor. Pentru prima dată a devenit activ în sindicatul oficial şi s-a alăturat comitetului de sănătate şi protecţie a muncii din fabrică. Condiţiile de trai din exteriorul şantierului erau la fel de mizere. Muncitorii mai tineri, necăsătoriţi, locuiau la cămin, câte trei sau patru în cameră. Bucătăria şi baia erau la comun şi se aflau la capătul unui coridor lung. Erau locuri urâte, jalnice şi sordide. În blocurile cu bărbaţi izbucneau de multe ori bătăi, mai ales în ziua de salariu, când, urmând o lungă tradiţie, muncitorii polonezi îşi înecau amarul în votcă. În jurul căminelor se întindeau cartiere rezidenţiale deprimante, cu străzi neluminate şi nepavate, şi terenuri vaste cu sticlă spartă şi gunoaie necolectate. Serviciile publice de bază erau foarte precare.

În 1969, Wałęsa a cunoscut o femeie cu care s-a căsătorit curând; slabă, scundă, cu părul negru, părea fragilă, însă avea o personalitate puternică şi hotărâtă. Mirosława Golos, cu ochi căprui şi tenul palid, avea doar douăzeci de ani, dar părea chiar mai tânără. Lucra la o florărie de lângă şantier. Avea un trecut asemănător cu al lui Wałęsa; provenea dintr-o familie săracă de ţărani, dintr-un mic cătun, Krypy, situat la câţiva kilometri de Gdańsk. De multe ori lipsea de la şcoală pentru că era nevoită să-şi ajute familia la fermă, astfel că a absolvit cu greu clasele primare. Însă era inteligentă, practică şi cu picioarele pe pământ. Şi ea era o catolică devotată, iar în acea vreme ura comunismul mai mult decât el, mai ales din considerente religioase, fiind o mişcare care promova ateismul. Curând după prima lor întâlnire, Wałęsa a rugat-o să-l lase să o strige pe al doilea nume, Danuta (prescurtat Danka).

Wałęsa era proaspăt tătic când au erupt revoltele din decembrie 1970, provocate de scumpirea alimentelor. Era reprezentant al muncitorilor în sindicatul oficial, însă nu a jucat un rol semnificativ în greve. Nu era o voce radicală, cu toate că era hotărât să păstreze vie amintirea „martirilor" de pe şantierul naval din Gdańsk. Acele proteste l-au înlăturat pe liderul Partidului Comunist Władisław Gomułka, care se afla la putere încă din 1956, şi au zguduit regimul. Gomułka era unul dintre cei mai interesanţi marxişti est-europeni, un bărbat foarte inteligent, care şi-a început mandatul prin efortul curajos de a se rupe de Moscova, dar a sfârşit ca personaj chiar mai ortodox decât stăpânii săi de la Kremlin. Nu a reuşit să rezolve dezastrele din economia poloneză şi din statul său, aflat în pragul falimentului.

După îndepărtarea lui Gomułka, Wałęsa şi-a pus mare speranţă în noul oligarh al Poloniei, Edward Gierek. Admira stilul direct, concis, adoptat de Gierek, care fusese meseriaş. Majoritatea comuniştilor polonezi din conducere

proveneau din rândul intelectualilor, o clasă pe care Wałęsa o trata cu dispreţ şi pe care o eticheta, de multe ori, drept „ticăloşi încuiaţi şi snobi". Însă curând a fost dezamăgit de Gierek, în ciuda faptului că acesta era un lider proletar. Nu a făcut nimic în plus faţă de predecesorul său pentru a salva ţara de la ruină. Gierek a încercat să-şi atragă susţinere, aducând populaţiei un standard de viaţă îmbunătăţit şi preţuri stabile. O vreme, a reuşit. În particular, le spunea cu cinism apropiaţilor săi: „Da, o să le dăm carne şi promisiuni care să-i facă să tacă... le închidem gura cu cârnaţi". Dar a făcut-o pentru o perioadă scurtă de timp, iar unica metodă s-a rezumat la împrumuturi imense din Vest, care au redus preţurile la alimente şi au crescut salariile muncitorilor.

Un astfel de sistem nu putea să dureze. În iunie 1976, Gierek s-a confruntat cu o nouă criză de lichidităţi. Deşi era conştient de implicaţiile politice, nu avea altă alternativă decât să mărească preţurile – cu 60% pentru pâine şi lapte, 69% pentru carne şi 100% pentru zahăr. Chiar şi după calculele oficiale, costurile de trai se măreau cu aproape o cincime. Aşa cum era de aşteptat, a izbucnit un val de greve pe coasta Mării Baltice, în Varşovia şi în alte oraşe. De data aceasta, Wałęsa era în mijlocul evenimentelor. A început să vorbească în faţa mulţimilor şi şi-a dat seama că, în ciuda faptului că era un om needucat, avea darul elocvenţei. Era tăios, spiritual, uneori aspru, înţelegător, şi întotdeauna vorbea ca un muncitor obişnuit, ca un fiu al poporului. Era strălucitor în discursurile improvizate. Însă când încerca să citească un discurs pregătit dinainte părea rigid şi pompos. Critica dur sindicatele oficiale, care, spunea el, nu îi reprezentau pe muncitori, ci pe şefi. Un anumit discurs acid din acea vară i-a adus necazuri. A fost chemat în biroul directorului, unde Klemens Gniech, proaspăt intrat în funcţie, îl aştepta încadrat de doi ofiţeri ai SB, serviciile secrete poloneze. I s-a spus să-şi ţină gura în public. El a refuzat. Agenţii de pază de la şantier au venit şi l-au târât afară pe poarta principală. Înştiinţarea de concediere a venit o lună mai târziu.[5]

În alte părţi din Polonia, industria era în stare de asediu. Muncitorii de la fabrica de tractoare Ursus din suburbiile Varşoviei, una dintre cele mai mari din ţară, au mers în marş către liniile de cale ferată transcontinentale şi au oprit expresul Paris-Moscova. În Radom, un oraş din sud-vestul Poloniei, muncitorii de la fabrica de arme au intrat în grevă. La 25 iunie, când au demonstrat pe străzi cerând negocieri cu conducerea, poliţia a deschis focul cu arme semiautomate. În tulburările care au urmat, mulţimea furioasă a incendiat sediul Partidului Comunist. 17 oameni au fost ucişi şi peste 2 000 arestaţi. În acea seară, prim-ministrul Piotr Jaroszewicz, care părea foarte îngrijorat, a apărut la televiziune şi a anunţat că renunţă la mărirea preţurilor „pentru a se consulta mai mult cu muncitorii". Acest lucru a readus pacea, iar muncitorii s-au întors în fabrici. Însă poliţia şi serviciile de securitate s-au răzbunat pe muncitorii de la Ursus şi Radom. În săptămânile care au urmat, cei peste o mie de arestaţi au fost bătuţi şi torturaţi în închisorile şi în „centrele de reabilitare specială" înfiinţate în grabă. Sute dintre ei au fost obligaţi să treacă printre două şiruri

de bătăuşi înarmaţi cu bastoane, un drum denumit cu ironie maliţioasă „calea sănătăţii". Wałęsa a scăpat de acea pedeapsă, însă, în următorii ani, după cum el însuşi a afirmat, „cred că am fost săltat de poliţie de cel puţin 100 de ori". De obicei, pentru interogatorii de scurtă durată; alteori, alături de zeci de alţi activişti sindicalişti, rămânea închis timp de 48 de ore. A găsit slujbe mărunte ca electrician, dar îi era din ce în ce mai greu să-şi susţină familia în creştere. A reuşit să-şi găsească un post stabil de mecanic de motoare la fabrica ZREMB, care producea unelte agricole. Pentru a face rost de bani în plus, lucra ilegal, reparând maşini vechi.

A devenit autodidact – în teorie politică, economie, istorie şi drept. Deşi îi dispreţuia pe intelectuali, credea cu tărie în educaţie. Era mult mai isteţ şi mai bine informat decât lăsa să se vadă. Wałęsa a început să participe la întâlnirile organizate de un grup de gânditori disidenţi, KOR (Komitet Obrony Robotników), Comitetul pentru Apărarea Muncitorilor. Personalităţile marcante ale KOR erau filozoful Jacek Kuroń şi istoricul şi jurnalistul Adam Michnik. Amândoi fuseseră comunişti, dar făcuseră închisoare sub acuzaţia de revoltă, mai ales pentru criticile aduse partidului din partea stângii idealiste. Kuroń, de exemplu, declarase că imperiul sovietic se afla în mâinile unei clase noi de birocraţi ale căror acţiuni le aduceau beneficii doar lor. Dorea o revoluţie care să scape societatea de „aparatcicii paraziţi" şi să creeze un stat muncitoresc adevărat. Paraziţii s-au răzbunat şi l-au trimis la închisoare pentru trei ani.

Scopul imediat al KOR era să-i ajute pe muncitorii de la Radom şi Ursus, care fuseseră închişi după revoltele din 1976. A fost prima organizaţie de acest tip din lumea socialistă. Activiştii KOR – aproximativ 150 – ofereau familiilor ajutor financiar şi asistenţă legală. Viziunea pe termen lung a organizaţiei era să creeze o unitate între intelectuali şi muncitori – singura metodă prin care Kuroń şi asociaţii săi credeau că pot fi înfruntaţi comuniştii. Era o idee care l-a convins pe liderul muncitorilor, Lech Wałęsa. Una dintre încercările cele mai de succes ale KOR a fost întemeierea „universităţilor volante". Învăţământul în universităţile oficiale era rigid şi neortodox, iar lectorii erau supravegheaţi cu atenţie. KOR a făcut o listă de scriitori, teoreticieni şi gânditori care s-au plimbat prin ţară organizând grupuri de discuţie cu muncitorii. „Cursurile" aveau loc neoficial, în case particulare.

Karol Wojtyła şi alţi câţiva preoţi catolici au stabilit legături cu liderii KOR; arhiepiscopul pleca des din Cracovia, îmbrăcat în haine simple, deghizat, pentru a se întâlni cu ei în apartamentul din Varşovia al scriitorului Bohdan Cywiński. Gestul avea o semnificaţie importantă, deoarece clericii unei biserici conservatoare şi intelectualii de stânga, de cele mai multe ori evrei, erau de obicei suspicioşi unii faţă de ceilalţi. Zvonul despre susţinerea oferită de arhiepiscop începea să se răspândească în public. În mai 1978, când Stanisław Pyjas, un student activist KOR din Cracovia, a murit în arestul poliţiei secrete, arhiepiscopul a ţinut o slujbă specială în memoria lui în faţa unei adunări de 20 000 de oameni.

KOR a fost naşul sindicatului liber la care Lech Wałęsa, alături de Walentynowycz, s-a alăturat încă din momentul înființării. Însă, cu toate că era foarte cunoscut printre muncitorii din Gdańsk, Wałęsa nu s-a remarcat încă de la început ca lider. Liderul părea să fie Andrzej Gwiazda, un bărbat de 45 de ani, rezervat, hotărât, care plănuise şi pregătise greva de pe şantierul naval. În ultimii doi ani fusese purtătorul de cuvânt principal al mişcării pentru un sindicat liber din Gdańsk. Cei doi bărbaţi s-au urât de la prima vedere. Erau total diferiţi. Gwiazda avea ochi pătrunzători, o natură pasională şi era un radical adevărat. Caracterul relaxat, de prieten la cataramă, al lui Wałęsa dezvăluia un om pragmatic, care putea ajunge la înţelegeri şi care cunoştea arta compromisului. „Lech este politician 100%", spunea Michnik.[6] Gwiazda împreună cu soţia lui, Joanna, la fel de inflexibilă, organizau întâlnirile sindicatului, vorbeau la telefon, foloseau copiatoarele. El era cel care a scris apelul către muncitori pentru susţinerea Annei Walentynowycz, şi s-a asigurat că oamenii ştiau asta. Şi-a imaginat că va fi un lider de grevă. Însă totul s-a schimbat în momentul în care Wałęsa a sărit gardul Şantierului Naval Lenin, în dimineaţa zilei de 14 august 1980, şi s-a întors la foştii săi colegi de muncă. Atunci era liderul de necontestat al mişcării muncitoreşti poloneze şi avea să rămână astfel şi în următorii zece ani.

A fost uşor să-l îndepărteze pe Gwiazda. Greul însă abia de-acum începea. Obiectivul lui Wałęsa era să facă suficient de mult rău regimului, încât să câştige dreptul la recunoaştere pentru sindicatul liber, fără să dărâme sistemul. Teama sa cea mai mare era că sovieticii vor interveni cu tancurile, aşa cum au procedat de fiecare dată după război, când au simţit că imperiul lor era ameninţat serios. Wałęsa şi apropiaţii săi aveau grijă să nu ceară prea mult. Au menţionat clar că nu conduceau o insurecţie, ci o divergenţă legată de industrie, şi nu doreau ca şi alţi muncitori polonezi să devină martiri.[7]

În următoarele trei săptămâni, Polonia s-a oprit practic din mers, fiind declanşată greva generală. Pentru că trenurile şi camioanele nu circulau, în Varşovia şi în alte oraşe nu s-au putut livra alimente. De data aceasta era vorba despre o grevă de amploare – regimul nu a mai reuşit nici să-i dividă pe muncitori, aşa cum a făcut-o înainte, nici să ajungă la înţelegeri locale separate. Un Gierek din ce în ce mai disperat, temător pentru propriul post, i-a trimis la Gdańsk pe cei mai importanţi oficiali ai săi, pentru negocieri. Acest lucru i-a dat lui Wałęsa statutul recunoscut de lider al greviştilor. S-a dovedit un negociator isteţ şi viclean. În ciuda părerilor sale despre intelectuali, i-a chemat pe doi dintre ei de la Varşovia, în calitate de consilieri şi pentru a verifica propunerile acordurilor. „Noi suntem muncitori simpli", obişnuia el să spună, cu falsă modestie şi doar de ochii lumii. „Negociatorii guvernului sunt oameni şireţi. Avem nevoie de ajutor." Bronisław Geremek, un intelectual fumător de pipă, specializat în istorie medievală, şi Tadeusz Mazowiecki, redactor la revista catolică *Więź*, care era în relaţii bune cu papa, au mers la Gdańsk şi au jucat rolul de consilieri apropiaţi ai lui Wałęsa.[8] În sfârşit, la 31 august, a fost

semnat un acord istoric. Pentru prima dată în blocul sovietic, acordurile de la Gdańsk le-au dat muncitorilor dreptul să fie conduşi de reprezentanţi aleşi de ei, dreptul să formeze asociaţii libere şi dreptul la grevă. Pentru Wałęsa, acestea erau concesii vitale făcute de comunişti. „Nu ne-am fi riscat pielea pentru câteva mii de zloţi. Însă chiar a meritat să câştigăm", a spus el. O lună mai târziu, guvernul polonez a legalizat noul sindicat liber, care atunci se numea Solidaritatea. Wałęsa a obţinut o victorie unică, iar numele lui a fost rostit în casele din întreaga lume.

Mai-marii de la Kremlin erau îngroziţi. Polonezii contestaseră mitul cel mai sacru pe care se baza imperiul, şi anume faptul că Uniunea Sovietică acţiona în numele clasei muncitoare. Erau înfioraţi şi speriaţi de sloganul adoptat de Solidaritatea, inspirat din Marx şi Engels: „Muncitori din toate fabricile, uniţi-vă!" Erau furioşi pe satrapii pe care îi instalaseră la Varşovia, care ar fi trebuit să conducă în numele Moscovei. Comuniştii polonezi se dovediseră slabi şi incompetenţi. Nu era nimic neobişnuit în asta, din punctul de vedere al Kremlinului. Ani întregi, Polonia fusese colonia care le ridicase cele mai mari probleme, cea mai greu de menţinut într-o ordine socialistă. Însă era cea mai mare, cu o populaţie de 40 de milioane de locuitori, şi se afla la graniţa cu republicile sovietice a căror loialitate faţă de Uniunea Sovietică era suspectă. Şefii de partid erau îngrijoraţi că „boala contagioasă" a Solidarităţii s-ar putea răspândi şi prinde rădăcini chiar în interiorul URSS-ului. În Lituania şi Letonia apăruseră deja disidenţi care rosteau erezii cum ar fi cereri de sindicate libere în republicile baltice. Polonia era văzută de către armată ca teritoriu vital din punct de vedere strategic, fiind traseul principal de aprovizionare pentru cei 200 000 de oameni ai armatei sovietice, detaşaţi în Germania de Est.

Însă erau bărbaţi bătrâni şi obosiţi, cărora le lipseau energia, voinţa şi imaginaţia de a face faţă crizei cu care se confruntau. Factorii de decizie de la Kremlin aveau peste 60 sau 70 de ani, şi majoritatea aveau probleme de sănătate. Şeful – mai mult *capo di tutti capi* decât ţar – era încă Leonid Brejnev, pe atunci în vârstă de 76 de ani. Toţi ceilalţi îi erau supuşi, chiar dacă devenise senil şi nu putea lucra mai mult de o oră pe zi. Nu se luau decizii majore fără ca el, în calitate de secretar general al Partidului Comunist Sovietic, să le aprobe. Către sfârşitul vieţii, ajunsese un personaj ridicol, care conducea una dintre cele două superputeri ale lumii. Însă nu fusese tot timpul aşa. Timp de peste zece ani de când preluase puterea de la Nikita Hruşciov, în 1964, a fost un om puternic şi impunător, cu multe talente. Nu era un intelectual, însă înţelegea intuitiv natura puterii şi ştia cel mai bine cum funcţiona sistemul sovietic.

Brejnev a fost un bărbat corpolent, foarte puternic şi masiv. Însă în 1974 s-a îmbolnăvit de o ateroscleroză a creierului şi a suferit o serie de atacuri cerebrale. Mergea împiedicat şi se bâlbâia în timpul discursurilor. În momentele de stres ridicat, leşina. Boala i-a schimbat profund personalitatea. În tinereţe avea un farmec natural, era binedispus şi avea simţul umorului. Odată ce sistemul său nervos a cedat, s-a transformat într-un bătrân capricios. Cădea pradă depresiilor

şi, de multe ori, izbucnea în plâns fără motiv. A început să sufere de insomnie cronică. Starea de sănătate a lui Brejnev s-a agravat din cauza dependenţei de somnifere şi de tranchilizante pe bază de opiu. Din când în când lua prea multe şi intra în comă, urmată de zile de inerţie gravă. Doctorii nu i-au mai prescris pastile, însă alaiul său de prieteni linguşitori au continuat să i le dea fără ştirea medicilor. Le lua cu votca sa preferată, Zubrowka. Doctorii şi gărzile sale loiale şi-au dat seama curând ce se va întâmpla şi diluau votca cu apă fiartă. Uneori, Brejnev se uita la pahar şi spunea: „Ceva e în neregulă cu votca asta." Medicul-şef de la Kremlin, Evgheni Chazov, a tras concluzia că dependenţa lui Brejnev „a contribuit la prăbuşirea conducerii naţionale".[9]

Îşi petrecea ziua întins pe un divan, închis împreună cu apropiaţii săi, al căror şef era prietenul său de-o viaţă, Konstantin Cernenko, pe care Brejnev îl numise director de personal al Partidului Comunist. Lui Brejnev îi plăcea să conducă maşini de viteză. Avea o colecţie impresionantă de autoturisme BMW, pe care le conducea cu o viteză periculoasă pe drumurile înguste de pe dealurile ce înconjurau vila sa din Crimeea. Acum, activitatea preferată în timpul liber era să joace domino cu garda sa de corp, Aleksandr Ryabenko. Era din ce în ce mai vanitos. În momentul morţii sale, adunase mai multe medalii şi onoruri decât Lenin, Stalin şi Hruşciov la un loc. Toate cărţile de istorie scriau despre activitatea sa din timpul războiului – care, de fapt, trecuse aproape neobservată –, pe care istoricii o prezentau în mod absurd ca pe o contribuţie crucială la înfrângerea lui Hitler.

Era clar că sănătatea lui Brejnev devenea din ce în ce mai precară, însă adevărul constituia un secret de stat pe care îl ştiau doar câţiva interni de la Kremlin, membrii apropiaţi ai familiei şi câteva gărzi de corp care juraseră să păstreze tăcerea. Au fost făcute eforturi mari pentru a ascunde gravitatea adevărată a bolii lui în faţa poporului rus şi pentru a-l pregăti să apară în public. În zilele sărbătorilor sfinte ale socialismului sovietic, 1 mai şi 7 noiembrie, aniversarea oficială a revoluţiei bolşevice, lifturile speciale îl ajutau să urce în Mausoleul Lenin din Piaţa Roşie. Dorea să fie văzut şi să arate lumii că Uniunea Sovietică era pe mâini sigure. A reuşit chiar să ţină frecvente discursuri, deşi, mai târziu, doctorii au recunoscut că nu erau niciodată siguri dacă se va mai întoarce de la tribună. Cei care îi compuneau discursurile trebuiau să evite cuvintele dificil de pronunţat. Oriunde călătorea, era însoţit de doctori cu echipamente de resuscitare. Chazov, în calitate de medic personal al lui Brejnev, a participat cu reţinere la toată această şaradă. Încercarea de a „ascunde starea de sănătate a secretarului general nu era doar ipocrită, ci şi sadică", a mărturisit el mai târziu.[10]

O troică de oligarhi de partid conduceau afacerile cotidiene ale Uniunii Sovietice. Iuri Andropov era presupusul succesor. Nici un alt şef al KGB-ului nu ajunsese până în fruntea Uniunii Sovietice, însă vicleanul şef al spionilor, în vârstă de 69 de ani, complota cu grijă de ani buni pentru a obţine marele premiu. Era un om grăbit, deja diagnosticat cu o boală gravă la rinichi, care ştia că timpul său era limitat. A fost primul care a aflat detaliile şi gravitatea bolii

lui Brejnev, însă a păstrat mult timp informaţia doar pentru el, justificându-i lui Chazov: „De dragul păcii în ţară şi al partidului, pentru binele populaţiei, trebuie să păstrăm tăcerea", i-a spus doctorului. „Dacă începe o luptă pentru putere în condiţii de anarhie, într-un moment în care nu există o conducere puternică, acest lucru va duce la colapsul economiei şi al întregului sistem."[11] Andropov avea o gândire ascuţită şi analitică şi era foarte sensibil la pericolul „pierderii" unui stat-satelit din Europa de Est. A fost ambasador sovietic în Ungaria, în 1956, şi a jucat un rol important în reprimarea brutală a revoltei în care au murit 2 500 de maghiari. În 1968 a militat pentru înăbuşirea Primăverii de la Praga. Andrei Gromîko, în vârstă de 71 de ani, a fost ministru de externe timp de un sfert de secol, reprezentând figura aspră şi rigidă a diplomaţiei sovietice, cunoscut de guvernele occidentale drept „tovarăşul *niet*". Mareşalul Dmitri Ustinov, de 72 de ani, ministru al apărării, era un partizan cu vederi ortodoxe. A fost erou medaliat în Al Doilea Război Mondial, marele război patriotic, însă nu pentru luptă. S-a distins ca organizator eficient al evacuării industriei de apărare sovietice către est, în Siberia, fapt care a contribuit în mare măsură la victoria Rusiei. A considerat că era încă de datoria lui să fie purtătorul de cuvânt al complexului industrial militar – în 1980, sovieticii produceau 350 de avioane de luptă, 2 600 de tancuri şi armament greu şi 350 de rachete nucleare pe an.

O decizie esenţială pe care trebuiau să o ia sovieticii era legată de modul în care să rezolve situaţia cu Polonia. Problema trebuia transmisă la cel mai înalt nivel. Deşi capacitatea de atenţie a lui Brejnev se diminuase, iar puterile sale scăzuseră, el rămânea cel care lua hotărârile importante. Sovieticii cunoşteau în detaliu fiecare pas al negocierilor pe care Gierek le ducea cu Solidaritatea. Erau bine informaţi de către comuniştii polonezi şi de omul lor de la faţa locului, ambasadorul Boris Aristov. Nu le plăcea, însă trebuiau să accepte. După cum raporta Aristov, negocierea era singura metodă prin care Polonia s-ar fi întors la muncă.

Nici nu se uscase bine cerneala de pe acordul de la Gdańsk, când sovieticii au început să caute o cale să-l submineze. Pentru ei, acordurile erau cel mult o retragere tactică. Andropov le-a ordonat ajutoarelor sale din Lubyanka să întocmească un răspuns pentru tovarăşii de la Varşovia. La doar trei zile după semnarea acordului de la Gdańsk, Gierek şi conducerea poloneză au primit un mesaj strict secret. Textul fusese aprobat de Brejnev, Andropov şi Gromîko, şi văzut doar de câţiva apropiaţi de la Kremlin. Era gândit ca o mustrare şi ca un avertisment adresat comuniştilor polonezi; aceştia trebuiau să zdrobească Solidaritatea, indiferent de acordul la care ajunseseră cu ei. În scrisoare se menţiona:

> „Înţelegerea" la care aţi ajuns are un preţ politic şi economic foarte mare. Desigur, înţelegem condiţiile în care aţi luat această decizie dificilă. Acordul înseamnă practic legalizarea opoziţiei antisocialiste... Acum, treaba voastră este să pregătiţi contraatacul şi să recâştigaţi poziţia pierdută în rândul clasei muncitoare şi al poporului... Să faceţi eforturi pentru a limita activitatea şi influenţa aşa-zisului

sindicat „autoguvernat"... Să infiltraţi activ în aşa-zisul sindicat „autoguvernat" oameni loiali partidului... Astfel, le veţi arăta clar limitele permise. Trebuie să spuneţi deschis că legea interzice acţiuni împotriva socialismului.[12]

Însă Gierek şi anturajul său ezitau să înceapă cu muncitorii polonezi un nou conflict, pe care erau siguri că l-ar fi pierdut. Respirau uşuraţi că revoltele se încheiaseră şi se lăsau duşi de val. La Moscova, şefii îşi pierdeau răbdarea. S-au întâlnit la Kremlin la 29 octombrie, după ce au stabilit că în Polonia avea loc o „contrarevoluţie" care trebuia oprită. Brejnev considera că era o problemă suficient de importantă, încât să se prezinte personal la faţa locului. S-a plâns de faptul că „Wałęsa se plimbă dintr-un capăt al ţării în altul şi toţi polonezii îl aclamă. Autorităţile nu fac nimic pentru a opri această atrocitate... Liderii polonezi tac; la fel şi presa. Nici măcar televiziunea nu se împotriveşte acestor elemente antisocialiste". Cel mai nou şi mai tânăr membru al conducerii sovietice, Mihail Gorbaciov, i-a dat dreptate. A spus: „Trebuie să vorbim deschis şi ferm cu prietenii noştri polonezi. Până acum nu au luat măsurile necesare. Se află într-un fel de poziţie defensivă şi nu vor rezista prea mult; pot să sfârşească prin a fi ei înşişi înlăturaţi."

Gromîko era încă furios din cauza primirii frenetice de care se bucurase papa în Polonia cu un an în urmă. I-a acuzat pe preoţii polonezi că instigaseră poporul la „huliganism politic" şi provocaseră „tulburări contrarevoluţionare". A spus: „Partidul Comunist Polonez nu face prea mari eforturi în această bătălie... lucrurile au atins un punct în care mii de oameni se târăsc în genunchi în faţa papei de la Roma".[13]

Din instinct, Ruşii se gândeau la un răspuns militar, la tipul de soluţie brutală pe care îl adoptaseră şi în celelalte situaţii în care simţiseră o ameninţare la adresa blocului socialist. Prima reacţie a sovieticilor a fost să ordone statului major să schiţeze planul unei invazii la scară largă în Polonia. S-au răzgândit însă rapid în privinţa intervenţiei armate. Existau dificultăţi mult prea mari. Nu doreau să-şi agraveze relaţiile cu Vestul şi ştiau că polonezii vor opune rezistenţă. Au hotărât, în schimb, să-i facă pe polonezi să creadă că vor trimite tancurile, sperând să-i determine astfel pe conducătorii lor să treacă singuri la acţiune. Era o tactică elaborată. Majoritatea generalilor superiori din toate ţările Pactului de la Varşovia au fost chemaţi la Moscova în 4 decembrie, pentru a finaliza exerciţiul la care se lucra de mult timp şi care purta numele de cod Soyuz. Totul trebuia să înceapă la miezul nopţii, patru zile mai târziu. În timpul întâlnirii, delegaţia sovietică le-a spus generalilor polonezi în particular că Soyuz nu era un exerciţiu, ci invazia reală asupra Poloniei. I-au lăsat pe polonezi să vadă hărţile care arătau cu exactitate unde vor fi trimise armatele pactului, după modelul invaziei din Cehoslovacia desfăşurate cu 12 ani în urmă. Sovieticii au menţionat că est-germanii insistau în privinţa invaziei şi promiseseră trei divizii. Perspectiva ca trupele germane să invadeze oraşele poloneze, după cum spuseseră sovieticii, i-a îngrijorat profund pe generalii de la Varşovia. În secret, oficialii ruşi au raportat la Kremlin care era adevăratul scop al planului lor, astfel

că astăzi ştim că nu a existat niciodată intenţia unei invazii în Polonia. „Trebuie să supunem conducerea poloneză la presiuni constante", le-a spus mareşalul Ustinov lui Brejnev, Andropov şi colegilor lor. „Plănuim manevre în Polonia... trebuie să extindem aceste manevre pentru a crea impresia că forţele noastre sunt pregătite să intervină".[14]

Încercarea de intimidare a mers până la un punct. Comuniştii polonezi şi-au trasat propriul plan de a introduce legea marţială şi au pregătit o listă cu 4 000 de activişti ai Solidarităţii care urmau să fie arestaţi imediat, în frunte cu Lech Wałęsa. Şi totuşi, spre furia Moscovei, nu a urmat nici o acţiune. În septembrie, şefii de la Kremlin l-au înlăturat pe Gierek. Acesta a fost înlocuit de un nou şef al partidului comunist, Stanisław Kania; a fost numit şi un nou şef al guvernului, generalul Wojciech Jaruzelski, un soldat cu experienţă, care, sperau sovieticii, să fie croit dintr-un aluat mai dur. Însă comuniştii polonezi încă se eschivau.

Perioada de un an şi trei luni care a urmat intrării în legalitate a Solidarităţii a fost, chiar şi după standardele anarhice ale comunismului polonez, una foarte dificilă. La suprafaţă, ţara a rămas la o democraţie populară. Dar dincolo de aparenţe, Polonia a suferit transformări profunde. A avut loc o revoluţie în modul de gândire al polonezilor, care au început să afle adevărul despre istoria lor recentă. Pentru prima dată în aproape o jumătate de secol au apărut noţiunile de adunare liberă şi de libertate de expresie. Cu viteza luminii, s-a dezvoltat o societate paralelă. Solidaritatea a obţinut ceva care în Europa de Est nu era doar unic, ci părea de-a dreptul imposibil. „Credeam că era imposibil, era imposibil. Încă mai cred că era imposibil", spunea Kuroń mai târziu. Comunismul nu a dispărut nici pe departe. Dar în multe sectoare ale societăţii, aspectele cele mai represive şi-au slăbit puterea şi au devenit de nefolosit. În câteva săptămâni, Solidaritatea a atras peste 8 milioane de membri, de două ori mai mulţi decât Partidul Comunist. Existenţa unei organizaţii de masă, oricare ar fi ea, alături de partid, dar în afara controlului acestuia, era fără precedent.[15]

Publicaţiile samizdat au existat întotdeauna în Polonia populară. Însă în acea perioadă, ziarele „ilegale" au apărut ca ciupercile după ploaie şi, prin urmare, nu au mai fost interzise. Autorităţile nu au făcut prea mari eforturi să le oprească, deşi au cenzurat în continuare presa oficială. Polonezii au mai folosit un termen pentru samizdat – *bribula* (hârtie igienică), după calitatea hârtiei pe care erau tipărite majoritatea acestor ziare. Acum se tipăreau săptămânal 25 de reviste şi ziare de bună calitate, la tipografii decente şi cu tiraje de peste 50 000 de exemplare fiecare. Editura independentă NOWA, condusă de Mirek Chojecki – un adevărat erou al luptei pentru libertatea presei – a publicat ediţii pregătite în grabă ale textelor clasice şi ale autorilor moderni cenzuraţi mult timp. *Ferma animalelor* a lui Orwell a fost publicată pentru prima dată; la fel şi *Gândirea captivă*, o lucrare puternică şi critică împotriva comunismului, scrisă de scriitorul polonez Czesław Miłosz, aflat în exil. Unul dintre evenimentele cele mai

importante a fost întoarcerea emoţionantă a poetului Miłosz din Scandinavia, după ce a primit Premiul Nobel pentru Literatură în 1980. Filmele omagiale despre clasa muncitoare ale regizorului Andrei Wajda, *Omul de marmură* şi *Omul de fier*, se proiectau înainte în grupuri restrânse, în locuinţe particulare. Acum erau disponibile pentru publicul larg. Această perioadă a fost o „revoluţie a demnităţii, o sărbătoare a drepturilor şi o victorie permanentă a coloanei vertebrale drepte", spunea Michnik.[16]

Gânditorii Solidarităţii şi-au trasat mai clar obiectivele. Kuroń a ieşit din închisoare cu o nouă viziune. S-a transformat într-un social-democrat după model occidental, călit însă de experienţa Europei de Est. A pus accentul pe o transformare paşnică, care a dat tonul pentru toate schimbările din blocul socialist, în următorii zece ani. S-a bazat pe convingerea că realităţile Războiului Rece erau evidente: nimeni din Vest nu ar fi riscat o confruntare cu sovieticii, oferind asistenţă unei mişcări revoluţionare din interiorul Cortinei de Fier. Nu îndemna la o confruntare totală cu statul. Muncitorii şi intelectualii nu aveau nici o şansă să câştige o luptă violentă cu un oponent pregătit să-şi folosească puterea împotriva lor. O strategie cu şanse de reuşită mult mai mari era aceea de a ocoli partidul cât mai mult posibil şi de a stabili structuri neoficiale în paralel cu cele totalitare. „Nu distrugeţi comitetele de partid; înfiinţaţi altele", a scris el. A subliniat importanţa luptei pentru o revoluţie „ponderată", în care Solidaritatea să nu formuleze cereri extreme ce ar putea dezlănţui o ofensivă sovietică. Solidaritatea nu trebuia să spună nimic despre alianţele de securitate ale Poloniei sau despre politica externă. Autoritatea comunistă putea fi păstrată ca umbrelă, însă, în timp, Polonia avea să devină o societate pluralistă. Michnik a întărit importanţa crucială a unei schimbări paşnice: „O revoluţie care începe prin distrugerea Bastiliei va construi în timp propriile sale Bastilii", a scris el într-un faimos eseu.[17]

Solidaritatea era mai mult ca niciodată sub supraveghere, iar Wałęsa a devenit, practic, primul lider al opoziţiei din lumea comunistă. A dovedit un mare talent de negociator, însă curând a fost criticat din cauza caracterului său destul de arogant. Nu acţiona deschis sau democratic. I-a înfuriat pe cei din aripa radicală a Solidarităţii, deoarece solicita în permanenţă compromisuri cu regimul. În 1981 a oprit mult mai multe greve decât a iniţiat, convingându-i în repetate rânduri pe muncitori să-şi modereze cererile dacă nu doreau ca Solidaritatea să riște să fie zdrobită de ruşi.

Parţial, era o măsură de precauţie firească şi sensibilă. Parţial, era metoda pe care papa îl sfătuise să o aplice când Wałęsa a avut o audienţă privată la Ioan Paul al II-lea, în 14 ianuarie 1981 –, prima dintre numeroasele întrevederi. La început, papa se îndoia de Wałęsa. Ştia că unii membri ai episcopatului polonez erau sceptici în legătură cu Solidaritatea, din cauza rădăcinilor socialiste ale unora dintre personalităţile sale. Politicienii curiei – majoritatea italieni – doreau să evite o potenţială confruntare cu Uniunea Sovietică. Însă papei i-a plăcut ideea unui lider autentic al muncitorilor, mai ales unul care vorbea

despre biserică în orice situaţie. După audienţă, şi-a exprimat public sprijinul pentru Lech Wałęsa, fără să oscileze.

Însă papa auzise tot mai multe zvonuri despre electricianul-erou care a sfidat comunismul. După cum afirmau prietenii săi şi preoţii polonezi, erau de obicei poveşti – niciodată confirmate – despre infidelităţile sale. Anna Walentynowycz susţinea cu tărie că acesta avea legături extraconjugale. „Toţi ştiam că i se aduceau fete – avea o canapea în birou. Afară, garda sa de corp, Henryk Mazul, bloca uşa şi spunea: «Nu poţi intra acum, doarme». Însă, o dată, am reuşit să intru – şi avea companie; părul lui era răvăşit complet." Ea şi câţiva asistenţi au mutat canapeaua din birou. „L-am certat: «Păcătosule, cum poţi să o porţi pe Fecioară pe rever?» şi mi-a răspuns: «Mă spovedesc în fiecare săptămână.»" S-a certat cu Wałęsa curând după grevele din august şi a fost înlăturată din poziţia de reprezentantă a Solidarităţii din Gdańsk.[18]

Aceste poveşti erau spuse şi repetate de activişti ai Solidarităţii. Atunci se spunea că frumoasa studentă brunetă Bożena Rybicka era mai mult decât asistenta lui. Speculaţiile erau alimentate de un paragraf extraordinar al unui articol scris de Ewa Berberyusz în săptămânalul catolic *Tygodnik Powszechny*, în decembrie 1980, în care îl ironiza pentru plăcerea pe care o avea să flirteze. „Îi plac femeile. Cu un tip de devotament pe cale de dispariţie în rândul bărbaţilor, bazat pe lipsa totală a complexelor, pe încrederea de sine, pe o umbră de curtoazie de modă veche şi pe convingerea solidă că femeile nu îi pot face rău." Dar zvonurile erau în întregime false. Întotdeauna a fost foarte apropiat de Danuta, iar în acea perioadă era urmărit cu prea mare atenţie ca să riste indiscreţii extraconjugale.[19]

Sovieticii continuau să aştepte ca satrapii lor polonezi să le asculte ordinele, să se conformeze şi să zdrobească Solidaritatea, aşa cum li se ceruse să facă în calitate de comunişti loiali. Brejnev s-a întâlnit cu Kania la Moscova în martie şi l-a avertizat din nou că Moscova era pregătită să treacă la acţiune dacă era necesar. „Bine, nu ne băgăm. Dar dacă apar complicaţii, dacă veţi fi daţi la o parte, vom interveni."[20]

Un raport îngrijorător a ajuns la Andropov, după o vizită a adjunctului său, Vladimir Kryuchkov, şi a şefului departamentului de contraspionaj străin al KGB-ului, Oleg Kalugin, care spuneau: „Poliţia SB poloneză era întotdeauna dificilă, spre deosebire de cehi şi est-germani. Trebuia tratată cu grijă". În timpul unei vizite în Polonia pentru discuţii cu membrii SB, cei doi ofiţeri ai serviciilor de informaţii secrete au mers la Şantierul Naval Lenin. Kalugin a spus:

> Când am ajuns, am fost întâmpinaţi de director (Gniech), care ne-a rugat să ne lăsăm limuzinele în faţa porţilor mari. Ne-a explicat că muncitorii erau neliniştiţi şi că imaginea... convoiului nostru ar putea fi prea provocatoare. Bineînţeles, ne-am conformat. Departe de a fi întâmpinaţi cu căldură sau cu aplauze de către muncitori, aşa cum se obişnuia în timpul unor astfel de vizite, am întâlnit priviri aspre şi indignare. În timpul banchetului organizat în cinstea noastră la sfârşitul vizitei în Polonia, în discursul meu am făcut o trimitere întâmplătoare

la disidență. Spre uimirea mea, ministrul securității poloneze a reacționat ca și cum aș fi atins un punct foarte sensibil și a insistat că nu erau decât o mână de agitatori și că toți erau ținuți sub control. Atunci am știut că aveam, într-adevăr, o problemă...[21]

În octombrie, sovieticii l-au înlăturat pe Kania, pe care îl instalaseră ca lider polonez cu doar un an în urmă. Acesta a dat foarte clar de înțeles că nu a intenționat nici o clipă să ia măsurile brutale care i s-au cerut împotriva sindicatului independent. Cu mare naivitate s-a lăsat ascultat de microfoanele KGB-ului în timp ce aducea URSS-ului critici de necrezut, tocmai el, care ar fi trebuit să fie colaboratorul lor supus. A spus: „Modelul sovietic a picat testul. Faptul că URSS-ul cumpără regulat cereale din Vest este o dovadă a unor erori grave de conducere... Puterea regimului lor este legitimată doar prin armată și măsuri brutale. Dacă URSS-ul deține încă anumite avantaje strategice în fața SUA, în doi-trei ani s-ar putea să le piardă din cauza [slăbiciunii] economiei sovietice". Stenograma înregistrării a fost trimisă imediat la Andropov, iar Kania a fost înlăturat după câteva zile. Funcția de lider al Partidului Comunist a fost preluată de tovarășul general Wojciech Jaruzelski.[22]

Capitolul 5

Războiul civil

Sâmbătă, 12 decembrie 1981, Varşovia

TEORIILE COMUNISTE îi avertizează pe loialişti să fie precauţi în faţa armatei. Armata poate fi o sursă alternativă de putere şi trebuie ţinută sub controlul strict al partidului. Şi totuşi, sovieticii şi partea conservatoare a conducerii poloneze vedeau în Jaruzelski răspunsul la problemele lor cele mai urgente. Nici un soldat profesionist nu devenise până atunci şef al Partidului Comunist, cu toate că mulţi purtau uniforme elegante, pe care nu le câştigaseră pe câmpul de luptă sau în unitatea militară. Jaruzelski era de încredere şi loial, fiind considerat omul care putea forma un guvern puternic. Era capabil să rezolve haosul din Polonia, care, din punctul de vedere al Moscovei, ameninţa securitatea tuturor posesiunilor din Europa.

Wojciech Jaruzelski nu părea un comunist înnăscut. A venit pe lume la 6 iulie 1923 într-o familie bogată cu origini nobile, în estul Poloniei, lângă Białystok. A crescut pe moşia părinţilor săi de la Trzeciny, ducând o viaţă lipsită de griji. A învăţat scrimă, călărie şi vals. „Tradiţia familiei", aşa cum spunea generalul, era una naţionalistă poloneză şi, mai ales, antirusească. Bunicul său şi cei doi fraţi ai acestuia au luat parte la revolta din 1863 împotriva ţarilor, iar după reprimarea acesteia au fost trimişi în Siberia, unde au stat timp de 12 ani. Tatăl său luptase de partea polonezilor în războiul din 1920 împotriva Rusiei, pe care l-au câştigat. El fusese trimis la o şcoală catolică exigentă din Varşovia, condusă de călugării din ordinul marian. Acolo, după cum afirma, „toate domeniile – istorie, geografie, limbi străine – erau legate de istoria tragică a relaţiilor dintre Polonia şi Rusia".[1]

Când germanii au invadat Polonia avea 16 ani, iar familia a căutat refugiu la prieteni, în Lituania. După pactul dintre Hitler şi Stalin, în urma căruia republicile baltice au devenit parte a Uniunii Sovietice, toţi au fost deportaţi în Siberia. Crima comisă de ei era dosarul vechi de 19 ani al tatălui său şi trecutul lor aristocratic. Tatăl lui Jaruzelski a fost trimis într-un lagăr de muncă silnică, unde a murit din cauza sănătăţii sale şubrede. Wojciech, încă adolescent, împreună cu mama şi sora lui de 12 ani, au fost trimişi în taiga, câmpia de tundră îngheţată a Siberiei, şi lăsaţi să se descurce singuri. Călătoria a durat aproape o lună, într-un tren de marfă supraaglomerat. El a făcut doi ani de muncă

silnică, tăind copaci. Era o activitate care îi distrugea spatele, iar în timpul iernii soarele care se reflecta în zăpadă îi rănea ochii. Ochelarii întunecaţi pe care îi purta şi care deveniseră marca lui personală îşi găsesc explicaţia în acea perioadă. „În Siberia, frigul era de nedescris. Munceam din greu. Toate astea ar fi trebuit să mă facă să-i urăsc pe ruşi. Paradoxal, s-a întâmplat tocmai invers. M-am îndrăgostit de ruşi, de spiritul lor neîmblânzit, de ţara lor, de oamenii obişnuiţi pe care i-am cunoscut."[2]

Explicaţia acestui fenomen ar putea fi oferită, fără îndoială, de un psihiatru; Jaruzelski a devenit un comunist pasionat şi devotat. După invazia germană în URSS în 1941, a fost printre primii care s-au înrolat în contingentul polonez al Armatei Roşii. Acesta a fost alt moment definitoriu din viaţa lui. A luptat alături de sovietici până la asediul Berlinului, în una dintre cele mai sângeroase bătălii ale războiului. „Mă identificam cu ei... Superiorii mei, camarazii mei, toţi cei care depindeau de mine erau ruşi", spunea el. Erau puterea victorioasă, iar el era convins că aveau dreptatea de partea lor, că vor construi în Europa de Est un mare imperiu care avea să dăinuiască. Jaruzelski, din convingere, dar şi din oportunism, a ales să fie cu ei.

În Polonia postbelică a devenit comisar militar. „Eram un adept fanatic. Se înţelegea de la sine că trebuia să ne apărăm biserica şi dogmele ei", mărturisea el. Treaba lui era să formeze o armată comunistă loială, care să apere interesele sovieticilor. Era un general subordonat politic, un administrator eficient şi un tactician îndemânatic, reuşind să ajungă în rândurile guvernului. Nu a avut o expunere publică prea mare până în 1970, când, ca ministru al apărării, a răspuns pentru trupele care au deschis focul asupra muncitorilor din Gdańsk, deşi nu le dăduse ordin clar să tragă. De atunci, a fost detestat de majoritatea polonezilor, care l-au considerat o enigmă pe acest ideolog fost aristocrat, devenit comunist. Vorbea cu o dicţie de modă veche perfectă, aproape de stilul secolului al XIX-lea, însă cuvintele pe care le rostea erau înfloriturі marxist-leniniste pompoase. A rămas ministru al apărării până când a fost numit prim-ministru, în februarie 1981, apoi preşedinte în locul lui Kania.

În acea perioadă, datoria externă a Poloniei a crescut la 25 de miliarde de dolari americani, pe lângă pomenile generoase primite de la sovietici, care au fost utilizate pentru scăderea preţurilor la alimente. Ţara abia îşi permitea să plătească dobânda pentru împrumuturi. În ciuda apelurilor lui Wałęsa la calm şi la moderaţie, aripa mai radicală a Solidarităţii avea pretenţii tot mai mari: pentru salarii mărite, control mai restrâns al guvernului în fabrici şi reforme economice generale. În consens cu consilierii săi sovietici, Jaruzelski a jucat încă de la început un dublu rol, pentru a „zdrobi" Solidaritatea. În public, dădea impresia că e maleabil. În 4 noiembrie 1981, la două săptămâni după ce a preluat puterea ca şef al partidului, s-a întâlnit cu Wałęsa şi cu noul Primat al Poloniei, arhiepiscopul Józef Glemp, care a devenit capul Bisericii Catolice în vara de după moartea respectatului şi regretatului cardinal Wyszyński. Generalul a declarat că dorea să stabilească un „Front al Unităţii Naţionale",

un tip de coaliţie care să aducă Biserica şi Solidaritatea ca parteneri secundari la guvernare. Wałęsa era adeptul concilierii. „Nu dorim să răsturnăm puterea statului", a spus el. „Lăsaţi guvernul să conducă ţara, iar noi ne vom conduce singuri fabricile." Două săptămâni mai târziu a avut loc altă întâlnire, care s-a încheiat sub semnul furiei. Jaruzelski a ameninţat că va introduce legi de urgenţă prin care să interzică grevele şi întâlnirile publice şi că va folosi tribunalul militar pentru a-i judeca pe unii civili. Wałęsa a răspuns că va iniţia o grevă naţională de o zi, urmată de una generală pe perioadă nedeterminată, dacă acele măsuri vor intra în vigoare. Cele două părţi se înfruntau deschis. [3]

Însă, în secret, Jaruzelski luase deja o hotărâre. Planul de a introduce legea marţială în cazul în care regimul considera că acest lucru era necesar a fost pus la cale cu multe luni în urmă. A fost elaborat pe tot parcursul anului 1981, sub coordonarea statului major al lui Jaruzelski şi a unui Comitet Naţional al Apărării ultrasecret. Acest plan avea numele de cod Primăvara şi era cunoscut doar de câţiva membri ai conducerii poloneze. Kania văzuse planul, însă nu l-a aprobat niciodată. Nu dorea să riște să le ordone soldaţilor polonezi să tragă în muncitori, deoarece aceştia ar fi putut refuza. În cel mai mare secret, Jaruzelski a înfiinţat o forţă de 15 000 de jandarmi instruiţi special, denumiţi cu acronimul polonez ZOMO, care erau loiali în totalitate regimului. Erau plătiţi cu salarii mult mai mari decât ale poliţiştilor sau soldaţilor obişnuiţi şi erau foarte bine echipaţi cu ultimele modele de scuturi de plastic, tunuri cu apă şi bastoane.

Jaruzelski, aşa cum intenţionase dintotdeauna, a găsit un pretext pentru a desfiinţa sindicatul. La 15 septembrie, când era prim-ministru şi ministru al apărării, a organizat o întâlnire cu subalternii săi, spunând că are nevoie de un pretext pentru a impune legea marţială, „care să nu poată fi privit ca o provocare din partea guvernului, ci mai degrabă... să explice clar tuturor cetăţenilor de ce această lege este necesară". A recurs la fals. La începutul lui decembrie, guvernul a pretins că a descoperit detalii ale unui complot violent pus la cale pentru a răsturna statul. Ca dovadă, s-a folosit de fragmentele de pe aşa-zisele „casete Radom" – o înregistrare a unei întâlniri a activiştilor Solidarităţii din acel oraş. Mai târziu s-a dovedit că acele înregistrări erau falsuri, mânuite de serviciile secrete poloneze pentru ca discuţia să pară un plan de a organiza o insurecţie, chiar dacă nu era aşa. Însă răul era făcut. Jaruzelski a obţinut ceea ce credea el (şi le putea explica şi altora) că era „un motiv plauzibil de a acţiona".[4]

În ciuda atmosferei tensionate, Solidaritatea era complet nepregătită pentru legea marţială în momentul în care aceasta a fost impusă, în noaptea friguroasă din 12-13 decembrie 1981. Wałęsa a repetat de nenumărate ori „să nu ne subestimăm duşmanul", însă atât el, cât şi apropiaţii lui au ignorat acest lucru. „Pur şi simplu nu eram pregătiţi psihic pentru aşa ceva. Nimeni nu şi-ar fi imaginat că acest guvern, care părea slab, ar putea fi suficient de puternic, încât să întoarcă poliţia sau armata împotriva noastră", spunea Władisław Frasyniuk, unul dintre liderii Solidarităţii.[5] Însă, dacă Solidaritatea nu ştia

că urma să aibă loc acea lovitură, în schimb Statele Unite şi alte guverne occidentale ştiau. CIA-ul avea un informator aproape de generalul Jaruzelski, care le furniza americanilor de ani buni informaţii secrete valoroase. Colonelul Ryszard Kuklinski era ofiţer superior în serviciile de informaţii secrete militare poloneze, dar trimitea rapoartele la Washington sub numele de cod Jack Strong. Le spusese americanilor de ameninţarea cu invazia din decembrie 1980, crezând că aceasta reprezenta un pericol real, nu o păcăleală. Tot el a transmis la CIA informaţia privind legea marţială. SUA şi alte state NATO au reacţionat cu calm în faţa acestor veşti, însă nimeni nu a prevenit Solidaritatea.*[6]

Majoritatea membrilor importanţi ai sindicatului au fost arestaţi imediat. Regimul a planificat atent acţiunea pentru acel sfârşit de săptămână, când avea loc congresul anual al Solidarităţii. Toată conducerea sindicatului se afla la Gdańsk, cu excepţia câtorva membri care erau plecaţi din ţară. La ora 02:00, duminică dimineaţa, 2 000 de jandarmi ZOMO în echipament de luptă de culoare albastru-deschis au înconjurat hotelul Monopol din centrul oraşului, unde erau cazaţi majoritatea delegaţilor. Au blocat ieşirile şi au răscolit toate camerele. I-au arestat pe toţi oficialii sindicatului pe care i-au găsit, le-au pus cătuşe şi i-au îngrămădit în camioanele care aşteptau. I-au dus întâi în celulele secţiilor de poliţie şi ale unităţilor militare. La fel s-a întâmplat şi în celelalte case de oaspeţi şi hoteluri.

Wałęsa a fost arestat de la domiciliul său dintr-un bloc înalt din Zaspa, la periferia oraşului Gdańsk. Soneria a sunat la ora 03:00. Era şeful Partidului Comunist din Gdańsk, Tadeusz Fiszbach, împreună cu şase ofiţeri SB. Lui Wałęsa i s-a spus să se îmbrace, apoi a fost îmbarcat într-un avion, „pentru discuţii cu Jaruzelski". Prima lui reacţie a fost de sfidare. „Le-am spus: «Acesta e momentul în care pierdeţi. De aici începe declinul vostru... sfârşitul comunismului». Desigur, exageram un pic." A fost avertizat că poliţia îl va lua cu forţa dacă era necesar. Şi-a luat câteva haine şi a plecat cu ei. Câţiva membri importanţi au reuşit să scape, printre care liderul energic al sindicatului din Varşovia, în vârstă de 27 de ani, Zbigniew Bujak, care a băut aproape toată noaptea într-un bar împreună cu prietenii din facultate, plănuind ca, în zori, să ia trenul către capitală. Însă, în ansamblu, a fost o operaţiune dusă cu eficienţă la bun sfârşit.[7]

---

* Kuklinski a fost unul dintre cei mai valoroşi agenţi CIA din timpul Războiului Rece. În 1971, într-o scrisoare trimisă la Ambasada Americană din Bonn, s-a oferit voluntar să devină spion pentru Agenţie, iar în următorii zece ani a transmis o serie de secrete militare vitale către Occident, în peste 30 000 de documente. Printre acestea se numărau planuri de bătălie ale Pactului de la Varşovia, scheme tehnice despre noile rachete şi informaţii despre spionaj. A fost activ timp de aproape 10 ani, apoi a dezertat, în 1981. Trei ani mai târziu a fost condamnat la moarte în absenţă. Sentinţa a fost anulată în 1989, însă Kuklinski nu a fost iertat oficial niciodată, iar mulţi dintre susţinătorii Solidarităţii – printre care Lech Wałęsa –, care au urât comunismul şi pe ruşi, l-au considerat întotdeauna un trădător.

Generalul Jaruzelski a apărut la televizor imediat după ora 06:00, în acea dimineaţă, solemn şi împietrit ca de obicei, în uniforma lui verzuie, călcată impecabil. În spatele mesei de la care vorbea fluturau două drapele poloneze. În timp ce explica faptul că a trebuit să ia măsuri „pentru binele naţiunii... E la mijloc viitorul Poloniei, viitorul pentru care a luptat generaţia mea", părea mai degrabă un dictator latino-american în fruntea unei junte militare decât un aparatcic comunist. Predica arhiepiscopului Glemp a fost difuzată la scurt timp după apariţia generalului. Acesta spunea că legea marţială urma „să-l aleagă pe cel mai mic dintre cele două rele. Dacă înţelege corectitudinea unei astfel de gândiri, omul de pe stradă se va supune noii situaţii. Nu începeţi o luptă a poloñezilor împotriva polonezilor". Era o prestaţie extraordinară din partea fostului avocat canonic, plinuţ şi lipsit de farmec, al cărui apel calm la compromis părea să se armonizeze în mod ciudat cu chemarea papei la rezistenţă în faţa comunismului lipsit de Dumnezeu.

Jaruzelski a justificat mereu impunerea legii marţiale spunând că, dacă nu ar fi făcut-o, ruşii ar fi invadat Polonia, ceea ce ar fi fost mult mai rău pentru ţară. Timp de mulţi ani, indiferent de cât de nepopular devenise regimul lui, a fost crezut de oponenţii din ţară şi din străinătate. Însă nu era adevărat. Sovieticii au exclus posibilitatea trimiterii armatei în Polonia, iar Jaruzelski ştia asta. De fapt chiar a insistat ca ruşii să-şi trimită trupele, însă a fost refuzat.[8]

La începutul lui decembrie, şeful Statului Major polonez de atunci, generalul Florian Siwicki, a plecat la Moscova din ordinul lui Jaruzelski. Cei doi erau de mulţi ani prieteni şi camarazi, iar Siwicki era un emisar de încredere. Scopul vizitei sale era să-i convingă pe ruşi să intervină în Polonia. Jaruzelski considera că legea marţială nu va avea succes fără ajutor sovietic, că armata poloneză nu va reuşi singură să „restabilească ordinea". După cum afirma el însuşi, Siwicki aducea cu el un document întocmit la Varşovia, o „declaraţie în care se arăta că le era imposibil comuniştilor polonezi să reziste singuri şi prin care se cerea îndeplinirea obligaţiilor alianţei şi sprijin total pentru lupta guvernului polonez împotriva contrarevoluţionarilor". Conform lui Siwicki, acest lucru însemna, desigur, ca Moscova să îşi trimită trupele în Polonia. Sovieticii au refuzat să semneze documentul. Când Siwicki s-a întors cu mâna goală, liderul polonez a părut foarte îngrijorat şi a spus: „Aliaţii noştri ne-au abandonat... am epuizat toate opţiunile pe care le aveam". A făcut o afirmaţie similară în faţa altui prieten vechi, generalul Armatei Roşii, Anatoli Gribkov, şeful Statului Major al Pactului de la Varşovia, acuzându-i pe sovietici că „au trădat o veche prietenie".[9]

La 10 decembrie, şefii de la Kremlin s-au întâlnit de urgenţă pentru a discuta – din nou – despre criza din Polonia. Atunci s-a luat decizia definitivă de a nu trimite trupe sovietice acolo. Andropov a spus: „Nu avem de gând să aducem trupe în Polonia. Aceasta este poziţia corectă şi trebuie să o menţinem până la sfârşit... Nu ştiu cum vor evolua lucrurile în Polonia, dar dacă aceasta cade sub controlul Solidarităţii, atunci aşa să fie... Dacă ţările capitaliste aplică Uniunii Sovietice... sancţiuni politice şi economice, atunci ar fi grav pentru noi.

Înainte de toate trebuie să avem grijă de propria ţară şi de întărirea Uniunii Sovietice". Gromîko l-a aprobat: „Trebuie să încercăm cumva să îndepărtăm ideile lui Jaruzelski şi ale altor lideri polonezi... Nu poate fi vorba despre trimiterea de trupe în Polonia".[10]

Ziua următoare, mareşalul Viktor Kulikov, şeful delegaţiei militare sovietice la Varşovia, i-a prezentat lui Jaruzelski decizia Moscovei. Însă liderul polonez încă încerca să-i facă pe mai-marii de la Kremlin să se răzgândească. După cum afirma oficialul KGB la Varşovia, generalul Vitali Pavlov, Jaruzelski i-a telefonat lui Mihail Suslov în dimineaţa zilei de 12 decembrie, cu câteva ore înainte de declararea legii marţiale. Suslov era unul dintre cei mai importanţi ideologi sovietici, un conservator inflexibil şi un personaj marcant în conducerea sovietică timp de un sfert de secol. A fost unul dintre cei care au mers pe teren în Budapesta, când a fost zdrobită revolta maghiară, în 1956, şi au votat entuziasmaţi pentru trimiterea tancurilor la Praga, în 1968. Însă atunci i-a spus liderului comuniştilor polonezi că „sub nici o formă nu vom trimite trupe... Mereu aţi spus că puteţi să vă ocupaţi de situaţie cu propriile voastre forţe". Însă a promis că, dacă regimul polonez va trece singur la acţiune, Uniunea Sovietică va contribui la scoaterea ţării din dezastrul economic în care se afla. Însă generalul nu părea satisfăcut. A încercat să-l sune pe Brejnev, care a refuzat să discute cu el. S-a hotărât să acţioneze singur chiar în acea noapte. Dacă ar mai fi amânat, ar fi pierdut elementul-surpriză şi oportunitatea de a-i găsi pe conducătorii Solidarităţii în acelaşi loc, în acelaşi timp. Restabilirea „disciplinei socialiste" ar fi fost mai greu de realizat.[11]

Solidaritatea a făcut greşit calculele. Cei din conducere au crezut că, dacă va veni vreodată momentul, poliţia, armata şi forţele de securitate – mulţi dintre ei membri ai sindicatului – vor încălca ordinele superiorilor lor. În opinia lor, chiar dacă urmau să fie luate măsuri punitive, acestea ar fi fost parţiale: muncitorii puteau imobiliza ţara dacă doreau, iar guvernul ar fi fost nevoit să cedeze. Sindicatul a fost luat pe nepregătite. Chiar şi după arestarea tuturor liderilor, nu s-a luat nici o măsură pentru protecţia maşinilor de tipărit atât de importante pentru Solidaritatea sau a sumelor considerabile de bani care s-au strâns în ultimul an şi care au fost confiscate peste noapte. Au fost suficient de naivi încât să nu stabilească nici o reţea de locuinţe sau locuri de întâlnire sigure. Solidaritatea a fost desfiinţată fără să lase în urmă nici o organizaţie, nici un ban şi fiind nevoită să pornească aproape de la zero.

Jaruzelski se aşteptase ca Solidaritatea să iniţieze imediat o grevă generală, însă conducătorii ei se aflau în spatele gratiilor. Cei care rămăseseră erau demoralizaţi şi în impas. Au avut loc câteva greve izolate, dar acestea au fost reprimate rapid şi cu brutalitate. Trupele ZOMO au pătruns în fabrici şi i-au arestat pe conducătorii grevelor. Nouă mineri din Wujek, în apropiere de oraşul industrial Katowice, au fost împuşcaţi, şi 21 răniţi. La Şantierul Naval Lenin, locul de naştere al Solidarităţii, rezistenţa a durat mai puţin de o săptămână. Majoritatea muncitorilor au fost nevoiţi să se predea. În industriile considerate

vitale, cum ar fi extracţia cărbunelui şi transportul alimentelor, forţa de muncă a trecut sub disciplină militară.

Jaruzelski conducea alături de un Consiliu de Salvare Naţională alcătuit dintr-un grup de ofiţeri superiori, nu din aparatcici de partid. Legea marţială poloneză părea mai mult o lovitură împotriva comuniştilor decât a Solidarităţii, cu toate că scopul declarat fusese acela de a „salva socialismul şi onoarea naţională". Marx şi Lenin ar fi numit legea marţială poloneză un model clasic de „bonapartism". Acum, crainicii purtau uniformă. În toate oraşele mari a fost impusă starea permanentă de asediu. Ziarele oficiale se aflau sub cenzură strictă. Junta a încercat să taie legăturile Poloniei cu lumea exterioară, întrerupând liniile telefonice. A încercat, în zadar, să limiteze transportul intern pentru a împiedica circulaţia informaţiilor. În primele zile, peste 6 000 de oameni au fost arestaţi fără motiv şi trimişi în lagăre. Printre aceştia se numărau scriitori, actori, gânditori, muzicieni şi artişti cunoscuţi, alături de activiştii sindicatului. Marele filozof Leszek Kolakowski considera că declararea legii marţiale a reprezentat momentul în care comuniştii polonezi „au declarat război împotriva propriului popor", iar ideea lui a prins. Polonezii de pretutindeni au văzut lunile care au urmat drept o perioadă de război.

Sovieticii îşi imaginau cu naivitate că plătiseră un preţ destul de mic pentru pacificarea coloniei lor veşnic aducătoare de probleme. Îşi reafirmaseră autoritatea, însă de data aceea îi lăsaseră pe polonezi să facă treburile murdare. La Kremlin, imaginea tancurilor patrulând pe străzile Varşoviei sub comanda unui comunist polonez era privită ca o uşurare şi ca o victorie. Însă curând avea să se vadă că nu era vorba despre nici o victorie.

Capitolul 6

Rana sângerândă

Duminică, 13 decembrie 1981, Kabul

EXISTA UN MOTIV concret pentru care tancurile Armatei Roşii nu fuseseră trimise la Varşovia pentru a suprima Solidaritatea. Acesta a fost explicat de Mihail Suslov, probabil cel mai mare susţinător al imperialismului rus din toată conducerea sovietică. „Pur şi simplu nu ne permitem un alt Afganistan", a spus el, când şefii sovietici se întrebau ce să facă în Polonia. În decembrie 1981, trupele sovietice luptau deja de doi ani pentru cauza socialistă la graniţa cu Asia Centrală şi devenise cert că se îndreptau către dezastru. 2000 de soldaţi ruşi au fost ucişi – mai mulţi decât cei care au murit în serviciul activ în toată perioada de 35 de ani de la sfârşitul celui de-Al Doilea Război Mondial. Bătrânii de la Kremlin căutau o cale de ieşire, însă nu puteau găsi una care să nu implice umilinţă internaţională. *Asta* nu puteau îndura. Erau prinşi între naţionalismul rus şi propria lor ideologie. Credeau că istoria era cu ei, că triumful comunismului era inevitabil şi că nici o ţară care trecuse printr-o revoluţie socialistă – chiar şi una mult prea puţin înclinată către comunism, cum era Afganistanul – nu trebuia lăsată să scape. Simţeau că dacă recunoşteau înfrângerea ar fi dat dovadă de slăbiciune şi i-ar fi încurajat pe oponenţii de pretutindeni. S-au lăsat purtaţi în continuare într-un conflict imposibil de câştigat, pe un teren muntos ostil, înconjuraţi de inamici pe care nu-i înţelegeau.

Sovieticii nu plănuiseră niciodată un război în Afganistan. Intenţia lor nu fusese aceea de a ocupa ţara. După 1945, situaţiile în care trupele sovietice fuseseră trimise în conflicte externe se limitau la vecinii lor, membri ai Pactului de la Varşovia, la statele lor satelit, în scopul de a-şi întări dominaţia. Aceste cazuri – cum ar fi Ungaria, în 1956 – fuseseră în esenţă acţiuni ale poliţiei în ţări pe care le considerau posesiunile lor. În Afganistan era altceva. Statul nu se afla în sfera de influenţă sovietică general acceptată. Devenise parte din Războiul Rece între Est şi Vest. Un război în Europa în era distrugerii reciproc asigurate era de neconceput. Însă rivalităţile dintre superputeri s-au extins în Lumea a Treia, mai ales în Orientul Mijlociu, o zonă în care ambele părţi au recunoscut interese strategice importante. Dacă pe flancul vestic sovieticii erau îngrijoraţi din cauza papei, în Orient se temeau de mulahi. Erau îngrijoraţi

de ascensiunea fundamentalismului islamist în Iran şi a „imperialismului vestic" în Afganistan, la graniţa cu republicile central-asiatice.

La sfârşitul lunii aprilie a anului 1978, un grup mic de ofiţeri de armată de stânga au preluat puterea în capitala afgană Kabul. Toţi liderii loviturii erau comunişti, membri ai Partidului Democrat Popular din Afganistan (PDPA) şi aveau legături strânse cu Moscova. Ambasadorul sovietic Aleksander Puzanov a fost înştiinţat de complot şi s-a opus. La fel şi Moscova. KGB-ul i-a implorat pe complotişti să se oprească, dar rugămintea a fost ignorată. Kremlinul a aflat printr-un raport telegrafiat de la Reuters că lovitura avusese loc. Imediat, sovieticii şi-au schimbat punctul de vedere, au început să-i numească pe liderii afgani tovarăşi şi a salutat revoluţia ca pe o mare victorie a socialismului. Ruşii au trimis oameni care puteau fi de ajutor – ingineri, doctori, constructori de străzi, dar şi spioni – pentru a sluji cauza comunismului internaţional.

Noul lider afgan era gânditorul marxist Mohammad Taraki, în vârstă de 61 de ani. A început să-şi pună teoriile în practică după metode comuniste tradiţionale, în ciuda naturii profund conservatoare a societăţii islamice a ţării. A arestat şi executat sute de oponenţi şi a călcat în picioare vechile tradiţii. A încercat să-i oblige pe fermieri să colectivizeze agricultura. Femeile au fost trimise la şcoală, scoase din analfabetism şi încurajate să nu mai poarte burka tradiţională.* După cum explica Saher Gul, un mulah din provincia îndepărtată Laghman: „Comuniştii au încercat să schimbe legea lui Dumnezeu. Au vrut să distrugă tradiţiile islamice – să-i scape pe toţi de sărăcie şi să-i facă egali. Acest lucru este împotriva legii Islamului. Dumnezeu hotărăşte cine să fie bogat şi cine să fie sărac. Comuniştii nu pot schimba asta".[1]

Majoritatea populaţiei ţării gândea ca Gul. În următoarele 18 luni, revoluţia s-a prăbuşit. Rezistenţa s-a amplificat, iar mulahii au chemat oamenii la *jihad* împotriva comuniştilor atei. Zeci de mii de afgani s-au alăturat mujahedinilor, Armatei lui Dumnezeu, şi s-au ascuns în munţi sau au fugit în regiunea frontierei cu Pakistanul. Kabul şi alte câteva oraşe mari erau controlate de forţele lui Taraki, însă majoritatea zonelor rurale erau în mâinile luptătorilor de gherilă. Taraki le-a cerut disperat ruşilor să-l ajute împotriva „sabotorilor şi teroriştilor" care puneau în pericol revoluţia. A primit câteva avioane de luptă, arme şi susţinere morală. Chiar şi după ce un grup mujahedin i-a ucis pe câţiva consilieri sovietici, în martie 1979, Moscova a refuzat cererea de ajutor militar direct. Andropov a spus cu înţelepciune: „Se pune următoarea problemă: care este cauza pe care o susţinem dacă trimitem trupe în Afganistan? Este cât se poate de clar... că Afganistanul nu este pregătit să-şi rezolve problemele cu care se confruntă acum, în socialism. Economia e înapoiată, religia islamică predomină şi aproape toată

* Majoritatea femeilor din Afganistan, calificate pentru meseriile de doctor, profesor şi alte specializări, au fost instruite în scurta perioadă în care ţara a fost condusă de Partidul Democrat Popular din Afganistan (PPDA). Nici uneia nu i s-a mai permis să-şi practice profesia după venirea la putere a islamiştilor, câţiva ani mai târziu.

populația rurală e analfabetă. Aceasta nu este o situație revoluționară. Putem menține [regimul lui Taraki] doar cu baioneta sovietică, ceea ce e inadmisibil pentru noi. Nu ne permitem un asemenea risc."

Gromîko l-a aprobat, folosind argumente diplomatice și strategice. Dacă URSS trimitea acolo armata, ar fi fost privită ca agresor: „Tot ceea ce am făcut în ultimii ani, cu atâta efort, în termeni de detensionare a relațiilor, de reducere a înarmării și multe altele, ar fi în zadar. Desigur, China ar primi un cadou frumos. Toate țările nealiniate ar fi împotriva noastră... asemenea acțiune ar avea consecințe grave".[2]

Două considerații de ordin geopolitic i-au făcut să se răzgândească, precum și rezultatul sângeros al unui conflict afgan intern. Căderea șahului regimului iranian în februarie 1979 s-a dovedit o lovitură la fel de puternică atât pentru Uniunea Sovietică, cât și pentru SUA. Kremlinul aștepta intervenția americană pentru a-l susține pe șah, mai ales după ce mai mulți ostatici americani au fost reținuți în Ambasada SUA. Când intervenția americană a întârziat să mai apară, iar gărzile revoluționare au început să patruleze pe străzile Teheranului, conducerea sovietică a simțit pericolul pe care îl reprezenta Republica Islamică a ayatolahului Khomeini. „Preocuparea noastră principală era securitatea granițelor sudice ale Uniunii Sovietice... și răspândirea fundamentalismului islamic", declara Vasili Safranciuk, responsabilul cu Orientul Mijlociu din partea Ministerului de Externe sovietic. Altă grijă de ordin strategic pentru Kremlin era generată de faptul că discuțiile privind detensionarea relațiilor externe și procesul de dezarmare păreau să nu ducă nicăieri. Nici Estul, nici Vestul nu păreau capabile sau dornice să oprească o nouă cursă a înarmării. La începutul anilor 1970, Brejnev încheiase acorduri cu președinții Nixon și Ford pentru a limita numărul rachetelor intercontinentale din arsenalul sovietic și al NATO. Însă rușii dezvoltaseră o nouă serie de arme cu rază medie de acțiune, modelul SS-20, pe care începuseră să le desfășoare în Europa, în 1978. NATO intenționa să răspundă printr-o nouă serie de rachete sol-sol din modelul Cruise și Pershing, deși nu se știa clar când vor fi desfășurate.[3]

Celălalt conflict, din Kabul, necesita atenție sovietică urgentă. Între comuniștii afgani se duceau lupte pentru putere încă dinainte de revoluție. Adjunctul lui Taraki, un puternic om al regimului și șef al securității, Hafizullah Amin, dorise întotdeauna puterea și considera că el, un om de acțiune, putea să conducă mai bine luptele împotriva grupărilor de gherilă. La 14 septembrie l-a înlăturat pe Taraki, însă știrea a fost făcută publică abia după două săptămâni, când *Kabul Times* a scris că acesta „a murit din cauza unei boli nedezvăluite". Un membru al gărzii palatului – trimis în exil câțiva ani mai târziu – a descris ce se întâmplase de fapt. Taraki a fost legat de pat cu un prosop, apoi sufocat cu o pernă. A murit într-un sfert de oră.

Moscova nu avea deloc încredere în puternicul și nemilosul Amin, în vârstă de 50 de ani, care a coordonat epurările împotriva oponenților PDPA. KGB-ul considera că acesta juca dublu și că le făcea avansuri diplomatice americanilor.

Un raport trimis la Brejnev indica faptul că era posibil ca Amin să fi fost recrutat de către CIA. Nu au existat dovezi împotriva lui, însă Andropov era convins că Amin trebuia înlăturat. În ciuda reţinerilor pe care şeful KGB le avea cu câteva luni înainte, acesta credea atunci că trupele sovietice trebuiau detaşate în Afganistan pentru a „salva revoluţia" şi a-i înfrânge pe „teroriştii". Adjunctul său, Vladimir Kriucikov, mărturisea: „Simţea... că dacă nu vom merge în Afganistan, atunci o vor face alte ţări".[4]

Ceilalţi doi din troica de la Kremlin, Ustinov şi Gromîko, au fost de acord. Atunci, viziunea ministrului de externe era că „nu ne permitem să pierdem Afganistanul". Cei trei au discutat cu un Brejnev iniţial nesigur, care încă avea o judecată suficient de clară, încât să vadă riscurile serioase la care se expuneau. A spus că muncise din greu ca să-şi câştige reputaţia de pacifist şi tot efortul lui ar fi zadarnic dacă aventura afgană ar da greş. Planul era să intre în ţară cu armata, să îl înlăture pe Amin, să-l înlocuiască cu o marionetă mai maleabilă şi mai de încredere, să susţină operaţiunile armatei afgane timp de câteva săptămâni, apoi să plece, după ce regimul avea să se stabilizeze. Era gândită ca o intervenţie rapidă.

Ofiţerii superiori ai armatei sovietice s-au împotrivit încă de la început planului şi au încercat să-l oprească, chiar cu riscul carierei lor. Şeful Statului Major, mareşalul Nikolai Ogarkov, şi adjunctul acestuia, generalul Serghei Ahromeev, ambii ofiţeri decoraţi în Al Doilea Război Mondial, erau cei mai mari adversari ai acţiunii. Şi-au spus îndoielile în faţa ministrului apărării, Ustinov, menţionând că experienţele militare cu britanicii, în secolul al XIX-lea şi cu ruşii, în perioada ţaristă, ar trebui să îndemne la precauţie. Au fost mustraţi. „Generalii fac acum politica în Uniunea Sovietică? Treaba voastră este să planuiţi operaţiuni specifice şi să îndepliniţi ordine", le-a răspuns Ustinov. Cei doi au elaborat un plan detaliat, care i-a mulţumit pe superiorii lor, chiar dacă nu şi pe ei. În dimineaţa zilei de 10 decembrie, Ogarkov i-a spus lui Brejnev că majoritatea colegilor lui aveau „mari rezerve" în legătură cu întreaga acţiune, din cauza posibilului „pericol de a fi târâţi în condiţii necunoscute şi dificile". Ustinov i-a spus să tacă şi să urmeze ordinele. Mai târziu în acea zi, când s-au întâlnit alţi şefi de la Kremlin, mareşalul curajos a încercat din nou să-i avertizeze despre „consecinţele grave" ale acestei încercări. „Putem să unim întregul Orient islamic împotriva noastră", a spus el. Andropov l-a întrerupt. „Concentrează-te asupra chestiunilor militare", i-a răspuns. „Lasă politica pe seama noastră şi a partidului."[5]

Hotărârea finală a fost luată în 12 decembrie 1979. Balanţa a fost înclinată de decizia luată de NATO cu patru zile înainte, de a începe în anul următor desfăşurarea a 464 de rachete sol-sol Cruise şi 108 rachete Pershing în Europa de Vest. „După acea decizie NATO, noi... nu mai aveam nimic de pierdut", a declarat un oficial superior. Brejnev a semnat ordinul „cu mâna tremurândă", dar în public s-a arătat optimist. Curând, când a discutat cu Anatoli Dobrinin, experimentatul ambasador sovietic în SUA, unul dintre cei mai iscuşiţi servitori

ai Uniunii Sovietice, Brejnev a spus: „Nu-ţi face griji, Anatoli, plecăm de acolo în trei-patru săptămâni."[6]

Operaţiunea a început în ziua de Crăciun, iar startul a fost greşit. Planul iniţial implica otrăvirea lui Amin, însă acesta a fost lăsat în viaţă, chiar dacă în suferinţă. Şi-a întărit gărzile din palatul de la periferia capitalei Kabul. Forţele speciale sovietice – fără elementul-surpriză – l-au găsit şi l-au împuşcat, cu preţul unor pierderi mari. Ceea ce trebuia să fie o asasinare rapidă şi directă, cu cât mai puţine urme, s-a transformat într-o baie de sânge care a produs un munte de cadavre.

Înlocuitorul lui Amin era Babrak Karmal, care s-a dovedit un alcoolic cronic şi un fustangiu de ocazie. Iniţial unul dintre liderii revoluţiei, s-a desprins de ambii săi predecesori. A fost trimis în exil ca ambasador afgan, în Cehoslovacia, unde a dus o viaţă retrasă până când KGB-ul l-a luat cu avionul din Praga şi l-a adus la Kabul cu două zile înainte de invazie. Oraşul nu era sigur, deoarece încă existau acolo grupuri de susţinători ai lui Amin, care se temeau pentru viaţa lor. Karmal a fost instalat oficial ca şef al Partidului Comunist la 26 decembrie, în cadrul unei întâlniri organizate în grabă de partid, sub paza Armatei Roşii, la aeroportul militar Bagram, pe care sovieticii îl utilizau ca bază principală de operaţiuni.

Doi ani mai târziu, aproximativ 100 000 de soldaţi sovietici au ocupat ţara, iar războiul s-a extins. Mujahedinii au primit cantităţi importante de arme şi de bani din partea SUA, cu scopul principal – care s-a dovedit a avea un succes răsunător – de a-i bloca cât mai mult timp pe sovietici într-un conflict costisitor. Treptat, sovieticii şi-au schimbat tactica. La început s-au angajat în raiduri armate la scară largă în zonele cele mai problematice, cum ar fi provincia Helmand din sud şi regiunile de graniţă cu Pakistanul, unde se aflau cele mai multe trupe de gherilă. Însă această tactică nu a funcţionat. După cum explica un observator al conflictului, „aproximativ 99% dintre bătăliile duse în Afganistan au fost câştigate de tabăra sovietică. Însă problema era că în dimineaţa următoare situaţia arăta de parcă n-ar fi avut loc nici o bătălie... Mujahedinii erau din nou în satul în care fuseseră – sau credeam noi că fuseseră – distruşi cu o zi înainte. Era... inutil". Ruşii au adoptat metode mai brutale şi au apelat la calea aerului. Au bombardat şi au distrus oraşe şi sate, trimiţând trupe de comando care să „termine treaba", însă rezultatul a fost acelaşi. Mujahedinii au dispărut temporar, apoi au apărut din nou. Însă un milion de afgani au murit în război, şi 2-3 milioane de refugiaţi au părăsit ţara.

Ruşii nu găseau o cale de ieşire, iar forţele lor armate erau atât de extinse, încât nu se punea problema detaşării trupelor în altă parte. Un membru nou al conducerii sovietice, Mihail Gorbaciov, responsabil cu agricultura, numea deja războiul afgan „rana noastră sângerândă".

Capitolul 7

Puterea celor fără de putere

Iunie 1982, Praga

POLONIA A CONSTITUIT o excepţie din multe puncte de vedere, un stat semianarhic pe care unul dintre liderii sovietici îl considera un „călcâi al lui Ahile" al comunismului. Însă, pentru cei mai mulţi străini, Varşovia părea o capitală comunistă fără nici o deosebire faţă de Bucureşti sau de Berlinul de Est. Unul dintre primele lucruri pe care le putea observa cineva din exterior la începutul anilor 1980, la fel ca în anii 1950, de la Varna, la Marea Neagră, până la Vilnius, la Marea Baltică, era lipsa panourilor publicitare şi a reclamelor din vitrinele magazinelor. Nu era vorba că erau mai puţine; pur şi simplu *lipseau*. Se poate ca turiştii din Vest să se fi simţit uşuraţi, însă acest lucru dădea străzilor din lumea socialistă un aspect tipic. În cele mai multe oraşe, noaptea, se lăsa un întuneric straniu. Străzile erau slab iluminate, iar pe străzi circulau puţine autoturisme. În anii 1980, oamenii se îmbrăcau bine, nimeni nu umbla în zdrenţe. Însă nu exista o prea mare diversitate, iar pentru iubitorii de modă oferta din magazine era redusă. Luxul cel mai mare şi obiectul cel mai râvnit erau o pereche de jeanşi americani. „Ne prefacem că muncim, iar ei se prefac că ne plătesc" era o frază foarte răspândită în Europa Centrală şi de Est – şi nu era o glumă. Era o descriere foarte concisă a sistemului.

Din punct de vedere politic, Europa de Est era îngheţată. Majoritatea regimurilor erau dominate de bărbaţi care, în 1980, împliniseră deja douăzeci de ani de când se aflau la putere. Todor Jivkov în Bulgaria şi János Kádár în Ungaria depăşiseră douăzeci de ani de conducere în momentul în care, în Polonia, a fost declarată legea marţială. Aveau de gând să păstreze puterea cu orice preţ, atât pentru ei, cât şi pentru stăpânii lor de la Moscova. Aceşti autocraţi comunişti credeau că liniştea poporului lor era o dovadă a faptului că fuseseră acceptaţi; probabil cu ură, dispreţ şi nefericire, însă lucrul important era că oamenii se supuseseră paşnic şi nu le-au făcut prea mari probleme conducătorilor.

În general, aşa stăteau lucrurile în tot imperiul sovietic. Avuseseră loc şi revolte, însă acestea se sfârşiseră tragic, cu tancurile sovietice patrulând pe străzile unora dintre cele mai încântătoare oraşe din Europa. Amintirile maghiarilor şi cehilor erau încă vii – în 1956 muriseră peste 2 500 de oameni în Budapesta, într-o luptă eroică, dar tragică, pentru libertate. Cehii încă se

simţeau zdrobiţi de eşecul Primăverii de la Praga. Efectele ambelor experienţe fuseseră dureroase. Sute de maghiari au fost executaţi şi peste 15 000 arestaţi pentru îndrăzneala de a fi provocat sistemul. În Cehoslovacia, perioada de „normalizare", aşa cum o numea regimul, a fost mai puţin brutală – „un proces de o violenţă civilizată", în cuvintele scriitorului slovac Milan Šimečka. Însă acest proces a adus mari transformări în ţară şi în partidul de la conducere, care a fost în mare parte epurat. Aproape jumătate dintre cei aproximativ un milion şi jumătate de membri au fost excluşi din partid. Toţi gânditorii, jurnaliştii şi profesorii importanţi au fost obligaţi să semneze jurăminte de loialitate faţă de stat – de fapt faţă de partidul de la putere –, iar dacă refuzau, erau concediaţi. Radioul ceh a disponibilizat 1 500 dintre cei 3 500 de angajaţi. În anii 1970 şi 1980, în capitala cehă au existat sute de fochişti, portari şi mecanici care fuseseră filozofi, profesori de istorie şi redactori de ziar înainte de Primăvara de la Praga sau în timpul revoltei.

Învăţaseră lecţia. Oamenii s-au adaptat să trăiască în comunismul totalitarist. S-au retras în viaţa privată, unde sperau ca Stasi sau Securitatea să nu ajungă. Jurnalistul şi scriitorul polonez Konstanty Gebert* a spus că îşi construise „o baricadă mică şi mobilă între mine şi linişte, supunere, umilinţă, ruşine, dincolo de care tancurile nu puteau să treacă. Atât timp cât [există] această barieră... în jurul meu se află o mică zonă liberă".[1]

Era o petrecere veselă – cel puţin până când trei musafiri nepoftiţi au apărut spre sfârşit şi i-au arestat pe membrii trupei. Muzicienii tocmai îşi terminaseră numărul, într-un apartament din centrul Pragăi, la 15 martie 1976. Berea curgea în râuri, iar grupul de cântăreţi se amestecase cu ceilalţi petrecăreţi, când un trio al poliţiei secrete cehe, Státní Bezpečnost – StB – şi-a făcut apariţia. În acea noapte au fost ridicaţi membrii trupei Plastic People of the Universe, cel mai cunoscut grup de pop din Cehoslovacia, şi arestaţi, alături de mai mulţi fani ai lor – în total nouăsprezece persoane – pentru „perturbarea liniştii". A doua zi au fost acuzaţi de „alcoolism, dependenţă de droguri şi comportament antisocial". După procesul care a urmat, patru membri ai trupei au fost închişi pentru o perioadă de la un an până la trei ani şi jumătate; printre ei se afla şi fondatorul trupei, în vârstă de 27 de ani, textierul şi basistul Milan Hlavsa.[2]

Din punct de vedere muzical, nu era un grup strălucit. În comparaţie cu idolii lor, Frank Zappa, Captain Beefheart sau Velvet Underground, ei erau destul de puţin inovatori ca artişti. Şi, după cum afirma liderul lor, Hlavsa, nu erau „politici... nu aveam un mesaj, cu siguranţă nu plănuiam să dăm jos comunismul. Pur şi simplu iubeam muzica rock-and-roll şi doream să fim faimoşi".[3] Cu toate acestea, Gustáv Husák, liderul-marionetă al sovieticilor, instalat de Moscova în 1969, era revoltat. Cu o gândire conservatoare din multe puncte de vedere, era un bărbat fără simţul umorului, care dorea de la poporul

* Un bărbat cu personalitate enciclopedică, vesel, bărbos, care a scris sub pseudonimul Dawid Warszawski.

său tăcere şi supunere. Un personaj rigid, auster, care provenea dintr-un orăşel de pe Dunăre din apropiere de Bratislava, fiind închis de regimul fascist care conducea Slovacia, aflată sub ocupaţie germană în timpul războiului. Mai târziu, din postura de aparatcic al Partidului Comunist în plină ascensiune, a petrecut şase ani într-un lagăr de detenţie în timpul epurărilor din anii 1950, sub acuzaţia de „naţionalism burghez". Acea experienţă l-a speriat. Acum în vârstă de 63 de ani, se simţea ameninţat de tot ceea ce considera neconvenţional. Îl condamnase recent pe scriitorul slovac Jan Kalina pentru editarea şi publicarea volumului *1001 glume* – o colecţie de bancuri anticomuniste, pe care regimul le considera subversive. Casa lui Kalina din Bratislava era ascultată cu microfoane, astfel că serviciile de informaţii aflaseră cine îi trimitea glumele. Apoi a fost închis timp de doi ani.[4]

Muzica pop era considerată un pericol la adresa statului. Plastic People of the Universe a fost înfiinţată la sfârşitul anilor 1960, iar la început se afla în legalitate. Însă în 1973, aşa cum s-a întâmplat şi cu alte trupe cehe, i s-a interzis să mai susţină concerte publice. Trupa a găsit o cale să continue să cânte fără să încalce legea, respectiv la „petreceri private" cum ar fi nunţi, aniversări, în casele oamenilor sau – pentru că legea avea o portiţă de scăpare – în grădini. Astfel s-a creat un adevărat cult. Tinerii considerau că dacă Husák şi toată puterea regimului comunist erau împotriva lor, atunci cântăreţii făceau ceea ce trebuie. Unul dintre cei mai mari admiratori ai lor era un bărbat care începuse să devină cunoscut ca dramaturg, eseist şi filozof: Václav Havel, ale cărui lucrări începuseră să atragă atenţia Occidentului.

Membrii trupei se îmbrăcau la fel ca toţi artiştii nonconformişti din SUA sau din Europa de Vest de la vremea aceea – geci de piele, jeanşi, tricouri cu imprimeu şi lanţuri – şi aveau părul lung. Desigur, poliţia şi StB ştiau că ei continuau să cânte, însă i-au lăsat în pace câţiva ani, deoarece nu doreau să provoace un conflict între generaţii. Plastic People erau mai mult psihedelici decât capitalişti, însă popularitatea trupei era un motiv constant de iritare pentru vocile neostaliniste ale regimului. Oligarhii comunişti de la Castelul din Praga au ordonat aparatului securităţii să-i aresteze pe aceşti „oameni leneşi", potrivit unei conversaţii purtate la nivel înalt în guvernul ceh. „Muzica lor nu are nici o legătură cu arta şi reprezintă o ameninţare serioasă la adresa valorilor morale ale societăţii. Versurile... [afişează] o vulgaritate extremă, cu impact antisocialist şi antisocial, cele mai multe dând dovadă de nihilism, decadenţă şi clericalism".[5] Când s-au înfăţişat la tribunal, în octombrie 1976, Havel, care iubea vigoarea şi sonoritatea muzicii rock, a reuşit să ia parte la „spectacol" din galerie. A scris un eseu strălucit, cu un titlu inspirat din Kafka – „Procesul" –, care a apărut într-o publicaţie ilegală şi care, spre ruşinea autorităţilor, a fost trimis în Occident. „Plastic People erau pur şi simplu nişte tineri care doreau să trăiască în stilul lor, să facă ce muzică le place, să cânte ce le place, să trăiască în armonie cu ei înşişi urmând calea adevărului", scria el. Reprezentau „dorinţa intrinsecă a vieţii de a se exprima liber, într-un mod autentic şi absolut".[6]

La două luni după ce Plastic People au fost acuzaţi şi condamnaţi, Havel şi alţi câţiva scriitori, artişti, gânditori şi muzicieni au fondat o organizaţie care a militat pentru eliberarea membrilor trupei, atrăgând totodată atenţia asupra violării drepturilor omului în spaţiul din spatele Cortinei de Fier. Era o „asociere liberă, informală şi deschisă a unor oameni... uniţi în dorinţa lor de a lupta individual şi împreună pentru drepturile umane şi civile din ţara noastră şi din lume". Documentul, cunoscut sub numele de Carta 77, a fost trimis la televiziunea vest-germană şi la radio Deutsche Welle, unde a avut o audienţă modestă. A fost semnat de 243 de oameni.[7]

A mai existat un motiv în spatele apariţiei Cartei 77, care, alături de KOR-ul polonez, a devenit grupul pentru apărarea drepturilor omului cel mai cunoscut din Europa de Est. Acordurile de la Helsinki pentru securitate în Europa, semnate în 1975 după lungi negocieri, le-au dat militanţilor pentru drepturile civile o armă puternică, pe care o puteau întoarce împotriva regimurilor comuniste. Pachetul de „drepturi" din cadrul Tratatului de la Helsinki a avut un impact mult mai profund decât şi-ar fi imaginat diplomaţii care lucraseră la elaborarea lui. În timp, a contribuit la diminuarea încrederii, puterii şi voinţei comuniştilor de a guverna.

Iniţial, Uniunea Sovietică şi statele sale satelit au salutat acordul de la Helsinki ca pe o dovadă de mare diplomaţie pentru şefii de la Kremlin. Acordurile recunoşteau graniţele postbelice ca fiind inviolabile şi păreau să acorde regimurilor comuniste legitimitatea pe care nu o avuseseră. Mai ales comuniştii din Germania de Est erau încântaţi. Înainte, nici un stat din afara blocului socialist nu recunoscuse RDG-ul drept ţară independentă. Acum, est-germanii puteau stabili relaţii diplomatice oriunde. Însă sovieticii şi-au plătit preţul. Au aprobat o declaraţie despre o serie de drepturi privind adunările libere, libertatea cuvântului şi valorile democratice promovate în Carta Naţiunilor Unite. „Toţi semnatarii se leagă să respecte drepturile civile, economice, sociale, culturale şi alte drepturi şi libertăţi care derivă din demnitatea înnăscută a fiinţei umane", menţiona preambulul Tratatului.[8] Sovieticii se gândeau că, dacă Occidentul recunoştea graniţele postbelice, acest fapt însemna că nimeni nu va încerca să schimbe politica internă a statelor socialiste. Credeau că acel act va permanentiza conducerea comunistă din statele-satelit şi va pune capăt oricăror posibile Primăveri de la Praga. Însă calculele lor erau fundamental greşite. Acordul a reprezentat

> un cui în coşciugul comunismului... Brejnev aştepta cu nerăbdare publicitatea pe care urma să o câştige atunci când poporul sovietic va afla de înţelegerea finală asupra graniţelor postbelice pentru care sacrificaseră atât de multe. În ceea ce priveşte aspectele umanitare, acelea puteau fi menţionate acasă doar vag, fără prea mare vâlvă. Se gândea că acest lucru nu va aduce mari necazuri în ţară. Dar se înşela... La Kremlin, cei din vechea gardă au rămas îmbietriţi după ce au văzut limbajul prevederilor Drepturilor Omului din tratat. Andropov, Suslov (şi alţii) aveau mari dubii în privinţa asumării angajamentelor internaţionale

care ar fi putut deschide drumul intervenţiei străine în politica noastră... Mulţi ambasadori sovietici şi-au exprimat îndoielile, pentru că anticipau corect disputele internaţionale dificile de mai târziu. Însă Gromîko a avut câştig de cauză argumentând că „vom fi stăpâni în propria noastră casă", dând astfel de înţeles de la bun început că nu avea de gând să respecte tratatul... Treptat, acordurile au devenit un manifest al mişcărilor disidente şi liberale – o turnură complet neaşteptată pentru conducerea sovietică.[9]

Sovieticii ştiau că era dificil să se împotrivească acordurilor. Drepturile menţionate în acele documente erau, cel puţin teoretic, garantate de constituţia URSS şi a statelor sale satelit, într-un text nobil şi înălţător. Nici nu puteau ignora prevederile pur şi simplu, aşa cum avuseseră de gând să o facă. Tratatul permitea Occidentului să-i critice pe sovietici şi pe aliaţii săi dacă nu respectau termenii şi le oferea militanţilor pentru drepturi civile din imperiu o bază legală prin care să insiste ca guvernele lor să respecte acordurile. Peste tot s-au înfiinţat grupuri de monitorizare a acordului de la Helsinki, mai puţin în România, unde nimeni nu îndrăznea să formeze unul. Istoricul ceh Petr Pithart spunea că prevederile tratatului au înarmat opoziţia cu o nouă strategie. În loc să ceară drepturi noi pe care nu le aveau, grupurile de monitorizare a acordului de la Helsinki puteau pretinde că aceste drepturi erau deja garantate prin lege, însă nu erau recunoscute în realitate. Argumentul făcea ca opoziţia să aibă câştig de cauză, iar Partidul Comunist începea să bată în retragere. Maghiarul Miklós Haraszti, filozof şi militant pentru drepturile omului, avea aceeaşi părere. „Helsinki ne-a dat un băţ cu care puteam bate regimul în mod constant. A fost vital", a spus el.[10]

Chiar şi scepticii din Vest s-au convins. În timpul negocierilor, secretarul de stat american Henry Kissinger a ironizat acordul de la Helsinki. Ajutorul său principal în Europa, William Hyland, a recunoscut că atitudinea şefului său era una de dispreţ. A spus: „Nu-mi pasă ce fac... Din partea mea, pot să-l scrie şi în swahili... Nu cred că o adunătură de revoluţionari care au reuşit să se agaţe de putere timp de 50 de ani vor fi păcăliţi cu aşa ceva... de acei oameni care negociază la Helsinki". Mai târziu, Kissinger şi-a schimbat părerea şi a recunoscut acordul drept „o piatră de hotar politică şi morală care a contribuit la declinul treptat al sistemului sovietic... Rare au fost procesele diplomatice care au pus în lumină limitările capacităţii de anticipare a fiinţei umane".[12]

Václav Havel nu avea nimic din caracteristicile unui lider carismatic. Era scund, cu un mers ciudat, şi lăsa impresia unui profesor uşor rezervat şi neatent. Nu reuşea să-şi ascundă nesiguranţele şi lipsa de încredere în sine. Se mulţumea să scrie despre ele cu isteţime, farmec şi sinceritate. Însă, când a venit timpul, a reuşit să acţioneze cu siguranţă, îndrăzneală şi viteză. Din multe puncte de vedere era intelectualul central-european tipic, cel mai fericit atunci când vorbea despre filozofie, teatru şi politică până noaptea târziu, într-un bar cu colegii săi, scriitorii. După cum el însuşi mărturisea, şi-a petrecut multe luni din viaţă la

pubul lui preferat de lângă râul Vltava, în centrul istoric al Pragăi. Era înclinat către filozofie, însă iubea teatrul şi pe actori. Împrejurările şi întâmplarea l-au transformat într-un lider politic, un om de acţiune, însă şi-a dat seama că are pentru aceste lucruri o aptitudine la fel de mare ca pentru scris.

Havel s-a născut la Praga, la 5 octombrie 1936, într-o familie prosperă. A avut o copilărie răsfăţată şi privilegiată. Bunicul său a făcut avere din speculaţii cu terenuri şi a construit un mall faimos şi elegant, în stil art deco: Lucerna, chiar lângă piaţa Wenceslas, în centrul capitalei cehe. A fost una dintre primele întreprinderi de acest tip din Europa. Tatăl său era un restaurator praghez cunoscut. Toate proprietăţile familiei au fost confiscate în 1948, odată cu venirea la putere a comuniştilor. Havel şi cei ca el erau consideraţi duşmani de clasă de către noua putere. Ca fiu de burghez, nu avea voie să facă decât cel mult ciclul gimnazial. Locurile din universităţi erau rezervate pentru fiii muncitorilor sau pentru membrii loiali ai Partidului Comunist, indiferent de clasă. A obţinut o slujbă ca asistent de scenă la Teatrul Balustrada din Praga, unde şi-a dezvoltat pasiunea pentru teatru. În timpul liber a început să scrie piese eliptice, absurde, multe imposibil de interpretat în propria ţară pentru că nu treceau de cenzură. Piesele sale cele mai bune au început să fie puse în scenă în străinătate, unde reputaţia sa a crescut.[13]

Havel a fost recunoscut drept „opozant" înainte să împlinească 20 de ani, la o întâlnire a Uniunii Scriitorilor Cehi – o organizaţie importantă în timpul comunismului, deoarece nimeni nu putea să publice fără să fie membru al ei. A ţinut un discurs în care i-a acuzat de ipocrizie pe scriitori mai vechi, consacraţi, şi asta nu neapărat deoarece nu spuneau adevărul, ci pentru că nici măcar nu doreau să asculte adevărul. „Adevărul" era cel care îl stârnea pe Havel mai mult decât orice altceva. Cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt eseuri de natură discursivă, filozofică, despre cum să trăieşti cât mai cinstit sub opresiune, într-o ţară în care „statul are câte un avanpost în mintea tuturor" şi în care „adevărata istorie s-a oprit... (unde) toată istoria a devenit pseudo-istorie... iar guvernul a naţionalizat timpul. Astfel, timpul are soarta tragică a atâtor alte lucruri naţionalizate. A început să se ofilească".[14]

După apariţia documentului, în ianuarie 1977, Havel a devenit purtătorul de cuvânt principal al „cartiştilor". Grupul era restrâns şi constituia o ameninţare minoră. Însă, în lunile care au urmat, Havel a fost arestat de mai multe ori pentru perioade scurte de timp, de câte 24 de ore. Termenul „preşedintele uitării", cu care obişnuia să-l descrie pe Gustáv Husák, era unul dintre motive. În aprilie 1979, regimul şi-a pierdut răbdarea şi s-a hotărât să-l transforme într-un exemplu. A fost ridicat de către StB, judecat sub acuzaţia de „calomniere a statului" şi închis timp de patru ani şi jumătate într-o închisoare de maximă siguranţă, alături de criminali notorii, nu lângă intelectuali. A muncit din greu, iar starea sa de sănătate, deja şubredă – suferea de probleme la piept şi la plămâni – s-a agravat. Însă era vorba despre Cehoslovacia, patria *Bravului soldat Švejk* şi a lui Kafka, astfel că în spatele gratiilor se petreceau şi farse.

Havel povesteşte că îşi amintea cum paznicii închisorii – numiţi *bonzak* – îl puneau să le scrie rapoartele despre deţinutul Václav Havel. „Am fost nevoit să scriu multe rapoarte confidenţiale despre mine", spunea el. „Voiam să-i ajut pe paznici şi, în afară de asta, aveam ocazia să înşel autorităţile."[15]

După eliberare a fost urmărit, a avut parte de multe umilinţe mărunte, însă a fost lăsat să trăiască bine. I s-a permis să păstreze banii câştigaţi din drepturile de autor pentru lucrările vândute în străinătate. Printre cehi era un om bogat. A petrecut perioade lungi de timp scriind retras la casa lui de la ţară, din Boemia, aflată la distanţă de două ore şi jumătate de Praga. Poliţia secretă a construit în apropiere o cabană cu două etaje, pentru a-l putea ţine sub observaţie. În zilele senine îl putea vedea pe ofiţerul de serviciu urmărindu-l cu binoclul. Havel îl ignora; şi pe el, şi pe cei doi de la StB, detaşaţi permanent în faţa apartamentului său din Praga. Ştia că avea microfoane în telefon şi în casă. Ignora şi acel fapt, pe cât posibil, şi ducea o viaţă cât de „normală" putea, întâlnindu-se cu cine dorea şi vorbind despre ce dorea. Dezvolta un mod de supravieţuire în condiţii totalitare, încercând să-şi menţină integritatea intactă. Mesajul său era că atunci când trăieşti *ca şi cum ai fi* liber, înveţi *să fii* liber, indiferent de provocările statului totalitar.

Ideea părea personală şi morală, însă Havel o considera profund politică. A explicat-o în eseul său clasic, *Puterea celor fără de putere*. Confruntările directe sau certurile cu cei de la putere erau inutile. Ideea nu era nici măcar să se *spună* adevărul, deşi, într-un sistem bazat pe minciună, acest lucru era important. Însă era esenţial ca oamenii să „trăiască în adevăr"; restul reprezenta un compromis. „Dacă stâlpul cel mai solid al sistemului este viaţa în minciună, nu e surprinzător că ameninţarea fundamentală a acestuia este să trăieşti în adevăr... actul în sine al formării unei grupări politice obligă la începutul unui joc de putere în detrimentul adevărului", scria el. Oamenii care nu îşi găsesc autonomia faţă de stat „confirmă sistemul, împlinesc sistemul, *reprezintă* sistemul". Era un concept dificil de înţeles, ironizat de muncitorii a căror principală grijă nu era noţiunea de „adevăr" şi de morală, ci păstrarea unui acoperiş deasupra capului, în cazul în care ar fi avut probleme cu regimul, sau asigurarea educaţiei copiilor lor într-o instituţie de învăţământ superior. „În momentul în care cineva sparge o barieră undeva, când o persoană strigă «împăratul este gol», când un singur om încalcă regulile jocului şi, astfel, îl demască, totul apare dintr-odată în altă lumină şi întreaga crustă pare croită dintr-un ţesut pe punctul de a se sfâşia şi de a se dezintegra necontrolat." Aceste idei le erau complet străine celor ca Husák sau acoliţilor săi. Erau paranoici, însă puteau să simtă o ameninţare autentică atunci când o întâlneau: într-o societate totalitară, evitarea statului poate reprezenta o provocare periculoasă pentru regim. Havel a recunoscut că, la suprafaţă, acele lucruri nu păreau să însemne prea mult pentru un muncitor din fabrica de tractoare de la Brno. „Poate că astea sunt metode mai puţin practice în ziua de azi şi foarte greu de aplicat în viaţa de zi cu zi", a recunoscut el. „Şi totuşi nu cunosc o alternativă mai bună."[16]

Havel era criticul cel mai elocvent, mai puternic și mai plin de imaginație al comunismului după model sovietic. I-a inspirat și încurajat și pe ceilalți. Și totuși se număra printre cei foarte puțini din această categorie din tot imperiul socialist. Importanța disidenților intelectuali a depășit cu mult numărul mic al acestora. De exemplu, scriitorii au fost întotdeauna apreciați de comunism drept „ingineri ai minții", în cuvintele lui Stalin. De aceea, de-a lungul anilor, dictaturile au făcut tot ce le-a stat în putere pentru a-i atrage și a-i folosi. Un artist care se integra în sistem, care funcționa ca un propagandist pentru partid, scria imnuri de laudă și poezii omagiale la aniversarea dictatorului, așa cum i se cerea, putea să trăiască foarte bine și să devină celebru. Din punct de vedere istoric, în cea mai mare parte a Europei Centrale și de Est, intelectualitatea era o clasă de sine stătătoare, implicată politic într-un fel necunoscut în lumea anglo-saxonă, și rar, în restul Europei. După cum spunea Bronisław Geremek, unul dintre consilierii cei mai influenți ai Solidarității din Polonia: „Vestul e diferit, «normal». Aici... intelectualii trebuie să fie angajați... Pentru că ne luptăm pentru însuși dreptul de a gândi."[17]

Acum, statelor-satelit le era mult mai greu să lupte cu disidența. Estul nu mai era rupt de restul Europei. Scriitorii, ziariștii și artiștii aveau contacte mai solide cu Occidentul decât înainte. Trecuseră zilele în care un poet sau un pictor turbulent puteau fi ridicați și executați în secret sau trimiși la gulag pentru a se stinge în câțiva ani. În septembrie 1978, serviciile secrete bulgare – cu ajutorul activ al KGB-ul – l-au ucis pe scriitorul Georgi Markov, aflat în exil, într-o stație de autobuz de pe podul Waterloo, chiar în centrul Londrei. A fost otrăvit cu ricin, introdus în capătul unei umbrele cu care a fost înțepat în picior. Markov a murit după câteva zile într-un spital și nimeni nu a aflat detaliile acestei crime decât după câțiva ani. Doi ziariști români aflați în exil, care lucrau la Radio Europa Liberă, au fost omorâți în Germania de către Securitate. Însă acestea erau excepții crude ale unor regimuri crude. În alte locuri, problema disidenților era tratată cu mai multă subtilitate – sau măcar cu mai puțină brutalitate fățișă. Cântărețul și compozitorul satiric Wolf Biermann constituia de multă vreme un spin în coastele regimului est-german. Baladele sale spirituale și cu subînțeles au dovedit faptul că cei care intimidează se tem de ironie mai mult decât de orice altceva. Când, în noiembrie 1976, regimul s-a hotărât să scape de Biermann, est-germanii au așteptat momentul în care acesta se afla în turneu în Germania de Vest. După un spectacol susținut în Köln, Guvernul RDG l-a anunțat pur și simplu că i s-a retras cetățenia și nu i se mai permitea să se întoarcă în est.

Până în 1968, cea mai mare parte a opoziției interne a regimurilor provenise din interiorul partidului. Anticomuniștii au fost epurați sau reduși la tăcere, astfel că gânditorii care vorbeau erau atenți să spună că analizau din perspectivă marxistă ce anume fusese greșit în sistem. Erau „mișcări false pe un drum adevărat" și sugerau reforme de tip „socialism cu o față umană" liberalizat, cum erau cele instituite de liderul socialist din timpul Primăverii de la Praga, Alexander Dubček. „Încercam să găsim greșeli în planuri", spunea Milan

Šimečka. Însă după invazia sovietică în Cehoslovacia a devenit clar că partidul nu va permite schimbări de la modelul strict. Printre intelectuali s-a aşternut pesimismul adânc, mai adânc decât în restul Europei Centrale. Chiar şi optimiştii adevăraţi au devenit sceptici sau disperaţi. Această tristeţe a fost înlăturată de Havel şi de ceilalţi, care au arătat o modalitate prin care, după cum explica romancierul Ludvík Vaculík, oamenii să poată supravieţui ca „cetăţeni ai unui stat pe care nu îl pot abandona niciodată, însă în care nu pot trăi fericiţi".[18]

Unii nu vedeau că „viaţa în adevăr" era, la urma urmei, mai mult o strategie. Autorul ceh Milan Kundera considera că „nu era doar idealist, ci şi prostesc să înfrunţi un regim de neclintit cu lucruri mici şi fără sens, cum ar fi răspândirea de manifeste multiplicate". A abandonat orice speranţă şi a fugit pe Malul Stâng al Parisului. Havel a răspuns emigrării lui Kundera cu un comentariu tipic. Şi el a fost încurajat să plece, însă s-a hotărât să rămână. „Soluţia... nu se află în plecare. 14 milioane de oameni nu pot pur şi simplu să plece şi să părăsească Cehoslovacia", a spus el.[19]

Multora dintre disidenţi nu le-a plăcut acest termen, mărturisea Michnik. „Disidentul este un renegat, un rebel, o pasăre rară, în timp ce noi... noi credeam că reprezentăm majoritatea naţiunii". Cu toate acestea, termenul de „disidenţi" le-a fost aplicat de către media din Occident, iar pentru intelectualii rebeli care au rămas în ţară, viaţa a fost dificilă, chiar dacă mai uşoară ca în trecut. Filozoful maghiar Gaspár Tamás a descris existenţa lor:

> Disidenţa a fost o anomalie. Disidenţii... duceau o viaţă în care satisfacţiile, succesele, înfrângerile şi frustrările erau diferite de cele ale oamenilor obişnuiţi. În timp ce gânditorii noştri sau... alţi colegi de breaslă căutau promovare, faimă, călătorii în străinătate, încă o casă şi altele asemănătoare, mândria noastră consta în publicarea operelor noastre în mici pamflete tipărite precar, pătate... şi în distribuirea lor cu succes în câteva sute de exemplare, înainte să sosească poliţia secretă... Un ofiţer al poliţiei secrete – n-am să uit cu ce era îmbrăcat, un tricou pe care scria University of Texas – m-a întrebat odată: „Te consideri un om inteligent, nu-i aşa? Atunci cum explici faptul că atitudinea ta e împotriva intereselor tale?" Puterile... erau nedumerite, nu, îngrozite, în faţa fenomenului disidenţei. Nonconformismul şi excentricitatea se îmbinau cu nebunia chiar şi în societăţile mai libere şi mai permisive decât cele din Europa de Est. Disidenţa era privită de mulţi drept un semn de instabilitate socială şi, ei bine, nu pot să spun că nu existau şi câţiva ciudaţi în rândurile noastre... Disidenţii spuneau lucruri ciudate. Au început să vorbească despre „sfere publice paralele" şi despre „subculturi disidente" sau alte lucruri asemănătoare, ca şi cum ar fi fost mulţumiţi cu lumea subterană întunecoasă a avangardei politice, artistice şi morale. Disidenţii purtau barbă, nu strângeau bani ca să cumpere autoturisme est-germane, vorbeau limbi străine şi au fost primii care şi-au cărat copiii în marsupiu. Mulţi dintre ei erau evrei. În 1968, când mulţi maghiari şi est-germani s-au îmbătat de fericire la vederea umilinţei prin care trecea vechiul lor duşman, Cehoslovacia, disidenţii le-au luat partea străinilor. Pe scurt, erau un ghimpe în coastă.[20]

Oligarhii de la putere aveau probleme mai urgente decât cele ridicate de câţiva muzicieni pletoşi sau scriitori. Regimurile lor se aflau în pragul falimentului şi considerau că salvarea lor nu putea veni decât de la capitaliştii din Vest. Lideri ca Husák au făcut un contract social cu poporul lor. „Dacă vă conformaţi şi nu creaţi probleme, noi, partidul, vă garantăm suficientă hrană, un standard de viaţă rezonabil, îmbunătăţit constant, şi diverse reglementări sociale. Uitaţi de libertate şi de alte idei «democratice burgheze» şi vor exista suficiente beneficii materiale care să vă satisfacă." Pe atunci, în cuvintele scriitorului ceh emigrat, Josef Škvorecký, „măcelăria devenise barometrul mulţumirii est-europene". Înţelegerea a funcţionat o vreme, însă a început să se destrame la începutul anilor 1980. Regimurile comuniste nu-şi puteau îndeplini partea lor din acel pact fără împrumuturi substanţiale din Occident. În timp, fisurile de bază din sistem deveneau din ce în ce mai evidente. Însă, cu toate că acesta trebuia să se schimbe, nu putea să o facă; din motive politice şi ideologice. Partidul îşi baza autoritatea pe convingerea că era infailibil şi că istoria era de partea lui. Problemele au început să apară în momentul în care evenimentele nu au reuşit să urmeze scenariul elaborat de vizionarii socialişti.

Conducătorii considerau că reformele economice sunt periculoase. Sistemul era fără speranţă şi imposibil de aplicat, însă, credeau ei, le proteja puterea. Au simţit, în mod corect, că autoritatea lor depindea de menţinerea unei economii planificate de la centru, unde deciziile se luau nu doar din simţ economic, ci şi din motive de avantaj politic. Şi, mai ales, planificarea centralizată asigura faptul că deciziile erau luate de ei, de comunişti. Descentralizarea factorilor de decizie – introducerea unei pieţe – ar dispersa puterea şi ar ridica semne de întrebare asupra pretenţiei partidului la autoritate absolută. Sistemul încă nu era bun pentru producerea bunurilor de consum. Un exemplu erau automobilele, un semn evident şi vizibil al diferenţelor dintre Est şi Vest. Acestea reprezentau un simbol al consumismului, al bogăţiei, al independenţei şi al eficienţei economice. Oricine putea să vadă diferenţa dintre un Mercedes şi un Trabant, care era motiv de glumă chiar şi în Germania de Est, ca să nu mai vorbim despre restul lumii. Ţările comuniste nu ştiau să producă maşini. Motivul nu era unul de ordin tehnic, nici măcar de ordin economic. Ci felul în care erau „vândute". Deţinerea unei astfel de maşini era legată de poziţia oficială şi de bogăţie. Maşinile erau alocate de stat; la fel ca toate obiectele de lux, locuinţele şi vacanţele. De exemplu, în Cehoslovacia, dreptul de a cumpăra o maşină le-a fost retras victimelor epurărilor de după invazia sovietică din 1968. A fost nevoie de mai mulţi ani pentru ca proprietatea asupra maşinilor să revină la „normal" – ca în restul blocului socialist. Întâi pentru nomenclatură; apoi pentru prieteni ai nomenclaturii; şi, în cele din urmă, pentru cei care îşi permiteau să le cumpere.

Singura metodă de a umple rafturile era împrumutul unor sume mari de bani din Vest. În cuvintele lui Adam Michnik, noua viziune era de a „construi comunismul cu dolari americani". Comuniştii şi bancherii din Vest

s-au îmbrăţişat într-un dans macabru bizar. Regimurile comuniste vedeau capitalul vestic drept un mijloc de a mitui opinia publică de acasă şi de a amâna introducerea schimbărilor radicale de care era atât de mare nevoie. Nu foloseau creditele străine pentru investiţii noi în tehnologie sau pentru diversificarea bazei industriale, ci pentru alimente şi bunuri de consum, pe care credeau că le pot vinde cetăţenilor lor la preţuri subvenţionate nerealist. La început, est-europenii erau mulţumiţi. La fel şi bancherii din Vest, care bătătoriseră calea de la Londra şi Wall Street la Varşovia, Berlin şi Budapesta. Jumătate dintre împrumuturi proveneau de la bănci private garantate de guvernele occidentale, care le încurajaseră să facă împrumuturi dincolo de Cortina de Fier. Cealaltă parte nu era asigurată, însă est-europenii erau consideraţi debitori responsabili. Bancherii credeau că regimurile erau foarte stabile, cu o forţă de muncă bine instruită. Şi, mai ales, credeau că „garanţia" sovietică asupra blocului socialist elimina orice posibilitate de neîndeplinire a datoriilor.[21]

Erau cinici şi, în acelaşi timp, incredibil de naivi în privinţa sistemului politic cu care aveau de-a face. Pe termen lung, metoda cea mai realistă de a-şi vedea banii înapoi era să încurajeze o democraţie mai deschisă, însă se părea că nu le trecuse prin cap o asemenea idee. În schimb, mulţi dintre ei au considerat legea marţială din Polonia drept un lucru excelent. Generalul va face ca totul să meargă ca pe roate. „Cine ştie ce sistem politic funcţionează cu adevărat?" explica preşedintele diviziei internaţionale a Citibank într-un articol din revista *Commentary*, publicat în 1982. „Singurul lucru care ne interesează este dacă îşi pot plăti facturile."[22]

Pe termen lung, aceste împrumuturi nu au uşurat problemele comunismului, ci le-au accentuat. Polonia avea datoriile cele mai mari – sau, în cuvintele unui economist polonez, ca şi cum era „dependentă de cel mai periculos dintre droguri. În cei şase ani premergători declarării legii marţiale, datoria Poloniei crescuse de 15 ori, la 66 de miliarde de dolari americani. Însă toate regimurile est-europene au început să folosească aceste cărţi de credit de platină, efectul fiind dezastruos. Plata dobânzilor a început curând să subţieze bugetul public. La începutul anilor 1980, în Germania de Est aproape 60% din venituri erau îndreptate către plata împrumuturilor – un nivel care devenise imposibil de menţinut. Miklós Németh, ministrul economiei din Ungaria în anii 1980 şi ulterior prim-ministru, a explicat deznădăjduit felul în care erau folosite creditele: „Cheltuiam două treimi pe plata dobânzilor", spunea el. „Treimea care rămânea mergea către importul de bunuri de consum pentru a atenua impresia de criză economică." Majoritatea bărbaţilor în vârstă responsabili cu economia lăsau capul în pământ. Desigur, nu şi-au lăsat niciodată poporul să ştie cât de îndatoraţi erau la cei pe care zilnic îi descriau în media controlată de stat drept hiene ale capitalismului.[23]

Sovieticii se aflau în acelaşi dezastru economic ca restul imperiului lor, dacă nu chiar mai rău decât în unele părţi ale acestuia. Protejarea posesiunilor lor

teritoriale devenea o povară din ce în ce mai mare, cu toate că oamenii obosiţi de la Kremlin refuzau să recunoască acest lucru. Nu erau pregătiţi să ia în calcul nici un fel de analiză costuri-beneficii în ceea ce priveşte menţinerea imperiului pe care îl câştigaseră în urmă cu câteva zeci de ani. Determinarea lor de a rămâne o superputere – din motive ideologice şi de prestigiu – era fermă. Nu le păsa că URSS se îndrepta către o sărăcie lucie. Sovieticii construiau arme mai mari şi mai grele la scară largă. Industria sovietică din anii 1970 şi începutul anilor 1980 era concentrată încă pe producţia de echipament militar, nu pe producerea a ceea ce consumatorii şi cetăţenii sovietici îşi doreau – sau, către sfârşitul secolului XX, aveau nevoie. Planul conţinea încă elementul „dublului scop". Toate fabricile care scoteau produse industriale, cum ar fi autoturisme sau aparatură electrică, erau obligate să aibă şi o secţie pentru producţia de echipament militar, pentru a putea fi transformate rapid în baze de război. Acest lucru a denaturat industria sovietică până la sfârşitul Uniunii. Se produceau cantităţi imense de arme de toate tipurile. Anual se fabricau sute de rachete intercontinentale. Acestea purtau numele de „Satana", un nume ciudat pentru un regim care se presupunea că e condus de atei. Mii de tancuri ieşeau în fiecare an de pe liniile de producţie sovietice. Ruşii îşi completau permanent arsenalul din motive ideologice şi dintr-un complex de inferioritate. Urmăreau să compenseze superioritatea tehnologică a occidentalilor prin greutatea numerelor. Teoria lor militară era că aveau nevoie de superioritate nu atât în faţa SUA, ci şi a tuturor armelor nucleare ale NATO, britanice şi franceze, dar şi chineze. Armata sovietică ştia că, din punct de vedere calitativ, armele lor erau cu siguranţă inferioare celor americane de acelaşi tip. Astfel că erau hotărâţi să recupereze prin cantitate. După cum spunea Viktor Starodubov, asistent al ministrului apărării Ustinov: „Am fabricat atât de multe arme de distrugere în masă pentru că acestea reprezintă unul dintre puţinele lucruri pe care le fabricăm bine".[24]

Însă armata şi industria care o susţinea scăpaseră de sub orice control. Vitali Kataev, un oficial din Ministerul Apărării din acea perioadă, afirma că armata sovietică era „un taur într-un magazin chinezesc, un fel de Texas sovietic. Întotdeauna cerea cât mai mult armament. Decizia de a introduce o armă nouă nu era luată pornind de la nevoile militare sau de la meritul tehnic, ci mai degrabă de la autoritatea sponsorilor săi şi de la relaţiile acestora cu conducerea politică. Industria militară sovietică trebuia să se dezvolte cu trei procente anual – după cum era prevăzut în Plan – astfel că «producţia multor tipuri de arme nu a fost oprită nici chiar după ce armata a ajuns să fie suprasaturată»."[25]

După cum afirma Gheorghi Arbatov, şeful Institutului de Studii Americane şi Canadiene şi consilierul principal al mai multor magnaţi de la Kremlin: „URSS producea armament în exces. Slăbea încrederea Occidentului în noi... acţiunile noastre îi încurajau pe americani să intensifice cursa înarmării". Costurile exacte erau foarte greu de obţinut însă, conform unor cifre care i-au fost prezentate

lui Brejnev în ultimele luni ale vieţii sale, cheltuielile militare directe, cum ar fi costurile forţelor armate şi ale echipamentului, reprezentau cel puţin 15% din bugetul statului, iar cheltuielile directe legate de apărare constituiau probabil de două ori şi jumătate mai mult decât suma respectivă. O estimare corectă arăta că apărarea cheltuia aproximativ 40% din bugetul Uniunii Sovietice – mult mai mult decât în perioada în care URSS se pregătea pentru Al Doilea Război Mondial. În timp ce restul economiei stagna, aceste cheltuieli reprezentau o secătuire enormă a resurselor naţionale. Unii dintre lideri ştiau acest lucru. Însă nu a existat nici o dovadă că ar fi făcut ceva în privinţa asta sau că problema ar fi fost măcar discutată. Nu pare să fi avut loc dezbateri la Kremlin despre această chestiune vitală pentru viitorul ţării. Chiar şi unii dintre superiorii în vârstă din armată şi-au dat seama că bugetul militar era umflat. La începutul anilor 1980, mareşalul Nikolai Ogarkov, şeful Statului Major sovietic, a recunoscut că risipa şi ineficienţa din complexul industrial militar erau prea mari, şi se derulau mult prea multe proiecte uriaşe care nu păreau să merite efortul. Considera că încercarea de a ţine pasul cu SUA în cursa înarmării era egală cu sinuciderea. În loc să iniţieze o dezbatere despre viitorul armatei sovietice şi despre strategia geopolitică, mareşalul a fost concediat.[26]

Capitolul 8

Able Archer

Miercuri, 2 noiembrie 1983, Washington DC

DOAR CÂŢIVA OAMENI ştiau atunci cât de aproape avea să se afle lumea de distrugere nucleară în doar câţiva ani. Criza rachetelor din Cuba, în urmă cu 21 de ani, a fost o dramă jucată în public. S-a dezvoltat treptat, a avut un punct culminant şi un deznodământ vizionat în direct la televizor, când o lume uimită şi îngrozită a răsuflat uşurată. Toţi care au trăit acel moment şi-au amintit de frica şi de intensitatea pe care le-au simţit. Povestea Able Archer 83 a fost cu totul diferită. Aproape nimeni, în afară de câteva buncăre militare şi de sediile serviciilor de spionaj, nu ştia că se întâmpla ceva neobişnuit. În timp ce lumea îşi vedea de mersul ei, liderii de la Kremlin s-au convins că SUA şi NATO urmau să lanseze un atac nuclear surpriză împotriva lor aşa că au ordonat armatei sovietice să înceapă numărătoarea inversă pentru represalii. Abia după prăbuşirea comunismului au fost dezvăluite documente care dovedeau că, printr-o serie de neînţelegeri şi de calcule greşite, armaghedonul a fost evitat mai mult cu ajutorul norocului decât datorită raţiunii, la sfârşitul anul 1983.

Cu un an înainte, în 10 noiembrie 1982, Iuri Andropov îşi îndeplinea, în sfârşit, ambiţia de o viaţă, succedându-l pe Brejnev ca şef al Partidului Comunist Sovietic. Însă era deja un om muribund, acru, speriat şi foarte pesimist. Îşi formase caracterul şi convingerile politice în timp ce era aparatcic în ascensiune în anii terorii. „Rămăsese profund traumatizat de anii în care lucrase sub Stalin, la fel ca mulţi din generaţia lui", mărturisea un vechi coleg de-al său. Andropov era un maestru al „piruetelor". Cumva reuşise să-şi menţină reputaţia de „liberal", deşi e greu de înţeles care au fost considerentele. E adevărat că din când în când scria versuri drăguţe; în tinereţe îi plăcea să danseze cu femei frumoase, iar lor le plăcea să danseze cu el. Era înconjurat de un anturaj de cadre tinere şi inteligente, unele cu vederi progresiste, pentru care acţiona ca mentor. Însă era un om al epocii lui, rigid, foarte sigur pe ideologia lui şi pe victoria finală a comunismului. Considera că, pentru prestigiu şi din motive strategice URSS avea nevoie de o zonă „tampon" – imperiul său european – şi, în calitate de secretar general, nu avea de gând să piardă vreo bucăţică din ea. Era un bolşevic autentic şi hotărât. Ca şef al KGB timp de aproape douăzeci de ani,

el fusese cel care, în anii 1970, orchestrase cu entuziasm campaniile împotriva disidenţilor şi a evreilor cărora nu li se dădea voie să plece în Israel. El fusese cel care dorise să-l închidă pe scriitorul Aleksandr Soljeniţîn, în loc să-l trimită în exil. A coordonat procesele unor personalităţi ca Iuri Orlov şi Natan Şaranski şi a aprobat hărţuirea lui Andrei Saharov, fizician şi militant pentru drepturile omului, care a fost trimis în exil intern alături de soţia lui, Elena Bonner. Multe dintre aceste lucruri se întâmplaseră din cauza convingerii lui Andropov potrivit căreia „comunismul are nevoie de supraveghere permanentă".[1]

Ca şef al KGB, Andropov cunoştea situaţia reală şi încordată a economiei din Uniunea Sovietică. A propus câteva reforme economice şi iniţiat o mare campanie publică prin care urmărea o mai mare „disciplină la locul de muncă", însă a fost, la rândul său, asociat cu ceea ce sovieticii numeau deja „anii de stagnare", la fel ca ceilalţi colegi vârstnici ai săi de la Kremlin. Nu a făcut nimic ca să schimbe punctele slabe importante din sistem – inerţia planificării centralizate, dominaţia politicii asupra realităţilor economice. Credea că tot ce trebuia să facă era să cureţe sistemul de corupţia şi de apatia anilor Brejnev, să concedieze câţiva birocraţi uzaţi, iar comunismul avea să se întoarcă pe calea dreaptă spre care îl ghidase istoria.

Acum, dansatorul puternic, înalt, frumos, cu părul argintiu de la petreceri devenise de nerecunoscut. Slăbit şi scheletic, abia se putea mişca din camera de spital specială de la Kremlin, amenajată pentru el, unde stătea pe un scaun stomatologic cu o apărătoare înaltă pentru cap, care-i permitea să-şi schimbe poziţia – şi să dea telefoane – la o apăsare de buton. La trei luni după ce devenise secretar general, rinichii lui au cedat complet. Avea nevoie de dializă de două ori pe săptămână, lucru care-l epuiza timp de două zile la rând. Nu era văzut niciodată în public –la Moscova se zvonea deja că murise, iar Kremlinul ţinea moartea lui secretă, în timp ce în rândurile de sus ale Partidului Comunist se dădea o luptă pentru putere. Era încă în viaţă. Însă comunica prin declaraţii „din partea conducerii sovietice", transmise de agenţia de presă oficială a statului, Tass, sau prin interviuri acordate ziarului principal al partidului, *Pravda*.[2]

Înainte să ocupe funcţia supremă în stat, Andropov fusese convins că America plănuia un atac nuclear surpriză asupra Uniunii Sovietice. Alegerea unui conservator dur, Ronald Reagan, ca preşedinte al SUA era unul dintre motive, însă nu singurul. Primea informaţii secrete despre manevrele militare americane pe glob şi, punând piesele – greşit – cap la cap, s-a lăsat convins că americanii pregăteau un atac. Nimic nu îl putea face să-şi schimbe părerea, cu atât mai puţin circumstanţele. Andropov credea că Reagan lua în serios propaganda sa anticomunistă şi îl privea cu suspiciune. Curând după ce a devenit preşedinte, în ianuarie 1981, Reagan i-a scris lui Brejnev pentru a-i propune o discuţie pe tema armelor nucleare. Andropov l-a convins pe Brejnev că era o pierdere de timp. Spunea că era un „gest fals" şi nu şi-a schimbat niciodată punctul de vedere.[3]

În mai 1981, Andropov l-a invitat pe Brejnev să participe la o şedinţă cu uşile închise a ofiţerilor superiori din KGB şi din armată, în care a vorbit, în faţa unei audienţe uimite, de convingerea sa privind ameninţarea iminentă de la Washington. Le-a ordonat ofiţerilor săi din KGB să coopereze cu armata rusă în cea mai mare operaţiune de colectare de informaţii secrete pe care o derulaseră vreodată sovieticii pe timp de pace. Misiunea avea să poarte numele de cod (în traducere engleză) RYAN – *raketno yadernoye napadenie*. Spionii aflaţi în străinătate au primit ordine care reprezentau, după cum afirmau ei înşişi, „o misiune operaţională permanentă de a descoperi pregătirile NATO pentru un atac cu rachete nucleare asupra URSS". RYAN a creat un cerc vicios. Spionilor sovietici li se spusese să caute informaţii îngrijorătoare. Kremlinul era alarmat şi dorea să ştie mai multe.[4] Mulţi dintre ofiţerii KGB şi ai serviciului de spionaj miliar GRU considerau că Andropov exagera pericolul; agenţii cu experienţă nu au găsit nici o dovadă despre vreun atac american.

Însă puţini erau cei care au îndrăznit să-l contrazică. Unul dintre ei a fost spionul britanic Donald Maclean, membru al cercului de spionaj „Philby", care fugise la Moscova în anii 1950 şi devenise un analist respectat pe probleme de politică externă şi spionaj. Le-a scris superiorilor săi din KGB un raport strict confidenţial:

> În timpul ultimilor cinci ani, în anumite momente cruciale, punctele de vedere ale autorităţilor militare, cu interesul lor profesional natural în a maximiza puterea militară a statului, au avut, cu sprijinul conducerii, prioritate în faţa celor chemaţi să evalueze influenţa de ansamblu a politicii militare asupra intereselor internaţionale ale ţării... Dacă Uniunea Sovietică nu îşi modifică politica, rezultatul va fi o sporire a nivelului confruntărilor nucleare în Europa, din care nu va obţine nici un avantaj – ba chiar din contră.[5]

Andropov nu asculta părerile scepticilor. După ce a devenit secretar general, a acordat proiectului RYAN o prioritate şi mai mare. Agenţii prezenţi în ţările NATO au primit instrucţiuni suplimentare de a „supraveghea activitatea în locurile din care sunt evacuaţi oficialii guvernului şi familiile acestora... de a [identifica] amplasarea adăposturilor pentru apărare civilă special echipate... şi de a [investiga] creşterea cantităţii de sânge donate şi preţurile pentru donarea de sânge". SUA promisese că nu va lansa arme cu rază medie de acţiune de la bazele europene fără să se consulte întâi cu aliaţii NATO, astfel că instrucţiunile trimise de Moscova agenţilor KGB de pe teren menţionau că „problema cea mai importantă... pentru aparatul de spionaj sovietic este să afle la timp momentul în care încep la NATO consultările privind armele nucleare".[6]

În ianuarie 1983, Andropov i-a convocat pe şefii partidelor comuniste din statele Pactului de la Varşovia la o şedinţă secretă organizată în grabă la Moscova, pentru a-i pune la curent cu ceea ce el descria drept „un avertisment direct că relaţiile dintre cele două superputeri se aflau în cel mai tensionat moment de după Criza Rachetelor din Cuba. Le-a spus est-europenilor:

> Cu adevărat periculoasă... este provocarea militară din partea SUA. Noua rundă a cursei înarmării, impusă de SUA, are diferenţe calitative majore. În timp ce, atunci când americanii vorbeau înainte despre armele nucleare, preferau să accentueze faptul că acestea erau, în primul rând, un mijloc de... „apărare", acum... nu ascund faptul că ele sunt menite pentru un viitor război. De aici doctrina unui război nuclear „raţional" şi „limitat". De aici, declaraţiile despre posibilitatea supravieţuirii şi a câştigării unui conflict nuclear prelungit. Este greu de sesizat ce anume reprezintă şantaj şi ce anume este zel autentic pentru a face pasul fatal.[7]

La Washington, preşedintele Reagan şi consilierii săi nu aveau nici cea mai vagă idee despre spaima şi paranoia care se instalaseră la Moscova, în mare măsură la instigarea conducătorului suprem al sovieticilor. Aceştia nu realizau că Andropov lua atât de în serios retorica prezidenţială. Faimosul discurs al lui Reagan din Orlando, Florida, de la 8 martie 1983, în care s-a referit la Uniunea Sovietică folosind sintagma „imperiul cel rău", a amplificat tensiunea. Superiorii armatei URSS au răspuns. După cum declara generalul Vladimir Slipcenko din Statul Major sovietic: „Armata... a folosit acel discurs drept motiv ca să înceapă pregătirea intensă pentru starea de război. Am început să derulăm exerciţii strategice foarte ample. Acestea au fost primele în care am testat într-adevăr capacitatea noastră de mobilizare. Nu am făcut instrucţie doar cu forţele noastre terestre, ci şi cu armele strategice. Pentru armată, perioada în care eram numiţi «imperiul cel rău» a fost, de fapt, propice, pentru că am reuşit să ajungem la un nivel înalt în privinţa capacităţii de mobilizare".

Cu aproape o lună mai târziu, americanii au început o serie de exerciţii militare pe care Douglas MacEachin, analistul principal pe probleme sovietice al CIA, le-a numit „cele mai ample exerciţii din istoria Americii în jurul apelor sovietice". Spunea că „forţele aeriene «au testat» sistemele de apărare ale Kremlinului, iar marina... apele sale teritoriale". În timpul acestor exerciţii ample, Flota din Pacific a SUA a căutat breşe în sistemul de supraveghere rus din ocean, precum şi sisteme de avertizare rapidă. Americanii au exersat atacuri simulate asupra submarinelor sovietice strategice care deţineau la bord arme nucleare. Sovieticii au răspuns cu propria lor serie de exerciţii, introducând, pentru prima dată, o repetiţie de mobilizare generală în care foloseau forţe nucleare strategice. Americanii au crescut numărul zborurilor de spionaj şi al misiunilor de recunoaştere, mai ales la graniţa estică a Uniunii Sovietice. Războiul nervilor avea să ceară un tribut greu.[8]

Colonelul Ghenadi Osipovici era pilot veteran în Forţele Aeriene de Apărare ale Uniunii Sovietice, PVO, cu o experienţă de peste zece ani în Orientul Îndepărtat. PVO era trecută cu vederea de către elita aeriană rusă, însă aceasta era în prima linie a apărării aeriene sovietice. „În acel moment al anului 1982, şi mai ales în 1983, zburam mai des decât de obicei", îşi amintea el. „Existau mult mai multe avioane-spion care ne provocau. Eram într-o tensiune constantă." În dimineaţa zilei de 1 septembrie, cu câteva minute înainte de răsărit, Osipovici

a fost urcat în interceptorul său Suhoi-15 şi a primit ordinul să detecteze o ţintă „militară" neidentificată, care se apropia de insula Sahalin, în Marea Ohotsk, din direcţia Kamceatka.[9]

Aeronava „intrusă" zbura deja de peste o oră deasupra teritoriului sovietic. Era urmărită de patru avioane de luptă, însă reuşise să dispară din raza lor vizuală înainte ca acestea să-şi îndeplinească misiunea, adică să distrugă ţinta. Sovieticii credeau că intrusul era un avion de recunoaştere american RC-135 care fusese detectat mai devreme, trimis cu ştiinţa sovieticilor pentru a monitoriza un test sovietic cu rachete. Ruşilor li se spusese că avionul american va părăsi zona înainte de ora 05:00. Considerau că rămăsese pentru a îndeplini o misiune de spionaj. De fapt, avionul american se intersectase din greşeală cu un avion de pasageri sud-coreean Boeing 747, Cursa KAL-007, aflat în drum spre Seul de la New York, cu realimentare la Anchorage. Avea la bord un echipaj de 29 de persoane şi 240 de pasageri, printre care şi un congresmen american, Larry P. McDonald din Georgia, preşedintele organizaţiei de extremă dreapta John Birch Society. Colonelul Osipovici urmărea avionul civil, pe care l-a zărit în aer după 15 minute. El şi superiorii lui ştiau că trebuie să acţioneze rapid. Aeronava Su-15 avea rază de zbor redusă, iar cantitatea de combustibil era limitată intenţionat. În urmă cu doi ani, pilotul unui avion MiG-25 de ultimă generaţie zburase în Japonia şi dezertase acolo, iar de atunci se dăduse ordin ca nici un avion PVO să nu fie alimentat cu o cantitate de combustibil care să permită pătrunderea într-un câmp aerian străin. Osipovici avea un timp maxim de zbor de aproximativ 45 de minute.

La bordul avionului 747, căpitanul Chun Byung-in şi colegii săi de la bord nu ştiau că se abătuseră cu peste 300 de mile de la traseu şi că alunecaseră pe teritoriul sovietic interzis. Căpitanul mişcase fără să vrea maneta greşită. Avionul Boeing zbura mai degrabă pe pilot automat decât pe sistem inerţial de ghidaj. Pilotul coreean şi instructorul său de zbor credeau că se află deasupra apelor internaţionale, la 100 de mile în larg de coasta Japoniei. Nu aveau de unde să ştie ce urma să li se întâmple.

Osipovici primise ordin să semnalizeze cu farurile interceptorului pentru a atrage atenţia avionului Boeing, însă acestea nu au fost zărite. Apoi a tras focuri de avertisment – 243 de focuri –, însă Chun nu le-a auzit. Pentru scurt timp, după cum declara Osipovici mai târziu, nu a fost sigur în legătură cu „ţinta". „Am văzut două şiruri de ferestre luminate", povestea el. „M-am întrebat dacă nu cumva e o aeronavă civilă. Avioanele cargo militare nu aveau astfel de ferestre. Dar nu aveam timp să mă gândesc la asta. Aveam o misiune de îndeplinit. L-am semnalizat [pe pilot] după codul internaţional. L-am informat că a încălcat spaţiul nostru aerian. Nu a răspuns."[10]

Însă generalii de la sol erau din ce în ce mai convinşi că avionul Boeing era o ţintă militară. Le era teamă că dacă îl lăsau să treacă vor avea necazuri cu superiorii lor şi-şi vor putea pierde slujba. În foarte scurt timp, avionul ar fi părăsit spaţiul aerian sovietic, iar interceptorul lui Osipovici ar fi rămas fără

combustibil. La ora 06:21, comandantul apărării aeriene de pe Insula Sahalin, generalul Anatoli Kornukov, a dat ordinul: „Ţinta a încălcat graniţa statului. Distrugeţi ţinta. Osipovici trebuie să deschidă imediat focul".[11]

Osipovici s-a învârtit în jurul aeronavei 747 şi, de la o distanţă de opt kilometri, şi-a îndoit degetul arătător pentru a elibera racheta R-98 cu detector de căldură. „Am executat lansarea", a transmis Osipovici prin radio către bază. După aproximativ 30 de secunde, în timp ce vira la dreapta pentru a reveni la bază, a văzut flacăra din coada avionului KAL-007 şi aeronava prăbuşindu-se în mare. „Ţinta este distrusă... Opresc atacul."

Distrugerea unei aeronave civile a fost un dezastru pentru reputaţia Uniunii Sovietice. Acest lucru a fost dovedit de modul obtuz în care şefii de la Kremlin au gestionat consecinţele. Au minţit şi nu şi-au asumat nici un fel de responsabilitate. Mulţi oficiali din Ministerul de Externe sovietic implorau conducerea să recunoască adevărul. Serghei Tarasenko, un vechi diplomat devenit ulterior consilier al viitorilor miniştri de externe, a spus: „Am ajuns la concluzia că pur şi simplu trebuie să fim cinstiţi şi să mai şi recunoaştem ceva pe lângă cuvintele «a avut loc un accident nefericit. A fost o eroare de pilotaj, vreme rea, un lucru a dus la altul. Nu a fost o acţiune premeditată». Ne-am dus la [Gheorghi] Kornienko, adjunctul ministrului, iar el ne-a dat dreptate... Însă nu a reuşit să convingă conducerea. Era o chestiune de prestigiu, iar armatei nu-i plăcea să-şi recunoască greşelile."[12]

Ministrul apărării, Ustinov, a refuzat categoric să recunoască faptul că armata sovietică distrusese un avion civil. „Nu vă faceţi griji", i-a spus lui Andropov, care era foarte bolnav, într-o cameră de spital. „Totul va fi bine. Nimeni nu va putea să dovedească nimic. Americanii nu vor afla niciodată." Se poate să se fi gândit că ar fi fost înţelept să distragă atenţia de la rolul pe care l-au avut generalii săi în toată povestea şi de la eşecurile evidente ale apărării aeriene. Aeronava 747 era deja de două ore în spaţiul aerian sovietic înainte de a fi atacată. Şi mai multe semne de întrebare ridica faptul că opt dintre cele unsprezece staţii de detectare sovietice din Peninsula Kamceatka şi din Insula Sahalin nu observaseră avionul.[13]

Andropov se afla încă în spital a doua zi, când şefii de la Kremlin s-au întâlnit în secret pentru a analiza consecinţele dezastrului. Konstantin Cernenko, prietenul bun al lui Brejnev, a cărui însărcinare principală fusese să-l distreze pe fostul preşedinte şi să-i aprindă ţigările, a condus discuţia. „Un lucru e clar... Nu le putem permite avioanelor străine să zboare pe teritoriul nostru fără permisiune. Nici un stat care se respectă nu permite acest lucru." Ustinov era hotărât să apere armata şi a spus o minciună cusută cu aţă albă. A declarat, contrazicându-l pe pilot, că avionul Boeing zburase fără lumini de avertizare. Nu era adevărat, a continuat el, nici faptul că au existat „instrucţiuni repetate", adresate pilotului coreean, de a ateriza pe un aerodrom rusesc. „Părerea mea este că, în această situaţie, trebuie să ne arătăm fermitatea şi să ne păstrăm sângele rece. Nu avem voie să şovăim. Dacă şovăim, atunci le dăm de înţeles

tuturor că ne pot încălca teritoriul." Ministrul de externe, Andrei Gromîko, nu s-a împotrivit, deşi ar fi putut să o facă. Ştia cât de mult poate dăuna distrugerea unui avion civil pentru imaginea URSS în străinătate, însă nu a provocat armata. A declarat că distrugerea avionului a fost o acţiune „corectă", însă a adăugat că URSS trebuie să anticipeze „propaganda imperialistă" care va urma după incident.

Unul dintre ultimii care au vorbit a fost Mihail Gorbaciov, un politician promiţător, preferatul lui Andropov, şi un candidat puternic pentru succesiune. La Kremlin regula era următoarea: dacă un aparatcic ambiţios, care încerca să avanseze, avea dubii despre ce să spună sau să facă, atunci acesta trebuia să atace „forţele imperialismului". Atunci, Gorbaciov a declarat: „Americanii trebuie să fi ştiut de incursiunea neautorizată pe teritoriul sovietic. Avionul se afla în spaţiul aerian sovietic de peste două ore, demonstrând clar că era vorba de o provocare bine planificată... Nu trebuie să păstrăm tăcerea. Trebuie să trecem la ofensivă."[14]

Retorica devenea tot mai alarmantă. La o zi după ce avionul a fost prăbuşit, preşedintele Reagan a descris acţiunea drept „un act de barbarie înfăptuit de o societate care dispreţuieşte drepturile omului şi valoarea vieţii umane... Aceasta a fost o crimă împotriva naturii". Andropov a răspuns trei săptămâni mai târziu, continuând să sfideze. A acuzat SUA de o „provocare vicleană, în care a fost implicat un avion sud-coreean, plănuită de serviciile speciale americane". L-a învinuit pe Reagan pentru o „conspiraţie care constituie un exemplu de politică intervenţionistă" şi pentru folosirea unor „metode de propagandă inadmisibile", avertizând că America era o ţară în care „se implanta o psihoză militaristă revoltătoare. Cei care îşi făceau iluzii despre posibilitatea unei evoluţii în bine a politicilor administraţiei americane de astăzi se înşelau". Propaganda era mai zgomotoasă, amintind de zilele cele mai negre, din anii 1950, ale Războiului Rece, însă rămânea la stadiul de retorică. Răceala atinsese atunci gradul cel mai înalt.[15]

Către sfârşitul lui septembrie, supravegherea sovietică prin satelit prelua în mod repetat avertismente privind lansări strategice de rachete de pe solul american. Erau alarme false – în sistemul sovietic de radare exista un defect care a fost remediat rapid –, însă au accentuat atmosfera tensionată dintre cele două superputeri. La acest lucru a contribuit şi invazia americană în Grenada, în 25 octombrie, cu scopul de a elibera insula de un grup de gherilă marxist care preluase conducerea printr-o lovitură de stat. Sovieticilor nu le păsa de o insuliţă din Caraibe, despre comuniştii căreia nu ştiau mare lucru. Însă, aproape în acelaşi timp, primele rachete de tip Cruise şi Pershing, cu rază medie de acţiune, au început să sosească la bazele din Germania de Vest. Acestea au fost introduse ca răspuns la acţiunile sovieticilor, care detaşaseră rachete asemănătoare în Europa de Est, însă Andropov se simţea „încercuit". După cum observa unul dintre cei mai inteligenţi analişti ai politicii externe sovietice, viziunea sa limitată asupra lumii constituia „un amestec ciudat de

realism feroce şi de mentalitate pesimistă". În acea perioadă, ultima trăsătură era predominantă.[16] Le-a trimis şefilor Partidului Comunist din ţările Pactului de la Varşovia un mesaj prin care îi avertiza că „Washingtonul a declanşat o cruciadă împotriva socialismului ca sistem. Cei care au ordonat detaşarea de noi arme nucleare în pragul uşii noastre îşi leagă politicile practice de acest demers îndrăzneţ". Bolnav fiind, i-a convocat pe oficialii de rang înalt de la Kremlin şi KGB. „Situaţia internaţională este foarte tensionată... SUA doreşte să schimbe situaţia strategică existentă şi caută un prilej să dea prima lovitură. Uniunea Sovietică trebuie să se pregătească în viitorul apropiat pentru orice situaţie neprevăzută."[17]

Apoi a avut loc exerciţiul Able Archer, un test de nouă zile începând din acel moment; testul urmărea să verifice comanda NATO şi capacitatea de pregătire a comunicaţiilor în cazul unui război nuclear. Andropov şi consilierii săi de vârf din serviciile de spionaj, aleşi de el însuşi, erau siguri că nu era vorba despre un exerciţiu, ci despre o acţiune reală, despre o pregătire pentru o lovitură împotriva Uniunii Sovietice şi a imperiului său din Europa de Est. Sovieticii aveau propriul lor plan de război prin care acopereau cu un exerciţiu aparent de rutină intenţia de a utiliza arme nucleare. Armata sovietică a presupus că atacul NATO va începe la fel. Însă existau o mulţime de alte semne pe care Kremlinul şi KGB-ul le-au interpretat greşit în „ceaţa Războiului Rece", după cum îl descria un analist al serviciilor de spionaj.

Able Archer 83 era conceput la o scară mult mai amplă decât exerciţiile de război anterioare. Era cel mai realist antrenament de până atunci. La el au luat parte liderii NATO, inclusiv prim-ministrul britanic Margaret Thatcher şi cancelarul vest-german Helmut Kohl. Spionii KGB au aflat de participarea lor şi au alertat Moscova. Preşedintele Reagan, vicepreşedintele său George H.W. Bush şi secretarul american al apărării Caspar Weinberger intenţionau să se implice, însă s-au retras în ultimul moment. Consilierul pe probleme de securitate naţională, Robert McFarlane, era îngrijorat de faptul că relaţiile dintre cele două superputeri erau atât de tensionate, încât prezenţa lor la exerciţiu ar putea fi înţeleasă greşit. Însă chiar neparticiparea lor a fost interpretată pe dos. Modificările neaşteptate din programul politicienilor şi mişcarea rapidă a generalilor de la Washington erau exact tipul de semne pe care le căutau ofiţerii KGB în cadrul proiectului RYAN. Spionajul militar sovietic a descoperit că formatul comunicaţiilor americane fusese modificat substanţial de la exerciţiile anterioare, fapt raportat la Kremlin drept ceva neobişnuit.

Andropov a ajuns la concluzia că toate aceste informaţii însemnau doar un singur lucru: că temerile şi avertismentele lui despre un atac american se concretizau. A pus forţele sovietice în alertă maximă şi şi-a avertizat aliaţii din Pactul de la Varşovia că, pentru prima oară de la Criza Rachetelor din Cuba, sovieticii vor detaşa submarine nucleare de-a lungul coastei americane.

Americanilor li se părea incredibilă reacţia sovieticilor la un antrenament deschis. Au presupus că era vorba despre o atitudine politică. Unul dintre cei

mai mari experţi pe probleme sovietice ai CIA, Melvin Goodman, povesteşte că a văzut unele „rapoarte clandestine care sugerau alarmă la Moscova. Însă nimeni, cu excepţia analiştilor, nu le lua în serios".[19] Oleg Gordievski, un ofiţer KGB care lucra ca spion pentru britanici, a avertizat imediat Londra de atmosfera din conducerea Uniunii Sovietice. Povesteşte: „Când le-am spus britanicilor, aceştia pur şi simplu au refuzat să creadă că cei din conducerea sovietică erau atât de proşti şi cu mintea atât de îngustă, încât să ia de bun ceva care era practic imposibil. Le-am spus: «Bine, vă aduc documentele»". Informaţiile lui au ajuns direct la Thatcher, care a insistat ca americanii să fie anunţaţi. „Doar o mână de oameni ştiau toate detaliile despre cât de îngrozitoare era situaţia", a mărturisit Charles Powell, consilierul pe politică externă al lui Thatcher. „Atunci am aflat, cu ajutorul unor agenţi foarte bine plasaţi, că ruşii, de fapt, se temeau că Occidentul se pregătea pentru un război nuclear agresiv împotriva lor".[20]

Mai târziu în acea zi, CIA a acceptat faptul că, oricât de paranoice şi de greşite ar fi fost temerile sovieticilor, acestea erau reale. Fostul director al agenţiei de spionaj, Robert Gates, a recunoscut: „Nu cred că sovieticii strigau: «Lupul!»... Păreau să creadă că situaţia era, într-adevăr, foarte periculoasă. Iar spionajul american nu reuşise să afle adevărata amploare a îngrijorării lor". Când Reagan a aflat, în sfârşit, veştile au avut un impact puternic. Acesta şi-a dat seama că cele două superputeri puteau să ajungă la război din greşeală, printr-o combinaţie de retorică exagerată, etalare a muşchilor, neînţelegeri, naivitate şi întâmplare. Imediat a început tratativele cu Moscova, pentru a-i asigura că Able Archer era, într-adevăr, un exerciţiu, şi l-a detaşat pe generalul pensionat Brent Scowcroft, viitor consilier pe probleme de securitate naţională, pentru o întâlnire diplomatică directă, „pentru a-i asigura că nu aveam nici o intenţie de a [ataca URSS]".[21] Încet, tensiunea s-a atenuat, sovieticii au retras starea de alertă maximă, însă relaţiile au rămas profund acide. În decembrie, la Geneva, sovieticii au părăsit masa discuţiilor privind reducerea numărului de rachete, care divagau fără nici o şansă de reuşită şi continuau doar de faţadă. În următoarele câteva luni, ultimele din viaţa lui, Andropov a rămas furios, frustrat şi cu o atitudine belicoasă.

Episodul l-a schimbat radical pe Reagan, care a scris în jurnalul său: „Trei ani m-au învăţat ceva surprinzător despre ruşi. Multor oameni din vârful ierarhiei sovietice le este cu adevărat teamă de America şi de americani. Acest lucru mă surprinde, deşi nu ar trebui". Această constatare l-a transformat dintr-un luptător al Războiului Rece într-un om de stat mai maleabil.[22]

Capitolul 9

Porumbelul conducător al Americii

Noiembrie 1983, Washington DC

AMERICANII L-AU ÎNŢELES GREŞIT pe omul pe care l-au ales de două ori ca preşedinte în anii 1980. Chiar şi unii dintre consilierii săi apropiaţi au înţeles abia către sfârşitul mandatului său că Ronald Reagan nu lupta din birou pentru dezarmare, ci era un radical eretic. A încetat să creadă în teoriile apărării cu arme nucleare, pe care mulţi dintre adepţii militarizării din jurul său le promovau cu o siguranţă feroce. Reagan era un optimist, un visător. În particular, numea ideea Distrugerii Reciproc Asigurate, înţelepciunea convenţională pe care se baza apărarea celor două superputeri şi a aliaţilor lor, „un pact suicidal iresponsabil şi complet dezgustător". Era convins că putea scăpa lumea de arme de distrugere în masă. În public nu îndrăznea să spună acelaşi lucru, nici chiar în faţa unora dintre apropiaţii săi. Era preferatul dreptei, iar susţinătorii săi nu l-ar fi înţeles. În problemele interne se purta ca un conservator. Pe scena mondială, cu toate că îşi prelucrase stilul de discurs încât să pară belicos, a devenit porumbelul care conducea America. Marea lui contribuţie la nivel global nu era în calitate de anticomunist convins şi de luptător al Războiului Rece, aşa cum l-au descris mulţi dintre admiratorii săi zeloşi. Era mai degrabă Reagan negociatorul, pacifistul, omul vizionar care a avut succes.

La vârsta de 68 de ani, Reagan era unul dintre oamenii cei mai vârstnici care ocupaseră funcţia supremă în SUA. Era un om care nu citise şi nu aprofundase prea mult şi era uşor de subestimat. Cu toate acestea, către sfârşitul primului său mandat, aflase multe despre Uniunea Sovietică, însă continua să vorbească în termeni simpli, de multe ori în anecdote şi glume. Din corespondenţa sa privată şi din documente făcute recent publice reiese însă clar că, dacă farmecul său prietenos, simţul umorului, atitudinea senină şi calmul imperturbabil erau naturale, stilul său direct nu era. Era mult mai complex, mai viclean şi mai calculat decât părea. În primul său mandat, Reagan a coordonat o acţiune de înarmare americană, în tonul retoricii campaniei beligerante a anilor 1980 despre „pace prin putere". Însă creşterea masivă a cheltuielilor destinate apărării nu se datora în întregime noului preşedinte. Predecesorul său, Jimmy Carter, iniţiase acest demers ca răspuns la invazia Uniunii Sovietice în Afganistan. Noile

rachete Cruise și Pershing detașate în Europa fuseseră aprobate de administrația Carter. În primii patru ai mandatelor lui Reagan, americanii au construit și au detașat cel puțin 700 de rachete nucleare noi și zeci de mii de forțe militare suplimentare. Responsabilul cu bugetul pe vremea lui Reagan, David Stockman, declara că sumele destinate apărării ajunseseră la 1,46 miliarde de dolari americani și că „toți cei din industria militară erau în extaz". Reagan nu era un om al detaliilor, astfel că nu a cerut socoteală pentru nici un cent din cheltuielile suplimentare, decât mai târziu. În primul său mandat a cheltuit pentru apărare aproape la fel de mult ca președinții Nixon, Ford și Carter la un loc, depășind costurile războaielor din Coreea și Vietnam.[1]

După exercițiul Able Archer 83, Reagan și-a reexaminat cu atenție întreaga strategie privind Uniunea Sovietică. Un moment-cheie a avut loc la o săptămână după antrenament, când s-a întâlnit la Casa Albă cu secretarul apărării, Weinberger, care era un adept al militarizării, și cu generalul John Vessey, președintele comitetului șefilor de Stat Major, pentru a discuta retrospectiv exercițiul. După această întâlnire, Reagan s-a întristat foarte tare, lucru care nu-i stătea în fire. După cum afirma ulterior, și-a dat seama că „la Pentagon există unii oameni care chiar sunt convinși că putem câștiga un război nuclear. Cred că sunt nebuni". Reagan știa că urma să candideze din nou la președințe și era sigur că-l va învinge pe oricare candidat propus de democrați. Considera că retorica sa aspră și stilul său dur împotriva sovieticilor aduceau puține rezultate. Nu-i făceau pe ruși mai sensibili și mai rezonabili. Duceau la amplificarea paranoiei și la o reacție mult mai agresivă. „Impactul politicii dure a lui Reagan asupra dezbaterilor interne de la Kremlin... a fost exact opusul celui urmărit de Washington", spunea Anatoli Dobrinin. „I-a întărit pe cei din [conducere] și din aparatul de stat, care insistaseră asupra unei imagini-oglindă a politicii lui Reagan".[2]

Reagan dorea să discute cu liderii ruși, dar se lovea de două probleme. Prima, după cum glumea el, era că „se tot dau bătuți în fața mea". A doua era că membrii influenți ai propriei sale administrații se împotriveau negocierilor cu sovieticii. Reagan trebuia să facă față războiului din interiorul propriei sale echipe, care era aproape la fel de amar ca Războiul Rece purtat în exteriorul Casei Albe. Caspar Weinberger împreună cu un grup din care făceau parte cei mai străluciți ideologi de la Pentagon, printre care Richard Perle, Paul Wolfowitz și Donald Rumsfeld, încercau permanent să-l convingă pe președinte că sovieticii nu se gândeau serios la negocieri. Reagan confrunta grupul de consilieri cu altul, condus de secretarul de stat George Shultz, care era în favoarea reînnoirii contactelor cu Moscova.

Reagan înclina mai mult către al doilea grup – „unii oficiali de la Pentagon s-au împotrivit cu hotărâre ideilor mele privind controlul armelor... și speranțelor mele de a elimina toate armele nucleare", a recunoscut el. Însă nu dorea conflicte între susținătorii lui „de bază".[3] L-a numit în funcția de consilier principal pe probleme legate de Uniunea Sovietică pe un diplomat intelectual,

Jack Matlock, a cărui sarcină era să scrie 25 de documente lungi şi detaliate despre istoria rusă, despre relaţiile dintre SUA şi Uniunea Sovietică de după cel de-Al Doilea Război Mondial şi despre stilul de viaţă şi cultura contemporană din URSS. Reagan le-a citit cu atenţie şi a ajuns la concluzia că, într-adevăr, venise timpul să înceapă din nou negocierile cu Kremlinul. „Mulţi din administraţia lui... se îndoiau că liderii sovietici vor negocia cu bună credinţă, însă Reagan era un optimist. În ciuda dispreţului său faţă de Uniunea Sovietică, considera că acest lucru se poate schimba dacă îşi pune în aplicare... capacitatea lui personală de negociere".[4]

Andropov a murit în 9 februarie 1984, iar succesorul său nu a constituit o surpriză. Bătrânii de la Kremlin nu erau încă pregătiţi să sară o generaţie şi să aleagă un om mai tânăr, plin de vigoare şi de energie. L-au ales pe unul dintre ai lor, un bărbat care să nu le ameninţe beneficiile şi privilegiile care îi aşteptau la pensie. Konstantin Cernenko – „o mumie ambulantă", după cum îl descria unul dintre consilierii săi pe probleme de politică externă – avea 73 de ani. Suferea de astm cronic şi supravieţuia cu calmante. Fusese prietenul bun al lui Brejnev, şi toţi ştiau că va fi doar un preşedinte provizoriu. Însă s-a dovedit a fi un impediment, o personificare a putreziciunii din Uniunea Sovietică şi din imperiul său. Andropov, în ciuda defectelor sale, fusese un om inteligent, însă se vedea clar că Cernenko nu era. Un raport CIA îl numea „o soră slabă", o descriere comparabilă cu unele comentarii venite din partea celor care lucrau pentru el, aparatcici tineri şi inteligenţi, care, în particular, îşi ascundeau cu greu dispreţul faţă de şeful lor.[5]

Reagan ştia că ceea ce se întâmpla atunci nu era un semn bun. Unul dintre primele lucruri făcute de Cernenko a fost să îl primească din nou pe Viaceslav Molotov, care fusese adjunctul lui Stalin pentru o lungă perioadă de timp, în Partidul Comunist. Molotov avea atunci 93 de ani şi fusese „epurat" în perioada scurtă a campaniei antistaliniste a lui Hruşciov de după 1956. Atunci, printre şefii mai vârstnici de la Kremlin, exista o nostalgie destul de evidentă faţă de anii 1940 şi 1950, când Uniunea Sovietică încă era un stat-fortăreaţă ascuns de restul lumii. Cernenko se gândea să schimbe din nou numele oraşului Volgograd în Stalingrad, însă a fost convins să nu o facă. Cu toate acestea, preşedintele Reagan a început discuţiile cu noul lider de la Kremlin. La două zile după alegerea lui Cernenko în funcţia de secretar general al Partidului Comunist Sovietic, Reagan i-a trimis o scrisoare. „SUA este hotărâtă să apere interesele sale şi pe cele ale aliaţilor săi, însă nu urmăreşte să ameninţe securitatea URSS şi a poporului său", a spus el. A primit un răspuns scurt, cu mulţumiri vagi pentru scrisoare. Reagan a continuat să încerce şi a rămas cu Konstantin Cernenko într-un contact mult mai apropiat decât credeau unii dintre apropiaţii săi. Ca răspuns la o scrisoare primită în luna martie din partea liderului rus, Reagan a spus: „Speranţa voastră era ca istoria să arate că suntem lideri buni, înţelegători şi înţelepţi. Pentru mine, acesta este cel mai important lucru şi trebuie să facem toţi paşii necesari ca să-l transformăm în realitate." În 16 aprilie, a scris cu mâna

lui următoarele: „Am reflectat îndelung la tragedia şi la amploarea pierderilor suferite de sovietici în războaie... Cu siguranţă, aceste pierderi, care nu se pot descrie în cuvinte, au influenţat modul vostru de a gândi. Doresc să ştiţi că nici eu, nici poporul american nu avem intenţii ofensive în ceea ce priveşte poporul sovietic. Scopul nostru constant şi urgent trebuie să fie... detensionarea durabilă a relaţiilor dintre noi. Puteţi conta pe implicarea mea activă până la îndeplinirea acestui scop."[6]

Reagan nu ajungea nicăieri cu aceste tratative cu Uniunea Sovietică; în plus, era ocupat cu campania pentru realegerea sa în funcţie. Însă se gândea permanent la cursa înarmării, iar implicarea sa în procesul de dezarmare nucleară creştea – suficient de periculos cât să-i îngrijoreze pe oficialii inflexibili din propria sa administraţie. În timpul alegerilor din 1980, Reagan şi directorul său de campanie, Stuart Spencer, au avut o conversaţie revelatoare în timpul unui zbor de la Los Angeles la Detroit, unde participau la Convenţia Naţională Republicană, în cadrul căreia Reagan urma să fie nominalizat drept candidat la preşedinţie.

> Spencer l-a întrebat: „De ce faci asta, Ron? De ce vrei să fii preşedinte?"
> Reagan i-a răspuns imediat, fără urmă de ezitare: „Ca să pun capăt Războiului Rece".
> Spencer l-a întrebat din nou: „Şi cum ai de gând să faci asta?"
> Reagan a răspuns: „Nu sunt sigur, dar trebuie să existe o cale. Şi a venit timpul să o fac".

Michael Deaver, locţiitorul şefului de cabinet de la Casa Albă al lui Reagan, confident al său, cunoştea de la bun început vederile antinucleare ale lui Reagan: Reagan, spunea el, „credea că el era omul care putea să-i aducă pe sovietici la masa negocierilor şi să pună capăt cursei înarmării nucleare. Candida la preşedinţie deoarece nutrea că era sortit să elimine armele nucleare."[7] Matlock a mers şi mai departe. Era de părere că, dacă se ajungea la război, Reagan n-ar declanşa represalii şi n-ar apăsa pe butonul nuclear. „Cred că în adâncul sufletului ştia că, nici în situaţia în care SUA ar fi fost atacată, el n-ar fi fost în stare să lovească altă ţară cu arme nucleare. Niciodată n-ar recunoaşte acest lucru, însă eu l-am simţit... A zis: «Cum poţi să-mi spui mie, preşedintele SUA, că singura metodă de a-mi apăra poporul este de a ameninţa alte popoare, şi poate chiar întreaga civilizaţie [cu distrugerea]? E inacceptabil»."[8]

Reagan era foarte încântat de un plan propus de oameni de ştiinţă americani din propriul său stat, California, care urmărea instalarea unui sistem de lasere şi a echipamentelor de detectare rapidă în spaţiu, pentru a acţiona ca un scut împotriva rachetelor balistice. Ideea era că, teoretic, rachetele puteau fi detectate şi distruse de raze laser în momentul în care părăseau stratul atmosferic inferior al Pământului. Reagan a vrut să pună teoria în practică şi a aprobat un buget enorm de cercetare pentru Iniţiativa de Apărare Strategică (sau proiectul Star Wars). Era convins că, dacă acesta avea succes – şi era încrezător că ştiinţa

americană îl putea face să meargă –, atunci armele nucleare ar deveni inutile şi ar avea ca rezultat sfârşitul arsenalelor de rachete de pretutindeni. Îl considera sistemul de apărare care putea scăpa umanitatea de teama unui dezastru nuclear. Nu înţelegea de ce ruşii îl priveau altfel, ca pe o armă periculoasă şi ameninţătoare din spaţiu, îndreptată către ei. Se gândea că, dacă ar putea discuta cu sovieticii şi s-ar oferi să împartă cu ei tehnologia Star Wars, i-ar putea face să se răzgândească. Însă, înainte de toate, avea nevoie la Kremlin de un partener de negocieri pregătit să discute cu el. Trebuia să mai aştepte.

Capitolul 10

O victorie amară

Duminică, 3 decembrie 1983, Varşovia

DUPĂ DECLARAREA LEGII MARŢIALE, Lech Wałęsa a petrecut doar câteva zile în arest la Varşovia. Apoi a fost detaşat la 500 de kilometri distanţă de capitală – şi aproape la aceeaşi depărtare de Gdańsk – într-o casă de vânătoare izolată din Arłamówo, în estul Poloniei, aproape de graniţa cu Ucraina. Cândva, casa aparţinuse fostului lider al Partidului Comunist, Edward Gierek. Wałęsa era ţinut sub arest la domiciliu strict, însă era tratat destul de bine. Avea acces la preot o dată pe săptămână şi era vizitat ocazional de soţia lui, însă, fiind un om vorbăreţ, conversaţiile sale sfârşeau de multe ori prin a fi întrerupte. Primea hrană suficientă şi oricât de multe ţigări dorea, însă făcea foarte puţine exerciţii fizice. După unsprezece luni, când a fost eliberat, luase mult în greutate, albise şi devenise mai morocănos. S-a întors la Danuta şi la copiii săi şi a reînceput lucrul la Şantierul Naval Lenin, unde devenise cel mai faimos electrician din lume. A aşteptat răbdător, convins că, la un moment dat, regimul va fi nevoit să negocieze cu el şi cu Solidaritatea.

În timpul „perioadei de război", generalii au încercat să izoleze Polonia de restul lumii şi, în acelaşi timp, să „modernizeze naţiunea". Şi-au dat seama că cele două obiective nu se împăcau prea bine. Ţara era condusă de un Consiliu al Salvării Naţionale, cunoscut în Polonia sub acronimul WRONA (care însemna „cioară"). Acesta era alcătuit în întregime din soldaţi, conduşi de Jaruzelski. Aproximativ 10 000 de oameni au fost arestaţi şi aruncaţi în închisori sau în cele 49 de lagăre construite în grabă. Milioane de angajaţi ai statului, de la mecanici de tren la bibliotecari, au fost obligaţi să semneze angajamente de loialitate faţă de stat – sau, mai degrabă, faţa de junta militară care se afla atunci la putere. Liniile telefonice au fost tăiate, iar folosirea telegrafului interzisă. Zeci de ziare au fost desfiinţate, poliţia secretă a confiscat 370 de tiparniţe „ilegale" şi 1 200 de alte echipamente, cum ar fi aparatele de fotocopiere, care puteau fi utilizate pentru răspândirea publicaţiilor interzise. La televizor, ştirile continuau să fie transmise de oameni în uniformă. Şi totuşi, legea marţială a fost aplicată cu jumătate de măsură. A lipsit brutalitatea care a urmat după suprimarea revoltei din Ungaria, în 1956. Oamenii nu au fost deportaţi în masă sau executaţi.

Wałęsa era hărţuit permanent. Însă Solidarităţii i s-a permis să-şi desfăşoare pe ascuns activitatea, într-un fel ciudat, care sugera nesiguranţă în interiorul juntei şi o conştientizare a faptului că, în anii 1980, nu mai puteau fi aplicate măsurile barbare din trecut. În rândurile superioare ale Partidului Comunist exista o serie de fanatici, cunoscuţi sub numele de Grupul de Ciment, care doreau un război mult mai dur împotriva poporului, însă Jaruzelski nu prea îi lua în serios. Wałęsa era cercetat pentru nereguli mărunte legate de plata unor impozite, era arestat regulat de către SB pentru câteva ore, iar media oficială derula o propagandă intensă împotriva lui, caracterizându-l drept „ambasadorul american autoproclamat în Polonia". Însă el s-a menţinut pe poziţie. Dacă nu a reuşit cu bâta, regimul a încercat şi cu momeala. I s-au promis sume mari de bani ca să emigreze. A refuzat. În aprilie 1983, a provocat vâlvă când – se presupune că în timpul supravegherii permanente – a reuşit să participe la o întâlnire secretă de trei zile cu liderii Solidarităţii. Poliţia secretă nu ştia nimic despre acest lucru. Wałęsa a reuşit întotdeauna să păstreze contactul cu membrii organizaţiei ilegale.

În acea perioadă, Wałęsa a lăsat de înţeles că e deschis împăcării dacă i se acordă un interviu televizat. Generalii au fost încântaţi şi şi-au imaginat că vor putea folosi interviul în scopuri propagandistice. Însă când microfoanele şi camera de luat vederi au fost puse în funcţiune, Wałęsa le-a folosit pentru a denunţa legea marţială şi regimul. Interviul era atât de clar îndreptat împotriva lui Jaruzelski, încât nu putea fi difuzat la televiziunea de stat, cu toate că echipa de propagandă a Partidului Comunist a încercat să-l prelucreze pentru public. Guvernul a ordonat distrugerea înregistrării. Însă a fost păstrată o copie în format audio cu ajutorul sunetistului Wojciech Harasiewicz, susţinător al Solidarităţii, care a trimis-o corespondentului ABC News la Varşovia, David Ensor. A fost difuzată frecvent de către departamentul polonez al postului Radio Europa Liberă şi la BBC World Service; de asemenea, au început să circule în toată ţara casete înregistrate. A fost o greşeală spectaculoasă a regimului militar, care a reacţionat brutal şi previzibil. Harasiewicz a fost arestat şi închis.

În ciuda furiei generalilor împotriva lui Wałęsa, aceştia nu au putut lua măsuri serioase împotriva lui. Era prea cunoscut, mai ales după ce câştigase Premiul Nobel pentru Pace, în decembrie 1983. Nu a îndrăznit să meargă la Stockholm să-şi primească premiul, de teamă că junta nu îi va mai permite să se întoarcă înapoi în Polonia. Danuta a mers în locul lui şi a citit discursul în numele său. Doamna Wałęsa nu mai era femeia timidă, retrasă şi emoţionată din perioada în care se căsătoriseră. Deşi se afla în umbra soţului ei, nu era copleşită de personalitatea lui sau de oricine altcineva, aşa cum lăsa să se înţeleagă o înregistrare a serviciilor secrete poloneze. Nu a fost niciodată o adeptă a ideologiei comuniste, iar, în timp, a ajuns să se opună ferm regimului. Locuinţa lor din strada Pilotów din Gdańsk era ascultată cu microfoane şi toată familia ştia asta. Când, într-o zi, ofiţerii SB au venit să-l ridice pe Wałęsa pentru interogatoriu, aşa cum făceau de câteva ori pe an, nu l-au găsit. Danuta a deschis uşa de la intrare, după care a urmat acest schimb de replici:

CĂPITANUL MAREK ROGOWSKI: Unde e Wałęsa?
DANUTA WAŁĘSA: Intraţi. Simţiţi-vă ca acasă. Domnule Wałęsa! A venit miliţia. Hei [către alt poliţist tânăr care-şi băga nasul prin camere], dumneata! Soţul meu vine imediat.
CĂPITANUL ROGOWSKI: Lăsaţi-mă să intru. N-am venit să vă văd pe dumneavoastră.
DANUTA: Aşteptaţi... Ce faceţi? Vă purtaţi ca nişte tâlhari. Cum adică aţi primit ordine? Să intraţi în casa cuiva şi să începeţi să înregistraţi tot felul de lucruri?
CĂPITANUL ROGOWSKI: Luaţi-vă mâinile de pe mine, doamnă. Nu mă împingeţi.
LECH WAŁĘSA (care se întorsese acasă): Sunt în concediu medical şi nu am voie să ies... Nu puteţi lua cu forţa un om bolnav.
CĂPITANUL ROGOWSKI: Ba da, putem.
DANUTA: Deci patru tauri au venit să-mi ia soţul. Sunteţi nişte nenorociţi. Ah, uitaţi-vă la ăla... aproape că pare normal... Scoateţi arma şi trageţi, ce aveţi de pierdut? Porcilor, canibalilor! Aşa, continuaţi să înregistraţi. O să vă sparg scrumiera asta în cap, idioţilor!
CĂPITANUL ROGOWSKI: Vă avertizez că jignirea unui ofiţer aflat în misiune...
DANUTA: Sunt cetăţean ca şi tine. Dar eu nu am voie să intru la tine în casă şi să te înregistrez...
LECH WAŁĘSA: Dragă, calmează-te. S-ar putea să dăm de necaz.
DANUTA: Voi, miliţienii, orbecăiţi ca pisicile bolnave.
LECH WAŁĘSA: Ăsta e pur şi simplu un atac asupra casei mele.
DANUTA: Nişte rahaţi... Nu mă speriaţi voi pe mine.
CĂPITANUL ROGOWSKI: O să-l rog pe doctorul nostru să-l consulte pe domnul Wałęsa.[1]

Efortul şi cheltuielile pentru a-l urmări atât de mulţi ani pe Lech Wałęsa erau considerabile. Mai târziu, după ce a văzut documentele despre operaţiunile de urmărire împotriva lui, acesta a ajuns la concluzia că, în cazul unei operaţiuni limitate, de trei săptămâni – înregistrarea şi transcrierea a 170 de ore de conversaţie, în 21 de zile a câte opt ore plătite – costurile ar fi putut acoperi salariile unei întregi unităţi de sudori de la Şantierul Naval Lenin. Şi aici nu intrau nici salariile schimbului de noapte, nici ale translatorilor, nici costul maşinilor şi al dubei de poliţie din faţa casei lui.[2]

Legea marţială a fost abrogată în iulie 1983, însă multe dintre reguli au rămas, în special interzicerea Solidarităţii şi a demonstraţiilor. Războiul de uzură a continuat încă trei ani. Puţini dintre liderii Solidarităţii care au reuşit să scape în noaptea în care s-a declarat legea marţială au reuşit să evite închisoarea. Unii dintre ei duceau o viaţă pe muchie de cuţit, după cum afirma tânărul lider al Solidarităţii secrete, Zbigniew Bujak. „Niciodată nu stăteam mai mult de o lună într-un singur loc – de obicei chiar mai puţin", povestea el. „Toţi aveam asigurat un apartament, însă nu lucram niciodată în acelaşi loc... nu ne întâlneam niciodată în apartamentele în care locuiam." În perioada legii

marţiale, unii credeau că Solidaritatea va dispărea, spunea Bujak. Însă era de datoria lor să se asigure că organizaţia va supravieţui.

Existau şi anumite reguli. Violenţa regimului era redusă. Cu toate că în Solidaritatea existau împătimiţi care aveau arme, aceştia nu le foloseau niciodată. Bujak povestea că atunci când a descoperit faptul că un grup radical extremist ascundea puşti, a aflat unde le ţineau, a intrat în ascunzătoare, le-a încărcat într-o dubă şi le-a aruncat în râul Vistula, lângă Varşovia. Unii oameni ai regimului „doreau să ne provoace la terorism... însă pe noi nu ne interesau confruntările de stradă... Ştiam clar că, dacă am fi apucat-o pe calea aceea, am fi pierdut". Bogdan Borusewicz, lider al organizaţiei secrete din Gdańsk, a spus că, în timpul perioadei legii marţiale, a fost împuşcat de două ori, însă aceasta era o excepţie. În general, poliţia nu şi-a folosit armele. „Da, ne prindeau şi ne arestau, însă era ca o înţelegere nescrisă. Nu ne împuşcau nici ei pe noi, nici noi pe ei... Nu încălcam anumite limite... iar ei nu ne ţineau în închisoare prea mult."[3]

Regimul a încercat permanent să creeze grupuri în interiorul opoziţiei, uneori subtil, însă de cele mai multe ori prin cruzimea caracteristică unei dictaturi militare. Istoricul şi jurnalistul Adam Michnik a fost închis la scurt timp după declararea legii marţiale. În decembrie 1983, ministrul de securitate polonez, generalul Czesław Kiszczak, a chemat-o în biroul său pe prietena lui Michnik, Basia Labuda. I-a cerut să-l convingă pe Michnik să plece în străinătate. „Aveam de ales între a petrece Crăciunul pe Riviera sau a rămâne în închisoare încă vreo câţiva ani", povestea el. „Din colţul celulei mele, i-am scris: «Ştiu că dacă voi aţi fi fost în locul meu, aţi fi ales Riviera. Însă asta e diferenţa dintre noi. Voi sunteţi porci. Noi nu. Iubesc Polonia chiar şi din celulă. Nu doresc să părăsesc Polonia. Aşa că nici să nu vă gândiţi»."[4]

Papa Ioan Paul s-a întâlnit cu preşedintele Reagan la Vatican în 7 iunie 1982. În ciuda faptului că erau de acord asupra relelor comunismului, cei doi nu împărtăşeau aceeaşi ideologie. Preşedintele era un protestant renăscut, de tip american. Papa dezaproba capitalismul de piaţă şi materialismul agresiv aproape la fel de mult pe cât dispreţuia socialismul ateist, astfel că susţinătorii săi din Vest rar îi citeau predicile legate de acest subiect. Totuşi, papa şi preşedintele şi-au unit forţele pentru a susţine Solidaritatea. Au căzut de acord să-şi împărtăşească informaţii secrete despre situaţia din Polonia, iar, la început, acestea au venit de la Vatican. Papa însuşi şi clerul polonez de la Roma încă aveau contacte în ţară şi transmiteau la Washington informaţii vitale. Directorul CIA din timpul administraţiei Reagan, William Casey, era un adept înverşunat al Războiului Rece, plămădit dintr-un amestec derutant de gânditor strălucit şi de excentric grosolan, care îşi învăţase meseria ca operator al Biroului de Servicii Strategice în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, înainte de înfiinţarea CIA. Era un cititor fanatic, însă avea obiceiul ciudat ca, odată ce era captivat de o carte sau de o conversaţie interesantă, să se scobească între dinţi şi sub unghii cu aceeaşi

agrafă.* Credea cu pasiune în renaşterea războiului psihologic, cultural şi de propagandă împotriva sovieticilor, care a reprezentat o parte importantă în lupta dintre cele două superputeri, în anii 1950 şi 1960. Considera că Polonia era un front esenţial în acel război. Casey, cu o fire năvalnică şi imprevizibilă, era, în acelaşi timp, şi un catolic devotat. La Washington, se întâlnea regulat cu arhiepiscopul Pio Laghi, nunţiul apostolic în SUA, iar la Vatican, cu cardinalul Agostino Casaroli, oficialul curiei care era responsabil cu afacerile externe, pentru a găsi o cale de a furniza sprijin material Solidarităţii.[5]

Solidaritatea a început să primească ajutor încă din vremea administraţiei Carter. Consilierul pe probleme de securitate, Zbigniew Brzezinski, de origine poloneză, era un susţinător ardent al sindicatului şi, în particular, contribuise la adunarea unor fonduri substanţiale. Însă, în public, guvernul SUA era precaut: nu ar fi fost de folos cauzei Solidarităţii dacă s-ar fi aflat că guvernul american susţinea mişcarea, spunea Brzezinski, şi putea fi periculos pentru SUA să se ştie că intervenea în problemele poloneze. Sume mici de dolari americani au fost investite în lansarea revistei *Kultura*, susţinută din umbră de Solidaritatea, şi, de asemenea, americanii au oferit sprijin moral. La început, administraţia Reagan a fost la fel de precaută şi nu a trimis fonduri substanţiale, nici chiar după declararea legii marţiale. Însă, un an mai târziu, americanii s-au răzgândit, iar CIA a început să trimită în Polonia sume considerabile de bani, echipament de tipărire şi difuzare, alături de sute de aparate de fotocopiere, „în scopul de a sprijini războiul politic din umbră", după cum afirma directorul adjunct al CIA, Robert Gates. Banii au fost trimişi prin organizaţia de sindicat americană, AFL-CIO, de către directorul său european Irving Brown, care a lucrat îndeaproape cu serviciile de spionaj americane încă din primele zile ale Planului Marshall.

Casey „a insistat că discreţia era foarte importantă atât pentru Solidaritatea", cât şi pentru SUA, a declarat Gates, astfel că au fost puse la cale şiretlicuri elaborate pentru a ţine ascunsă implicarea CIA. AFL-CIO a dat banii Institutului Muncitorilor Religioşi, o organizaţie catolică ce avea legături strânse cu membri curiei. Apoi, Banca Vaticanului împreună cu Banco Ambrosiano au înfiinţat companii-scoică în Bahamas şi Panama, iar şirul documentelor se sfârşea în conturile deschise de biroul din exil al Solidarităţii din Bruxelles, condus de Jerzy Milewski. Fizician şi gânditor al Solidarităţii, acesta se afla în Vest în momentul în care generalul Jaruzelski a derulat lovitura militară. Un intelectual

* Casey era ferm convins că în spatele încercării de asasinat asupra papei Ioan Paul din mai 1981 se afla KGB-ul. Cu toate că adjunctul său, Bob Gates, a condus o anchetă extinsă, care a pornit de la premisa că sovieticii erau cei vinovaţi şi mai rămânea doar să găsească dovada, nu s-a găsit nici o urmă care să arate vreo legătură între KGB şi acea tentativă. De fapt, dovezile cele mai clare arătau că sovieticii nu erau implicaţi. Însă asta nu l-a convins pe Casey, care a crezut până la moarte că KGB-ul a încercat să-l ucidă pe papă cu ajutorul unui asasin amator din Turcia, Mehmet Ali Ağca.

blând, fermecător şi manierat, Milewski nu şi-a imaginat niciodată că va face pe comis-voiajorul pentru banii spălaţi ai unei agenţii de spionaj, indiferent de cât de nobilă ar fi fost cauza. A coordonat expedierile de ajutoare în Polonia prin Suedia, ascunzându-le printre transporturile de donaţii caritabile din partea Bisericii Catolice şi alte încărcături legale. Prim-ministrul Olof Palme – simpatizant al Solidarităţii – l-a asigurat pe Reagan că vama suedeză se va preface că nu vede exporturile cu destinaţia Gdańsk.

Oare regimul polonez ştia de ajutoarele de la CIA/Vatican? Generalul Władisław Pożoga, şef al serviciilor poloneze de contraspionaj în timpul perioadei de lege marţială, a insistat cu mândrie că ştiau. „Eram foarte bine infiltraţi în organizaţia ilegală [Solidaritatea]", pretindea el. Aveau spioni în filiala din Bruxelles a Solidarităţii şi agenţi în Suedia. Şeful său, ministrul securităţii, Kiszczak, l-a aprobat. „Datorită agenţilor noştri... am urmărit fluxul uriaş de materiale pentru tipărit care erau introduse în ţară pe ascuns", spunea el. „Puteam intercepta mesajele trimise, printre alţii, către Lech Wałęsa... Am spart codurile şi, mulţumită unui spion din biroul lui Milewski, toate informaţiile secrete codate pe computer şi înregistrate... pe discuri au fost citite de către poliţia secretă." Au permis intrarea echipamentelor şi continuarea legăturilor deoarece acest lucru era considerat o metodă de a „ţine sub urmărire mişcarea ilegală", a confirmat el.

Dacă generalii cunoşteau într-adevăr amploarea încărcăturilor de materiale care intrau în ţară, atunci faptul că le-au trecut cu vederea s-a dovedit o greşeală costisitoare. Tiparniţele, cărţile şi echipamentul de comunicaţii primite au ajutat Solidaritatea să rămână în viaţă în timpul unei perioade negre, în care ar fi putut dispărea cu uşurinţă. Printre altele, americanii au trimis un dispozitiv foarte ingenios, realizat de CIA, care putea întrerupe semnalele de televiziune. Transmitea un semnal unic, ce se suprapunea cu semnalul convenţional difuzat de televiziunea de stat. Ecranul normal devenea negru, apoi apărea un material înregistrat anterior, în care se vedea sigla Solidarităţii, însoţită de un mesaj în care se spunea că mişcarea a supravieţuit, iar rezistenţa poate învinge. Acest tip de transmisii aveau loc în perioadele de maximă audienţă – de exemplu, în pauza din timpul meciurilor de fotbal. Dispozitivul avea efect limitat şi local – acţiona pe o rază de doar câţiva kilometri şi timp de câteva minute. Însă transmisiile au avut un impact psihologic profund. Arătau că Solidaritatea încă putea să zăpăcească şi să umilească regimul. Telespectatorilor li se cerea să „dea un semn" dacă văzuseră transmisia, prin stingerea şi aprinderea luminilor din locuinţe; astfel, în fiecare seară, în Polonia se crea un efect spectaculos. CIA a continuat să trimită provizii regulat către Solidaritatea până la sfârşitul lui 1988, cu o scurtă întrerupere în 1983, după ce ofiţerii SB l-au arestat şi l-au expulzat pe omul de afaceri american James Howard, care, pretindeau ei, era un agent CIA pe care îl ridicaseră de la o întâlnire cu activiştii Solidarităţii, desfăşurată în Varşovia. În total, de-a lungul a şase ani, CIA-ul, cu sprijinul Vaticanului, a trimis Solidarităţii peste 50 de milioane de dolari americani.[6]

La aproximativ ora 16:00, în după-amiaza zilei de 31 octombrie 1984, trupul unui om mutilat a fost pescuit dintr-un rezervor, lângă orăşelul Włocławek, la 120 de kilometri est de Varşovia. Cu toate că era foarte dificil de identificat, umflat şi desfigurat, scafandrii poliţiei, care îl ridicaseră din apa rece, ştiau pe cine găsiseră. Erau rămăşiţele unui preot catolic în vârstă de 37 de ani, pe nume Jerzy Popiełuszko. În ultimele zece zile, vestea dispariţiei pastorului se răspândise în toată ţara. Era cel mai popular om din Polonia – poate chiar mai popular decât Lech Wałęsa, pentru că purta sutană şi guler. Toţi bănuiau că era mort şi, cu mult înainte să fie găsit, simţeau că moartea lui era o crimă înfăptuită de regimul comunist.

Wałęsa îl numea pe Popiełuszko „capelanul neoficial al Solidarităţii", iar guvernul îl declarase oficial „agent provocator". Predicile sale electrizante de la Sf. Stanisław Kostka din Varşovia atrăgeau mulţimi de 40 000 de oameni, chiar mai mulţi în zilele de sărbătoare. Le ţinea în piaţa din faţa bisericii, însă oamenii se răspândeau şi pe străzile adiacente pentru a-l asculta. În fiecare duminică le vorbea de „lacrimile, rănile şi sângele muncitorilor". Predicile sale erau construite frumos, exprimate elegant şi aveau mesaj politic deschis. În Polonia erau mulţi preoţi problematici, însă, în ochii regimului, Popiełuszko era, fără îndoială, cel mai problematic dintre toţi, cel mai elocvent şi cel mai capabil să stârnească masele. Alături de darul său retoric şi de puterea credinţei lui, mai avea şi sume substanţiale de bani în folosul grupurilor ilegale din sânul Solidarităţii din Varşovia. În seara de 15 octombrie, trei ofiţeri SB i-au deturnat maşina în timp ce acesta se întorcea în capitală dintr-o vizită în Gdańsk şi l-au răpit. Au ieşit de pe şosea şi l-au dus într-o pădure. Planul fusese să îl bată pe preot ca să îl sperie, nu să îl omoare. Însă ofiţerii au ratat misiunea. L-au lovit în cap cu un par de lemn, iar preotul a murit. Ofiţerii SB s-au speriat şi l-au aruncat în râul Vistula. Publicul a reacţionat cu furie, iar guvernul a încercat să ia imediat măsuri. De obicei, regimurile comuniste nu îi dădeau pe mâna justiţiei pe ofiţerii poliţiei secrete care făceau exces de zel. Astfel, momentul în care cei trei care l-au ucis pe părintele Popiełuszko şi ofiţerul care a ordonat răpirea lui au fost arestaţi şi condamnaţi la ani grei de închisoare a reprezentat o piatră de hotar.* Nu există dovezi hotărâtoare care să dovedească implicarea unor cadre superioare; se pare că fapta a reprezentat iniţiativa unor elemente din stratul de jos al SB. Însă oamenii nu credeau acest lucru. Toţi erau convinşi că se încerca acoperirea unor personalităţi de rang înalt.[7]

* Cei trei ofiţeri inferiori implicaţi direct în această crimă, locotenentul Leszek Pękala, căpitanul Grzegorz Piotrowski şi locotenentul Waldemar Chmielewski, au fost condamnaţi iniţial la 25 de ani de închisoare, însă trei ani mai târziu pedeapsa lor a fost redusă la una cuprinsă între şase şi zece ani. Ofiţerul superior care a ordonat acţiunea, colonelul Adam Pietruszka, a primit o condamnare de 25 de ani de închisoare, redusă, în 1987, la zece ani. În anii 1990 s-au făcut de două ori eforturi pentru a trimite în judecată mai mulţi comandanţi superiori, însă ambele procese au fost închise – acuzarea nu a reuşit să adune suficiente dovezi.

Uciderea lui Popiełuszko a adus la suprafaţă tensiunile şi rupturile din interiorul opoziţiei poloneze şi al bisericii. La înmormântarea preotului, în ziua de sâmbătă, 3 noiembrie, la Sf. Stanisław Kostka, au avut loc scene impresionante. La funeralii au participat aproximativ 200 000 de credincioşi îndureraţi. Primatul, Cardinalul Glemp, a adus un elogiu emoţionant „sacrificiului" lui Popiełuszko, însă, în realitate, era furios că, mort fiind, preotul a încercat să-i pună beţe-n roate. Cardinalul în vârstă de 55 de ani era pragmatic, un om al compromisului. Nu l-a considerat pe Popiełuszko un martir, ci un aducător de necazuri. În acea perioadă, Glemp a încercat să obţină transferul său de la Varşovia, unde era prea expus, la o parohie îndepărtată, într-un loc liniştit. Glemp considera că preoţii orientaţi deschis către politică ameninţau unitatea Bisericii şi slăbeau poziţia ei de negociator cu comuniştii. De multe ori era de partea regimului. A continuat să afirme că legea marţială era preferabilă alternativei, care, considera el, ar fi fost o invazie sovietică. Jaruzelski şi Glemp erau de acord într-o chestiune foarte importantă. Amândoi îşi doreau încă o vizită din partea papei – generalul, deoarece credea că acest lucru i-ar legitima dreptul la conducere, iar cardinalul, deoarece considera că ar întări Biserica şi propria sa poziţie de primat.

Papa era de acord să vină doar dacă în ţară era pace. Atât pentru Glemp, cât şi pentru regim acest lucru însemna că Biserica trebuia să se distanţeze de activităţile ilegale ale Solidarităţii. Glemp i-a disciplinat pe preoţii „rebeli", cum îi numea el, şi le-a ordonat să ţină politica departe de predici. I-a chemat pe 300 dintre ei la Varşovia, unde le-a dat un avertisment ferm. „Nu văd nici o şansă pentru o victorie politică a Solidarităţii", a spus el. „După victoria militară a autorităţilor, ne putem aştepta la un atac asupra Bisericii. Astfel, datoria preoţilor este să se pregătească pentru acest lucru... şi să se concentreze la chestiunile religioase. Preoţii nu ar trebui să se amestece în politică." A spus că biserica poloneză era în pericol de a-şi abandona misiunea spirituală în favoarea unei misiuni politice, iar dacă acest proces va continua, biserica va avea de pierdut. „Unii preoţi se poartă ca ziariştii", a adăugat el furios.[8]

Papa a revenit în Polonia în iunie 1983, pentru a readuce speranţa în sânul unei naţiuni demoralizate, după cum afirma el însuşi. O parte a înţelegerii făcute de Vatican cu Jaruzelski a fost ridicarea legii marţiale, dacă vizita avea loc, iar regimul s-a ţinut de cuvânt o lună mai târziu. Vizita nu a mai declanşat aceeaşi emoţie şi bucurie ca în urmă cu patru ani. Mulţimile erau la fel de numeroase, însă mai rezervate. Au existat şi câteva scene de exaltare. La fel ca la vizita anterioară, papa a fost atent să evite declaraţii politice deschise, însă atunci când, în timpul unei slujbe ţinute în faţa a un milion de oameni, în iubita sa Cracovie, a vorbit despre „nedreptăţile teribile ale istoriei" şi a declarat că polonezii au fost „chemaţi la victorie", publicul a înţeles ce voia să spună.

După ce papa s-a întors la Roma, Glemp a continuat să facă compromisuri şi a devenit din ce în ce mai nepopular. Când a fost numit primat, şeful securităţii poloneze, Czesław Kiszczak, a trimis un bilet secret la KGB în Moscova, în

care spunea că promovarea lui Glemp era o mare uşurare pentru regimul de la Varşovia: „Noul primat... nu este la fel de antisovietic ca predecesorul său. Wyszyński s-a bucurat de o autoritate imensă; cuvântul său era lege. A fost subiectul unui cult al personalităţii... Glemp e diferit, şi avem nenumărate posibilităţi de a-l influenţa". Avea dreptate. Ruptura lui Glemp de Solidaritatea a ieşit la lumină după ce, în 1984, i-a spus unui ziarist brazilian că Wałęsa pierduse controlul asupra mişcării, deoarece Solidaritatea „devenise un sac în care se arunca orice, toată opoziţia, marxiştii, troţkiştii, apoi toţi vânătorii de cariere şi membrii de partid". A obţinut câteva concesii – regimul a aprobat construirea a 900 de biserici, iar Glemp a primit permisiunea de a apărea la televizor de Paşte şi de Crăciun. Însă în toate problemele ceda sub presiune. În limba poloneză intrase un termen nou: *glempic*, care însemna „vorbăria evlaviei prefăcute".[9]

„Să nu mitologizăm rolul bisericii", a spus Michnik la scurt timp după asasinarea lui Popiełuszko. „Sprijinul pe care l-a dat opoziţiei nu a fost... în nici un caz absolut. Biserica a fost, probabil, anticomunistă, însă nu credea în prăbuşirea comunismului. Din contră, [credea] că acesta va continua să supravieţuiască, iar acest lucru cerea o adaptare chibzuită din partea bisericii. Nu-i învinovăţesc pe episcopi... Era destul de firesc pentru ei. Ceea ce contest eu... este istoria care ni se prezintă, în care biserica este un val neatins al opoziţiei democratice."[10]

Generalii nu au reuşit să conducă Polonia mai eficient decât o puteau face aparatcicii din partid. Au primit din partea Uniunii Sovietice pomeni imense pentru a stabiliza preţurile; după cum afirmau şefii de la Kremlin, „ne-au adus la limită şi încă mai continuă să ceară". Regimul militar a recurs la aceleaşi metode ca predecesorii, contactându-i pe bancherii din Vest pentru a cere împrumuturi noi, garantând astfel probleme şi mai mari în viitor. Jaruzelski începea să-şi dea seama că starea Poloniei nu se putea rezolva decât prin renunţarea la teoria marxistă. Însă nu era încă pregătit să facă ceva atât de îndrăzneţ şi să găsească o cale de a împărţi puterea cu oponenţii săi.

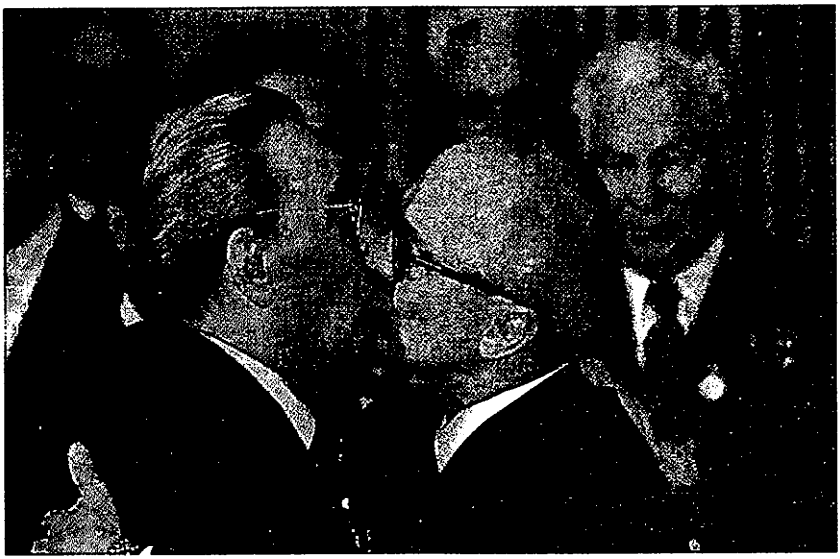

Sărutul vieţii şi al morţii. Conducătorul Uniunii Sovietice, Leonid Brejnev (stânga) şi secretarul general al Partidului Comunist din Germania de Est, Erich Honecker, într-o îmbrăţişare ce avea să fie parodiată de mulţi caricaturişti, la a treisprezecea aniversare a înfiinţării RDG, în octombrie 1979.

Eroul clasei muncitoare. Electricianul şomer Lech Wałęsa conducând greva din august 1980, din Gdańsk, care a lansat sindicatul Solidaritatea, o adevărată provocare pentru comunişti.

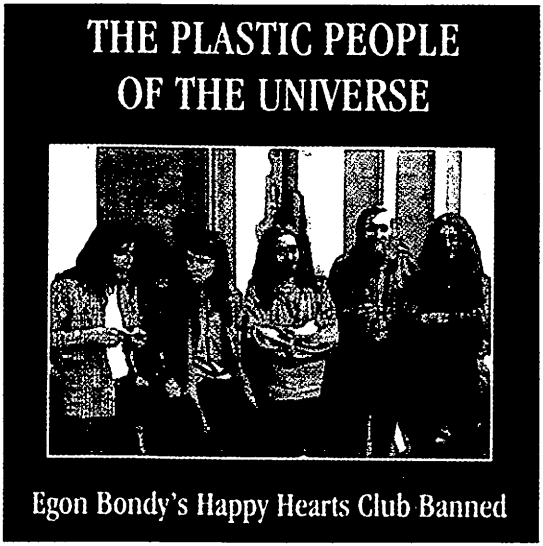

Trupa cehoslovacă de rock The Plastic People of the Universe nu intenţionase să aprindă o revoluţie, mărturisea textierul Miłan Hlavasa. „Pur şi simplu iubeam muzica rock-and-roll şi doream să fim faimoşi", spunea el. Arestarea, în 1976, a unor membri ai trupei a dus la formarea grupului Carta 77.

Vocea intelectuală cea mai puternică din spatele Cartei 77 a fost dramaturgul şi filozoful Václav Havel. Intra şi ieşea din secţiile de poliţie şi din închisori atât de des în cei zece ani care au urmat, încât – pentru cazul în care era arestat – avea pregătit permanent un geamantan în care îşi împachetase lucrurile esenţiale necesare în închisoare.

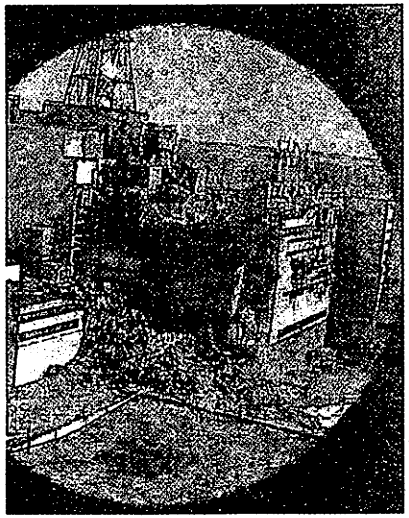

Explozia reactorului din Cernobîl, Ucraina, în aprilie 1986, a reprezentat „un dezastru sovietic". Printre cauze: echipamentul defectuos, greşelile umane, incompetenţa birocratică şi caracterul secret. Kremlinul a tratat problema în felul său tradiţional, prin minciună şi ipocrizie.

Vietnamul Uniunii Sovietice. Armata Roşie a fost prinsă în Afganistan timp de peste nouă ani, într-un război care s-a terminat cu umilirea celei de-a doua superputeri a lumii. Grupurile de gherilă mujahedine – Armata lui Dumnezeu –, printre care cele din clanul Yakub Khan (*dedesubt*) i-au înfrânt pe sovietici cu ajutorul armelor trimise de americani.

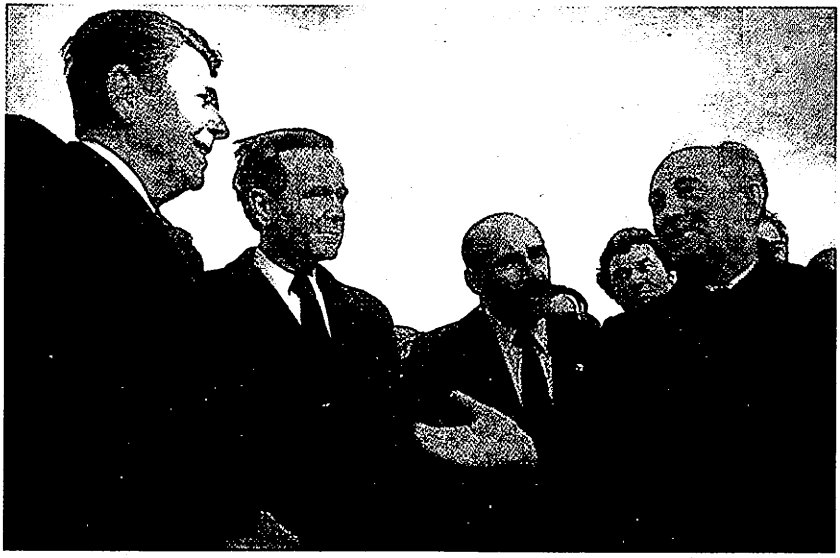

Cei trei care au negociat sfârşitul Războiului Rece: Ronald Reagan, George Bush şi Mihail Gorbaciov (alături de interpretul liderului sovietic, Pavel Palascenko).

Lech Wałęsa şi liderul comunist polonez, generalul Wojciech Jaruzelski. Generalul încercase să înfrângă Solidaritatea prin măsuri dure. La începutul anului 1989, decizia lui de a ajunge la o înţelegere cu Wałęsa a dus la discuţiile de la Masa Rotundă, modelul fiind urmat în acel an de statele Pactului de la Varşovia.

Locotenent-generalul Boris Gromov, ultimul comandant al forţelor sovietice din Afganistan şi cel din urmă soldat rus care s-a retras, trecând Podul Prieteniei dintre cele două ţări în oraşul sovietic Termez, unde mii de ruşi au fost duşi la o bază militară pentru a-i întâmpina pe cei dragi, care se întorceau.

Mihail Gorbaciov, într-o postură declamatorie tipică. Un veritabil „om al partidului", scopul său a fost acela de a salva comunismul. Însă a făcut mai mult decât oricine altcineva pentru a-l distruge.

Ungaria şi-a deschis frontiera cu Austria în data de 1 mai 1989, când grănicerii au început să taie gardul din sârmă ghimpată al Cortinei de Fier.

În 19 august 1989, sute de refugiaţi est-germani au dărâmat o poartă de la frontiera Ungariei cu Austria, iar grănicerii au stat pe margine fără să intervină. Atunci a început un exod masiv al est-germanilor.

Spre surprinderea lui, în iunie 1989, Lech Wałęsa a câştigat o victorie răsunătoare în primele alegeri libere organizate într-un stat al Pactului de la Varşovia după 1940. Două luni mai târziu, regimul comunist din Polonia s-a prăbuşit, iar Solidaritatea a format un guvern.

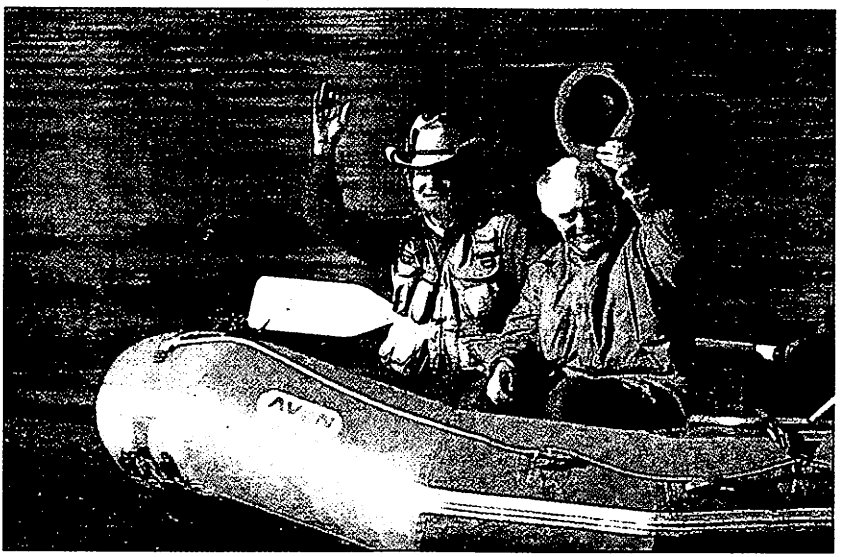

Secretarul de Stat al SUA, James Baker, şi ministrul de externe sovietic Eduard Şevardnadze. O relaţie profesională iniţiată la un summit din Jackson Hole, ferma lui Baker din Wyoming, care s-a transformat într-o prietenie strânsă.

PARTEA A DOUA

DEZGHEŢUL

Capitolul 11

Noul Ţar

Duminică, 10 martie 1985, Moscova

PENTRU A TREIA OARĂ în mai puţin de trei ani, cei mai puternici oameni din Uniunea Sovietică s-au întâlnit pentru a numi un nou Ţar Roşu. Konstantin Cernenko murise la ora 19:20, după o bătălie dureroasă cu pneumonia şi cu emfizemul. În ultimele câteva săptămâni, singurii care l-au văzut au fost medicii de la Kremlin şi prietenii săi cei mai apropiaţi. Moartea lui a venit ca o uşurare pentru el şi pentru familia lui şi, cu siguranţă, pentru URSS. Imediat, mai-marii partidului şi-au părăsit casele de la ţară, apartamentele din Moscova şi patul de spital, cu scopul de a face o alegere istorică pentru imperiul sovietic şi pentru cauza comunismului. Unii dintre cei optsprezece bărbaţi care s-au adunat începând cu ora 22:00 erau la putere de mult timp, au lucrat în aceeaşi clădire încă de pe vremea lui Stalin. Acum erau întâmpinaţi în sala cu lambriuri de lemn de nuc de la etajul al treilea al Senatului – camera de lângă biroul personal al liderului partidului – de către cel mai tânăr dintre ei, Mihail Sergheevici Gorbaciov, în vârstă de 54 de ani.

Veteranii din partid ar fi preferat un candidat din generaţia lor, un pariu sigur care să nu le ameninţe poziţia şi privilegiile. Însă au ajuns şi la urechile lor bancurile care circulau prin oraş: „Începe Congresul. Delegaţii sunt rugaţi să se ridice. Vom începe, ca de obicei, cu aducerea în sală a secretarului general". Un alt motiv era acela că nu mai exista un veteran care să poată ocupa funcţia. Ustinov murise cu câteva luni înainte, iar Gromîko lăsase foarte clar de înţeles că nu dorea postul. Gorbaciov i-a ţinut cu succes locul lui Cernenko când acesta era bolnav, şi părea candidatul cel mai potrivit. Însă tot el era candidatul cel mai potrivit şi cu un an în urmă, când fusese blocat de un grup tradiţionalist care încă putea să-i pună beţe în roate. Însă, de data aceasta, tânărul ambiţios avea un aliat puternic. Deşi Gromîko nu voia să fie rege, dorea totuşi să fie cel care îl încoronează pe rege. Cei doi au ajuns la o înţelegere, însă nu s-au întâlnit niciodată faţă în faţă pentru asta.

Aranjamentele s-au făcut prin emisarii lor. Fiul lui Gromîko, Anatoli, el însuşi funcţionar de partid în plină ascensiune, era reprezentantul ministrului de externe. Reprezentantul lui Gorbaciov era un prieten apropiat al acestuia, care avea să devină unul dintre oamenii săi de bază în următorii câţiva ani, Aleksandr

Iakovlev. Mai devreme în acea după-amiază, când a devenit evident că Cernenko nu mai avea mult de trăit, tânărul Gromîko a mers în biroul lui Iakovlev. „O să spun direct la ce mă gândesc, a spus el. Dacă nu sunteţi de acord, o vom considera pur şi simplu propunerea mea personală, la iniţiativa mea personală. Tatăl meu este sigur că doar Gorbaciov poate conduce partidul în circumstanţele actuale. E hotărât să-şi susţină părerea şi să-l sprijine... În acelaşi timp, s-a săturat să lucreze în Ministerul Afacerilor Externe şi vrea să-şi schimbe slujba. Are în vedere Sovietul Suprem." Înţelesul cuvintelor sale era clar. Gromîko îl propunea pe Gorbaciov pentru funcţia supremă dacă primea în schimb postul mai mult formal, dar cu nume foarte pompos, de preşedinte (tehnic, preşedintele Sovietului Suprem). Gorbaciov a analizat repede propunerea în biroul său, apoi i-a spus lui Iakovlev să-i transmită un mesaj fiului lui Gromîko. „Spune-i lui Andrei Andreievici că mi-a făcut întotdeauna plăcere să lucrez cu el. Aş fi încântat să continuăm, indiferent de posturile pe care le vom ocupa în viitor. Şi spune-i că ştiu să îmi respect promisiunile."[1]

Candidatul rival era un veteran, Victor Grişin, în vârstă de 71 de ani, care fusese şef al partidului din Moscova timp de optsprezece ani. Reprezenta o întoarcere la anii de stagnare, o întruchipare a tuturor greşelilor din era Brejnev, greoi la minte, plictisitor, leneş şi corupt până în măduva oaselor. Se ştia foarte bine că el fusese alesul lui Cernenko la succesiune, însă pretenţiile lui au fost anihilate repede. În câteva ore, şeful KGB, Victor Cebrikov, i-a chemat pe mai mulţi dintre magnaţi şi le-a spus că la întâlnirea de mai târziu va aduce un dosar consistent care dovedea implicarea lui Grişin timp de zece ani în cazurile de corupţie de la Moscova. De asemenea, acesta mai ridica semne de întrebare deoarece avea legături de familie care nu l-ar fi descalificat neapărat pentru funcţia de lider, dar cu siguranţă l-ar fi făcut de râs. Aceste legături erau cu Lavrenti Beria, criminalul care a ucis cu entuziasm nenumăraţi oameni în timpul epurărilor staliniste, fiind el însuşi discreditat şi ucis în 1953. Fiica nelegitimă a lui Beria era căsătorită cu fiul lui Grişin.[2]

Gromîko şi Gorbaciov au avut o discuţie scurtă înainte ca ceilalţi şefi să se aşeze pentru a începe dezbaterile.

„Trebuie să ne unim forţele. Acesta este un moment crucial", a spus Gorbaciov.

„Mie mi se pare că totul e clar", a răspuns veteranul.

Gorbaciov a replicat: „Mă bazez pe faptul că noi doi vom coopera".

Apoi, Gorbaciov s-a aşezat pe scaun, aşa cum a făcut şi în absenţa lui Cernenko în ultimele luni. Medicul-şef de la Kremlin, care încă era doctorul Ceasov, a prezentat un raport formal privind cauzele decesului lui Cernenko, apoi a părăsit încăperea. Gorbaciov a început: „Înainte de toate trebuie să decidem cine va fi secretar general... O să-i rog pe tovarăşii de aici să-şi exprime părerea în legătură cu această problemă". La toate întâlnirile de acest tip ale conducerii sovietice se stabilea un ritual şi, aşa cum se întâmpla întotdeauna la Kremlin, ritualurile erau respectate cu sfinţenie. Regula nescrisă de după

moartea lui Lenin era ca nimeni să nu se opună celui care vorbea primul şi propunea un nume pentru funcţia de secretar general. Andrei Gromîko a luat imediat cuvântul. Nici nu terminase jumătate de propoziţie şi deja se ştia cine avea să fie noul lider: „O să vorbesc deschis", a spus el. „Când ne gândim la candidat, ne gândim, desigur, la Mihail Sergheevici. În opinia mea, aceasta ar fi alegerea corectă... Dacă privim către viitor – şi nu vă ascund faptul că multora dintre noi ne este greu să facem asta – trebuie să vedem clar perspectiva. Iar aceasta constă în faptul că nu avem dreptul să permitem deteriorarea unităţii noastre."

Gromîko s-a oprit. Nimeni nu părea să fie împotrivă, aşa că a continuat.

> A făcut multe lucruri până acum şi s-a descurcat admirabil. Are o minte profundă şi ascuţită şi abilitatea de a distinge esenţialul. O minte analitică... este un om al principiilor şi convingerilor. Îşi va susţine punctul de vedere în faţa opoziţiei şi nu va ezita să vorbească în interesul partidului... Are o abordare directă cu oamenii. Dacă suntem comunişti adevăraţi, atunci plecăm satisfăcuţi, chiar dacă uneori, poate, a spus lucruri care nu au fost pe placul nostru. Însă, dacă este necesar, se poate înţelege cu categorii diverse de oameni... Nu vede lucrurile în alb şi negru. Poate să găsească nuanţa intermediară de gri în scopul de a-şi atinge obiectivul. Pentru Gorbaciov, menţinerea unei apărări vigilente este o datorie sacră. În situaţia în care ne aflăm, ăsta e cel mai important lucru.

Gromîko a încheiat: „Are un zâmbet frumos însă, tovarăşi, Mihail Sergheevici are dinţi de fier."[3]

Cealaltă tradiţie împământenită era ca, după discursul de nominalizare, acordul să fie unanim. Toţi trebuiau să vorbească, iar nuanţa de ipocrizie a întregii situaţii îl stânjenea pe Gorbaciov, care stătea cu capul plecat, luând notiţe din când în când şi privind uneori în sus cu un zâmbet stânjenit. Prim-ministrul Nicolai Trifonov, care nu îl avea la suflet pe Gorbaciov şi avusese o influenţă importantă în împiedicarea numirii lui la şedinţa anterioară, a spus: „Este primul secretar care înţelege economia", lucru nu tocmai plăcut pentru predecesorii lui Gorbaciov, despre care premierul lăsa să se înţeleagă că sunt incompetenţi. Nicolai Rîjkov, care curând avea să fie numit prim-ministru în locul lui, a explicat simplu părerea generală: „Ştiam că dacă alegem iar un veteran o să repetăm aceeaşi poveste care s-a întâmplat trei ani la rând, o să dăm mâna cu şefii de stat străini la înmormântare."[4]

În jur de ora 03:00, Gorbaciov s-a întors la casa lui de la ţară, aflată la o distanţă de o jumătate de oră de Moscova. Soţia lui, Raisa, îl aştepta. Obiceiul lor din fiecare noapte era ca aproape întotdeauna să facă o scurtă plimbare înainte de a merge la culcare; pentru a se relaxa, dar şi pentru că era singurul moment în care puteau vorbi între patru ochi, fără ca dispozitivele KGB-ului să le asculte fiecare cuvânt. I-a spus că a obţinut postul şi că îl va accepta. „În toţi anii ăştia... a fost imposibil să se facă ceva important la scară largă. E ca un zid de cărămidă. Dar viaţa cere acţiune. Nu putem continua să trăim aşa", a spus el.[5]

A doua zi, la Moscova era mare agitaţie. La ora 07:00, radioul sovietic difuza Chopin pe toate canalele, fapt care dovedea clar că avusese loc un eveniment important. Încă nu se făcuse nici o declaraţie oficială, însă în tot oraşul se zvonea că Cernenko murise. Nu era nici o surpriză. Încă nu se aflase nimic sigur despre succesiune nici chiar în rândurile birocraţiei de partid, ale *aparatului*. Anunţul a venit abia către sfârşitul după-amiezii, din sala de conferinţe pavată cu marmură aflată vizavi de Kremlin, în cealaltă parte a Pieţei Roşii. În acea după-amiază, Anatoli Cerniaev se afla în public. Era un oficial superior al partidului, care avea să joace un rol esenţial în guvern, un om care îşi dorea cu disperare schimbare şi reformă în Uniunea Sovietică. „Domnea o stare de «aşteptându-l pe Gorbaciov» încă de la moartea lui Andropov", nota el în jurnalul său. „Ţara era deja o ruşine sub Brejnev. Sub Cernenko a devenit o farsă odioasă."

Aproape o mie de oameni erau îngrămădiţi în sală. Chiar înainte de ora 16:00, şefii au ieşit pe podium şi s-au aşezat sub un mozaic de 3 metri care-l înfăţişa pe Lenin, colorat în roşu ţipător şi portocaliu. Andrei Gromîko s-a îndreptat către pupitrul de pe scenă. I-a adus omagii „dragului tovarăş dispărut Cernenko", apoi a ezitat puţin înainte să declare că cei din conducere l-au „recomandat în unanimitate... pe Mihail Sergheevici Gorbaciov". Sala a izbucnit în aplauze. Aproape toţi cei care aveau sub 70 de ani zâmbeau şi se bucurau cu un entuziasm autentic. „Ovaţiile au continuat multă vreme", nota Cerniaev. „Nesiguranţa s-a sfârşit... Acum e timpul ca Rusia să aibă un lider adevărat".[6]

La Washington, consilierul principal pe probleme sovietice al lui Ronald Reagan, Jack Matlock, împărtăşea entuziasmul oamenilor de la Moscova: „Atât acasă, cât şi în străinătate, toţi erau sătui să vadă imperiul sovietic zbătându-se sub incompetenţi infirmi", spunea el. „Gorbaciov era ca o gură de aer proaspăt. Merge, vorbeşte, costumul stă bine pe el... a uluit pe toată lumea".[7]

Era extraordinar că Gorbaciov a reuşit să ajungă pe cea mai înaltă poziţie a puterii din Uniunea Sovietică. De obicei, oamenii cu inteligenţă şi imaginaţie erau scoşi din sistem, care îi favoriza pe cei linguşitori şi mediocri. Şi totuşi, Gorbaciov a urcat aproape fără nici o piedică şi – o realizare şi mai mare – şi-a păstrat intactă latura pozitivă a caracterului său.

S-a născut la 2 martie 1931 la Privolnoie, un sătuc din stepele fertile din nordul munţilor Caucaz, cunoscute sub numele de Kuban. Cuvântul *privolnoie* înseamnă liber, iar oamenii din Kuban erau recunoscuţi pentru spiritul lor independent. Erau cazaci care, spre deosebire de restul ţăranilor din Rusia, nu au fost niciodată şerbi. Sub ţari li s-a permis să îşi păstreze libertatea; în schimb, ei trebuiau să păzească graniţa sudică a imperiului rus de incursiuni ale prădătorilor musulmani. După Revoluţia de la 1917, mulţi cazaci au refuzat să accepte stăpânirea bolşevică şi au luptat împotriva Armatei Roşii în războiul civil. Satul natal al lui Gorbaciov era foarte sărac – o adunătură de cocioabe şi acareturi amplasate în câmpie deschisă. Mama lui, Maria Pantelie, era o femeie puternică şi impunătoare, care îl domina pe tatăl cel blând al micului Gorbaciov, Serghei Andreevici. Bunica din partea mamei a fost cea care a insistat ca băiatul să fie botezat, într-o perioadă în care comuniştii suprimau Biserica Ortodoxă.

Naşterea lui aproape a coincis cu demersul brutal al lui Stalin de a colectiviza pământul, ca parte a viziunii marelui dictator de a transforma Rusia înapoiată, semifeudală, într-o Uniune Sovietică modernă, industrializată. Această acţiune a fost însoţită de o suferinţă înfricoşătoare în toată ţara, dar mai ales în nordul Caucazului, unde se estimează că, în anii 1930, aproximativ un milion de oameni au murit de foame. „Recolta durerii", după cum era poreclită, a fost în întregime un dezastru provocat de un om. Zeci de mii de ţărani mai înstăriţi, aşa-numiţii *kulak*, care deţineau mici proprietăţi, au fost alungaţi de pe pământuri sau ucişi. Foametea i-a alungat pe ceilalţi. Mai târziu, Gorbaciov îşi amintea de casele în ruină din satul său natal, unde familii întregi muriseră de foame. În zona de lângă Privolnoie, în vara anului 1931 s-a înfiinţat o fermă colectivă al cărei prim-preşedinte, un om important din comunitate, era Pantelei Iefimovici Gopkalo, bunicul din partea mamei al micului Gorbaciov. Acesta era un susţinător înfocat al agriculturii de tip socialist, din convingere, dar şi din oportunism. Când Gorbaciov avea trei ani, bunicul său din partea tatălui, Andrei, a fost arestat sub acuzaţia de a fi „sabotat planul de însămânţare pentru primăvară". Refuzase să se alăture fermei colective – colhozului –, iar în urma unui proces-parodie a fost trimis în Siberia să taie copaci. A lăsat în urmă „o familie chinuită", care curând a sărăcit de tot, povestea Gorbaciov. „Jumătate dintre membrii familiei au murit de foame."

El a supravieţuit în principal datorită poziţiei deţinute de celălalt bunic. Însă, în 1937, în punctul culminant al marilor epurări staliniste în care milioane de oameni au fost ucişi sau trimişi în lagăre, Pantelei Gopkalo a fost arestat în toiul nopţii de către poliţia secretă, NKVD, apoi, în limbajul obişnuit al acelor vremuri, a fost acuzat că „face parte dintr-o organizaţie contrarevoluţionară ilegală de dreapta de tip troţkist". Gorbaciov povestea mai târziu că bunicul său a fost închis şi „interogat timp de 14 luni... a recunoscut lucruri pe care nu le-a făcut etc. Bine că a supravieţuit". Însă casa lor din Privolnoie a devenit „o casă ciumată", pe care nimeni nu îndrăznea să o viziteze de teama de a nu fi asociat cu un „duşman al poporului... copiii vecinilor refuzau să aibă de-a face cu mine. Acest lucru m-a marcat până azi". Gopkalo a fost eliberat, iar în perioada în care germanii au invadat Rusia, în 1941, a fost reabilitat. A mai petrecut aproape douăzeci de ani în funcţia de preşedinte al colhozului local. A rămas convins până la moarte că „Stalin habar n-avea ce făcea NKVD-ul". Gorbaciov a păstrat tăcerea despre aceste lucruri până în anii 1990, aşa cum o făcuseră mulţi alţi oameni ambiţioşi, cu un trecut similar. Nu ar fi dat bine la dosarul său impecabil din partid. La începutul războiului, tatăl lui Gorbaciov a fost recrutat în armată pe frontul de est. Pe atunci, Gorbaciov avea doar 10 ani, şi nu şi-a mai văzut tatăl decât după cinci ani. Cel mai apropiat oraş mare, Stavropol, a fost ocupat de germani, însă doar pentru cinci luni. Privolnoie a scăpat de distrugerea şi de barbaria atât de răspândite în Rusia în timpul Marelui Război patriotic.

Nutrea ambiţii mari încă de la o vârstă fragedă. Când avea mai puţin de 14 ani a insistat să plece de la mica şcoală din sat la un gimnaziu mai mare

din Krasnogvardeiskoie (Oraşul Gărzilor Roşii), aflat la 15 kilometri distanţă. Mergea pe jos până acolo în fiecare luni dimineaţă, în timpul săptămânii locuia în casa unui cuplu în vârstă, unde închiriase o cameră, şi se întorcea acasă vineri după-amiaza. La sfârşit de săptămână lucra la câmp împreună cu mama lui. La şcoală s-a dovedit strălucit atât la învăţătură, cât şi – foarte important pentru viitorul său – la politică. Partidul i-a remarcat talentul şi l-a atras. Partidul l-a modelat, iar el a continuat să creadă cu adevărat în el chiar şi după ce Partidul Comunist Sovietic a încetat să mai existe. În afara şcolii şi a muncii politice, modalitatea lui preferată de a-şi petrece timpul liber era scena. Iubea actoria şi era talentat. Un moment s-a gândit şi la o carieră în teatru. Prietenii lui de şcoală îşi amintesc că, de la o vârstă fragedă, era un lider înnăscut şi foarte popular. Mai povesteau că era foarte sigur pe el şi încrezător. Încă din adolescenţă le spunea celorlalţi că ştia că el avea întotdeauna dreptate. „Îmi amintesc cum îi corecta pe profesori la orele de istorie", povestea prietena lui din gimnaziu, Iulia Karagodina. „Odată, a fost atât de furios pe un profesor, încât i-a spus: «Vreţi să vă păstraţi atestatul de profesor?» Era genul de persoană care simţea când avea dreptate, şi putea să dovedească asta oricui." Nu ştim ce părere aveau profesorii despre această latură înfumurată a personalităţii lui. Însă, cu sprijinul partidului, a fost trimis de la o mică şcoală de provincie de mâna a doua la Universitatea de Stat din Moscova, cea mai selectă din ţară, pentru a studia Dreptul.

Dizertaţia cu care a intrat la universitate avea subiectul „Stalin este gloria luptei noastre, Stalin este zborul tinereţii noastre". În vacanţele şcolare lucra pământul, iar în vara de dinaintea începerii universităţii, a muncit două luni la recoltat, primind un premiu important din partea statului, Ordinul Flamura Roşie a Muncii. Însă, în 1950, când a ajuns la Moscova, nu era vedetă. La început era tratat ca un ţărănoi. Majoritatea studenţilor erau copiii nomenclaturii sovietice, mai sofisticaţi şi cu legături mai importante decât el. A muncit din greu să se cizeleze. Era unul dintre membrii cei mai activi ai organizaţiei comuniste de tineret, Komsomol, unde vederile sale politice urmau cu stricteţe doctrina tradiţională. După cum afirma prietenul său cel mai bun din perioada universitară, studentul ceh Zdeněk Mlynář, „era un stalinist convins, ca toţi ceilalţi în perioada aceea".

În 1953, la începutul anului trei universitar, la un curs de dans, Gorbaciov a cunoscut-o pe Raisa Maximova Titorenko, studentă la Filozofie. Micuţă, simpatică, brunetă şi cu un an mai mică decât el, era o tânără inteligentă, cultivată şi cochetă, marxistă convinsă şi la fel de activă politic ca el. Pentru tânărul Gorbaciov a fost dragoste la prima vedere, însă ea s-a lăsat convinsă mai greu, după cum le mărturisea prietenelor mai târziu. S-au căsătorit în anul următor şi au rămas un cuplu unit până la moartea ei, în 1999. Influenţa pe care a avut-o asupra lui şi a viitorului URSS-ului a fost hotărâtoare.

Gorbaciov a fost trimis înapoi în provincia sa, la Stavropol, unde a fost remarcat rapid de partid, avansând în funcţii înalte. În timp ce Raisa preda

marxism la Politehnică şi lucra la teza de doctorat despre condiţiile ţărănimii în fermele colective din Kuban, Gorbaciov avansa în rangurile partidului într-un ritm ameţitor. O mare influenţă asupra carierei sale a avut-o „discursul secret" al lui Nikita Hruşciov din februarie 1956, care a dezvăluit crimele monstruoase ale lui Stalin. Acesta a zguduit lumea comuniştilor, la fel ca pe Gorbaciov, care, în ciuda trecutului familiei sale şi a experienţelor personale, îl considera pe Stalin un fel de zeu. Hruşciov a încercat să introducă o serie de reforme care să revitalizeze industria şi agricultura în prăbuşire ale Rusiei, însă a întâmpinat atât de multă rezistenţă, încât a renunţat. O altă experienţă pentru tânăra familie au fost cele două călătorii lungi în vestul Europei, la jumătatea anilor 1960. Prima, un tur de 4 800 de kilometri cu maşina în Franţa, iar a doua, o excursie în Italia, plătită de partid. La acea vreme, în Uniunea Sovietică, oportunitatea de a călători atât de liber pentru un oficial de rang mediu şi soţia lui era o dovadă de încredere deplină în loialitatea lor.

În 1967, la doar 35 de ani, Gorbaciov a fost promovat în funcţia de şef de partid al regiunii Stavropol – conducătorul a aproape 3 milioane de oameni, în legătură directă cu cele mai importante figuri de la Kremlin. Deşi se afla la 1 500 de kilometri de „centru" – după cum era numită Moscova de către oamenii din partid –, Gorbaciov a devenit prinţ pe domeniul său. În afară de tinereţe, vigoare şi eficienţă, şi-a creat reputaţia de oficial incoruptibil, într-o birocraţie sinonimă cu corupţia.

Probabil era foarte plictisit să fie înconjurat de birocraţii de mâna a doua sau a treia din provincie, însă viaţa în Stavropol îi aducea beneficii şi oportunităţi. Zona era vizitată în mod regulat de mulţi dintre veteranii şi bolnavii de la Kremlin datorită apelor sale cu efecte curative. Complexele balneare şi clinicile cele mai bune pentru oficialii partidului se aflau în acea regiune, iar Gorbaciov îşi stabilise drept scop să-i cunoască pe celebrii vizitatori ai locului. Printre calităţile sale se număra abilitatea de a-i fermeca şi de a-i impresiona pe oamenii mai puternici şi mai în vârstă. Doi vizitatori frecvenţi ai clinicilor din Stavropol au devenit mentorii principali ai lui Gorbaciov – Iuri Andropov şi Mihail Suslov. La Moscova ajunsese vestea despre talentele tânărului, despre energia şi, mai presus de toate, despre *partinost*-ul lui (un cuvânt comunist unic, care nu are o definiţie exactă, dar înseamnă „spiritul partidului"). Gorbaciov a avut propria contribuţie la acest lucru. Mai târziu, povestea că, „în acei ani, toţi îl pupam în fund pe Brejnev, chiar toţi".

Linguşirea constituia un ingredient vital al succesului în orice birocraţie, însă niciodată nu a fost atât de importantă ca în ultimii ani ai URSS-ului. Existau câteva exemple groteşti în care Gorbaciov se băga pe sub pielea superiorilor de la Kremlin. În mai 1978 a făcut recenzia unei cărţi bombastice, aproape imposibil de citit, scrisă de autorii-fantomă ai lui Brejnev. Doar cei insensibili se pot abţine să nu izbucnească în râs: „L.I. Brejnev are talentul unui conducător de tip leninist", s-a dezlănţuit Gorbaciov:

> Munca sa titanică din fiecare zi este direcţionată către întărirea puterii ţării noastre, ridicarea nivelului de trai al muncitorilor şi întărirea păcii şi a securităţii naţiunilor... în paginile remarcabilei cărţi a tovarăşului Brejnev, *Micul pământ*... eroii legendari ai bătăliilor din nordul Caucazului sunt portretizaţi cu litere de aur... Ca număr de pagini, *Micul pământ* nu este foarte mare, însă adâncimea conţinutului său ideologic şi complexitatea opiniilor autorului o transformă într-un eveniment măreţ al vieţii publice. Evocă un ecou cald în inimile poporului sovietic... Comuniştii şi toţi muncitorii din Stavropol îi sunt îndatoraţi peste măsură lui Leonid Ilici Brejnev pentru această operă literară din care se resimte cu adevărat spiritul partidului...

Atât Andropov, cât şi Suslov s-au asigurat că Brejnev vede articolul şi doreşte să îl cunoască pe autor. În mai puţin de şase luni, Gorbaciov a fost chemat la Moscova pentru a ocupa o funcţie de vârf la Kremlin. I-a fost încredinţată agricultura sovietică, după moartea subită a lui Feodor Kulakov, care fusese şi protector al lui Gorbaciov. Gorbaciov se afla acum la Moscova, în centrul puterii, la nivelul cel mai înalt al conducerii, fiind cu aproape zece ani mai tânăr decât toţi colegii lui. Raisa a primit o slujbă academică de prestigiu, ca lector de filozofie la Universitatea de Stat din Moscova.[8]

Oamenii ambiţioşi din jurul lui Gorbaciov vedeau că era inteligent, ager şi abil, însă nimeni nu ştia ce gândea. După cum spunea Anatoli Sobchak, şi el un aparatcic în ascensiune la acea vreme:

> Gorbaciov ne putea spune multe lucruri pe care nu le ştiam despre sentimentele unui bărbat obligat să renunţe la sine în faţa voinţei superiorilor lui, constrâns la înjosire zilnică de dragul carierei. Pentru mine, cel mai mare mister rămâne cum a reuşit Gorbaciov să-şi păstreze individualitatea, capacitatea de a-şi forma propria opinie, care contrasta cu opinia celorlalţi. Desigur, şi-a creat o mască aproape impenetrabilă pentru a-şi păstra individualitatea. A învăţat să-şi ascundă disprețul faţă de cei pe care i-a disprețuit, să discute cu ei pe limba lor.[9]

Andropov şi-a susţinut protejatul preferat pentru postul cel mai înalt, crezând că Gorbaciov va fi considerat prea tânăr pentru a-l succeda imediat. Însă i-a dat mai multe responsabilităţi şi l-a ajutat să îşi îmbogăţească experienţa, asigurându-se că data următoare când postul va rămâne liber, Gorbaciov va reprezenta alegerea naturală. În perioada scurtă de conducere a lui Cernenko, el făcea aproape toată treaba. Însă trebuia să-şi dezvolte imaginea pe plan intern şi internaţional pentru a-şi asigura succesiunea care, simţea el, avea să urmeze curând. Dorea să organizeze o excursie în străinătate care să lase un ecou puternic şi să răspundă la unele dintre criticile aduse de unii oficiali sovietici, care se temeau că, în calitate de moştenitor al Kremlinului, avea prea puţină experienţă în politica externă. Dorea să viziteze Washingtonul, însă acest lucru era imposibil din cauza relaţiilor reci dintre Uniunea Sovietică şi SUA; astfel că s-a hotărât să facă o vizită aliatului cel mai apropiat al Americii, Marea Britanie, într-o încercare de a atrage un duşman ideologic la fel de aprins ca Ronald Reagan: pe Doamna de Fier, Margaret Thatcher.

Ea dorea să îl primească la fel de mult pe cât dorea el să plece. „Voiam să ne facem o idee despre cum avea să fie următoarea generaţie de lideri sovietici, iar acea vizită reprezenta o mare oportunitate", spunea Charles Powell, consultantul pe probleme de politică externă al lui Margaret Thatcher. „Nu ştiam sigur în ce măsură va fi Gorbaciov cel ales, însă părea să fie. Vizita a fost extraordinară. Îţi dădeai seama încă din prima secundă că Thatcher şi Gorbaciov erau interesaţi unul de altul... era o adevărată chimie între ei". El dorea să vorbească – destul de mult – despre orice subiect şi, cu toate că nu a spus nimic nou sau semnificativ despre situaţia mondială, s-a remarcat prin modul în care a făcut-o. Thatcher a făcut faimoasa declaraţie: „Îmi place de domnul Gorbaciov. Putem face treabă împreună". Iar excursia lui de două zile la Londra, în noiembrie 1984, a marcat începutul seducţiei exercitate de Gorbaciov asupra mass-mediei occidentale. Era, în mod evident, un tip nou de politician sovietic, cu individualitate, amuzant, abordabil, spre deosebire de chipurile ameninţătoare şi lugubre cu care era obişnuit Vestul. Raisa, elegantă, îmbrăcată cu stil şi purtându-se ca o soţie, era total diferită de soţia tradiţională demodată de la Kremlin, care de obicei era ţinută cu grijă în fundal.[10]

Cu câteva săptămâni înainte, Gorbaciov l-a impresionat pe preşedintele francez François Mitterand, aflat în vizită la Moscova, prin isteţimea şi mintea sa agilă, dar şi prin simţul umorului, de care oficialii ruşi nu dădeau dovadă în mod normal. Gorbaciov a ajuns puţin mai târziu la o întâlnire de la Kremlin la care participau Mitterand şi senatorul francez Claude Estier, care îl însoţea pe preşedinte. „Gorbaciov a dat buzna înăuntru, s-a aşezat la masă şi şi-a cerut scuze pentru întârziere", povesteşte Estier. „A spus că a încercat să rezolve o problemă din sectorul agricol sovietic. L-am întrebat când a apărut problema, iar el a răspuns imediat cu sarcasm: «În 1917!»."[11]

Însă la Kremlin, şefii cei mari nu l-au ales pe noul conducător suprem pentru replicile sale spirituale. Îl considerau un om al partidului şi credeau că, prin tinereţea şi energia lui, va apăra interesele imperiului sovietic. Asta a promis să facă în discursul său scurt de acceptare, după ce a fost numit în funcţie: „Nu e nevoie să schimbăm politica", a spus el. „Cursul existent este cel adevărat, corect şi leninist... lucrul cel mai important este să păstrăm relaţiile strânse cu marea tabără socialistă." Colegii săi erau pregătiţi pentru reforme modeste. Nu se aşteptau la ani de schimbări revoluţionare. Mihail Gorbaciov era un comunist autentic. La vremea aceea nu părea omul care să facă mai mult decât oricine altcineva pentru a distruge comunismul.

La patru zile după ascensiunea sa, Gorbaciov a prezidat înmormântarea fastuoasă a predecesorului său, în Piaţa Roşie, şi a organizat un banchet impunător în marea sală de marmură Sfântul Gheorghe din Kremlin. Aceea a fost prima privire aruncată de liderii lumii asupra noului ţar sovietic. S-a întâlnit în particular cu unii dintre cei mai importanţi demnitari. A avut o şedinţă de o oră şi jumătate cu vicepreşedintele american George Bush şi cu secretarul de stat George Shultz. De obicei, oamenii care îl întâlneau pe Gorbaciov ajungeau

să creadă despre el ceea ce doreau ei să creadă. Acesta era un dar nepreţuit pentru un politician. Un exemplu bun sunt rapoartele contrastante primite de preşedintele Reagan în dimineaţa următoare de la emisarii săi trimişi la înmormântare la Moscova. Shultz era entuziasmat şi plin de speranţă pentru noul şef de la Kremlin: „Prin Gorbaciov avem în Uniunea Sovietică un tip de lider total diferit", scria el. „Gorbaciov e rapid, proaspăt, captivant şi cu vederi largi. Am fost impresionat sincer de modul în care gândeşte, de intensitatea şi de energia intelectuală a acestui nou om de pe scenă." Bush era mai precaut. Îl descria pe Gorbaciov ca „un impresionant vânzător de idei", însă se îndoia că în Uniunea Sovietică vor avea loc schimbări semnificative:

> O să ofere liniei sovietice un ambalaj mai atrăgător pentru consumul occidental, într-o manieră mult mai eficientă decât predecesorii săi. Are un zâmbet dezarmant, o privire caldă şi un mod captivant de a aborda subiecte delicate... apoi de a da înapoi pentru a stabili o comunicare autentică cu interlocutorii săi. Poate să fie foarte ferm. De exemplu, când am ridicat problema drepturilor omului... a răspuns cu acelaşi exces de retorică pe care l-am auzit şi înainte: „În interiorul graniţelor voastre reprimaţi drepturile omului". (Se referea la afro-americani.) Însă ar fi trebuit să adauge: „Suntem pregătiţi să abordăm acest subiect... haideţi să îl discutăm."[12]

În zilele care au urmat după numirea lui în funcţie, Gorbaciov a vorbit la telefon cu toţi liderii comunişti din Europa de Est. Toţi sunaseră la Moscova pentru a-i jura credinţă ca unui stăpân. Imediat după înmormântare s-a întâlnit cu ei în grup şi le-a spus că dorea să aibă cu ei „relaţii pe picior de egalitate...[cu] mai mult respect pentru independenţa şi suveranitatea lor. Le-am spus că trebuie să îşi asume mai mult responsabilitatea pentru situaţia din propriile lor ţări". Gorbaciov a declarat că simţise că „nu prea îl luau în serios". N-ar fi trebuit să fie surprins. După cum spunea generalul Jaruzelski, „Brejnev folosea cuvinte asemănătoare. Atunci, ele nu însemnau foarte mult."[13]

Capitolul 12

Sabia şi scutul

Aprilie 1985, Berlinul de Est

ÎN FIECARE DUPĂ-AMIAZĂ de marţi la ora 15:00, cei mai puternici oameni din Germania de Est se întâlneau într-un birou decorat de la etajul al doilea al sediului Partidului Comunist din Werderscher Markt, în centrul Berlinului. Şeful partidului, Erich Honecker, şi şeful poliţiei secrete, Erich Mielke, vorbeau de obicei o oră şi jumătate între patru ochi. De fiecare dată, pe agendă era un singur subiect: securitatea statului, pe care aceşti doi bolşevici în vârstă o înţelegeau drept securitatea partidului, denumit oficial Partidul Unităţii Socialiste (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED).

În primăvara lui 1985, Honecker a aprobat un plan ambiţios, de-a dreptul orwellian, de a începe să elaboreze fişiere şi rapoarte computerizate despre toţi cetăţenii ţării – aproximativ 16 milioane şi jumătate de oameni. Severul Honecker, atunci în vârstă de 73 de ani, era de 14 ani liderul suprem al Germaniei de Est. Era foarte entuziasmat de noul sistem computerizat de supraveghere. Se potrivea viziunii sale despre o Germanie de Est progresivă şi foarte modernă. Mielke, în vârstă de 77 de ani, un bărbat bondoc, cu constituţie de taur, care avea aproape permanent un zâmbet batjocoritor pe chip, era mai sceptic. Nu îi plăcea ideea în ansamblu, întrucât aceasta fusese înaintată de tinerii din Ministerium für Staatssicherheit, Stasi, pe care îl condusese ca pe fieful său personal timp de peste un sfert de secol. Mielke credea în indexuri şi dosare. Spunea că le preferă computerelor, mai ales din cauza penelor de curent – un aspect important în „socialismul existent", termenul cu care est-germanii descriau condiţia statului lor.

Sub Mielke, Stasi deţinea un număr neştiut de dosare. Volumul real era imposibil de conceput. La sfârşitul anilor 1980, acestea ocupau 200 de kilometri de rafturi, fiecare kilometru conţinând 17 milioane de foi de hârtie şi cântărind 50 de tone. Toate ţările din imperiul sovietic aveau poliţie secretă, legată printr-un parteneriat simbiotic cu KGB. Însă nici una nu era atât de meticuloasă şi nu avea o reputaţie atât de mare pentru eficienţă precum Stasi. Majoritatea est-germanilor o denumeau cu eufemism „Firma". „Chiar şi atunci când nu te urmăreau sau nu te ascultau, noi credeam că o fac", povesteşte doctorul Matthias Mueller, care a crescut în Berlinul de Est în anii 1970. „Credeam că ei ştiau totul. Asta era mistica lor, puterea lor şi acoperirea lor."[1]

Nu ştiau totul, însă ştiau destul. Stasi era unul dintre marii angajatori unici într-o ţară unde nu exista şomaj oficial, iar nivelurile de personal din unele întreprinderi erau impresionante. La jumătatea anilor 1975, Stasi avea 59 478 de angajaţi plătiţi cu normă întreagă. Zece ani mai târziu, cifra ajunsese la 105 000, fără a-i pune la socoteală pe informatorii cu jumătate de normă din diverse domenii de activitate. La sediul hidos din Normannenstrasse operau aproximativ 15 000 de angajaţi cu normă întreagă; sediul era format dintr-un grup de clădiri foarte bine fortificate, situate în cartierul Lichtenberg, în Berlinul de Est. De-a lungul anilor, peste jumătate de milion de „informatori activi" au fost recrutaţi de Stasi. În perioada de glorie a celui de-al Treilea Reich se estima că la 2 000 de cetăţeni exista un agent Gestapo. La jumătatea anilor 1980, exista un ofiţer Stasi sau un informator la fiecare 63 de cetăţeni. Deschiderea Germaniei de Est către Vest după anii 1970 a fost aprobată de Honecker şi de acoliţii săi. Sfârşitul perioadei de izolare a RDG-ului era considerat un triumf diplomatic al conducătorului suprem. A redus paranoia lui Honecker la nivel internaţional şi sentimentul acestuia că Germania de Est nu era considerată stat legitim. Însă, din multe puncte de vedere, acest lucru însemna că supravegherea pe plan intern era considerată de partid mult mai importantă.

Când oamenii s-au retras în viaţa privată, Stasi i-a urmat. Cei care, din diverse motive, au devenit ţintele agenţiei, nu au scăpat nici o clipă nesupravegheaţi. Stasi le-a corupt relaţiile şi le-a subminat încrederea în sânul familiei. O directivă strict secretă de la nivelul cel mai de sus, apropiat de Erich Mielke, exprima în termeni clari aşteptările. Agenţii, se stipula în acea directivă, „trebuie să urmărească dezintegrarea duşmanilor prin mijloace care vizează discreditarea sistematică a reputaţiei lor... organizarea sistematică de eşecuri profesionale şi sociale pentru a zgudui încrederea în sine... inducerea îndoielilor... semănarea neîncrederii şi a bănuielilor reciproce... exploatarea slăbiciunilor personale".

Ofiţerii îndeplineau misiuni uneori banale, alteori înfiorătoare. Păreau că se gândesc la absolut tot. Se centralizau chiar şi *mirosurile* indivizilor. În secţiile de poliţie şi în camerele de interogatoriu ale Stasi din toată ţara, scaunele aveau un strat adeziv suplimentar de spumă. Acesta păstra mirosul tuturor celor aduşi pentru interogatoriu, apoi era ţinut într-un borcan şi folosit pentru a ajuta câinii când îşi urmăreau prada. Doar câţiva oameni au fost prinşi cu această metodă. Însă nimic nu părea să necesite un efort prea mare pentru securitatea statului, care primea un buget de 4 miliarde de mărci pe an – puţin sub 5% din bugetul ţării.

În anii 1980, oamenii nu mai erau închişi pentru perioade lungi de timp, torturaţi şi lăsaţi să putrezească în lagăre. Însă toţi erau permanent supravegheaţi. Majoritatea informaţiilor înregistrate în detaliu din arhiva imensă de dosare a Stasi era plictisitoare şi irelevantă. Scriitorul Lutz Rathenow, care lucra la un ghid al Berlinului, era urmărit de luni întregi. Iar urmăritorii lui de la serviciile secrete obţineau rareori informaţii mai semnificative decât acestea:

Apoi, Rathenow a trecut strada şi a cerut un cârnat de la un stand. A avut loc următoarea conversaţie:

RATHENOW: Un cârnat, vă rog.
VÂNZĂTORUL: Cu sau fără chiflă?
RATHENOW: Cu chiflă.
VÂNZĂTORUL: Muştar?
RATHENOW: Da, vă rog.
Conversaţia nu a continuat.

Stasi au produs 40 000 de pagini de rapoarte despre Wolf Biermann, înainte ca acesta să fie exilat în Germania de Vest. Cele mai multe dintre ele nu au fost de nici un ajutor în protejarea statului de acţiuni subversive; Biermann era un fustangiu recunoscut, însă nu ar fi spus niciodată nimic semnificativ din punct de vedere politic acasă, deoarece ştia că în fiecare cameră avea instalate microfoane. „W.B. a întreţinut relaţii sexuale cu o femeie. După aceea a întrebat-o dacă îi este foame... ea a răspuns că ar vrea să bea un coniac. O chema Eva Hagen. După aceea, s-a lăsat liniştea."[2]

Ulrike Poppe era printre foarte puţinii activişti politici din RDG. Aparţinea unui grup pacifist şi ecologist care analiza nivelul de poluare din Berlin. Soţul ei, Gerd, era un fizician respectat. „Aveam microfon în apartament", spunea doamna Poppe. „Nu era un dispozitiv mic – era mare, conectat la un cablu care ducea la alt apartament, situat cu două etaje mai jos, unde, probabil, se afla receptorul. În clădirea de vizavi de noi era instalată o cameră video fixată către fereastra noastră. Tot ce spuneam, toate certurile mărunte despre cine să spele vasele, toate discuţiile cu copiii erau ascultate şi scrise. Toţi cei care intrau în casă erau înregistraţi pe casetă video."[3]

Au fost hărţuiţi şi luaţi în vizor de către Firmă. Şi-au pierdut slujbele. Agenţii Stasi au făcut tot ce au putut ca să destrame familia Poppe şi să-l întoarcă pe fiul lor, Jonas, împotriva lor. Un raport Stasi explica felul în care şi-au atins obiectivul:

> Pentru a o încuraja pe UP... în intenţia ei de a se despărţi de soţul ei ... [trebuie] să sugerăm faptul că dacă ea ar renunţa la toate activităţile publice şi ar înceta să coopereze cu duşmanul ar fi posibil să intre într-un program de studii avansate... Trebuie încurajată să creadă că dacă se desparte de soţul ei va avea o siguranţă financiară... Interdicţia de călătorie [asupra ei] ar putea fi ridicată. Pentru a duce criza mariajului în punctul culminant, persoana de contact „Harold" îi va fi prezentată doamnei Poppe cu scopul de a stabili o relaţie intimă... Gerd Poppe trebuie împiedicat să-şi îmbunătăţească perspectivele profesionale şi sociale. Printr-o campanie de scrisori „anonime", va fi discriminat la locul de muncă... Directoarea Şcolii nr. 15 din Prenzlauer Berg va exercita o influenţă pozitivă asupra lui Jonas Poppe. Succesul educaţiei socialiste va demonstra acestei familii inutilitatea acţiunilor lor ostile.

Poppe, cândva o personalitate marcantă la un institut de cercetare ştiinţifică, şi-a găsit o slujbă de îngrijitor la o piscină.[4]

Cel mai tulburător rămâne, probabil, cazul Verei Lengsfeld. Tatăl ei a fost ofiţer Stasi încă de la întemeierea agenţiei, după război. În tinereţe, ea era un copil loial şi ascultător al nomenclaturii, însă, mai târziu, s-a revoltat. A devenit membră a Partidului Comunist, dar a fost dată afară în 1982, când s-a convertit la creştinism. S-a alăturat unei grupări pacifiste ce avea legături cu Biserica Luterană, care a început să protesteze împotriva rachetelor nucleare detaşate în Europa, inclusiv împotriva prezenţei rachetelor sovietice pe teritoriul RDG. Era constant urmărită, închisă pentru perioade scurte de timp şi concediată din postul ei de profesoară la o academie de cercetare socială din Berlin. 60 de ofiţeri Stasi aveau misiunea permanentă de a o urmări şi de a raporta fiecare mişcare pe care o făcea. Cel mai ocupat dintre ei era chiar soţul ei, matematicianul Knud Wollenberger, tată a doi copii, care părea un soţ iubitor şi un părinte devotat. Raporta şefului său de la Stasi sub numele de cod „Daniel". Transmitea fiecare detaliu al vieţii ei, momentele lor intime şi discuţiile personale, fiecare durere de cap pe care o avea, fiecare sesiune de cumpărături, momentele mai rele, vulnerabilitatea emoţională şi fiecare apel telefonic pe care îl făcea. Wollenberger a cunoscut-o, a curtat-o şi s-a căsătorit cu ea în urma ordinelor primite de la Stasi. „Căsătoria a fost un fals încă de la început", a spus ea. „Viaţa noastră privată, totul... era o minciună." Era „de necrezut" că un bărbat se putea căsători cu o femeie doar ca să o spioneze şi „încă şi mai de necrezut era că devenise pe parcurs şi tatăl copiilor ei".[5]

Când a aflat, a declarat că „a fost ca şi cum ai fi murit o clipă, apoi ai fi înviat din nou... lucrul cel mai surprinzător era că rapoartele au fost scrise ca şi cum era vorba despre un străin, nu despre o soţie... Pentru el, eram un inamic al statului, şi făcea totul ca să mă înfrângă pe mine, duşmanul". El a spus că a fost un cetăţean loial al RDG, iar când Stasi i-a cerut ajutorul „am simţit că nu puteam refuza". A povestit că atunci când mergea de acasă la lucru era ca şi cum „aş fi trecut printr-o oglindă şi aş fi ajuns în cu totul altă lume".*[6]

Mii de est-germani simţeau că nu puteau refuza ceea ce le cerea Stasi. Desigur, dosarele cele mai groase erau despre scriitori, artişti, ziarişti şi persoane căsătorite cu străini – inclusiv din ţările blocului de est. Însă Stasi era interesat de toate categoriile – sportivi care plecau în străinătate pentru a participa la competiţii, care erau foarte importanţi pentru prestigiul conducătorilor. Ofiţerii Stasi păreau interesaţi obsesiv – probabil din cauză că erau bărbaţi – de concursurile de frumuseţe Miss RDG. Toate participantele erau spionate.

---

* După reunificarea Germaniei, Vera Lengsfeld a devenit un politician creştin-democrat, însă vechile obiceiuri au rămas. Ca membru al parlamentului se revolta frecvent şi critica conducerea CDU sub cancelarul Angela Merkel. O vreme, Knud Wollenberger şi-a făcut un renume din participarea la emisiuni de dezbateri televizate şi a publicat un mic volum de poezii. Natura s-a răzbunat într-un mod tragic: s-a îmbolnăvit de o formă rară de Parkinson, care l-a lăsat pe jumătate orb şi infirm.

Gradul în care oamenii erau dispuşi să-şi denunţe vecinii era întristător. Există numeroase rapoarte de la informatori care aveau cunoştinţe ale căror fete au fost văzute purtând la gât o cruce cu lanţ sau ale căror băieţi se tundeau într-un stil apropiat de cel punk. Pe măsură ce timpul trecea, regimul începea să fie tot mai îngrijorat din cauza tinerilor rebeli şi, la fel ca vecinii cehi, au iniţiat campanii împotriva muzicii rock. Informatorii dădeau rapoarte despre persoane pe care le-au văzut sau le suspectau că primeau scrisori de „dincolo" – *Drüben* –, adică din Germania de Vest.

Mielke a fost agent al serviciilor secrete timp de peste 15 ani. Era un rebel care a luptat de partea comuniştilor împotriva naziştilor, în anii 1920, iar sovieticii l-au scos din Germania şi l-au adus la Moscova în 1931, după ce-a ucis doi poliţişti şi s-a lăudat în gura mare, într-o noapte, cu această realizare, într-un bar din Berlin. A devenit ofiţer KGB cu normă întreagă. În Războiul Civil Spaniol a câştigat medalii nu „pentru că a luptat împotriva fasciştilor, ci pentru că a ucis troţkişti şi anarhişti", după cum spunea un fost coleg de-al lui. Imediat după ce Rusia a eliberat Berlinul, a fost trimis să ajute la crearea unei protecţii de tip „sabie şi scut", pentru partid, în Germania de Est. Mielke era convins că se afla la conducerea celei mai eficiente organizaţii de spionaj din lumea comunistă şi că stabilise tendinţe în lumea spionajului. Cei mai eficienţi spioni, susţinea el, erau pur şi simplu cei care aveau cele mai multe contacte cu publicul. Stasi antrena vatmani de tramvai, femei de serviciu, doctori şi asistente. De exemplu, profesorii erau buni pentru identificarea copiilor ale căror familii urmăreau posturi de televiziune din Vest, acei oameni despre care Mielke spunea că „emigrau în altă ţară seara, la ora 20:00". La sfârşitul anilor 1970, vizionarea unor astfel de posturi era permisă. De fapt, regimul tolera acest lucru ca formă de amnezie politică nocturnă. Cu toate acestea, Stasi dorea să ştie totul despre obiceiul acestor vizionări. Informatorii nu erau plătiţi cu foarte mulţi bani – primeau aproximativ 400 de mărci est-germane, aproximativ 10% dintr-un salariu mediu. Cei mai mulţi dintre ei nu o făceau pentru bani, ci din dorinţa de a fi acceptaţi, din speranţa unei slujbe mai bune sau pentru un loc la o universitate mai bună pentru fiul sau fiica unei rude. Deoarece Stasi devenea un fel de stat în stat, spionii îi spionau pe alţi spioni. Iar Mielke păstra dosare complexe despre toţi colegii lui comunişti din RDG, inclusiv despre vechiul său prieten, Erich Honecker, despre care şeful Stasi ştia că are multe secrete de ascuns.[7]

Un scriitor descria Stasi ca pe o stare a minţii. Să descrii condiţiile de trai într-un stat poliţienesc era un demers dificil. Însă berlinezii nu aveau nevoie de metafore. Aveau Zidul. Era simbolul concret că est-germanii – est-europenii – erau închişi într-o ţară împărţită arbitrar. Zidul separa familii, distrugea vise şi aproape că ucidea speranţa. Zidul transformase Berlinul într-un oraş ireal, unde majoritatea drumurilor se înfundau brusc, doar din motive politice. Dacă încercai să-l treci ilegal, mureai – 119 persoane au fost ucise în timp ce încercau

să-l sară, să-l urce, să sape tuneluri pe sub el sau să zboare pe deasupra. Primul obstacol era un zid de beton înalt de trei metri – „gardul din interior". Apoi un „gard semnalizator" din sârmă ghimpată şi oţel, înalt de doi metri, care declanşa alarma dacă era atins şi care, pe anumite porţiuni, activa reflectoare. Toţi cei care reuşeau să treacă de aceste sisteme ajungeau pe un sol acoperit cu dispozitive ascunse, cum ar fi bare de oţel înfipte în pământ, acoperite cu ţepi de metal. Până atunci, fugarii erau deja detectaţi de gărzile de la turnurile de observaţie amplasate – în secţiunea berlineză a graniţei – la fiecare 200 de metri. Următoarea barieră era aşa-zisa „fâşie a morţii", o zonă de şase metri acoperită cu nisip (pe care urmele erau foarte simplu de reperat) şi patrulată de câinii antrenaţi de Stasi. La sfârşit se afla marele Grenzwall 76 (denumit după anul în care a fost întărit), înalt de trei metri şi jumătate, acoperit în vârf cu sârmă metalică tăioasă şi cu ţevi care împiedicau orice încercare de evadare. Nu avea nici o logică. Zidul nu împărţea cartierele, ci, de cele mai multe ori, porţiuni de stradă. Apăruse pur şi simplu în locul în care se aflau trupele ruseşti în ziua în care încetaseră luptele, în 6 mai 1945. Noaptea, o porţiune de stradă era luminată de reflectoare sinistre. Era o manifestare fizică a paranoiei şi a fricii câtorva oameni.

A existat şi o graniţă deschisă în Germania, după momentul în care cele două ţări au fost împărţite oficial, în octombrie 1949, când a luat fiinţă RDG-ul. În Berlin, oamenii se puteau plimba în voie. Mulţi trăiau într-o parte şi lucrau în alta, folosind sistemul de metrouri U-Bahn şi reţeaua de căi ferate S-Bahn pentru a călători prin oraş. Trebuiau să negocieze la diverse puncte de vamă, unde vameşii de la graniţa estică verificau documentele călătorilor. Însă erau lăsaţi să treacă nestingheriţi. În timp, din ce în ce mai mulţi oameni, văzând ce se întâmpla, părăseau Estul. Regimul devenea tot mai autoritar, mai ales din iunie 1953, când greva de la câteva fabrici s-a transformat în revolte antiguvernamentale, reprimate de tancurile sovietice. Estul devenea rapid mai sărac, mai înregimentat, mai cenuşiu, mai trist şi mai puţin liber comparativ cu Germania de Vest. Pe măsură ce Războiul Rece devenea tot mai îngheţat, oamenii votau după cum erau obligaţi – singura modalitate prin care li se permitea să voteze. În 1961, exodul luase deja proporţii îngrijorătoare. Din 1955, aproximativ 20 000 de oameni pe lună plecau şi se îndreptau către Germania de Vest, unde li se acorda imediat cetăţenia. Republica Federală nu recunoştea existenţa RDG. Atunci, aproximativ 30 000 de oameni pe săptămână încercau să emigreze, iar stalinistul auster care se ocupa de regimul est-german, Walter Ulbricht, a decis că trebuiau luate măsuri. La început, sovieticii s-au împotrivit cu hotărâre ideii de a sigila graniţele, mai ales propunerii de a construi un zid. Erau îngrijoraţi de eventuala reacţie a Occidentului. Însă Ulbricht şi-a convins într-un final superiorii de la Moscova că acest lucru era necesar pentru însăşi existenţa statului – şi, cu siguranţă, avea dreptate. Peste 3 milioane de oameni fugiseră din RDG în ultimii 12 ani, adică aproximativ

o şesime din populaţie. Jumătate dintre ei aveau sub 25 ani şi erau bine educaţi, reprezentând eşantionul cel mai bun al ţării.

Când s-a asigurat că SUA nu va face altceva decât să se plângă de construirea Zidului, Hruşciov şi-a dat acordul. Ulbricht l-a desemnat pe protejatul său, Erich Honecker, mâna lui dreaptă, să se ocupe de Operaţiunea Trandafirul, strict secretă. Honecker a fost cel care a lansat termenul de „barieră de protecţie antifascistă" pentru a descrie Zidul, iar de atunci, cel puţin în public, nu l-a mai numit altfel. A fost plănuit în mare secret – jumătate din conducerea est-germană nu cunoştea detaliile. Construcţia a început brusc, într-o noapte, în week-endul din 13 spre 14 august 1961, şi s-a derulat cu mare eficienţă. În centrul Berlinului, pe o distanţă de câteva sute de metri în jurul punctului de control Charlie, bariera care împărţea sectorul american de cel sovietic al oraşului, muncitorii au muncit fără pauză, iar treaba a fost terminată în trei zile. Logica comunismului a fost stabilită printr-un simbol puternic şi urât, iar cariera lui Erich Honecker avea să fie legată de fundaţiile de beton ale acestuia.

După cum spunea Wolfgang Leonhard, tovarăş vechi şi fost coleg în conducerea est-germană cu Erich Honecker:

> Avea o trăsătură principală... esenţială pentru succesul funcţionarilor tineri: inteligenţa medie. Într-un partid comunist construit după model stalinist, trebuia să ai memorie bună şi abilitatea de a absorbi hotărâri şi de a le transforma în directive, aşa că era nevoie de o inteligenţă minimală. Nu poţi să fii chiar prost, cum era necesar în regimul nazist, deoarece ideologia e mult mai complicată. Însă nici nu poţi fi prea inteligent, deoarece oamenii cu inteligenţă peste medie au tendinţa de a provoca misterele şi de a detecta greşelile... fapt care-i poate face neascultători. Când sistemul este în criză, oamenii inteligenţi ies în faţă: Kádár în Ungaria, Dubček în Cehoslovacia, Gorbaciov... Însă, în vremuri obişnuite, cei de nivel mediu sunt cei care conduc: cei ca Ulbricht şi ca Honecker. Îi cere sistemul. [8]

Perioada crucială din viaţa lui Honecker au fost cei zece ani petrecuţi într-o închisoare nazistă. Acea experienţă l-a format la fel de mult cum a făcut-o copilăria lui din Saarland, o zonă aflată la graniţa cu Franţa, unde, al patrulea din cei şase copii, a crescut în condiţii foarte grele. Tatăl său, Wilhelm, miner, el însuşi militant de stânga, a fost mai tot timpul şomer, iar familia s-a aflat de multe ori în pragul foametei. A fost salvat de Tinerii Spartani, aripa de tineret a Partidului Comunist, care l-au luat sub protecţia lor şi i-au oferit o cauză în care să creadă; în 1930, la vârsta de 18 ani, Honecker a fost trimis la Moscova pentru a studia la Şcoala Lenin. Cinci ani mai târziu a fost rechemat în Germania, sub acoperire, pentru a înfiinţa un birou la Berlin şi a-l ajuta pe liderul tinerilor comunişti, Bruno Baum. Prima lui misiune a eşuat lamentabil, iar Honecker a fost departe de a fi privit ca un erou. Cu toate că după război, când a devenit şef de partid, a afirmat că acelea au fost „zile care i-au călit moralul" şi că niciodată nu s-a abătut de la idealurile comuniste, faptele dovedesc cu totul altceva. A fost arestat într-un mod caraghios. Imediat după ce a ajuns în Berlin, a aranjat

o întâlnire cu un curier de la Moscova, care trebuia să-i dea bani şi documente confidenţiale. După întâlnire şi-a dat seama că e urmărit, s-a speriat şi a fugit, lăsând în urmă documentele şi dovezile incriminatorii. A doua zi a fost ridicat de poliţie. Sub interogatoriu le-a dat informaţii detaliate despre organizaţia comunistă ilegală din Berlin, inclusiv numele liderilor, printre care şi Baum, care a fost închis şi trimis ulterior la Auschwitz, unde a supravieţuit şi a jucat un rol important în regimul Ulbricht din Germania de Est. Curierul rus, Sarah Fodorova, a suferit torturi cumplite, însă nu a spus nimic.

Cei zece ani din închisoarea Brandenburg au transformat un om, şi aşa dur, în granit. După război, a fost iertat de sovietici – mulţi activişti făcuseră lucruri şi mai rele. S-a făcut util lui Ulbricht, pe care Stalin îl instalase ca satrap în fieful său german. Lui Ulbricht îi plăcea energia lui Honecker, pe care îl proteja ca succesor al său. A fost şeful aripii tineretului comunist până la vârsta de 40 de ani, apoi a urcat în maşinăria partidului. Când Ulbricht a fost îndepărtat, parţial cu ajutorul lui Honecker şi al altor oficiali, s-a strecurat în fotoliul de lider cu aprobarea Moscovei.

Rigid, morocănos şi inflexibil, cu un comportament rece şi distant, Honecker îndrăgea compania femeilor. În materie de sex, Honecker nu era un stâlp al cinstei bolşevice, aşa cum era de aşteptat din partea unui aparatcic de rang înalt din partid. A fost căsătorit de trei ori, deşi biografia sa este ciudat de evazivă în ceea ce le priveşte pe soţiile lui. Prima lui căsătorie, cu Lottie Grunel, imediat după război, nu a fost niciodată menţionată în dosarul său de partid, probabil din cauză că ea era considerată suspectă, provenind dintr-o familie de Martori ai lui Iehova. A avut o cădere nervoasă şi a murit în 1946. El a fost la fel de evaziv şi în legătură cu detaliile despre a doua sa căsătorie, cu Edith Baumann, care, mărturisea el odată, s-a întâmplat „cam prin 1948, din câte îmi aduc aminte". Nu a spus când a divorţat. A treia lui soţie a fost Margot Feist, o femeie stridentă şi cu ambiţii politice, care a devenit un funcţionar de vârf al partidului. Ministru al educaţiei timp de mulţi ani, era la fel de rigidă ca el, fiind poreclită în toată ţara, chiar şi de cei care lucrau cu ea, „vrăjitoarea" sau „dragonul violet".[9]

Mai mulţi oficiali din partid ştiau de escapadele lui Honecker. „Îi plăceau blondele în uniformă albastră", dezvăluia Günter Schabowski, mult timp şef de partid în Berlin. Uniformele erau cele ale tineretului comunist. Spionul Markus Wolf, care conducea serviciile externe de informaţii ale Germaniei de Est, mărturisea că, înainte ca Honecker să devină conducător suprem, „am primit un raport de la un angajat uimit... care îl văzuse pe Honecker... furişându-se seara pe străduţele dosnice ale Berlinului după ce îşi trimisese acasă şoferul. Era clar că Honecker îşi vizita o prietenă secretă... Odată am glumit despre asta cu Erich Mielke [şeful lui] şi am spus: «Ei bine, e greu să ţinem şirul dosarelor», şi m-am făcut că arunc raportul. «Nu, nu», a venit replica. «Vreau să-l am. Nu se ştie niciodată.» Raportul s-a alăturat altor detalii ruşinoase despre viaţa lui Honecker, în cutiile roşii [ale lui Mielke]."[10]

Germania de Est părea o poveste de succes a blocului socialist. Nu existau cozi la alimente, iar sărăcia nu se făcuse aproape deloc simţită la jumătatea anilor 1980. Era o societate ordonată de muncitori de încredere, care locuiau în blocuri de apartamente asemănătoare unor cutii, mohorâte, dar funcţionale. Proviziile sale bogate constituiau invidia restului imperiului sovietic. Se părea că nemulţumirile făţişe erau puţine. Stasi le eradicase. Încă de la început li se insuflase est-germanilor teoria că trebuie să se conformeze şi să nu iasă în evidenţă în vreun fel care ar putea atrage atenţia. Ţara părea să fie pe cai mari, mai ales în sport. Regimul cheltuia sume imense pentru a obţine victorii pe pistele de atletism, pe patinoare, pe trambulinele de sărituri cu schiurile şi în bazinele de înot. La Jocurile Olimpice din 1980, RDG-ul a câştigat 47 de medalii de aur în comparaţie cu cele cinci ale Marii Britanii şi cele şase ale Franţei. La Jocurile Olimpice de Iarnă din 1984, Germania de Est a câştigat nouă medalii de aur, mai multe decât orice altă ţară, învingând atât SUA, cât şi URSS-ul. Honecker considera aceste victorii drept foarte însemnate. Regimul era mulţumit că realizările din sport dădeau statului comunist legitimitatea de care altfel nu ar fi beneficiat. Mai avea şi alte realizări importante. Standardul de educaţie era la fel de înalt ca oriunde în Europa. Forţa de muncă era supra-specializată pentru activităţile mărunte pe care le efectuau majoritatea oamenilor. În 1984, Banca Mondială a raportat că RDG ocupa locul al doisprezecelea în topul celor mai dezvoltate economii ale lumii, iar în anul următor, CIA a declarat într-o notă strict secretă către preşedintele Reagan că produsul naţional brut al Germaniei de Est se apropia rapid de cel al Republicii Federale.

Însă totul era o iluzie bazată pe o serie de minciuni elaborate. Ţara se afla în plină criză din cauza datoriilor externe. Honecker şi câţiva dintre lideri ştiau, dar continuau să împrumute şi să cheltuiască, într-o stare de negare absolută. Doreau să ţină poporul mulţumit prin bunuri de consum şi beneficii sociale; cheltuiau de două ori mai mult ca majoritatea aliaţilor lor est-europeni pentru apărare şi pentru „securitate" – inclusiv pentru Stasi – şi păreau că nu înţeleg consecinţele. Unul dintre cei mai buni experţi în finanţe ai partidului, Günter Ehrensperger, a analizat problema datoriei care se tot acumula şi s-a dus la Honecker pentru a-l avertiza asupra unei crize grave. În acel moment, datoria externă crescuse de zece ori în şase ani. „Am fost chemat din nou la el în aceeaşi seară", povestea el. „Honecker mi-a spus să încetez imediat să mai fac asemenea calcule şi analize. Nu voi mai primi nici un material... şi toate bazele statistice din departamentul meu aveau să fie distruse." Manfred Uschner, fostul adjunct al lui Hermann Axen, care făcea parte din conducere, spunea că cifrele erau strict confidenţiale şi la ele aveau acces doar câţiva din elită. Când se întâmpla să apară unele cifre, „acestea erau prezentate într-o formă aproape de necitit... intenţionat". Toate documentele au fost adunate şi distruse rapid. „Trebuia să ne chinuim, şi asta în mare grabă, să ne dăm seama de amploarea datoriilor noastre. Apoi a devenit clar: RDG-ul era în faliment şi nu exista nici o metodă

de a ieşi din... cercul fatal al datoriilor, al datoriilor reînnoite, al creditelor noi şi al poverii tot mai mari a plăţii dobânzilor."[11]

În 1983, ţara ajunsese la punctul în care abia îşi putea efectua plăţile. Ajutorul a venit de unde se aştepta mai puţin: din partea ministrului-preşedinte de dreapta al Bavariei, Franz Josef Strauss, care fusese un ministru agresiv al apărării în Germania de Vest, când s-a construit Zidul Berlinului. Zeci de ani, Strauss fusese defăimat ca războinic ultra-reacţionar care încerca să obţină o bombă nucleară vest-germană. Honecker însuşi îl descria ca fiind un „militarist care nu s-ar da înapoi de la a trece în marş prin Poarta Brandenburg pentru a recuceri Berlinul". Acum, Strauss acţiona ca intermediar pentru a obţine un credit de 1 miliard de dolari de la un consorţiu de bănci vest-germane, pentru ca RDG-ul să-şi plătească împrumuturile. Honecker a acceptat să plătească un preţ atât politic, cât şi financiar. O parte a înţelegerii, pe care RFG-ul a păstrat-o confidenţială, a fost un acord cu RDG-ul prin care 35 000 de est-germani erau lăsaţi să emigreze în Vest. Strauss a fost prezentat ca oaspete de onoare la cabana de vânătoare a lui Honecker din Werbellinsee, în Turingia.

Negociatorul din partea Estului a fost unul dintre cele mai bizare personaje create de comunismul în stil sovietic. Alexander Schalck-Golodkowski era un speculant recunoscut, care derula o economie „alternativă" strict secretă, în numele regimului din Berlinul de Est, fără a fi nevoit să dea socoteală cuiva. Golodkowski, născut în 1932 într-o familie de emigranţi ruşi din Berlin, a fost adoptat la vârsta de opt ani de o familie germană pe nume Schalck, de unde şi numele său dublu de familie. A început să lucreze la Ministerul Comerţului într-un post inferior. Însă a fost remarcat rapid pentru talentul său în contabilitate şi pentru faptul că era un tânăr discret, de încredere din punct de vedere politic şi foarte sofisticat. El a fost creierul din spatele Bereich Kommerzielle Koordinierung (Biroul de Coordonare Comercială), cunoscut sub denumirea de Ko-Ko. Biroul a fost însărcinat cu obţinerea de valută în afara sistemului de planificare obişnuit, iar Schalck-Golodkowski a primit o libertate de mişcare imensă. Iniţial, totul a fost conceput ca o metodă prin care elita din Germania de Est să-şi finanţeze stilul de viaţă luxos şi să-şi cumpere bunuri din Vest care nu erau disponibile decât pentru foarte puţini cetăţeni. Curând, a devenit metoda prin care RDG-ul a încercat să astupe găurile lăsate de numeroasele eşecuri din economie. Către jumătatea anilor 1980, Germania de Est depindea în întregime de Ko-Ko pentru a face rost de valută convertibilă suficientă, încât să rămână solvabilă de la o săptămână la alta. După cum afirma Manfred Seidel, unul dintre oamenii care semnau cecurile Ko-Ko, misiunea organizaţiei era „să folosească toate mijloacele posibile pentru a aduce valută în RDG. Pentru acest lucru nu exista nici o restricţie de ordin legal. Asta se aplica atât acasă, cât şi în străinătate."[12]

Activitatea Ko-Ko era supravegheată de Stasi, unde Golodkowski avea rangul de general. Însă doar alţi trei oameni ştiau detaliile principale ale tranzacţiilor sale dubioase: Honecker, Mielke şi şeful industriei şi finanţelor din RDG, Günter

Mittag. Un bărbat masiv, mătăhălos, vesel și sociabil, Golodkowski lucra ca pirat antreprenorial și avea un succes imens. A deschis 2 000 de conturi fictive și sute de companii frauduloase în Est și Vest pentru tranzacții cu acțiuni, cu aur și cu pietre prețioase, și pentru speculații comerciale de toate felurile. Golodkowski s-a asigurat că elita avea întotdeauna mulți bani în numerar. Honecker avea un cont cu numărul 0628 la Deutsche Handelsbank din Berlinul de Est, care conținea întotdeauna cel puțin 100 de milioane de mărci. Însă nu le folosea mereu pentru el. Într-un an a trimis cereale în valoare de 40 de milioane de mărci pentru a-i ajuta pe sandiniștii din Nicaragua. Altă dată, lipsa merelor și a bananelor din RDG a stârnit nemulțumiri în fața magazinelor alimentare, consumatorii fiind sătui de diversitatea limitată a hranei proaspete. Honecker a semnat un cec personal în valoare de 2 milioane de mărci pentru importul de fructe.

Unele surse din care proveneau fondurile Ko-Ko erau crude și criminale. Golodkowski îi „convingea" pe curatorii unor muzee și galerii să reclasifice unele dintre valorile pe care le deținea, trecându-le în categoria bunurilor care nu merită a fi păstrate. Acestea erau vândute în Vest. Peste 600 de tablouri din colecția de la Dresda au dispărut în anii 1980. Stasi a confiscat unele tablouri și obiecte din ceramică deținute de persoane fizice, pe care le-a vândut apoi în Vest. Proprietarii primeau facturi de impozite false cu sume imense, pe care nu le deținea, și li se spunea să doneze un tablou sau un obiect valoros în loc de taxa respectivă.

Relația Estului cu Franz Josef Strauss a continuat, cu o aventură de afaceri ciudată. Golodkowski s-a întâlnit cu Strauss pentru a negocia o înțelegere în care erau implicați frații März, aceștia deținând o companie imensă de prelucrare a cărnii în Bavaria. Ei au adus cantități mari de carne de porc și de vită ieftine din Est, fără ca aceste tranzacții să fie menționate în vreun registru din Est sau Vest. Plățile erau efectuate de către măcelarii milionari în numerar, șeful Ko-Ko ducând banii acasă personal, într-o servietă.

Conștiința lui Golodkowski a rămas relativ curată. Fără el, sau fără cineva ca el, Germania de Est nu ar fi putut continua în stilul în care era obișnuită. „Pur și simplu asta era slujba mea. Trebuia să-i fac lui Honecker costumele pe măsură", spunea el.

Capitolul 13

Apostolul lui Lenin

Joi, 4 aprilie 1985, Moscova

LA CÂTEVA ZILE DUPĂ numirea în funcţie a lui Mihail Gorbaciov, acesta s-a dovedit a fi un nou tip de lider la Kremlin. Prima sa campanie importantă, lansată la trei săptămâni după ce a preluat funcţia supremă, a reprezentat o acţiune amplă împotriva unui viciu rusesc obsedant: băutura. Era o cauză nobilă, pentru care merita să lupte, iar el a derulat-o cu optimism, vigoare, pasiune, un pic de îngâmfare şi – la început – abilitate politică de a convinge. Campania a avut consecinţe extinse, pe care nu le-a prevăzut, în sensul că a accelerat o criză aproape la fel de gravă ca cea pe care încerca să o rezolve. S-a dovedit a fi o caracteristică a modului în care avea să guverneze în următorii şase ani şi jumătate.

Problema gravă a băuturii în Rusia a fost boală naţională timp de secole, aşa cum au mărturisit Puşkin, Dostoievski şi Tolstoi. A atins apogeul la sfârşitul secolului XX, însă nu au existat cifre exacte privind consumul de votcă în timpul perioadei de iobăgie. La sfârşitul erei sovietice existau 40 de milioane de alcoolici recunoscuţi oficial dintr-o populaţie de 270 de milioane de oameni. Cifra era mai mult ca sigur subestimată. Asceticul Iuri Andropov a făcut eforturi să reducă alcoolismul, însă misiunea l-a depăşit. În ansamblu, de-a lungul deceniilor, comuniştii nu au abordat serios problema, chiar dacă cei mai afectaţi au fost muncitorii şi săracii. Regimurile care au urmat au considerat, aşa cum au făcut şi ţarii, că o naţiune anesteziată de alcool putea fi supusă din punct de vedere politic. În 1984, peste 9 milioane de beţivi au fost ridicaţi de pe străzile Uniunii Sovietice. Morţile premature, absenteismul, crima, sărăcia, familiile ruinate şi suferinţa provocate de alcool erau vizibile peste tot.

Noul ales de la Kremlin era hotărât să facă ceva în această privinţă. În 4 aprilie 1985, Gorbaciov a adunat un grup format din cei mai puternici oameni ai partidului şi pur şi simplu i-a anunţat cu privire la hotărârea pe care a luat-o, fără să lase loc de comentarii. Nu a fost vorba chiar despre interdicţie totală, însă nu a lipsit mult. A triplat preţul la votcă. Producţia de bere şi de vin a fost redusă cu aproape trei sferturi. Vladimir Dementsev, ministrul de finanţe, a încercat să-i atragă atenţia şi să-l avertizeze că veniturile statului se vor reduce, iar această acţiune va lăsa o gaură neagră în bugetul naţional. A venit

pregătit cu cifre – era vorba despre pierderi de 4 miliarde de ruble, în acel an, şi de 15 miliarde, în cinci ani. Gorbaciov abia l-a lăsat să termine: „Ce spuneţi dumneavoastră nu e nimic nou. Ştim că nu există bani care să acopere aceste pierderi. Însă nu veniţi cu altă propunere decât să lăsăm oamenii să se îmbete. Propuneţi să construim comunismul pe votcă?"

Acela a fost sfârşitul întâlnirii. Măsurile au fost luate, iar Gorbaciov şi-a urmat campania cu determinare, însă rezultatul a fost dezastruos. În faţa magazinelor de băuturi alcoolice erau cozi imense, iar peste noapte a apărut o piaţă neagră înfloritoare pentru comercializarea votcii. Cea mai mare problemă era distilarea la domiciliu a diverselor tipuri de băuturi. Zahărul dispărea rapid din magazine, astfel că a trebuit să fie raţionalizat. Gaura neagră financiară pe care a prevăzut-o Dementsev a fost mai mare decât s-a aşteptat. Rata mortalităţii a crescut din cauza consumului de băuturi alcoolice toxice produse în casă. Plantaţiile tradiţionale de viţă-de-vie, mai ales cele din Georgia, au fost distruse şi nu şi-au mai revenit niciodată. După trei ani, Gorbaciov a recunoscut că a făcut o greşeală şi a abandonat campania împotriva alcoolului; însă răul era deja făcut.[1]

Pentru veteranii care ocupau de multă vreme posturi confortabile, lansarea campaniei antialcool nu a fost atât de şocantă ca altă iniţiativă propusă de Gorbaciov în cadrul aceleiaşi întâlniri. Probabil a avut în minte anii de linguşire pe care i-a îndurat în perioada Brejnev când a făcut acel al doilea anunţ, aparent întâmplător, însă plănuit cu grijă dinainte. În timp ce îşi strângea documentele pentru a reveni în biroul său personal din camera alăturată, a spus: „Îi rog pe tovarăşi să aştepte un minut. Aş vrea să schimbăm câteva păreri... despre nevoia de a lupta sistematic împotriva ostentaţiei, aroganţei, îngâmfării şi linguşirii". A continuat spunând că spera ca în rândurile superioare ale partidului să apară mai puţine banchete extravagante, mai puţine medalii afişate pe piept şi, mai ales, mai multă modestie. Ceilalţi – unii purtând cu mândrie onoruri chiar şi la acea întâlnire – au părăsit încăperea cu priviri înspăimântate.

Gorbaciov a fost primul lider sovietic care a intrat în mod regulat în contact direct cu populaţia şi care a fost văzut în public. Se pricepea mai bine la strâns mâinile în astfel de situaţii decât la adunările formale mai mari, unde, de obicei, avea tendinţa de a fi guraliv şi de a folosi un limbaj marxist-leninist plictisitor şi aproape de neînţeles. În faţa mulţimilor uriaşe care aplaudau, ieşea la iveală adevărata lui personalitate; era relaxat, cald, amuzant, înţelegător, amabil. Era admirat de public, iar apariţiile sale erau considerate „evenimente". Toţi au remarcat că soţia lui îl însoţea aproape permanent, îl atingea sau îl ţinea de mână – lucru normal pentru un lider din Occident, însă nemaiîntâlnit în URSS. Oamenii erau în egală măsură intrigaţi şi fermecaţi de el.

La o adunare din Leningrad din mai, la două luni după ce preluase puterea, în lexiconul sovietic au intrat cei doi termeni care aveau să fie asociaţi pentru totdeauna cu era Gorbaciov. *Perestroika* şi *glasnost* au devenit cuvinte la modă în întreaga lume. În limba rusă, aveau definiţii specifice. Când le-a folosit

Gorbaciov, acestea însemnau ceea ce dorea el să însemne. Gorbaciov nu a dorit niciodată să abandoneze comunismul. Considera că destinul lui era să-l salveze şi să-l purifice. La început, perestroika („restructurare") desemna un set de reforme relativ modeste, prin care să îmbunătăţească disciplina la locul de muncă. A lansat rapid o serie de măsuri care le permitea întreprinderilor să dea dovadă de mai multă iniţiativă şi a adus unele modificări economice minore în distribuţia de bunuri în ţară. I-a îndepărtat pe mulţi dintre acoliţii lui Brejnev şi birocraţii care, de-a lungul anilor, s-au dovedit incompetenţi. KGB-ul şi-a îndreptat atenţia către reţeaua puternică de magnaţi corupţi din republicile central-asiatice, iar Gorbaciov a zguduit aparatul de partid din Ucraina şi din alte regiuni. A făcut câţiva paşi ezitanţi pentru a introduce mai multă democraţie în sistem. Dorea să reorganizeze listele electorale – deşi rămânea stat cu partid unic –, astfel încât oamenii să poată alege *care* comunişti să ocupe anumite funcţii. Însă nici una dintre aceste reforme nu era revoluţionară. Nu a avut nici o intenţie de a renunţa la planificarea centralizată şi de a introduce economia de piaţă sau de a abandona monopolul comunist asupra puterii. A dorit să „restructureze" totul, dar fără să se atingă de bază.

Gorbaciov a crezut în socialism şi a fost convins că Lenin a schiţat adevărata cale, însă demersul lui a luat-o pe un drum greşit când Stalin a deviat de la el şi l-a reprezentat eronat. Aceea a fost o iluzie puternică, pe care el şi mulţi alţi comunişti au împărtăşit-o. Perestroika, credea Gorbaciov, va aduce înapoi idealurile lui Lenin, despre care vorbea cu respect, numindu-l „geniu special". Nu a existat nici o urmă de cinism. Serghei Tarasenko, un oficial ager şi cu mare experienţă din Ministerul de Externe, a spus că cei mai mulţi aparatcici din imperiul sovietic nu puneau preţ pe învăţăturile lui Lenin. „Era normal să îl ai pe Lenin în bibliotecă. Dacă trebuia să... scrii un discurs, se recomanda să dai un citat din Lenin... aşa că apelai la index". Cu greu mai credea cineva în acele idei, însă Gorbaciov a fost unul dintre cei puţini. Îl cita pe Lenin, şi o făcea în mod frecvent, deoarece considera că întemeietorul Uniunii Sovietice avea o semnificaţie specială pentru situaţia în care el însuşi se afla la vârsta de peste 70 de ani.[2]

Glasnost („deschidere") era, la rândul său, supus interpretării. Gorbaciov a început cu prudenţă, mai târziu a devenit mai îndrăzneţ, iar consecinţele au fost o transformare a modului în care sovieticii şi est-europenii se priveau pe ei înşişi. Gorbaciov a crezut că dacă oamenii ştiu mai multe despre felul în care funcţionează Uniunea Sovietică, atunci ei pot *alege* să o ajute să meargă mai bine. A spus că ar trebui să nu existe „puncte negre" în istoria sovietică, încredinţat că dacă oamenii ştiu adevărul, atunci ar înţelege atât realizările, cât şi greşelile socialismului, şi îi pot aprecia pe conducătorii lor. Era foarte optimist, unii ar spune naiv, însă, cel puţin, se baza pe principiul moral că oamenii au dreptul să ştie. Acest lucru *era* revoluţionar într-un stat care, timp de zeci de ani, a fost guvernat de o clasă conducătoare discretă până la paranoia. Partidul controla informaţiile şi angaja mii de cenzori pentru a se asigura că nimic din

ce nu autorizase nu era tipărit sau difuzat. Sub Gorbaciov, cenzorii şi-au păstrat slujbele, însă nu au mai prea avut nimic de făcut.

Curând după ce a ocupat funcţia supremă, Gorbaciov le-a spus grupurilor de ziarişti că sunt liberi să demaşte corupţia la nivel înalt, erorile din sistem şi să abordeze deschis unele orori din istoria sovietică. Încet, cu precauţie, aceştia au început să-l creadă; astfel, în era Gorbaciov au existat campanii jurnalistice excepţionale care, pentru prima dată în Uniunea Sovietică, au trecut dincolo de propaganda de partid şi au dezvăluit o imagine mult mai realistă despre starea naţiunii. Nu era o presă în totalitate liberă, dacă aşa ceva chiar există. Statul deţinea aproape toată media, inclusiv producţia de hârtie, toate tipografiile mari şi reţeaua de distribuţie. Şefii Partidului Comunist încă puteau angaja şi concedia redactorii şi ziariştii de rang inferior. Însă presa era mai liberă decât în orice altă perioadă din istoria Uniunii Sovietice. Ziarele şi revistele conţineau dezbateri aprinse şi manifestau o atitudine de împotrivire faţă de instituţiile puternice, iar cititorilor li se furnizau, în sfârşit, informaţiile pe care doreau să le cunoască.

Tirajele s-au mărit enorm. Povestea cea mai de succes a fost săptămânalul lui Vladimir Starkov, *Argumenti y Facti*. Revista a luat fiinţă în 1979 ca publicaţie obscură pentru statisticieni şi economişti, cu un tiraj de 10 000 de exemplare. După ce a fost transformată într-o publicaţie populară, însă inteligentă, în care erau descrise poveşti despre viaţa oamenilor obişnuiţi din fabricile şi blocurile de locuinţe sovietice, în punctul culminant al reformelor glasnost din anii 1980 revista a ajuns să fie vândută într-un tiraj de 33 de milioane de exemplare. Au început să fie difuzate emisiuni de televiziune noi şi interesante. Încă exista foarte mult material propagandistic, dar se difuzau şi emisiuni noi şi provocatoare, care urmăreau să atragă publicul tânăr. Un exemplu era emisiunea săptămânală *Vzglyad* („Scânteia"), care prezenta anchete foarte bine făcute despre subiecte interzise înainte, precum cele legate de SIDA, de copiii abandonaţi care trăiau în condiţii foarte dure pe străzile Moscovei, de necazuri ale veteranilor din războiul afgan sau de averile (după standardele sovietice ale timpului) nedeclarate pe care le câştigau damele de companie care lucrau la hotelurile din Moscova. Sovieticii au încetat să mai bruieze semnalul posturilor de radio străine, cum ar fi BBC World Service şi Deutsche Welle.[3]

Sute de cărţi care înainte erau interzise, scrise de unii dintre cei mai talentaţi scriitori ruşi, au fost publicate pentru prima dată în URSS. Lucrările lui Aleksandr Soljeniţîn au fost disponibile înainte doar pe ascuns sau în traducere străină, şi citite doar de câţiva intelectuali din Moscova şi Leningrad şi de către şefii de partid. Gorbaciov şi soţia lui erau cititori avizi ai literaturii „de sertar" la care majoritatea cetăţenilor sovietici nu aveau acces. Acum, cărţile lui Soljeniţîn erau publicate de edituri oficiale în tiraje imense, fiind cumpărate imediat de către publicul intelectual înfometat de literatură bună. *Doctor Jivago* a lui Boris Pasternak a apărut legal în Uniunea Sovietică la aproape 20 de ani după premiera mondială a variantei ecranizate a lui David Lean. Cea mai mare

senzaţie a anilor de glasnost a fost publicarea cărţii lui Anatoli Ribakov, *Copiii din Arbat*, un roman epic care descria viaţa sovietică sub Stalin. Decizia de a publica sau nu cartea a ajuns până la Gorbaciov, care şi-a dat acordul.

A existat şi o renaştere a filmului sovietic, care în prima perioadă a URSS-ului căpătase, pe merit, o reputaţie foarte bună, dar care, de-a lungul timpului, nu produsese aproape nimic demn de atenţie. Lansarea excepţionalei alegorii antistaliniste a lui Tengiz Abuladze, *Căinţa*, cu acţiunea amplasată în Georgia anilor 1930, a provocat senzaţie, însă a fost tratată cu precauţie. Filmul avea şi teme contemporane, iar reformatorii de la Kremlin nu doreau să provoace reacţii din partea conservatorilor din partid, care erau înspăimântaţi de noţiunea de glasnost. *Căinţa* nu a fost lansat „oficial", ci proiectat pentru „publicul invitat". În scurt timp, producătorii filmului au trimis atât de multe „invitaţii", încât 25 de milioane de oameni au reuşit să vadă filmul. Vitali Korotici, redactorul-şef al revistei *Ogonyok* (*Flacăra*), a fost unul dintre cei mai mari beneficiari ai noului tip de jurnalism din Uniunea Sovietică. A primit încurajări din cercurile de sus şi i s-a spus că reporterii săi puteau scrie ce doreau. Considera că Gorbaciov era doar pe jumătate sincer în ceea ce priveşte noţiunea de glasnost. „[Gorbaciov] avea de gând să-i ofere unei târfe bătrâne o baie fierbinte şi să o îmbrace în haine noi, crezând că astfel îi va reda virginitatea", spunea el. Totuşi, transformările produse de „deschidere" au fost atât de radicale, încât indiferent dacă liderul sau consilierii săi au prevăzut sau nu consecinţele, acestea au fost de neoprit.[4]

Gorbaciov dorea să se remarce cât mai curând pe scena mondială. Considera că lucrul cel mai urgent pentru Uniunea Sovietică era să evite adâncirea tensiunilor cu Occidentul. Le-a spus în repetate rânduri consilierilor săi că „politica internă şi externă sunt strâns legate între ele", că nici o reformă pe care spera să o facă nu era posibilă fără „un mediu internaţional propice". Discuţiile cu SUA privind dezarmarea ajunseseră într-un punct mort şi dorea să le iniţieze din nou. Printre primele sale decizii, luate în mai puţin de o lună de la ocuparea funcţiei supreme, a fost aceea de a opri detaşarea în Europa a altor rachete nucleare de tip SS-20 cu rază medie de acţiune. Datorită unor motive de ordin personal, politic şi moral, a încercat să-şi câştige reputaţia de „aducător de pace". Însă problema lui principală era imaginea Uniunii Sovietice în străinătate. Diplomatul Serghei Tarasenko a explicat:

> Aveam în spate o moştenire negativă... astfel că trebuia cumva să ne desprindem de ea. Primul lucru pe care a trebuit să-l facem a fost să schimbăm imaginea ţării. Trebuia să devenim un stat „normal". Nu mai puteam juca rolul unui stat sălbatic. Din toate punctele de vedere, ne loveam de un zid... În opinia publică mondială eram la nivelul unor barbari. Eram temuţi, însă, în acelaşi timp, nimeni nu ne respecta... Eram „imperiul cel rău". Trebuia să ieşim din colţul în care fuseserăm băgaţi în ceea ce priveşte drepturile omului, libertatea de a emigra, Afganistanul şi altele. Însă tot ce puteam face era să lovim poporul. Peste tot aveau loc demonstraţii împotriva ministrului de externe Gromîko. Doar câţiva

oameni citeau *Pravda*, însă toţi citeau *New York Times*. Cei care citeau *Pravda* erau Fidel Castro... şi Consiliul Mondial al Păcii, pentru serviciile căruia plăteam.[5]

Gorbaciov a abandonat vechile dogme privind locul Uniunii Sovietice în lume. Când vorbea despre „noua gândire" era serios. I-a învinuit pe predecesorii săi pentru izolarea URSS-ului de restul lumii, în sânul căreia trebuia să se întoarcă dacă dorea să se modernizeze şi să concureze cu Vestul. Îi îndemna permanent pe oamenii săi la o „gândire nouă", o sintagmă pe care o folosea în conversaţii mult mai des decât termenii „perestroika" şi „glasnost". Mulţi aparatcici deveniseră atât de obişnuiţi să asculte sloganele fără sens ale liderilor lor şi să participe la lansări de campanii nesincere, care curând erau abandonate, încât credeau că şi în acest caz era vorba despre retorică şi propagandă. Însă greşeau. Când unii dintre conservatori şi-au dat seama că Gorbaciov vorbea serios, au fost şocaţi. Încă de la început, Gorbaciov trebuia să fie atent să nu-i îndepărteze prea mult pe conservatori, pe oamenii care îl aleseseră în funcţie. Şeful veteran al biroului internaţional al partidului, Boris Ponomarev, foarte influent în cercurile de la Kremlin şi printre şefii de partid din statele-satelit, a mormăit: „Ce e cu gândirea asta nouă? Lăsaţi-i pe americani să fie cei care îşi schimbă modul de gândire... Cumva suntem acum împotriva forţei, singurul limbaj pe care îl înţelege imperialismul?" Însă nu îndrăznea să-i spună aceste lucruri şi liderului, care, odată ales, avea putere aproape dictatorială dacă decidea să o folosească. „Străinilor le e greu să înţeleagă cât de influent era postul de secretar general pentru mentalitatea sovietică", spunea Anatoli Gromîko, fiul fostului ministru de externe. „Să te opui [liderului suprem] sau, chiar mai rău, să conteşti în public acţiunile lui – nu cred că avea cineva curajul atunci să facă asta." Valeri Boldin, secretarul confidenţial al lui Gorbaciov, care îl vedea zilnic şi mergea cu el peste tot*, spunea că afacerile externe reprezentau o prioritate pentru lider şi pentru un cerc restrâns de apropiaţi de încredere. „*Nimeni* nu îndrăznea să se aventureze în sfera relaţiilor internaţionale fără să fie invitat sau instruit de el pentru a lucra pe un anumit subiect".[6]

Gorbaciov se baza pe un grup de camarazi politici intimi. De departe, cel mai inteligent şi mai talentat era Aleksandr Iakovlev, care a reprezentat mintea din spatele noţiunii de perestroika şi coordonatorul din umbră al birocraţiei de la Kremlin. Născut în 1923, Iakovlev era cu aproape 10 ani mai mare decât Gorbaciov. Experienţa care l-a marcat cel mai mult a fost Marele Război patriotic, în care a avut doar gradul de locotenent de marină. Jumătate dintre prietenii

* Boldin se numără printre consilierii-cheie ai lui Gorbaciov, care, în final, l-a trădat. A participat la lovitura (eşuată) împotriva lui Gorbaciov din august 1991, când un grup de conservatori obscuri au încercat să preia puterea la Moscova, în timp ce liderul se afla în vacanţă la vila sa de la mare, din Crimeea. Una dintre slăbiciunile lui Gorbaciov era că nu ştia să-şi aleagă ajutoarele şi consilierii, un factor care, pe măsură ce trecea timpul, avea să devină pentru el o problemă serioasă.

lui au fost uciși, iar el a supraviețuit doar pentru că patru dintre camarazii lui și-au sacrificat propria viață pentru a-i salva trupul ciuruit de gloanțe de pe câmpul de luptă. A rămas pe jumătate infirm pentru tot restul vieții.

Iakovlev a urcat în rangurile nomenclaturii îndeplinind cu succes misiuni politice delicate. Părea un om al partidului, deosebit de inteligent și interesant, însă începuse să aibă îndoieli. Prima a apărut în februarie 1956, când a auzit „discursul secret" al lui Hruşciov și a aflat pentru prima dată detaliile crimelor lui Stalin. Îndoielile lui s-au amplificat când a ajuns la Praga imediat după ce Armata Roșie a invadat Cehoslovacia în 1968. Era șeful departamentului de propagandă al Partidului Comunist. Cu toate că declara că rușii îi salvaseră pe cehi de imperialismul american și de fascism, nu credea nimic din ce spunea. Mai târziu, a mărturisit că reprimarea Primăverii de la Praga a fost un „semn că sistemul se clătina".

Iakovlev a fost unul dintre puținii membri ai conducerii sovietice care a acumulat o experiență semnificativă în Vest. În 1958, a studiat la Universitatea Columbia în cadrul programului de schimb pentru studenți. A urât anul petrecut la New York. Admira tehnologia și expertiza americană, însă detesta să i se țină discursuri despre superioritatea vieții din Vest. A povestit de multe ori o întâmplare petrecută într-un magazin din Manhattan, unde a fost rugat să își dea jos pălăria ca să demonstreze că nu e adevărat ce se spunea despre ruși că aveau coarne. Naşul termenului de perestroika a scris articole antiamericane acide în presa sovietică, în care includea observații de tipul: „Monștrii monopoliști americani consideră că dominația lor asupra lumii ar oferi soluțiile cele mai potrivite problemelor politice internaționale. Privesc războiul drept un catalizator fără pereche, pentru a-și atinge scopul... Fabricanții de armament și ofițerii superiori au încheiat o alianță cu moartea... liderii americani postbelici s-au purtat întotdeauna ca niște cocoși cu gheare nucleare, care vor să lupte împotriva comunismului și a Uniunii Sovietice."[7]

O stea în ascensiune a partidului, Iakovlev a avut mari probleme în 1972, după ce a scris un articol în care critica antisemitismul și naționalismul rus. Ca „pedeapsă", a fost detașat ca ambasador sovietic în Canada. În exilul său confortabil, unde a rămas peste zece ani, a început să-și regândească întreaga viziune asupra lumii și, pe ascuns, a scris o critică la adresa marxism-leninismului, despre care începuse să spună în particular că era „o filozofie concentrată doar pe leneș, nu pe muncitor".

În 1983, Gorbaciov, pe atunci responsabil cu agricultura sovietică, se afla într-o vizită oficială de zece zile în Canada, iar Iakovlev avea sarcina de a se ocupa de el. Au făcut un turneu prin Canada într-un avion mic, oprind în sate și orașe izolate; au devenit prieteni buni. Curând au început să vorbească deschis unul cu celălalt despre starea Uniunii Sovietice și au descoperit că vederile lor erau foarte asemănătoare. Iakovlev povestea că în timpul unei opriri, cei doi au făcut o plimbare de două ore printr-un lan de cereale. „Am profitat de împrejurare și i-am spus ce credeam cu adevărat. El a făcut același lucru." După

câteva săptămâni de la întâlnirea lor, Gorbaciov l-a adus înapoi la Moscova în funcţia de şef al unui grup foarte influent, Institutul pentru Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale. Când Gorbaciov a devenit secretar general, Iakovlev a fost numit şef al grupului de consilieri ai liderului şi membru-cheie al noii echipe de la Kremlin. Iakovlev a abandonat practic comunismul – însă nu şi partidul – şi a devenit social-democrat. L-a sfătuit permanent pe Gorbaciov să facă „încă un pas" către reforma radicală. A înaintat propuneri pentru schimbări democratice importante, cu scopul de a desfiinţa statul cu un singur partid şi de a pune bazele economiei de piaţă. Gorbaciov nu era pregătit să meargă atât de departe, însă a ascultat cu atenţie ideile lui Iakovlev şi a apreciat inteligenţa lui. Una dintre sintagmele preferate ale lui Iakovlev, cu referire la statele-satelit, era „socialism parazitar", şi l-a sfătuit pe lider să facă o reevaluare urgentă a importanţei lor pentru Uniunea Sovietică.[8]

Însă cea mai mare influenţă asupra lui Gorbaciov a avut-o soţia lui. Pe vremea când era ambasador american la Moscova, Jack Matlock a auzit de la un superior de la Kremlin – care se aştepta ca povestea să ajungă la Washington – că liderul „nu lua nici o decizie fără să se sfătuiască cu ea". Mulţi dintre apropiaţii lui Gorbaciov susţineau acelaşi lucru. Raisa era o femeie deşteaptă şi nu avea nimic împotrivă ca lumea să ştie acest lucru. Reprezenta o noutate pentru oficialii de la Kremlin, care la început nu ştiau ce reacţie să aibă în privinţa ei. Nu exista un rol formal pentru soţia unui lider sovietic însă, după cum spunea Boldin, care avea zilnic de-a face cu ea – uneori de mai multe ori pe zi – şi o displăcea profund: „A devenit Prima Doamnă a Uniunii Sovietice rapid, sau cel puţin într-o perioadă de timp mai scurtă decât i-a luat lui Gorbaciov să se simtă pe deplin lider al partidului şi al statului."[9]

Când cuplul a ajuns la Moscova din Stavropol (singurul lor copil, Irina, avea douăzeci de ani şi plecase de acasă), Raisa a intrat în grupurile de experţi, în grupurile de discuţii şi a participat la conferinţe. Îi plăcea să se afle în cercul intelectual al ţării, însă avea grijă să nu se implice prea evident în politică. Acest lucru s-a schimbat după ce soţul ei a fost ales lider. În timp ce, în trecut, soţiile de la Kremlin se ocupau de treburile casnice, Raisa, feministă convinsă, dorea să fie considerată o persoană serioasă. Aşa o privea Gorbaciov. Aproape toţi cei din jurul lui erau bărbaţi de vârstă mijlocie. Multora dintre ei le displăcea faptul că Gorbaciov o asculta. Consilierii săi bârfeau între ei despre cât de autoritară era şi despre cum i se supunea Gorbaciov. În cuvintele lui Boldin, „din cauza personalităţii lui blânde şi a imposibilităţii de a rămâne cu picioarele pe pământ, Gorbaciov s-a trezit de multe ori sub influenţa soţiei lui... ea era o personalitate politică de sine stătătoare, care se ridicase şi se impusese pe propriul merit". Cuplul şi-a continuat tradiţia plimbărilor de fiecare seară, iar unii dintre oficiali au devenit iritaţi nu doar de „atitudinea ei arogantă", ci şi de activităţile suplimentare pe care erau nevoiţi să le presteze din cauza acestui obicei. „De multe ori suna la ore foarte târzii ca să dea instrucţiuni despre probleme neaşteptate care apăruseră după plimbarea lui de seară cu

Raisa", spunea Boldin. „Atitudinea soţiei lui a jucat un rol decisiv în destinul lui Gorbaciov, al partidului şi al întregii ţări."[10]

Capitolul 14

Amintiri tăcute

Sâmbătă, 18 ianuarie 1986, Budapesta

SOVIETICII PERCEPEAU o parte a imperiului lor ca pe un laborator de teste pentru unele reforme propuse de noii gânditori din jurul lui Gorbaciov. Ungaria era considerată, cel puţin în Vest, drept „cea mai veselă cazarmă din lagăr". Din exterior părea mai libertină, mai primitoare şi mult mai puţin posomorâtă decât orice alt stat al blocului socialist. În anii 1970, restricţiile de călătorie deveniseră mai permisive, însă pentru maghiari o vizită într-o ţară din exteriorul COMECON era atât de costisitoare, încât puţini se puteau bucura de privilegiile acestei libertăţi. Cu toate acestea, faptul că o astfel de călătorie era posibilă, lucru care nu se întâmpla în statele vecine Cehoslovacia şi România, avea un mare impact psihologic. La jumătatea anilor 1980, nimeni nu se mai temea, din motive politice, să vorbească deschis despre orice subiect cu vizitatorii străini. Budapesta a fost prima capitală a unei ţări comuniste în care a existat un hotel Hilton, o clădire modernă, cu priveliştе către Dunăre, construită pe ruinele unei vechi mănăstiri. A fost prima ţară comunistă în care a avut loc un pelerinaj al evanghelistului american Billy Graham, care a considerat-o un teritoriu atât de fertil, cu o bucătărie atât de bună, încât în anii 1980 s-a întors acolo de trei ori. A fost prima ţară comunistă vizitată de Margaret Thatcher, căreia i s-a permis, la o televiziune controlată de stat, să promoveze avantajele capitalismului. În perioada în care ea se afla la Budapesta, maghiarii aveau şi alt vizitator important, unul dintre stăpânii colonialişti din Rusia. Mihail Gorbaciov, care atunci era responsabil cu agricultura sovietică, a făcut un tur de trei săptămâni în Ungaria, „pentru a studia realizările şi rezultatele reformelor noastre", spunea Miklós Németh, unul dintre oficialii care l-au însoţit. „Atunci a spus că... în exemplul maghiar a văzut multe aspecte pe care i-ar plăcea să le vadă în Uniunea Sovietică."[1]

Din perspectivă sovietică, Ungaria părea un indicator pozitiv către transformările derulate cu grijă. „Nu era un caz grav, ca Polonia", mărturisea unul dintre consilierii lui Gorbaciov. „Era stabilă, prosperă şi nu părea că ar fi gata să explodeze din moment în moment." Însă Ungaria, mai ales Budapesta, afişa o faţadă strălucitoare care încerca să ascundă problemele adânc înrădăcinate şi nevrozele naţionale. Un turist din Vest, care la jumătatea anilor 1980 se plimba

alături de un localnic pe principalul bulevard cu magazine al Budapestei, Vaci utca, ar fi fost surprins de reacţia maghiarului. Întâi ar fi observat o oarecare mândrie – chiar şi pentru faptul că, de exemplu, unele magazine conţineau câteva obiecte de lux din Occident, care erau imposibil de obţinut în Praga, Varşovia sau Berlin, cu atât mai puţin la Moscova sau la Bucureşti. După aceea, cel mai probabil, ar fi urmat plângerile, asemănătoare celor din alte state ale blocului socialist: locuinţele erau atât de puţine, încât cuplurile divorţate erau obligate să trăiască împreună luni întregi, uneori ani, până îşi găseau altă casă; cuplurile tinere aşteptau şapte ani, poate chiar mai mult, până obţineau o locuinţă. Femeile duceau o viaţă foarte grea în comunism – în Ungaria, la fel ca în restul ţărilor cu „socialism existent". Trebuiau să fie angajate cu normă întreagă, astfel că toate femeile lucrau. Însă, în medie, în Ungaria anilor 1980, femeile erau plătite cu 30% mai puţin decât bărbaţii, pentru acelaşi lucru, în fabrică sau la birou. Apoi, mai aveau o slujbă. În general, ţările Europei de Est erau societăţi dominate în mod tradiţional de bărbaţi, unde aceştia efectuau doar câteva treburi casnice, restul acestora reprezentând sarcina femeilor.

Regimul era mândru de „comunismul de tip gulaş", după cum îl numeau purtătorii de cuvânt talentaţi ai ţării. Ungaria începuse să încerce Noul Mecanism Economic în 1968, însă implementarea propriu-zisă a avut loc abia la începutul anilor 1970. Derula politica comercială externă cea mai liberală şi mai descentralizată dintre toate statele COMECON. Fermele colective aveau un grad ridicat de libertate, pentru a se putea gestiona singure. Fermierii erau încurajaţi să-şi amenajeze propriile loturi în apropierea acestora şi să vândă în pieţele locale produsele pe care le cultivau. În mod previzibil, datorită acestei libertăţi, în câţiva ani aceste loturi private erau cultivate aproape la fel de mult ca marile cooperative. Câteva monopoluri au fost desfiinţate. Directorii de fabrici au obţinut mai multă autonomie şi li s-a permis mai degrabă să scoată profit – cuvânt considerat în trecut o insultă – decât să îndeplinească obiective de producţie stabilite arbitrar. Preţurile unor bunuri de consum erau corelate cu pieţele mondiale, nu cu preţurile nerealiste fixate prin Planul Cincinal. A fost permisă înfiinţarea unor magazine şi întreprinderi mici private – restaurante, magazine de haine, furnizori de servicii, cum ar fi electricieni.

Rezultatul previzibil a fost o explozie a unei economii secundare, „negre", care nu a fost niciodată recunoscută oficial şi care exista în afara statului. Aceasta nu era doar tolerată, ci şi încurajată de către regim. Desigur, economia neagră era mult mai eficientă decât cea oficială. La jumătatea anilor 1980, aproximativ 80 000 de artizani privaţi îndeplineau aproape două treimi din cererile de servicii diverse, de la lucrări de instalaţie până la dansuri erotice. Economiştii care au creat NEM au mărturisit că, fără aceste reforme întregul sistem comunist s-ar dezintegra în sărăcie – „o criză a reproducerii", după cum spunea cel mai cunoscut dintre ei, János Kornai. NEM avea mulţi admiratori în Occident. De asemenea, chiar dacă cu mai multă precauţie, se bucura de sprijin din ce în ce mai mare din partea unor ţări ca Germania de Est şi Cehoslovacia, al

căror regim refuzase orice reformă. După cum susţinea Honecker: „Capitalismul şi comunismul erau la fel de diferite şi de incompatibile ca focul şi apa". RDG-ul, spunea el, „nu va fi un teren pentru experimente".

NEM s-a confruntat cu o problemă majoră: nu funcţiona. Prosperitatea Ungariei era o iluzie, aşa cum ştiau din proprie experienţă toţi constructorii, şoferii de taxi, electricienii şi bucătarii care aveau pe ascuns o a doua sau a treia slujbă, pentru a o scoate la capăt. „De fiecare dată când ziarişti şi intelectualii aflaţi în vizită ne spuneau ce poveste de succes reprezintă Ungaria, noi încercam să le explicăm adevărul cu răbdare, iar în privirea lor se citea uimirea", spunea Sándor Zsindely, chimist cercetător la un institut din Budapesta în anii 1980. „Nu era povestea pe care ei doreau să o audă. Credeau că suntem doar nişte central-europeni nefericiţi, care se complac în melancolia lor".[2] Reformele au eşuat pentru că s-au terminat cum se putea mai rău pentru ambele lumi. Ungaria avea constrângerile impuse de comunism fără beneficiile capitalismului. Partidul nu era încă pregătit să cedeze monopolul asupra economiei, deoarece astfel ar fi riscat să piardă puterea politică. Pentru a se menţine pe linia de plutire, Ungaria a fost nevoită să adopte aceleaşi metode ca vecinii săi: împrumuturile la scară uriaşă. La jumătatea anilor 1980, avea datorii externe de aproximativ 18,5 miliarde de dolari, peste 200 de dolari pentru fiecare cetăţean maghiar, care avea să fie reţinut din venitul mediu anual al fiecărui locuitor. Ţara avea cea mai mare datorie pe cap de locuitor din Europa.

În dimineaţa zilei de 8 februarie 1986, un grup de aproximativ 400 de persoane au făcut o plimbare în apropierea satului Nagymáros, într-una dintre cele mai pitoreşti zone din Ungaria. Era o zi foarte rece, dar traseul acesta foarte popular se parcurgea în toate perioadele anului pentru a admira măreaţa cotitură a Dunării, unde, la 15 kilometri nord de Budapesta, marele fluviu se curba într-o vale îngustă din bazinul Carpaţilor. Aici priveliştile erau uimitoare, însă acei oameni nu se aflau acolo pentru a admira minunile naturale ale Europei. Se aflau acolo pentru a protesta împotriva planului comun al guvernelor ceh şi maghiar, care ar fi distrus pentru totdeauna frumuseţea acelei zone pastorale. Curând după ora 10:00, demonstranţii au ajuns la o poiană de pe malul râului, care fusese îngrădită cu sârmă ghimpată. Aici urma să înceapă lucrul la un baraj hidroelectric uriaş, o minune a ingineriei, după cum explicau cele două guverne, unul dintre acele proiecte de mari dimensiuni prin care comuniştii îşi propuneau să servească populaţia şi să îmblânzească natura.

Pe măsură ce s-au apropiat de cordonul de sârmă ghimpată, demonstranţii au observat că nu erau singuri. Zeci de jandarmi i-au întâmpinat cu scuturi de plastic şi bastoane. János Várgha, liderul grupului, un fost biolog bărbos în vârstă de 43 de ani, care devenise ziarist în domeniul ştiinţific, a protestat în faţa ofiţerului şef, explicându-i că era vorba despre o „plimbare paşnică în natură, nu facem nimic ilegal, nimic de ordin politic". Însă cuvintele lui au fost ignorate. Poliţia avea ordin să reprime demonstraţia. Au aruncat grenade cu gaze

lacrimogene şi au bătut aproximativ treizeci de demonstranţi. Când Várgha s-a întors la Budapesta, a aflat că tocmai îşi pierduse slujba de la revista *Buvar*.

Însă, dacă regimul se gândea că oprise protestul împotriva proiectului barajului Nagymáros, în valoare de 3 miliarde de dolari, se înşela. Cercul Dunării iniţiat de Várgha a devenit cunoscut în întreaga lume. În Ungaria a atras sprijin copleşitor, chiar şi din partea oamenilor cărora nu le păsa de mediu şi considerau – la fel ca majoritatea occidentalilor în anii 1980 – că ecologiştii sunt ţicniţi. În câteva săptămâni, peste 10 000 de oameni au semnat o petiţie prin care le cereau celor două regimuri să oprească proiectul. Era un număr imens într-o ţară unde, timp de treizeci de ani, după revoluţia împotriva sovieticilor, oamenii fuseseră atenţi să nu depăşească limitele impuse de „comunismul de tip gulaş".

Ideea construirii unui baraj pe Dunăre fusese sugerată pentru prima dată în perioada Stalin. Se potrivea marilor vise sovietice de a transforma micile ţări agricole în „naţiuni ale fierului şi oţelului". Planul fusese abandonat în anii 1950, însă a revenit în atenţie în anii 1970, iar cele două guverne au semnat în 1979 un acord prin care să demareze proiectul. Acesta implica ridicarea unui sistem complex de diguri, rezervoare şi canale pe o porţiune lungă de 200 de kilometri a Dunării, care trecea prin Slovacia şi Ungaria. În acest punct, Dunărea este un fluviu relativ lent, însă acest aspect nu i-a oprit pe planificatori. De două ori pe zi, apa urma să fie stăvilită la Gabčikovo, o centrală din partea cehoslovacă, ducând astfel la o creştere bruscă a apelor. De asemenea, cursul apei urma să fie deviat într-un canal lung de 20 de kilometri de pe teritoriul ceh, ducând la al doilea baraj, cel de la Nagymáros, în partea maghiară, unde urma să fie construită o turbină uriaşă pentru producerea energiei. Principala motivaţie pentru cele două guverne comuniste era că majoritatea costurilor urmau să fie suportate de austrieci, care, cu doi ani înainte, planificaseră construirea unui baraj în amonte, la Hainburg, însă opriseră proiectul din cauza propriilor militanţi pentru protecţia mediului. Cele două guverne comuniste au luat în considerare faptul că vor beneficia de valută, chiar dacă propria lor cantitate de energie creştea foarte puţin – în cazul Ungariei cu doar 5%.[3]

În Cehoslovacia, protestele împotriva acestui plan au fost reprimate. În momentul în care regimul Husák a aflat de înfiinţarea unor grupuri de protest, le-a desfiinţat şi i-a închis pe liderii acestora. La început, protestele au fost permise în Ungaria. Partidul nu dorea să-şi strice imaginea liberală în ochii Vestului şi nu îşi imagina că protestele legate de mediu aveau să devină imediat o ameninţare politică. Le permitea protestatarilor, în presa subordonată statului, să susţină polemici deschise privind consecinţele serioase ale proiectului. În 1984, Várgha a fondat Cercul Dunării şi a început să scrie o serie de articole despre impactul ecologic potenţial al proiectului. A menţionat că vor fi inundate aproximativ 150 000 de hectare de teren, inclusiv malurile fluviului, habitatele din ţinuturile mlăştinoase, care adăposteau 200 de specii de animale, şi câmpiile destinate agriculturii. Frumosul oraş medieval Visegrád avea să fie distrus,

priveliştile minunate vor fi afectate de centralele electrice uriaşe şi hidoase, iar industria transportului pe fluviu ar fi grav îngreunată. La început, Cercul Dunării a fost un grup mic care primea mai multă atenţie în străinătate decât în Ungaria. Însă, la sfârşitul anului 1985, când au ieşit la suprafaţă detaliile înţelegerii cu austriecii şi se părea că trei guverne sunt hotărâte să continue proiectul în ciuda protestelor, sprijinul a crescut rapid. În sfârşit, apăruse o problemă generală care îi putea electriza pe maghiari. „Acest lucru putea uni oamenii", spunea activistul disident Miklós Haraszti. „Puteam spune: «Priviţi, acestea sunt probleme reale şi concrete care afectează mediul, sănătatea, pământul.» Nu era vorba despre chestiuni teoretice ca drepturile civile, libertăţile individului şi aşa mai departe."[4]

Grupurile disidente de opoziţie din Ungaria au avut din ce în ce mai multă libertate după jumătatea anilor 1960, însă acestea erau puţine şi aveau o influenţă redusă. Funcţionau nu neapărat într-un climat al fricii, cât mai degrabă al amneziei încurajate oficial. La fel ca în Cehoslovacia, comuniştii conduceau după „amintirile tăcute ale unui trecut furat", în cuvintele unuia dintre scriitorii interzişi. Timp de treizeci de ani, ţara a fost condusă de un tactician şiret, subtil şi care stăpânea arta politicii, János Kádár. A fost singurul comunist est-european al cărui nume a primit un „ism" la sfârşit, devenind termen de referinţă. Kadarismul încuraja poporul să uite trauma suferită în 1956 şi, mai ales, rolul atât de puţin eroic al lui Kádár în timpul acelor evenimente dramatice. Maghiarii au fost nevoiţi să accepte doctrina socialistă de bază, chiar dacă nu credeau nimic din ea, şi statutul colonial, cu cei 75 000 de soldaţi sovietici detaşaţi în ţară. În schimb, Kádár le oferea beneficii materiale, pace, stabilitate şi amestec vizibil cât mai redus din partea ruşilor.

Disidenţei i se permitea să funcţioneze în limite trasate cu grijă. Intelectualii din centrul Budapestei aveau voie să tipărească publicaţii de tip samizdat şi să organizeze întâlniri. Desigur, erau urmăriţi de către poliţia secretă, însă nu era o treabă prea complicată. Haraszti estima că la jumătatea anilor 1980, nu existau mai mult de 1 000 de activişti statornici ai opoziţiei în toată ţara. Grupurile principale publicau două reviste, *Beszélö* („Vorbitorul") şi *Hírmondó* („Mesagerul"), însă apăreau zeci de alte publicaţii mai mici. În fiecare noapte de luni avea loc un „butic samizdat" în apartamentul din Budapesta al arhitectului László Rajk. Diversele publicaţii erau întinse pe o masă lungă. „Clienţii", cărora nu li se cerea niciodată numele, arătau ce revistă doreau, iar echipa de „copişti" ai lui Rajk producea textele şi le aducea săptămâna următoare. Era un sistem foarte eficient.

Din când în când, un scriitor sau un activist erau luaţi de poliţie şi interogaţi, însă, în general, disidenţii erau lăsaţi în pace atât timp cât rămâneau în capitală şi vorbeau între ei sau cu Partidul Comunist, în cadrul căruia se dezvoltase o aripă care susţinea reformele. Dacă începeau să-i întărâte pe ţărani sau pe muncitori, erau opriţi. Ultimul deţinut politic a fost Haraszti, în 1973, care s-a angajat într-o fabrică timp de şase luni şi a scris o carte fascinantă, *Un muncitor*

într-un stat muncitoresc, despre condiţiile înfiorătoare ale industriei maghiare şi despre ineficienţa acesteia. A fost închis opt luni după ce cartea a circulat ilegal. Contractul social dintre Kádár şi poporul său speriat a funcţionat până la un punct. În timp, a devenit o personalitate populară şi admirată. Însă înţelegerea începea să se rupă.

La 75 de ani, János Kádár era încă un bărbat arătos, înalt, cu păr de culoarea nisipului şi cu un comportament ascetic. S-a născut copil nelegitim, cu numele de János Czermanik, la 25 mai 1912, în oraşul portuar Fiume, astăzi Rijeka, din Croaţia. Mama lui era servitoare slovacă; tatăl său, soldat în armata austro-ungară, i-a abandonat pe amândoi după naşterea lui. Nu şi-a uitat niciodată copilăria grea. A părăsit şcoala la 14 ani şi s-a instruit ca lăcătuş ucenic. În adolescenţă a intrat în rândurile Partidului Comunist, pe vremea când acesta era organizaţie interzisă sub regimul autoritar al amiralului Miklós Horthy. A găsit o credinţă pe care nu a mai abandonat-o niciodată. Ca organizator de partid ilegal, a fost închis în 1937 timp de aproape trei ani. În timpul războiului a condus mişcarea comunistă ilegală sub pseudonimul Kádár (termen care însemna „dogar"), pe care şi l-a păstrat pentru toată viaţa. Când comuniştii au preluat Ungaria, a promovat în rândurile partidului ca aparatcic talentat. Liderul căruia Stalin îi încredinţase conducerea Ungariei, Mátyás Rákosi, conducea la acea vreme, la începutul anilor 1950, regimul cel mai brutal din imperiul sovietic. Kádár era întotdeauna precaut şi nu spunea niciodată tot ce gândea. Avea un simţ al umorului sec, însă nu îl arăta prea des în public. În timpul marilor epurări, când comuniştii s-au întors unii împotriva altora, acest om aparent vesel, cu o privire sinceră, a dovedit ipocrizia şi falsitatea caracterului său. L-a trădat pe cel mai bun prieten al său, László Rajk, într-o manieră macabră şi înfiorătoare. * Apoi a fost obligat să asiste la execuţia lui Rajk, în 1949. Doi ani mai târziu, Kádár însuşi a devenit victimă. Arestat sub acuzaţii de trădare fictive, a petrecut trei ani în închisoare.

În 1956, Kádár s-a aflat la început de partea revoluţiei. A devenit şeful Partidului Comunist, însă câteva zile mai târziu a schimbat taberele. Când ruşii au trimis tancurile pentru a reprima revolta cu o forţă copleşitoare, a fost numit şef al regimului-marionetă sovietic. La început a aplicat metode brutale. Aproximativ 300 de aşa-zişi „rebeli şi contrarevoluţionari" au fost executaţi. Kádár a dat ordin ca liderul politic al revoluţiei, rivalul său, Imre Nagy, să fie spânzurat, la început cu împotrivirea Moscovei. Ani întregi a fost cel mai detestat om din Ungaria. Însă în timp, pe etape, strânsoarea sa de fier a mai slăbit. De la începutul anilor 1960, a declarat că „cei care nu sunt cu noi sunt împotriva

* Naşul fiului de şapte ani al lui Rajk, Kádár, pentru a-şi salva propria viaţă, a fost obligat să-şi viziteze cel mai bun prieten la închisoare şi să încerce să scoată de la el mărturisirea de trădare. Interviul a fost înregistrat în secret, iar stenograma acestuia a fost publicată la sfârşitul anului 1990. Reprezintă o lectură îngrozitoare, dar oferă o imagine asupra unui stat poliţienesc totalitar.

noastră" şi a încercat să obţină cât mai multă independenţă faţă de Moscova. A dezvoltat un tip de comunism care a ajuns să atragă interesul unor reformatori cum ar fi Gorbaciov, însă „cazarma veselă" avea rata cea mai mare de suicid din Europa. Kádár nu vorbea aproape niciodată despre tragedia din 1956, iar contractul său social cu maghiarii depindea în întregime şi de tăcerea poporului. Era singurul subiect tabu important în rândul disidenţilor şi al reformatorilor din partid. Kádár devenea tot mai ursuz pe măsură ce îmbătrânea şi uita.

Când starea economiei a devenit foarte gravă, a încercat să oprească reformele pe care le-a promovat şi le-a condus. A încercat să zdrobească Cercul Dunării, însă când şi-a dat seama cât de popular devenise grupul s-a retras dintr-o confruntare serioasă. A declarat în particular că nu prea avea timp de Gorbaciov, „un parvenit". Începea să arate ca un stalinist de modă veche, iar aparatcicii tineri şi ambiţioşi din jurul său începeau deja să spună din ce în ce mai deschis că „tovarăşul Kádár e de prea multă vreme prin preajmă".[5]

Capitolul 15

„Nu putem câştiga"

Ianuarie 1986, Moscova

LA DOUĂ LUNI DUPĂ ce a preluat puterea, Gorbaciov i-a încredinţat unuia dintre cei mai inteligenţi generali sovietici o misiune strict secretă şi sensibilă. Anatoli Zaitsev, un bărbat înalt, slab, cu părul negru, în vârstă de 44 de ani, a primit ordinul de a pleca la Kabul şi de a obţine un răspuns sincer la întrebarea: poate câştiga Uniunea Sovietică războiul din Afganistan? Zaitsev era un strateg militar excepţional şi, cu toate că participase parţial la războiul afgan, nu era responsabil pentru dezastrul suferit de ruşi la graniţa sud-estică. Zaitsev s-a întors la Moscova cu un răspuns scurt: nu. În opinia lui, singura modalitate de a încheia războiul în condiţiile sovieticilor era de a închide graniţele Afganistanului cu Pakistanul şi Iranul, de a împiedica transportul de arme către mujahedini şi de a ţine trupele de gherilă blocate în ţară. Acest lucru era imposibil fără a trimite sute de mii de alţi soldaţi într-un conflict care deja se lungea de peste cinci ani şi jumătate şi care până atunci costase viaţa a aproximativ 7 500 de soldaţi sovietici.[1]

Gorbaciov se hotărâse deja să sfârşească războiul. Raportul lui Zaitsev i-a dat doar un argument suplimentar pe care să-l prezinte militariştilor fanatici de la Kremlin, care încă mai credeau în acea misiune. „Problema nu era dacă să ne retragem sau nu, ci *cum* să o facem", povestea unul dintre cei mai apropiaţi oameni ai lui Gorbaciov, Andrei Graciov. „Devenise evident (pentru cei mai mulţi din conducere) că nu mai puteam plăti în continuare un preţ atât de mare – în victime, cheltuieli şi izolare pe scena internaţională". De multe ori, Gorbaciov izbucnea în faţa consilierilor săi: „Nu mai putem întârzia. Nu putem lăsa ca războiul Brejnev/Andropov să devină războiul Gorbaciov". Totuşi, întârzierea a continuat. De teama rezistenţei din partea criticilor conservatori, nu putea găsi o cale în care să asigure pacea şi să-şi păstreze onoarea, evitând riscul de a se umili.[2]

Andropov şi-a dat seama că invazia în Afganistan a fost o greşeală imediat după ce a recomandat cu tărie iniţierea acesteia. În timpul scurtului său mandat în funcţia supremă a URSS, a încercat să negocieze o înţelegere cu preşedintele pakistanez Zia-ul-Haq. A propus retragerea sovietică în schimbul încetării sprijinului oferit de pakistanezi trupelor islamice de gherilă, „teroriştilor mujahedini", după cum îi numea el. Însă discuţiile nu ajungeau nicăieri, iar

el era pe moarte. Acum, Gorbaciov era hotărât să caute o cale de ieşire. La jumătatea lui octombrie 1985 l-a chemat în secret la Moscova pe Babrak Karmal, liderul comunist afgan, şi i-a dat un avertisment hotărât: „Până în anul următor, în vara lui 1986, trebuie să găsiţi o soluţie ca să vă apăraţi singuri cauza", i-a spus el. „Vă vom ajuta, însă doar cu arme, nu şi cu soldaţi."

Sovieticii au fost dezamăgiţi de Karmal curând după ce l-au instalat ca şef al regimului afgan. Gorbaciov a primit numeroase rapoarte din partea KGB-ului în care se menţiona că era un om slab, capricios şi nehotărât. Gorbaciov obişnuia să spună: „Karmal merge ca un covrigel" – o sintagmă ruso-idiş folosită pentru cineva care e beat. În Afganistan, comuniştii controlau capitala şi alte oraşe însă, în ciuda ajutorului armatei ruse, zone extinse din teritoriile izolate şi montane au rămas în mâinile rebelilor. Gorbaciov i-a ţinut un discurs lui Karmal, explicându-i cum să conducă o ţară predominant musulmană: „Dacă vrei să supravieţuieşti, trebuie să lărgeşti baza regimului. Uită de socialism. Trebuie să ajungi la o înţelegere cu forţele influente ale ţării, inclusiv cu comandanţii mujahedini. Trebuie să reînvii islamul, să respecţi tradiţiile şi să încerci să le arăţi oamenilor beneficiile tangibile ale revoluţiei".[3]

Două zile mai târziu, Gorbaciov s-a întâlnit cu şefii de la Kremlin şi a intrat direct în subiect: „E timpul să luăm o hotărâre cu privire la Afganistan", a spus el. „Cu sau fără consimţământul lui Karmal, trebuie să fim fermi în chestiunea retragerii noastre rapide." Venise bine pregătit. Gorbaciov a început să citească dintr-o serie de scrisori emoţionale pe care le primise de la mamele soldaţilor morţi şi răniţi. „Ele întreabă: «Datorie internaţională? În numele cui?» Vor asta locuitorii Afganistanului? Merită viaţa băieţilor noştri, care nici măcar nu ştiu de ce sunt trimişi acolo şi ce anume apără?" Gorbaciov s-a făcut înţeles. Nimeni nu a mai susţinut păstrarea trupelor sovietice în Afganistan. Totuşi, retragerea s-a dovedit un proces extrem de lent.[4]

Partenerul creativ al lui Gorbaciov a devenit aliatul-cheie şi prietenul său, susţinând schimbările radicale din imperiul sovietic. În iulie 1985, Andrei Gromîko, care a reprezentat mult timp imaginea rigidă a diplomaţiei sovietice, a fost avansat în funcţia de preşedinte, din care nu avea nici o putere. Gorbaciov a uimit întreaga clasă politică atunci când l-a numit pe succesorul acestuia: Eduard Şevardnadze. Acest lucru l-a şocat chiar şi pe noul ministru de externe, căruia cu greu îi venea să creadă când a aflat că Gorbaciov l-a numit în funcţie. „Dar nu sunt rus şi nu am nici o experienţă în politica externă", a spus el cu ezitare. Gorbaciov a îndepărtat toate îndoielile: „Cât despre naţionalitatea ta, e adevărat că eşti gruzin, însă, dincolo de toate, eşti sovietic", i-a spus. „Nu ai experienţă? Poate că în acest caz e un lucru bun. Politica noastră externă are nevoie de o abordare nouă, de curaj, dinamism şi inovaţie." Gorbaciov nu se pricepea întotdeauna să-şi aleagă consilieri, ajutoare şi colegi de încredere. Însă Şevardnadze a reprezentat o alegere inspirată. Se ştiau şi se plăceau de mulţi ani, însă cel mai important lucru era că aveau păreri comune despre lucrurile esenţiale. Nici unul dintre ei nu era de faţă când s-a luat decizia de

a invada Afganistanul. În acea perioadă erau membri debutanţi în conducerea de la Kremlin şi nu au fost informaţi despre acest lucru decât în ziua în care trupele au ajuns deja la Kabul. În timpul întâlnirii în care Şevardnadze a acceptat postul cel nou, amândoi au folosit aproape simultan acelaşi cuvânt pentru a descrie războiul – „criminal".[5]

La fel ca Gorbaciov, Şevardnadze obişnuia să spună că războiul este cel care l-a format. Avea 13 ani când germanii au invadat URSS-ul, iar unul dintre fraţii lui fusese ucis în primele zile ale luptei. Unul dintre ceilalţi doi fraţi rămaşi a fost trimis aproape imediat să-l înlocuiască şi a rămas pe front până la sfârşit. Tatăl său, învăţător, a supravieţuit Marilor Epurări ale lui Stalin. A fost menşevic în perioada Revoluţiei de la 1917 şi s-a alăturat bolşevicilor abia în timpul războiului civil. A fost arestat în 1937, pentru obişnuita acuzaţie de „deviaţionism", însă, din întâmplare, a fost recunoscut printre ceilalţi prizonieri de către un ofiţer NKVD care îi fusese elev şi astfel a fost eliberat. Şevardnadze, care provenea din Mamati, un sat izolat situat la aproximativ 150 de kilometri de Tbilisi, folosea gruzina ca limbă maternă şi vorbea rusă cu un accent puternic. A devenit membru de partid în 1948, fiind un adevărat fanatic. „Comunismul era religia mea", spunea el; acesta i-a adus şi beneficii materiale. S-a alăturat aparatului şi a avansat rapid în posturi din domeniul securităţii interne. Ca şef de poliţie în Georgia, apoi ca ministru de interne, avea legături strânse cu serviciile de spionaj, „organele", după cum erau numite forţele de represiune. În 1951 s-a căsătorit cu o tânără micuţă, frumoasă şi strălucitoare, Nanuli Ţargareişvili. În timpul epurărilor, aceasta şi-a văzut tatăl, un general remarcat pentru curajul său, arestat în toiul nopţii. A fost luat pe sus şi împuşcat. Îşi amintea cum, pentru o lungă perioadă de timp, plângea în somn. Mai târziu a plâns sincer la moartea lui Stalin, pentru că, între timp, şi ea a devenit o comunistă devotată.[6]

În timpul anilor de „stagnare", partidul comunist gruzin a fost unul dintre cele mai corupte din Uniune. În 1972, şeful de partid al republicii, Vasili Mzhavanadze, a fost înlăturat din cauza unui scandal de mită foarte mediatizat, iar Şevardnadze l-a înlocuit, cu ordinul de a face curăţenie. Era foarte respectat, fiind considerat un om integru; există nenumărate poveşti despre campaniile dure pe care le-a dus împotriva celor două boli caucaziene specifice, infracţiunea şi corupţia. Odată, şi-a pus colegii din conducerea gruzină să voteze cu mâna stângă la o întrunire de partid. Când şi-au ridicat mâinile, a observat câţi purtau ceasuri vestice elegante şi scumpe, care, la acea vreme, fuseseră achiziţionate cu siguranţă prin mijloace obscure. Altă dată, îmbrăcat în haine de ţăran, a plecat la nord de Tbilisi către Moscova într-o maşină veche şi ponosită al cărei portbagaj era plin cu roşii. În Georgia se introdusese o lege care interzicea exportul legumelor. Pe traseu a numărat câţi poliţişti a mituit când era oprit, apoi a epurat poliţia gruzină.

Era destul de liberal, însă putea aplica şi metodele sovietice tradiţionale. Zeci de disidenţi au fost arestaţi şi închişi din ordinul lui în timpul campaniei pentru drepturile omului din 1970, printre aceştia numărându-se marele om de ştiinţă

şi scriitor Zviad Gamsakhurdia. Când era necesar, îl întrecea pe Gorbaciov în linguşeli la adresa superiorilor; odată l-a lăudat pe Brejnev pentru „viziunea sa largă, umanitatea sa, poziţia sa socială necompromiţătoare, loialitate, principii şi priceperea de a citi în sufletul interlocutorului său". Georgia, spunea el, „va fi întotdeauna loială fratelui său rus... Se spune că Georgia este un ţinut însorit. Însă pentru noi... adevăratul soare răsare nu de la est, ci de la nord, din Rusia, soarele ideilor leniniste."[7]

A fost promovat într-un post ministerial la Moscova, în 1976, cu doi ani înaintea lui Gorbaciov, dar a continuat cu slujbe relativ obscure. L-a întâlnit de multe ori pe Gorbaciov pe vremea când amândoi erau şefi regionali de partid, iar cei doi au devenit prieteni de familie apropiaţi când au lucrat împreună la Moscova. Erau oameni de partid discreţi şi precauţi, însă amândoi au sesizat defectele unui sistem care, după cum spunea Şevardnadze, „putea reduce o persoană la o rotiţă ce putea fi zdrobită fără nici o problemă". Au căzut de acord asupra tipului de reforme interne necesare şi asupra singurei metode prin care acestea puteau fi introduse. „Gorbaciov mi-a spus că putem urma două căi", mărturisea Şevardnadze. „Strângem foarte mult cureaua şi reducem consumul, ceea ce oamenii nu vor mai tolera, sau încercăm să detensionăm relaţiile internaţionale, să depăşim dezacordurile dintre Est şi Vest şi să redirecţionăm sumele imense pe care le cheltuim pe armament." Se întâlneau în particular de două ori pe săptămână, când aveau discuţii lungi, şi la întrunirile formale ale guvernului şi partidului. Timp de mulţi ani între ei a existat o legătură apropiată, neobişnuită în politica sovietică.[8]

Şevardnadze învăţa repede şi avea o memorie extraordinară, mărturisea consilierul său apropiat, Serghei Tarasenko. Şi era nevoit să facă asta. La trei săptămâni după numirea sa, avea stabilită la Helsinki o întâlnire cu Secretarul de Stat al SUA, George Shultz, un expert cu mare experienţă în politică externă, unde nu i-a fost ruşine să-şi recunoască ignoranţa în privinţa detaliilor din discuţiile despre limitarea înarmării şi alte aspecte tehnice. Shultz a fost impresionat de sinceritatea şi candoarea gruzinului. Într-un raport către preşedintele Reagan, imediat după acea întâlnire, a spus: „Diferenţa dintre el şi Gromîko e uluitoare. Poate să zâmbească, să se implice, să poarte o conversaţie. Poate să convingă şi să fie convins."[9]

Pentru publicul larg, Şevardnadze a reprezentat aproape imediat o schimbare, cu figura sa plăcută, caldă, cu părul alb de bunic, cu comportamentul lui vesel şi predispoziţia sa către glume şi conversaţie. După cum spunea Tarasenko, avea darul relaţiilor cu publicul:

> A fost primul ministru sovietic care a început să vorbească cu demonstranţii [împotriva URSS-ului]... Imediat după ce le-a văzut pancartele pe care era scris: „Afară cu ruşii din Afganistan", a ieşit din maşină, a vorbit cu ei, i-a invitat pe reprezentanţii lor la ambasadă şi a petrecut câteva ore cu ei. Rezultatul a fost că... demonstraţiile au încetat, mai mult sau mai puţin. În decurs de o jumătate de an a alungat antipatia împotriva noastră. În trecut, nici unul dintre liderii noştri nu

a fost atât de deschis sau, mai ales, atât de sincer. De obicei... evitau întrebările. Gromîko răspundea prin fraze ca: „E o provocare. Refuz să răspund la astfel de întrebări". Însă Şevardnadze răspundea la întrebări, le discuta... [Susţinea] conversaţii inteligente cu oamenii. Era o tactică gândită, pe care el şi Gorbaciov au discutat-o îndelung pentru a „eradica imaginea URSS-ului ca inamic".

Au apărut imediat schimbări în modul în care Kremlinul conducea imperiul. Când liderii ruşi anteriori le spuneau subordonaţilor lor din colonii că le vor oferi mai multă independenţă şi control în problemele interne, nu erau sinceri. Şevardnadze şi Gorbaciov, da. Încă din vremea lui Stalin exista obiceiul ca atunci când unul dintre statele-satelit analiza vreo problemă cu implicaţii internaţionale, indiferent cât de lipsită de importanţă ar fi fost, să ceară sfatul oficialilor de la Moscova înainte de a trece la fapte. „Oamenii noştri pregăteau un răspuns: mai gândeşte-te, vorbeşte sau abandonează ideea", spunea Tarasenko. „Curând după ce a devenit ministru de externe, lui Şevardnadze i s-a cerut un astfel de sfat, iar el a răspuns că nu are nici unul. Era vorba despre state suverane care... puteau să acţioneze cum credeau de cuviinţă. A fost chiar afectat de acest lucru şi a spus: «Acest obicei trebuie să înceteze»."[10]

Ronald Reagan îşi găsise partenerul sovietic de negocieri pe care îl căutase. Gorbaciov era nerăbdător să-l întâlnească cât mai curând posibil. Avea încredere că îl putea păcăli pe american, iar Reagan era convins că îl va cuceri pe rus. Au stabilit să se întâlnească la summitul de la Geneva din noiembrie 1985, primul dintre cele patru organizate în următorii trei ani, care au transformat lumea postbelică. La acea întâlnire din Elveţia nu s-a ajuns la nici un acord de importanţă majoră, nu s-a semnat nimic şi nu s-au făcut declaraţii istorice. Însă au fost puse bazele unei runde unice de diplomaţie personală care a avut ca rezultat rapid sfârşitul Războiului Rece. Era o relaţie ciudată, după cum remarca Reagan către Gorbaciov la ultima dintre şedinţele lor între patru ochi de la summitul organizat la Castelul Fleur d'Eau de pe malul Lacului Léman: „Pariez că fanaticii de conservatori din ambele ţări sângerează în timp ce noi ne strângem mâinile", a spus el. De atunci, Reagan a accelerat procesul, deja început, de a se distanţa de susţinătorii lui conservatori din SUA. Gorbaciov a început o serie de lupte dure cu reacţionarii de la Kremlin, după cum îi descria el, care doreau să readucă Uniunea Sovietică în starea de izolare şi să reconstruiască o armată puternică. La început, Gorbaciov nu era prea impresionat de intelectul lui Reagan. „Aveam impresia că întâlnisem un om al peşterii", le spunea el consilierilor săi. „Spunea lucruri care nu ieşeau din sfera banalului. Era atât de plin de stereotipii, încât îi era greu să accepte raţiunea. De câte ori aduceam în discuţie probleme specifice, preşedintele îl lăsa imediat pe Shultz la comandă. Iar când aveam «discuţii ca la gura sobei», cum le numea preşedintele, Reagan avea textele pregătite." Mai târziu a ajuns să-l admire şi să-l respecte. Reagan l-a plăcut de la început pe Gorbaciov, care era total diferit de liderul din „imperiul cel rău", pe care se aşteptase să îl

întâlnească, însă s-a întrebat mult timp dacă rusul era de încredere şi dacă era sincer în privinţa schimbărilor din Uniunea Sovietică. A hotărât că nu avea de ales decât să coopereze cu el.[11]

O problemă importantă a dus la o discuţie foarte aprinsă la Geneva, în ciuda atmosferei plăcute din primele cinci ore de conversaţie privată. Reagan era dedicat în întregime proiectului Star Wars. Sovieticii se temeau că acesta ar putea duce la o nouă cursă a înarmării în spaţiu, pe care ei ar pierde-o. Reagan a susţinut că SDI era un sistem defensiv. Gorbaciov a răspuns că, din punctul de vedere al ruşilor, era considerat ofensiv: Dacă americanii aveau un scut care funcţiona, ce anume i-ar fi putut opri să lanseze un atac asupra Uniunii Sovietice, ştiind că sunt protejaţi în cazul unor represalii? Star Wars ar „destabiliza totul", a remarcat el. „Va trebui să construim arme care să vă străpungă scutul." Reagan a spus că acest lucru ar fi complet inutil: „Trebuie să credeţi că acest lucru este atât de important pentru lume, încât o să vă dăm tehnologia pe măsură ce o dezvoltăm". Gorbaciov a râs şi a răspuns direct: „Desigur, vă imaginaţi că nu pot crede aşa ceva din moment ce nu ne-aţi da nici măcar tehnologia maşinilor de muls pentru fermele noastre."[12]

Impasul privitor la Star Wars a continuat pe toată durata preşedinţiei lui Reagan, însă nu a împiedicat semnarea mai multor acorduri privind înarmarea, care au mai calmat tensiunile dintre cele două superputeri. Gorbaciov primea sfaturi diferite privind armele spaţiale. Consilierii din armată îi spuneau că Star Wars reprezintă o ameninţare nouă şi periculoasă. Cei mai buni oameni de ştiinţă ai lui insistau că proiectul american era un „vis" care nu avea cum să funcţioneze. Renumitul fizician Evgheni Velikov, vicepreşedinte al Academiei de Ştiinţe sovietice, şi Roald Sagdeev, şeful programului spaţial sovietic, l-au asigurat pe Gorbaciov că era imposibilă construirea unui scut absolut sigur şi impenetrabil. I-au spus că sovieticii puteau dezvolta un sistem la fel de eficient pentru a contracara SDI, folosind rachete trimise în spaţiu doar câteva momente, care, spunea Gorbaciov, „ar costa 10% din Star Wars". Problema care rămânea era: dacă credeau acest lucru, de ce se opuneau sovieticii cu atâta încăpăţânare proiectului? Consilierii lui Gorbaciov au declarat că motivul era mai degrabă politic decât strategic. Cu cât cheltuiau mai mult americanii pentru dezvoltarea tehnologiei Star Wars, cu atât mai mare ar fi fost presiunea din partea propriei armate pentru a concura cu ei. Iar lui Gorbaciov i-ar fi fost mult mai greu să reducă bugetul imens alocat armelor şi să redirecţioneze banii către cheltuielile interne pentru a salva socialismul din URSS.[13]

Alt sceptic în privinţa viziunii Star Wars a lui Reagan era mult mai apropiat de preşedinte din punct de vedere ideologic. Marea sa prietenă şi colegă conservatoare Margaret Thatcher avea îndoieli serioase în privinţa posibilităţii tehnice de a construi scutul şi griji şi mai serioase în privinţa scopului acestuia. Considera că armele nucleare păstraseră pacea timp de patruzeci de ani. Apărarea ambelor superputeri se baza pe teoria intimidării, susţinea ea. Aceasta menţinuse stabilitatea, care ar fi putut fi întreruptă de visul unui scut protector.

De multe ori a încercat să polemizeze cu Reagan în stilul ei direct pentru a-l îndepărta de proiect, însă nu a reuşit. Reagan i-a spus consilierului său pe probleme de securitate naţională, Robert McFarlane, că îl trimite în delegaţie, şi l-a detaşat la Londra pentru a o convinge pe Margaret „cel puţin să mai scadă nivelul criticilor... Mi-a ţinut acelaşi discurs pe care i l-a ţinut [şi lui] şi, văzând că nu ajung nicăieri, am adăugat în timpul unei pauze: «Doamnă prim-ministru, preşedintele Reagan consideră că există cel puţin 300 de milioane de dolari care ar putea fi subcontractaţi anual de firmele britanice care sprijină SDI»... A urmat o pauză lungă, apoi, în final, a spus: «Poate că, până la urmă, o să iasă ceva din asta».“[14]

Capitolul 16

„Lasă-i să urască"

Duminică, 26 ianuarie 1986, Bucureşti

ÎN ROMÂNIA LUI Nicolae Ceauşescu, 26 ianuarie era ziua cea mai importantă din calendar. Sărbătorirea Crăciunului era, bineînţeles, interzisă, iar Ziua Eliberării care marca sfârşitul celui de-Al Doilea Război Mondial era o sărbătoare tăcută. 1 Mai era un eveniment important, cu parade uriaşe în toate oraşele mari. Însă ziua dictatorului fusese transformată de către regim într-o comemorare impresionantă a vieţii şi a realizărilor unui singur om. Era ultima zi din an în care majoritatea românilor simţeau cel mai puţin nevoia să sărbătorească; Marele şi Înţeleptul lor Conducător adusese naţiunea în pragul sărăciei. A fi nefericit într-o astfel de zi nu era cel mai înţelept lucru din punct de vedere politic, astfel că oamenii îşi afişau chipul vesel. În România, în ultima perioadă a conducerii lui Ceauşescu, viaţa devenise, în cuvintele unui tovarăş care cândva împărţise cu el aceeaşi celulă la închisoare, „un spectacol permanent jucat de toată ţara în faţa unui singur spectator".[1]

La 26 ianuarie 1986, *Conducătorul* împlinea 68 de ani, însă în milioanele de afişe şi tablouri omniprezente în toată ţara nu arăta cu nici o zi mai bătrân de 42. Poeţii de la curte se întreceau pe prima pagină a tuturor ziarelor. „Mă simt legat să te preamăresc şi să-ţi sărut templul", scria Dumitru Brădescu. Versificatorul preferat al liderului, Adrian Păunescu, scria şi mai linguşitor:

> Nu îl flatăm când îi facem portretul. Îl iubim pentru lupta şi umanitatea sa. Îl iubim pentru că această ţară este liberă sub Soare. Sufletul nostru simte nevoia să îl preamărească.[2]

Ziarul *Luceafărul* scria că aceasta era „o zi crucială în istoria României, în care naţiunea, glorificându-i pe cei aleşi, se glorifică pe ea însăşi". În alte publicaţii, în toate celelalte ediţii speciale, apăreau multe dintre caracterizările obişnuite ale liderului zeificat:

Geniul Carpaţilor
Izvor de lumină
Comoară de înţelepciune
Marele conducător
Genialul cârmaci

Luceafărul dimineţii
Cel mai iubit fiu al poporului
Personalitate excepţională a lumii contemporane

Chiar şi Mao Zedong sau Stalin s-ar fi strâmbat la auzul unor asemenea baliverne. Însă Nicolae Ceauşescu şi soţia lui, Elena, căreia îi plăceau laudele chiar mai mult decât lui, nu aveau simţul umorului sau al ridicolului. Credeau toată avalanşa de linguşeli care se scriau despre ei, şi s-au înconjurat de adulatori şi de curteni care se gudurau pe lângă ei.

Cu câteva săptămâni înainte de ziua lui, „creatorul acestei epoci de reînnoire fără precedent", după cum îl numea pe Ceauşescu ziarul Partidului Comunist, *Scânteia*, a anunţat o nouă serie de raţionalizări la alimente. Întotdeauna atenţi la propria siluetă, el şi Elena nu erau lacomi. El fusese diagnosticat cu diabet la jumătatea anilor 1970 şi avea nevoie de injecţii cu insulină pentru a ţine sub control nivelul de zahăr din sânge. Amândoi considerau că românii erau prea graşi şi au înfiinţat o comisie pentru alimentaţie raţională, care a ordonat o dietă „ştiinţifică": 114 ouă pe an, 20 de kilograme de „fructe şi struguri", 54,88 kilograme de carne, 14,8 kilograme de cartofi, 114,5 kilograme de făină. Teoretic, nu era o dietă rea. Însă practic, cantităţile furnizate erau cu mult sub aceste valori. La jumătatea anilor 1980, obţinerea unei cantităţi suficiente de carne pentru alimentaţie reprezenta un efort imens pentru aproape toate familiile din România. La sfârşitul anului 1985, raţionalizarea pâinii, a laptelui, a ouălor, a cărnii şi a legumelor a devenit şi mai strictă, iar cozile s-au mărit. România avea printre cele mai fertile terenuri din Europa, astfel că trebuia să producă alimente din abundenţă. Aşa şi era. Însă politica economică excentrică a lui Ceauşescu a impus lipsuri intenţionate asupra poporului său. Liderul era hotărât să scape în totalitate de datoria externă, ca modalitate, credea el, de a-şi asigura independenţa.

Luând în considerare povara pe care o reprezentau creditele din Vest în alte zone ale Europei de Est, reducerea nivelurilor împrumuturilor nu era un lucru rău. Însă felul în care a făcut-o Marele Conducător a fost dezastruos. În 1982, a anunţat că până în 1990 avea de gând să plătească toate împrumuturile externe. Pentru asta, i-a stors pe români. Peste trei sferturi din producţia de alimente a naţiunii a fost vândută în străinătate. Energia a fost strict raţionalizată, pentru a putea fi vândută în Italia şi în Germania de Vest. Românii aveau voie să folosească un singur bec de 40 de waţi per cameră, atunci când exista electricitate. Încălzirea electrică era permisă doar două ore pe zi, iar glumele sinistre erau foarte răspândite: „În România, ce e mai rece decât apa rece? Apa caldă". În iernile aspre, mulţi vârstnici mureau în propriile apartamente de hipotermie, destul de răspândită printre săracii Europei de Vest. Un fenomen românesc obişnuit îl reprezenta numărul de tineri asfixiaţi cu gaz în propriile locuinţe. Nu pentru că doreau să se sinucidă, ci pentru că îşi lăsau aragazul aprins ca să se încălzească şi adormeau. Gazul era tăiat, apoi revenea mai târziu, când ei încă dormeau.

Puţine străzi erau luminate noaptea. Chiar şi bulevardele mari ale Bucureştiului, care cândva a fost supranumit Micul Paris, erau părăsite şi pustii după lăsarea serii. Ultima proiecţie la cinematograf se făcea la ora 17:00. Bucureştiul fusese renumit pentru cafenelele şi viaţa sa de noapte. Acum nu mai existau baruri şi cafenele, ci doar câteva restaurante, frecventate de birocraţii din partid şi de familiile lor, şi hoteluri unde erau cazaţi cei câţiva vizitatori străini care aveau voie să intre în ţară. Ceauşescu avea în plan să reducă consumul de petrol. Unul dintre anunţurile pe care le-a făcut imediat după ce a împlinit 68 de ani, în primăvara anului 1986, a fost că va lansa un program de creştere a cailor, pentru a înlocui transportul care avea nevoie de prea multă benzină. La fermele în care, în anii 1960 şi 1970 se folosiseră tractoare, în 1980 recolta era strânsă cu coasa şi cu secera. Liderul trimitea România în secolul trecut sau în cel de dinaintea lui. Pentru a maximiza producţia de resurse naturale, printre care petrolul, gazele naturale şi produsele agricole, a instituit un sistem de lucru prin rotaţie, obligând oamenii să lucreze şi duminica, şi în zilele de sărbătoare, un sistem asemănător cu aşa-zisa *corvée* din Franţa de dinainte de 1789.

Ţara trăia în frică şi în umbra zvonurilor mai mult decât orice alt stat din spatele Cortinei de Fier. Ceauşescu îl admira deschis pe Stalin, la a cărui înmormântare a participat şi la care a fost văzut plângând. România era statul poliţienesc cel mai brutal din întregul bloc estic, condus într-o manieră românească unică. Stasi din Germania de Est avea ca scop să păstreze ordinea, însă folosea metode teribile pentru a-şi distruge victimele. Securitatea a fost proiectată pentru a sădi frica. Liviu Turcu, fost ofiţer superior în această organizaţie, ştia din interior modul în care funcţiona aceasta, până când a dezertat, la jumătatea anilor 1980. „Imaginaţi-vă un aparat imens care răspândeşte zvonuri, frică şi teroare, o atmosferă în care oamenii să simtă că dacă încearcă cel mai mic lucru ce poate fi considerat un act de nesupunere în faţa lui Ceauşescu vor dispărea", povestea el. „Era o teroare psihologică care paraliza populaţia României, iar elementul de dezinformare cel mai important era zvonul, răspândit deliberat de Securitate, că unul din patru români era informator al Securităţii." Securitatea avea rădăcini atât de adânci în rândurile populaţiei şi semănase atât de multă neîncredere, încât chiar e posibil ca acel zvon să fi fost adevărat. Adevărat sau nu, oamenii nu aveau de gând să-l testeze. Nu numărul agenţilor sau al informatorilor era lucrul cel mai important. Securitatea răspândea vorba despre omniprezenţa şi infailibilitatea sa prin aluzii şi mistificare. Oamenii credeau şi se supuneau. „Ei – fantomele – nu mai trebuiau să stea cu ochii pe oameni dacă toţi *credeau* că sunt urmăriţi", spunea Alex Şerban, profesor într-un orăşel din apropierea Bucureştiului, în anii 1980. „Acesta era printre lucrurile cele mai sinistre."[3]

Teoretic, nu era ilegal ca românii să vorbească cu străinii. Însă toate conversaţiile trebuiau raportate la miliţie în maximum 24 de ore. Interogatoriul şi hărţuirea inevitabile de după aceea îi descurajau pe oameni să mai primească vizitatori. În România nu exista Carta 77, Solidaritatea, KOR sau Cercul Dunării.

Existau câţiva scriitori disidenţi, dar nu s-au format grupuri de opoziţie. S-a încercat formarea unui astfel de grup la jumătatea anilor 1980, cu numele simplu de Forumul Antitotalitar. Era alcătuit din trei familii. Liderul său, Viorel Hâncu, explica: „Dacă am mai fi primit pe cineva în grup, atunci ne-am fi expus infiltrărilor Securităţii."[4]

Ceauşescu a tratat cu violenţă problema tulburărilor muncitoreşti. Minerii din Valea Jiului au intrat în grevă în 1977, cerând salarii mai mari şi condiţii mai bune de lucru. La început, liderul a fost maleabil, a negociat şi a aprobat cererile minerilor. La câteva săptămâni după ce minerii s-au întors la lucru, i-a luat pe liderii grevei, pe unii i-a executat, iar pe ceilalţi i-a închis. Anul următor, creşterea salariilor a fost anulată. Zece ani mai târziu, muncitorii de la fabrica de autocamioane Steagul Roşu din Braşov au intrat în grevă. Ceauşescu a folosit aceeaşi tactică. Nu citise din clasici, însă îl cita des pe împăratul Caligula în faţa consilierilor săi: „Mai bine să fii temut decât iubit". Şi-a îndepărtat imediat favoriţii. Ion Iliescu era un oficial în ascensiune al Partidului Comunist, luat în vizor pentru poziţii înalte. Ministru al tineretului când avea 30 de ani, la 40 a devenit şef al propagandei de partid. Era un invitat obişnuit la cină al familiei Ceauşescu şi juca şah cu conducătorul, pe care îl lăsa întotdeauna să câştige. Când, în 1971, a auzit zvonuri care îl dădeau pe Iliescu drept următorul conducător, Ceauşescu l-a exilat pe tânăr în funcţii nesemnificative din provincie. Mai târziu i-a permis să revină în Bucureşti, însă l-a repartizat la o editură care publica manuale tehnice.

Nimeni nu cunoştea exact câţi deţinuţi politici existau; numărul lor nu a fost niciodată centralizat, cu toate că existau statistici despre toate domeniile de activitate din ţară. De asemenea, nimeni nu ştia exact ce anume reprezenta crimă politică. Totul depindea de toanele Conducătorului. În 1982, fără nici un motiv specific, a început o campanie împotriva practicanţilor de yoga. O tânără studentă la Medicină din Bucureşti, care se întorcea de la o oră de exerciţii, a fost bătută de Securitate şi i s-a spus să înceteze să mai practice yoga. Ea a ascultat, după ce şi-a dat seama că patru ofiţeri din poliţia secretă continuau să o urmărească permanent. Efectul a fost cel dorit. După ce s-a ştiut că yoga era considerată un afront politic, aceasta a dispărut din România.

Oamenii nu puteau găsi consolare în religie. Ceauşescu corupsese bisericile, cu toate că avea nenumăraţi complici în rândurile preoţilor şi rabinilor. Episcopii ortodocşi şi liderii protestanţi, printre care Gyula Nagy şi László Papp, care proveneau din minoritatea maghiară din Transilvania, erau compromişi din cauza relaţiilor lor apropiate cu Securitatea. La fel ca est-germanii, românii încurajau transportul uman al exilaţilor politici. Ceauşescu nu putea cere aceeaşi sumă ca Erich Honecker; România primea aproximativ 10 000 de dolari pentru fiecare german „vândut" Republicii Federale şi pentru fiecare evreu trimis în Israel. Odată, Ceauşescu i-a explicat lui Ion Pacepa, şeful serviciilor române de contraspionaj, care a fugit în SUA, că „petrolul, evreii şi germanii sunt cele mai

importante exporturi ale noastre". Liderii minorităţii germane, secuii şi Moses Rosen, rabinul-şef, erau complici la acest tip de comerţ şi la alte înţelegeri cu regimul.

În România nu exista aproape nici o publicaţie ilegală. În toată ţara erau doar câteva copiatoare, majoritatea în birourile partidului şi ale guvernului. Printr-o lege dată în mai 1983, toate maşinile de scris trebuiau înregistrate la miliţie, iar câte un eşantion cu caracterele tipografice pentru toate aceste aparate din România era păstrat la dosar, pentru a putea fi depistat. Decretul prin care s-a stabilit această lege oferă o imagine asupra vieţii din România lui Ceauşescu:

> Închirierea sau împrumutul maşinii de scris este interzis. Toţi proprietarii maşinilor de scris trebuie să aibă autorizaţie de la miliţie, care poate fi emisă doar după o cerere prealabilă. Toate persoanele fizice care deţin maşini de scris trebuie, în următoarele zile, să depună cererea pentru această autorizaţie. Cererea, în scris, trebuie trimisă la miliţia municipală sau orăşenească, în funcţie de locul de rezidenţă al aplicantului, şi trebuie să furnizeze următoarele detalii: numele şi prenumele aplicantului; numele părinţilor; locul şi data naşterii; adresă; profesie; locul de muncă; tipul şi modelul maşinii de scris; cum a fost obţinută (achiziţie, cadou, moştenire); şi scopul pentru care este utilizată. Dacă aplicaţia se aprobă, aplicantul va primi autorizaţia pentru maşina de scris într-un interval de 60 de zile. La data specificată, proprietarul maşinii de scris trebuie să raporteze maşina de scris la miliţie pentru a furniza un eşantion al caracterelor tipografice. Un astfel de eşantion trebuie furnizat anual, mai exact în primele două luni ale anului, şi, de asemenea, după fiecare reparaţie a maşinii de scris. Dacă aplicaţia se refuză, aplicantul poate face apel, într-un interval de 60 de zile, la miliţia locală. Dacă apelul se respinge, maşina de scris trebuie vândută într-un interval de 10 zile (cu chitanţă) sau oferită drept cadou unei persoane care posedă autorizaţia necesară. Toţi cei care doresc să cumpere o maşină de scris trebuie întâi să aplice pentru autorizaţie. Toţi cei care moştenesc maşini de scris sau le primesc cadou trebuie să aplice imediat pentru autorizaţie. Maşinile de scris defecte, care nu mai pot fi reparate, trebuie trimise la un punct de colectare pentru astfel de materiale, însă doar după ce tastele, cifrele şi semnele maşinii de scris au fost predate la miliţie. Dacă proprietarul maşinii de scris îşi schimbă adresa, trebuie să raporteze acest lucru la miliţie în interval de cinci zile.[5]

Scriitorii izolaţi care criticau regimul vorbeau uneori deschis, fără frică. Doina Cornea, specialistă în literatură franceză la Universitatea din Cluj, în nord-vestul României, a petrecut mulţi ani în arest la domiciliu. Spunea că regimul lui Ceauşescu „zdrobea fiinţa interioară a oamenilor, le umilea aspiraţiile şi cererile legitime, le umilea conştiinţa şi îi silea prin teroare să accepte minciuna ca adevăr şi adevărul ca minciună". Minciunile erau minore sau importante – existau chiar şi în previziunile meteorologice. În România, temperatura nu scădea niciodată oficial sub 10°C, nici chiar atunci când pământul era acoperit

de gheaţă şi zăpadă, deoarece legea prevedea ca, în aceste condiţii, încălzirea din clădirile publice să funcţioneze.

În toate locurile de muncă unde existau câteva sute de angajaţi, exista o persoană de legătură a Securităţii, angajată cu normă întreagă sau cu jumătate de normă, alături de informatorii neoficiali dornici să-şi spioneze colegii. Domeniile mai sensibile aveau mai mulţi spioni. De exemplu, la televiziunea naţională controlată de stat, Securitatea avea un întreg „departament de protocol", a cărui misiune era să se asigure că Nicolae Ceauşescu apărea în cea mai bună lumină posibilă. Editorii de film erau urmăriţi atent de către poliţia secretă. „Toate pauzele involuntare ale lui Ceauşescu, bâlbâielile, ezitările şi grimasele acestuia trebuiau eliminate înainte de difuzare", povestea un director executiv de la televiziune. „Asta însemna ore de lucru suplimentar. Fragmentele de film eliminate erau adunate de către Securitate şi distruse, pentru ca nu cumva să ajungă la cine nu trebuia." Producătorul TV Nicolae Melinescu a încălcat o dată instrucţiunile, iar consecinţele au fost grave. „A existat o situaţie în care o secvenţă era cu câteva secunde prea lungă, iar în ea, Ceauşescu făcuse doar greşeli. Se scărpina, clipea, se bâlbâia, şi totul fusese păstrat. Atunci s-a dezlănţuit iadul... Eu am fost cel învinuit şi am fost pedepsit... mi s-a tăiat salariul timp de trei luni. Era rău, unul dintre cele mai rele lucruri care ţi se puteau întâmpla." Elena ţinea la fel de mult la imaginea ei de Mamă a Naţiunii: „Exista o listă imensă cu lucruri permise şi nepermise în momentul în care o înregistram. Cel mai important era că niciodată nu trebuia prezentată din profil, deoarece avea un nas uriaş şi oricum nu era o femeie frumoasă". Departamentul de propagandă al partidului dăduse instrucţiuni clare ca înălţimea medie a lui Ceauşescu (aproximativ 1,60 m) să nu fie niciodată scoasă în evidenţă în filmări. Când în compania lui se aflau invitaţi oficiali mai înalţi decât el, aceştia trebuiau filmaţi astfel încât diferenţa de înălţime să fie redusă la minim; preşedintele Valéry Giscard d'Estaing era mult mai înalt decât liderul român. Nu au fost prezentaţi niciodată unul lângă altul în picioare. Toate ziarele au angajat un redactor care avea o misiune esenţială: să se asigure că nu exista niciodată o greşeală de ortografie în numele lui Ceauşescu.[6]

Viitorul despot al României s-a născut în micul sat Scorniceşti, din Oltenia, în sudul României. Mama lui, Alexandra, şi tatăl lui, Nicolae Andruţă, erau ţărani cu venituri medii, şi probabil ar fi dus-o mai bine dacă tatăl nu cheltuia banii pe băutură, spre nefericirea soţiei şi a celor şapte copii. Pe trei dintre fiii săi i-a numit Nicolae deoarece era atât de beat când a mers în oraşul cel mai apropiat pentru a înregistra nou-născuţii, încât acela era singurul nume de băiat pe care şi-l amintea. Tânărul Ceauşescu a fost un elev slab, însă învăţătorii din şcoala primară au remarcat că avea o inteligenţă vicleană şi un temperament aproape de necontrolat. Educaţia lui formală s-a încheiat când avea 14 ani şi a plecat să locuiască împreună cu una dintre surorile lui mai mari, căsătorită la Bucureşti. A devenit ucenic de cizmar şi a căpătat vederi radicale parţial din cauza cumnatului său socialist şi parţial datorită vieţii oferite de mişcarea radicală de stânga. După

cum spunea un contemporan de-al său: „Era atras mai mult de violenţă decât de ideologie... îi plăcea să se afle pe străzi, în mijlocul acţiunii".

În anii 1930, România şchiopăta dintr-o criză în alta, în timpul domniei corupte şi decadente a lui Carol al II-lea, care era implicat în diverse înţelegeri financiare dubioase şi avea o viaţă amoroasă asemănătoare unui serial melodramatic. Legătura lui cu Magda Lupescu, o femeie divorţată, a umplut paginile de bârfă nu doar în presa română, ci şi în cea europeană. În timpul domniei lui, binecunoscuta Gardă de Fier a căpătat şi mai multă influenţă în viaţa publică, iar tânărul Ceauşescu a devenit bătăuş de stradă pe motive politice, împotriva bandiţilor de dreapta. A fost arestat prima dată în 1933, înainte să împlinească 16 ani, iar în următorii 12 ani a intrat şi a ieşit în mod regulat din închisoare. Apartenenţa la Partidul Comunist era ilegală, iar Ceauşescu a primit educaţie de la intelectualii marxişti care erau în închisoare alături de el. Printre alte lucruri, a fost învăţat să-şi controleze bâlbâiala, însă, în anii de mai târziu, când era nervos, obosit sau stresat, aceasta i-a revenit. În timp ce învăţa de la ei, s-a dovedit, la rândul său, foarte util, îndeplinind comisioane, şterpelind mâncare şi reuşind să găsească modalităţi de comunicare cu lumea exterioară.

După ce a ieşit din închisoare, în 1938, la o întâlnire a Ligii Tineretului Comunist a întâlnit-o (şi s-a îndrăgostit la prima vedere) pe o tânără brunetă, foarte atrăgătoare, pe care prietenii o strigau „Păsărica". Era Elena Petrescu, cu un an mai în vârstă decât el şi cu o provenienţă asemănătoare cu a lui. Un bărbat pudic, Ceauşescu nu s-a uitat niciodată la altă femeie. Ea era mai experimentată în dragoste şi mai sigură; înainte să se căsătorească avusese mai multe relaţii. El a fost închis din nou înainte ca ei să-şi poată duce mai departe relaţia, însă curând după ce a ieşit din închisoarea de la Târgu-Jiu, la sfârşitul războiului, s-au întâlnit din nou şi s-au căsătorit.

Sovieticii au format un guvern-marionetă pe domeniul lor românesc, iar Stalin l-a numit în fruntea noului regim comunist pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, un bărbat rece, abil, un tactician politic calculat şi cu mare experienţă. Ceauşescu fusese coleg de închisoare cu Gheorghiu-Dej şi îi admira inteligenţa şi brutalitatea. Acesta a început să-l folosească pe Ceauşescu, care avea unele abilităţi politice şi diplomatice naturale, şi talentul de a aplica tactici de hărţuire pentru a obţine ce voia. A fost numit responsabil cu înfiinţarea unei armate comuniste, iar, mai târziu, a avansat în rândurile partidului. De multe ori făcea munca murdară pentru lider, printre care coordonarea de epurări şi vânătorile de vrăjitoare specifice comunismului în stil sovietic. Naviga prin lumea instabilă a politicii balcanice cu mai mare dexteritate decât mulţi intelectuali abili, mai inteligenţi şi mai sofisticaţi decât el. După moartea lui Gheorghiu-Dej – în 1965, în dureri cumplite provocate de cancer – nu părea evident că Ceauşescu va fi ales pentru a-l succeda în funcţie. În timp ce rivalii mai vechi complotau şi se distrugeau între ei, el a fost privit drept un candidat de compromis.

Iniţial a oferit o imagine liberală. A slăbit uşor cenzura, a încurajat într-o oarecare măsură întreprinderile private, iar în primii ani de conducere se părea

că va aduce un suflu nou. De multe ori dădea impresia mai degrabă de lider naţionalist decât de comunist inflexibil. Însă s-a transformat radical după o lungă vizită de stat în Coreea de Nord şi China, la sfârşitul anului 1971. A rămas foarte impresionat de stilul personal de conducere al lui Kim Ir Sen şi Mao Zedong, de statutul de cult de care se bucurau, de adunările imense din Pekin şi Pyongyang, cu sute de mii de oameni care purtau portretele liderului şi îl tratau ca pe un zeu. Simţea că merita aceeaşi adulaţie la Bucureşti, unde era convins că poporul îl iubea, însă trebuia să o arate mai mult. S-a întors cu o viziune mai dură şi a aplicat metodele staliniste necruţătoare. S-a întors împotriva duşmanului tradiţional al României, marea minoritate maghiară din Transilvania. A introdus legi noi prin care era interzisă predarea limbii maghiare în şcoli şi menţinerea de centre culturale. Cheltuia sume din ce în ce mai mari pentru Securitate. În mod selectiv, îşi executa sau aresta oponenţii, transformând România în statul cel mai nefericit şi mai sărac din Europa de Est.[7]

Dacă Ceauşescu era din ce în ce mai detestat în propria lui ţară, străinătatea îl iubea. Era comunistul preferat al Vestului, chiar dacă îşi brutaliza propriul popor. Motivul era simplu. Încerca să urmeze o cale cât mai independentă de Uniunea Sovietică, iar în Războiul Rece doar asta conta. Predecesorul său, Gheorghe Gheorghiu-Dej, jucase cartea naţionalismului şi câştigase. Negociase o înţelegere care îndepărtase trupele sovietice de pe teritoriul românesc şi, cu toate că a rămas membră loială a Pactului de la Varşovia, România vorbea uneori cu propriul său glas. Ceauşescu a urmat acelaşi model. Chiar înainte ca trupele Pactului de la Varşovia să invadeze Cehoslovacia, în 1968, a plecat la Praga pentru a-i oferi sprijin lui Alexander Dubček. A refuzat să lase trupele române să ia parte la invazie şi a condamnat deschis amestecul Uniunii Sovietice în problemele altor state socialiste. Dorea ca economia României să fie mai puţin dependentă de Rusia şi a început negocieri cu Vestul pentru îmbunătăţirea relaţiilor.

Liderii lumii libere se înghesuiau să se împrietenească cu acest comunist care îndrăznise să se ridice împotriva Moscovei. Nu credeau că pot scoate România din strânsoarea Moscovei, însă considerau că dacă îl încurajau pe Ceauşescu să manifeste şi mai multă independenţă, acest lucru i-ar încurca foarte mult pe sovietici. A primit onoruri şi medalii şi a fost invitat în vizite de stat în capitalele occidentale. A mers la Paris şi a stat la Elysée. Preşedintele francez Giscard d'Estaing le-a avertizat pe următoarele gazde din Londra despre tendinţa grupului român de a fura brichete, scrumiere şi ornamente de toate felurile şi a sugerat că, dacă britanicii doreau să-şi păstreze obiectele, atunci ar trebui să le ascundă sau să le fixeze în podea.

În timpul vizitei lui Ceauşescu la Palatul Buckingham, în iunie 1978, regina Elisabeta II a fost amuzată când i s-a spus că, în acea dimineaţă, preşedintele român şi consilierii săi au ţinut întâlnirea în grădină deoarece au presupus că toate dormitoarele din palat aveau microfoane. La recepţia oficială, regina a declarat: „Noi, în Marea Britanie, suntem impresionaţi de poziţia hotărâtă pe care

aţi luat-o în favoarea... independenţei. Astfel, România deţine o poziţie distinctă şi joacă un rol semnificativ în politica mondială. Personalitatea dumneavoastră, domnule preşedinte, ca om de stat cu renume mondial, experienţă şi influenţă, este recunoscută în mare măsură". Margaret Thatcher a vorbit şi ea. A spus că era „impresionată de personalitatea preşedintelui Ceauşescu... şi am rămas cu impresia că este liderul... unui stat dornic să dezvolte relaţii de cooperare cu alte naţiuni."[8] Ceauşescu a primit titlul onorific de cavaler şi alte câteva medalii.

Setea Elenei pentru onoruri era chiar mai disperată decât a lui. Cu toate că nivelul său de educaţie era scăzut – fusese dată afară din şcoală la vârsta de 14 ani –, în cele din urmă, a obţinut o diplomă în chimie. Dorea să fie luată în serios ca om de ştiinţă. Soţul ei o numise directorul ICEHCM, laboratorul de cercetare chimică cel mai important al României, cu toate că nu era calificată nici măcar pentru un post minor acolo, cu atât mai puţin pentru unul de conducere. Când a fost planificată vizita la Londra, consilierii ei au încercat să obţină pentru ea distincţia FRS, cel mai important premiu britanic din domeniul ştiinţei. A fost refuzată. Au încercat să obţină titluri onorifice de la Oxford şi Cambridge, dar ambele universităţi au respins cererea. A primit un titlu de cercetător din partea Institutului Regal de Chimie şi un grad onorific de la Polytechnic of Central London. La ceremonia de decernare a premiului, Sir Richard Norman, preşedintele institutului, i-a lăudat contribuţia în domeniul „chimiei macromoleculare experimentale, mai ales în domeniul polimerizării stereospecifice a izoprenului, al stabilizării cauciucurilor sintetice şi al copolimerizării". Mircea Corciovei, chimistul român care a făcut, de fapt, cercetarea sub numele ei, a mărturit: „Ni s-a spus: nici o lucrare nu poate fi scrisă sau publicată, nici un discurs de la vreo conferinţă nu poate fi citit fără ca numele Elenei Ceauşescu să apară în prim-plan. Noi nu am văzut-o niciodată, nu am auzit nimic de la ea, nici în timpul cercetării, nici după aceea. Niciodată nu ne-a recunoscut existenţa. Scriam hârtii ce conţineau cuvinte pe care ştiam că ea nici măcar nu le putea pronunţa, cu atât mai puţin să le înţeleagă."[9]

Ceauşescu era personajul principal al biografiilor linguşitoare, nu doar în România, ci şi în Europa de Vest. O astfel de lucrare publicată în Marea Britanie, în 1983, avea ca prefaţă un „interviu" realizat de editor, fost membru al parlamentului şi, ulterior, magnat căzut în dizgraţie din domeniul jurnalismului, Robert Maxwell; una dintre primele întrebări era: „Domnule preşedinte, deţineţi de aproape 18 ani funcţia politică şi de stat cea mai înaltă din România, fapt pentru care vă felicităm cu căldură. Ce credeţi că v-a făcut atât de popular printre români?"[10]

În SUA era la fel de acoperit cu onoruri şi laude. Preşedintele Gerald Ford a spus: „Influenţa preşedintelui Ceauşescu pe scena internaţională... este remarcabilă". Jimmy Carter a declarat: „Prestigiul său a depăşit graniţele României şi Europei... Întreaga lume îl apreciază şi îl priveşte cu admiraţie". Nici măcar comportamentul său excentric nu i-a făcut pe americani să înceteze să-l mai privească astfel. În timpul unei vizite de trei zile în SUA, în 1979, a plecat

de la un dineu organizat în cinstea sa în New Orleans deoarece a considerat o aluzie faptul că un cardinal care stătea la masă cu el a spus o rugăciune înainte de masă. În ultima sa după-amiază în America, a avut o întâlnire cu primarul oraşului New York, Edward Koch. În faţa hotelului din Manhattan unde stătea grupul lui Ceauşescu avea loc o mică demonstraţie a unui grup de exilaţi maghiari. La jumătatea întâlnirii, Koch a spus: „Domnule preşedinte, câţiva prieteni de-ai mei demonstrează în stradă împotriva dumneavoastră şi mi-au spus că nu le oferiţi maghiarilor din Transilvania libertate de religie şi culturală. E adevărat?" Ceauşescu s-a înfuriat. S-a întors către oficialul diplomatic american care îl însoţea în timpul vizitei şi a întrebat: „Ce are de spus Departamentul de Stat despre asta? Cum îşi permite să îmi vorbească aşa?" I s-a răspuns că, indiferent de politicile guvernului federal, primarul New York-ului avea dreptul să spună ce dorea. Conducătorul s-a înfuriat şi mai tare. A ordonat întoarcerea imediată a grupului la Bucureşti. Totuşi, exista o mică problemă. Elena se afla la Cartier, unde i se oferise un tur personalizat, şi a insistat să mai rămână acolo încă trei ore şi jumătate. Au zburat spre casă la ora stabilită iniţial. Patru ani mai târziu, George Bush, pe atunci vicepreşedinte, a venit la Bucureşti şi, după mai multe ore de discuţii cu Ceauşescu, a anunţat că acesta era „unul dintre comuniştii buni".[11]

Românii, cu umorul lor cinic, îl numeau „socialism de cumetrie". Ceauşescu umplea posturile de vârf din ţară şi din partidul de la putere cu fraţi, nepoţi, nepoate, cumnaţi şi nurori. Unul dintre fraţii lui mai mari, Nicolae Andruţă, era locotenent-general şi om de legătură de bază în Ministerul de Interne şi în cadrul serviciilor de securitate. Alt frate, Ilie, era ministru adjunct al apărării şi, alături de alt frate, Marian, conducea o afacere secretă cu arme: vindeau rachete şi sisteme electronice de comunicaţii fabricate de sovietici americanilor, care, în schimb, ofereau României armament fabricat în Vest, care după aceea trecea la sovietici. Alt frate, Florea, era ochii şi urechile liderului la ziarul partidului şi redactor la *Scânteia*. Cumnatul său preferat, Gheorghe Petrescu, era prim-ministru adjunct. Cumnaţii Ilie Verdeţ şi Manea Mănescu deţineau funcţii înalte de partid. Nepoata sa preferată, Maria, a primit funcţia de preşedinte al organizaţiei Crucea Roşie din România. Însă consilierul său cel mai apropiat era întotdeauna Elena, care primea din ce în ce mai multă putere. La începutul anilor 1980, ea era desemnată la conducerea ţării când el era plecat în vizite externe. România nu a fost niciodată o dictatură împărţită; Elena ocupa locul al doilea, însă devenea tot mai rea şi mai arogantă, iar el avea foarte mare încredere în ea. Elena obişnuia să-i spună: „Sunt singura persoană în care poţi să ai încredere cu adevărat". Se pare că el era speriat de accesele ei de furie. „Îi era frică de ea, sunt sigur", spune istoricul partidului, Ion Ardeleanu, care îi cunoştea bine pe amândoi. „Dacă întârzia la masă sau la o întâlnire cu ea, se uita la ceas şi începea să transpire şi să se bâlbâie."[12]

Nu au avut noroc de copiii lor. Cel mai mare, Valentin, a fost adoptat de mic, în 1948, şi a încercat de la o vârstă fragedă să păstreze distanţa faţă

de părinţii lui. Era fizician, recunoscut pentru propriile merite, licenţiat la Colegiul Imperial din Londra. Părinţii lui s-au împotrivit căsătoriei acestuia cu Iordana Borilă, în parte pentru că era evreică, dar, mai ales, pentru că era fiica unuia dintre rivalii lui Ceauşescu în luptele din interiorul partidului din anii 1960. Petre Borilă avea un trecut romantic ca luptător în Războiul Civil spaniol, în timp ce Ceauşescu lâncezea în închisori. Valentin şi soţia lui locuiau într-un apartament modest cu două camere într-un cartier din Bucureşti, la fel ca toţi românii obişnuiţi, şi li s-au retras toate privilegiile nomenclaturii. El lucra la Institutul de Fizică. Căsătoria nu a durat, însă Valentin nu a fost iertat niciodată. S-a ţinut departe de politică, însă odată a spus: „Puterea absolută corupe în mod absolut, însă şi supunerea corupe".

Fiica lor naturală, Zoia, născută în 1950, a încercat şi ea să se revolte, dar povestea ei e şi mai tristă. Era un matematician strălucit şi, în timp ce era studentă la Universitatea din Bucureşti, şi-a dat seama care erau condiţiile de viaţă ale oamenilor din România. S-a îngrozit. În 1974, a încercat să fugă cu prietenul ei. Însă Securitatea a găsit-o.* După aceea, după cum le povestea Zoia prietenilor, s-a simţit ca într-o capcană.

A avut loc o întorsătură ciudată de situaţie în furia şi dorinţa de răzbunare a cuplului conducător. Ei învinuiau Institutul de Matematică din Bucureşti, unde Zoia studia pentru doctorat. Ceauşeştii erau convinşi că acolo încurajau „mentalitatea boemă" a singurei lor fiice, aşa că pur şi simplu au închis Institutul, dispersând personalul în alte direcţii. Foarte curios, i-au lăsat pe unii dintre cei mai importanţi angajaţi ai institutului să părăsească ţara. Matematica era una dintre puţinele specializări ştiinţifice în care românii aveau rezultate excepţionale. Acest lucru s-a schimbat, deoarece peste 100 de matematicieni importanţi au fugit în Vest. Zoia s-a întors fără tragere de inimă în sânul familiei şi, din când în când, încerca să discute cu părinţii ei despre cozile la alimente şi despre sărăcia generală din ţară, „însă nu mă ascultau niciodată", spunea ea. A devenit un personaj solitar şi izolat şi s-a apucat de băutură.

---

* Cei doi Ceauşeşti urmăreau îndeaproape şi se amestecau în relaţiile copiilor lor. Pentru o perioadă scurtă de timp, în anii 1970, Zoia se întâlnea cu Petre Roman, fiul unui oficial comunist din conducere, un student strălucit şi cu relaţii bune, care, după Revoluţie, avea să devină cel dintâi prim-ministru al României postcomuniste. Mai ales Elena era împotriva acestei relaţii. I-a telefonat lui Walter Roman, tatăl lui Petre, şi a cerut ca cei doi să se despartă. „Îmi ajunge un evreu în familie", i-a spus ea, referindu-se la soţia fratelui său, care era evreică. Ea şi Roman l-au trimis pe tânăr la studii în străinătate, iar relaţia s-a rupt. Elena i-a găsit fiului preferat, Nicu, o fată după standardele ei, Poliana Cristescu. Însă căsătoria era ultimul lucru pe care şi-l dorea fiul libertin al lui Ceauşescu. Ceremonia a fost ţinută de primarul Bucureştiului, iar la ea au participat familia şi câţiva şefi de partid. Imediat după aceea, când cei doi semnau în registrul stării civile, el s-a întors către proaspăta lui soţie şi i-a spus: „Acum, du-te şi locuieşte cu mama... ea trebuie să doarmă cu tine, pentru că *ea* te-a ales".

Prinţul încoronat era Nicu, un alt fiu natural, născut în 1951. Era mult mai puţin serios decât fraţii lui, iar în tinereţe nu părea să-i pese de altceva decât să se bucure de privilegiile pe care le primise la naştere. Era un playboy care avusese aventuri în Bucureşti şi în capitalele străine, îi plăcea să conducă maşini de viteză şi, la fel ca sora lui, începea să devină alcoolic. Însă era fiul preferat al Ceauşeştilor, iar aceştia îi ofereau atenţie în exces. Pe măsură ce a înaintat în vârstă, a renunţat la vechile obiceiuri, dar a continuat să bea mult, o slăbiciune care, în cele din urmă, i-a fost fatală. A primit îndatoriri politice şi a condus o provincie întreagă din nordul României. Era pregătit de părinţi pentru a fi succesor la funcţia supremă, aceştia sperând la o dinastie comunistă conducătoare.*[13]

În România populară, femeile sufereau cel mai mult. În 1986, de ziua lui, Ceauşescu a anunţat o nouă lege prin care avortul era interzis pentru femeile sub 45 de ani. În ultimii 20 de ani, interdicţia a funcţionat pentru toate femeile sub 40 de ani, însă legea a fost înăsprită deoarece liderul considera că cea veche nu funcţiona. Ceauşeştii visau să crească populaţia României de la 23 de milioane de locuitori la 30 de milioane. A lansat campania în 1966, printr-un decret care transforma sarcina în politică de stat. La jumătatea anilor 1980 spunea: „Fetusul este proprietatea întregii societăţi. Toţi cei care se feresc să facă copii sunt dezertori care abandonează legile continuităţii naţionale". România era singura ţară din blocul socialist cu legi împotriva avortului, care, în Europa de Est, era privit ca măsură anticonceptională. În România, contracepţia era interzisă, în şcoli nu se făcea educaţie sexuală, iar vârsta minimă de căsătorie pentru fete fusese redusă la 15 ani.

La început, rata natalităţii a atins cote uriaşe, însă după aproximativ trei ani a început să scadă simţitor, iar Ceauşescu a trecut la metode barbare. Femeile erau obligate să meargă la controale medicale din trei în trei luni. Erau luate de la locul de muncă şi duse la clinici de către grupuri înarmate de oficiali, porecliţi miliţia menstruală. Acolo, de obicei în prezenţa unui ofiţer de Securitate, erau examinate pentru a se căuta semne de sarcină sau dovezi ale unor eventuale avorturi. Femeile însărcinate care nu năşteau în timpul potrivit erau de obicei chemate la miliţie pentru interogatoriu. Femeile care pierdeau

---

* Zoia Ceauşescu a fost închisă timp de opt luni după revoluţie, însă după ce a fost eliberată nu a reuşit să-şi găsească o slujbă. Casa i-a fost confiscată, iar în ultimii ani de viaţă a locuit în camera de oaspeţi a unor prieteni. A murit de cancer la plămâni în 2006. Nicu a petrecut doi ani şi jumătate în închisoare. Din când în când era citat la tribunal ca să justifice acţiunile părinţilor lui. A murit de ciroză la ficat în 1996. În momentul scrierii acestei cărţi, Valentin trăia. După revoluţie i-a criticat des pe părinţii lui; a petrecut nouă luni în închisoare, însă acuzaţiile împotriva lui au fost retrase. A fost implicat într-un lung litigiu cu autorităţile române postcomuniste. El a pretins că acestea au confiscat proprietăţi care au aparţinut de drept familiei Ceauşescu, indiferent de ce ar fi făcut părinţii lui cât au fost la putere. A pierdut.

sarcina erau suspectate că își aranjaseră intenționat avortul. În cartierele în care rata natalității scădea, doctorii erau pedepsiți, astfel că au început să măsluiască cifrele. „Dacă în cartierul nostru murea un copil, noi pierdeam 25% din salariu, însă nu era vina noastră", povestește un doctor din București, Geta Stănescu.*

După cum era de așteptat, aveau loc avorturi ilegale. Rata mortalității de la aceste avorturi era mai mare decât oriunde în Europa. Aceste operații se desfășurau în condiții înfiorătoare. Spitalul Municipal din București se confrunta anual cu aproximativ 3 000 de avorturi eșuate, dintre care 200 de femei aveau nevoie de operație urgentă. Multe alte femei erau prea îngrozite să meargă la spital. Peste 1 000 de femei mureau anual în București din cauza întreruperilor de sarcină greșite. Avorturile ilegale costau de obicei salariul mediu pe două, până la patru luni. Dacă nu reușeau, frica le împiedica de obicei pe femei să recurgă la ajutor medical. „Femeile erau atât de înspăimântate să vină la spital, încât atunci când ajungeam să le consultăm noi era deja prea târziu", povestește doctorul Alexandru Anca de la Spitalul Municipal. „De multe ori mureau acasă." Pe măsură ce condițiile s-au înrăutățit, în anii 1980, iar țara se îndrepta spre sărăcie, mortalitatea infantilă a crescut rapid, la 25 de morți la 1 000 de nașteri, de trei ori mai mult decât media europeană. Din nefericire, altă creștere a înregistrat-o numărul orfelinatelor de stat, care, la jumătatea anilor 1980, adăposteau aproximativ 100 000 de copii abandonați, pe care familiile lor nu doreau sau nu voiau să-i crească. În particular, între prieteni, oamenii numeau Bucureștiul „Paranopolis". Însă cu cât românii deveneau mai înfometați și mai înghețați de gerul iernii, cu atât erau obligați să intoneze mai tare laudele la adresa omului care le adusese atâta suferință.[14]

* Femeile care aveau cinci sau șase copii primeau medalia maternității; între șapte și nouă copii primeau Ordinul Gloria Maternă, iar de la zece copii în sus intrau în rândul Mamelor Eroine. Pe de altă parte, femeile care nu puteau face copii primeau amenzi aspre. Cuplurile care treceau de vârsta de 25 de ani și nu aveau copii plăteau impozite mai mari.

Capitolul 17

Cernobîl: dezastrul nuclear

Sâmbătă, 26 aprilie 1986, Pripiat, Ucraina

TIMP DE TREI ZILE, inginerii au derulat un experiment presupus de rutină la reactorul numărul 4 de la centrala atomică din Cernobîl, situată la aproximativ 140 de kilometri nord de Kiev. Încercau să stabilească dacă reactorul putea opera cu electricitatea produsă de propriile sale turbine. Nu ar fi trebuit să fie ceva complicat şi în nici un caz periculos. Procedura era efectuată de obicei de zeci de reactoare RBMK asemănătoare, cu răcire pe apă, pe care sovieticii le construiau încă din anii 1950. Însă inginerii au făcut o serie de greşeli şi au fost neatenţi când au monitorizat desfăşurarea experimentului. Nimeni nu a observat că energia din reactor a coborât la un nivel critic. Greşeala a fost semnalată târziu, în după-amiaza zilei următoare. Cercetătorii de la centrală se gândeau să încheie experimentul şi să-l reia la o dată ulterioară. Nu era ceva urgent. Însă directorul adjunct al centralei, Anatoli Diatlov, era sigur că toate greşelile au fost îndreptate şi a hotărât ca experimentul să continue după cum era planificat.

Imediat după ora 01:00, inginerii au observat din nou că nivelul energiei a scăzut periculos de mult, la 1% faţă de nivelul său normal. Aceasta însemna că pompele care trebuiau să ruleze apa pentru a răci reactorul nu mai funcţionau. O treime dintr-un kilogram de combustibil nuclear din 1661 de bare de oţel aflate sub presiune se supraîncălzea rapid. Inginerii au încercat să apese butonul de închidere de urgenţă, însă era prea târziu. La 01:23, o explozie înfiorătoare a făcut bucăţi acoperişul blestemat al sălii reactorului, scuipând pe cerul nocturn fragmente fierbinţi de combustibil nuclear şi bucăţi de ciment şi oţel. A avut loc o descărcare radioactivă de zece ori mai puternică decât bomba atomică de la Hiroshima. Patru secunde mai târziu, altă explozie a demolat doi dintre pereţii reactorului 4 şi a pornit un incendiu care împroşca flăcări şi particule minuscule de grafit puternic radioactiv la 1200 de metri în aer. Un nor radioactiv a fost purtat imediat de vânt către nord. Cinci minute mai târziu, primul dintre inginerii care au încercat să controleze reacţia a fost trimis într-o misiune disperată, fără echipament de protecţie şi mască de gaze, într-o încercare zadarnică de a opri manual reactorul. Doi muncitori care se aflau în camera reactorului în timpul exploziei au suferit arsuri teribile. Au fost duşi la unitatea

de prim-ajutor a centralei, care fusese închisă cu câţiva ani înainte. Directorii au crezut că nu va fi niciodată nevoie de ea, deoarece centrala era în stare perfectă de funcţionare. Timp de multe ore, nimeni din Cernobîl nu a ştiut cât conţinut radioactiv a fost emis. Contoarele Geiger pe care le foloseau în clădire erau proiectate pentru a măsura nivelurile joase de radiaţie şi nu reprezentau un etalon. Aparatele mai puternice pentru măsurarea nivelurilor înalte de presiune atmosferică au fost încuiate într-un loc sigur, pornindu-se tot de la ideea că nu vor fi niciodată necesare.

Pompierii locali au ajuns în zece minute, însă fără echipament special. Au fost chemaţi pompierii militari, care au sosit după o jumătate de oră. Până la 03:30, au reuşit să stingă focul din sala radiatorului, dar reactorul încă ardea şi arunca praf radioactiv. Directorul centralei de la Cernobîl, Viktor Briukanov, le-a raportat în zori superiorilor săi de la Moscova că au avut câteva probleme minore, însă reactorul numărul 4 încă funcţionează, iar nivelurile de radiaţie ale centralei „sunt în parametri normali". Era o minciună. Briukanov nu ar fi ajuns în acea funcţie dacă le-ar fi dat şefilor săi veşti pe care nu doreau să le audă.

Un birocrat în ascensiune, instruit iniţial ca inginer, deşi nu în domeniul energiei nucleare, a fost numit pentru prima dată directorul unei centrale nucleare la vârsta de doar 35 de ani. Era mult prea tânăr pentru o ascensiune atât de rapidă în sistemul sovietic, însă a reuşit întotdeauna să-şi îndeplinească obiectivele trasate în plan, fapt care îi încânta pe superiorii lui, dar şi pe muncitori, care primeau beneficii suplimentare. Dacă trebuia să ajusteze pe la colţuri, atunci aşa să fie. În momentul în care greşelile ar fi fost descoperite, el s-ar fi aflat probabil în altă parte, într-un post mai bun. Avusese loc un accident minor într-unul dintre celelalte reactoare ale centralei, cu patru ani în urmă; Briukanov a reuşit să ascundă toate informaţiile despre incident şi să repare stricăciunile înainte să afle Moscova.

Principala lui grijă era să se autoprotejeze, şi nu neapărat consecinţele contaminării cu radiaţii. La început nu credea că problema era gravă. Dorea să se apere de orice învinuire, în maniera obişnuită pentru un birocrat sovietic. Unul dintre cei mai buni ingineri ai săi, Anatoli Sitnikov, i-a spus că, din punctul lui de vedere, reactorul a fost distrus. Briukanov nu l-a crezut. Sitnikov s-a dus să vadă cu ochii lui şi a primit o doză fatală de radiaţii. I-a spus directorului ce a văzut cu proprii săi ochi. Briukanov i-a răspuns că exagera. Directorul a luat totuşi unele măsuri: imediat după conversaţia cu Sitnikov, care deja se afla printre morţii vii, iar el ştia asta, directorul a dat ordin ca toate liniile telefonice neesenţiale din jurul Cernobîlului să fie tăiate, pentru ca răspândirea informaţiilor „neautorizate" în rândul publicului să fie redusă la minim.[1]

Armata a fost prima dintre cei din exterior care a aflat despre dezastru. Instinctul acesteia pentru discreţie era chiar mai puternic decât cel al unui oficial de nivel mediu al Partidului Comunist. Încercarea absurdă de a muşamaliza explozia de la Cernobîl, chiar şi atunci când restul lumii aflase despre ea, se datora în parte faptului că în Uniunea Sovietică toate problemele nucleare, civile

sau militare, erau controlate, de fapt, de forţele armate. Şeful Statului Major al armatei, mareşalul Serghei Ahromeev, a aflat la ora 02:30, însă a primit detalii sumare. Nu cunoştea adevăratele proporţii ale dezastrului de la Cernobîl şi nici faptul că fumul radioactiv toxic se răspândea dincolo de graniţele sovietice. Prim-ministrul sovietic, Nikolai Rîjkov, a fost informat la ora 06:00, iar acesta l-a sunat imediat pe Gorbaciov. Amândoi fuseseră induşi în eroare; fuseseră asiguraţi că focul era stins şi că nu existau scurgeri de radiaţii semnificative. Li s-a spus că nouă persoane din centrală se îmbolnăviseră grav, iar 25 de soldaţi aveau răni moderate, însă recomandarea armatei şi a Ministerului Energiei era să nu evacueze pe nimeni din zonă, deoarece acest lucru ar crea panică.

În următoarele câteva ore, armata a aflat proporţiile dezastrului. Reactorul încă era fierbinte, iar duminică dimineaţa experţii au hotărât că singura metodă de a-l răci era să încerce să înăbuşe reactorul din aer cu nisip adus de la o carieră din apropiere. Era o procedură dificilă şi periculoasă, pentru care era nevoie de piloţi experimentaţi şi curajoşi. O escadră de elicoptere MiG-8 au fost selectate pentru această misiune. Căldura şi nivelurile de radiaţie erau extrem de ridicate, iar piloţii trebuiau să găsească cel mai rapid traseu către crater, să arunce sacii de nisip într-un loc calculat atent, apoi să se îndepărteze de căldură; toată operaţiunea dura câteva secunde. Au efectuat 93 de astfel de „excursii-bombă" fără echipament de protecţie. Unul dintre piloţi povestea mai târziu că îndesaseră plăci de plumb sub scaune şi glumeau între ei: „Dacă vrei să fii tată, acoperă-ţi boaşele cu plumb". Însă glumele nu au prevenit cancerul de care s-au îmbolnăvit mai târziu.

Oficialii de la Moscova ştiau că nucleul reactorului încă ardea. Gorbaciov a trimis o comisie condusă de prim-ministru pentru a face o verificare la faţa locului şi a furniza Kremlinului rapoarte reale. Comisia a ajuns în după-amiaza zilei de sâmbătă. Duminică dimineaţa, la peste o zi şi jumătate după explozie, autorităţile locale au hotărât că a venit timpul pentru a evacua Pripiatul, un oraş care adăpostea 45 000 de locuitori, situat la doar 3 kilometri de centrala nucleară Cernobîl. După standardele sovietice, acesta era un oraş industrial bine construit, care beneficia de o amplasare încântătoare, ce nu fusese în întregime distrusă de priveliştea reactoarelor sau de bâzâitul centralei. Pripiatul era curat, blocurile de apartamente erau solide, iar oraşul avea facilităţi de relaxare excelente pentru locuitorii săi, cei mai mulţi dintre ei angajaţi la Cernobîl. Zona rurală înconjurătoare era o frumoasă regiune împădurită, cu pini care creşteau pe malul unui râu cu meandre. Era un sfârşit de săptămână plăcut şi cald. De la marginea oraşului, un loc preferat pentru plimbări, oamenii puteau vedea dezastrul de la centrala nucleară şi serviciile de urgenţă în timpul intervenţiilor. Însă în acea sâmbătă li s-a spus că nu era nici un pericol, că nivelurile de radiaţie abia le depăşeau pe cele normale şi că nu exista motiv de îngrijorare. Aşa că profitau de vremea frumoasă. Făceau plimbări în natură, iar copiii se jucau în aer liber. 16 cupluri se căsătoreau. Era o zi normală de primăvară.

În dimineaţa zilei de duminică, locuitorilor li s-a spus să plece în grabă, majoritatea crezând că în câteva zile vor putea să se întoarcă în siguranţă. Şi-au lăsat în urmă majoritatea bunurilor. La ora 10:30, plecaseră deja cu toţii, iar Pripiatul părea un oraş-fantomă, singurii săi locuitori fiind animalele domestice lăsate să se descurce singure; acestea au murit ori s-au sălbăticit. Evacuarea a avut loc prea târziu. Dacă oamenii ar fi fost trimişi de acolo mai devreme, ar fi putut fi salvaţi de expunerea prea lungă la nivelurile ridicate de radiaţie. Sau, dacă ar fi fost trataţi cu iod în interval de câteva ore, nu ar mai fi fost afectaţi de tumorile glandei tiroide, de care au suferit mai târziu mii de locuitori din Pripiat. În doar trei ani, sute de oameni au murit de cancer şi de leucemie; mulţi alţii au urmat în următorii zece ani.[2]

Până dumínică după-amiaza, restul lumii începuse să afle despre Cernobîl. Un nor radioactiv se îndrepta către nord-vest, afectând estul Poloniei, Marea Baltică şi Scandinavia. Duminică după-amiaza un laborator din Helsinki a raportat că depistase niveluri de radiaţie de şase ori mai mari decât cele normale. În zorii zilei de luni, 28 aprilie, laboratorul de energie din Studsvik, de pe coasta Mării Baltice din Suedia, şi centrala nucleară Forsmark, situată la aproximativ 80 de kilometri nord de Stockholm, au înregistrat niveluri de radiaţie de 150 de ori mai mari decât cele normale din atmosferă. Iniţial s-a crezut că acea contaminare provenea din testele cu rachete sau de la o armă nucleară care explodase din greşeală. Însă, curând, suedezii au descoperit că norul provenea de la o centrală nucleară; armele nucleare şi energia nucleară produc tipuri distincte de material de fisiune. Calculând direcţia şi viteza vântului, suedezii au anunţat oficial că probabil avusese loc o mare explozie la o centrală nucleară sovietică, iar radiaţiile se răspândeau în nordul Europei. În următoarele zile, ştirea a ţinut prima pagină a ziarelor din întreaga lume.

Sovieticii nu au spus nimic. Nu au informat guvernele ţărilor că avea loc o contaminare şi nu i-au informat nici pe proprii locuitori din Ucraina, Rusia sau Belarus. Nu le-au spus tovarăşilor din „comunitatea socialistă". Nu era primul dezastru nuclear din istoria sovietică. Trecuseră nemenţionate pentru restul lumii şi pentru publicul sovietic cel puţin un accident de la o bază de testare a armelor şi 13 accidente grave la reactoare nucleare de când Uniunea Sovietică devenise naţiune nucleară, la sfârşitul anilor 1940. Într-un accident mai vechi de la reactorul numărul 1 de la Cernobîl, din 1982, instalaţia de combustibil centrală se fisurase, permiţând scurgerea unor niveluri de radiaţie relativ scăzute. În 1975, nucleul centralei de la Leningrad, un reactor RBMK asemănător cu reactorul 4 de la Cernobîl, s-a topit parţial, eliminând radiaţii în atmosferă. Însă vântul a purtat norul radioactiv către Siberia. În 1985, 14 muncitori de la centrala Balakovo de pe Volga, lângă Samara, au fost ucişi când un jet de aburi cu temperaturi de 500°C a ţâşnit prin sala reactorului când reiniţializau nucleul, în timpul unei întreţineri de rutină.[3]

Reacţia obişnuită a Uniunii Sovietice era aceea de a păstra tăcerea sau, dacă i se puneau întrebări, de a nega că accidentul a avut loc. Şi în acest caz, instinctul a fost acela de a urma modelul tradiţional. Acesta era primul test important al politicii de glasnost a lui Gorbaciov, însă a eşuat lamentabil. Duminică, a doua zi după explozie, ziarul *Izvestia* a primit ordin să nu menţioneze nimic despre accident. Gorbaciov nu a dat direct acest ordin, însă a ştiut de el şi nu l-a oprit. Luni dimineaţa, presa mondială bloca liniile de telefon către URSS cu întrebări oficiale. Guvernul sovietic încă refuza să spună ceva. La ora 11:00, seniorii de la Kremlin s-au întâlnit pentru prima dată după dezastru. Armata încă propunea păstrarea tăcerii şi negarea, argumentând că Cernobîl trebuie tratat ca secret de stat. A avut loc o dezbatere lungă pe marginea accidentului, în mare parte pentru a stabili cât de multe informaţii să fie făcute publice. Şevardnadze nu auzise nimic despre accident până în acea dimineaţă, la 48 de ore după explozii. Curând, liderii mondiali şi ambasadele străine au început să protesteze împotriva comportamentului sovieticilor. Însă cultul secretelor era atât de bine înrădăcinat, încât nimeni nu s-a gândit să-l anunţe pe ministrul de externe că în curând va fi nevoit să gestioneze o criză diplomatică.

La început, doar Şevardnadze şi Iakovlev au sugerat ca informaţiile despre Cernobîl să iasă la lumină. Şevardnadze a citat dintr-un discurs al lui Gorbaciov despre „deschidere", ţinut cu doar câteva zile în urmă, în care acesta spunea: „Ne opunem categoric celor care prezintă informaţiile publice fragmentat. Niciodată nu poate fi vorba despre prea mult adevăr". Comentariul lui Şevardnadze nu a stârnit ironia nimănui. Apoi a menţionat că Cernobîl e imposibil de tăgăduit. „E un afront adus bunului-simţ, e absurd. Cum să ascunzi ceva ce nu poate fi ascuns? Cum ar putea oamenii [de aici] să se plângă că ne spălăm rufele murdare în public, când acestea sunt radioactive şi ne-au scăpat fără voia noastră?" L-a convins pe Gorbaciov. „Trebuie să facem un anunţ cât mai repede. Nu putem întârzia", a spus el. Însă armata şi birocraţia conservatoare nu erau fericite. Nu s-a întâmplat nimic timp de mai multe ore, apoi, târziu în acea după-amiază, a apărut următorul anunţ: „Din partea Consiliului de Miniştri al URSS. La centrala nucleară de la Cernobîl a avut loc un accident. Unul dintre cele patru reactoare nucleare a fost distrus. S-au luat măsuri pentru a reduce consecinţele accidentului. Victimele au primit ajutor. A fost creată o comisie guvernamentală".[4]

Era o declaraţie aproape inutilă, care a provocat mai multe întrebări decât răspunsuri. După cum era de aşteptat, deoarece presa mondială primea atât de puţine informaţii oficiale de la Moscova, iar ziariştii din Vest nu aveau voie să se apropie de locul dezastrului, au apărut poveşti din ce în ce mai macabre. Reportajele menţionau mii de morţi din cauza exploziei şi foarte multe persoane afectate de radiaţiile din Ucraina. Unii membri ai conducerii sovietice păreau mai îngrijoraţi de articolele din presa occidentală decât de norul toxic. Şeful KGB-ului, Viktor Cebrikov, considera că era vorba despre un complot prin care să „murdărească" Uniunea Sovietică, şi a propus utilizarea metodelor tradiţionale. I-a raportat lui Gorbaciov marţi, 30 aprilie, la patru zile după dezastru: „Se iau

măsuri... pentru a controla comportamentul diplomaţilor şi al corespondenţilor străini, pentru a le limita posibilităţile de obţinere a informaţiilor despre... Cernobîl şi pentru a-i împiedica să folosească informaţiile în scopul de a porni o campanie antisovietică în Vest".

În acea zi de marţi, ziarului *Pravda* i s-a permis pentru prima dată să scrie despre dezastru, însă articolul a fost scurt şi cenzurat atent. În el se specifica faptul că „18 persoane sunt în stare gravă". În aceeaşi zi, un raport secret către oficialii de la Kremlin menţiona că 1882 de persoane erau în spital, iar 204 persoane (dintre care 64 erau copii) fuseseră afectate din cauza nivelurilor ridicate de radiaţii. Sovieticii pierdeau războiul propagandei. Perioada de după dezastrul de la Cernobîl nu era cea mai bună pentru Gorbaciov. Nu a mers acolo să se întâlnească cu victimele sau să arate că el era cel care conducea. Nu s-a asigurat că politica sa de deschidere era respectată. În schimb, a încercat să ascundă adevărul de ochii publicului şi de celelalte ţări. Nu a menţionat nimic, decât după 18 zile de la accident, când a avut o prestaţie ştearsă. A vorbit despre „marea nenorocire care s-a abătut asupra noastră", însă a minţit publicul în privinţa numărului de victime şi a eforturilor de a controla pagubele. Când a vorbit la televiziune, în 18 mai, nucleul reactorului încă ardea şi avea să ardă timp de încă trei săptămâni. Nu a menţionat acest lucru în timp ce denigra Occidentul, în retorica tradiţională a Războiului Rece, pentru încercarea de a „defăima Uniunea Sovietică... printr-o campanie antisovietică zgomotoasă... şi nenumărate minciuni". Aceste fraze nu susţineau „gândirea nouă".

Cernobîl a avut un efect profund asupra lui Gorbaciov. A reprezentat o lovitură teribilă pentru încrederea oamenilor în el şi pentru încrederea lui în cei care lucrau pentru el. Era o dovadă tragică a modului dezastruos în care funcţiona sistemul sovietic, care l-a stimulat să încerce să-l schimbe. A gestionat prost criza, însă era hotărât să înveţe din ea. A fost minţit de oficiali servili, care-şi protejau propriul spate. Trei directori importanţi de la Cernobîl au fost judecaţi şi închişi pentru perioade de până la zece ani pentru calcule greşite, erori şi minciună, în acea noapte fatală: directorul centralei, Briukanov, adjunctul său, Diatlov, şi inginerul-şef, Nikolai Formin. Însă de vină era întregul sistem, iar Gorbaciov ştia bine asta: centrala fusese dată în folosinţă prea repede, sub presiunea de a îndeplini Planul; regulamentul privind siguranţa fusese ignorat; reactoarele erau proiectate defectuos. O structură-recipient din beton şi oţel în jurul reactorului, cum aveau centralele americane, vest-europene şi japoneze, ar fi limitat cu siguranţă explozia. Dar reactoarele sovietice nu erau prevăzute cu astfel de structuri. Erau prea scumpe, iar construirea lor dura prea mult. Cernobîl personifica eşecul metodei sovietice de a face lucrurile. Cu toate acestea, trebuiau găsiţi mai mulţi vinovaţi. Era furios pe comisia ştiinţifică, pe şefii din domeniul nuclear care refuzau să-şi asume responsabilitatea şi pe oficialii din ministerele energiei şi planificării, pe care îi considera incompetenţi. La nouă săptămâni după explozie, luni, 3 iulie 1986, a întrunit un grup de 20 de oficiali pentru a-i certa. A fost necruţător:

Timp de 30 de ani ne-aţi spus că totul funcţionează în siguranţă. Aţi presupus că vă vom considera zei. Acesta este motivul pentru care s-a întâmplat aşa ceva, pentru care totul s-a sfârşit cu un dezastru. Nimeni nu a verificat ministerele şi centrele ştiinţifice. Totul a fost păstrat secret... Nici măcar deciziile privind locurile în care să se construiască centrale nucleare nu au fost luate de către conducere. Sistemul este infestat de servilism, linguşire, secrete, favoritism şi management de clan. Şi nu există semne că aţi tras concluziile necesare. De fapt, se pare că încercaţi să acoperiţi totul... O să eliminăm toate astea. Am suferit pierderi mari, şi nu doar economice. Au existat şi vor mai exista victime umane. Am suferit pierderi de ordin politic. Toată munca noastră a fost afectată. Ştiinţa şi tehnologia noastră au fost compromise de ceea ce s-a întâmplat... De acum înainte, ceea ce facem va fi vizibil pentru poporul nostru şi pentru restul lumii. Avem nevoie de informaţii complete.

A spus că oamenii de ştiinţă şi armata vor primi un oarecare grad de independenţă şi vor fi nevoiţi să înveţe să dea explicaţii.[5]

Cernobîl l-a transformat pe Gorbaciov într-un luptător convins al războiului pentru dezarmare nucleară. De atunci, a menţionat permanent că un război nuclear ar fi „mult mai rău decât o mie de Cernobîluri". Şi-a intensificat eforturile pentru a ajunge la o înţelegere privind limitările de armament cu americanii. „Efectul care s-a produs a fost pentru conducerea sovietică singurul eveniment major de după Criza Rachetelor din Cuba", spunea unul dintre consilierii lui Gorbaciov. Pentru prima dată, partea cea mai secretă, mai sacră şi mai impenetrabilă a sistemului sovietic, programul său nuclear, a devenit ţinta criticilor.

Accidentul a avut un impact personal puternic şi asupra lui Gorbaciov. Unii oficiali din anturajul lui Reagan se întrebau dacă acesta ar apăsa pe butonul nuclear. În Uniunea Sovietică, mulţi soldaţi ştiau că Gorbaciov nu o va face, iar unii dintre ei îl dispreţuiau pentru asta. La scurt timp după dezastrul de la Cernobîl, Gorbaciov a luat parte la un exerciţiu militar simulat, într-un buncăr din Kremlin. Se ajunsese la un punct în care era necesar un răspuns sovietic la un posibil atac american. După cum i-a spus mai târziu unuia dintre oficialii săi: „Dintr-un panou de control central venea semnalul: rachetele se îndreaptă către ţara noastră, trebuie luată o decizie. Au trecut mai mult minute. Informaţiile veneau una după alta. Trebuia să dau comanda pentru o lovitură de represalii. Am spus: «Nu, nu apăs acel buton nici măcar pentru antrenamente».“[6]

Capitolul 18

Epurarea etnică

Iunie 1987, Sofia

OBIŞNUIAU SĂ APARĂ înainte de răsărit. Vehiculele blindate bulgare încercuiau satul, lumina strălucitoare a reflectoarelor şi strigătele soldaţilor îi ridicau din pat pe oamenii care dormeau liniştiţi, apoi se dezlănţuia teroarea. Miliţienii, după cum povesteau martorii mai târziu, intrau în toate casele ocupate de cetăţeni de etnie turcă. Cu armele pregătite, aruncau o bucată de hârtie în faţa capului familiei. Era un formular prin care i se ordona să scrie un nume slav nou pentru el şi restul familiei, prin care să înlocuiască numele musulmane cu care se născuseră. Dacă oamenii refuzau sau ezitau, erau bătuţi. De multe ori, erau obligaţi să privească cum soţiile şi fiicele lor erau violate. Dacă încă mai refuzau, deoarece numele islamice erau considerate sfinte, erau duşi în lagăre sau ucişi pe loc. După cum le-a spus în particular prim-ministrul bulgar Georgi Atanasov altor şefi ai Partidului Comunist din Sofia, toate acestea erau necesare „pentru a rezolva problema turcă, prin foc şi sabie, odată pentru totdeauna".[1]

Majoritatea bulgarilor nici măcar nu conştientizau că *exista* vreo „problemă turcă". Minoritatea de etnie turcă era formată din aproximativ 900 000 de locuitori, 10% din populaţia Bulgariei, concentrată în două zone principale din nord-estul şi extremitatea sudică a ţării. Erau descendenţii otomanilor care conduseseră Bulgaria timp de secole, însă formau acum o minoritate fără putere. Trăiseră în pace cu vecinii lor timp de multe generaţii, pe terenul agricol fertil unde erau fermieri harnici şi eficienţi. Deşi aveau tradiţii islamice, puţini practicau vreo religie. Erau educaţi şi păreau o parte integrantă a societăţii bulgare. „Era greu să-ţi dai seama cine era de etnie turcă şi cine nu, doar numele făcea diferenţa", spunea Ionni Pojarleff, fizician care locuia în Sofia şi care avea o casă într-unul dintre aşa-zisele sate turce. „Cu toţii eram oprimaţi. Însă, de la jumătatea anilor 1980, regimul s-a îndreptat împotriva turcilor, iar asta a schimbat totul."[2]

Dictatorul bulgar a lansat o campanie brutală, într-o încercare cinică de a distrage atenţia supuşilor săi de la condiţia înfiorătoare în care se afla ţara. Todor Jivkov era la putere din 1954. La suprafaţă părea că încă are o strânsoare de fier, iar poporul se temea de el la fel de mult, însă la jumătatea anilor 1980

apăruseră semne că puterea lui începea să slăbească. În Bulgaria, la fel ca în statul vecin România, nu fusese niciodată democraţie. Îşi câştigase independenţa abia în anii 1870 şi fusese condusă după principiile vechiului despotism estic, ca o ţară comunistă. Conducerea lui Jivkov era absolută şi personală, la fel ca aceea a unui paşă sau a unui monarh occidental. Cu toate că nu era la fel de monstruos ca Ceauşescu, era un tiran. Existau lagăre dure în gulagul bulgar, cele mai faimoase fiind cele două de la Skravena şi Belene, unde, până la jumătatea anilor 1960, fuseseră trimişi mii de deţinuţi politici. Jivkov omorâse sute de oponenţi şi deţinea o poliţie secretă loială, Sigmost, pe care o folosea drept sabie şi scut.

Înainte de a deveni lider suprem, fusese responsabil de armata partidului, Miliţia Populară, şi organizase epurările de la sfârşitul anilor 1940 împotriva „deviaţioniştilor". Ştia cum să folosească brutalitatea. Însă niciodată nu a urmărit să ajungă zeu. Dorea doar să rămână la putere, de unde să poată sustrage sume imense de bani, pe care le depozita în Elveţia, şi să se plimbe prin ţară, unde avea 24 de vile pe care şi le însuşise pentru familia lui. Un bărbat scund, bondoc, cu nas cârn, putea fi un „unchi Toşo" cu un oarecare farmec pitoresc atunci când dorea să-l afişeze, care vorbea limba bulgarilor obişnuiţi. Însă, după cum spunea în particular vechiul său prieten, ministrul de externe Petar Mladenov, „Jivkov este morbid, suspicios şi cu o ambiţie maniacă".[3]

S-a remarcat ca stalinist înfocat, însă timp de trei decenii s-a adaptat atunci când a fost necesar. Când s-a simţit ameninţat a jucat cartea naţionalismului şi a început asimilarea barbară, prin forţă, a turcilor. Înainte, în anii 1970, regimul i-a obligat pe cei 100 000 de musulmani slavi – denumiţi pomaci – să-şi schimbe numele islamice. Acest proces a întâmpinat o opoziţie deschisă redusă şi s-a derulat fără mari dificultăţi. Cu toate că aproximativ 500 de pomaci au fost închişi deoarece au refuzat să se supună legii, violenţa a fost minimală. În 1985, Jivkov a interzis învăţământul în limba turcă, a închis centrele culturale islamice şi a declarat că îi „încuraja" pe turci să îşi schimbe numele. Sute de mii de oameni au făcut acest lucru înainte de jumătatea anului 1987, când campania trebuia să se încheie. Un consilier al lui Jivkov spunea că procesul a fost „în întregime de bunăvoie, deoarece un sentiment spontan de mândrie a cuprins toată Bulgaria". Departe de capitală şi de orice urmă de mediatizare, adevărul despre campania de asimilare a ieşit la lumină mai târziu. Miliţia a derulat raiduri nocturne în sute de sate, aproximativ 1 000 de locuitori de etnie turcă fiind ucişi, şi peste 25 000, închişi.[4]

În timp ce satele turce erau jefuite, în altă regiune a Bulgariei rurale se derulau rapid proiecte importante de construcţie. Pravets, situat la 120 de kilometri est de Sofia, era transformat într-un „sat model" cu aproximativ 4 200 de locuitori. Una dintre puţinele autostrăzi ale ţării îl lega direct de capitală. Acolo au fost construite pentru prima dată câteva fabrici de industrie uşoară. Au fost furnizate echipamente noi pentru fermele colective şi pentru câteva loturi private unde oamenii erau lăsaţi să îşi lucreze propriul teren,

lucru excepţional în Bulgaria. Multe locuinţe au fost reconstruite, inclusiv casa, cândva sărăcăcioasă, unde s-a născut Todor Jivkov, în 7 septembrie 1911. A fost deschisă ca muzeu în care se elogia rolul eroic jucat de lider în lupta Bulgariei pentru socialism, sacrificiul său ca luptător partizan în timpul războiului şi felul înălţător în care a condus ţara de-a lungul deceniilor. Jivkov, care în tinereţe a fost tipograf la o papetărie deţinută de stat, nu era decât un funcţionar mărunt al comunismului ilegal din anii 1930 şi nu a luat parte la nici o acţiune partizană în timpul rezistenţei împotriva naziştilor. A devenit personaj important al mişcării comuniste abia după război, când a deţinut funcţia de şef al poliţiei din Sofia.

Naţionalismul era o sabie cu două tăişuri pentru dictatorii regimurilor-satelit. Pentru un lider comunist numit în funcţie de către Uniunea Sovietică era dificil să îl folosească eficient prea mult timp. Oamenii tăceau de frică, însă, în particular, puneau întrebări despre statutul de colonie al ţării ca parte a imperiului sovietic. În cazul Bulgariei, existau şi alte complicaţii. Bulgaria a avut legături culturale lungi şi strânse cu Rusia. Ţarii i-au eliberat pe bulgari de sub stăpânirea otomană, iar cele două ţări au ajuns să fie vechi aliaţi. Ambele foloseau alfabet chirilic. Din punct de vedere istoric, amândouă erau ţări de rit ortodox. După Al Doilea Război Mondial, Bulgaria părea cea mai slavă dintre toate statele-satelit. Primul său lider comunist, Georgi Dimitrov, era de origine bulgară, dar fusese în exil timp de aproape douăzeci de ani. Era un activist bolşevic viclean, care a devenit faimos în toată lumea după ce a fost acuzat (pe nedrept) de către nazişti de a fi iniţiat incendierea Reichstag-ului. A trăit mulţi ani în URSS, unde a fost şeful de temut al Cominternului. Era cetăţean sovietic când Stalin l-a trimis înapoi la Sofia pentru a transforma Bulgaria în stat comunist după model sovietic.

După moartea lui Dimitrov, în 1949, la Sofia a izbucnit o luptă dură pentru putere. În 1955, cu aprobarea Moscovei, Jivkov a fost ales lider al Bulgariei. Când Jivkov a preluat puterea, i-a întrecut pe toţi ceilalţi lideri socialişti prin felul în care îi linguşea pe cei care deţineau funcţiile înalte la Kremlin. În Sofia circula gluma că atunci când Hruşciov (mai târziu a fost înlocuit în banc cu Brejnev) s-a întâlnit cu Jivkov, l-a întrebat: „Todor, eşti fumător?" Replica a venit imediat: „De ce, trebuie?" În 1972, Jivkov l-a abordat pe Brejnev şi i-a solicitat ca Bulgaria să fie lăsată să se alăture Uniunii Sovietice ca a şaisprezecea republică. Cu înţelepciune, Brejnev a refuzat propunerea.[5]

Jivkov a rămas la putere timp de trei decenii din simplul motiv că făcea ceea ce îi cerea Moscova. Însă relaţia lui cu Uniunea Sovietică începea să se răcească. Motivul principal, însă nu singurul, era de ordin financiar. Sovieticii le dădeau bulgarilor, la fel ca celorlalte ţări ale COMECON, reduceri uriaşe sub forma petrolului ieftin. Bulgaria l-a vândut imediat în Vest la preţurile economiei de piaţă, depozitând diferenţa sub formă de valută. Când sovieticii au aflat despre înşelăciune, s-au înfuriat. La jumătatea anilor 1980, bulgarii, la fel ca majoritatea statelor-satelit, aveau datorii imense către Occident, de

peste 10 miliarde de dolari. Bulgarii au folosit datoria drept scuză, ceea ce i-a înfuriat şi mai mult pe sovietici. Când preţurile la petrol erau mari şi continuau să crească, teatrul jucat de bulgari a devenit enervant. Sovieticii înşişi aveau câştiguri mari. Însă, la jumătatea anilor 1980, când preţurile la petrol au început să scadă, Uniunea Sovietică a pierdut aproape jumătate din câştigurile externe. A început să se îndrepte către catastrofă economică, iar indignarea Moscovei faţă de Bulgaria s-a amplificat. Jivkov nu a fost iertat niciodată de oficialii de la Kremlin, cu atât mai puţin de Mihail Gorbaciov, care a declarat că era „total inacceptabil ca cetăţenii sovietici să facă sacrificii ca să-l ajute pe tovarăşul Jivkov".[6]

Pentru Gorbaciov, dictatorul bulgar era unul dintre conservatori, ceea ce consilierii liderului sovietic numeau „banda celor patru", rămăşiţe din altă epocă, care refuzau să ţină pasul cu vremurile şi să adopte „gândirea nouă" care ar salva comunismul. Liderul sovietic l-a băgat în acelaşi grup cu Honecker, Husák şi Ceauşescu. Îşi pierdea răbdarea cu ei. Gorbaciov era o enigmă pentru Jivkov, care atunci avea 75 de ani şi era corupt de putere şi viaţă de lux. Iniţial, Jivkov a făcut ce făcuse întotdeauna şi l-a imitat pe liderul de la Moscova. A îmbrăţişat noţiunile de perestroika şi glasnost. A vorbit admirativ despre Gorbaciov şi a venit cu propriile planuri de reformă, pe care le-a denumit pompos „Note fundamentale despre noţiunea de continuare a socialismului în Bulgaria". Propunerile mergeau mai departe decât cele ale Uniunii Sovietice, mai ales în privinţa liberalizării comerţului şi a introducerii de întreprinderi private. Însă nu vorbea serios. Marea lui greşeală a fost că nu s-a gândit că Gorbaciov avea să creadă în toate ideile de reformă. Şi-a imaginat că era suficient să facă declaraţii grandioase, să fie de acord cu liderul sovietic de câte ori i se cerea părerea, însă, în realitate, să nu facă nimic. Când a realizat că Gorbaciov era serios, a încercat să se distanţeze de sovietici. Însă era prea târziu.

Pe plan intern, a început să se confrunte cu un tip de opoziţie pe care nu l-a mai întâlnit înainte. Încă era tăcută, dar liderul trebuia să găsească metode noi pentru a face faţă disidenţilor. Jivkov a fost adeptul flatării intelectualilor şi al dezvoltării prieteniei cu aceştia, pentru a-i păstra de partea sa. Uneori folosea metodele brutale din trecut, dar, în general, după cum spunea istoricul şi eseistul Maria Todorova, „avea succes când încerca să ne corupă şi să ne dezbine... fără să dea naştere la martiri". Acel amestec de mită şi de intimidare a funcţionat mult timp. Însă nu mai avea efect. În Bulgaria încă nu exista nici o publicaţie ilegală, însă, pentru prima dată, disidenţii au ieşit din izolare. Au început să organizeze întâlniri, chiar să formeze grupuri semioficiale. Încă nu îndrăzneau să vorbească despre zdrobirea comunismului, cu atât mai puţin despre înlăturarea liderului suprem. Era prea periculos. Însă discutau despre înfiinţarea sindicatelor independente, cum era Solidaritatea, şi, mai ales, vorbeau despre mediu. Un oraş frumos de graniţă de pe Dunăre, din nordul ţării, Ruse, era distrus de poluarea de la fabrica de produse chimice de la Giurgiu, din România, care elimina în aer substanţe toxice. Zeci de oameni

din oraş şi din satele învecinate sufereau de boli grave la plămâni. Mănăstirea istorică de la Rila, din sud-vestul ţării, una dintre destinaţiile turistice cele mai importante ale Bulgariei, era ameninţată de proiectul de a construi baraje pe cei doi afluenţi ai Dunării, pentru o centrală hidroelectrică. Câmpia Traila, situată la graniţa cu Grecia, reprezenta în trecut terenul agricol cel mai bun din Bulgaria. În ultimul deceniu, a fost poluat de o fabrică de metale feroase. Aerul din oraşele bulgare era de 17 ori mai poluat decât media europeană. Protestele au început să se amplifice, sub coordonarea unei organizaţii care îşi luase numele de Ecoglasnost.[7]

Jivkov nu era prea îngrijorat din cauza câtorva militanţi pentru protecţia mediului, cu toate că ura ideea unui sindicat liber, care i-ar fi putut stârni pe muncitori. Încă deţinea toate frâiele puterii. El şi cei câţiva acoliţi de aceeaşi vârstă s-au retras şi mai mult în propriul lor univers, în cazul Unchiului Toşo alimentat de alcool. La sfârşitul anilor 1980, când jurnalista franceză Sylvie Kaufmann a mers să îi ia un interviu, au fixat întâlnirea pentru ora 10:00. Jivkov a început prin a-i oferi reporterei un coniac. Ea a refuzat, deoarece tocmai servise micul dejun. El a băut mai multe. În timpul întrevederii, de multe ori era incoerent. „Era jenant", mărturisea ea. „Când voia să spună Gorbaciov, spunea Brejnev. Traducătorul încerca să-l corecteze, dar el tot Brejnev spunea."[8]

Capitolul 19

Umilinţa din Piaţa Roşie

Joi, 28 mai 1987, Moscova

ÎNTR-O SEARĂ DE PRIMĂVARĂ, atât de caldă încât te puteai plimba în tricou, în Piaţa Roşie totul părea calm, încremenit şi normal. Un artist amator îşi montase şevaletul într-una dintre poziţiile tradiţionale pentru a prinde soarele deasupra cupolelor în formă de ceapă ale Catedralei Sfântul Vasile. Câţiva turişti se aflau la intrarea în Mausoleul lui Lenin. Alţii priveau vitrinele magazinului GUM pentru a vedea dacă sosise ceva nou şi interesant de cumpărat. Însă, ca de obicei în Rusia acelor zile, nu sosise nimic. Ceea ce era neobişnuit, imediat după ora 18:00, era bâzâitul surd de deasupra centrului Moscovei şi privelişte a unui avion cu elice mic, care zbura la altitudine joasă. Nu existau aeronave private în Uniunea Sovietică, astfel că prezenţa lui era un mister. Pentru scurt timp, avionul alb a dispărut din raza vizuală. Apoi, deodată, a reapărut la sol. Zgomotul roţilor se auzea pe străzile pietruite de lângă poarta Spasski, care ducea către Kremlin, şi s-a oprit aproape în mijlocul Pieţei Roşii.

Pictorul a crezut că era vorba despre un spectacol aeronautic sau eveniment sportiv, deoarece era Ziua Grănicerilor, o sărbătoare naţională nesemnificativă. Unii turişti străini au crezut că era avionul lui Gorbaciov şi au devenit curioşi. Biroul acestuia se afla la doar 300 de metri distanţă. Câţiva oameni de la serviciul de pază priveau uimiţi, dar nu făceau nimic. Motorul aeronavei s-a oprit. Braţele elicelor au încetat să se mai mişte, iar din avion a ieşit un tânăr slab, brunet, cu ochelari, care purta un costum de aviator de culoare roşie. S-a prezentat drept Matthias Rust, în vârstă de 19 ani, funcţionar la o bancă din Hamburg, care ajunsese în capitala sovietică într-o „misiune de pace". În jurul lui s-a adunat o mulţime prietenoasă, iar el a dat autografe, molfăind pâinea pe care i-o dăduseră binevoitorii. Cu o privire sinceră, a explicat că adusese cu el un plan de 25 de pagini pentru distrugerea tuturor armelor şi pentru sfârşitul Războiului Rece. A spus că dorea să-l întâlnească pe liderul sovietic pentru a discuta acel plan. După aproximativ trei sferturi de oră de confuzie totală, a fost luat de miliţie.[1]

Aventura curajoasă şi ciudată a lui Matthias Rust a început cu două săptămâni înainte. În 13 mai, a închiriat de la clubul său de aeronautică de lângă Hamburg

un Cessna 172-B, unul dintre cele mai mici avioane comerciale de pe piaţă, şi s-a îndreptat iniţial către Norvegia, peste Marea Baltică. A rămas acolo câteva zile, apoi a zburat către Finlanda. Imediat după ora 13:00, în 28 mai, a decolat de pe aeroportul Malmi din Helsinki, spunându-le ofiţerilor finlandezi pentru controlul traficului aerian că se îndrepta spre Stockholm. Imediat după aceea, a luat-o spre est. Ofiţerii din Helsinki au încercat să îl contacteze pentru a-i spune că deviase de la ruta pentru Suedia, însă acesta şi-a închis staţia. Radarul militar sovietic l-a detectat la ora 14:29, imediat după ce a intrat în spaţiul aerian rus, pe la graniţa Finlanda/Estonia, zburând la o înălţime de aproximativ 550 de metri. I-au atribuit avionului numărul de „contact" 8255, folosit pentru avioanele suspectate ca inamice. Însă o serie de întâmplări încurcate, greşeli şi raţionamente eronate a dus la una dintre cele mai umilitoare întâmplări pentru armata sovietică de după Al Doilea Război Mondial.[2]

Un avion de intercepţie MiG-23 a fost trimis să investigheze avionul lui Rust imediat după ce acesta a fost confiscat de forţele de apărare aeriană ruse. Pilotul a raportat că era un „avion sportiv care zbura chiar sub nori". Acest lucru nu părea credibil pentru forţele aeriene, însă de la dezastrul cursei aeriene coreene 007 din urmă cu patru ani, forţele de apărare aeriană sovietice nu aveau voie să acţioneze agresiv împotriva unui avion civil. Pe măsură ce Rust se îndrepta către est, spre Moscova, alte două avioane de intercepţie au fost trimise să-l urmărească, însă acestea au pierdut din vizor avionul Cessna. Când radarul l-a detectat din nou pe Rust, avionul său a fost confundat cu un balon meteorologic. Apoi a fost „pierdut" a doua oară şi urmărit din nou după un sfert de oră, când ofiţerii superiori ai sistemului de apărare aeriană au ajuns la concluzia că Cessna era „un stol de păsări... am hotărât că era vorba despre gâşte". În ultimele 20 de minute cruciale, înainte ca Rust să ajungă la Moscova, cartierul central de apărare aeriană al capitalei era închis pentru operaţiuni de întreţinere de rutină la echipamentul radar, aşa că nu a fost văzut deloc."[3]

„Planul meu era să aterizez în Piaţa Roşie", povestea el. „Însă acolo erau prea mulţi oameni şi n-am vrut să fac victime. Mă gândisem să aterizez la Kremlin, dar nu era suficient spaţiu. Am încercuit de trei ori Piaţa Roşie, căutând un loc în care aş fi putut să aterizez. Trebuia să fie un loc public." Până la urmă, a aterizat în Vasilevski Spusk, lângă zidurile Kremlinului, şi a mers 300 de metri până s-a oprit. A zburat peste 600 de kilometri deasupra teritoriului sovietic şi i s-a permis să aterizeze, fără nici o problemă, la sediul puterii sovietice.[4]

---

* Rust a fost condamnat la patru ani de închisoare, însă a efectuat 18 luni de pedeapsă într-o celulă KGB, separat de ceilalţi deţinuţi. A fost tratat destul de bine, având în vedere umilinţa pe care a provocat-o. Anatoli Cerniaev scria în jurnalul său faptul că acest caz a fost gestionat „cu mănuşi", ceea ce a demonstrat transformările din Uniunea Sovietică. „Nu demult, pur şi simplu ar fi fost luat şi împuşcat şi nimeni nu ar mai fi auzit nimic de el", spunea el. Rust s-a întors în Germania de Vest, dar nu s-a liniştit. S-a angajat în posturi mărunte din sectorul financiar şi a făcut de mai multe ori închisoare sub diverse acuzaţii, de la furt până la molestarea sexuală a unei maici.

Liderul sovietic nu se afla la Moscova când a aterizat avionul lui Matthias Rust. Gorbaciov era la Berlin, la un summit al Pactului de la Varşovia, şi deja era în toane proaste când a auzit ştirea ruşinoasă. Îndurase câteva ore în compania lui Erich Honecker, Gustáv Husák şi a altor stalinişti bătrâni ai socialismului est-european, care îl deprimau şi îl plictiseau. Şeful Statului Major Sovietic, mareşalul Serghei Ahromeev, aflase despre eşecul Rust abia când tânărul german se afla deja sub interogatoriu, confruntat cu întrebările KGB-ului. Ahromeev luptase pe frontul de la Leningrad în timpul războiului şi era eroul medaliat al Uniunii Sovietice. Însă îi era frică să-i spună lui Gorbaciov despre evenimentele extraordinare de la Moscova din acea seară. Liderul s-a înfuriat. Tot anturajul său ştia că înjura foarte des în particular. Iar aceea a fost o ocazie în care şi-a folosit liber limbajul colorat. „E o ruşine naţională... la fel de mare ca Cernobîl", a urlat el. Bătrânul soldat nu putea decât să-l aprobe. Gorbaciov le-a spus consilierilor săi că bănuia că armata – care nu era de acord cu el asupra controlului înarmării şi a reducerii bugetului pentru apărare – lăsase intenţionat avionul să aterizeze în Piaţa Roşie pentru a-l face de râs pe plan politic. A spus că vor fi pedepsiţi pentru asemenea farsă. „Au făcut ţara de ruşine... au umilit poporul. Aşa, şi ce dacă, o să vadă toată lumea unde se află puterea acestei ţări. Se află în conducerea politică... O să sfârşim flecărelile isterice cum că armata i se opune lui Gorbaciov."[5]

Şi-a scurtat vizita la Berlin şi s-a întors la Moscova; a doua zi i-a chemat pe ofiţerii din conducerea armatei pentru a-i certa în faţa tuturor şefilor de la Kremlin. Gorbaciov a fost brutal. I s-a adresat generalului Piotr Luşev, comandantul militar responsabil cu apărarea Moscovei: „Toate acestea s-au întâmplat în răstimpul de două ore şi jumătate în care avionul sfidător s-a aflat în zona Armatei a Şasea... Ţi s-a raportat asta?" Luşev a răspuns: „Nu. Am aflat doar când avionul a aterizat la Moscova." Gorbaciov i-a răspuns cu sarcasm: „Bănuiesc că te-au informat cei de la poliţia rutieră". A vorbit mai mult de o oră, acuzând Ministerul Apărării de „inutilitate... corupţie, lipsă de profesionalism", şi pe generalii superiori de încercarea de a-i sabota reformele. Privindu-l pe ministrul apărării, mareşalul Serghei Sokolov, Gorbaciov a spus: „Dacă eram în locul dumneavoastră, în situaţia de faţă mi-aş fi dat imediat demisia." Sokolov, care a comandat trupele sovietice când acestea au invadat Afganistanul, s-a ridicat şi a demisionat pe loc. A fost înlocuit imediat de generalul Dimitri Iazov, un personaj plăcut şi entuziast, cu reputaţie de „da, să trăiţi", care îi depăşise pe alţi candidaţi mai experimentaţi şi mai calificaţi. Aleksandr Koldunov, comandantul forţelor de apărare aeriană sovietică, fost luptător în Al Doilea Război Mondial, nu a fost lăsat să demisioneze sau să se pensioneze. A fost concediat pentru „neglijenţă". Gorbaciov a încheiat: „A avut loc un eveniment care întrece tot ce s-a petrecut până acum din punct de vedere al consecinţelor politice... Vorbim despre faptul că oamenii şi-au pierdut încrederea în armata pentru care au făcut sacrificii... mult timp. Totodată, conducerea politică a acestei ţări, autoritatea acesteia, au primit o lovitură puternică."[6]

Ahromeev a supravieţuit, la fel şi Luşev, însă peste 150 de ofiţeri au fost destituiţi, iar unii dintre ei au fost trimişi în faţa curţii marţiale pentru partea lor de vină în cazul Rust. Cei mai mulţi erau soldaţi care fuseseră identificaţi drept oponenţi ai perestroikăi. Deşi incidentul a fost, într-adevăr, umilitor, Gorbaciov – întotdeauna un oportunist – l-a folosit pentru a zdrobi armata. În decurs de un an, tot eşalonul de vârf al Ministerului Apărării sovietic, Statul Major, comandanţii Pactului de la Varşovia şi toţi comandanţii cartierelor militare au fost înlocuiţi. „Nici chiar în timpul epurării sângeroase întreprinse de Stalin în 1937–1938 în rândurile Armatei Roşii procentul schimbărilor din posturile de vârf nu a fost atât de ridicat", remarca un observator militar. Disprețul lui Gorbaciov pentru comandanţii din armată era din ce în ce mai mare. De multe ori, rânjea ironic la întâlniri, şi în faţa oamenilor în uniformă de lângă el făcea comentarii de tipul: „Deci, tovarăşe general, pe cine plănuim să invadăm astăzi?" Armata se simţea jignită de un astfel de comportament. Pe termen scurt, se părea că obţinuse o victorie împotriva lor. Însă şi ei aveau să găsească metode să-l rănească.[7]

Capitolul 20

Banda celor patru

Iunie 1987, Moscova

DICTATORII DIN EUROPA Centrală şi de Est au realizat târziu că sunt pe cont propriu. Chiar şi atunci când li s-a spus clar că ruşii nu mai apărau comunismul şi imperiul sovietic prin metodele tradiţionale, cu tancuri şi trupe, aceştia au rămas într-o stare de negare. Oameni ca Honecker, Jivkov şi Husák erau obişnuiţi să primească ordine de la Moscova şi să arate supunere. Ceauşescu avea o gândire mai independentă, însă era blocat în modelele ideologice ale anilor 1950. Li s-a permis un anumit grad de autonomie. În general, cu cât statul-satelit era mai mare, cu atât libertatea pe care o avea era mai mare. Aceasta a crescut de-a lungul anilor, însă toţi liderii est-europeni au acceptat statutul lor de colonie şi au evitat să-şi jignească stăpânii feudali. Nu aveau legitimitate în propria lor ţară, fapt pe care l-au înţeles întotdeauna. Au fost aduşi la putere de către forţele sovietice, împotriva voinţei poporului, şi rămâneau în funcţie doar dacă erau sprijiniţi de URSS. Conduceau după placul Kremlinului.

Însă, acum, atmosfera de la Moscova se schimba. Când Mihail Gorbaciov a preluat puterea şi i-a avertizat pe liderii statelor-satelit că trebuie să-şi „asume o responsabilitate mai mare" pentru ţările lor, aceştia nu l-au luat în serios de la bun început. Considerau că e vorba doar despre o declaraţie formală, pe care noul şef sovietic o făcea de faţadă. De-a lungul timpului, şi alţi lideri sovietici spuseseră lucruri asemănătoare, însă, în scurt timp, urmau ordinele şi intervenţia zilnică într-o serie întreagă de probleme, mari sau mici. Acum, numărul instrucţiunilor primite din partea sovieticilor scădea, iar întregul mecanism al imperiului se clătina. Consilierii sovietici, care avuseseră o putere şi o influenţă enorme în fiecare sector guvernamental şi secretariat de partid, de la Berlin la Sofia, au primit ordine de la Moscova să rămână în umbră. În general, sfatul lor era: „Tovarăşi... faceţi ce consideraţi că este mai bine". Acest teren străin îi încurca şi îi slăbea pe membrii dependenţi ai „bandei celor patru".

Când a ajuns la putere, Gorbaciov avea puţină experienţă în Europa de Est. Călătorise în statele-satelit în vizite scurte, în perioada când era responsabil cu agricultura sovietică, însă nu se gândise prea profund la relaţiile dintre URSS şi coloniile sale europene. Unul dintre cei mai buni prieteni ai săi din

perioada în care era student la Universitatea din Moscova era „reformatorul comunist" ceh Zdeněk Mlynář, un personaj marcant în timpul Primăverii de la Praga. Însă acesta fusese eliminat după invazia sovietică din 1968 şi s-a exilat la Viena. Ani mai târziu, Gorbaciov spunea că „cea mai mare greşeală a Uniunii Sovietice a fost că a făcut ce a făcut în 1968 împotriva reformelor democratice din Praga... dacă toate aceste ţări ar fi luat atunci calea reformelor pentru societăţile lor, rezultatele ar fi fost altele". Este puţin probabil ca la vremea respectivă să fi gândit la fel. Cu siguranţă, nu ar fi dat glas unui gând atât de eretic în cercurile de partid, într-o perioadă în care era în plină ascensiune. Când a preluat puterea la Kremlin, considera că posesiunile imperiale ale sovieticilor sunt stabile. Polonia fusese întotdeauna greu de stăpânit, însă se părea că generalul Jaruzelski stabilise acolo pacea şi ordinea. România mergea pe propriul drum, dar rămăsese loială. „În alte părţi, liniştea sugera faptul că cel puţin în viitorul apropiat nu vor exista surprize", spunea Andrei Graciov, consilierul lui Gorbaciov. „După ce a primit declaraţiile formale de credinţă [de la liderii statelor-satelit], Gorbaciov a încetat să se gândească la Europa de Est.[1]

După aproximativ un an şi jumătate, a început să regândească problema, datorită influenţei puternice a lui Şevardnadze şi Iakovlev, care credeau cu tărie că sovieticii ar trebui să slăbească strânsoarea în „imperiul extern". Gorbaciov era convins că statele-satelit reprezentau o povară pe care Uniunea Sovietică nu-şi mai permitea să o ducă. „Pentru a cumpăra loialitatea şi încrederea politică – şi pentru a garanta un minim de stabilitate internă –, Uniunea Sovietică subvenţiona în ţările est-europene un standard de viaţă mult mai ridicat decât cel al populaţiei sovietice", spunea Graciov. Costurile crescuseră. De fiecare dată când avea loc o criză politică într-un stat-satelit, aceasta trebuia redusă cu fonduri suplimentare. Lui Gorbaciov i s-a spus că era nevoie de un buget de aproximativ 10 miliarde de dolari pe an pentru securitate şi pentru a păstra „stabilitatea" în ţările est-europene. Unii economişti i-au arătat că sumele extrase din economia sovietică pentru subvenţii financiare suplimentare ajungeau la încă 30 de miliarde de dolari. Când i s-au prezentat aceste cifre a fost şocat şi a hotărât ca, de atunci înainte, „fraţii socialişti" să-şi suporte singuri cheltuielile. În noiembrie 1986, i-a chemat pe conducătorii statelor-satelit la Moscova, pentru o întâlnire care a zguduit lumea socialistă.[2]

A anunţat o revoluţie în vechea politică de schimburi dintre colonii şi Moscova, care se menţinuse din vremea lui Stalin. Sistemul depinsese de un flux de materie primă de la Uniunea Sovietică spre statele-satelit, care, la rândul lor, exportau bunuri prelucrate. Gorbaciov a declarat că „trebuie să construim comerţul pe o bază reciproc avantajoasă şi în condiţiile unei pieţe adevărate". Voia să spună, de fapt, că importurile trebuie plătite cu preţurile pieţei mondiale şi că Uniunea Sovietică va putea alege dacă să cumpere sau nu bunurile prelucrate, de calitate scăzută, produse în Poznan, Leipzig sau Bratislava. De asemenea, a menţionat că URSS nu va garanta sub nici o formă împrumuturile de la băncile

occidentale pe care est-europenii le obţinuseră în ultimii ani. Nu toţi au înţeles imediat importanţa implicaţiilor. Peste noapte, sovieticii au transformat imperiul socialist – „l-au ucis", după cum a recunoscut un oficial german prezent la discuţii. „Era echivalentul economic al retragerii trupelor sovietice din Europa de Est", a spus alt aparatcic care auzise anunţul". [3]

Treptat, au început să apară consecinţele, iar ceilalţi lideri s-au îngrozit. Nu se mai puteau bucura de o viaţă uşoară, protejaţi de credite garantate de Moscova şi de fluxul de petrol şi gaze naturale ieftine din Est. În acelaşi timp, Gorbaciov le-a ţinut un discurs lung despre schimbările pe care intenţiona să le facă în Uniunea Sovietică, despre perestroika şi glasnost. Membrii „bandeicelor patru" erau din ce în ce mai neliniştiţi pe măsură ce ascultau. Gorbaciov şi-a imaginat că exemplul său va încuraja apariţia unui val de imitatori pe scena statelor-satelit. Spera să vadă în Europa de Est mai mulţi „mici Gorbaciovi" care să demareze reforme, fiecare în ritmul său, pentru că elitele sale se obişnuiseră să copieze modelul Uniunii Sovietice. „Inerţia paternalismului s-a făcut simţită multă vreme", spunea Gorbaciov. „În ţările socialiste... tradiţia dependenţei şi supunerii faţă de lider, dorinţa de a se pune de acord cu «fratele mai mare» din aproape toate punctele de vedere, pentru a nu stârni mânia Kremlinului, au... rădăcini adânci." Şi, mai ales, era convins că, dacă ar fi avut de ales, oamenii din comunitatea socialistă ar fi ales să rămână în sistemul cu care erau familiarizaţi, în interiorul orbitei sovietice. Era o presupunere naivă, făcută de un om care încă era stăpânit de convingerile sale atât de mult, încât părea să uite că, în statele-satelit, comunismul fusese impus de către predecesorii săi, cu vârful baionetei. Nu considera că slăbirea strânsorii sovietice reprezenta un risc major.[4]

Gorbaciov îi „dispreţuia" pe majoritatea liderilor est-europeni, cu excepţia lui Jaruzelski, pe care îl plăcea, şi a lui Kádár, pe care îl respecta, după cum povesteşte Valeri Musatov, vicepreşedintele puternicului departament internaţional al Partidului Comunist. Manifesta un dispreţ deschis pentru linguşitorul Jivkov şi considera că Honecker şi Husák erau obositori şi plictisitori. „Sunt rămăşiţe reacţionare, relicve din vremea lui Brejnev", a spus el de multe ori în particular. Mai târziu, cu ceva mai multă precauţie, a declarat: „Încă nu era evidentă senilitatea, ci mai mult oboseala liderilor în vârstă de... 70 de ani, care erau la cârmă de două sau trei decenii". Îl ura în mod special pe Ceauşescu, pe care îl numea *„führer*-ul român". Gorbaciov spunea: „Toţi puteau să vadă iluziile sale de grandoare... [România] era în întregime subordonată marilor ambiţii de putere ale conducătorului şi semăna din ce în ce mai mult cu un cal biciuit şi condus de un călăreţ nemilos. În viaţă am întâlnit mulţi oameni ambiţioşi... E greu să îmi imaginez un politician important care să fie lipsit de vanitate. Totuşi, din acest punct de vedere, Ceauşescu alcătuieşte o categorie aparte".[5]

Nu era prea entuziasmat de vizitele în ţările blocului socialist, iar unii dintre consilierii săi povesteau că stabilirea itinerariului era o misiune foarte dificilă, deoarece Gorbaciov se hotăra cu greu pe cine să vadă şi pe cine nu. Când se ducea,

era politicos, însă dorea ca publicul țării respective să știe că el îl încuraja pe lider să fie deschis la reforme. În timpul unui tur în Cehoslovacia, în aprilie 1987, a evitat să spună că invazia rusă din 1968 a fost o acțiune eronată. Acest lucru i-a dezamăgit pe disidenți. Însă, în timp ce anturajul său părăsea Praga, purtătorul său de cuvânt a fost întrebat de către un jurnalist din Vest care era diferența, în opinia domnului Gorbaciov, între reformele Primăverii de la Praga, propuse de Alexander Dubček, și noțiunile sovietice actuale de perestroika și glasnost. „19 ani", a venit răspunsul. Acesta a încurajat imens opoziția și a dat o lovitură regimului.

Gorbaciov prefera vizitele în capitalele mai strălucitoare din Vest, unde a devenit rapid un superstar politic. Era întâmpinat de mulțimi imense care îl aclamau, de oameni care doreau să-l zărească pe liderul rus capabil să zâmbească, să vorbească liber și să arate ca o ființă umană. Avea un motiv politic bine întemeiat pentru care atrăsese atenția Vestului. Dorea să diminueze tensiunea internațională pentru a putea reduce bugetul alocat armatei, apoi pentru a rezolva problemele urgente din țară. Însă mulți dintre cei care au lucrat cu el erau de părere că succesul său personal imens în străinătate – „gorbimania", fenomen care a continuat în primii lui ani de conducere – i se urcase la cap. Nici un alt lider sovietic nu s-a asemănat atât de mult, prin comportamentul său, cu un politician din Vest. Presa și televiziunea din America și din Europa l-au tratat ca pe o celebritate. Îi prezentau aspectul, obiceiurile, gesturile, însă nu întotdeauna și discursurile, care aveau o lungime exagerată și erau pline de înfloriturі. O vreme, presa vestică s-a îndrăgostit de soția lui. Ziariștii scriau nenumărate articole despre costumele, machiajul și coafura ei. Ea adora atenția. Lui îi plăcea să se întâlnească cu liderii lumii, cu ambasadorii străini și cu ziariștii din Vest, însă era extrem de plictisit când se întâlnea cu funcționarii de partid din Varșovia sau din Berlin. Și-a cultivat imaginea și a înțeles cum să manipuleze media occidentală. Putea fi guraliv, însă știa valoarea vorbelor. El, sau mai degrabă purtătorul său principal de cuvânt și consilierul său în relațiile publice, fostul ambasador în Portugalia, Ghenadi Gherasimov, un bărbat înalt, brunet, vesel și inteligent, a rostit o frază care descria politica lui Gorbaciov față de statele-satelit ale Uniunii Sovietice. Doctrina Brejnev, a spus el, era moartă. Acum, sovieticii vor adopta Doctrina Sinatra. „Știți melodia *My Way* („În felul meu")... toate aceste țări pot merge mai departe «în felul lor»."

Capitolul 21

Vietnamul lui Gorbaciov

Marţi, 19 aprilie 1988, Washington DC

La sediul CIA din Langley, Virginia, se afla un grup de oficiali superiori cunoscuţi sub numele de „sângerânzii". Îşi luaseră denumirea după termenul folosit de Mihail Gorbaciov pentru războiul din Afganistan, pe care acesta îl utiliza des – „rana noastră sângerândă". Obiectivul lor era să menţină trupele sovietice blocate în munţii afgani cât mai mult timp şi cu pierderi cât mai mari. Oficial, americanii au declarat că doreau ca sovieticii să părăsească Afganistanul. La summitul de la Reykjavik din toamna anului 1986, preşedintele Reagan a pledat în faţa omologului său rus în favoarea retragerii trupelor sovietice. În Islanda, cei doi au spus că se apropiaseră de un acord îndrăzneţ şi vizionar, prin care se urmărea distrugerea tuturor armelor nucleare. Insistenţa lui Reagan de a continua proiectul Star Wars a pus capăt înţelegerii, însă atunci au realizat că existau atât de multe piedici, încât o astfel de înţelegere n-ar putea fi niciodată posibilă. Totuşi, de atunci, Gorbaciov a încetat să-i mai numească pe americani „gaşca aia", sau pe Reagan, „omul peşterii", iar cei doi au început să aibă mai multă încredere unul în celălalt.

Însă nu şi în ceea ce priveşte Afganistanul. Dintr-un firicel, armele trimise de americani mujahedinilor, prin Pakistan, au devenit un adevărat torent. „Era un război dus cu aurul nostru şi cu sângele lor", spunea Frank Anderson, ofiţerul CIA responsabil de relaţia cu trupele de gherilă. După 1986, războinicii primeau echipament sofisticat şi de ultimă generaţie, cum ar fi rachete Stinger cu lansare de la sol, care au schimbat natura conflictului. Ruşii nu mai puteau lansa raiduri de bombardamente asupra taberelor mujahedine şi nu mai puteau distruge satele afgane fără riscul de a pierde avioanele şi piloţii. În interiorul companiei, „sângerânzii" aveau câştig de cauză, fiind susţinuţi cu entuziasm de directorul CIA, Casey, şi, după moartea acestuia în mai 1987, în urma unei boli subite şi devastatoare, de adjunctul său, Robert Gates. „Asta e frumuseţea operaţiunii din Afganistan", medita Casey cu puţin timp înainte să moară. „De obicei se spune că americanii cei mari şi răi îi asupresc pe locuitori. În cazul Afganistan e exact invers. Ruşii îi asupresc pe cei mici. Nu l-am transformat în războiul nostru. Mujahedinii au toate motivele de care au nevoie. Tot ce trebuie să facem e să-i ajutăm... cât mai mult".[1]

Nu ştiau cât de disperaţi erau sovieticii să găsească o cale de ieşire din mocirlă. Însă CIA-ul fusese întotdeauna greşit informat despre intenţiile sovietice în Afganistan. În mod repetat, în lunile de dinaintea invaziei sovietice, agenţia continuase să spună că ruşii nu vor trimite trupe. Luni, 17 decembrie 1979, directorul de atunci al CIA, amiralul Stansfield Turner, i-a spus, foarte sigur pe el, preşedintelui Carter că, deşi exista o mişcare a trupelor sovietice în apropierea graniţelor, „nu considerăm că aceasta ar fi o concentrare a forţelor de luptă" şi că nu existau motive de îngrijorare. La două zile după aceea, Cotidianul Naţional de Spionaj al preşedintelui – raportul care ar fi trebuit să îl informeze despre toate problemele importante ale politicii externe – menţiona că „ritmul detaşărilor sovietice nu sugerează...o contingenţă urgentă". Trei zile mai târziu, zeci de mii de soldaţi sovietici treceau graniţa şi începeau să preia controlul asupra ţării.[2]

Agonia retragerii sovietice din Afganistan a durat multă vreme. În 1985, noul lider ar fi putut pur şi simplu să retragă trupele şi să declare o „victorie" a socialismului internaţional sau, mai sincer, să retragă armata, să accepte dezastrul şi să dea vina pe predecesorii săi. Gorbaciov ar fi câştigat aplauzele întregii lumi dacă ar fi făcut acest lucru în câteva săptămâni sau luni după preluarea puterii. Însă nu a avut nici voinţă, nici curaj. Chiar şi cei mai mari admiratori ai săi ştiau că face o eroare fatală. Iakovlev şi Anatoli Cerniaev, consilierul pe politică externă al lui Gorbaciov, continuau să-i spună că sfârşitul războiului din Afganistan trebuie să fie o prioritate. Însă Gorbaciov oscila şi ezita, nedorind să-i înfrunte pe conservatorii de la Kremlin, KGB-ul şi armata. „Era Vietnamul nostru", spunea Cerniaev. „Chiar mai rău. Era o povară uriaşă... asupra reformelor sale şi îi restricţiona foarte mult libertatea de mişcare."[3]

Babrak Karmal, pe care sovieticii îl instalaseră ca lider în Afganistan în urma invaziei din 1979, a fost înlăturat în mai 1986. A fost înlocuit de Mohammed Najibullah, un doctor chipeş şi inteligent, în vârstă de 39 de ani, care provenea dintr-una dintre cele mai bogate familii aristocratice din Afganistan şi care fusese şeful securităţii nemiloase a partidului timp de mai mulţi ani. Deşi „Najib", spre deosebire de Karmal, era sobru în cea mai mare parte a timpului, a fost la fel de ineficient ca predecesorul său în atragerea sprijinului pentru regimul comunist de la Kabul şi în derularea războiului împotriva grupărilor de gherilă.

În mod repetat, Gorbaciov a susţinut că a luat decizia definitivă de a-şi retrage trupele. „Luptăm în Afganistan de şase ani", le-a spus colegilor de la Kremlin în 13 noiembrie 1986. „Dacă nu ne schimbăm abordarea, vom continua aşa încă douăzeci sau treizeci de ani. Nu am învăţat cum să ducem un război acolo. Aveam un obiectiv foarte bine trasat – să stabilim un regim prietenos şi neutru în Afganistan. Nu avem nevoie de socialism acolo, nu-i aşa? Trebuie să încheiem cât mai repede acest proces – să terminăm totul, să retragem trupele într-un an, maxim doi." Ultimul din vechea gardă care a luat decizia invaziei, Andrei Gromîko, încă era o personalitate influentă la Moscova. S-a răzgândit în

privinţa războiului: „Am subestimat dificultăţile când am... decis să le oferim afganilor sprijin militar", a spus el. „Acum trebuie să urmărim activ o înţelegere politică. Oamenii vor fi uşuraţi dacă urmăm această cale."

Acum, armata accepta că războiul era imposibil de câştigat. Mareşalul Serghei Ahromeev, comandantul forţelor armate, era un personaj contradictoriu. Ani întregi şi-a adorat superiorul, pe ministrul apărării, Ustinov. Ahromeev era un comunist pasionat, întotdeauna în favoarea măririi bugetului destinat armatei, pentru a contracara „expansiunea imperialistă". Însă nu era de acord cu politica Uniunii Sovietice de a cheltui bani pentru a sprijini regimurile din zonele de conflict ale Lumii a Treia, printre care Etiopia, Angola şi Nicaragua. Un bărbat înalt, însă încovoiat, cu ochelari, în vârstă de 63 de ani, arăta mai degrabă a intelectual rus decât a soldat. A jucat un rol important în planificarea invaziei din Afganistan, în 1979, aşa cum a primit ordin, în ciuda multor îndoieli. Chemat în faţa lui Gorbaciov, a recunoscut că războiul era imposibil de câştigat. „Nu există nici o bucată de pământ afgan care să nu fi fost ocupată de un soldat rus într-un anumit moment", a spus el. „Cu toate acestea, cea mai mare parte a teritoriului rămâne în mâinile rebelilor. Controlăm capitala Kabul şi centrele din provincie. Însă nu putem controla autoritatea politică pe teritoriul pe care îl cucerim. Am pierdut lupta pentru poporul afgan. Doar o mică parte a populaţiei sprijină guvernul." Nu soldaţii sovietici sunt de vină, a continuat el. Au luptat cu curaj în condiţii grele. Însă ocuparea temporară a satelor şi oraşelor nu are nici o valoare într-un ţinut atât de vast, unde mujahedinii se ascund pe dealuri, aşteaptă plecarea sovieticilor, apoi se întorc. Victoria este o „misiune imposibilă. Putem menţine situaţia de acum. Însă, în condiţiile date, războiul va continua mult timp".[4]

În ciuda intenţiilor sale, Gorbaciov a continuat să amâne şi să stârnească îndoieli. Nu s-au dat ordine clare şi definitive privind retragerea forţelor sovietice decât după mai bine de un an de la luarea acestei decizii. Şefii de la Kremlin continuau să delibereze. Pentru o superputere, acceptarea înfrângerii era o pilulă amară. „Situaţia nu este simplă. Suntem în război... însă ne stoarcem creierii cum să ieşim din el", mărturisea disperat Gorbaciov:

> Am putea pleca rapid, fără să ne mai gândim la nimic... Dar nu putem acţiona aşa. Prietenii noştri din India ar fi îngrijoraţi... şi cei din Africa. Se vor gândi că acest lucru reprezintă o lovitură pentru autoritatea Uniunii Sovietice... Şi ne vor spune că imperialismul va porni ofensiva dacă părăsim Afganistanul. Cum ne vom justifica în faţa poporului nostru dacă, imediat după ce plecăm, va avea loc un măcel şi se va stabili o bază ostilă pentru Uniunea Sovietică? Aspectul intern este, de asemenea, important. Un milion dintre soldaţii noştri au fost în Afganistan. Şi se va dovedi că s-au sacrificat degeaba... Vor spune: aţi uitat de sacrificii şi de autoritatea ţării. Asta lasă un gust amar. Vor întreba: de ce au murit toţi acei oameni?[5]

Discuţiile de la Geneva privind sfârşitul războiului au fost demarate la începutul anului 1987, sub auspiciile ONU, însă acestea au progresat foarte

lent. Sovieticii doreau să se asigure că la Kabul rămânea la putere un guvern care le era „prieten". Şevardnadze a pledat permanent în faţa americanilor să oprească livrarea de arme către mujahedini, însă în zadar. Americanii doreau să-i menţină pe sovietici în luptă, pentru a scoate cel mai mare preţ de la URSS. Este discutabil dacă SUA a prelungit inutil războiul, îngreunând retragerea sovieticilor de pe un câmp de luptă al Războiului Rece. „Proviziile de arme americane nu au făcut decât să lungească războiul", spunea Aleksandr Iakovlev, gânditorul principal din spatele noţiunii de perestroika. „Gorbaciov, Şevardnadze şi cu mine eram... convinşi că nu era nevoie de Afganistan şi nu aveam nici o treabă acolo. Oricum am fi pierdut războiul. Ar fi trebuit să învăţăm de la britanici că Afganistanul e o ţară imposibil de cucerit. Însă lupta dintre cele două sisteme politice ne-a determinat şi pe noi, şi pe americani să facem lucruri prosteşti."[6]

Argumentul adus de „sângerânzi" era simplu: nu credeau că sovieticii vorbeau serios despre retragere. Când Shultz a raportat la o întâlnire cu consilierii lui Reagan că Şevardnadze îi spusese că ruşii se vor retrage definitiv – „şi l-am crezut" –, directorul CIA, Robert Gates, a fost dispreţuitor. „Eu nu cred", a spus el. „Nu văd că ar avea intenţii reale de a se retrage". A făcut cu Shultz un pariu pe 10 dolari că ruşii vor rămâne în Afganistan „în viitorul apropiat".[7] În sfârşit, în aprilie 1988, sovieticii au schiţat un grafic al retragerii. La 15 mai, 109 000 de soldaţi detaşaţi în Afganistan au început să se întoarcă acasă. Toţi soldaţii urmau să părăsească Afganistanul până la 15 februarie anul următor. Gorbaciov era furios că americanii „nu au de gând să ne ajute". Însă a realizat că Washingtonul nu prea avea motive să facă asta. „Ne vom retrage indiferent de poziţia americanilor", le-a spus colegilor săi de la Kremlin. „Ar fi fost mai bine printr-un acord, însă grija noastră principală este că băieţii noştri încă mor acolo. Ca să nu mai vorbim despre miliardele pe care le plătim anual." I-a luat trei ani pentru decizia finală şi avea să mai treacă încă unul până ca ultimul soldat sovietic să plece. Însă a insistat să facă acest lucru corect. „Trebuie să putem spune că oamenii noştri nu au murit degeaba."[8]

Capitolul 22

Poveştile bătrânilor

Luni, 7 septembrie 1987, Bonn

ERA MOMENTUL de maximă mândrie pentru Erich Honecker. În jur de ora 11:00, avionul său Iliuşin a aterizat pe aeroportul din Bonn, după un zbor de 55 de minute de la Berlin. A coborât pe pista de aterizare, a dat mâna cu demnitarii care veniseră să îl întâmpine şi a inspectat garda de onoare. Apoi s-a auzit imnul naţional al Germaniei de Est, a fost arborat ceremonios drapelul Republicii Democrate Germane, cu emblema sa comunistă, iar chipul de obicei serios al conducătorului RDG s-a destins într-un zâmbet larg de satisfacţie. Radia de bună-dispoziţie. Era primul lider est-german primit în Republica Federală; în sfârşit, ţara lui câştiga statutul internaţional la care visase. „Considera evenimentul drept cea mai mare realizare a lui", spunea Günter Schabowski, şeful Partidului Comunist din Berlin, unul dintre cei mai puternici oligarhi din RDG. „Preocuparea lui principală era recunoaşterea Germaniei de Est. Însă lucrul cel mai important, mai important decât recunoaşterea ţării de către restul lumii, era recunoaşterea sa de către Germania de Vest... era o afirmare a dreptului la existenţă al Germaniei de Est, a caracterului său incontestabil."

Honecker a rămas la fel de binedispus în toate cele cinci zile ale vizitei. Chiar şi atunci când Helmut Kohl, un bărbat masiv, care îl domina, a deschis subiectul considerat tabu al reunificării Germaniei, într-un discurs difuzat în Est, Honecker şi-a păstrat expresia de veselie. În public nu a menţionat nimic despre Zidul Berlinului sau despre problema graniţelor, adoptând formula pe care o folosea de obicei când i se puneau astfel de întrebări: „Cele două sisteme, socialismul şi capitalismul, sunt ca focul şi apa". În particular nega categoric că le dăduse ordin grănicerilor est-germani să îi „împuşte" pe cei care încercau să fugă în Vest. Zâmbind, îi spunea lui Kohl că acest lucru „nu este adevărat. Impunem anumite reguli la graniţă... la fel ca voi".[1]

A făcut o vizită emoţionantă în satul său natal Saarland şi în oraşul Trier din apropiere, unde se născuse Karl Marx. Gazdele sale nu erau la fel de încântate de această excursie. Dorothee Wilms, ministrul responsabil de relaţiile dintre cele două Germanii, spunea: „Pentru noi totul avea un gust amar... Kohl spunea că a fost unul dintre momentele cele mai iritante din cariera sa politică. Dar trebuia

să o facem, ca să obţinem avantaje mai mari pentru camarazii noştru germani". Era cât pe ce ca acest turneu istoric să nu aibă loc. Timp de mulţi ani, în ciuda numeroaselor cereri ale lui Honecker, sovieticii nu-i permiseseră să meargă, din cauza relaţiilor tensionate dintre Est şi Vest. Se părea că Honecker avea cel puţin un necaz comun cu al poporului său: nu avea voie să călătorească în Germania de Vest. Însă Gorbaciov s-a înduplecat, deoarece unul dintre scopurile sale principale era de a stabili legături apropiate cu Vestul. În capitalele vestice, replica lui favorită era „casa noastră europeană comună".[2]

Când Honecker s-a întors la Berlin, şi-ar fi putut savura în linişte triumful. Însă s-a apucat, în schimb, de treabă cu o încredere şi mai mare, convins că lupta pentru o cauză dreaptă şi că vârsta nu îi diminuase abilităţile fizice sau mentale. Întotdeauna a fost un împătimit al gimnasticii. Şi-a construit o sală de sport pe care o folosea zilnic, la reşedinţa sa din Wandlitz, la 25 de kilometri nord de Berlin, rezervată exclusiv pentru cei mai importanţi doisprezece oligarhi ai partidului. Liderului nu-i plăcea să audă de reforme economice sau liberale. Chiar din contră. S-a retras în certitudinile staliniste. Toată viaţa a fost un servitor al Moscovei şi al Partidului Comunist Sovietic. Acum, pentru prima dată în viaţa lui, începuse să critice conducerea de la Kremlin şi să-l dispreţuiască pe Gorbaciov. Le-a spus apropiaţilor săi: „Dacă Gorbaciov continuă astfel, în doi ani socialismul va fi mort". Deşi era unul dintre puţinii care cunoşteau starea dezastruoasă a economiei RDG-ului, se purta ca şi cum ţara era povestea de succes a blocului sovietic. Curând după vizita sa în Germania de Vest, Honecker a plecat în Uniunea Sovietică şi l-a însoţit pe Gorbaciov într-o călătorie în oraşul industrial Sverdlovsk (astăzi Ecaterinburg, numele pe care îl avea înainte de Revoluţia din 1917, locul unde a fost executat ţarul împreună cu familia acestuia). I-a vorbit liderului rus despre consecinţele proiectului perestroika: „Uitaţi, în magazinele astea oamenii nu au ce să cumpere, nici măcar hârtie igienică", i-a spus lui Gorbaciov. „Acesta este rezultatul reformelor. Nu avem nevoie de aşa ceva în RDG." I-a spus clar lui Markus Wolf, şeful serviciilor de contraspionaj est-germane: „Aici nu voi permite niciodată să se întâmple ceea ce se întâmplă în Uniunea Sovietică. Niciodată".[3]

În conducerea de la Berlin existau voci mai tinere în favoarea unor reforme modeste, printre care slăbirea controlului asupra media. Punctul lor de vedere a fost ignorat. Honecker şi colegii săi oligarhi – a căror medie de vârstă era pe atunci de 69 de ani – au decis să ia măsuri brutale împotriva disidenţei. Cenzura s-a înăsprit. Unul dintre acoliţii principali ai lui Honecker, Joachim Hermann, era responsabil cu propaganda, un rol important în democraţiile populare. Fusese editorul principalului ziar al partidului, *Neues Deutschland*. Avea pe birou un telefon cu linie directă către telefoanele roşii ale editorilor de la toate ziarele, posturile de radio şi cabinele de ştiri ale televiziunii din toată ţara. Biroul lui Hermann lua legătura cel puţin o dată pe zi cu aceşti editori. Instrucţiunile pe care le primeau erau rezultatul unei întrevederi zilnice a lui Hermann cu Honecker, care verifica primele două pagini ale ziarelor principale, cum ar

fi *Neues Deutschland*, modifica fundalurile care nu-i plăceau şi chiar decupa imagini. Funcţionarilor regimului şi ziariştilor din RDG nu li se părea ciudat că liderul ţării îşi găsea timp să verifice ziarul de dimineaţă. Schabowski, el însuşi fost editor la *ND*, povestea despre jurnalismul din „socialismul existent": „Rolul lor era [să fie] apologeţi ai autorităţilor. Funcţia dominantă nu era furnizarea de informaţii, ci propaganda şi îndoctrinarea. Se practica falsificarea directă a faptelor, însă nu tot timpul şi nu în toate situaţiile. Efectul cel mai devastator al mediei socialiste era felul în care... ignora realitatea."[4]

Faptul că la Moscova domina glasnostul nu însemna că acesta se aplica şi la Berlin. Ideologul-şef al partidului, Kurt Hager, a explicat foarte clar: „Dacă vecinul îşi schimbă tapetul în casă nu înseamnă că trebuie să-ţi redecorezi şi tu locuinţa". Unele ziare şi reviste sovietice – cum ar fi *Sputnik* – erau interzise în Germania de Est, deoarece Honecker considera că sprijinul lor pentru reformele în stil Gorbaciov era subversiv. În discursurile publice, purtătorii de cuvânt ai partidului nu aveau voie să pronunţe cuvintele perestroika şi glasnost. În ianuarie 1988, Honecker a organizat pentru cercurile diplomatice o partidă de vânătoare la cabana sa din Turingia. Era un eveniment anual şi o ocazie formală. La un moment dat, l-a luat deoparte pe ambasadorul sovietic Viaceslav Kocemasov pentru o discuţie între patru ochi. După cum povesteşte ambasadorul, Honecker i-a spus:

> Vreau să vă spun că de acum înainte nu vom mai folosi cuvântul perestroika şi doresc să înţelegeţi de ce, apoi sunteţi liber să spuneţi asta oricui din Uniunea Sovietică. Perestroika e un pas înapoi de la leninism, iar noi... ne opunem categoric acestui tip de revizionism în felul în care interpretăm istoria sovietică. Suntem împotriva ponegririi şi subminării realizărilor poporului sovietic. Există anumite aspecte cu care nu putem fi de acord. Nu se poate spune că Stalin a fost la fel de rău ca Hitler, aşa cum a făcut-o de curând ziarul vostru *New Times*. De aceea nu vom permite traducerea în limba germană a acelui material... Suntem împotriva distrugerii lucrurilor în care milioane de oameni, inclusiv cei din RDG, au crezut de-a lungul anilor.[5]

Cenzura cărţilor devenea tot mai dură, iar scriitorii şi artiştii suspecţi erau ţinuţi sub urmărire strictă. Stasi a dublat numărul agenţilor care îl urmăreau pe romancierul Stefan Heym, emigrat în SUA în perioada nazistă şi care, din convingere, se întorsese în Est, nu în Vest, după război. Din când în când, în zilele reci, le ducea ceşti cu cafea pe tavă. Însă grija faţă de aceştia a încetat după ce a descoperit că menajera sa era agentă plătită pentru a-l spiona şi îi fura manuscrisele pentru ca Stasi să le poată fotocopia. Scriitorii erau obişnuiţi cu sistemul complex de cenzură existent în Germania de Est. La fel ca în tot blocul de Est, nimic nu se publica fără permisiunea regimului. Statul deţinea cele 78 de edituri din ţară. Însă, în RDG, literatura a devenit parte a Planului. Unii scriitori puteau să o ducă foarte bine, deoarece sumele pe care le primeau depindeau de numărul de exemplare publicate, nu vândute, dintr-o lucrare. Autorii preferaţi puteau fi răsplătiţi cu tiraje enorme pentru lucrările lor, de multe ori bombastice.

În mod ciudat, scriitorii interzişi în Est aveau voie să publice în Vest, atât timp cât plăteau statului trei sferturi din sumele de drepturi de autor şi avansuri. Guvernul decidea cu mulţi ani înainte câte şi ce cărţi să fie publicate. Acest lucru afecta actualitatea cărţilor produse. Mai rău, sistemul est-german îi oferea fiecărui scriitor înainte de publicare un „asistent", o combinaţie între editor şi mentor – de obicei un agent Stasi – care „urmărea" lucrarea în procesul de tipărire. Această structură încuraja o formă vicleană de autocenzură, descrisă de poetul şi romancierul Günter Kunert astfel:

> Noi, ca autori, încercam întotdeauna să fim înaintea cenzorului, să ghicim din instinct ce anume era acceptat şi ce nu. Asta însemna că ne puneam în postura de cenzor... După douăzeci de ani ne obişnuiserăm deja cu această a doua opinie care ne bântuia mintea şi pe care o consideram a noastră. Aveam impresia că scriem în libertate şi sub propria influenţă, dar nu era aşa. Acesta era aspectul cel mai odios al sistemului; ne permitea să credem că suntem liberi, iar noi doream să credem asta. Aşa că ne-am jucat cu propria opresiune.

Printre cuvintele pe care cenzorii le considerau pe atunci problematice se numărau: „sovietic", „glasnost", „reformă" şi „mediu".[6]

În timpul vizitei la Bonn, Honecker a încheiat cu vest-germanii un acord care a avut implicaţii adânci. Curând, consilierii săi şi Stasi au realizat că fusese o greşeală. După ridicarea Zidului Berlinului, aproape nimeni, cu excepţia persoanelor cercetate strict de către forţele de securitate şi a deţinuţilor vânduţi în Republica Federală pentru profit, nu avea voie să călătorească în Vest, nici chiar pentru vizite scurte. Acum, pentru prima dată, Honecker a mai destins restricţiile şi le-a dat voie celor cu rude apropiate în Germania de Vest să-şi viziteze familiile. Obţinerea vizei era un proces lent şi complicat, însă posibil, iar curând avea să provoace regimului probleme grave. Se formaseră două clase de est-germani: cei care puteau pleca, chiar şi temporar, şi cei care nu puteau. Discuţiile despre „călătoriile dincolo" au devenit obişnuite la cina celor mai multe familii est-germane, iar milioane de oameni visau să-şi părăsească ţara.

În dimineaţa zilei de 8 decembrie 1987, poliţia cehă şi ofiţerii serviciului de securitate StB au încercuit parcul Kampa, un mic spaţiu deschis, fermecător, din centrul Pragăi, situat chiar sub Podul Carol. În aceeaşi zi, în urmă cu cinci ani, avuseseră loc mitinguri, la care au participat mii de tineri pentru a comemora moartea lui John Lennon. Alături de meciurile de fotbal, acestea au fost cele mai mari adunări publice de după Primăvara de la Praga. Au atras peste 5 000 de oameni. Ultimele două evenimente, organizate de Clubul pentru Pace John Lennon, au debutat ca un festival unde erau interpretate melodiile artistului. Ulterior, au devenit zgomotoase şi au fost întrerupte de jandarmi, care i-au bătut pe unii fani şi au efectuat zeci de arestări. În acel an, regimul se gândea să interzică mitingul. Însă „lennoniştii", după cum se autointitulau, deveniseră cunoscuţi în Vest, aşa că guvernul i-a lăsat să continue, ordonând poliţiei să se asigure că nu va avea loc o demonstraţie politică. Comuniştii au considerat că

ştiu cum să oprească grupuri de tineri consideraţi de ei hipioţi, rebeli şi pacifişti, care se închinau unui star pop mort.

În acea după-amiază, aproximativ 1 500 de persoane s-au adunat în Kampa, iar din boxe s-a auzit Beatles şi melodiile noi, interzise, ale compozitorului ceh Karel Kryl. Unii oameni dansau, în ciuda vântului rece. Poliţia nu a făcut nimic. Alţi oameni fredonau versurile lui Lennon. Atunci, unul dintre organizatorii mitingului, Ota Veverka, scriitor, muzician şi semnatar al Cartei 77, a urcat pe o platformă să vorbească. A citit „o petiţie împotriva armelor nucleare, împotriva «armatei frăţeşti» detaşate temporar în ţara noastră (deşi acest temporar... pare să nu aibă sfârşit) şi împotriva altor măsuri care nu-mi plac. Şi cred că nici altora nu le plac". A fost înconjurat imediat de grupuri de oameni care doreau să vadă petiţia. Poliţia a considerat totul drept o provocare la adresa lor. I-au arestat pe Veverka şi pe alţi doisprezece militanţi, i-au bătut pe alţii şi au declarat mitingul încheiat.[7]

Nu era de mirare că protestele cele mai vehemente în Cehoslovacia veneau din partea tinerilor nemulţumiţi şi erau exprimate prin muzica rock. Cu zece ani înainte, cei de la Plastic People of the Universe au fost catalizatorul nemulţumirilor. Literatura interzisă era citită de câţiva intelectuali din Praga şi Bratislava. În zece ani de activitate ilegală şi cu o acoperire destul de mare din partea mass-mediei occidentale, Carta 77 îşi atrăsese puţini susţinători noi. La sfârşitul anului 1988, doar 1 000 de oameni avuseseră suficient curaj să-şi asocieze numele cu acel document şi să atragă atenţia StB. Cartiştii au organizat o demonstraţie în Piaţa Wenceslas, la două zile după mitingul John Lennon din parcul Kampa. Au participat 200 de persoane. Comparativ cu Polonia, unde Biserica devenise aproape un stat în stat, sau chiar cu Germania de Est, unde câţiva pastori luterani începuseră să se împotrivească deschis regimului, Cehoslovacia era o societate nereligioasă. Acest lucru se datora parţial istoriei, deoarece, încă din perioada Iluminismului, oamenii mergeau din ce în ce mai rar la biserică. Alt motiv era acela că regimul ceh de după război reuşise să suprime, să hărţuiască şi să corupă religia existentă.

În anii 1950, Biserica Catolică a fost persecutată dur. Parohiile s-au desfiinţat. Peste 10 000 de preoţi şi de călugări au fost trimişi în lagăre de muncă silnică, de unde nu s-au mai întors niciodată. Catolicii lăsau partidul să hotărască cine putea să fie preot. Cei care ţineau predici ce nu erau pe placul autorităţilor erau eliminaţi. La sfârşitul anilor 1970, Vaticanul l-a numit pe părintele Miloslav Vlk episcop de Hradec Králové, un centru tradiţional important de pelerinaj, situat la 80 de kilometri est de Praga. Regimul s-a împotrivit, deoarece în parohia lui atrăsese prea mulţi tineri către biserică. Ca să se asigure, i-a retras licenţa de preot, acesta fiind obligat să lucreze ca lăptar. Clerul din bisericile protestante era înţesat de colaboratori şi agenţi ai poliţiei. Religia juca un rol puţin important pe teritoriul ceh, influenţa sa fiind resimţită mai mult în Slovacia catolică. Însă şi acolo biserica părea zdrobită. Fără o voce politică sau religioasă, tinerii au ales să-şi exprime nemulţumirea prin muzică.

După douăzeci de ani de „normalizare", cehii au învățat ce era frica. Aveau o mulțime de motive să le fie frică. Militantul pentru drepturile omului Jiři Wolf a fost închis trei ani și jumătate pentru activitatea lui din cadrul Cartei 77. Aproape imediat după eliberare, a scris o scrisoare ambasadei austriece la Praga în care povestea despre condițiile dezastruoase din închisorile cehoslovace. A fost arestat din nou, acuzat de activități subversive și condamnat la încă șase ani de închisoare. Cehii, în stilul lor caracteristic, au răspuns prin umor negru. Protestele împotriva condițiilor dure din închisori foloseau o glumă din *Peripețiile bravului soldat Švejk*: „Nu am crezut niciodată că vor condamna un om nevinovat la zece ani... am mai auzit de oameni nevinovați condamnați la cinci ani, dar *zece*? E un pic prea mult".[8]

Lăsând gluma la o parte, cehii au înțeles avertismentele și, în general, s-au arătat supuși. După cum remarca Havel – care se declara cu mândrie „lennonist" –, două decenii de uitare au dus la apatie și la ipocrizie:

> Numărul celor care cred sincer tot ce spune propaganda oficială... e mai mic ca niciodată. Dar numărul ipocriților crește constant; până la un punct în care toți cetățenii sunt obligați să se transforme în așa ceva... Rar... a existat un sistem social care să ofere atât de deschis și cu atâta nerușinare libertate oamenilor care acceptau să susțină orice atât timp cât aveau anumite avantaje; oamenilor lipsiți de principii și de coloană vertebrală, gata să facă orice ca să obțină putere și câștiguri personale; lacheilor înnăscuți... Nu e de mirare că atâtea posturi publice și cu influență sunt ocupate, mai mult decât oricând, de ariviști, oportuniști și șarlatani notorii și de oameni cu un trecut îndoielnic; pe scurt, de colaboratorii tipici.[9]

Șefii din conducere nu dădeau încă prea multă importanță clubului John Lennon și altor grupuri asemănătoare, cu nume ca Jazz Section și The Society for a Merrier Present, însă erau îngrijorați că Gustáv Husák începea să-și slăbească strânsoarea. Un grup de conservatori plănuise de mult să-l înlăture din funcția de lider al partidului, pe motiv că, susțineau ei, Husák, în vârstă de 75 de ani, prezenta slăbiciuni fatale în fața opoziției. Circulau zvonuri că devenise alcoolic și că era terminat. Au făcut mișcarea curând după mitingul din parcul Kampa și după demonstrația Cartei 77 care i-a urmat. Husák nu a făcut nici un efort să-și păstreze funcția. A recunoscut că era obosit și s-a retras elegant. La 17 decembrie, a fost „promovat" în funcția mai mult formală de președinte al statului.

Când cehii au aflat cine era succesorul, s-au îngrozit. Miloš Jakeš era o versiune puțin mai tânără (avea 65 de ani) a lui Husák, de orientare stalinistă. Fost electrician, un bărbat brunet, cu fața palidă și solid, se număra printre conservatorii care urau reformele Primăverii de la Praga, care au solicitat Kremlinului să trimită trupele pentru a invada țara și s-au făcut vinovați de umilirea lui Dubček. A fost generalul însărcinat cu epurările de după 1968 și și-a îndeplinit misiunea cu mare plăcere. Aproximativ o jumătate de milion de comuniști au fost dați afară din partid; mii de intelectuali, profesori, funcționari

civili şi ziarişti au fost eliminaţi. A supravegheat personal multe dintre interviurile în care oamenii erau obligaţi să semneze declaraţii de loialitate faţă de stat şi partid. Dacă bănuia pe cineva de ezitare, se asigura că persoana respectivă îşi pierdea slujba. Nu se pricepea să vorbească în public, mormăia şi se bâlbâia în timpul discursurilor pompoase, încărcate de jargoane. Unii oficiali care au lucrat cu el îi dispreţuiau capacităţile intelectuale reduse. O glumă foarte răspândită în cercurile Partidului Comunist din Praga era aceea că „Jakeš ar pica un test la detectorul de minciuni dacă ar începe propoziţia cu cuvântul «gândesc»".

Oamenii din jurul său, care puseseră la cale succesiunea, erau mai inteligenţi, însă tot de aceeaşi vârstă şi, de asemenea, implicaţi în reprimarea brutală a viselor din 1968. Prim-ministrul Lubomír Štrougal era un personaj notoriu, care avea legături strânse cu KGB-ul. Vasil Bil'ak, membru esenţial al partidului în ultimii 25 de ani, credea cu tărie că „restructurarea" în stil Gorbaciov era o trădare a comunismului. Senatorul american John Glenn, aflat în fruntea unei delegaţii americane la Praga, l-a întrebat de ce nu aplică şi cehii reformele sovietice. Acesta a răspuns: „Voi, americanii, obişnuiaţi să ne acuzaţi că suntem marionete sovietice, că urmăm ca nişte sclavi modelul sovietic. Acum ne acuzaţi că nu urmăm suficient de aproape modelul sovietic". Ideologul Jan Fojtík a avertizat că membrii de partid vor fi daţi afară dacă ridică problema invaziei sovietice: „Sunt sigur că putem stabili un dialog ca între oameni raţionali", a spus el. „Dar nu poate fi vorba despre dialog cu cei care s-au apucat să ne distrugă societatea". [10]

Sovieticii doreau să se descotorosească de Husák, dar au rămas uimiţi de numirea lui Jakeš, care nu era deloc de acord cu modul lor de gândire. Însă echipa lui Gorbaciov nu a făcut nimic ca să prevină numirea lui – dovada, după cum afirma un consilier al liderului sovietic, că acesta îşi pierduse interesul faţă de imperiul său est-european.

Rechinii care l-au înconjurat pe János Kádár la Budapesta la şase luni după detronarea lui Husák erau cu totul diferiţi. Reprezentau o generaţie mai tânără a elitei partidului, iritaţi că bătrânul le împiedica accesul la putere; după părerea lor, comunismul nu mai avea nici o şansă. Spre deosebire de Polonia, unde revoluţia a venit din straturile de jos, de la mişcarea muncitorească Solidaritatea, în Ungaria schimbarea a venit de la vârf. Retragerea din comunism a fost provocată chiar de comunişti. Kádár a dominat Ungaria timp de trei decenii, însă începuse să piardă din respectul pe care şi-l câştigase chiar şi în faţa oponenţilor săi. Comunismul de tip gulaş a fost la vremea lui îndrăzneţ şi original. Însă erorile sale au devenit din ce în ce mai vizibile.

Kádár a fost un personaj autoritar, însă a rămas un despot relativ benign comparativ cu standardele Războiului Rece. Trăia modest alături de soţia lui, Maria, fără să fi fost corupt de vilele de la ţară pline cu servitori, de conturile în bănci străine şi de costumele Savile Row. Nu a permis niciodată dezvoltarea unui cult al personalităţii în jurul său. Cu greu puteai vedea un tablou de-al lui în Budapesta, iar ziarul partidului, *Népszabadság* (*Poporul liber*) publica rar

fotografii de-ale lui. Însă îmbătrânea vizibil şi începea să aibă aspectul unui vechi stalinist, deşi, în realitate, nu fusese niciodată. Uita, la întâlniri repeta de mai multe ori acelaşi lucru şi se pierdea în monologuri lungi şi fără sens. Unii dintre cei care lucrau cu el se simţeau stânjeniţi şi îşi doreau să-l vadă demisionând de bunăvoie. Noaptea avea insomnii şi era măcinat de vină, spuneau prietenii, pentru rolul pe care îl jucase în măsurile brutale de după 1956 şi, mai ales, pentru decizia de a-l spânzura pe rivalul său de atunci, Imre Nagy. Nu era atât de senil încât să nu vadă că reformele sale eşuau. Răspunsul său a fost întoarcerea la calea tradiţională şi familiară, cel puţin în privinţa politicilor economice. Se temea că Gorbaciov făcea greşeli grave şi că va băga comunismul în mormânt. În vara lui 1987, un grup de economişti şi teoreticieni comunişti i-au prezentat un pachet de reforme mai profunde. S-a împotrivit ideilor şi i-a înlăturat din partid pe consilierii care au îndrăznit să le propună.

Tinerii considerau că singura metodă de a-şi salva propria poziţie era să-l elimine pe Kádár. Erau susţinuţi de majoritatea membrilor parlamentului. Însă doborârea unei instituţii era un proces riscant şi dificil. Înlocuitorul logic era prim-ministrul Károly Grósz, un tehnocrat în vârstă de 77 de ani, un om de partid autentic. Un bărbat scund şi slab, era de obicei precaut şi pragmatic, însă putea deveni nemilos. Complicele său principal, deşi avea să cadă foarte curând, era purtătorul de cuvânt principal al aripii reformiste a partidului, Imre Poszgay, un bărbat exuberant, vesel, gras şi obraznic, care le spunea ziariştilor din Vest că, în câţiva ani, Ungaria va fi „ca Austria sau, poate, ca Suedia". Pe atunci, acestea erau considerate afirmaţii eretice. Însă, chiar dacă partidul decisese că venise timpul pentru plecarea lui Kádár, asasinii aveau nevoie de ajutor şi stimuli din străinătate.[11]

Grósz l-a considerat mulţi ani pe Kádár un mentor, însă, la începutul anului 1988, i-a spus că a venit vremea să se retragă din cauza vârstei, „pentru binele partidului". Kádár nu era pregătit să asculte. Atunci, Grósz a trimis la Moscova un intermediar, pe Gyula Thürmer, specialistul principal pe probleme legate de Uniunea Sovietică al partidului maghiar. Thürmer a avut o întrevedere scurtă cu Gorbaciov. Deşi îl respecta pe Kádár ca pe un veteran al comunismului, liderul sovietic a hotărât că venise timpul ca acesta să se retragă şi a dorit să-i încurajeze pe reformatorii de la Budapesta. Însă Gorbaciov nu dorea să fie implicat vizibil. După cum el însuşi spunea, zilele în care Uniunea Sovietică alegea liderii altor ţări trecuseră de mult. I-a spus lui Thürmer cu diplomaţie că preşedintele Kádár era un personaj distins, „care ar trebui să ştie ce să facă într-un astfel de moment istoric". A adăugat că „aceasta este o sugestie cu totul neoficială". Când Thürmer s-a întors la Budapesta, Kádár l-a întrebat ce i-au spus ruşii, iar el i-a transmis exact cuvintele lui Gorbaciov. „M-a ascultat fără să facă vreun comentariu", povestea Thürmer.

Preşedintele sovietic Gromîko a vizitat Budapesta la sfârşitul lui februarie. Kádár i-a spus că plănuia să rămână la putere până în 1990. Când consilierii lui Gorbaciov au auzit acest lucru, au început să-l avertizeze despre „riscurile

grave ale unor... tulburări serioase" în Ungaria dacă Kádár ţinea cu dinţii de putere. Ideologul Partidului Comunist Sovietic, Vadim Medvedev, i-a spus lui Gorbaciov că preşedintele Kádár trebuie convins să se retragă, iar Grósz trebuie susţinut ca înlocuitor, însă toate acestea „în normele acceptate ale relaţiilor dintre cele două partide". Prim-ministrul sovietic Nikolai Rîjkov a trecut prin Budapesta în aprilie. Kádár l-a întrebat ce ar trebui să facă în viitor, iar Rîjkov i-a dat un răspuns direct: „Ar trebui să te retragi". Kádár a replicat trist: „Şi tu spui asta?" Exasperat, Grósz a ieşit în public, în aprilie, şi a vorbit despre „legile biologice" care îi afectau pe liderii mai vârstnici. În seara zilei de 2 mai, Kádár l-a chemat pe Grósz în biroul său şi i-a spus că dorea să se retragă. Însă a amânat. Nu s-a dat la o parte fără implicarea directă a sovieticilor. Vicepreşedintele KGB-ului, Vladimir Kriucikov, a pus la cale înlăturarea lui. Fusese diplomat şi agent de securitate în Ungaria în timpul revoltei din 1956 şi îl cunoştea pe liderul maghiar încă din acele zile dureroase şi violente. A ajuns la o înţelegere prin care Kádár primea o poziţie de vârf nou-înfiinţată – aceea de preşedinte de partid – dacă se retăgea de bunăvoie. Chiar şi atunci, Kádár a încercat să păstreze puterea. La o întâlnire de partid din 20 mai, în clădirea uriaşă a unui sindicat din centrul Budapestei, a făcut o declaraţie lungă şi incoerentă în care îşi justifica acţiunile. A fost ascultat în tăcere. În acea seară, Grósz a preluat postul de lider de partid. La sfârşit, Kádár se afla pe culoar, fără să vorbească cu nimeni, aşteptându-şi soţia să vină să-l ducă acasă. Era finalul patetic al unei cariere spectaculoase şi dramatice.[12]

Guvernul vest-german a jucat un rol important în înlăturarea lui Kádár. În timpul manevrelor lui Grósz, Horst Teltschik, consilierul pe probleme de politică externă al cancelarului Helmut Kohl, le-a spus conspiratorilor că, dacă reuşesc să-l înlăture pe Kádár şi să înceapă reformele economice, „guvernul vest-german va sprijini programul... cu credite financiare... Ne-am ţinut de cuvânt... sub forma unui credit de 1 miliard de mărci germane". De ce ar fi contribuit guvernul vest-german la înlăturarea unui vechi lider maghiar? „Am făcut asta pentru a sprijini politicile de reformă acolo unde acestea începeau să apară, dar, desigur... speram ca acest lucru să pună presiune asupra Germaniei de Est". S-a spus că, în schimb, noii lideri de la Budapesta au transmis la Bonn secrete ale Pactului de la Varşovia, transformând astfel Ungaria într-o organizaţie de spionaj pentru Occident. Însă acest lucru a fost întotdeauna negat şi, cu toate că suspiciunile au rămas, nu există dovezi care să susţină una dintre cele mai fascinante teorii ale conspiraţiei despre căderea comunismului.[13]

Banii au fost folosiţi pentru plata dobânzilor celorlalte împrumuturi externe, a explicat Miklós Németh, economistul de 40 de ani care a preluat de la Grósz funcţia de prim-ministru. Németh şi-a dat seama că „într-un cuvânt, totul a mers prost în comunism. Ne aflam pe marginea unei prăpăstii, aproape de criza totală. Uciderea blocului socialist, a sistemului comunist, a început în momentul în care băncile şi instituţiile financiare occidentale au oferit împrumuturi ţărilor ca Ungaria. În acel moment am căzut în laţ". Un bărbat abil, inteligent

şi calculat, Németh a fost numit prim-ministru comunist. „Dar am ştiut că într-un sistem cu partid unic nu era posibilă îmbunătăţirea nivelului de trai sau derularea de reforme", a spus el. „Dacă doream reforme fundamentale, trebuia să facem schimbări majore nu doar în economie, ci şi în politică. Asta însemna să desfiinţăm sistemul comunist."[14]

Capitolul 23

Sfârşit de partidă în Polonia

Miercuri, 31 august 1988, Varşovia

ÎN POLONIA, GREVIŞTII erau din nou în prima linie. Valul de proteste industriale care se întinsese în toată ţara încă de la începutul verii avea un aer de familiaritate. Polonia trecuse des prin asta în ultimii doisprezece ani. Însă, de data aceea, sentimentul de criză şi de haos era copleşitor, iar regimul nu mai avea soluţii pentru a-i face faţă. Guvernul încercase toate metodele tradiţionale: mită, brutalitate şi, în final, un război civil împotriva propriului popor. Nici una nu funcţionase. Ţara se afla în colaps economic, politic şi moral. Regimul, condus încă în mare parte de armată, deşi legea marţială fusese ridicată de mult, a încercat o abordare nouă: discuţii serioase cu Solidaritatea. Când ministrul de interne, fostul şef al serviciilor de spionaj, generalul Czesław Kiszczak s-a întâlnit cu Lech Wałęsa într-o zi foarte călduroasă, în centrul Varşoviei şi i-a propus să „discute toate aspectele" cu el, s-a demarat un proces direct de negocieri, care a dus la prăbuşirea comunismului est-european.

Legea marţială a oferit o linişte temporară, dar nu şi soluţii. A slăbit Partidul Comunist, care, după cum spunea un oficial superior, „şi-a folosit toată puterea şi imaginaţia în bătălia împotriva Solidarităţii din anii 1980–1982". Partidul îşi pierduse încredere în sine. Peste jumătate dintre cei trei milioane de membri ai săi plecaseră în ultimii cinci ani. În 1986, aproape o treime dintre membrii partidului recunoşteau că participau în mod regulat la slujba catolică şi alţi 20% mergeau la biserică, dar nu recunoşteau. Cei mai mulţi membri erau vârstnici şi persoane care se înscriseseră pentru a-şi păstra slujba. Foarte puţini tineri deveneau membri. Îşi dădeau seama că nu mai aveau avantajele din trecut dacă se înscriau în partid; sistemul nomenclaturii se prăbuşea.

Într-o încercare de a depăşi blocajul, Jaruzelski a făcut un pariu tactic riscant şi a pierdut. În luna noiembrie a anului precedent, după consultări cu Gorbaciov, a organizat în grabă un referendum cu gândul de a obţine sprijin pentru un pachet de reforme în stil perestroika. A încercat să-şi facă o imagine nouă, de liberal, însă a reprezentat, după cum spunea Adam Michnik, „nu atât comunismul cu faţă umană, cât mai degrabă comunismul cu dinţii sparţi". Referendumul conţinea întrebări detaliate şi ciudate, despre cât de mult considerau alegătorii că vor creşte preţurile şi dacă „aprobaţi reformele economice ale guvernului,

chiar dacă acestea înseamnă doi sau trei ani de sacrificiu". Erau şi întrebări vagi: „Sprijiniţi modelul polonez de democratizare profundă?" Consilierii generalului l-au asigurat că plebiscitul era o metodă abilă de a pune opoziţia într-o lumină proastă. Dacă Solidaritatea îndemna la un vot afirmativ, sindicatul ar fi fost cooptat ca partener al regimului. Dacă se împotrivea, ar fi putut fi învinuit de rezistenţă la reforme. Însă referendumul s-a dovedit o greşeală imensă. Prezenţa la vot a fost de 67%, iar dintre aceştia, 66% au votat „da". Însă era o înfrângere pentru regim. Jaruzelski însuşi adăugase o prevedere prin care votul era validat dacă 51% dintre alegători se prezentau la urne; un amendament echivalent cu sinuciderea. Dacă se adăugau absenţii, generalul ar fi „câştigat" 44% din voturi. Referendumul intenţiona să demonstreze că guvernul era la fel de democratic ca Solidaritatea, însă Jaruzelski a fost cel învins.

Mai mult, era un învins într-o perioadă grea. La scurt timp după dezastrul referendumului, încă una dintre crizele financiare obişnuite a lovit Polonia, provocată, ca de obicei, de datoria externă. Polonia era la un pas de neîndeplinirea obligaţiilor financiare, altă situaţie obişnuită pentru ţară. Însă de data aceea era mult mai grav. Inflaţia depăşise 50% şi era în creştere rapidă. Standardele de trai se înrăutăţeau. Bunurile de bază erau insuficiente: lapte, medicamente, vată, pansamente, carne, pâine, legume proaspete, apă minerală. După cum spunea Michnik, era o perioadă „în care visul cel mai îndrăzneţ era să găseşti un sul de hârtie igienică".[1]

Cel mai rău era pentru femei, deoarece ele trebuiau să stea de obicei la coadă. Alina Pieńkowska era asistentă la Şantierul Naval Lenin şi activistă a Solidarităţii încă din primele zile ale grevelor din 1980, căsătorită cu un organizator de sindicat care fusese unul dintre liderii Solidarităţii ilegale în anii legii marţiale. „Era o adevărată luptă să obţii lucrurile de bază, cum ar fi detergentul", spunea ea:

> Era aproape imposibil... Trebuia să-mi spăl părul cu gălbenuş de ou pentru că nu se găsea şampon. Ca să cumperi astfel de lucruri aveai nevoie de timp şi răbdare... O muncitoare nu avea suficient timp (ziua). Dacă doreai să trăieşti la un anumit nivel, să lucrezi şi să stai la coadă, nu aveai timp pentru nimic altceva. Unul dintre cele mai rele lucruri era că legăturile de familie, contactul cu copilul meu, erau din ce în ce mai slabe... Nu puteai satisface nevoile unui adolescent. Nu existau suficiente proteine şi alimente necesare pentru un copil în creştere... după ce plăteam grădiniţa şi chiria, aproape că nu rămâneam cu nimic. Dacă nu ştiam cum era viaţa în altă parte, ar fi fost altceva. Dar ştiam cum trăiau [alţi] oameni.[2]

În aprilie 1988, Jaruzelski a făcut ce făcuseră toţi predecesorii săi comunişti din Polonia. A crescut preţurile cu 40% la majoritatea alimentelor. În câteva săptămâni, toată ţara era în impas. Prima grevă, cea din 1 mai, a început la depoul de autobuze şi tramvaie din nord-vestul oraşului Bydgoszcz, unde muncitorii cereau mărirea salariului cu 60%. Grevele s-au răspândit rapid. La oţelăria Lenin din Nowa Huta, fabrica uriaşă de lângă Cracovia, 15 000

de muncitori au încetat lucrul şi au cerut mărirea salariului cu 50%. Forţele de securitate au luat cu asalt fabrica şi au arestat aproximativ doisprezece muncitori şi pe consultantul Solidarităţii, Jacek Kuroń. Grevele au închis 16 mine de cărbune şi şantierul naval din Szczecin. De asemenea, au fost oprite reţeaua naţională de transport şi fabricile din Gdańsk.

Tulburările au reînviat Solidaritatea, care trecea printr-o perioadă nefavorabilă. Numărul de membri scăzuse la mai puţin de jumătate din cei 9 milioane câţi erau în perioada de înflorire a sindicatului, în 1980–1981. Legea marţială şi anii de stagnare care au urmat au distrus speranţele oamenilor şi au dus la un sentiment general de apatie. Influenţa Solidarităţii a scăzut. Jerzy Urban, bărbatul cu trăsături de pitic, imaginea comunismului polonez în calitatea sa de purtător de cuvânt în relaţia cu presa al lui Jaruzelski, numea de multe ori Solidaritatea o „organizaţie inexistentă", iar pe Lech Wałęsa, „fost şef al unui fost sindicat", sau „cetăţean". Arhiepiscopul Glemp îi spusese vicepreşedintelui Bush, care vizitase Varşovia în timpul unui turneu scurt la sfârşitul anului 1987, că „Solidaritatea e un capitol închis din istoria poloneză".[3]

Regimul a încercat din greu să-l discrediteze pe Wałęsa. Poliţia secretă a recurs la falsuri grosiere de cel puţin două ori. A lansat un film, *Money*, în care îl arătau la o masă de ziua lui, alături de fratele său Stanisław, unde erau auziţi vorbind despre câţi bani primea personal liderul Solidarităţii din partea Vestului. Era o treabă de mântuială, ca multe alte operaţiuni ale SB. Dialogul a fost realizat prin extragerea unor declaraţii ale lui Wałęsa şi amestecarea acestora cu fragmente înşelătoare de pe o casetă furată, înregistrată la o întâlnire a acestuia cu alţi membri ai conducerii Solidarităţii. Vocea nu era a lui Wałęsa, ci a unui actor care îl imita. Era o înscenare calomniatoare, al cărei caracter fals era atât de evident, încât nu a avut nici un rezultat. Jaruzelski i-a spus ambasadorului sovietic Aristov că SB asamblează un material nou, inclusiv imagini pornografice cu Wałęsa într-o poziţie compromiţătoare care, spunea generalul, îl va demasca pe liderul Solidarităţii drept un individ ticălos, josnic şi cu ambiţii nemăsurate. Acel material nu a văzut niciodată lumina zilei pentru că nu a existat.[4]

Au început să circule zvonuri că Wałęsa era informator al SB şi că a dat pe mâna autorităţilor aproximativ doisprezece activişti ai Solidarităţii în timpul anilor de lege marţială. Oponenţii săi din cadrul sindicatului, cu care avusese conflicte de-a lungul anilor, răspândeau aceste zvonuri cu mare plăcere. E adevărat că în anii 1970 Wałęsa avusese legături cu poliţia secretă, după cum dovedesc dosarele SB. În documente are numele de BOLEK şi se pare că a fost implicat în legături cu serviciile de spionaj. A semnat câteva „protocoale de interogatoriu", însă se pare că acestea sunt doar declaraţii de rutină pe care le-a făcut când era adus pentru întrebări. Altceva nu arătau. Aceasta era perioada de dinainte să fie liderul Solidarităţii, când era un personaj neimportant. SB era recunoscută pentru exagerarea meritelor ei, lăudându-se de multe ori că a recrutat informatori, când de fapt tot ce făcuse era să îi pună suspectului

câteva întrebări. Ca toate agenţiile de spionaj, îşi asuma succese pe care nu le merita. KGB-ul şi dosarele securităţii poloneze nu au adus nici o dovadă împotriva lui Wałęsa. Un document sovietic pretindea că, atunci când a fost arestat sub legea marţială, SB a încercat să îl intimideze „amintindu-i că îl plătiseră şi înregistraseră informaţii de la el". Aceasta este singura menţiune despre un posibil transfer de bani în decursul a mii de pagini scrise despre el şi găsite în dosarele poliţiei secrete poloneze şi ruse. Cel mai probabil era o parte a nenumăratelor planuri de a-l defăima. Wałęsa a negat întotdeauna că ar fi trădat pe cineva la SB, şi nu există nici o dovadă că ar fi făcut-o, cu atât mai puţin în perioada în care a fost închis, iar rezistenţa lui curajoasă împotriva regimului a înfuriat junta.[5]

Grevele au continuat toată vara, iar Wałęsa s-a aflat în fruntea lor. Avea convingerea că aceea era ultima suflare a comunismului, dar şi că victoria constituia un proces complex. „Ştiam că sistemul comunist era terminat", a spus el. „Problema era care ar fi fost cea mai potrivită metodă să scăpăm de el." A solicitat în mod repetat discuţii cu regimul, pentru a forma „un front anticriză". Generalul Jaruzelski s-a considerat întotdeauna un realist. O conversaţie cu Gorbaciov l-a convins că, în sfârşit, venise timpul să accepte faptul că guvernul avea nevoie de Solidaritatea. Unii reformatori comunişti susţinuseră de multă vreme acest lucru. Ministrul de externe Marian Orzechowski a declarat: „Legea marţială funcţionează o singură dată... Armata şi poliţia nu pot fi mobilizate încă o dată împotriva societăţii". Noul prim-ministru, Mieczysław Rakowski, a spus că „în practică am recunoscut opoziţia drept un element de durată pe harta politică a ţării" şi că a venit vremea să accepte realităţile. Cu toate acestea, generalul amâna.

În 12 iulie, Gorbaciov a vizitat Varşovia şi a avut parte de o primire grandioasă în primul rând din partea susţinătorilor Solidarităţii. Jaruzelski i-a spus liderului sovietic că se gândea să legalizeze Solidaritatea şi să negocieze cu Wałęsa. Gorbaciov l-a întrebat ce mai aştepta şi l-a încurajat să o facă. Jaruzelski ştia că sovieticii nu vor face nimic ca să-l salveze dacă era în pericol din punct de vedere politic şi că trebuia să-şi poarte singur de grijă. Grevele blocaseră ţara. Polonia devenise aproape imposibil de guvernat. A reuşit să obţină un împrumut de jumătate de miliard de dolari de la sovietici pentru a evita falimentul, însă şi-a dat seama că nu va mai primi bani din Vest decât dacă ajungea la o înţelegere cu Solidaritatea.[6]

În 26 august, Jaruzelski l-a contactat pe Wałęsa şi i-a propus o „discuţie la masa rotundă" pentru a scoate Polonia din impasul în care se afla, dar l-a lăsat pe ministrul de interne să stabilească detaliile. Kiszczak era un personaj ciudat, un ofiţer de securitate energic, în vârstă de 63 de ani, care avea destul farmec şi simţ al umorului pentru cineva cu o astfel de meserie. Acesta a stabilit o relaţie curioasă, aproape prietenoasă, cu opoziţia, chiar dacă era duşmanul acesteia, omul care reprezenta imaginea dură a conducerii militare. Era unul dintre principalii susţinători ai discuţiilor de la masa rotundă şi a

făcut eforturi pentru a le asigura succesul, în acelaşi timp spionând opoziţia. Când l-a întâlnit pe Wałęsa, i-a spus că Solidaritatea ar putea fi legalizată şi că pot fi introduse reforme democratice vaste dacă liderul sindicatului îi va convinge pe muncitori să se întoarcă la lucru. Wałęsa ştia cât de mare era miza. A decis că trebuia să accepte oferta, chiar dacă oprirea grevei ar fi putut duce la subminarea autorităţii lui în cadrul Solidarităţii. Mulţi dintre consilierii săi apropiaţi l-au avertizat că face cea mai mare greşeală a vieţii dacă participă la discuţii. Bronisław Geremek, unul dintre cei mai isteţi membri ai conducerii Solidarităţii, a înţeles tactica regimului. „Ce doreau de fapt era să corupă Solidaritatea, să ne împartă şi să ne compromită", a spus el. Wałęsa l-a convins, pe el şi pe alţi nehotărâţi, că nu exista altă alternativă. Înţelegea riscurile, „dar mai bine o masă rotundă decât o celulă pătrată". A adăugat că nu exista altă metodă de a câştiga decât prin discuţii. Un factor crucial era acela că papa sprijinea discuţiile; la fel şi biserica poloneză, care se numără printre principalii susţinători ai mesei rotunde.[7]

Însă chiar şi discuţiile despre discuţii mergeau greu. Wałęsa i-a spus lui Kiszczak că trebuia să propună un program pentru legalizarea Solidarităţii. Şeful poliţiei i-a răspuns că acel lucru era imposibil. În final putea exista sau nu un sindicat legal, în funcţie de cum mergeau negocierile. Wałęsa a acceptat înţelegerea. În următoarele câteva zile a făcut un turneu prin ţară, folosindu-şi abilitatea şi energia pentru a-i convinge pe muncitori că negocierea cu regimul era singura metodă care le îndeplinea cererile. I-a asigurat că puteau avea încredere în el. Majoritatea membrilor conducerii l-au însoţit cu ezitare.

Jaruzelski avea propriile probleme. Consilierii săi, mai ales Rakowski, au schiţat o strategie cinică prin care s-au asigurat că generalul păstra adevărata putere în rândul partidului, în timp ce lăsa impresia că acordă Solidarităţii concesii importante. Opoziţia urma să primească câteva posturi în ministere, într-un nou guvern „al unităţii". Solidaritatea îşi va asuma partea ei de responsabilitate pentru criză şi, în acelaşi timp, şi vina dacă lucrurile mergeau prost. Vestul va fi impresionat de mişcarea Poloniei către liberalism şi va oferi împrumuturi noi. Jaruzelski s-a lăsat convins şi a declarat că „merita riscul". Mulţi membri din straturile de vârf ale partidului erau profund sceptici. „Grupul de ciment" al conservatorilor era sigur că împărţirea puterii va duce în final la pierderea ei şi îi era frică să renunţe la beneficii şi la privilegii. „Mulţi dintre noi se tem că dacă [acceptăm Solidaritatea] acum...nu vom mai putea să băgăm duhul înapoi în sticlă", spunea Stanisław Ciosek, fostul ambasador al Poloniei la Moscova. „Partidul reuşea mult mai bine să înţeleagă şi să aibă încredere în Biserica Catolică, altă structură puternică şi centralizată, decât în Solidaritatea, care era de nestăpânit."[8]

Unora le era frică pentru viaţa lor în cazul în care „contrarevoluţionarii şi reacţionarii" ar fi preluat conducerea ţării. Au cerut şi au obţinut mai mult timp pentru a analiza o decizie atât de importantă, despre care unii credeau că „va însemna

sfârşitul pentru noi". Generalul ducea o adevărată luptă pentru a-şi convinge tovarăşii să accepte conducerea lui.

Capitolul 24

Preşedintele Bush preia comanda

Marţi, 8 noiembrie 1988, Washington DC

VICTORIA COPLEŞITOARE a lui George W.H. Bush în alegerile prezidenţiale din SUA nu a constituit o surpriză. A fost un personaj foarte cunoscut chiar şi înainte să devină vicepreşedintele lui Ronald Reagan, cu opt ani în urmă. S-a aflat sub protecţia unuia dintre cei mai populari preşedinţi din istoria Americii şi a avut un contracandidat democrat şters, pe Michael Dukakis, care a derulat o campanie slabă. În ciuda scandalului Iran-Contra, în care a fost prins Reagan în al doilea mandat al său, acesta a rămas în ţara lui un om foarte admirat şi iubit. A reuşit să-i facă pe americani să fie mândri de ţara lor. Iar acum poate pretinde, pe bună dreptate, că a jucat un rol important în reducerea tensiunilor create de Războiul Rece. Bush s-a bucurat mai ales de respect. În momentul alegerilor avea 64 de ani şi un aspect plăcut; era înalt, cu un aer de patrician. Dacă Reagan era agreabil şi uşor de abordat, Bush părea rece şi distant. S-a pregătit timp de câteva decenii pentru funcţia cea mai înaltă din politica americană. Era fiul unui senator, un apropiat al Washingtonului, însă la 20 de ani s-a mutat în Texas pentru a intra în afacerile cu petrol. A fost pilot decorat în Al Doilea Război Mondial. Bush a servit în administraţii de ambele orientări, ca ambasador în China, director al CIA, ambasador ONU şi vicepreşedinte. Avea o experienţă vastă, mai ales în politica externă.

Bush nu a fost niciodată un favorit al aripii conservatoare a Partidului Republican. Era un moderat, un tradiţionalist care nu se baza pe religie. Nu era un romantic ca Reagan, care, în particular, spunea că a devenit „prea sentimental în privinţa sovieticilor". Era prozaic şi pragmatic. Bush nu era un neoconservator împătimit, ca ideologii care-l înconjuraseră pe Reagan în primul său mandat, oameni pe care îi descria drept „brute intelectuale marginale". Însă era un bărbat convenţional, care credea că armele nucleare au menţinut pacea timp de 40 de ani. Considera că luptătorii pentru dezarmare ca Reagan erau visători nesocotiţi care ar putea distruge echilibrul mondial al superputerilor. Era sceptic în privinţa acordului semnat la Washington DC cu un an în urmă, despre care Reagan credea că era unul dintre punctele cele mai tari ale mandatului său. Tratatul privind forţele nucleare cu rază intermediară

de acţiune a reprezentat primul demers care a dus la anularea producerii unei întregi serii de arme nucleare. În public, Bush a susţinut înţelegerea prin care sute de rachete cu lansare de la sol, cu baza în Europa, aparţinând ambelor tabere aveau să fie distruse. Însă, în particular, şi-a exprimat îndoiala. Nu era convins că sovieticii erau pregătiţi să cedeze imperiul lor est-european, şi se gândea că toată vorbăria lor despre „doctrina Sinatra" era doar de ochii relaţiilor publice. Dispreţuia „teatrul" în care se transformase, în cuvintele lui, relaţia dintre Reagan şi Gorbaciov. S-a înfuriat după ce a văzut la televizor o scenă din timpul vizitei lui Reagan la Moscova în acel an. Preşedintele se plimba prin Piaţa Roşie. Deodată, Gorbaciov l-a oprit pe un băiat şi i-a cerut să „dea mâna cu bunicul Reagan". Un reporter l-a întrebat pe preşedinte dacă încă credea că Uniunea Sovietică era imperiul cel rău, iar el a zâmbit: „Nu, vorbeam despre alte vremuri, despre altă eră". Din acel moment, Bush a început să adopte un discurs mai sceptic despre Uniúnea Sovietică, iar în timpul campaniei electorale a declarat de multe ori că „Războiul Rece nu s-a sfârşit".[1]

Bush cunoştea mulţi operatori CIA, chiar înainte să devină director al agenţiei, sub preşedintele Ford. Lua în serios tot ce afla de la CIA. Pe de altă parte, Reagan credea ceea ce-i spunea agenţia doar atunci când dorea el să creadă. S-a răzgândit în privinţa lui Gorbaciov, pe care a ajuns să-l considere un om de încredere, care dorea sincer schimbări radicale în imperiul sovietic. Era de părere că Gorbaciov avea nevoie de încurajări. Cei mai buni agenţi de spionaj ai săi îi dădeau sfaturi diferite. Vicepreşedintele CIA, Robert Gates, fusese ani întregi unul dintre cei mai buni analişti pe probleme legate de Uniunea Sovietică. Avea îndoieli mari în privinţa motivelor şi planurilor lui Gorbaciov şi îl sfătuia în mod regulat pe Reagan să nu încheie înţelegeri cu acesta. În 24 noiembrie 1987, cu două săptămâni înainte de semnarea Tratatului INF, i-a scris lui Reagan un raport strict secret:

> Printre liderii sovietici există un acord general privind nevoia modernizării economiei lor, nu atât de dragul ei sau pentru a face ca cetăţenii sovietici să fie mai prosperi, cât pentru întărirea URSS-ului pe plan intern, pentru extinderea puterii personale şi pentru a permite consolidarea şi expansiunea puterii sovietice în străinătate. Cu siguranţă, acum au loc mari schimbări... în diplomaţia sovietică. Cu toate acestea, nu se remarcă schimbări fundamentale, în derulare sau în stadiul de proiect, în felul în care sovieticii conduc pe plan intern sau în ceea ce priveşte principalele lor obiective în străinătate... Un scop important al modernizării economiei – ca în timpul Rusiei sub Petru cel Mare – rămâne sporirea puterii militare sovietice şi a influenţei politice. Timp de secole, vesticii au sperat ca modernizarea economiei ruse şi reforma politică – chiar şi revoluţia – să reprezinte sfârşitul despotismului şi începutul occidentalizării. După 1917, Vestul a sperat ca schimbările interne din URSS să ducă la schimbarea dominaţiei brutale a comunismului în ţară şi a agresivităţii acestuia în străinătate. Aceste speranţe au fost spulberate de fiecare dată...[2]

Cu doar două luni înainte de alegeri, în septembrie 1988, CIA-ul a exclus orice posibilitate de schimbare palpabilă în statele-satelit. Într-un raport confidenţial despre viitorul statelor Pactului de la Varşovia, prezentat lui Reagan, se menţiona:

> Nu există motive care să ne facă să ne îndoim de dorinţa [lui Gorbaciov] de a interveni pentru păstrarea conducerii Partidului Comunist şi a influenţei sovietice decisive în regiune. Pentru Gorbaciov, ca şi pentru predecesorii săi, importanţa Europei de Est nu poate fi exagerată. Aceasta serveşte drept zonă-tampon, din punct de vedere militar şi ideologic, între URSS şi Vest, o bază pentru proiectarea puterii şi influenţei sovietice în toată Europa şi un canal pentru comerţul şi tehnologia din Vest. Este un stâlp extern cheie al însuşi sistemului sovietic... Nu avem motive să ne îndoim de dorinţa sovieticilor de a folosi forţa armată pentru a menţine conducerea partidului şi pentru a păstra poziţia sovietică în regiune... Viziunea lui Gorbaciov despre o „casă europeană comună", despre dezvoltarea unei cooperări intra-europene implică un grad de autonomie naţională mult mai mare decât poate aproba el sau orice alt lider sovietic... Moscovei îi va fi din ce în ce mai dificil să promoveze această direcţie în Vest fără să introducă divizii noi şi în Europa de Est. Zidul Berlinului va rămâne...[3]

Reagan a respins scepticismul CIA-ul. În calitate de vechi luptător al Războiului Rece, a înţeles cauzele lui. Gates spunea mai târziu că exista o singură explicaţie a faptului că „Gipper" ignora sfaturile CIA: începuse să se senilizeze. „În al doilea mandat al său, îi auzeam [vechile poveşti] iar şi iar, fără nici un sens", povesteşte Gates. „Consideram că încă poate face faţă problemelor, cel puţin celor importante, însă credeam că acea calitate pe care o vedeam drept... magică se estompa pe zi ce trecea." Gates mai spune că, în 1987, atunci când vorbea cu el „aveam senzaţia că cinci minute mai târziu o să-mi uite numele".[4]

Bush a numit oameni la fel de moderaţi şi de pragmatici în funcţiile superioare ale administraţiei sale. Secretarul său de Stat era James Baker III, un prieten apropiat din Texas şi adept al politicii republicane, urmaşul subtil şi inteligent al unei firme de avocatură de renume din Houston. Era un bărbat de 58 de ani, blond şi suplu, care fusese şeful cabinetului lui Reagan în primul mandat al acestuia şi secretar al trezoreriei în al doilea, înainte de a coordona campania prezidenţială a lui Bush. În administraţia anterioară îşi câştigase la Washington reputaţia de negociator dur şi desăvârşit. Primele lui sfaturi pentru noul preşedinte Bush au fost „să evite graba... Cele mai mari greşeli, mai ales la începutul unui mandat, sunt de obicei cele de acţiune, nu cele de omisiune". Noul consilier pe probleme de securitate naţională, generalul Brent Scowcroft, fusese comandant al forţelor aeriene şi adjunctul lui Henry Kissinger în Consiliul de Securitate Naţională, în timpul preşedinţiei lui Nixon. Era un personaj care favoriza folosirea forţei armate, care l-a sfătuit pe Bush să fie atent înainte de a-i acorda lui Mihail Gorbaciov şi mai multă încredere. „Când liderii de la Kremlin l-au ales pe Gorbaciov... cu siguranţă nu s-au gândit că vor delega pe cineva care să distrugă sistemul, ci pe cineva care să-l readucă pe linia de plutire",

a spus el. „Caracterul susţinătorilor lui principali în ascensiunea sa către poziţiile de vârf pare să le confirme alegerea. Oare se înşelau cu toţii?... Nu cred".[5]

Pentru a păstra un echilibru, preşedintele a ascultat şi celelalte voci, care susţineau încheierea de înţelegeri cu Gorbaciov. Jack Matlock a devenit ambasador la Moscova, iar o tânără intelectuală strălucitoare de la Stanford, Condoleezza Rice, a fost numită, la doar 34 de ani, consilier NSC pe probleme legate de Uniunea Sovietică şi Europa de Est.

Capitolul 25

Triumf în Manhattan

Miercuri, 7 decembrie 1988, New York City

ÎN TIMES SQUARE, luminile marcau mesajul BINE AŢI VENIT TOVARĂŞE SECRETAR GENERAL GORBACIOV. Sub aceste cuvinte pe un fond roşu strident, pâlpâia stema cu secera şi ciocanul. În Manhattan, o adevărată Mecca a capitalismului, străzile erau pline de newyorkezi care fluturau steagul Uniunii Sovietice, aşteptând să zărească coloana oficială de 47 de maşini care îl însoţea pe cel mai cunoscut comunist al lumii. Mii de oameni scandau „Gorby, Gorby". Sute de pancarte din mulţime afişau „Binecuvântat fie aducătorul de pace". Pe Wall Street, optimismul era exprimat în felul tradiţional. Pieţele de capital înregistraseră o creştere. În interiorul limuzinei sale Zil, Gorbaciov, după cum povestea el însuşi, a simţit emoţii dintre cele mai diverse. Pe de o parte, era încântat. Avea suficient discernământ încât să înţeleagă ironia primirii exaltate care i se făcuse în SUA. Totuşi, se bucura de mulţimile care îl aclamau şi era convins că merita laudele lor. În acea dimineaţă avusese una dintre cele mai mari realizări ale sale.

Într-un discurs dramatic ţinut la ONU, a abandonat o mare parte a ideologiei care definise Uniunea Sovietică în ultimele şapte decenii. Conceptul „luptei de clasă", baza interpretării marxiste a istoriei, era mort, anunţa liderul sovietic, fiind înlocuit acum de „valorile umane universale". Printre acestea se numărau drepturile civile şi libertatea individuală, pe care a recunoscut că Moscova le-a ignorat uneori. Războiul Rece care extenuase cele două superputeri timp de patruzeci de ani se sfârşea: „Asistăm la apariţia unei noi realităţi istorice, la o îndepărtare de supra-înarmare în favoarea principiului unei suficienţe rezonabile a apărării". A renunţat la folosirea forţei pentru rezolvarea problemelor internaţionale. A vorbit despre principii generale, apoi a trecut la partea mai dificilă a problemei. Ca dovadă a sincerităţii sovietice, a spus el, Armata Roşie va fi redusă unilateral cu o jumătate de milion de oameni. A anunţat că 50 000 de soldaţi şi 5 000 de tancuri vor fi retrase curând din armata sovietică detaşată în Germania de Est, Cehoslovacia şi Ungaria. A mai spus că poporul est-european va avea libertatea să-şi aleagă propriul destin. „Toţi trebuie să aibă libertatea să aleagă. Nu trebuie să existe excepţii." A vorbit timp de peste o oră – puţin, după standardele lui –, dar a avut o prestaţie excepţională. Timp de câteva secunde s-a

aşternut liniştea. Apoi, încet, publicul său format din preşedinţi, prim-miniştri şi ambasadori l-au aplaudat în picioare. Vechii funcţionari ONU au declarat că nu au văzut niciodată o reacţie atât de emoţionantă la o Adunare Generală.[1]

Gorbaciov nu putea să se lase copleşit de glorie prea mult timp. În timp ce era condus de la clădirea ONU din East River la un prânz în Governors Island cu preşedintele Reagan şi cu preşedintele ales Bush, a primit un telefon urgent de la Kremlin. Prim-ministrul rus Nikolai Rîjkov i-a spus că în acea dimineaţă un cutremur devastator de 6,9 grade pe scara Richter a lovit Armenia. Rîjkov l-a informat că se cunoşteau puţine detalii, dar că muriseră, cu siguranţă, mii de oameni. La început, Gorbaciov a decis să-şi continue itinerariul. Când s-a întâlnit cu Reagan, câteva minute mai târziu, preşedintele a oferit ajutor american pentru Armenia. Gorbaciov s-a gândit un moment, apoi, printr-o schimbare radicală istorică de atitudine din partea unui lider sovietic, a acceptat cu recunoştinţă. A fost pentru prima dată după invazia lui Hitler în URSS când ruşii au apelat la ajutor străin. Gorbaciov intenţionase să rămână în SUA încă o zi, apoi să meargă la Londra într-o vizită care ar fi inclus discuţii cu Margaret Thatcher, cu care construise o relaţie apropiată, chiar dacă uneori contradictorie. Însă în acea zi a continuat să primească veşti despre dezastrul din Armenia. Seara, a hotărât să scurteze turneul şi să se întoarcă în Uniunea Sovietică. A zburat din mijlocul reflectoarelor şi al aplauzelor către suferinţa umană din Leninakan şi Spitak, cele două oraşe armene distruse aproape complet de cutremur. „În toată viaţa mea nu am văzut nici o miime din suferinţa pe care am văzut-o aici", a spus el, curând după ce a ajuns la faţa locului şi a văzut cu ochii lui dezastrul.[2]

Intervenţiile pentru salvarea populaţiei au eşuat tragic, arătând că Uniunea Sovietică era mai degrabă o ţară din Lumea a Treia decât o superputere – „Volta Superioară cu bombe", după cum o descria cu milă fostul cancelar vest-german Helmut Schmidt. Un amestec de incompetenţă, corupţie şi sărăcie a dus la pierdere de vieţi omeneşti şi suferinţă. Soldaţii au ajuns relativ repede, dar cu atât de puţin echipament greu, care să poată ridica pietrişul, încât nu au putut face mare lucru. Au patrulat pe dealuri cu armele pregătite, de parcă se pregăteau pentru o invazie, nu pentru a acţiona după un dezastru natural. Au sosit câteva corturi pentru supravieţuitori, însă insuficiente pentru cei aproximativ o jumătate de milion de oameni rămaşi fără adăpost după cutremur. Nu existau suficiente mijloace de transport care să ajungă în condiţii reci de iarnă în zonele rurale afectate grav. Câţiva doctori şi asistente au fost trimişi la faţa locului pentru mai multe zile, împreună cu cantităţi insuficiente de medicamente. Autorităţile apărării civile pur şi simplu se aflau în imposibilitatea de a face faţă situaţiei. Curând a devenit clar de ce scara dezastrului era atât de mare. Nici una dintre clădirile din oraşele lovite nu ar fi reuşit să reziste nici măcar unui cutremur mic. S-a dovedit că barele de oţel care ar fi trebuit folosite pentru a arma betonul fuseseră furate şi vândute pe piaţa neagră. Oficialii guvernului şi partidului ştiau asta, dar, chiar şi aşa, au permis construirea blocurilor de apartamente,

a spitalelor şi a şcolilor, conştienţi de cât de şubrede erau pentru acea zonă din Caucaz, cunoscută ca prezentând risc de cutremure. Cei mai mulţi dintre cei 25 000 de oameni care au murit au fost îngropaţi în moloz. După cum afirma mai târziu un oficial de la Kremlin, a fost „un dezastru foarte sovietic".[3]

Chiar şi decizia radicală de a accepta ajutor extern a întâmpinat greutăţi. Gorbaciov şi liderii de la Kremlin erau dornici să primească asistenţă de la britanici, americani, vest-germani şi francezi. Însă birocraţii din Armenia cea izolată nu ştiau cum să se poarte cu aceşti străini, printre care fiul mai mic al vicepreşedintelui Bush, Jeb, trimişi rapid într-o misiune umanitară din partea SUA. Ajutoarele au întâlnit nenumărate bariere roşii până să ajungă în zona afectată. Totuşi, un aspect al reformelor lui Gorbaciov funcţiona: glasnostul. Cutremurul a fost prezentat la televiziunea şi în ziarele ruse ca nici un alt dezastru intern de până atunci. La o oră de maximă audienţă, Rîjkov, care coordona misiunea de salvare, a apărut la televiziune pentru a-i certa pe oficialii din Ministerul de Externe sovietic, care nu le oferiseră voluntarilor străini ajutor suficient. „Unele dintre grupurile străine pleacă acum cu sufletul încărcat", a spus prim-ministrul. „Nu pentru ceea ce au văzut, ci din cauza tratamentului de care au avut parte acolo." Ajutoarele în valoare de milioane de dolari din străinătate şi de la Moscova nu au depăşit aeroportul capitalei armene Erevan. Acolo, o mare parte dintre ele au fost furate, croindu-şi drum pe piaţa neagră.

În timp ce Gorbaciov se bucura de statutul său de vedetă în toată lumea, popularitatea sa scădea vertiginos acasă. Un editorial publicat în *New York Times*, la scurt timp după discursul său triumfător de la ONU, le spunea cititorilor: „Dacă o navă extraterestră s-ar apropia de Pământ şi ar trimite mesajul: «Duceţi-mă la liderul vostru.», cine ar fi acela? Fără îndoială, Mihail Sergheevici Gorbaciov". Cu toate acestea, în Uniunea Sovietică, apariţiile sale erau privite în cel mai bun caz cu indiferenţă sau, în cel mai rău caz, ca în Armenia după cutremur, cu ostilitate făţişă. „Am promis că lucrurile se vor îndrepta, dar e din ce în ce mai rău", a recunoscut Iakovlev după primii ani de „restructurare". Standardele de viaţă scădeau cu rapiditate. Prăbuşirea preţurilor la petrol şi a veniturilor generate de alcool avea efecte devastatoare asupra economiei. Uniunea Sovietică era mult mai liberă, însă mult mai haotică. Lui Gorbaciov îi era tot mai greu să deruleze reformele în ţară, mai ales în interiorul Partidului Comunist Sovietic. Chiar şi unii dintre cei mai entuziaşti susţinători ai săi au văzut slăbiciunile din stilul lui Gorbaciov şi din „proiectul" acestuia. Excela la retorică, dar pica la detaliile practice. „Gorbaciov nu a gândit niciodată în termenii unui plan", spunea Anatoli Dobrinin, care îl plăcea şi îl admira foarte mult pe şeful lui, dar care de multe ori devenea exasperat. „Nu poţi pur şi simplu să stai în pragul Kremlinului şi să declari că, începând de mâine, vom porni o economie de piaţă. Gorbaciov nu a avut niciodată un program. Sărea de la o idee care îi plăcea la alta. Într-o zi «reforma» un lucru, iar a doua zi sărea la altceva".[4]

Alt admirator care a lucrat mulţi ani cu Gorbaciov a spus că întreaga sa metodă de guvernare era precum eschiva în box. Nu reuşea să-şi traseze o direcţie clară pe care să o urmeze o perioadă mai lungă de timp. De multe ori promova o politică radicală nouă, dar aştepta prea mult timp până o implementa. Un exemplu clar a fost retragerea din Afganistan. Însă era la fel de ezitant şi în alte situaţii. Nu a început reforme economice palpabile atunci când a avut ocazia, după cum mărturiseşte consilierul său, Anatoli Cerniaev. Apoi, s-a aflat într-o criză economică atât de mare, încât a devenit imposibil să mai încerce. Unul dintre motive era acela că nu înţelegea foarte bine cum funcţiona economia de piaţă. Odată, Gorbaciov i-a spus secretarului de stat american, James Baker, că liberalizarea preţurilor era periculoasă, deoarece „acest lucru ar stoarce oamenii de bani". Baker, care fusese secretarul trezoreriei americane, i-a răspuns cu un argument simplu al economiei de piaţă: pe termen lung se va întâmpla exact opusul. Dacă lăsa preţurile să fluctueze la nivelul lor de piaţă, producţia şi creşterea vor fi stimulate, aducând mai mulţi bani în buzunare. Se părea că Gorbaciov nu înţelegea conceptul.[5]

Unii dintre oligarhii comunişti influenţi care îl aleseseră au început să regrete. Gromîko a făcut mai mult decât oricine pentru a-l aduce pe Gorbaciov în funcţie. În ultimul an, a continuat să le spună oficialilor din partid că a făcut o „greşeală", denumind echipa din jurul lui Gorbaciov „marţienii", deoarece nu reuşeau să înţeleagă lumea în care trăiau şi erau ignoranţi în raport cu politica bazată pe consideraţii practice. „Îmi dau seama cât de uimite sunt SUA şi alte ţări NATO... Pentru ele rămâne un mister de ce Gorbaciov şi prietenii săi... nu pot înţelege cum să folosească presiunea ca să apere interesele statului."[6]

A trecut cu bine peste o serie de întâlniri dure cu tradiţionaliştii din partid. Cu o lună înaintea călătoriei lui Gorbaciov în Statele Unite, liderii partidului au discutat despre reacordarea cetăţeniei ruse scriitorului Aleksandr Soljeniţîn, care trăia în exil în Massachusetts. Şeful KGB-ului, Viktor Cebrikov, era total împotriva acestei idei. L-a sfătuit pe Gorbaciov: „Trebuie să menţinem în vigoare decretul prin care i se ia cetăţenia unui trădător al ţării-mamă". Gorbaciov i-a răspuns: „Da, Soljeniţîn e un duşman ferm şi de neîmpăcat al regimului. Însă cu principii înalte. Iar într-un stat guvernat de legi nu vom persecuta oamenii pentru convingerile lor. Cât despre «trădare», nu există nici o dovadă în această acuzaţie. Iar în acest caz toate normele procedurale au fost încălcate, nici măcar nu a avut loc un proces... astfel că această propunere nu stă în picioare". Cebrikov a mârâit: „Dar a trădat..." şi a lăsat propoziţia neterminată. Gorbaciov şi-a dres glasul, arătându-şi enervarea. Însă aveau să mai treacă încă doi ani până a-i reda scriitorului cetăţenia.[7]

Cu două săptămâni înainte de discursul la ONU, Gorbaciov s-a confruntat cu o încleştare serioasă cu armata, privind problema reducerii de trupe pe care avea să o anunţe la New York. Ministrul apărării, Dimitri Iazov, şi majoritatea generalilor se opuneau vehement. Ar fi însemnat o dovadă de slăbiciune,

susţineau ei, iar trupele erau necesare pentru a proteja imperiul. Gorbaciov le-a ţinut un discurs vehement:

> De ce ne trebuie o armată atât de mare? Adevărul este că avem nevoie de calitate, nu de cantitate. De ce cheltuim cu apărarea de două ori şi jumătate mai mult decât Statele Unite? Nici o ţară din lume – cu excepţia celor subdezvoltate, pe care le alimentăm cu armament fără să primim vreun ban pentru asta – nu cheltuieşte mai mult pentru armată... Vrem să continuăm să fim ca Angola?... [Armata] încă are talente ştiinţifice şi tehnice, cel mai bun sprijin financiar, furnizat întotdeauna fără rezerve... De ce avem nevoie de o armată de 6 milioane de oameni? Ce facem? Facem praf cele mai bune tinere talente din rezervorul intelectual. Cu cine o să implementăm reformele?

Şi-a impus punctul de vedere, iar reducerile din domeniul apărării au fost făcute, chiar dacă într-un ritm lent. Însă a început să se confrunte cu o rezistenţă tot mai mare, pe măsură ce devenea clar pentru mulţi că politicile sale interne nu aduceau rezultatele urmărite.[8]

Gorbaciov şi Şevardnadze au dus o luptă cu purtătorul de cuvânt şef de la Kremlin, Egor Ligaciov, un aparatcic şters şi lipsit de inspiraţie, cu zece ani mai mare decât Gorbaciov, al doilea om ca ierarhie în conducerea sovietică. Iniţial, Ligaciov a sprijinit campaniile anticorupţie şi a contribuit la înlăturarea unor baroni comunişti incompetenţi din provincii. Însă, în câţiva ani, a început să se plângă că Gorbaciov dorea să „distrugă" ordinea socialistă şi a început să conspire împotriva lui. Ligaciov a fost înlăturat din funcţie la începutul anului 1988, însă a continuat să rămână un personaj puternic al conducerii. L-a avertizat pe Ligaciov că risca „demolarea" blocului sovietic. „Dacă avem noroc, o vom scoate cumva la capăt şi vom supravieţui", a spus el. „Însă există ţări socialiste, mişcarea comunistă mondială, ce facem cu ei? Riscăm să rupem acest sprijin puternic, care a existat alături [de noi]... Trebuie să ne gândim nu doar la trecut, ci şi la viitor." Gorbaciov l-a ridiculizat, pe el şi pe alţii, pe care îi considera „alarmişti care se temeau să nu se distrugă ceea ce construise Stalin". Cuvintele lui Şevardnadze i-au îngrozit pe Ligaciov şi pe restul membrilor din vechea gardă a partidului. „În ceea ce priveşte mişcările comunistă şi muncitorească de astăzi, nu prea mai avem nimic de salvat", a declarat el. „Analizaţi, de exemplu, Bulgaria şi vechea conducere din Polonia, situaţia curentă din RDG şi din România. Acesta este socialismul?" [9]

Gorbaciov nu a gândit niciodată prin prisma unei politici palpabile situaţia din statele-satelit. Nu-şi dorea povara unui imperiu, însă era evident că nu şi-a calculat niciodată la rece consecinţele retragerii. Considera relaţiile sovietice cu statele vestice înfloritoare mult mai importante decât vechile „relaţii frăţeşti" cu ţările comunităţii socialiste. Când l-a întâlnit pe Helmut Kohl pentru prima dată, în octombrie 1988, era evident că pentru Gorbaciov întâlnirea era mult mai semnificativă şi mai apropiată decât întrevederile seci cu Honecker. Germania de Vest avea o importanţă mult mai mare în politicile sovietice decât Germania de Est. Pe măsură ce problemele interne începeau să-l depăşească, i-a lăsat pe alţii

să rezolve chestiunile legate de Europa Centrală şi de Est. De mult se hotărâse să nu mai folosească forţa pentru a menţine controlul sovietic în statele-satelit. O spusese de multe ori, cu atât mai mult dictatorilor care se bazau pe soldaţii sovietici pentru a-şi menţine puterea. Mulţi dintre consilierii săi îi dădeau dreptate. După cum i-a spus unul dintre cei mai mari experţi pe problemele legate de Europa de Est, Gheorghi Şahnazarov, metoda cea mai eficace pentru a menţine influenţa în regiune era „să folosească forţa exemplului, nu un exemplu de forţă".[10]

Iakovlev şi Şevardnadze au reuşit să convingă o parte a birocraţiei ezitante să accepte neintervenţionismul drept principiul absolut al politicii externe sovietice. Timp de peste patruzeci de ani, menţinerea imperiului din Europa reprezentase o prioritate sovietică. Acum, o declaraţie politică strict secretă a Ministerului de Externe sovietic, legată de viitorul Europei de Est, menţiona că păstrarea statelor-satelit nu mai era rentabilă:

> Aliaţii încearcă să obţină de pe urma Pactului de la Varşovia, mai ales de pe urma Uniunii Sovietice, mai mult decât oferă, înclinând spre independenţă în detrimentul intereselor comune. În acelaşi timp, pare aproape imposibil ca în viitorul apropiat vreuna dintre ţările aliate să dorească să se retragă din Pactul de la Varşovia. Puterile vestice nu doresc să se confrunte cu noi în problema Europei de Est. Dacă criza se va adânci... în ţările individuale, cel mai probabil acestea vor afişa reţinere şi nu vor interveni în problemele [lor] interne, cu atât mai puţin în cele de ordin militar, bazându-se pe faptul că răbdarea lor va fi răsplătită în timp. Nu trebuie să uităm că, în ultima vreme, prietenii noştri au trăit cu impresia că, în contextul dialogului intensiv dintre URSS şi SUA, relaţiile noastre cu statele socialiste au trecut pe planul al doilea... Trebuie să pornim de la faptul că folosirea forţei militare ca parte a relaţiilor noastre cu statele socialiste... este total exclusă, chiar şi în situaţiile extreme (cu excepţia agresiunilor externe asupra aliaţilor noştri). Intervenţia militară nu va preveni, ci va înrăutăţi criza socială şi politică, va provoca proteste de masă, chiar şi rezistenţă armată, iar în final va duce la efectul opus, întărirea antisovietismului. Va submina grav autoritatea Uniunii Sovietice, va înrăutăţi relaţiile noastre cu puterile vestice... şi va duce la izolarea Uniunii Sovietice. Dacă situaţia se agravează în vreo ţară socialistă, trebuie să ne abţinem... de la a oferi sprijin public acţiunilor represive ale autorităţilor.[11]

Gorbaciov nu credea că statele-satelit se vor înghesui spre independenţă. Aceasta a fost cea mai mare eroare a lui. Se gândea că atunci când vizita Berlinul sau Praga, aclamat de mulţimi uriaşe care scandau „Gorby, Gorby" şi fluturau pancarte pe care se citea „Perestroika", oamenii susţineau tipul său de reformă comunistă. Era convins că aceştia vor alege să rămână aliaţii Uniunii Sovietice. Nu şi-a dat seama că greşea decât după ce Uniunea Sovietică a încetat să mai existe. Gorbaciov nu a realizat că demonstranţii se ascundeau după el ca mod de protest împotriva propriilor lor conducători. Totuşi, din când în când, se gândea că, poate, aceşti oameni îşi doresc libertatea. După cum le-a spus

consilierilor săi la sfârşitul anului 1988: „Oamenii acestor ţări vor întreba: «Dar Uniunea Sovietică... ce lesă va folosi pentru ţara noastră?» Ei chiar nu ştiu că dacă strângi lesa prea tare, se rupe."[12]

A paisprezecea aniversare a înfiinţării Germaniei de Est s-a transformat într-o umilire a regimului. Au participat toţi comuniştii importanţi ai lumii, inclusiv Gorbaciov. La o paradă cu torţe desfăşurată de o organizaţie a tineretului comunist, crema tinerei generaţii a partidului, mii de tineri au început să scandeze: „Gorbi, salvează-ne, salvează-ne!"

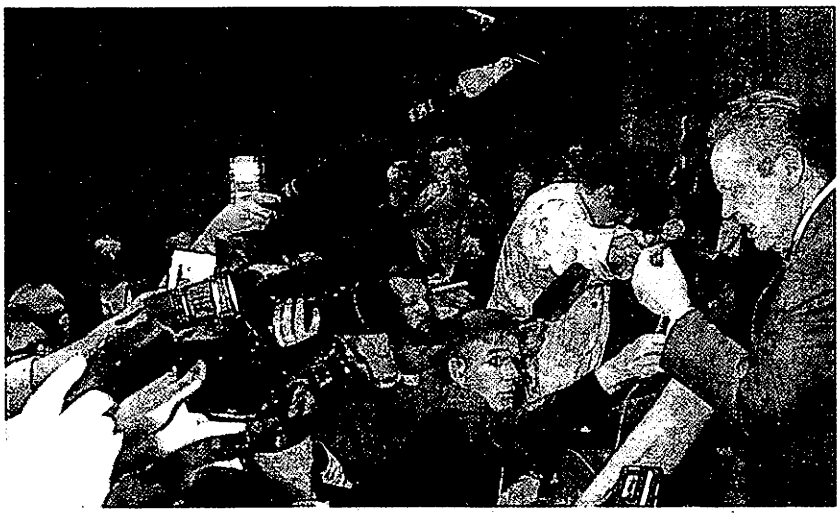

Fără să vrea, Günter Schabowski, şeful Partidului Comunist din Berlinul de Est a grăbit prăbuşirea Zidului. La 9 noiembrie 1989, conducerea RDG a decis să permită trecerea controlată a graniţei începând cu ziua următoare. La o conferinţă de presă din acea seară, Schabowski a folosit cuvinte neclare şi a anunţat că graniţa cu Germania de Vest trebuie deschisă „imediat".

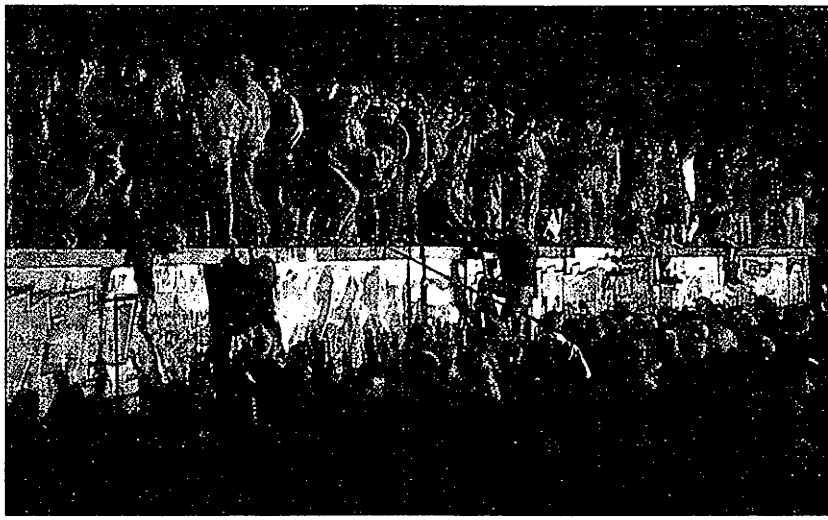

La câteva minute după declarația lui Schabowski, mii de berlinezi au ieșit pe străzi să vadă dacă era adevărat. Mulțimile i-au obligat pe grănicerii uimiți și înspăimântați să deschidă trei puncte de control, la ora 23:00 în acea noapte. După 28 de ani în care împărțise orașul în două, Zidul Berlinului era acum spart.

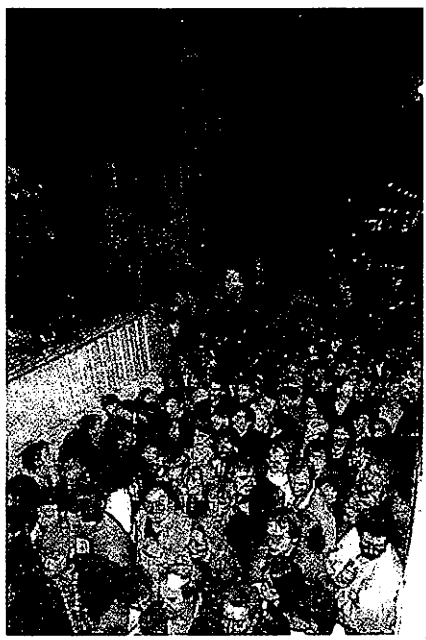

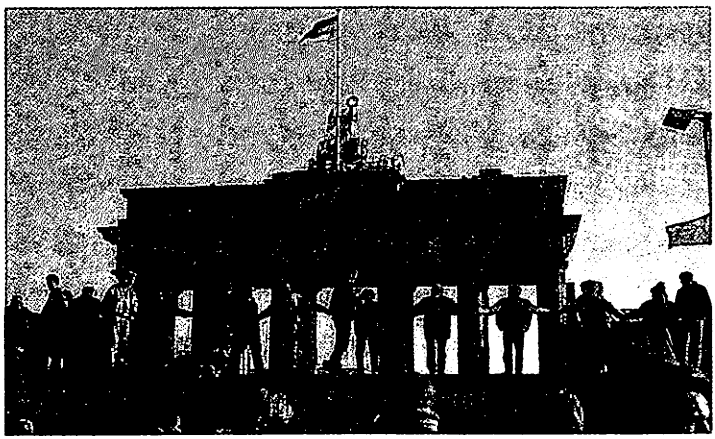

(*Deasupra şi în medalion, dreapta plan îndepărtat*) Timp de două săptămâni, în fiecare zi, demonstraţiile la care au participat peste un sfert de milion de oameni au adus Praga în impas, în timpul „Revoluţiei de catifea" din Cehoslovacia. În oraş şi în suburbiile sale se putea auzi un zgomot caracteristic: zăngănitul cheilor, prin care protestatarii transmiteau guvernului comunist că „a venit timpul să plece acasă".

(*Medalion, dreapta plan apropiat*) Regimul ceh s-a prăbuşit la 24 noiembrie. Václav Havel şi fostul lider al Partidului Comunist, Alexander Dubček, care fusese înlăturat de sovietici după ce tancurile Armatei Roşii au zdrobit Primăvara de la Praga, în 1968, au fost printre primii care au sărbătorit.

Momentul fatal de slăbiciune pentru dictatorul român Nicolae Ceauşescu. În 21 decembrie, la un miting din centrul Bucureştiului, organizat de regim, a fost huiduit. Reacţia lui uimită şi îngrozită a fost scânteia care a aprins revoluţia împotriva lui.

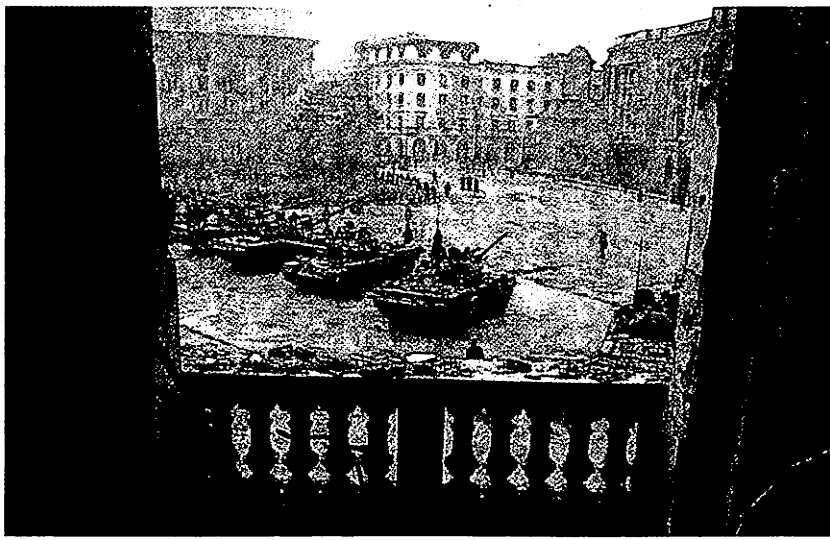

(*Deasupra şi pagina alăturată*) România a fost singurul stat în care Revoluţia de la 1989 a devenit violentă. Armata naţională care sprijinea noul guvern şi poliţia secretă, Securitatea, loială lui Ceauşescu, s-au luptat pe străzile Bucureştiului, şi în alte oraşe din România. În timpul focurilor, au murit aproximativ 700 de oameni, majoritatea civili.

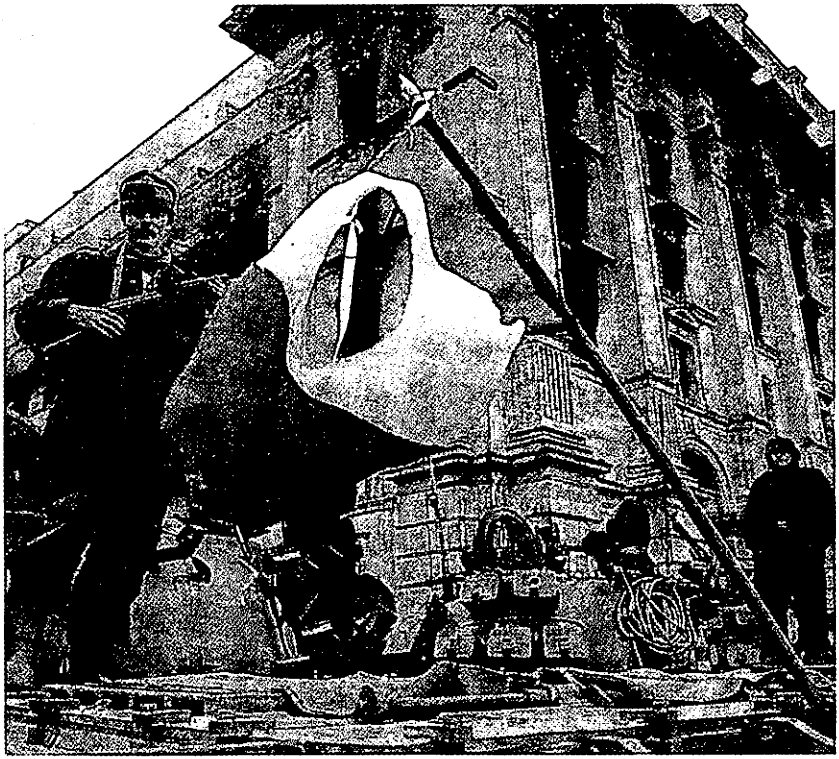

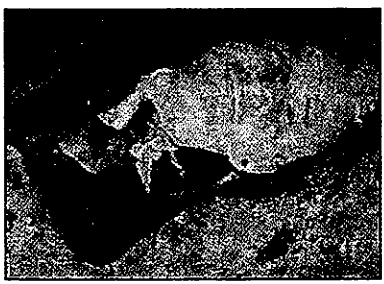

Procesul şi execuţia lui Ceauşescu şi a detestatei sale soţii, Elena, din ziua de Crăciun a anului 1989. Cu trei zile în urmă, fuseseră oamenii cei mai puternici din ţară, temuţi şi veneraţi într-un cult al personalităţii paranoic şi grotesc. Acum nu păreau decât un cuplu de bătrâni ursuzi şi înspăimântaţi.

Cercul se închide. Când cardinalul polonez Karol Wojtyła a fost ales şi numit papa Ioan Paul al II-lea, în octombrie 1979, KGB-ul a avertizat că acesta ar putea reprezenta o ameninţare serioasă pentru comunism. Kremlinul a instalat microfoane în biroul şi apartamentele sale. Zece ani mai târziu, majoritatea statelor comuniste s-au prăbuşit. În 1 decembrie 1989, Mihail Gorbaciov şi soţia sa, Raisa, au mers la Vatican într-o audienţă la papă.

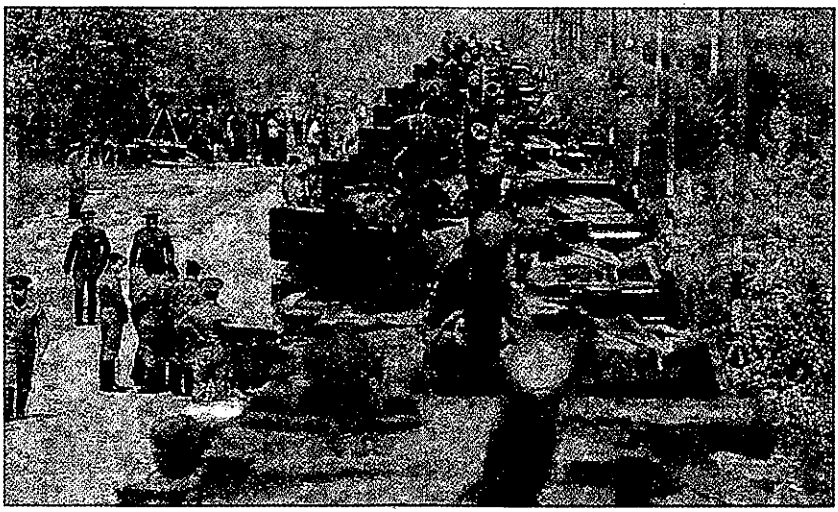

În lunile care au urmat revoluţiilor din 1989, şoselele care duceau spre est din statele-satelit erau pline de soldaţii şi tancurile Armatei Roşii care se îndreptau spre casă. Era sfârşitul a peste patruzeci de ani de ocupaţie.

PARTEA A TREIA

REVOLUŢIA

Capitolul 26

Războiul cuvintelor

Duminică, 1 ianuarie 1989, Budapesta

SERVICIILE DE SPIONAJ ale armatei din ambele superputeri erau tot mai îngrijorate de mişcările de trupe fără precedent desfăşurate de-a lungul graniţei de 100 de km dintre Ungaria şi România. Era greu de imaginat că ar izbucni un război între două ţări aliate în Pactul de la Varşovia. Totuşi, semnele erau de rău augur. Românii construiau de câteva săptămâni pe partea lor de frontieră un gard de sârmă ghimpată întărit. Era o a doua Cortină de Fier, ridicată în primul rând pentru a-i ţine pe oameni prizonieri pe teritoriul României. Însă când în zonă au început să apară divizii noi de soldaţi mobilizaţi, cu armament greu, tensiunea a crescut. Maghiarii au răspuns. Noul lider al Partidului Comunist de la Budapesta, Károly Grósz, care era la putere de doar şase luni, a trimis un regiment care fusese detaşat anterior la graniţa cu Austria pentru a-i înfrunta pe români. Era mai mult decât un gest simbolic care indica faptul că Ungaria se vedea cu un picior în Vest. Era un răspuns la teama că dictatorul român ar putea lansa o invazie.

Ruşii erau îngrijoraţi. În interiorul imperiului lor, teoretic era imposibil ca „aliaţii-fraţi din comunitatea socialistă" să se afle în conflict. În trecut, nici chiar neînţelegerile minore dintre statele-satelit nu trebuiau difuzate în public, unde tovarăşii afişau unitatea tradiţională sub „conducerea binefăcătoare" a Uniunii Sovietice. Comuniştii, afirmau teoreticienii, au progresat dincolo de stadiul de „naţionalism burghez", care a dus la cele două războaie mondiale. Însă sovieticii şi-au pierdut simţul misiunii imperiale. Nu mai aveau puterea să controleze toate evenimentele din teritoriile lor, cu atât mai puţin pe cele din România.

Maghiarii şi românii erau duşmani vechi. Obiectul disputei lor principale era regiunea frumoasă, cu munţi şi păduri, a Transilvaniei, care deţinea unele dintre cele mai fertile terenuri din Europa. Transilvania a fost timp de secole o parte a Ungariei, până la sfârşitul Primului Război Mondial, când i-a revenit României după Tratatul de la Trianon. Pierderea a fost dureroasă pentru Ungaria cea înfrântă, unde au mai rămas grupuri de naţionalişti care credeau că au drepturi naturale asupra regiunii. Aproape un milion şi jumătate de vorbitori de limbă maghiară, care, din punct de vedere cultural erau orientaţi către Budapesta,

au format o minoritate substanţială pe teritoriul României. Ceauşescu i-a persecutat timp de peste un deceniu şi jumătate. A interzis predarea limbii maghiare în şcolile din Transilvania. A încercat să suprime Biserica Reformată Maghiară. A închis centrele culturale maghiare din oraşele din Transilvania şi consulatul maghiar din Cluj, principalul oraş al regiunii. Scopul său era să-i distrugă pe maghiari în sensul de comunitate de sine stătătoare pe teritoriul României.

Aproximativ o treime dintre maghiari aveau rude în Transilvania. Ceauşescu a încercat să taie legăturile dintre ei. În anii 1980, pe măsură ce condiţiile din România se înrăutăţeau, maghiarilor li s-a interzis să trimită pachete cu alimente pentru a-şi ajuta rudele şi prietenii din Transilvania. Ceauşescu considera că majoritatea ideilor de reformă care veneau dinspre Budapesta erau subversive. A interzis în România ziarele maghiare, chiar şi pe cele ale Partidului Comunist. Presa sovietică era deja interzisă, după ce consilierii săi i-au arătat laudele aduse noţiunilor de perestroika şi glasnost în publicaţiile ruseşti.

În Transilvania, cea mai recentă idee a lui Ceauşescu de a reordona civilizaţia era percepută ca ameninţarea cea mai serioasă la adresa stilului de viaţă al minorităţii maghiare. Dictatorul îşi numea viziunea grandioasă pentru zona rurală românească „sistematizare". A planificat să radă 8 000 dintre cele 13 000 de sate ale României şi să le înlocuiască cu 500 de centre agro-industriale mari. Muncitorii din agricultură – nimeni nu mai trebuia numit ţăran – vor trăi în aceleaşi blocuri de beton care adăposteau proletariatul urban. Ceauşescu se gândea că acesta era un pas către progres, pentru a aduce beneficiile comunismului în zonele rurale dărăpănate şi sărace, fără drumuri şi, în unele locuri, fără electricitate şi canalizare. Însă, în acelaşi timp, se gândea că îi va fi mai uşor să-i supravegheze pe „muncitorii din agricultură" din blocurile mari decât din oraşele tradiţionale care împânzeau România. În 1988 au fost distruse doar trei sate, toate apropiate de Bucureşti şi situate lângă ferme colective mari, deja existente. Însă se spunea că programul de sistematizare urma să înceapă curând în Transilvania şi va fi direcţionat către satele maghiare. Simplul zvon a provocat exodul oamenilor, care şi-au riscat viaţa pentru a părăsi România. De-a lungul anilor, o mică parte dintre transilvăneni au reuşit să treacă în Ungaria pentru a începe o viaţă nouă. Atunci însă, peste 25 000 au plecat în doar câteva săptămâni. Zeci de oameni au murit încercând să treacă graniţa şi mii au fost arestaţi în drum spre frontieră.

Refugiaţii au declanşat o criză în Ungaria. În trecut, regimul Kádár se plânsese des românilor pentru tratamentul la care era supusă minoritatea maghiară. Cu toate că acordul semnat cu douăzeci de ani înainte între cele două părţi stipula că refugiaţii „ilegali" vor fi trimişi înapoi în România, maghiarii nu au trimis nici un refugiat înapoi pe mâinile Securităţii. Cei câţiva refugiaţi care au reuşit să ajungă în Ungaria au fost bineveniţi, iar autorităţile le-au oferit locuinţe. Acum, numărul mai mare a creat o dilemă. Aceşti oameni erau îngrijiţi

de rude, prieteni, biserici şi grupuri caritabile. Maghiarii erau generoşi. Însă publicul era furios că guvernul făcea prea puţine ca să îi ajute pe nou-veniţi şi aproba sume prea mici de bani pentru ei. Din punct de vedere legal, statutul lor era incert. Aveau impresia că se află în iad, în timp ce Ceauşescu cerea retrimiterea lor în România. Maghiarii au sugerat ca intermediari independenţi să meargă în Transilvania pentru a cerceta condiţiile de acolo, însă Ceauşescu a spus că refuză să-i lase să intre în ţară.

A apărut astfel o altă problemă, la fel ca cea a barajului de pe Dunăre, care i-a stârnit pe maghiari. Această situaţie era chiar mai emoţionantă decât protecţia mediului, deoarece atingea un nerv naţionalist încă viu. La început, guvernul nu a simţit pericolul. Comuniştii se gândeau că protestele antiromâneşti ar putea fi o supapă care să mai reducă din presiunile împotriva lor. Unul dintre cei mai proeminenţi reformatori comunişti, Imre Pozsgay, s-a plasat în fruntea campaniei împotriva lui Ceauşescu, a cărui „poziţie politică de neînţeles şi stupidă reprezintă o rană în civilizaţia europeană şi o crimă împotriva umanităţii".[1]

În primăvara şi vara anului 1988, în Budapesta şi în alte oraşe mari au avut loc mai multe demonstraţii ample. Acestea au început prin cererea ca guvernul să acorde sprijin pentru refugiaţii transilvăneni, însă curând s-au transformat în mitinguri anticomuniste. „Desigur, am ieşit pentru că ne păsa de maghiarii din Transilvania, însă, în primul rând, pentru că îi uram pe comunişti", spune Sándor Zsindely, a cărui familie a avut în grijă mai mulţi refugiaţi. „Aceste demonstraţii erau singura metodă de a le arăta că ne pasă."[2]

Prin lovitura de stat împotriva lui Kádár, reformatorii din partid urmăreau să mai câştige timp. Ei credeau că dacă bătrânul va fi eliminat, publicul se va gândi că vechiul regim a dispărut şi se va deschide faţă de succesorii lui. S-au înşelat. Cea mai mare dintre demonstraţii, cea din 28 iunie, a avut loc la şase săptămâni după îndepărtarea lui Kádár. Peste 90 000 de oameni au mărşăluit pe străzile Budapestei, un oraş cu aproximativ un milion şi jumătate de locuitori. Presiunea asupra lui Grósz a crescut, atât din interior, cât şi din afara ţării. Ceauşescu l-a chemat pe noul lider maghiar la o conferinţă la Arad, un oraş din România, pentru a discuta problema refugiaţilor. Grósz a acceptat, în ciuda sfaturilor apropiaţilor săi, a oficialilor din conducerea Partidului Comunist şi a vocilor din opoziţie, care se întrebau ce ar avea maghiarii de câştigat în urma acestei întâlniri. S-au întâlnit la sfârşitul lui august, iar Ceauşescu a fost foarte diplomat. Era cordial şi, cu toate că nu a acceptat nimic din propunerile concrete ale lui Grósz, printre care redeschiderea consulatului de la Cluj, Ceauşescu l-a asigurat că va garanta drepturi civile minorităţii maghiare şi va asigura predarea limbii maghiare în şcolile din Transilvania. Grósz s-a întors la Budapesta convins că încheiase o înţelegere cu dictatorul român. Însă fusese păcălit. Imediat după întoarcerea de la Arad, Ceauşescu a denunţat cu amărăciune „intervenţia intolerabilă a Ungariei în politica României". Ziarul

partidului românesc, *Scânteia*, spunea că Ungaria „ridica pretenţii pe care nici măcar amiralul fascist Horthy nu a îndrăznit să le propună în anii 1930."[3]

Figurile marcante din propriul partid l-au acuzat pe Grósz de naivitate şi de slăbiciune când a acceptat asigurările lui Ceauşescu. Nu şi-a refăcut niciodată autoritatea şi a fost obligat să facă concesii pe care nu intenţionase niciodată să le facă. A fost anunţată o nouă lege a întreprinderilor, care a avut implicaţii extinse pentru comunism, însă consecinţele de ordin financiar nu s-au văzut multă vreme. Practic, planificarea centrală a fost desfiinţată. Proprietatea privată a fost permisă pentru prima dată; nu existau limite pentru dimensiunea firmelor private; se puteau înfiinţa companii pe acţiuni; firmelor străine li s-a permis să cumpere companii maghiare. A fost introdusă o nouă serie de stimulente financiare. „Am intrat în ape neexplorate", a declarat Reszö Nyers, unul dintre economiştii care au lucrat la plan.[4]

Războiul cuvintelor cu România lua amploare. În noiembrie, diplomaţii au fost retraşi din ambele ţări. Ceauşescu cerea predarea refugiaţilor. Ca răspuns, Ungaria le-a acordat acestora azil şi a semnat Convenţia ONU din 1951 cu privire la refugiaţi. Era o premieră; nici o ţară a blocului comunist nu semnase documentul înainte. Intenţia era de a le oferi maghiarilor un cadru legal pentru a putea refuza trimiterea transilvănenilor, după cum stipula acordul dintre cele două ţări. Avocaţii partidului le-au spus membrilor guvernului că tratatul ONU avea o putere mai mare decât orice acord semnat de ţările Pactului de la Varşovia. Ceauşescu a avertizat că dacă se va ajunge la un conflict armat: „România are capacitatea de a construi arme nucleare." Era o declaraţie îndoielnică, însă Grósz nu ştia absolut sigur dacă era sau nu o cacialma. Cu câteva luni înainte a fost surprins să descopere că sovieticii au detaşat arme nucleare în propria lui ţară. Nici măcar când era prim-ministru nu i s-a spus. În Ungaria era un secret cunoscut doar de şeful Partidului Comunist, de ministrul apărării şi de doi generali de armată.

La începutul anului următor, Ceauşescu a întărit şi mai mult gardul de frontieră şi a făcut declaraţii belicoase. Armata română era de trei ori mai mare decât cea a Ungariei. Dacă se ajungea la un conflict armat, rezultatul era nesigur. Ultimele rapoarte de la Moscova erau mai liniştitoare şi sugerau că dictatorul român doar zăngănea armele, iar tensiunea dintre cele două ţări vecine va dispărea curând, însă Grósz nu avea motive să sărbătorească. Fusese un comunist loial toată viaţa, iar acum începea să înţeleagă cât de repede aveau loc schimbările. În acea zi, ziarul partidului, *Népszabadság*, şi-a scos emblema „Proletari din toate ţările, uniţi-vă" de pe prima pagină. În zece zile, la 11 ianuarie, sub conducerea sa şi împotriva tuturor instinctelor sale, Ungaria avea să devină prima ţară din blocul socialist care a permis formarea partidelor rivale.

Era un moment istoric, după cum îi spuneau lui Grósz vechii tovarăşi în acel an nou, care l-a transformat în groparul comunismului. Pentru scurt timp, s-a gândit să ia măsuri drastice. Le-a ordonat celor mai de încredere consilieri ai săi

să alcătuiască un plan de declarare a legii marţiale în Ungaria, în caz de război cu România sau de colaps economic. De asemenea, putea fi şi singura metodă de a menţine partidul la putere. A discutat ideea doar cu câţiva oameni în Ungaria, însă, după cum spunea consilierul său pe probleme de politică externă, Gyula Thürmer, Grósz i-a cerut sfatul generalului Jaruzelski, care i-a spus cu hotărâre să nu-şi pună planul în aplicare. În Polonia făcuse prea puţin bine. „Am câştigat bătălia aceea, dar am pierdut războiul", a spus generalul. L-a sfătuit pe Grósz să menţină calea unei înţelegeri cu opoziţia. Grósz s-a resemnat cu soarta lui, având unul dintre cele mai scurte mandate din istoria comunistă.[5]

Capitolul 27

Havel în închisoare

Luni, 16 ianuarie 1989, Praga

TOVARĂŞII CEHI nu aveau perspective atât de sumbre. Nu aveau nici un motiv să predea puterea. Se pregăteau pentru o oarecare opoziţie pe străzi la începutul anului şi făceau pregătirile obişnuite pentru a face faţă situaţiei. Poliţia, miliţia şi serviciile secrete StB au fost trimise în alertă maximă în toată capitala cehă şi au fost avertizate de către Ministerul de Interne că s-ar putea să aibă de-a face cu „elemente zgomotoase şi duşmănoase, huligani şi contrarevoluţionari".[1]

Regimul cunoştea planurile Cartei 77 şi ale altor grupuri de a comemora sinuciderea lui Jan Palach. Cu douăzeci de ani în urmă, în aceeaşi zi, studentul de la Şcoala Economică din Praga a mers pe scările din faţa Teatrului Naţional cehoslovac din Piaţa Wenceslas. La ora 16:00, a scos o sticlă din punga de plastic pe care o avea la el, a turnat pe el benzină şi şi-a dat foc cu un chibrit. Trei zile mai târziu, cu 85% din corp acoperit de arsuri, a murit în agonie într-un spital din Praga. Avea douăzeci de ani şi a lăsat în urmă un bilet în care explica faptul că nu găsise altă metodă de a protesta împotriva invaziei sovietice în Cehoslovacia cu cinci luni înainte, decât să se omoare. Câteva voci curajoase l-au considerat martir, însă în ochii regimului era considerat inexistent. Cenuşa lui a fost îndepărtată din cimitirul de lângă Praga, unde fusese îngropată iniţial, iar în locul său a fost adus trupul unui bătrân pensionar care nu avea nici o legătură de rudenie cu tânărul decedat. Grupurile de opoziţie au anunţat că vor declara săptămâna dintre 15-21 ianuarie „Săptămâna Palach" şi vor organiza o serie de evenimente pentru a comemora aniversarea morţii lui.

Timp de două decenii, numele lui Jan Palach abia a fost menţionat în presa oficială. Acum, regimul a hotărât că a venit timpul să-i înfrunte amintirea direct. La 12 ianuarie, ziarul Partidului Comunist, *Rudé Právo* (*Calea roşie*) îi descria sinuciderea drept „o acţiune fără sens şi tragică" şi declara că toate mitingurile şi demonstraţiile de comemorare vor fi interzise. Două zile mai târziu, publicaţia a pornit un nou atac: „Disidenţii care încearcă să rişte viaţa tinerilor noştri vor fi ignoraţi", se spunea în articol. „Nu trebuie să permitem ameninţări la adresa poporului." Majoritatea cehilor, care nu erau preocupaţi de politică, aflau abia atunci că se organizaseră proteste pentru a comemora un

eveniment care fusese uitat. La acea vreme, după cum recunoştea un disident, opoziţia „număra câteva mii de oameni în toată ţara, câteva sute în centru şi mai puţin de doisprezece în funcţii de conducere". Publicitatea fără precedent a asigurat participarea mulţimilor la demonstraţie, chiar şi doar pentru a-i vedea pe protestatari bătuţi de poliţie.

Atragerea atenţiei asupra Săptămânii Palach a fost o greşeală, după cum au mărturisit mai târziu liderii comunişti, printre care detestatul Miloš Jakeš, poreclit „găluşca" din cauza constituţiei sale fizice. Însă avea ca scop să arate cine deţinea puterea în Cehoslovacia populară. În ultimul an, regimul a trimis opoziţiei semnale contradictorii. Cu două luni înainte, Jakeš i-a permis lui Alexander Dubček să primească o diplomă de la Universitatea din Bologna. În ultimii douăzeci de ani, Dubček a păstrat o tăcere discretă în ceea ce priveşte politica, lucrând ca oficial mărunt în Comisia Silvică slovacă. A rupt tăcerea pentru prima dată în Italia, apărându-şi acţiunile din timpul Primăverii de la Praga şi vorbind despre „eşecul moral fără pereche" al regimului ceh de după acea perioadă. Guvernul i-a permis cu greu lui Dubček să revină în ţară şi a luat decizia de a acţiona cu mai multă brutalitate împotriva opoziţiei. De Ziua Drepturilor Omului, la 10 decembrie 1988, şeful Partidului Comunist de la Praga, Miroslav Štěpán, a coordonat personal poliţia care împroşca apă din tunuri în demonstranţii din centrul oraşului. „Nu va exista nici un dialog", a declarat el.[2]

La începutul demonstraţiilor care-l comemorau pe Palach, la 15 ianuarie, aproape 4 500 de oameni s-au adunat în Piaţa Wenceslas, mult mai mulţi decât la orice alt miting politic de după 1968. Era un protest paşnic. Jandarmii i-au atacat pe demonstranţi, au arestat 91 de persoane şi au bătut multe altele. După cum era de aşteptat, au existat proteste din străinătate, însă reacţia cehilor a fost cea care a surprins grupurile disidente. În trecut, mulţi oameni indiferenţi, căzuţi într-o „amorţeală asemănătoare cu moartea", în cuvintele unui activist al Cartei 77, ar fi părăsit zona ca să se protejeze. Însă, de data aceea, mulţi trecători au protestat împotriva brutalităţii poliţiei.

Ziua următoare, un grup mic s-a întors în Piaţa Wenceslas pentru a depune flori pe locul unde Palach îşi dăduse foc. Václav Havel era acolo şi a descris ce s-a întâmplat: „M-am hotărât să stau pe trotuar şi să privesc ceremonia de pe margine, ca să pot să le descriu prietenilor şi presei străine ce se întâmplă, dacă intervine poliţia", a spus el. „Poliţia a intervenit, într-adevăr, dar atât de stângaci, încât a stârnit interesul trecătorilor şi a determinat o demonstraţie spontană de proporţii. Priveam fascinat totul de la distanţă, cu toate că ştiam că mai devreme sau mai târziu s-ar putea să mă aresteze. Apoi m-am îndepărtat de Piaţa Wenceslas ca să-mi pregătesc povestirea. M-au arestat în drum spre casă."

În următoarele patru zile au avut loc şi alte demonstraţii, toate reprimate violent de către poliţie. Peste 500 de persoane au fost arestate, iar jumătate au ajuns în faţa instanţei sub acuzaţia de huliganism sau perturbarea liniştii publice. Ota Veverka, membru al Clubului pentru Pace John Lennon, a fost

condamnat la un an de închisoare. Purtătorul de cuvânt al Cartei 77, Alexander Vondra, care, înainte de a fi arestat, reuşise să depună trei narcise în onoarea lui Palach, a primit pedeapsă cu suspendare şi o amendă de o sută de dolari. Havel a fost acuzat de „instigare la tulburări publice şi rezistenţă în faţa autorităţilor în legătură cu o demonstraţie interzisă". A fost condamnat la nouă luni de închisoare. Protestele din partea guvernelor externe şi a grupurilor străine pentru drepturile omului puteau fi ignorate fără probleme. Erau mai greu de ignorat petiţiile din ţară care cereau eliberarea lui Havel, din partea celor care înainte tăceau, cum ar fi organizaţiile oficiale de scriitori şi Uniunea Actorilor. Peste 4 000 de oameni au semnat petiţia, un număr fără precedent pentru un protest de acest tip din Cehoslovacia. „Era clar că regimul nu se aştepta la aşa ceva şi nu ştia cum să răspundă", spunea Havel. „Nu e nici o problemă să închizi disidenţi individuali, dar să-i închizi pe toţi actorii faimoşi ai ţării? Asta a fost ceva ce n-au mai îndrăznit să facă."

Cu acea ocazie, guvernul i-a oferit lui Havel publicitate naţională ca „agitator", în încercarea de a-l discredita. În presă au apărut prezentări ale intelectualului puşcăriaş, în care se punea accentul pe educaţia sa privilegiată şi pe bogăţia lui. Însă nu au avut efectul urmărit. Cei mai mulţi cehi nici măcar nu auziseră de el. Acum aflaseră cine era şi îşi căpătase faima de anticomunist curajos. „Eram un deţinut mai degrabă special", spunea el. „Eram izolat de ceilalţi şi ţinut sub supraveghere strictă, însă, în acelaşi timp, beneficiam de un tratament foarte prudent. Comparativ cu celelalte perioade în care am fost închis, asta era aproape ca un fel de vacanţă. Printre altele, mă aflam în celulă cu doi comunişti închişi pentru mulţi ani din cauza unor delicte economice, şi le era teamă să-mi vorbească ca să nu-şi înrăutăţească situaţia."[3]

Regimul era satisfăcut că demonstraţia sa de putere dăduse opoziţiei o lecţie şi avusese grijă de Václav Havel. Când, la o petrecere de la ambasada Germaniei de Vest, un oficial american i-a cerut ideologului Jan Fojtik să-i povestească despre dramaturg, acesta a răspuns: „Havel nu are nici o importanţă morală şi nu are priză la public. [Aici] comunismul va învinge."[4]

Capitolul 28

Masa rotundă

Luni, 16 ianuarie 1989, Varşovia

ÎN APROXIMATIV acelaşi timp în care Václav Havel era arestat la Praga, generalul Jaruzelski primea în Polonia un tip de tratament de care nu avusese parte de ani întregi. Generalul nu era obişnuit cu insultele, cu atât mai puţin din partea unor comunişti fideli, care aveau deja o vârstă şi, de obicei, respectau ierarhia. Însă atunci, la începutul unei sesiuni a Partidului Comunist Polonez, membrii veterani ai partidului l-au înfierat pentru slăbiciunea arătată în faţa duşmanului şi pentru abandonarea cauzei socialismului. În Partidul Comunist Polonez exista o regulă nescrisă ca lui Jaruzelski să nu i se aducă critici personale, aşa cum se obişnuia în cazul unui politician civil. În public, trebuia să i se arate stimă. Acest lucru a fost ignorat când veteranii comunişti ai ţării s-au întrunit la sediul central al Partidului Muncitorilor Polonezi Uniţi, o clădire respingătoare, zugrăvită în alb, aflată la intersecţia străzii Lumea Nouă cu bulevardul Ierusalim, în centrul Varşoviei. Jaruzelski era hotărât să înceapă discuţiile cu Solidaritatea şi să ajungă la o înţelegere care să asigure pacea industrială în fabricile poloneze. În ultimele trei luni, Solidaritatea fusese pregătită să înceapă negocierile. Cuvintele rostite de Wałęsa, cu rezonanţe din Churchill, au fost: „Sunt pregătit să discut şi cu diavolul, dacă ar fi spre binele Poloniei." Acum, generalul se confrunta cu împotrivirea comuniştilor, care doreau să blocheze orice înţelegere cu opoziţia, ce ar fi putut duce la cedarea puterii partidului.[1]

Jaruzelski şi prim-ministrul Mieczysław Rakowski au încercat să explice tipul de împărţire a puterii la care se gândiseră. Majoritatea conducerii partidului avea îndoieli. „Am întâmpinat o opoziţie dură", spunea doctorul Janusz Reykowski, profesor de psihologie la Varşovia şi comunist proeminent, care fusese consilier în Ministerul de Interne timp de 25 de ani. „Mulţi oameni din partid considerau că Solidaritatea era un grup de agenţi străini şi de aventurieri." Problema cea mai importantă era legalizarea sindicatelor libere. Generalul a spus că păstrarea stabilităţii economiei fără Solidaritatea era imposibilă; la fel şi menţinerea puterii nerestricţionate pe care comuniştii o avuseseră zeci de ani. Apoi, vorbind din experienţa legii marţiale, a spus că sindicatul nu putea fi distrus. „Nu avem de ales decât să începem aceste discuţii", a declarat el. Prim-ministrul

considera că vor apărea „mişcări revoluţionare dacă partidul se crampona de idei demodate". A repetat de mai multe ori că „nu dorim să cedăm puterea... vorbim aici despre o înţelegere de a păstra puterea."[2]

Pe vremea aceea, mai mult de jumătate din numărul care scădea rapid al membrilor Partidului Comunist aveau peste 50 de ani. Conducerea era alcătuită aproape în întregime din bărbaţi de peste 60 de ani, loialişti ale căror zile de glorie fuseseră acelea ale „disciplinei socialiste" de dinainte de naşterea Solidarităţii. După cum recunoştea Jerzy Wiatr, expert în ştiinţe politice la Universitatea din Varşovia şi personaj marcant al comunismului polonez: „Am fi putut câştiga o confruntare cu intelectualii, însă când ne-am aflat în conflict cu muncitorii, tot castelul de cărţi de joc a început să se prăbuşească." Mulţi membri de partid nu înţelegeau Solidaritatea, pe care o priveau ca pe o forţă eliberată, aparent nedisciplinată, complet străină pentru ei.[3]

Unul dintre liderii principali ai Grupului de Ciment format din împătimiţii din partidul polonez era Alfred Miodowicz, şeful mişcării sindicaliste oficiale, susţinută de guvern, un aghiotant al Partidului Comunist. De obicei un personaj lăudăros, vesel, cu înfăţişare de unchi, căruia îi plăcea să-şi savureze pipa şi să ducă o viaţă liniştită, părea atunci sumbru şi îngrijorat. Îşi amintea ce se întâmplase cu organizaţia sa, OPZZ, într-un an şi patru luni de la existenţa Solidarităţii, în perioada 1980–1981, când cele două organizaţii erau concurente. Solidaritatea ieşise triumfătoare, adunând aproape 10 milioane de membri, în timp ce sindicatul său şi partidul aproape că fuseseră înlăturaţi. Dacă Solidaritatea va intra în legalitate, atunci situaţia se va înrăutăţi, spunea el.

Miodowicz avea şi un motiv personal pentru care dorea să oprească discuţiile cu Solidaritatea. La sfârşitul lunii noiembrie, apăruse în direct la televiziune, într-o dezbatere împotriva lui Lech Wałęsa. Era prima dată când polonezii îl vedeau pe liderul Solidarităţii, după 1981; mulţi uitaseră cum arată. Imediat, a adus o imagine proaspătă, încurajatoare, care ridica moralul. Miodowicz era un vorbitor experimentat, obişnuit cu apariţiile televizate, însă Wałęsa l-a înfrânt. Comunistul vorbea o limbă de lemn şi prezenta statistici, în timp ce Wałęsa a adoptat stilul său fermecător de „om al poporului". Din momentul în care a spus: „Vestul merge cu maşina, iar noi cu bicicleta", tot publicul a fost de partea lui. Miodowicz nu a avut replică, părea umilit. Acum se holba sarcastic la Jaruzelski, în timp ce spunea că era periculos să dea mai multe instrumente de propagandă unui oponent popular şi carismatic.[4]

După mai bine de zece ore de discuţii contradictorii aprinse, desfăşurate timp de zece zile, Jaruzelski a insistat să se ia o decizie. El şi consilierii săi ştiau că voturile vor fi foarte apropiate. Unii dintre consilieri erau convinşi că va pierde. A încercat o tactică nouă şi riscantă. Deodată, chiar înainte să se voteze legalizarea Solidarităţii, a ameninţat cu demisia dacă i se împotriveau. „Nu găseam altă soluţie decât şantajul." I-a convins pe ministrul de interne, generalul Kiszczak, pe ministrul apărării, generalul Florian Siwicki şi pe Rakowski să demisioneze şi ei – „împreună reprezentăm o adevărată forţă", spunea el.

Generalul a cerut imediat votul de încredere. Dacă ei, comuniştii, doreau să încerce să guverneze în timpul unei crize constituţionale fără membrii cei mai puternici ai regimului, erau bineveniţi să o facă. Generalul a obţinut o victorie copleşitoare. Ziua următoare a anunţat că discuţiile la masa rotundă cu Solidaritatea aveau să înceapă în 6 februarie, sperând ca atunci să se ajungă la o înţelegere istorică prin care să se pună capăt îndelungatei crize din Polonia. A fost ziua în care vechiul partid a murit.[5]

Discuţiile au început la Palatul Radziwill din centrul istoric al Varşoviei, o clădire elaborată, vopsită în alb, construită în stil neoclasic; era o dimineaţă cenuşie şi îngheţată. Papa a trimis un mesaj de rugăciune pentru succesul negociatorilor. Înainte de începerea discuţiilor, acesta i-a explicat unui vizitator la Vatican dilema care trebuia rezolvată în Polonia: „Guvernul are toată puterea propriu-zisă, dar nu are influenţă, iar opoziţia are influenţă, dar nu are putere propriu-zisă." Disidentul Adam Michnik, un personaj principal de la masa negocierilor, a spus-o altfel. Ambele părţi sunt slabe, de aceea trebuiau să ajungă la un compromis. „Autorităţile sunt prea slăbite ca să ne calce în picioare. Iar noi suntem prea slăbiţi ca să călcăm pe ei."[6]

Au fost aduse opt mese, în formă de gogoaşă, goale în centru. Din acea zi, masa rotundă – care avea această formă pentru a reduce tensiunile dintre negociatori şi pentru a sugera egalitatea – a devenit un simbol al revoluţiei în Europa de Est. În următoarele două luni, echipe diverse de activişti ai Solidarităţii au negociat cu dificultate un pachet de acorduri detaliate cu generalii şi cu oficialii din partid, în 92 de sesiuni de discuţii. S-a vorbit despre practicile de lucru în ateliere, despre siguranţa în fabrici, despre sănătate şi educaţie. Însă toate chestiunile importante privind alegerile viitoare, garantarea drepturilor Solidarităţii şi o Polonie viitoare democratică au fost discutate pe parcursul a cinci întâlniri strict secrete între Kiszczak şi Wałęsa, la o vilă din Magdalenka, un orăşel situat la 25 de kilometri sud-vest de Varşovia. Casa luxoasă din mijlocul pădurii, protejată permanent de gărzi, era folosită drept centru de agrement pentru SB.

Faptul că acele discuţii aveau loc i-a uimit chiar şi pe acei membri ai Solidarităţii care militaseră pentru începerea negocierilor. Când Adam Michnik a ajuns la ceremonia de deschidere, a avut parte de un moment neplăcut. „Ca să ajungi la camera dezbaterilor, trebuia să urci scările, iar acolo generalul Kiszczak era cel care întâmpina musafirii", povesteşte el.

> M-am ascuns în baie, ca să nu mă vadă nimeni dând mâna cu fostul şef al poliţiei. Mi-era teamă că soţia mă va da afară din casă. Aşa că am găsit o ascunzătoare şi am aşteptat câteva minute... însă, când am ieşit, Kiszczak era încă acolo şi strângea mâini. Lumini, cameră de filmat, acţiune. Aşa mi-am pierdut virginitatea politică. Cu doar doi ani şi jumătate înainte ieşeam din închisoare şi reveneam la colegii şi prietenii mei din mişcarea ilegală. Ştiam că se întâmpla [ceva] istoric. Opoziţia democratică trecea în sfârşit pragul legalităţii.[7]

Publicul se trezea din indiferenţă. Solidaritatea îşi asigurase o concesie importantă înainte de începerea discuţiilor de la masa rotundă, şi anume ca sindicatul să primească acces în egală măsură la mass-media oficială. În fiecare noapte, la televiziune, polonezii îi vedeau pe liderii Solidarităţii explicând cu răbdare ce se întâmplase în ziua respectivă la negocieri. Oameni ca Geremek, Mazowiecki şi Kuroń păreau inteligenţi, decenţi şi patrioţi, nu „trădători" şi „huligani" cum îi portretizase propaganda oficială. Geremek era personajul pe care Solidaritatea îl scotea cel mai mult în faţă, un fost profesor de istorie medievală, tăcut, serios, politicos şi răbdător, al cărui caracter blând putea fi surprinzător de convingător. Numele lui începuse să fie rostit în toate casele pentru simplul motiv că exprima în mod direct păreri pe care le împărtăşea majoritatea copleşitoare a oamenilor.

Comuniştii erau la fel de surprinşi de calibrul oponenţilor cu care aveau de-a face. Krzysztof Dubiński, secretarul particular al ministrului de interne Kiszczak, a spus: „Autorităţile şi-au dat seama că oamenii din faţa lor nu erau duşmani sau agenţi străini, ci oameni normali care se gândeau la interesele naţionale." De altfel, regimul ştia aproape totul despre negociatorii Solidarităţii. Chiar dacă Kiszczak se transformase într-un comunist reformator, încă era agent al poliţiei secrete, prin natură şi profesie. A autorizat o operaţiune de ascultare a telefoanelor lor şi, de asemenea, au fost instalate microfoane în toate camerele folosite la negocieri de echipa Solidarităţii şi de observatorii din partea bisericii.

Capitolul 29

Împuşcat mortal

Duminică, 5 februarie 1989, Berlinul de Est

ERA O NOAPTE SENINĂ, dar foarte geroasă, cu temperaturi de –3°C. Gheaţa acoperea străzile pe care mergeau cei doi tineri est-germani, în cartierul Treptow din Berlin, râzând şi glumind unul cu altul. Nimeni dintre cei care i-ar fi văzut n-ar fi ghicit acţiunea disperată, îndrăzneaţă şi nesăbuită pe care urmau să o facă. Chris Gueffroy era un barman în vârstă de 20 de ani. Peste trei luni, urma să plece în armată pentru serviciul naţional obligatoriu, de doi ani. Nu era activ din punct de vedere politic şi ura ideea că era obligat să se alăture forţelor armate. Obişnuia să urmărească posturile de televiziune vest-germane, de unde afla mai multe despre lumea exterioară, iar visul lui era să călătorească. Mai mult decât orice, îşi dorea să vadă America. Vechiul său prieten, Christian Gaudian, auzise recent un zvon extraordinar de la o cunoştinţă de-a lui, care era încorporat în patrula de grăniceri din Turingia. I se spusese că, în secret, regimul abandonase politica „împuşcat mortal" prin care gărzile aveau instrucţiuni stricte să tragă în toţi cei care încercau să treacă ilegal peste Zidul Berlinului.

Aşa-zişii „săritori peste zid" nu beneficiau niciodată de vreun fel de publicitate. Toate veştile despre ei erau păstrate departe de mass-media oficială, cu toate că au apărut câteva articole despre cei 12 grăniceri care au fost ucişi de-a lungul anilor în timpul exercitării îndatoririlor patriotice pentru patria-mamă. Însă toţi cei din Germania de Est ştiau că mulţi oameni au fost împuşcaţi în timp ce încercau să scape şi că unii au reuşit să treacă. Cu toate că politica „împuşcat mortal" a fost negată întotdeauna în public, toţi ştiau de existenţa ei. Cei doi tineri cunoşteau faptul că ultimul care a murit în timp ce încerca să treacă graniţa ilegal în Berlin era Lutz Schmidt, de 24 de ani, care, la 12 februarie 1987 a fost împuşcat în inimă de către grăniceri. Versiunea oficială prezentată în ziarele locale a fost că acesta a murit „într-un accident rutier tragic". Însă toate acestea s-au întâmplat cu doi ani în urmă. De atunci, pedeapsa cu moartea a fost abolită în Germania de Est. Cu 18 luni în urmă, Ronald Reagan stătuse la Poarta Brandenburg şi i-a rugat pe sovietici să „dărâme acest zid", iar cu doar trei luni în urmă Erich Honecker a semnat un Tratat pentru Cooperare în Europa, în care se stipula că „toată lumea avea dreptul nerestricţionat de

a pleca... şi de a se întoarce în propria ţară". Cei doi prieteni, Gueffroy şi Gaudian erau convinşi că zvonul pe care l-au auzit era adevărat. S-au hotărât să testeze imaginea de ţară îngăduitoare pe care Germania de Est o afişa în faţa lumii.

În jur de ora 11:00, s-au apropiat de canalul din cartierul Britz, graniţa care separa Estul de vecinătatea Neuköln din Berlinul de Vest. În apropiere se afla o zonă binecunoscută de grădini de legume. Cei doi prieteni au intrat în baraca unei grădini şi au găsit o sapă de care au legat o bucată de sfoară rezistentă, reuşind s-o transforme într-un cârlig improvizat cu care să se agaţe. Planul era să folosească sapa pentru a trece de prima barieră, un gard cu gratii înalt de trei metri şi jumătate. Au reuşit fără mare dificultate. În drumul către graniţă, Gueffroy glumise cu Gaudian, căruia îi spunea: „Imaginează-ţi, curând o s-o sun pe mama de pe Ku'damm [bulevardul comercial principal din Berlinul de Vest] şi o sa-i spun «Salut, mamă, ghici unde sunt?»" Gaudian chiar se gândea că va face asta.

Cinci metri mai departe se afla un al doilea gard, mai puţin înalt, pe care l-au trecut cu aceeaşi uşurinţă. Însă acesta era prevăzut cu cabluri, care au declanşat o alarmă stridentă. Imediat, zona a fost inundată de reflectoare. Grănicerii din turnul de pază cel mai apropiat au intrat în alertă şi au tras focuri de avertisment. Cei doi tineri s-au speriat şi s-au năpustit asupra celei de-a treia bariere, ultima, a graniţei, un gard din grilaje de metal. Au fost întâmpinaţi de doi grăniceri care au deschis focul cu puşti automate. Gueffroy a fost lovit în piept de zece gloanţe şi a murit pe loc. Gaudian a fost lovit în picior şi a căzut la pământ.

În raportul medicului legist apărea specificarea „moarte din cauze naturale". Mama lui Gueffroy nu a fost lăsată să-i vadă trupul. S-a împotrivit incinerării, însă autorităţile nu au ascultat-o. Era practica Stasi standard în astfel de situaţii, pentru a elimina toate dovezile urmelor de gloanţe din trup. De obicei, la înmormântare participau doar rudele apropiate. De data aceea, au fost prezenţi peste 120 de oameni care aflaseră despre incident. Gaudian a fost arestat, iar în 24 mai, Tribunalul din Pankow l-a condamnat la trei ani de închisoare pentru „încercarea de trecere ilegală a graniţei". Cei doi grăniceri, Ingo Heinrich, care a tras focurile fatale, şi camaradul său Andreas Kühnpast, au fost medaliaţi şi au primit bonusuri de 150 de mărci est-germane. Superiorii lor le-au spus „să nu vă gândiţi prea mult la asta... aţi făcut ce trebuia", însă amândoi au primit alte îndatoriri.*

*Amândoi au fost judecaţi în primăvara anului 1992, iar în apărarea lor au adus argumentul că „la acea vreme, respectam legile şi comenzile Republicii Democrate Germane". Heinrich a fost condamnat la trei ani şi jumătate de închisoare, iar Kühnpast a primit doi ani cu suspendare; procesul a creat în Germania unificată un precedent, astfel că oficialii care „au ascultat ordinele" legale în Germania de Est, înainte de noiembrie 1989, puteau fi judecaţi. Mai târziu au fost condamnaţi câţiva politicieni de la vârf, alături de grăniceri şi oficiali de rang inferior.

De această dată, regimul nu putea ascunde crima, așa cum făcea de obicei. Raportul oficial menționa, în limbajul său de lemn obișnuit, că grănicerii „au derulat activități tactice la graniță și i-au arestat pe ambii infractori". Însă un reporter îndrăzneț de la ziarul vest-german *Frankfurter Rundschau* a reușit să afle despre incinerare, iar incidentul a primit acoperire la televiziunea din Vest, urmărită de majoritatea est-germanilor. Honecker s-a confruntat cu proteste din toată lumea. Sovieticii au trimis o scrisoare de protest politicoasă, dar fermă, în care întrebau dacă acea moarte fusese absolut necesară. Erich Honecker și-a dat seama că tinerii nu mai puteau fi împușcați la graniță fără consecințe.* Două luni mai târziu, a anulat instrucțiunea „împușcat mortal". Însă, deoarece aceasta nu a existat niciodată oficial, iar cu un an și jumătate în urmă Honecker l-a privit în ochi pe cancelarul Helmuth Kohl și a jurat că nu există, decizia de anulare a fost secret de stat. Chris Gueffroy a fost ultimul dintre cei 238 de oameni împușcați în timp ce căutau o cale către libertate escaladând Zidul Berlinului. Însă nu a fost ultimul care a murit. În 8 martie, Winfried Freudenberg, un muncitor în vârstă de 38 de ani, care lucra într-un combinat chimic de lângă Berlin, a umplut cu combustibil un balon creat de el și a zburat peste graniță. A ajuns în cartierul Zehlendorf din Berlinul de Vest, însă nu a avut timp să se bucure de libertate. Balonul lui s-a prăbușit, iar el a murit pe loc când a ajuns la sol.[1]

* Dovezile documentare asupra existenței politicii „împușcat mortal" au ieșit la suprafață abia în 2004. În 1966, ministrul apărării de atunci, Heinz Hoffman, a scris ordinul pe hârtie: „Cine nu ne respectă granița va simți glonțul." În 1974, conducerea a înăsprit legile și a emis o instrucțiune scrisă prin care comandanții de la graniță erau pedepsiți dacă numărul evadărilor reușite creștea. Honecker a declarat: „Se vor folosi fără milă focurile de armă în cazul încercărilor de trecere a graniței, iar tovarășii care își folosesc armele cu succes vor fi lăudați."

Capitolul 30

Podul Prieteniei

Miercuri, 15 februarie 1989, Termez, Afganistan

GENERAL-LOCOTENENTUL Boris Gromov a primit o misiune inevitabilă. Un bărbat elegant, arătos, în vârstă de 45 de ani, era comandantul forţelor sovietice în Afganistan. Ordinele sale erau să organizeze retragerea Armatei Roşii din Afganistan, după aproape zece ani de război inutil în munţii Afganistanului, fără ca aceasta să pară o înfrângere. Mihail Gorbaciov şi comandanţii superiori sovietici au jurat că forţele sovietice nu vor pleca în dezordine, aşa cum au procedat americanii în Vietnam. Îşi aminteau privelişte haotică a elicopterelor americane decolând de pe acoperişul ambasadei SUA din Saigon şi erau hotărâţi să nu lase lumea să vadă aşa ceva şi la Kabul. Cu doar câteva zile înainte de retragerea finală a trupelor, într-o conversaţie cu Şevardnadze la Kremlin, liderul sovietic a spus că „nu se permite postura de înfrânt. Nu trebuie să apărem în faţa lumii în chiloţi, sau chiar fără ei".[1]

Retragerea este manevra militară cea mai puţin satisfăcătoare pentru un general şi, de obicei, cea mai înşelătoare. Gromov a coordonat retragerea finală, dureroasă, a trupelor sovietice din Afganistan cu abilitate, eficienţă şi chiar cu oarecare fală. În termenii Acordurilor de la Geneva, tancurile, artileria şi soldaţii ruşi au pornit către URSS, de-a lungul autostrăzii Salang, încă din luna mai a anului precedent. Plecau pe acelaşi drum pe care veniseră, traversând apele sălcii ale râului Amu Darya, peste podul de fier construit de sovietici, care purta numele de Podul Prieteniei. Gromov, la fel ca cei 100 000 de soldaţi pe care îi comanda, se bucura că se întoarce acasă. Fiul unui ofiţer medaliat al Armatei Roşii, ucis în Al Doilea Război Mondial în timp ce traversa râul Nipru, a avut o carieră meteorică. A devenit comandantul unei companii la doar 24 de ani, colonel înainte să împlinească 30 şi general-maior la 39. Ziua lui era pe 7 noiembrie, ziua cea mai sfântă a calendarului sovietic, deoarece se aniversa revoluţia bolşevică.

Ca mulţi alţi ofiţeri sovietici, Gromov era un comunist împătimit. Apoi, treptat, a început să fie cuprins de îndoială, mai ales din cauza conflictului din Afganistan. Ura Afganistanul, pe care îl considera o ţară înapoiată care nu ştia să folosească beneficiile pe care i le-ar fi putut aduce socialismul. Ura acel război imposibil de câştigat, pe care stăpânii lui politici îl iniţiaseră fără să se

gândească la consecinţe. Se afla deja la a treia misiune acolo. Prima fusese cea din 1980, când era colonel, chiar după începerea invaziei. În ultimii doi ani fusese comandantul forţelor sovietice. Îşi văzuse camarazii murind şi suferise o tragedie personală când soţia sa decedase într-un accident de avion în Munţii Carpaţi. Avea puţin timp pentru fiii săi, Maksim şi Andrei, care creşteau fără un părinte, când el se afla în misiune în acel loc pestilenţial, Afganistan.

Misiunea era lipsită de eroism, însă era hotărât să o transforme într-o retragere ordonată şi demnă. Mai mult decât orice, dorea să se asigure că existau cât mai puţine morţi în rândul „băieţilor mei". Aproape 15 000 de soldaţi sovietici, majoritatea tineri recruţi, muriseră inutil într-un război care, după cum îşi dăduse seama de mult timp, avea o importanţă strategică minimă pentru Uniunea Sovietică şi nu contribuia la cauza comunismului. Peste 53 000 de soldaţi fuseseră răniţi. În public, Gromov evita orice sugestie că sovieticii eşuaseră în Afganistan. În luna mai a anului precedent, când soldaţii începuseră să se întoarcă acasă, a declarat în faţa ziariştilor: „Retragerea trupelor nu este o înfrângere. Reprezintă încununarea unei misiuni internaţionaliste... Nici una dintre unităţile noastre, nici măcar cele mai mici, nu s-a retras vreodată. De aceea nu poate fi vorba despre o înfrângere militară."[2]

În particular, în prezenţa consilierilor şi a camarazilor săi, recunoştea adevărul. De aceea dorea să reducă numărul victimelor, cel puţin de partea sovietică. Totuşi purta încă un război. Protejase convoaiele de soldaţi şi de materiale care se îndreptau spre casă de atacul trupelor de gherilă. A ordonat forţelor speciale sovietice să distrugă zeci de sate de-a lungul traseului principal către Uniunea Sovietică, de-a lungul autostrăzii Salang către Termez. Sute de oameni au murit în ultimele câteva săptămâni ale unui conflict care costase peste un milion de vieţi afgane şi dusese la peste 3 milioane de refugiaţi.

Cu patru săptămâni înainte de data limită a retragerii, cu o coloană lungă de armament greu şi soldaţi care se îndreptau spre Podul Prieteniei, Gromov a primit un mesaj de la liderul mujahedin care controla zonele înalte ale liniei de retragere sovietice. Şahul Ahmad Massoud a înaintat o propunere de încetare a focului. „Am terminat cu războiul şi cu prezenţa voastră aici timp de zece ani", spunea el. „Cu voinţa lui Dumnezeu, o să vă mai suportăm câteva zile. Însă dacă porniţi acţiuni armate împotriva noastră, o să vă răspundem pe măsură". Vorbele lui au avut un efect limitat. Lupta dintre sovieticii în retragere şi grupurile de gherilă au continuat până la sfârşit. Şi vremea şi-a cerut tributul. Convoaiele erau oprite de frigul din munţi. Odată, zăpada a blocat autostrada timp de câteva zile. Iar ultimii soldaţi sovietici morţi în Afganistan au fost ucişi de avalanşă.[3]

Detaşamentul lui Gromov, compus din cei 500 de soldaţi ai celei de-a Patra Armate sovietice din Divizia 201 de Recunoaştere, a ajuns la Podul Prieteniei dimineaţa, la data-limită stabilită prin Acordurile de la Geneva. Armata a afişat un spectacol elaborat pentru a păstra aparenţele pe partea rusă a graniţei. Părea mai degrabă o paradă victorioasă decât întoarcerea unei armate obosite

şi înfrânte. Orăşelul Termez era împodobit cu steaguri. O fanfară militară interpreta cântece de marş. Pe un stindard roşu imens arborat în locul pe unde soldaţii păşeau pe teritoriul sovietic era scris: „Ordinul ţării-mamă a fost îndeplinit." Familiile veteranilor au fost aduse special şi i-au împodobit pe soldaţi cu ghirlande de flori. Însă, oricât de mult se încerca păstrarea aparenţelor, retragerea de la Kabul era o umilinţă pentru Uniunea Sovietică. Era un moment la care se gândeau atent est-europenii care sperau să vadă în scurt timp Armata Roşie plecând de pe teritoriul lor.

Ultimul rus care a părăsit Afganistanul, sfidând protocolul militar obişnuit, a fost general-locotenentul Boris Vsevolodovici Gromov. Era un bărbat energic, cu înclinaţie spre dramă şi spre oportunităţi în relaţiile publice. Le-a spus oamenilor săi şi reporterilor că nu va pleca până nu se asigura că toţi soldaţii săi au ajuns cu bine în URSS. Gestul său i-a adus probleme cu superiorii. Când ministrul apărării, mareşalul Dimitri Iazov a auzit de intenţia lui Gromov, l-a certat: „De ce să pleci ultimul şi nu primul, ca orice comandant?" Gromov a răspuns: „A fost decizia mea... Consider că un serviciu de cinci ani şi jumătate în Afganistan îmi dă dreptul să fac o mică breşă în tradiţiile armatei." Ministrul nu a mai continuat. În jurul orei 09:00, Gromov i-a spus şoferului său să parcurgă cele câteva sute de metri de peste râu înaintea lui, în alt vehicul. A condus propriul său vehicul blindat către pod. Acolo a sărit afară şi a păşit încet pe teritoriul sovietic. S-a întors o secundă, privind către Afganistan pentru ultima dată; apoi a fost întâmpinat de o echipă a televiziunii ruse şi de fiul său, Maksim, în vârstă de 14 ani, care strângea în mâini un buchet de garoafe.[4]

Nu era finalul poveştii implicării tragice a URSS-ului într-un teritoriu care avea o lungă tradiţie de victorii asupra invadatorilor străini. Najibullah ştia că nu putea rămâne prea mult timp la putere după retragerea sovietică. Mujahedinii controlau patru cincimi din ţară şi pregăteau asaltul final. Urmăreau să cucerească al doilea oraş al ţării, Jalalabad, şi să pregătească atacul asupra capitalei Kabul. La începutul lui martie, Najibullah l-a bombardat pe Gorbaciov cu cereri disperate de ajutor pentru a câştiga timp. „Ne implora cu rugăminţi... să lansăm atacuri aeriene de pe teritoriul sovietic, altfel, în câteva zile, totul se prăbuşea", spunea Cerniaev.

Şevardnadze şi Kriucikov, care era pe atunci şeful KGB-ului, au sprijinit ideea. Era ciudat din partea lui Şevardnadze, ţinând cont de opoziţia lui faţă de implicarea sovietică în război. Însă îl întâlnise pe Najibullah de mai multe ori, chiar şi cu câteva săptămâni înainte, când îl asigurase că sovieticii nu îl vor abandona complet. Îi spusese deja lui Gorbaciov în particular că „trebuie să recunoaştem că lăsăm ţara într-o stare jalnică... oraşele şi satele sale au fost distruse; capitala e înfometată." Acum susţinea în faţa lui Gorbaciov cauza lui Najib, spunându-i că nu trebuie să-şi încalce cuvântul. „E singura cale", spunea el. „Altfel, e trădare... Am promis, iar dacă nu ne ţinem de cuvânt ne părăsim prietenii... ce va spune Lumea a Treia?" Gorbaciov a pus piciorul în prag şi aproape şi-a pierdut răbdarea cu ministrul de externe. „Nu. În nici un caz. Sunt

complet împotriva bombardamentelor sau al altor acțiuni de acest tip", a spus el. „Atât timp cât eu sunt secretar general, nu voi permite nimănui să încalce o promisiune pe care am făcut-o în fața întregii lumi [de retragere]. Nu știam ce facem când am hotărât să ne retragem soldații? Nu va exista alt răspuns decât refuzul de a lansa bombe." Lunga agonie a sovieticilor în Afganistan se sfârșise.[5]

Capitolul 31

Cortina cade

Vineri, 3 martie 1989, Kremlin

PRIM-MINISTRUL MAGHIAR Miklós Németh era încordat şi îngrijorat înainte să intre în biroul lui Gorbaciov, curând după ora 10:00. Îl cunoştea pe liderul sovietic destul de bine din vizitele acestuia la Budapesta. Îl plăcea şi îl admira enorm. Cu toate acestea, se temea de reacţia pe care o va primi după veştile istorice pe care urma să i le dea. Németh i-a spus că maghiarii intenţionau să dărâme gardul de 300 de kilometri alcătuit din sârmă ghimpată şi dispozitive electronice, care alcătuia graniţa dintre Ungaria şi Austria. „Utilitatea sa a trecut şi este folosit doar pentru a-i opri pe cetăţenii din RDG şi România care încearcă să fugă ilegal în Vest", a spus el. Gorbaciov nu părea deloc afectat. Timp de peste patruzeci de ani, Cortina de Fier fusese simbolul cel mai puternic al puterii sovietice şi al dimensiunii imperiului său european. Fusese mărturia rigidă a luptelor ideologice permanente dintre Est şi Vest. Acum, un prim-ministru maghiar propunea aici, la Kremlin, distrugerea acestei bariere care fusese considerată vitală pentru interesele sovietice. Nu cu mult timp în urmă, predecesorii săi l-ar fi considerat pe maghiar un impertinent colonial şi l-ar fi trimis la Lubyanka sau la minele de sare. Gorbaciov ştia cât de semnificativ era acel moment. Însă abia dacă a avut vreo reacţie. Cu toate acestea, Németh a rămas precaut, aşteptând un răspuns mai elaborat. A spus că „desigur, trebuie să discutăm şi cu ceilalţi tovarăşi" ai Pactului de la Varşovia. Gorbaciov, după cum povestea Németh mai târziu, l-a privit confuz şi i-a spus: „Avem un regim strict în ceea ce priveşte graniţele noastre, însă, în acelaşi timp, am devenit mai deschişi".[1]

În Ungaria, Cortina de Fier se erodase de multă vreme şi începuse să se prăbuşească. În anii 1950 şi 1960, în partea estică, era o zonă minată. Aceasta a fost îndepărtată la jumătatea anilor 1960, lăsându-se doar un fir prin care trecea curent de tensiune joasă, care se defecta constant şi trimitea în mod regulat alarme false. După cum spunea Gyula Kovács, comandantul forţelor de graniţă, gardul devenise stânjenitor. Oamenii săi pierdeau mult timp alergând după animale, însă erau obligaţi să verifice de fiecare dată când suna alarma. „De obicei era declanşată de un animal", povesteşte Kovács. „Însă soldaţii aflau asta abia mai târziu şi îşi dădeau seama doar după urme. Uneori era un iepure,

alteori un fazan sau o căprioară. Odată a fost un urs. Am fost surprinşi, deoarece [credeam că] nu există urşi în Ungaria."[2]

La sfârşitul anului precedent, ministrul de interne István Horváth i-a sugerat lui Németh să dezmembreze gardurile, din motive parţial simbolice, parţial practice. „Menţinerea lor costa milioane... şi pentru ce?" a spus el. Maghiarii aveau voie să călătorească liber de vreo câţiva ani, iar în 1989, şase milioane de oameni mergeau în străinătate, mai ales în Vest. Peste 25 de milioane de turişti intrau în Ungaria. „Ne confruntam anual cu 200-250 de cazuri de străini care încercau să treacă graniţa ilegal, în timp ce numărul maxim de maghiari era de doar zece pe an", spunea Horváth. „Aceştia erau de obicei beţivi, copii cu probleme la şcoală şi soţi care fugeau de neveste. Cu un trafic legal atât de intens, avea rost să prindem o mână de oameni?"[3]

Economistul Németh, care ulterior a devenit bancher, ştia că renovarea şi eficientizarea gardului ar fi costat peste 50 de milioane de dolari. Erau bani pe care Ungaria nu-i avea. „Am decis să nu cheltuim banii pentru aşa ceva", a mărturisit el. Dacă Gorbaciov le-ar fi ordonat maghiarilor să reconstruiască gardul, Németh ar fi fost obligat să accepte, chiar dacă şovăia. A rămas uimit de lipsa de griji a lui Gorbaciov. A aruncat ceea ce cu aproximativ un an în urmă ar fi reprezentat o bombă. Németh a anticipat că, după decizia guvernului maghiar, luată cu câteva săptămâni în urmă, de a legaliza toate partidele politice, în Ungaria ar fi fost organizate curând alegeri libere. Comuniştii maghiari ar fi propus discuţii la masa rotundă cu opoziţia, după modelul polonez, începând din iunie. Cum ar reacţiona sovieticii? „Nu ştiu când vor avea loc aceste alegeri", i-a spus Németh. „Însă, ţinând cont de faptul că pe teritoriul ţării noastre sunt detaşaţi 80 000 de soldaţi de-ai voştri, precum şi de experienţa din 1956... aţi repeta ce aţi făcut atunci?" Gorbaciov l-a privit atent pe maghiar şi a răspuns imediat: „Nu sunt de acord cu sistemul pluripartit... sau cu introducerea unui sistem pluripartit în Ungaria. Dar aceasta nu este responsabilitatea mea. Asta depinde de voi. Însă puteţi fi siguri că din partea noastră nu vor veni instrucţiuni sau ordine de reprimare".

Liderul sovietic a avut o întrevedere la fel de remarcabilă mai târziu, în aceeaşi zi, cu şeful Partidului Comunist Maghiar, Károly Grósz, care l-a rugat în particular să ia toate bombele nucleare de pe teritoriul maghiar. Acestea erau rachetele despre care Grósz nici măcar nu ştia că există în ţară, aflând despre ele abia după ce îi urmase lui Kádár în funcţia de secretar general. Gorbaciov a aprobat imediat. Grósz a fost surprins şi a încercat să-şi forţeze norocul. „Pentru a întări legitimitatea partidului asupra poporului şi pentru a lăsa în urmă amintirile din 1956, consider că toate trupele sovietice ar trebui să părăsească Ungaria." Gorbaciov a răspuns că o vor face – şi asta curând –, însă dorea să încerce să negocieze întâi cu americanii, ca să obţină în acelaşi timp un acord pentru reducerea trupelor NATO. Însă chiar dacă nu reuşea acest lucru, trupele sovietice aveau să fie retrase din Ungaria. „Nu este în interesul Vestului să existe instabilitate în Ungaria. Nu îmi pun problema că

ar interveni. Voi face tot ce este necesar pentru... menţinerea stabilităţii." Ca o dovadă a sincerităţii intenţiilor sovietice, peste 500 de tancuri şi 5000 de soldaţi au fost retraşi din Ungaria după trei săptămâni de la întâlnirea lor. Grósz a spus mai târziu că a fost uluit. „De câte ori îi ceream lui Gorbaciov un lucru despre care credeam că era... delicat din punctul de vedere al intereselor sovietice, el spunea întotdeauna da", povestea Grósz. „Am ajuns la concluzia că el şi Şevardnadze aveau în minte un plan de a desprinde complet Uniunea Sovietică de Europa de Est."[4]

Grósz avea dreptate. Însă nu era tocmai vorba despre un plan întocmit cu atenţie, cât despre convingerea că statele-satelit trebuie lăsate să-şi urmeze calea pe care o doreau, Uniunea Sovietică urmând să suporte consecinţele. „Însă, din motive interne, doreau să retragă trupele treptat. La o întâlnire privată, chiar înainte de sosirea delegaţiei maghiare, Gorbaciov a declarat că, din punctul lui de vedere, era gata să retragă toate forţele ruseşti din Europa de Est. Şevardnadze l-a aprobat, însă a întrezărit capcanele. „Odată ce începem să retragem trupele, vor apărea protestele", a spus el. „Vor spune: «Pentru ce am luptat? Pentru ce au murit 27 de milioane de soldaţi de-ai noştri în Al Doilea Război Mondial?» Avem de gând să renunţăm la tot?"[5]

Când liderii est-germani au aflat că maghiarii vor să desfiinţeze graniţa, s-au simţit, instinctiv, ameninţaţi. Cortina de Fier le era vitală pentru a-i păstra pe compatrioţii lor închişi. „Când maghiarii au deschis graniţa, acţiunea a fost importantă mai ales pentru faptul că blocul socialist ca întreg nu a avut nici un cuvânt de spus în luarea acestei decizii", a afirmat Günter Schabowski, şeful partidului din Berlinul de Est. „Era o ameninţare la adresa conducerii, [care] la început, nici nu a vrut să creadă aşa ceva." Honecker l-a sunat pe ministrul apărării, Heinz Kessler, şi i-a cerut: „Spune-mi, ce fac maghiarii? Ştii ceva despre asta?" Dorea să ştie dacă maghiarii înţelegeau consecinţele. Kessler a răspuns că a fost la fel de surprins ca Honecker. Apoi, Kessler l-a sunat pe omologul său de la Budapesta, general-colonelul Ferenc Kárpáti, şi a cerut explicaţii. Kárpáti a fost instruit de Németh, care i-a spus să joace teatru ca să câştige timp şi să se prefacă enervat dacă Berlinul îi punea întrebări directe. „Dacă începeam să explicăm toată situaţia, ne-am fi dat de gol şi am fi dat de-un necaz şi mai mare." Kárpáti s-a eschivat şi i-a spus lui Kessler că nici el nu aprobase acea decizie, „însă nu vă îngrijoraţi, acest lucru a fost făcut exclusiv din raţiuni financiare". L-a asigurat că maghiarii vor păzi graniţa, pentru a împiedica trecerea est-germanilor. Honecker nu a fost convins în totalitate. L-a trimis pe ministrul de interne Oskar Fischer la Moscova pentru a protesta împotriva acţiunii Ungariei. Şevardnadze i-a dat un răspuns simplu şi concis, spunând că „nu putem lua nici o măsură. Aceasta este o problemă între RDG şi Ungaria".[6]

După cum povesteşte Schabowski, acela a fost momentul în care unii dintre şefii de partid şi-au dat seama că „nu ne mai puteam baza 100% pe Moscova. Deschiderea graniţei a reprezentat începutul sfârşitului blocului socialist...

Unii oameni din RDG, printre care şi eu, se gândeau că RDG-ul nu era sigur, deoarece nu se mai afla sub protecţia Moscovei; şi cine altcineva îi putea garanta existenţa?"[7]

După doisprezece zile de la întoarcerea delegaţiei maghiare de la Moscova, străzile din centrul Budapestei au fost luate cu asalt de o demonstraţie amplă. Timp de un secol, data de 15 martie a fost considerată o sărbătoare tradiţională importantă. Era aniversarea începutului Revoluţiei maghiare de la 1848 împotriva Imperiului Habsburgic. Acea revoluţie fusese reprimată de armatele ţarului Nicolae I, care îi sprijinea pe austrieci. În perioada comunistă, sărbătorirea acestei zile a fost interzisă, ca să nu ducă la proteste antiruseşti. Însă aproximativ 100 000 de oameni au mărşăluit prin capitala Ungariei. Unii demonstrau pentru protecţia mediului, sub steagul Cercului Dunării; alţii cereau condiţii mai bune pentru refugiaţii transilvăneni; alţii erau membri ai partidelor politice nou-formate, cum ar fi Forumul Democrat sau Asociaţia Democraţilor Liberi, care existau ca entităţi politice legale de doar câteva săptămâni. În acea dimineaţă, guvernul a declarat că 15 martie va fi considerată din nou zi de sărbătoare naţională şi că discuţiile cu opoziţia vor începe în câteva săptămâni, ducând la alegeri libere în interval de un an. La o adunare amplă din Piaţa Kossuth, în faţa clădirii impresionante din secolul al XIX-lea a Parlamentului, filozoful disident János Kis, unul dintre principalii gânditori ai opoziţiei în ultimii zeci de ani, a spus: „Istoria a condamnat la moarte sistemul denumit socialism." Faptul că putea spune acel lucru fără să zărească vreun poliţist demonstra înfrângerea completă a vechiului regim din Ungaria.

Capitolul 32

Americanul precaut

Sâmbătă, 1 aprilie 1989, Washington DC

PREŞEDINTELE BUSH era un om precaut. Secretarul de stat James Baker considera că aceasta era cea mai importantă calitate a lui, factorul crucial în deciziile pe care le-a luat în perioada în care imperiul sovietic începea să se clatine. Consilierul său principal pe probleme legate de Rusia, Condoleezza Rice, o femeie talentată, ambiţioasă şi hotărâtă, spunea că firea calmă a lui Bush a reprezentat un element vital, care a dus la sfârşitul Războiului Rece. După cum afirma un alt politician american, marea lui contribuţie „a fost în egală măsură ceea ce nu a făcut, cât şi ceea ce a făcut. A jucat cu sânge rece. A lustruit, la rândul său, panta pe care au alunecat comuniştii de la putere. Puţine lucruri putea face Bush pentru a încuraja revoluţiile din 1989... Însă erau multe lucruri pe care le-ar fi putut face un preşedinte american pentru a le deraia." Pentru cei care nu lucrau cu el, precauţia lui Bush putea fi frustrantă.[1]

Bush a ales să decidă cu răbdare ce poziţie să adopte faţă de Gorbaciov şi de Uniunea Sovietică. Curând după alegerea sa la Casa Albă, dar înainte de a fi învestit în funcţie, i-a trimis liderului sovietic un mesaj prin intermediul fostului secretar de stat Henry Kissinger, care încă era un personaj foarte influent în politica externă şi în diplomaţia americană. Kissinger a plecat la Moscova la începutul anului, pentru o întâlnire strict secretă cu Gorbaciov şi cu consilierul principal al acestuia, Aleksandr Iakovlev. I-a dat lui Gorbaciov o scrisoare scrisă de mână, în care preşedintele promitea să continue progresul făcut în relaţiile sovieto-americane în timpul mandatului lui Reagan, însă nu imediat. Spera, scria el, că Gorbaciov va înţelege dacă administraţia va lua o „pauză" pentru a analiza opţiunile. Gorbaciov nu era sigur că înţelegea. Se aştepta la o tranziţie fără piedici şi credea că Bush pur şi simplu va continua de unde rămăsese Reagan. Cu toate că învăţase să-l respecte pe Reagan, Gorbaciov se săturase de aceleaşi anecdote, pe care le repeta de câte ori se întâlneau. Dorea să aibă de-a face cu cineva a cărui atenţie şi înţelegere a detaliului să fie la fel de cuprinzătoare ca ale lui. Spera ca Bush să fie o versiune mai abilă şi mai tânără a lui Reagan şi ca America să fie prea dedicată „parteneriatului lor bazat pe înţelegere", în cuvintele lui, pentru a se răzgândi acum.

Bush dorea să se convingă că Gorbaciov nu era „prea bun pentru a fi adevărat". A iniţiat o analiză cuprinzătoare a politicii americane faţă de Uniunea Sovietică şi Europa de Est. În primele săptămâni ale mandatului său a ţinut o serie de seminarii la Casa Albă, iar la sfârşit de săptămână, la reşedinţa sa de la Kennebunkport, în Maine. Acestea erau susţinute de o serie vastă de istorici, economişti, intelectuali, ziarişti şi de membri ai unora dintre cele mai influente grupuri pe probleme de politică externă ale Americii. Cei mai mulţi s-au axat pe Afganistan, discuţiile din Polonia, Ungaria, declaraţiile sovietice privind „doctrina Sinatra", pentru a demonstra că lumea suferea o transformare. A luat în considerare afirmaţia făcută de Condoleezza Rice, potrivit căreia, chiar dacă Gorbaciov era înlăturat de la putere, „sovieticilor le va fi greu să dea înapoi." Baker, cu toate că era la fel de precaut ca preşedintele, considera că „nu prea mai era alt spectacol în oraş... iar cel al lui Gorbaciov era bun."[2]

Cu toate acestea, îndoielile lui Bush au persistat. Îşi amintea foarte bine ultima lor discuţie, la o recepţie din Governors Island, în New York City, la scurt timp după discursul triumfător al lui Gorbaciov la ONU. La un moment dat, în timpul prânzului, Reagan a spus că sondajele recente arătau că 85% dintre americani susţineau noua relaţie a Statelor Unite cu Moscova. Gorbaciov şi-a direcţionat răspunsul către Bush: „Sunt bucuros să aflu acest lucru. Elementul esenţial este continuitatea". Bush a replicat: „Ce asigurare îmi puteţi da pentru oamenii de afaceri americani care doresc să investească în ţara voastră că perestroika şi glasnost vor avea succes?" Gorbaciov a dat un răspuns scurt, pe care Bush l-a considerat iritat: „Nici măcar Iisus Hristos nu poate răspunde la această întrebare". Mai târziu, pe un ton mai împăciuitor, i-a spus lui Bush:

> Ştiu ce vă spun oamenii acum, că aţi câştigat alegerile şi că nu trebuie să vă grăbiţi, trebuie să fiţi precaut, să analizaţi şi să vă asiguraţi că puteţi avea încredere în noi, că nu facem totul doar de ochii lumii. Veţi vedea foarte curând că *nu* fac asta de ochii lumii, nu fac asta ca să vă subminez, sau pentru a vă lua prin surprindere, sau pentru a profita de voi. M-am implicat în politica adevărată. Fac asta pentru că trebuie. Fac asta pentru că în ţara mea are loc o revoluţie. Eu am început-o. Şi toţi m-au aplaudat când am început-o, în 1986, iar acum nu le mai place atât de mult. Însă revoluţia va continua... nu mă înţelegeţi greşit. [3]

Bush nu ştia ce să creadă. La fel şi scepticii care l-au avertizat pe Bush de intenţiile sovietice. Consilierul său pe probleme de securitate naţională, Brent Scowcroft, se gândea că Gorbaciov era o „vulpe şireată" care urma modelul lui Brejnev de a-şi urmări obiectivele expansioniste în timp ce dădea Occidentului o aparenţă de siguranţă. Gorbaciov reprezenta o ameninţare în primul rând deoarece părea foarte sincer. „Obiectivul lui Gorbaciov era să redea dinamismul sistemului socialist şi să revitalizeze Uniunea Sovietică pe plan intern şi internaţional, pentru a concura cu Vestul", spunea Scowcroft.

> Gorbaciov poate fi chiar mai periculos decât predecesorii săi, care, printr-o mişcare agresivă şi înainte de a nu fi prea târziu, au salvat Vestul de la pericolul de a gândi pozitiv despre Uniunea Sovietică. Gorbaciov era diferit. Dorea să ne ucidă prin bunătate, nu prin brutalitate. Spunea lucrurile pe care noi ne doream să le auzim, făcând nenumărate propuneri seducătoare pentru a cuceri şi a menţine teren de propagandă în bătălia pentru cucerirea opiniei publice internaţionale... Teama mea era că Gorbaciov vorbea cu noi despre dezarmare fără ca sovieticii să facă vreun pas semnificativ în structura propriei lor armate şi că, într-un deceniu, ne puteam confrunta cu o ameninţare mult mai gravă decât în trecut.[4]

Scowcroft era un soldat cu mare experienţă, un expert recunoscut în politică externă şi un prieten apropiat al preşedintelui. Bush avea încredere în el. Amândoi primeau încă rapoarte zilnice de la CIA despre puterea URSS-ului, inclusiv despre puterea sa economică. Aceste documente erau utile doar până la un punct. Cumva, CIA-ul scăpase din vedere faptul că duşmanul său principal era pe moarte, iar imperiul său se destrăma, spunea mai târziu amiralul William Crowe, preşedintele Comitetului Şefilor de Stat Major sub preşedintele Bush. „Vorbeau despre Uniunea Sovietică ca şi cum nu ar fi citit niciodată ziarele, cu atât mai puţin rapoartele serviciilor de spionaj ", a comentat el. Toate agenţiile de spionaj, din motive atât birocratice, cât şi ideologice, aveau interesul de a supraestima ameninţarea reprezentată de un anumit adversar. De multe ori îşi bazau analizele pe principiul „mai bine iei măsuri acum decât să regreţi mai târziu".

Mulţi operatori din Langley aveau o imagine mult mai realistă asupra haosului şi falimentului din sistemul sovietic. „Însă, chiar dacă ştiam, nu am fi putut niciodată să facem publice aceste informaţii", spunea Douglas MacEachin, analistul CIA pe probleme sovietice timp de peste două decenii şi jumătate. „Dacă am fi făcut asta, toţi mi-ar fi cerut capul." Viziunile eretice ajungeau foarte rar la Casa Albă sau în forurile superioare ale Consiliului pentru Securitate Naţională. Astfel că CIA raporta în mod constant că economia Uniunii Sovietice şi a unora dintre statele-satelit era în creştere. „Pur şi simplu se luau după ce anunţau oficial sovieticii, eliminau un procent din acele afirmaţii şi transmiteau mai departe ce rămânea", afirma Mark Palmer, ambasador în Ungaria, apoi kremlinologist distins în cadrul Departamentului de Stat. „Era complet greşit. Toţi care trăiau... [acolo] în oraşe şi sate priveau în jur şi puteau vedea că era o nebunie."[5]

În mod neobişnuit, la 1 aprilie, Robert Gates, fostul director al CIA şi, atunci, principalul om de legătură al agenţiei la Casa Albă, şi-a exprimat public îndoielile. Într-un discurs ţinut la Bruxelles a declarat că nici Gorbaciov, nici „structura puterii sale nu erau supuse irevocabil reformei" şi a avertizat asupra „tulburărilor prelungite" din Uniunea Sovietică şi din imperiul acesteia. Şi-a spus din nou părerea că Gorbaciov încă era supus dictaturii Partidului Comunist, care rămânea neatins şi de neatins. La scurt timp după aceea, alt luptător înfocat al Războiului Rece din administraţia Bush a pus la îndoială extinderea relaţiilor

cu sovieticii. Noul secretar american al apărării, Dick Cheney, a apărut la un talk-show la televiziune. A declarat: „Dacă ar fi să ghicesc astăzi, aş zice că, în final, Gorbaciov va eşua... şi [va fi] înlocuit de cineva mult mai ostil Vestului". Preşedintele le-a spus amândurora ca în public să păstreze tăcerea în privinţa îndoielilor lor. Însă sovieticii fierbeau.

Obiectivul pe termen lung al lui Gorbaciov era să încheie cu America acorduri şi mai ample privind limitarea înarmării, să reducă masiv cheltuielile sovietice cu apărarea şi să obţină împrumuturi mari de la SUA pentru a relansa economia sovietică. Era pregătit – dacă s-ar fi ajuns la asta – să desfiinţeze „imperiul extern" pentru a-şi îndeplini aceste obiective. Însă lipsa de entuziasm a americanilor faţă de el şi faţă de reformele lui au îngreunat situaţia în ţară. Generalii ruşi erau nemulţumiţi de unele critici care veneau de la Washington. După ce a văzut emisiunea cu Dick Cheney, şeful Statului Major Sovietic, generalul Mihail Moiseev, a tunat: „Sigur ştim ce facem cu oamenii ăştia? Sigur nu am făcut o greşeală când am crezut că putem discuta cu ei pe baza acordurilor reciproce?" Furia lui s-a amplificat la începutul lunii aprilie, după ce de la Pentagon s-a scurs o informaţie care afirma – greşit, după cum s-a dovedit ulterior – că sovieticii trimiteau bombe cu rază lungă de acţiune către Libia. Chiar şi răbdătorul şi veselul Şevardnadze s-a înfuriat când, la trei zile după discursul lui Gates de la Bruxelles, Departamentul de Stat a pretins – şi s-a dovedit a fi adevărat – că sovieticii fuseseră prinşi în timp ce încercau să monteze microfoane la sediul Consulatului American din Leningrad. A spus că americanii „duceau o campanie veche şi neplăcută împotriva noastră". Semăna cu limbajul Războiului Rece din urmă cu zece ani.[6]

Gorbaciov s-a plâns vechiului său partener de discuţii şi unul dintre primii săi susţinători în Vest, Margaret Thatcher. Cei doi s-au întâlnit la începutul lunii aprilie, când Gorbaciov a făcut o scurtă vizită în Marea Britanie. În particular, pe Downing Street nr. 10, i-a spus că era „furios" pe Washington. Considera că „pauza" lui Bush era o piedică. „De ce unui preşedinte care a făcut parte din administraţia anterioară îi ia atât de mult timp să-şi stabilească propria abordare? Aţi garantat de mai multe ori pentru preşedintele Bush", a adăugat el. Thatcher l-a asigurat că noul preşedinte va continua ce a început Reagan. Acest lucru însă nu se întâmpla. „Nu se întâmplă nimic... doar hărţuiri meschine. Întreaga situaţie e de netolerat." Thatcher l-a sfătuit să aibă răbdare. „Îi cunosc foarte bine pe George Bush şi James Baker", a spus ea. „Nu văd cum ar putea să... devieze calea deschisă de preşedintele Reagan. Desigur, Bush este diferit. Reagan era un idealist... Bush este un om mai echilibrat. Acordă mai multă atenţie detaliilor. Însă, în general, va continua linia Reagan."[7]

Gorbaciov s-a întors puţin mai îmbunat. Avea încredere în Thatcher şi ştia că tot ce îi spusese el va ajunge la Washington. Aşa s-a şi întâmplat. Thatcher tindea să-i dea dreptate liderului sovietic. Cu şase săptămâni înainte, îi spusese deja lui Baker că era „îngrijorată de aerul de relaxare de la Washington". I-a sfătuit pe

americani: „Nu lăsaţi lucrurile să stagneze. Nu lăsaţi terenul necultivat". Atunci, imediat după ce Gorbaciov a ieşit din biroul ei, i-a trimis lui Bush o scrisoare în care menţiona cât de furios era Gorbaciov, „şi pe bună dreptate". A spus că administraţia i-a acordat mult prea mult timp ca să se hotărască.[8]

Bush mai avea un motiv pentru care ezita. De multe ori afirmase că relaţiile personale dintre lideri erau vitale. „Dacă doi lideri străini îşi cunosc caracterul şi pulsul, atunci, de ambele părţi, posibilitatea unor erori de înţelegere se diminuează", scria el. Încă se îndoia de caracterul lui Gorbaciov, şi asta de la vizita rusului la Washington în 1987, când s-a semnat Tratatul INF. Bush simţea că „gorbimania" i se urcase la cap liderului sovietic. După cum îi mărturisise lui Scowcroft, văzuse asta cu ochii lui. „Trebuia să plecăm de la ambasada sovietică spre Casa Albă în aceeaşi coloană de maşini, iar el întârzia, însă acest lucru nu părea să-l afecteze", spunea Bush. „Mi-a spus, la repezeală... să urc în aceeaşi limuzină cu el. Pe măsură ce înaintam, vedeam mulţimi uriaşe... La un moment dat, i-am spus că mi-aş fi dorit să aibă timp să se oprească şi să discute cu oamenii, pentru că ar fi fost bine primit. Un minut mai târziu, limuzina s-a oprit brusc... Agenţii serviciilor secrete din Uniunea Sovietică şi SUA s-au mobilizat când el a ieşit într-o mulţime surprinsă şi entuziastă... dând mâna cu ei şi salutându-i în rusă... pentru el era ca adrenalina. S-a întors în maşină vizibil binedispus."[9]

Bush invidia popularitatea lui Gorbaciov – rar văzuse mulţimi atât de entuziaste la vreuna dintre apariţiile lui. Însă motivele erau mai ample. Flerul lui Gorbaciov în relaţiile publice, iniţiativele sale, care ocupau prima pagină a ziarelor, puneau pe el presiunea de a se ridica la nivelul retoricii rusului. „Să fiu al naibii dacă Gorbaciov va domina opinia publică mondială prea mult timp", nota Bush cu frustrare într-o scrisoare personală către vechiul său prieten, Aga Khan.[10]

După multe analize – deoarece preşedintele nu considera documentul suficient de inventiv –, Condoleezza Rice a primit, în sfârşit, misiunea de a elabora politica administraţiei Bush cu privire la Uniunea Sovietică şi Europa Centrală. Documentul strict secret *National Intelligence Estimate II-4-89* era mult mai bine scris şi cu o atitudine mult mai pozitivă faţă de reformele din URSS. „Cel mai probabil, folosirea de către Uniunea Sovietică a puterii militare ca pârghie în relaţiile externe va fi redusă şi mai mult", se spunea în document. „Procesul iniţiat de Gorbaciov... va duce la schimbări de durată în comportamentul sovieticilor." Însă concluzia finală era tipică pentru Bush. Imperiul sovietic se va prăbuşi de la sine. America nu trebuie să facă nimic pentru a grăbi acest proces. A decis, cu precauţie, să aştepte şi să vadă.[11]

Capitolul 33

Opoziţia loială

Marţi, 4 aprilie 1989, Varşovia

ÎN POLONIA, FOŞTII TEMNICERI discutau cu foştii lor deţinuţi de aproape două luni. În final, a fost încheiată o înţelegere istorică între Lech Wałęsa şi generalul Jaruzelski, care a deschis drumul către primele alegeri democratice din imperiul sovietic după aproape 49 de ani. Discuţiile au fost dificile şi de multe ori dureroase, iar, în final, nici una dintre părţi nu a părăsit masa rotundă complet satisfăcută. Însă, atât liderul Solidarităţii, cât şi şeful Partidului Comunist ştiau că puteau ieşi cu acel document în faţa susţinătorilor lor mai sceptici.

Înţelegerea nu arăta ca o capitulare a regimului. Solidaritatea era legalizată, iar sindicatul era recunoscut ca opoziţie oficială. Aceasta era o victorie pentru sindicat. Însă, după săptămâni întregi de târguială, cea mai bună ofertă pentru echipa de negociatori a lui Wałęsa erau alegeri semilibere care păreau măsluite pentru a asigura victoria Partidului Comunist. 35% dintre fotoliile din Camera Inferioară, Sjem, erau disputate în mod liber. Restul erau rezervate pentru partidul comunist şi aliaţii săi. Cele 100 de fotolii din Camera Superioară, Senatul, erau disputate liber, însă aritmetica demonstra că Solidaritatea nu avea cum să câştige categoric. Aranjamentele se bazau pe alegerile ţinute cu doar nouă zile în urmă în Uniunea Sovietică, în care candidaţii opoziţiei fuseseră lăsaţi să iasă în faţă pentru prima dată. Şi acel lucru era o garanţie a victoriei comuniste într-un Congres al Deputaţilor Poporului creat de Gorbaciov, cu toate că şi acolo a fost ales un grup destul de mare de foşti disidenţi, printre care Andrei Saharov. Wałęsa nu era de acord cu acea parte a înţelegerii prin care se stabilea o preşedinţie creată special pentru Jaruzelski, care avea control asupra armatei şi a poliţiei. I-a spus lui Kiszczak că „trebuie să numim un preşedinte mai democratic. Tipul de preşedinţie pe care îl sugeraţi va aduce, probabil, un preşedinte pe viaţă, de care nu putem scăpa decât, probabil, prin executarea lui... Nu dorim să ajungem mai rău decât pe vremea stalinismului." Totuşi, a trebuit să accepte, convins că o înţelegere imperfectă era de preferat decât nimic. A văzut, cu inteligenţă, posibilităţile istorice pe care i le putea oferi Solidarităţii.[1]

Şefii comunişti nu şi-au imaginat niciodată că vor pierde puterea. „Nu credem că e posibil aşa ceva", i-a spus prim-ministrul Rakowski generalului. „Vom crea un cadru în care vom împărţi puterea cu opoziţia... Va fi un proces care va dura între zece şi cincisprezece ani." Jaruzelski dorea să încheie înţelegerea, cu toate că unii dintre oficialii săi l-au sfătuit să fie precaut. Profesorul de politică Wiatr de la Universitatea din Varşovia, personaj influent din partid, l-a avertizat: „Aţi subestimat calitatea opoziţiei. Veţi deveni victimele propriilor voastre dorinţe."[2]

Wałęsa a fost de acord cu programul. Le-a spus susţinătorilor săi că Solidaritatea va obţine puterea „la sfârşitul secolului". Bronisław Geremek a spus că scopul şefilor din partid era să-şi păstreze poziţia. La masa negocierilor „obişnuiau să spună direct că ei aveau puterea. Noi nu puteam decât să răspundem da, dar nu uitaţi că noi suntem poporul şi de aceea ne-aţi căutat...Am spus că vom accepta de data aceasta alegeri limitate, însă nu şi data viitoare".[3]

Unii activişti ai Solidarităţii, radicalii, l-au acuzat pe Wałęsa de trădare. Anna Walentynowycz, a cărei concediere de la Şantierul Naval Lenin din urmă cu nouă ani fusese scânteia care aprinsese revoluţia Solidarităţii, era acum o figură marginalizată. Însă mulţi au ascultat-o când i-a implorat pe sindicalişti să nu semneze înţelegerea. „Înainte de masa rotundă, comunismul era un cadavru viu", spunea ea. O înţelegere cu regimul l-ar fi readus la viaţă. Wałęsa a menţionat că partidul încă avea control asupra armatei şi poliţiei, rușii puteau porni o invazie în cazul în care considerau că imperiul lor era ameninţat, iar Polonia era înconjurată de ţări comuniste. A insistat că Solidaritatea trebuie să fie „realistă".[4]

Înţelegerea a fost în final aprobată cu o strângere de mână între Wałęsa şi Kiszczak, la Magdalenka. Un episcop a binecuvântat acordul „în numele Tatălui, al Fiului şi al Sfântului Duh". Ofiţerul poliţiei secrete comuniste, un ateist şi un cinic, a privit uimit întreaga scenă şi a ridicat din umeri.

Capitolul 34

Dictatorul îşi plăteşte datoriile

Miercuri, 12 aprilie 1989, Bucureşti

DICTATORUL A LĂSAT SĂ SE ÎNŢELEAGĂ că urma să facă un anunţ important. Românii erau sătui de datoria lor de a fi atenţi la declaraţiile pompoase ale liderului. Excesiv de lungi, acestea erau citite în limbajul de lemn marxist-leninist, fără sens, şi aduceau veşti rele. Chiar şi aşa, dacă se întâmpla ca momentul să coincidă cu cele două ore pe zi în care electricitatea nu era oprită în cartiere, oamenii care aveau televizor le urmăreau. Atunci a fost într-adevăr important, iar pentru o ţară atât de apăsată de greutăţi, veştile erau foarte proaste. Ceauşescu a anunţat cu mândrie că toată datoria externă a României a fost plătită cu şapte luni înainte de data stabilită. Era, spunea el, o zi importantă pentru independenţa naţională.

Pe scurt, unii români şi-au imaginat că, în sfârşit, regimul le va umple rafturile cu alimentele care până atunci fuseseră vândute în Europa de Vest pentru plata datoriilor. Se înşelau. Toate exporturile aveau să continue, în interesul suveranităţii, pentru ca România să rămână independentă. Raţionalizarea cărnii, a ouălor, a laptelui, a făinii, a zahărului – a aproape tuturor alimentelor – se va păstra. La unele, după cum spunea declaraţia, era posibil ca raţionalizarea să fie şi mai strictă în lunile care urmau. În blocurile urâte şi dărăpănate în care locuiau majoritatea oamenilor, iarna care trecuse fusese deosebit de geroasă. Sute de bătrâni fuseseră găsiţi în pat, înfăşuraţi în pături, decedaţi de hipotermie. Cozile de la pâine erau din ce în ce mai lungi; legumele proaspete erau imposibil de găsit. Iar acum românilor li se spunea că nivelul lor de trai nu se va îmbunătăţi. Şi-au dat seama că nu se vor bucura niciodată, după sacrificiile pe care le făcuseră atâţia ani. „A fost perioada cea mai nefericită", spune profesorul Alex Şerban. „Şi noi trebuia să ne împăcăm cu ideea că trăim într-o Epocă de Aur. Ura noastră faţă de Ceauşescu era obsesie naţională, la fel ca ura faţă de noi pentru că pur şi simplu acceptam ceea ce făcea în ţară drept un fapt nealterabil al vieţii."[1]

Ceauşescu a izolat România de lumea exterioară, iar lumea ignora România. Pentru Vest, ţara era şi mai lipsită de importanţă decât înainte. Schimbările din Polonia şi din Ungaria şi relaţiile prietenoase dintre Uniunea Sovietică şi SUA au făcut ca România să devină irelevantă pentru interesele strategice ale

Occidentului. Ceauşescu nu mai era bine-venit în capitalele vestice, iar liderii străini nu îl mai lăudau. Însă nici nu îl criticau, decât foarte rar. România era o ţară închisă. Regimul le permitea foarte rar jurnaliştilor occidentali să vină în vizită, şi erau disponibile puţine informaţii de încredere. Nu existau proteste de nici un fel împotriva dictatorului, iar cele care aveau loc ocazional erau prezentate pe scurt în ziarele din Vest. În 2 martie, cu câteva săptămâni înainte de anunţul privind datoria externă, pictorul Liviu Babeş, în vârstă de 47 de ani, a murit după ce şi-a dat foc în faţa unui grup de turişti vestici, în Braşov, atrăgând atenţia asupra abuzurilor regimului. Purta o pancartă pe care scria „România = Auschwitz".

Românii sunt pasionaţi de fotbal, iar de două ori meciurile au dus la demonstraţii anti-Ceauşescu. În luna iunie a anului precedent au avut loc ciocniri între miliţie şi câţiva fani la un derbi local dintre două echipe mari din Bucureşti, Steaua şi Dinamo. Totul a început sub forma huliganismului tipic pentru meciurile de fotbal, însă s-a transformat într-un mic protest antiguvern. Mulţimea a fost împrăştiată rapid. Mai mulţi demonstranţi au fost bătuţi şi arestaţi. Câteva luni mai târziu, în centrul Clujului au izbucnit tulburări după ce România a învins Danemarca într-un meci de calificare la Campionatul Mondial. Strigătele de bucurie s-au transformat în scandări de tipul „Jos Ceauşescu", cuvinte care cu greu puteau fi auzite în România.

Cu un an în urmă, în luna martie, şase veterani comunişti care în trecut deţinuseră funcţii importante în cadrul regimului, au înaintat o scrisoare deschisă către partid, nemulţumiţi că Ceauşescu „trăda socialismul". Toţi erau bărbaţi în vârstă, trecuţi de 70 de ani, dar care încă purtau greutatea de „membri loiali ai partidului". Doi dintre ei fuseseră prim-miniştri, unul fiind Gheorghe Apostol, care l-a propus iniţial pe Ceauşescu pentru funcţia de şef al Partidului Comunist Român. Acum condamnau abuzurile dictatorului asupra drepturilor omului şi spuneau că Ceauşescu duce România pe marginea prăpastiei. Această „Scrisoare a Celor Şase" a ajuns la Radio Europa Liberă şi la Vocea Americii, unde a fost citită ca „declaraţie a Frontului de Salvare Naţională a României". A fost trimisă mass-mediei străine de către Silviu Brucan, unul dintre cei mai fascinanţi, dar şi cei mai sinistri comunişti ai României.

Născut sub numele de Saul Bruckner, în 1916, şi-a schimbat numele în tinereţe – în România interbelică nu era indicat pentru tinerii ambiţioşi să aibă nume evreiesc. Era un ziarist inteligent şi talentat, care a rămas timp de decenii stalinist convins. Avea legături strânse cu KGB-ul. După război, când comuniştii au preluat puterea, Brucan a devenit redactor la ziarul partidului, *Scânteia*. Soţia sa, Alexandra Sidorovici, înspăimântătoare, dar foarte deşteaptă, era procuror la Tribunalul Popular care a condamnat mii de oameni la moarte în urma unor acuzaţii false, în timpul epurărilor. Brucan a devenit ambasador al României în SUA şi la ONU. Apoi s-a întors la Bucureşti ca director al Televiziunii Române. A fost acolit al familiei Ceauşescu ani întregi, însă aceştia nu au avut niciodată încredere deplină în el. A început să-l critice pe dictator la sfârşitul

anilor 1970, în particular, iar după 1987, în public. A dat la BBC World Service un interviu în care critica regimul. Brucan trebuia pedepsit pentru „trădare", însă Ceauşescu trebuia să aibă grijă cum făcea asta. Brucan era un intrigant viclean şi legase prietenii la Kremlin, Lubyanka, Washington şi New York, în timpul celor şapte ani petrecuţi în Statele Unite, şi, de asemenea, în conducerea Securităţii de acasă.

Ceauşescu avea un dosar de 100 de pagini despre el, în care erau descrise toate punctele sale slabe, toate certurile personale cu familia, toate conversaţiile pe care le avusese cu ziariştii de la BBC şi de la *International Herald Tribune*. Era ţinut sub supraveghere strictă, însă avea legături atât de puternice, încât era nevoie de mare precauţie. Brucan şi ceilalţi semnatari ai faimoasei Scrisori a Celor Şase au fost consemnaţi în arest la domiciliu. Însă el a fost evacuat din vila confortabilă în care trăia de ani buni, în cel mai elegant cartier din Bucureşti, alături de ceilalţi înalţi oficiali, şi a fost mutat într-o dărăpănătură fără apă, într-un sat izolat. I s-a dat un paşaport nou şi a fost încurajat să-l folosească, în speranţa că va părăsi ţara şi nu se va mai întoarce niciodată. A plecat – în vizite în Uniunea Sovietică şi în SUA –, dar s-a întors de fiecare dată în România.[2]

Ceauşescu nu era îngrijorat de huliganii microbişti, nici măcar de numărul infim de disidenţi intelectuali care aveau acces la mass-media străină. Era speriat că Uniunea Sovietică va încerca să-l înlăture printr-o lovitură. Mâncarea era gustată de doi oameni cu mult timp înainte să ajungă la el sau la Elena. Teama lui s-a amplificat după vizita dezastruoasă a lui Gorbaciov la Bucureşti, în vara anului 1987. Gorbaciov nu dorise să vină, iar acest lucru s-a simţit pe tot parcursul celor două zile şi jumătate în care a fost acolo. În prima noapte, cei doi bărbaţi s-au certat în timpul cinei private, în timp ce soţiile păstrau o linişte stânjenitoare, aproape fără să se privească. La un moment dat, Ceauşescu a dat ordin ca toate uşile şi ferestrele să fie închise, pentru ca nimeni, nici măcar gărzile de corp, să nu ştie care era motivul neînţelegerii. Gorbaciov încerca să îl convingă pe Ceauşescu să slăbească strânsoarea stalinistă şi să adopte perestroika. „Aici conduceţi o dictatură... trebuie să vă deschideţi către lume", a spus el. Ceauşescu insista să spună că Gorbaciov distrugea comunismul şi că tot edificiul se va prăbuşi dacă sovieticii continuau să urmeze calea lor periculoasă.

În ziua următoare, Gorbaciov a ieşit în Piaţa Unirii, în centrul Bucureştiului, cea mai mare din oraş. În ultima vreme se deteriorase, însă fusese renovată recent pentru vizita liderului sovietic şi aprovizionată special cu o serie de produse pe care românii nu le văzuseră de multă vreme. Rafturile erau pline de fructe şi legume proaspete şi de carne. Când limuzinele celor doi lideri se pregăteau de plecare, a izbucnit o mică revoltă în faţa lui Ceauşescu. Privitorii au trecut prin cordonul miliţiei şi au aruncat cu pietre în magazin, încercând să-şi facă loc în interior înainte ca alimentele să fie luate de camioanele care aşteptau şi să fie duse în magazinele destinate şefilor partidului şi ofiţerilor din

Securitate. Gorbaciov nu a văzut, însă, mai târziu, consilierii lui i-au povestit ce s-a întâmplat. Chiar înainte de a părăsi România, Gorbaciov a ţinut un discurs în care cerea eliminarea din întreaga Europă de Est „a tuturor celor care nu pot ţine pasul cu vremea... care s-au mânjit cu necinste, nepotism şi lipsă de principii şi care, pentru profit, au sacrificat imaginea morală adecvată unui membru de partid". A criticat comportamentul României faţă de minoritatea maghiară. Ceauşescu, care stătea pe podium aproape de liderul sovietic, fierbea de furie. De atunci, a fost convins că Uniunea Sovietică aştepta momentul potrivit pentru a-l înlătura.[3]

În anii 1980, Ceauşescu şi-a dedicat o mare parte din timp unui nou proiect grandios pentru capitală, prin care să-şi dovedească măreţia. El şi Elena erau obsedaţi de planul unei construcţii prin care să rămână pentru totdeauna în istorie ca binefăcători ai naţiunii. Casa Poporului, au hotărât ei, avea să fie cea mai mare clădire din lume. Nici chiar Hitler sau Albert Speer în planurile lor de reconstrucţie a Berlinului nu promiseseră ceva atât de îndrăzneţ. Palatele culturii înălţate de Stalin, asemănătoare tortului de nuntă, copii ale acestora, pe care le-a donat cu mărinimie după război tuturor capitalelor din noile sale domenii, păleau prin comparaţie. Distrugerea pe care acest plan a dezlănţuit-o asupra Bucureştiului a fost catastrofală. Ceauşeştii au decretat că faţada albă de 200 de metri lăţime şi 100 de metri înălţime a structurii trebuie să se deschidă printr-un „Bulevard al Victoriei Socialismului", larg şi cel puţin la fel de lung ca Champs-Élysées din Paris. Pentru acest proiect, două cartiere vechi ale Bucureştiului, faimoase pentru farmecul lor, au fost distruse de buldozere. Dealul Arsenalului era un loc frumos, de unde se vedea tot oraşul. Uranus era o veche zonă rezidenţială cu case încântătoare, majoritatea cu grădini cochete, cu o mănăstire şi mai multe biserici, cu castani, şcoli, magazine şi linii de tramvai. Ambele urmau să fie distruse şi să fie înlocuite de Casa Poporului şi de blocuri imense de apartamente de-a lungul bulevardului nou construit. Proiectul a vandalizat aproximativ o şesime din oraş pentru a construi o clădire care să adune în acelaşi loc toate birourile de partid şi de stat şi care să includă un spaţiu de locuit şi un buncăr nuclear pentru Ceauşeşti. Arhitectul a fost Ana Petrescu*, o tânără care abia terminase facultatea şi care, în 1978, câştigase un concurs deschis, la care singurii membri ai juriului au fost preşedintele şi prima doamnă.

Mai erau şase ani până la începerea lucrărilor, însă Ceauşeştii se implicau din ce în ce mai mult în acest proiect. Curând, domnişoara Petrescu a început să regrete că fusese câştigătoarea concursului. Cei doi Ceauşescu se amestecau tot timpul. Vizitau situl de două sau de trei ori pe săptămână. În fiecare sâmbătă dimineaţa petreceau acolo cel puţin două ore. Nici un element decorativ sau de mobilier nu era prea lipsit de importanţă pentru a fi supus părerii lor personale. Ei hotărau totul, de la dimensiunea luminilor şi fântânilor de-a lungul

* Cu toate că numele pare familiar, arhitecta nu era rudă cu Ceauşescu.

bulevardului Victoria Socialismului, până la forma mânerelor de uşi şi la modelele încrustaţiilor de pe biroul din lemn de cireş al Elenei. La jumătatea anului 1989, Casa Poporului era aproape terminată. Costul estimat iniţial era de 500 de milioane de lei, însă pretenţiile noi ale Ceauşeştilor ridicau nota de plată finală. Proiectul a fost întârziat luni întregi deoarece nu se puteau decide dacă să aleagă coloane ionice sau dorice (după ce s-au răzgândit de mai multe ori, au ales stilul doric). Apoi au hotărât să adauge la clădire încă două etaje ca spaţiu de birouri. Timp de câteva luni a fost construit un tunel pentru o cale ferată subterană mică, ce urma să fie folosită de către cuplul prezidenţial, care lega Casa Poporului de centrul Bucureştiului. Costurile au crescut de 12 ori, ajungând la suma de aproximativ şase miliarde de lei. În 1989, în România nu se găsea aproape nimic. În timp ce poporul său îngheţa şi stătea la coadă la pâine, în fiecare an preşedintele cheltuia aproape tot bugetul public al ţării pentru noul său palat.

Capitolul 35

Alegeri furate

Duminică, 7 mai 1989, Berlinul de Est

ÎN GERMANIA DE EST era zi de mers la vot pentru alegerile municipale şi totul părea să decurgă normal. Rezultatele se lăsau aşteptate. Când au fost anunţate, târziu în aceă seară, candidaţii aprobaţi oficial ai Frontului Naţional – comuniştii şi partidele lor gemene – deţineau 98,6% din voturi. În unele regiuni, regimul care se afla la guvernare de patruzeci de ani s-a dovedit chiar mai popular: în Erfurt a obţinut 99,6%, iar în Magdeburg a atins procentul impresionant de 99,97%, însă în Dresda a numărat doar 97,5%. Rezultatele erau asemănătoare cu alegerile locale trecute, puţin mai ridicate decât cele din urmă cu patru ani. Judecând după petrecerile de la vilele din Wandlitz, oligarhii comunişti erau mulţumiţi. Un editorial al ziarului partidului *Neues Deutschland,* menţiona: „Poporul din RDG este hotărât să urmeze... cu succes calea către o societate socialistă dezvoltată şi să întărească ţara-mamă socialistă. Există o relaţie de încredere solidă şi de unitate între partid şi popor... Rezultatele reprezintă un pas către perfecţionarea democraţiei noastre".

Responsabilul cu comisia electorală, Egon Krenz, în vârstă de 52 de ani, moştenitorul aparent al lui Erich Honecker şi consilierul principal al partidului, părea mulţumit, declarând că votul decursese cinstit. Krenz, care toată viaţa fusese un aparatcic comunist, avea dinţi mari şi proeminenţi şi primise porecla de „faţă de cal" în toată Germania de Est, chiar şi în cercurile de partid. Vorbind în stilul cu care îşi obişnuise publicul, a spus: „Rezultatele... reprezintă o declaraţie impresionantă de sprijin acordat politicii de pace şi socialism a partidului clasei muncitoare".[1]

Votul în Germania de Est era un proces complet diferit de democraţia în stil occidental. În Germania de Est, alegătorii se prezentau în faţa unui comitet format din doi sau trei oficiali ai comisiei electorale, îşi prezentau buletinul şi primeau un buletin de vot. Alegerea unui candidat de pe lista oficială era simplă: se împacheta hârtia şi se introducea în urna de lângă intrarea în centrul de votare. Votarea altui candidat era intimidantă şi necesita curaj. Trebuia să mergi în alt colţ al sălii, să bifezi buletinul de vot într-o cabină de vot secret unde se aflau cel puţin unul, de obicei doi „vopos" (Volkspolizei – poliţişti ai poporului). Numele acestor alegători erau notate cu atenţie, iar consecinţele

puteau fi grave pentru toată familia lor. Puteau fi concediaţi sau retrogradaţi la serviciu. Studenţii puteau fi daţi afară de la universitate. Şi, desigur, erau ţinuţi sub observaţie strictă de către Stasi.

Est-germanii fuseseră obişnuiţi timp de decenii cu acest tip de proces electoral. De obicei se conformau sau nu îl luau în serios. Însă, la aceste alegeri, a fost altfel. Mult mai mulţi oameni decât înainte şi-au asumat riscul şi au votat cu curaj împotriva regimului. De data aceea, un număr semnificativ de oameni ştiau cu siguranţă că rezultatele fuseseră măsluite. Pentru prima dată, la mai multe centre de votare, voturile au fost monitorizate. Un pastor luteran în vârstă de 46 de ani din Berlin Friedrichshain, părintele Rainer Eppelmann, alături de alţi câţiva preoţi, a cerut guvernului ca grupurile bisericii să îşi exercite dreptul prevăzut în Constituţia RDG, prin care publicul putea asista la numărarea voturilor. Lor li s-au alăturat activişti din câteva grupuri care militau pentru pace, şi organizaţii pentru protecţia mediului, care erau tolerate, deşi cu greu, de către regim. Guvernul a aprobat. A fost o greşeală gravă.[2]

Monitorii au văzut imediat după anunţarea primelor rezultate că alegerile fuseseră fraudate. Cifrele pe care le dăduseră ei pentru numărul de persoane care votaseră împotriva candidaţilor oficiali erau foarte diferite de pretenţiile oficiale. Au afirmat că, în total, între 9 şi 10% votaseră „Nu." În rândul tinerilor şi studenţilor, cifra era mult mai ridicată – în unele zone chiar spectaculoasă. La Facultatea de Artă din Berlin, 105 studenţi votaseră împotriva candidaţilor oficiali, iar 102 pentru. Cu toate acestea, înregistrările oficiale dăduseră procentul de 98,5% pentru. La Dresda, şeful de partid Hans Modrow ştia că voturile împotriva regimului publicate oficial erau de patru ori mai multe, însă a declarat cifre măsluite.

Honecker şi acoliţii săi şi-au dat seama rapid că nu ar fi trebuit să le permită monitorilor să se afle lângă cabinele de vot. Timp de mai multe zile, televiziunea vest-germană a difuzat pe larg informaţii despre falsificarea alegerilor. De multe ori menţionau că, în urmă cu câteva săptămâni, în Uniunea Sovietică avuseseră loc alegeri oarecum libere – cel puţin numărătoarea părea cinstită. În Polonia urmau să fie organizate peste o lună alegeri libere în care era permisă o opoziţie reală. Totuşi, în Germania de Est, regimul persista într-un tip de alegeri învechit, specific blocului sovietic, bazat pe fals, în care oamenilor inteligenţi li se cerea să creadă că doar un cetăţean dintr-o sută se împotrivea regimului.

Aceea a fost prima dată când televiziunea vest-germană a jucat un rol important în politica RDG-ului. Majoritatea est-germanilor au urmărit emisiunea, mai puţin în jurul Dresdei, unde, din anumite motive, posturile au fost imposibil de recepţionat. Acea zonă era supranumită „Valea Celor Neştiutori." Chipul multor crainici vest-germani era la fel de familiar ca cel al prezentatorilor din propria ţară. În general, oamenii urmăreau emisiunile vest-germane pentru divertisment; televiziunea est-germană era cenuşie şi nu difuza niciodată seriale sau filme americane. Până atunci, ştirile venite din Germania de Vest aveau

un impact minor, însă acest lucru se schimba. Telespectatorii puteau să vadă o interpretare alternativă a realităţii est-germane care licărea prin ecranul televizorului în propria lor limbă. Dacă doreau – şi din ce în ce mai mulţi oameni doreau – puteau urmări un buletin de ştiri de o jumătate de oră, la ora 19:00, la postul de televiziune vest-german ZDF, urmat de buletinul de ştiri oficial al Estului, la ora 19:30, apoi, la ora 20:00, un program de ştiri şi actualităţi pe canalul ARD al Republicii Federale.

Disponibilitatea mass-mediei vestice în Germania de Est avea să aibă un efect profund, începând cu răspunsul uimit şi furios la alegerile fraudate. Demonstraţii spontane, dar paşnice, au izbucnit în principalele oraşe, la început adunând doar o mână de oameni. Acuzaţiile de infracţiune electorală au luat cu asalt comitetele de partid din toată ţara. Propaganda guvernamentală pretindea că erau „calomnii nefondate stârnite de mass-media din Vest şi de agenţii imperialişti care încearcă să defăimeze statul." Însă poporul ştia ce versiune germană a adevărului să creadă. La o săptămână după alegeri, în biserica de la Berlin Friedrichshain s-au adunat 400 de oameni pentru a lansa o anchetă oficială asupra desfăşurării alegerilor. Când ieşeau din biserică, a apărut un camion Stasi. Agenţii de securitate i-au atacat pe oameni cu bâte şi bastoane. Aproximativ douăzeci au fost luaţi la sediul Stasi, unde au fost bătuţi şi mai rău.

Mai târziu, şefii comunişti au recunoscut frauda. Unii membri ai conducerii au admis că a existat o rată a „nemulţumirii" care varia între 5-7%. „Însă primarii locali erau convinşi că partidul dorea rezultate mai bune", mărturisea Günter Schabowski. „Pontajul a fost măsluit. Oficialii au considerat că asta era... misiunea lor şi au fraudat voturile. Au făcut-o din obişnuinţă şi din disciplină pentru partid."[3]

Şefii de partid de la Berlin nu aveau nevoie de alegeri ca să-şi dea seama că opoziţia era tot mai mare. Rapoartele exacte ale Stasi privind nivelul de nemulţumire ajungeau la Mielke, însă nu se ştia câte dintre ele erau trimise la Honecker. Unul dintre acestea, întocmit de un ofiţer superior la sediul de pe Normannenstrasse al Stasi specifica foarte clar că întotdeauna au existat murmure şi plângeri printre muncitori, însă acum,

> nemulţumirea de ordin economic discreditează regimul... Muncitorii îşi exprimă deschis îndoielile despre obiectivitatea şi credibilitatea balanţei de plăţi şi a rezultatelor economice publicate în mass-media din RDG. Foarte des, muncitorii cer să fie informaţi despre probleme şi soluţiile acestora... Când discută cu vizitatori vest-germani critică aspru capacităţile de producţie ale propriei lor economii, pe care o condamnă... Semnele de indiferenţă şi de resemnare se amplifică. Cetăţenii din RDG care se întorc din vizitele la familiile lor din străinătate ridică în slăvi Vestul... şi, în general, [vorbesc] despre superioritatea capitalismului.[4]

Un raport care a ajuns pe biroul lui Mielke în perioada alegerilor locale l-a îngrijorat pe şeful Stasi. Raportul a ajuns la conducere. Acesta menţiona că se simţea un aer sumbru, de disperare, în rândurile inferioare şi medii ale partidului. „Starea generală e de demoralizare", spunea raportul. „Oamenii nu mai cred în obiectivele partidului şi în regim. Această atitudine este vizibilă mai ales printre cei care erau activi din punct de vedere social, însă... au obosit, au renunţat sau, în final, au plecat." Aparent la fel de eficient ca întotdeauna, Stasi a calculat numărul opozanţilor într-un raport trimis lui Mielke şi care a ajuns la Honecker la câteva zile după alegeri. Existau 160 de grupuri împrăştiate, „printre care pacifişti, feministe, militanţi pentru protecţia mediului... 2500 de oameni sunt implicaţi şi 600 se află în funcţii de conducere... 60 de oameni sunt activişti convinşi".[5]

La începutul verii anului 1989, era un adevăr trunchiat, însă nu cu mult. Nu apăruse o personalitate marcantă ca Lech Wałęsa sau cu reputaţia lui Václav Havel. Unii pastori protestanţi erau activi politic, cum era cazul lui Eppelmann în Berlin, fost zidar care fusese închis deoarece refuzase serviciul militar. La fel ca mulţi alţi tineri care au intrat în clerul est-german, s-a instruit din nou ca student la Teologie, din motive mai degrabă pragmatice decât spirituale: „M-am întrebat ce poţi deveni ca să ai o viaţă satisfăcătoare, poate chiar fericită, în ţara asta? Singurul răspuns care mi-a trecut prin cap a fost: pastor. Doar studiul teologiei a reuşit să îmi ofere o oarecare libertate mentală". Christian Führer, pastor la frumoasa şi faimoasa biserică Nikolaikirche din Leipzig, al doilea oraş al Germaniei de Est, a iniţiat la jumătatea anilor 1980 un grup pacifist pentru a milita în favoarea dezarmării nucleare de ambele părţi ale Cortinei de Fier. La început, aceste grupuri pacifiste au fost permise, chiar încurajate de regim, care le considèra inofensive şi incitante în egală măsură pentru Est şi pentru Vest. Însă congregaţia lui Führer s-a dovedit un ghimpe în coasta lui Honecker. Au început să aibă loc demonstraţii regulate după rugăciunile din fiecare luni noaptea, în săptămâna care a urmat alegerilor fraudate. La început participau doar câteva sute de oameni; apoi, pe parcursul verii, numărul a crescut la câteva mii.

Însă bisericile fuseseră compromise de către regim şi doar câteva doreau să aibă de-a face cu politica de opoziţie. Biologul Frank Eigenfeld dorea să iniţieze un grup pacifist la Halle, la aproximativ 140 de kilometri sud-vest de Berlin. „Aveam probleme cu bisericile", povesteşte el. „Era greu să găsim spaţii în care să se întâlnească oamenii. Depindeam de parohii ca să susţină eforturile noastre şi să ne ajute cu spaţii pentru grupuri. De cele mai multe ori era greu să obţinem acest sprijin. În Halle, doar trei din paisprezece parohii ne-au oferit spaţii... Majoritatea bisericilor nu doreau să aibă nimic de-a face cu noi."[6]

Grupul secular cel mai cunoscut era Iniţiativa pentru Pace şi Drepturile Omului, înfiinţat de artista Bärbel Bohley, în vârstă de 43 de ani, şi de partenerul ei, Werner Fischer. În ianuarie 1988, aceştia au fost arestaţi în timpul unei demonstraţii organizate pentru a comemora uciderea Rosei Luxemburg şi

a lui Karl Liebknecht, doi dintre fondatorii Partidului Comunist German şi eroi în panteonul marxist. Ofensa adusă de ei a constat în desfăşurarea unui steag pe care, cu litere mari, era scris unul dintre cele mai faimoase citate din Rosa Luxemburg: „Libertatea înseamnă libertatea de a gândi diferit". Bohley a avut de ales între a rămâne la închisoare sau a părăsi ţara. După ce aproximativ 400 de oameni au demonstrat la Berlin împotriva tratamentului care i se aplicase femeii, ea a ajuns cu partidul la un compromis aprobat de Honecker. Urma să trăiască în Marea Britanie timp de şase luni, în care se putea hotărî să se întoarcă. În mai 1989, era deja înapoi în Germania de Est, conducând noi grupuri şi comitete ale cetăţenilor, pe care regimul le-a declarat „grupări ilegale".

Şi totuşi, puţini oameni erau interesaţi să negocieze cu comuniştii sau să ajungă la un compromis cu ei. Unii est-germani tineri şi întreprinzători căutau o nouă metodă prin care să arate ce simţeau. Cu cinci zile înainte de alegerile municipale, televiziunea vest-germană efectuase o transmisie specială de la graniţa Ungariei cu Austria. Soldaţii maghiari tăiau gardul de sârmă ghimpată – Cortina de Fier – şi deschideau graniţa către Vest. Era o privelişte extraordinară, care le oferea unora dintre est-germani o scăpare din ţara în care erau închişi. Dacă nu puteau să sară peste Zidul Berlinului, să sape pe sub el sau să zboare deasupra lui, atunci puteau încerca măcar pe lângă el. Treptat, au început să se îndrepte către Ungaria, sperând că nu vor mai trebui să se întoarcă vreodată în RDG.

Capitolul 36

Expulzarea turcilor

Sâmbătă, 20 mai 1989, Sofia

IARNA ACEEA A FOST una dintre cele mai reci pe care le-a văzut Bulgaria. Primăvara nu s-a dovedit mai uşoară. Cozile de la magazine erau cele mai lungi pe care şi le putea aminti cineva. Pâinea, laptele, brânza, ouăle, legumele proaspete erau greu de obţinut. După prăbuşirea preţurilor la petrol în anii 1985–1986, şiretlicul Bulgariei de a vinde petrolul sovietic ieftin în Vest nu mai era profitabil. Bancherii occidentali refuzau să mai ofere împrumuturi. Ţara era în faliment. Todor Jivkov a apelat la vechea tactică de a direcţiona criticile în altă parte: a arborat din nou steagul naţionalismului. Problemele ţării, spunea el, erau provocate de străinii din interior, aşa că aceştia trebuiau să plece. A anunţat că îi va alunga pe toţi cetăţenii de etnie turcă din Bulgaria. Decizia era pe cât de ciudată, pe atât de crudă. A declanşat o reacţie pe care nu a prevăzut-o. Jivkov a crezut că îşi va întări poziţia pe valul fervorii patriotice. Însă, de data aceea, campania lui a fost întâmpinată cu dispreţ de majoritatea bulgarilor, a dus la un complot împotriva lui în sânul propriei sale clici de oficiali comunişti de elită de la Sofia şi a determinat proteste internaţionale.

În 1989, aproape toţi cetăţenii de etnie turcă, cu excepţia unui grup foarte mic, îşi schimbaseră deja numele, obligaţi la acest lucru prin campania derulată de regim după jumătatea anilor 1980. Cei care refuzaseră erau fie morţi, fie în închisoare, însă amărăciunea din rândurile minorităţii era adâncă. Începând cu data de 9 mai 1989, turcii din nord-estul şi sudul Bulgariei au pornit o serie de demonstraţii care au coincis cu ziua în care avea loc Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare de la Paris. Au fost organizate trei marşuri – în Kaolinovo, în Todor Ikonomovo şi în Tolbukin, lângă Varna – coordonate de Liga Democratică pentru Drepturile Omului. Aceasta a fost înfiinţată de turcii care au trecut prin insula-închisoare Belen din cauza refuzului lor de a adopta nume bulgare. Demonstranţii cereau dreptul de a vorbi în limba turcă, dreptul de a practica religia islamică şi revenirea la vechile lor nume musulmane. Răspunsul regimului a fost brutal.

Aproximativ 15 000 de oameni au participat la protestele paşnice şi tăcute, însă au întâmpinat forţa statului. Au fost înconjuraţi de soldaţi şi de miliţie, care au folosit câini, bâte, gaze lacrimogene şi elicoptere armate împotriva civililor

neînarmaţi. Cifrele oficiale dădeau şapte morţi şi 40 de răniţi, însă martorii de încredere au insistat că cifrele reale erau de 60 de morţi şi mult peste 100 de răniţi. Aproximativ 1 000 de demonstranţi au fost arestaţi. Oraşele şi satele unde au avut loc proteste au fost închise de baricade militare, iar liniile de comunicaţie au fost tăiate. A fost declarată starea de asediu timp de patru zile în care soldaţii patrulau pe străzi, bătând şi arestând oameni fără discriminare. Îi căutau pe cei care participaseră la demonstraţii, pentru care aveau pregătit un tratament special. Zeci de oameni au murit în următoarele câteva zile.

Prima reacţie a guvernului a fost să-i dea ca exemplu pe organizatori şi pe liderii comunităţii turce. Însă Jivkov a ales o metodă diferită, mult mai radicală. A hotărât să scape de minoritatea musulmană odată pentru totdeauna şi să înceapă cu instigatorii. I-a ordonat ministrului de interne Gheorghi Tanev să organizeze „expulzarea rapidă a tuturor extremiştilor şi fanaticilor din rândul musulmanilor turci şi să stimuleze emigrarea celorlalţi". La jumătatea anilor 1980, Tanev a fost şeful Partidului Comunist în regiunea Kurdjali, predominant turcă, şi s-a remarcat prin zelul arătat în campania precedentă care-i obliga pe musulmani să-şi schimbe numele. Acum, în doar câteva zile, 5 000 de turci au fost deportaţi. Majoritatea erau scriitori, ziarişti, artişti şi intelectuali, dar şi doctori, ingineri şi profesori – una dintre profesiile cele mai răspândite în rândul populaţiei minoritare.

O săptămână mai târziu, Jivkov i-a chemat pe ceilalţi şefi de partid şi i-a anunţat că toţi turcii vor fi expulzaţi rapid. „Este absolut imperativ să expatriem... cel puţin 300 000 de oameni din rândurile populaţiei turce", a declarat el. „Dacă nu scăpăm de ei, în 15 ani Bulgaria nu va mai exista. Numărul populaţiei lor este în creştere... Vă puteţi imagina ce se va întâmpla peste 20 de ani?" În sinea lor, după cum aveau să mărturisească mai târziu, unii membri ai conducerii au fost îngroziţi de hotărârea lui Jivkov. Însă nimeni nu s-a împotrivit.[1] În ziua următoare, la 29 mai, Jivkov a apărut la televiziune la oră de maximă audienţă. I-a acuzat pe turci că încercau să stârnească o criză în Bulgaria şi că provocau tulburări în scopuri „expansioniste". A cerut ca Turcia să-şi deschidă graniţele pentru toţi musulmanii bulgari. Cetăţenii de etnie turcă au fost obligaţi să plece, de multe ori fiind anunţaţi doar cu câteva ore înainte. Majoritatea au avut voie să ia cu ei cel mult 500 de leva, mai puţin decât salariul mediu pe o lună şi, de asemenea, o valută inutilizabilă în afara Bulgariei. Li s-a interzis să-şi vândă sau să-şi distrugă proprietăţile înainte de plecare, fiind ameninţaţi cu ani lungi de închisoare.

Prim-ministrul turc Turgut Özal a condus protestele. O vreme a deschis graniţele Turciei, însă cu mare ezitare. Comunitatea Europeană a oprit discuţiile cu privire la un nou acord comercial cu Bulgaria. Ţara era izolată, chiar şi în interiorul blocului sovietic. Ruşii au protestat. Gorbaciov era furios când l-a întâlnit pe Jivkov, în iunie, la Moscova. Bulgarul a încercat să se justifice, spunând că „nu am avut de ales în problema musulmană... dacă nu acţionăm, vom ajunge curând ca Ciprul". Însă Gorbaciov aproape că nu l-a lăsat să termine

propoziţia. „Ce faceţi este inutil şi neproductiv într-o perioadă în care căutăm să îmbunătăţim relaţiile cu Turcia. Nu vă putem sprijini", a spus el. Din acel moment, a dorit ca tovarăşul Jivkov să fie îndepărtat – şi asta curând.[2]

Exodul turc a fost un dezastru pentru Bulgaria. Peste 350 000 de oameni au fugit în câteva săptămâni, în timpul sezonului de plantare şi de însămânţare. Chiar şi Jivkov şi-a dat seama cât de grav afecta acest lucru agricultura şi a încercat cu disperare să dea înapoi. Însă era prea târziu. Regimul a declarat că oamenii puteau rămâne să lucreze pământul şi să plece mai târziu în acel an, după recoltare. Într-o încercare disperată, dar inutilă, de a salva cultura de tutun din sud-vestul zonei Goţe Delcev, oficialii au emis doar paşapoarte postdatate. În şase sate importante au avut loc demonstraţii, greve şi proteste reprimate de soldaţi şi de miliţie, care au închis regiunea şi i-au obligat pe oameni să se întoarcă la lucru sub ameninţarea armei. Cu toate acestea, sate întregi s-au golit, fabricile au stagnat, culturile şi fermele de animale au rămas neîngrijite.

Oficialii superiori ai partidului s-au alarmat. Ministrul de externe Petar Mladenov, prim-ministrul Gheorghi Atanasov şi şeful finanţelor Andrei Lukanov îi făcuseră ani întregi hatârul lui Jivkov. Acum primeau proteste internaţionale împotriva atitudinii Bulgariei şi ştiau că bătrânul despot mersese prea departe. Însă le era teamă să-l contrazică sau să facă ceva împotriva lui. Jivkov avea încă de partea lui serviciul de securitate a statului, puternicul Darjavna Sigurnost, şi Miliţia Poporului, altă aripă armată a partidului. O mişcare vizibilă împotriva lui ar fi fost periculoasă. În vara anului precedent existase o tentativă de a-l obliga să se pensioneze. Însă şi-a dejucat cu viclenie oponenţii. Şi-a chemat miniştrii şi acoliţii la o întâlnire a conducerii partidului şi le-a spus că îmbătrânea, era obosit şi dorea să se retragă curând şi să stea departe de datoriile apăsătoare ale funcţiei. De atunci, în următoarele câteva zile, cu unii dintre ei a organizat întâlniri private la care aceştia i-au jurat credinţă şi l-au asigurat de sprijinul lor dacă era nevoie. Lukanov a explicat ce s-a întâmplat mai departe. „Desigur, toţi ştiam că era o provocare. Dacă ai fi răspuns «Da, e o idee bună», ai fi fost terminat. Astfel, după ce i-a interogat pe toţi, a organizat o întâlnire mai restrânsă la care a anunţat că toată lumea dorea ca el să rămână în funcţie, astfel că se conforma, cu ezitare, dorinţelor lor. Juca acel teatru de parcă ar fi avut într-adevăr intenţia de a se pensiona." Exista un grup gata să se năpustească asupra lui, însă ştiau că trebuiau să aştepte momentul potrivit.[3]

De data aceea, Jivkov întâmpina opoziţie din afara partidului faţă de campania lui devastatoare şi brutală împotriva turcilor. În trecut, nici un grup de disidenţi nu a ridicat vocea în apărarea minorităţii musulmane. După cum recunoşteau liderii unora dintre ei, părea o problemă lipsită de importanţă pentru majoritatea bulgarilor. Dacă ar fi provocat regimul în numele turcilor, acest lucru nu le-ar fi servit cauzei. Însă atunci, grupurile pentru drepturile omului care înainte tăcuseră au ieşit în faţă. La sfârşitul lui mai, şase activişti au fost arestaţi, printre care trei lideri din organizaţia sindicală liberă Podkrepa şi părintele Kristopher Subev, preot ortodox din cadrul Comitetului pentru

Drepturi Religioase. Erau acuzaţi de a-i fi instigat pe turci la revoltă şi au fost condamnaţi la ani lungi de închisoare. Când au intrat în greva foamei în celulă, au fost hrăniţi cu forţa. Manifestul lor a devenit *une cause célèbre* la BBC World Service şi la Deutsche Welle. Deşi, teoretic, era ilegal să asculţi posturi de radio străine, ambele erau ascultate cu aviditate în Bulgaria şi aveau un public la fel de numeros ca radioul intern. Cu toate că ştirile oficiale, controlate de stat abia menţionau expulzarea turcilor, toţi locuitorii Bulgariei aflaseră.

Cu o vară în urmă a fost înfiinţat Clubul pentru Sprijinul Perestroikăi şi al Glasnostului. Iniţial, acesta număra optzeci de membri, aproape toţi scriitori sau intelectuali importanţi şi foşti comunişti. Regimul a ţinut organizaţia sub supraveghere atentă. La întâlnirea de lansare, urmărită de Sigurnost, a participat şi Goran Goranov, unul dintre consilierii cei mai cunoscuţi ai lui Jivkov. Trebuia acţionat cu grijă. Tot materialul era „codat pentru a evita necazurile, sau cel puţin aşa speram noi. Foloseam intenţionat sloganurile şi ideile de perestroika şi glasnost ca acoperire politică pentru noi. Dacă Gorbaciov, comunistul cel mai puternic al lumii, le folosea, cine era dictatorul bulgar să ne spună nouă că nu aveam voie?" spunea Ivan Stancev, unul dintre fondatorii clubului. Membrul cel mai influent era Jelio Jelev, un filozof în vârstă de 54 de ani, un bărbat scund şi cărunt, disident de mult timp, care a fost dat afară din partid la sfârşitul anilor 1960 şi a petrecut şase ani în exil intern, în afara Sofiei. Jelev era autorul unei cărţi inteligente şi profunde, *Fascismul*, publicată în 1982, care i-a adus un nou conflict cu regimul; însă a reuşit să stea departe de închisoare. Avea fler pentru tactici politice şi un intelect pe măsură. Cea mai mare dintre primele sale lovituri a fost în ianuarie 1989, când preşedintele francez François Mitterand a trecut prin Bulgaria într-o vizită fulger. Ambasada Franţei a organizat un mic dejun pentru el şi dorea să adune doisprezece intelectuali bulgari care să-l întâmpine. I-au cerut lui Jelev să întocmească lista de invitaţi. „Aceasta era o recunoaştere a faptului că eram un grup de opoziţie serios", spunea el. „Însă... [noi] eram monitorizaţi mult mai atent de către poliţia secretă."

Când Jivkov i-a alungat pe turci din Bulgaria, Clubul Perestroika a protestat şi a înaintat o petiţie semnată de peste 250 de personalităţi marcante ale comunismului bulgar, printre care distinsul cercetător chimist Alexei Şeludko, care cândva fusese şeful operaţiunilor KGB la Sofia. Câţiva membri ai clubului au fost arestaţi, însă nu cei mai importanţi, alături de câţiva activişti din Ecoglasnost, care realizaseră filmul *Breath*, având ca temă nivelurile de poluare din zonele adiacente fabricilor bulgare. Era un răspuns redus imediat la tăcere, însă Jivkov plănuia mişcări mult mai ample. Considera obiecţiile la politica sa faţă de turci drept un atac la propria persoană.[4]

Capitolul 37

Alunecarea

Duminică, 4 iunie 1989, Varşovia

SEDIUL ELECTORAL AL SOLIDARITĂŢII era la etajul al doilea din Café Surprise, chiar lângă bulevardul principal din centrul oraşului. În acea seară, activiştii sindicatului se holbau neîncrezători la ecranul televizorului când au fost anunţate primele rezultate ale alegerilor. Era clar că în imperiul sovietic avea loc o revoluţie şi că aceasta se derula paşnic şi în cabinele de vot ale Poloniei. Aproape nimeni nu se aştepta la înfrângerea atât de dezastruoasă a comuniştilor. Pe măsură ce se apropiau zorii, a devenit o umilinţă pentru partidul care a condus Polonia mai mult de patruzeci de ani. Procedura electorală era foarte complexă, însă, conform unor cifre, comuniştii au câştigat între 3–4% din voturi. Alegerile s-au transformat într-un referendum privind comunismul şi conducerea sovietică. Verdictul poporului era o condamnare devastatoare a regimului. În prima dintre cele două runde de vot, Solidaritatea a câştigat 33 dintre cele 35 de fotolii scoase pentru alegeri libere în Sejm. Comuniştii şi aliaţii lor au obţinut un procent de 65% din fotoliile scoase pentru ei în parlamentul fraudat. Însă asta nu îi consola. Solidaritatea a câştigat 99 dintre cele 100 de locuri din Senat alese în mod liber. Teoretic, întreaga conducere comunistă era înfrântă, inclusiv toate numele faimoase din guvern, care s-au aflat de atâta vreme la conducere: ministrul de interne Kiszczak, prim-ministrul Rakowski şi ministrul apărării Florian Siwicki.

Comuniştii au fost cei care au insistat să organizeze rapid alegeri după semnarea acordului de la masa rotundă. Credeau că alegerile prin surprindere le-ar aduce avantaje şi ar pune Solidaritatea pe picior greşit. Partidul nu avea experienţă în alegerile democratice, însă avea bani, organizare, personal şi, cel mai important, monopol asupra televiziunii, pe care intenţiona să o folosească după cum era nevoie. În timpul discuţiilor de la masa rotundă, Jerzy Urban, detestatul propagandist-şef al generalului Jaruzelski şi biciul ziariştilor occidentali şi interni timp de mulţi ani, i-a spus activistului Jacek Kuroń al Solidarităţii, cu cinismul său obişnuit, că „o să primiţi de la noi ZOMO [jandarmeria] înainte să primiţi televiziunea". Kuroń a răspuns: „Am prefera televiziunea, mulţumim". Urban a orchestrat acoperirea alegerilor pe toate

reţelele mass-media naţionale, care erau în întregime împotriva opoziţiei. A fost unul dintre cei mai înfrânţi candidaţi comunişti.

Solidaritatea nu a dorit alegeri imediate. Dorea să înfiinţeze o organizaţie de la zero, să strângă fonduri, să închirieze un birou, să angajeze personal, totul în doar câteva săptămâni. Era un proces elaborat. Wałęsa s-a plâns de nenumărate ori: „Aceste alegeri... reprezintă preţul teribil pe care trebuie să îl plătim ca să avem sindicatul înapoi". Se temea că electoratul, după atâţia ani de indiferenţă, nu va răspunde şi nu va veni la vot. Consilierii săi se gândeau că Solidaritatea ar trebui să fie mulţumită în cazul în care câştiga un sfert dintre fotoliile din Camera Inferioară şi poate două treimi din Senat. Totuşi, bazându-se în principal pe voluntari lipsiţi de experienţă, Solidaritatea a improvizat şi s-a dovedit foarte eficientă. Începând cu 1 mai, când Wałęsa a lansat campania la biserica Sf. Brigid din Gdańsk, mesajul său a fost optimist şi încrezător. Era şansa poporului polonez de a „le spune că ne-am săturat", spunea în discursul său. S-a pozat la Şantierul Naval Lenin alături de fiecare membru al Solidarităţii. În următoarele două săptămâni de dinainte de ziua alegerilor, aceste fotografii au fost vizibile ca afişe pe copaci, ziduri, ferestrele blocurilor de apartamente, alături de sigla Solidarităţii, în culorile naţionale roşu, alb şi albastru. Sub imagine era scris mesajul: „Trebuie să câştigăm", cu caligrafia lui Wałęsa.

Biserica a avut de câştigat în urma acordului de la masa rotundă. Unele dintre proprietăţile sale au fost returnate gratis şi i s-a permis să răscumpere multe altele. Putea conduce şcoli şi posturi de radio; preoţii erau acum calificaţi pentru a primi pensie de stat. Biserica făcea campanie pentru Solidaritatea, în ciuda ezitării iniţiale a cardinalului Glemp, a aversităţii acestuia faţă de sindicat şi a dispreţului său pentru Lech Wałęsa. În timp ce mass-media controlată de stat era subordonată partidului, BBC World Service şi Radio Europa Liberă, care aveau o audienţă de milioane de polonezi, şi-au manifestat deschis sprijinul pentru Solidaritatea. Cu o viteză extraordinară, Solidaritatea a înfiinţat un cotidian excelent, *Gazeta Wyborcza* (*Gazeta electorală*), spiritual şi inteligent, spre deosebire de ziarele greoaie ale partidului. Era editat de Adam Michnik, însă majoritatea ziariştilor erau tinere talentate.[1]

Comuniştii au derulat o campanie cenuşie, iar conducerea era convinsă că se va descurca excelent împotriva unei opoziţii aparent dezorganizate. În unele regiuni în care partidul era sigur că deţine majoritatea, campania abia dacă a avut loc. Sediile de partid din Varşovia au decretat că nici un afiş sau material tipărit nu trebuie să apară pe fond roşu, astfel că au fost încercate multe alte culori. Acest lucru avea ca scop să inducă alegătorii în eroare, însă nu se ştia clar în ce scop. Culoarea de campanie care s-a identificat cel mai mult cu comuniştii era albastru-deschis. Unul dintre cele mai folosite sloganuri ale lor era: „Cu noi este mai sigur", care, după cum remarca un reporter străin, suna mai mult a reclamă la prezervative decât a slogan pentru un candidat politic. „Era o campanie fără speranţă, fără viaţă, cenuşie", a recunoscut unul dintre

şefii de partid la jumătatea campaniei. „Nu cred că înţelegem ce înseamnă să atragem voturile alegătorilor. Am fost încrezuţi."[2]

În ziua alegerilor, opoziţia părea mult mai bine organizată decât partidul. Cei mai mulţi preoţi din ţară, în predicile de duminică dimineaţa din acea zi, le aminteau enoriaşilor: „Cred că ştiţi cu cine ar vota Dumnezeu la alegerile de astăzi". Când au ajuns la secţiile de votare, alegătorii au primit buletine de vot complicate. Erau hârtii groase, iar oamenii trebuiau să taie cu un X numele candidaţilor pe care nu îi doreau. Solidaritatea şi-a dat seama că acest lucru i-ar fi ameţit pe mulţi alegători. Astfel, în faţa tuturor celor 20 000 de secţii de votare, opoziţia a creat cabine de informaţii unde alegătorilor li se explica cum să folosească listele. Li se arăta un buletin de vot model, care era completat cu numele – comuniştilor – care trebuiau şterse. După ce alegătorii au învăţat ce trebuie să facă, au reacţionat cu promptitudine. Era „o metodă complicată, însă aveau satisfacţia să taie numele care nu le plăceau", spunea un observator.[3]

Chiar şi în dimineaţa alegerilor, comuniştii erau convinşi că se vor descurca bine. Rakowski a recunoscut că nu au anticipat posibilitatea unei înfrângeri usturătoare, nici nu şi-au imaginat că oamenii, dacă aveau posibilitatea, ar fi respins imediat partidul comunist. „În mai, după discuţiile la masa rotundă, sondajele noastre de opinie indicau că 14% ar fi votat pentru noi şi partenerii noştri de coaliţie, în timp ce 40% ar fi votat cu Solidaritatea", a spus el. „Restul erau «nu ştiu». Nu ştiu de ce ne-am imaginat că restul ar fi votat cu noi. Eram prizonieri ai trecutului, ai unei perioade când alegerile nu erau libere. Pur şi simplu nu ne-a trecut prin cap că aceşti «nu ştiu» nu ne vor sprijini." Ambasada sovietică şi KGB-ul raportau la Moscova că rezultatul cel mai probabil al alegerilor era că Solidaritatea se va descurca destul de bine şi va avea un cuvânt de spus la guvernare în următorii câţiva ani. Se va înregistra o trecere treptată către partajarea puterii şi reforme liberale. Acestea erau previziunile pe care Gorbaciov şi consilierii săi doreau să le audă. Astfel că nu s-a tras nici o alarmă în timpul alegerilor, iar sovieticii au rămas relaxaţi în privinţa lor.[4]

Unul dintre primii care au anticipat rezultatul cu exactitate, înainte ca voturile să fie numărate, a fost ambasadorul american în Polonia, John Davis. Un diplomat de carieră, în vârstă de 62 de ani, a servit la Varşovia timp de şase ani, o perioadă neobişnuit de lungă pentru un diplomat american în aceeaşi funcţie. În ultimele luni a dezvoltat legături apropiate cu conducerea Solidarităţii, odată cu începerea discuţiilor de la masa rotundă. Petreceau de multe ori serile împreună la reşedinţa din Varşovia a ambasadorului, „socializând, urmărind filme americane recente şi mâncând cantităţi imense de vită Stroganoff", după cum povestea el. Dacă veteranii Solidarităţii, printre care Geremek şi Mazowiecki, erau pesimişti în ceea ce priveşte rezultatul alegerilor, Davis raporta la Washington că Solidaritatea „va câştiga – şi va câştiga în stil mare". În 19 aprilie, transmitea către Departamentul de Stat: „Autorităţile comuniste vor... fi cel mai probabil înfrânte şi vor suferi o mare umilinţă". În 2 iunie, cu

două zile înainte de alegeri, a prevăzut „o victorie aproape totală a Solidarităţii", o perspectivă care, spunea el, nu era în întregime bine-venită. Exista pericolul să provoace „o reacţie defensivă puternică din partea guvernului", care ar putea destabiliza întreaga Europă de Est.[5]

Wałęsa era uimit de dimensiunea victoriei sale. „Mă confrunt cu dezastrul unei recolte bune", glumea el. „S-a copt prea mult grâu pentru mine şi nu pot să-l depozitez pe tot." Însă a aflat alte veşti care l-au îngrijorat profund. Mai devreme în acea zi, sute de studenţi chinezi neînarmaţi au fost ucişi la Beijing, când soldaţii şi tancurile au zdrobit demonstraţiile din Piaţa Tiananmen. Era puţin probabil, însă nu imposibil, ca sovieticii sau generalii din fruntea regimului polonez să reacţioneze violent în faţa înfrângerii umilitoare în alegeri. Geremek, unul dintre cei cu sânge rece din anturajul lui Wałęsa, lăsa şi el de înţeles: „Da, desigur, ştiam că am câştigat. Dar... ştiam şi că ei aveau toate armele".[6]

În acea dimineaţă, şefii partidului s-au întâlnit în stare de şoc, într-o adunare post-mortem. „Rezultatele sunt teribile, mult mai rele decât ne-am fi putut aştepta", a spus Jaruzelski. „E vina bisericii. Ei sunt principalii vinovaţi. Trebuie să-i întâlnim urgent pe capii Bisericii Catolice." Stanisław Ciosek, care a jucat un rol important în discuţiile de la masa rotundă şi s-a întâlnit frecvent cu episcopii, a aprobat. „Am avut încredere în biserică, iar ei s-au dovedit a fi iezuiţi", a afirmat el. Însă a continuat blamând partidul, la fel cum au făcut-o mulţi alţi oligarhi comunişti în acea zi. „Vina este a noastră. Ne-am supraestimat puterea, iar acum am rămas fără absolut nici o bază", s-a lamentat el. Alexander Kwasniewski, cel mai tânăr dintre ei şi unul dintre cei mai inteligenţi membri ai conducerii poloneze, a spus: „Au existat numeroşi membri ai Partidului Comunist care nu şi-au votat proprii candidaţi". Jerzy Urban, care a organizat campania publicitară electorală, a afirmat că a doua rundă de voturi, care urma să aibă loc peste două săptămâni, pentru cele câteva fotolii rămase, va fi un dezastru la fel de mare. „Ne facem de râs. Rezultatele dovedesc că partidul e depăşit... Ne confruntăm cu dezintegrarea. Nu a fost doar o înfrângere în alegeri, ci sfârşitul unei epoci."[7]

Jaruzelski s-a gândit serios să impună o nouă versiune de lege marţială. A organizat o întrunire a Consiliului Militar şi a Statului Major al armatei. Ministrul de interne Kiszczak era şi el prezent şi au discutat despre declararea stării de urgenţă şi a nulităţii alegerilor. „Încă avem puterea în mâinile noastre", a spus Jaruzelski. Însă ştia că era prea târziu pentru o asemenea soluţie violentă. Vorbise cu consilierii lui Gorbaciov de la Kremlin, care erau uimiţi de rezultatele alegerilor, însă ştiau că liderul sovietic nu va sprijini nici o intervenţie militară. Nu avea cum să meargă. Moscova va continua să încurajeze soluţionarea paşnică a unei probleme politice, i-au spus ei. Jaruzelski a anunţat că va accepta rezultatele alegerilor şi se va obişnui cu ideea. Însă îşi plângea de multe ori de milă şi se adâncise într-o stare sumbră. Consilierii săi povesteau că a căzut pe gânduri după ce Rakowski, în acea dimineaţă, a făcut un comentariu ce părea decupat din ştirile unui reportaj: „Oamenii pur şi simplu nu ne mai vor". De ce?

Simţea că a făcut alegerea corectă atunci când a urmat calea compromisului, că a avut atitudinea corespunzătoare şi că nu trebuia pedepsit pentru asta. Jaruzelski s-a considerat întotdeauna un mare patriot care a acţionat în interesul naţiunii. Şi totuşi nu înţelegea poporul polonez.[8]

Acum, principala preocupare a lui şi a anturajului său era să se asigure că urma să fie ales preşedinte după reunirea noului parlament, luna următoare. Aritmetica electorală a dovedit că acest lucru nu era prea simplu. Avea nevoie de 35 de voturi în Camera Inferioară, fapt ce părea puţin probabil fără acordul Solidarităţii. Fără a rezolva problema preşedinţiei nu putea exista un guvern eficient. Administraţia încerca să se agaţe de putere, însă aceasta aluneca în mod vizibil din mâinile regimului. Din discuţiile la masa rotundă rămăsese înţelegerea nescrisă ca Jaruzelski să fie ales preşedinte. Acea funcţie fusese creată pentru el, după cum ştiau negociatorii ambelor părţi. Unii dintre liderii mai precauţi ai Solidarităţii, mai ales Wałęsa, se temeau că dacă nu îşi respectau partea lor de înţelegere tot cadrul acordului se va prăbuşi. Comuniştii puneau presiuni pentru a asigura alegerea generalului. Unii ofiţeri superiori din armată au avertizat guvernul că se simţeau „ameninţaţi personal" dacă Jaruzelski nu era ales şi „vor răsturna acordurile de la masa rotundă şi rezultatele alegerilor". Cu alte cuvinte, ameninţau cu o lovitură împotriva propriilor lor generali. Kiszczak s-a întâlnit în particular cu cardinalul Glemp şi cu alţi lideri ai bisericii. A dat un avertisment clar: „Dacă Jaruzelski nu este ales... vom asista la o destabilizare şi mai mare, iar procesul de transformare politică va trebui să ia sfârşit. Forţele de securitate şi armata nu vor asculta de nici un alt preşedinte".[9]

Generalul însuşi începea să ezite. Timp de trei săptămâni a lăsat de înţeles că nu va insista dacă ţara nu îl dorea. După cum povestesc consilierii săi, la început a fost semeţ. A păstrat puterea atât de mult timp şi cu atâta determinare, încât nu şi-a imaginat că pur şi simplu putea să se pensioneze. Însă dacă cifrele nu vor fi de partea lui, avea să se răzgândească şi să respingă nominalizarea. Le-a spus consilierilor săi că „nu voia să se agaţe de preşedinţie". Nici să treacă printr-o nouă umilinţă publică, după prima rundă dezastruoasă de alegeri. La sfârşitul lunii, s-a hotărât că nu era pregătit să piardă alt scrutin, de data aceasta mult mai direct. A decis să se retragă din cursă şi să rămână doar dacă, cumva, ieşea vreun iepure dintr-o pălărie şi îi asigura nominalizarea.[10]

Capitolul 38

Înmormântare la Budapesta

Vineri, 16 iunie 1989, Budapesta

LA ORA 09:00, PESTE 200 000 de oameni se adunaseră deja în Piaţa Eroilor, un spaţiu impresionant, în stil neoclasic, unde majoritatea personalităţilor Ungariei erau comemorate prin statui de mari dimensiuni. Mulţimea devenea din ce în ce mai mare, răspândindu-se pe marele Bulevard al Poporului şi în parcul municipal din apropiere. În ultimii 33 de ani, menţionarea numelui lui Imre Nagy fusese interzisă. Acum, liderul politic al Revoluţiei de la 1956, condamnat la moarte doi ani după aceea, urma să fie îngropat din nou, în cadrul unei ceremonii dramatice şi emoţionante. Erau funeraliile unui om mort cu mult timp în urmă, însă toţi participanţii din acea zi extraordinară asociau evenimentul cu funeraliile unei întregi epoci din istoria Ungariei. La aceeaşi dată, cu un an în urmă, când unii dintre prietenii vechi ai lui Nagy şi câţiva membri ai familiei au încercat să organizeze un mic marş de protest pentru a marca împlinirea a treizeci de ani de la moartea sa, jandarmeria a reprimat demonstraţia. Acum, înmormântarea lui Nagy a fost transformată într-o mare sărbătoare de stat, prezentată în direct la televiziunea controlată de guvern. Poliţia coopera cu foştii disidenţi, cu activiştii politici şi cu rudele lui Nagy, pentru a se asigura că evenimentul se va desfăşura paşnic şi cu solemnitatea adecvată.

Locul în care îl îngropaseră iniţial pe Nagy după ce acesta fusese spânzurat în Închisoarea Centrală din Budapesta de pe strada Fö, era un secret bine păstrat. Regimul nu dorea să îl transforme în loc de pelerinaj, şi nici ca Nagy să devină martir. În timpul nopţii, el şi patru dintre cei mai apropiaţi tovarăşi ai săi, care fuseseră executaţi la aproximativ aceeaşi oră, au fost duşi la cimitirul municipal Rákoskeresztúr, un loc izolat dintr-o suburbie estică a oraşului. Nagy, ministrul apărării, Pál Maléter, secretarul său, József Szilágyi, consilierul său politic, Ferenc Donáth şi una dintre principalele voci intelectuale ale Revoluţiei din 1956, Miklós Gimes, au fost îngropaţi de către poliţie în morminte nemarcate, în sectorul 301 al cimitirului. Secretul a fost dezvăluit de Miklós Vásárhelyi, care a fost ofiţerul de presă al lui Nagy în timpul scurt cât a durat revoluţia şi care a primit o condamnare la patru ani de închisoare, după 1956. În anii 1980, Vásárhelyi, un bărbat fermecător, vesel, cărunt, a devenit modelul mişcării de disidenţă,

având contacte excelente în presa occidentală. Un paznic de închisoare prietenos i-a spus despre sectorul 301 şi despre cine era îngropat acolo. Însă, atât timp cât Kádár era la putere, informaţia nu îi era de prea mare ajutor. Reabilitarea lui Nagy ar fi condamnat cele trei decenii ale administraţiei lui Kádár. Însă, după ce bătrânul conducător a fost înlăturat din funcţie, el şi familia Nagy au înfiinţat Comitetul pentru Dreptate Istorică, pentru a-i reabilita pe Nagy şi pe cei 329 de revoluţionari executaţi pentru rolul pe care l-au jucat în 1956.

Morţii ridicau o dilemă pentru partid, care aproape s-a destrămat în toiul dezbaterilor interne aprinse despre cum să confrunte cea mai mare traumă a comunismului maghiar. Reformatori ca Imre Pozsgay considerau că tăcerea şi negarea din ultimele trei decenii nu puteau continua. „Trebuie să ne asumăm răspunderea în această problemă", a spus el. „Nu se poate să pornim de la zero, să ne îndreptăm în altă direcţie, fără să dăm socoteală pentru ce s-a întâmplat în trecut." Pozsgay a fost printre cei mai mari susţinători ai schimbărilor radicale din partid, pentru a ajunge la un compromis istoric cu opoziţia. Mai mult sau mai puţin, în ochii multor loialişti din partid, el *era* opoziţia. Parţial era motivat de ambiţie, imaginându-şi că ar putea prelua puterea dacă apărea drept agent al schimbării, şi parţial de convingere. Comunismul era terminat, iar el şi-a dat seama de asta, căutând o poziţie favorabilă din care să culeagă roadele. La sfârşitul anului 1988 a înfiinţat o comisie istorică pentru studiul revoluţiei, formată din 12 membri. Aceştia au primit acces pentru prima dată la documente care au pus acţiunile de atunci ale partidului într-o lumină ruşinoasă.

Raportul comisiei de la începutul lunii ianuarie 1989 a răsturnat istoria partidului, susţinând că evenimentele de la 1956 au fost o „contrarevoluţie" şi că invazia sovietică a fost necesară pentru a salva Ungaria de reacţionari şi de imperialişti. Comisia a tras concluzia că a fost vorba despre „o mişcare populară împotriva conducerii oligarhice care a devalorizat naţiunea" şi că Armata Roşie a intervenit complet nejustificat ca să o zdrobească. Aceasta nu era o chestiune ezoterică a teoriei comuniste sau simbolism ieftin. După cum observau conservatorii din partidul pe cale de dispariţie, noua linie recunoştea că în ultimii treizeci de ani conducerea comunistă fusese ilegală şi că ruşii reprezentau o forţă de ocupaţie. Această teorie elimina ortodoxia confortabilă cu care oamenii începuseră să se obişnuiască şi conspiraţia tăcerii prin care Kádár şi apropiaţii săi reuşiseră să menţină pacea în Ungaria. Cealaltă mare problemă era: cum vor reacţiona sovieticii? Pozsgay şi-a petrecut ziua participând la întâlniri furtunoase ale partidului. Aceasta era singura metodă prin care partidul maghiar se putea purifica, a argumentat el; acesta nu îşi va recăpăta niciodată credibilitatea „decât dacă profităm acum de această oportunitate". Sovieticii nu au avut nici o reacţie oficială. Declaraţia despre evenimentele de la 1956 era un test al reformelor lui Gorbaciov şi al „doctrinei Sinatra", a spus el. „Desigur, am urmărit o reacţie din partea Uniunii Sovietice, şi după ce am văzut că aceasta nu exista, am mai făcut un pas înainte. Aşa luam iniţiativele."[1]

În martie, guvernul a anunţat că va permite exhumarea celor cinci trupuri, pentru a li se organiza funeralii corespunzătoare. Iniţial, nu fusese vorba să transforme evenimentul într-o mare ceremonie publică. Regimul dorea o înmormântare simplă, privată, departe de ochii lumii, prin care să încheie subiectul odată pentru totdeauna. Însă, de-a lungul anului, pe măsură ce ritmul schimbărilor se accelera, iar partidul începea să devină un cadavru viu, oficialii comunişti s-au gândit că o metodă mai bună de salvare era să fure evenimentul. Purtau discuţii informale cu opoziţia încă de la jumătatea lunii martie. Hotărâseră ca dezbaterile de la masa rotundă, în stil polonez, să înceapă la 13 iunie, cu trei zile înaintea funeraliilor. Liderii partidului au insistat să vină la înmormântare şi să ţină discursuri. Cu toate că Vásárhelyi şi familia Nagy nu doreau acest lucru, simţeau că nu se află în poziţia în care să refuze. Comitetul pentru Dreptate Istorică şi guvernul au apelat la „calm şi la demnitate" şi au cerut să nu fie arborate steaguri politice, ci doar drapelul naţional sau steaguri negre. Însă autorităţile se temeau de revolte şi erau hotărâte să folosească acea ocazie în propriile lor scopuri politice, după cum demonstrează un document extraordinar, strict secret, al serviciilor secrete maghiare. Acesta descrie modul în care serviciile de spionaj s-au infiltrat în toate grupurile de opoziţie şi felul în care agenţii lor se străduiau să le convingă să înainteze cereri moderate. „Dintre agenţii care operează în diverse grupuri alternative", menţionează raportul, „agenţii «Troscot», «Floarea pasiunii», «Rododendron», «Agavă» şi «Steagul Sabiei» îşi vor... exercita influenţa asupra acestor... [grupuri] pentru a le convinge să renunţe la ideea iniţierii sau participării la o demonstraţie politică... «Clopoţel» va cerceta planurile şi ideile Forumului Democrat Maghiar şi ale participanţilor la miting. «Cala» va urmări întâlnirile de coordonare ale Democraţilor Liberi." Agenţii din străinătate vor spiona activităţile comunităţilor de maghiari expatriaţi din SUA şi Europa şi „vor folosi intenţionat mass-media... pentru a răspândi sugestia că, dacă funeraliile se desfăşoară civilizat, acest lucru va consolida maturitatea naţiunii".[2]

Muncitorii şi constructorii au lucrat timp de trei zile pentru a transforma Piaţa Eroilor într-o scenă uriaşă. Aceasta a fost proiectată cu mult stil de către arhitectul László Rajk, unul dintre cei mai importanţi disidenţi ai ţării, al cărui tată fusese una dintre victimele proceselor staliniste înscenate la sfârşitul anilor 1940. Coloanele erau îmbrăcate în material negru. Faţadele clădirilor erau acoperite cu steaguri imense în culorile naţionale verde, roşu şi alb, însă cu o gaură în centru, pentru a aminti de revoluţionarii de la 1956, al căror simbol fusese steagul naţional însă fără emblema cu secera şi ciocanul. Pe o parte a pieţei, urcate pe suporturi înalte şi flancate de torţe se aflau cele şase sicrie. Sicriul suplimentar era gol şi aparţinea Revoluţionarului Necunoscut. A fost o ceremonie puternică şi emoţionantă încă de la început, când, la ora 10:00, faimosul actor Imre Sinkovits a citit o scrisoare către poporul maghiar din partea familiei Nagy. Timp de două ore, participanţii au trecut pe lângă sicrie,

în timp ce se citeau numele tuturor maghiarilor morţi în timpul revoluţiei şi al represaliilor brutale care au urmat. O mare parte dintre cei 300 000 de oameni care se aflau acolo nici măcar nu erau născuţi în 1956.

Punctul culminant, care a rămas în memoria tuturor, a fost discursul acid ţinut de Viktor Orbán, un bărbat în vârstă de 26 de ani, bărbos, cu părul roşcat, care purta tradiţionalii blugi ai disidenţei. A fost o prestaţie extraordinară, care l-a adus imediat în centrul vieţii publice maghiare.* „Sunt multe lucruri despre vechea generaţie pe care tinerii nu le înţeleg", a spus el:

> Nu înţelegem cum aceiaşi lideri ai guvernului şi partidului care ne-au spus să învăţăm din cărţi în care istoria revoluţiei era falsificată se întrec acum în a atinge aceste sicrie de parcă ar fi talismane aducătoare de noroc. Nu credem că avem motive să le mulţumim pentru că suntem lăsaţi să ne îngropăm martirii morţi. Nu datorăm mulţumiri nimănui pentru faptul că astăzi organizaţia noastră politică e lăsată să funcţioneze... Dacă avem încredere în... puterea noastră, putem pune capăt dictaturii comuniste; dacă suntem suficient de hotărâţi, putem obliga partidul să se supună alegerilor libere; şi dacă nu pierdem din vedere idealurile din 1956, atunci vom putea alege un guvern care să înceapă imediat negocierile pentru retragerea rapidă a trupelor ruseşti.

Aplauzele şi ovaţiile au răsunat în Piaţa Eroilor timp de câteva minute. Chiar şi atunci, solicitarea de retragere a trupelor sovietice în cadrul unui eveniment public era considerată o acţiune îndrăzneaţă.[3]

Dintre îndoliaţi, Mária Kovács a plâns de mai multe ori în timpul ceremoniei, mai ales când a auzit strigătul care a străbătut piaţa: *Russzkik Haza* („Ruşilor, plecaţi acasă"). „Eram precaută faţă de aceste schimbări", spunea ea. „Am văzut şi înainte reforme de la Moscova. Am văzut reformele din Europa Centrală şi de Est în 1956, în 1968, în 1980–1981 în Polonia. În toate aceste cazuri... s-a început pe scară largă, de la Moscova, sau au fost permise de Moscova şi au continuat o vreme. Apoi, brusc, reformele s-au sfârşit, uneori violent." Era precaută pentru că se putea întâmpla din nou acelaşi lucru, Gorbaciov ar fi putut să fie înlăturat de la putere, iar procesul început de el ar fi putut fi oprit.

„Şi nu trebuie să uităm caracterul duplicitar al... funeraliilor. Au fost organizate de comunişti. Erau aceiaşi oameni care, cu câţiva ani înainte, îl condamnau pe Imre Nagy ca trădător al sistemului sovietic şi al socialismului. Toţi comuniştii care stăteau pe podium la înmormântare erau oamenii care, cu doar câţiva ani în urmă, au condamnat Revoluţia de la 1956. Mesajul era că aceşti oameni se puteau răzgândi dacă apărea momentul oportun."[4] Printre aceştia se numărau prim-ministrul Németh, Imre Pozsgay şi preşedintele statului, Mátyás Szüros. Comuniştii le-au amintit participanţilor că aveau dreptul să-l cinstească pe Nagy ca pe unul de-ai lor. Toată viaţa, Nagy a fost un loialist pasionat al partidului. Ultimele lui cuvinte înainte de a urca, plin de curaj, pe eşafod, au fost declaraţii de angajament etern faţă de partidul clasei munci-

* Zece ani mai târziu a devenit prim-ministru.

toare. Nu era un mesaj pe care miile de oameni din Piaţa Eroilor şi-ar fi dorit să îl audă.

La ora 13:30, procesiunea funerară la care luau parte familia lui Nagy şi familiile celor patru tovarăşi ai săi, alături de câţiva prieteni apropiaţi, s-a întors în sectorul 301. Trupurile au fost depuse în cadrul unei scurte ceremonii private, însă acum aveau un monument şi pietre de mormânt.

Curând după funeraliile lui Nagy, oficialii maghiari responsabili cu emigrarea au observat un fenomen nou. Ungaria era o destinaţie turistică de vară importantă pentru est-germani. Mulţi optau pentru Budapesta, care avea restaurante şi un grad de lux care nu existau în cenuşiul Berlin de Est. Însă majoritatea mergeau la lacul Balaton, unde se bronzau pe plaja nisipoasă şi se scăldau în apele cu proprietăţi curative din complexele balneare care acopereau ţărmul sudic. Era un loc în care multe familii germane se puteau reuni, chiar dacă doar pentru câteva zile, deoarece la Balaton veneau şi mulţi vest-germani. De obicei, turiştii plecau după două săptămâni. În vara aceea, încă de la jumătatea lunii iunie, devenea tot mai evident că mulţi turişti din RDG rămâneau şi mulţi alţii veneau în Ungaria prin Cehoslovacia, fără nici o intenţie de a se întoarce acasă. Pe autostrăzi se părea că traficul e cu sens unic. Încă nu era o problemă gravă pentru maghiari. Câteva mii de familii au găsit repede cazare la gazdele maghiare generoase. Însă guvernul era conştient că, în curând, acest lucru se putea transforma într-o criză serioasă şi ar putea duce la un conflict cu Germania de Est, pe care ar fi preferat să îl evite. Şeful partidului, Grósz, prim-ministrul Németh şi ministrul de externe Gyula Horn au hotărât să nu intervină şi să vadă ce se întâmplă. Au cerut sfatul Kremlinului, însă consilierii lui Gorbaciov şi Şevardnadze le-au spus că decizia era a Ungariei, că ei nu vor interveni şi că tovarăşii de la Budapesta erau cei care trebuiau să rezolve problema cu RDG-ul.

Regimul de la Berlin devenea neliniştit. Începeau să observe că mulţi oameni nu se mai întorceau acasă şi la slujbă după vacanţa de vară. Peste tot se vorbea despre asta, dar subiectul era interzis în presă. Numărul plecărilor a crescut considerabil după ce la televizor au apărut imagini din China, însoţite de declaraţia repetată a guvernului est-german, care „felicita din toată inima Republica Populară Chineză pentru acţiunea promptă prin care a pus capăt tulburărilor de la Beijing, instigate de agenţii imperialişti din Vest".[5]

Acesta era începutul „drumului Trabanturilor"; est-germanii şi-au încărcat maşinile cu tot ce puteau lua cu ei şi s-au îndreptat spre Ungaria şi, sperau ei, spre libertate. Majoritatea conduceau maşini Trabant, asemănătoare unor cutii, cu motor în doi timpi, fabricate parţial din plastic, care împroşcau gaze de eşapament şi reprezentau simbolul vieţii şi al industriei din Germania de Est. Trabi nu era elegant, însă funcţiona destul de bine. Producţia nu se conforma legilor cererii şi ofertei: clienţii „maşinii poporului" puteau aştepta chiar şi şapte-opt ani pentru livrare, astfel că, atunci când o primeau, era considerată

un bun de preţ. Teoretic, maşina era disponibilă în şase culori, însă se foloseau, de fapt doar trei: alb, albastru-gri şi bej. Vitezometrul ajungea la 130 km/h, însă, conform povestirilor est-germanilor, un şofer era norocos dacă atingea 80 km/h. Elimina gaze nocive într-o cantitate de patru ori mai mare decât media europeană şi era subiectul multor glume est-germane. Cu toate acestea, majoritatea proprietarilor aveau o afecţiune deosebită pentru Trabi-ul lor. Aproape că nu mai exista un alt mijloc de transport care să se identifice atât de bine cu ţara de origine.

După ce maghiarii au început dezmembrarea porţiunii lor din Cortina de Fier, în 2 mai, est-germanii s-au gândit că, dacă ajungeau în Ungaria, erau deja la jumătatea drumului către Vest. Erau eligibili automat pentru cetăţenia vest-germană. Problema era cum să ajungă în Austria. Teoretic, puteau obţine la cerere paşaportul vest-german de la orice consulat al RFG-ului. Însă, la începutul anilor 1960, est-germanii încheiaseră acorduri cu toate ţările Pactului de la Varşovia să nu folosească paşapoarte vest-germane care nu aveau ştampilă de intrare validă. Regula era că, dacă nu intrau în Ungaria cu paşaport vest-german, nici nu puteau pleca cu unul. Era suficient pentru a asigura faptul că est-germanii rămâneau în blocul sovietic. Acum, mulţi se gândeau că, dacă pur şi simplu ar fi rămas în Ungaria, guvernul de la Budapesta le-ar fi dat voie să treacă în Austria, şi de acolo, în Germania de Vest.

Majoritatea celor care au urmat „drumul Trabanturilor" erau tineri de 20-30 de ani, muncitori din clasa medie, cu familie. „Acela nu era un loc în care să-ţi creşti copiii. Nu existau perspective, nu exista speranţă. Te aştepta doar o viaţă sterilă, plină de minciuni", spunea unul dintre emigranţi. Aproape toţi aveau aceeaşi părere. „Nu eram subnutriţi sau maltrataţi fizic. Era o opresiune dureroasă, din care trebuia să scăpăm. Nu ne gândeam că maghiarii ne vor trimite înapoi, deşi, desigur, şi aceea era o posibilitate. Ne gândeam să rămânem şi să aşteptăm."

Est-germanii le-au cerut maghiarilor să respecte acordul şi să nu-i lase pe cetăţenii lor să plece. Maghiarii au promis să îşi respecte obligaţiile Pactului de la Varşovia. Apoi, Berlinul a cerut returnarea cetăţenilor. Conducerea din Ungaria a refuzat aproape în unanimitate şi a spus că RDG-ul trebuie să negocieze cu vest-germanii un acord privind soarta oamenilor pe care ei îi numeau, pentru prima dată, „refugiaţi". Berlinul a apelat la sovietici pentru mediere. Honecker s-a întâlnit la Berlin cu Şevardnadze pentru o discuţie secretă. Ministrul de externe sovietic a refuzat să ţină cu vreuna dintre părţi şi a repetat declaraţia Kremlinului că est-germanii trebuiau să ajungă la un acord cu Ungaria. Dictatorul est-german era furios şi disperat din cauza transformărilor din blocul sovietic. „Vedem ce se întâmplă în Polonia după alegeri. Este... neliniştitor. Socialismul nu poate dispărea din Polonia. În Ungaria, procesul este, probabil, de neoprit. Îmi amintesc bine evenimentele din 1956. Mulţi tovarăşi din Ungaria se tem că... odată cu funeraliile lui Nagy, va izbucni

o nouă contrarevoluţie. Este posibil să împiedicăm dezmembrarea partidului maghiar? Dacă nu, Ungaria va avansa în tabăra burgheză."[6]

La o lună după funeraliile lui Nagy, mii de oameni au participat la Budapesta la altă înmormântare care a îngropat trecutul Ungariei. János Kádár a trăit suficient de mult cât să vadă funeraliile vechiului său rival, însă pe atunci era atât de senil şi bolnav, încât nu realiza ce se întâmpla. A murit în dimineaţa zilei de 6 iulie, iar vestea decesului său a întâmpinat o reacţie surprinzătoare, dar autentică, de tristeţe. Maghiarii urau multe dintre principiile susţinute de Kádár şi mulţi dintre ei îl îngropaseră deja, de-a lungul anilor, într-o conspiraţie a tăcerii. Şi totuşi îl respectau. Înmormântarea sa din 14 iulie a reprezentat tot un eveniment politic, o ocazie sumbră care a adunat 100 000 de oameni la Kerepesi, cimitirul naţional al Ungariei. Mulţi dintre ei participaseră şi la funeraliile lui Nagy cu câteva săptămâni în urmă. 3 milioane de maghiari au urmărit la televizor procesiunea transmisă în direct. Liderul Ungariei timp de 32 de ani a fost îngropat într-o secţiune a cimitirului unde se aflau alţi „eroi" comunişti, cunoscută drept Panteonul Clasei Muncitoare. Inscripţia de pe piatra sa funerară din marmură se dorea a fi o justificare a faptelor lui, însă vorbea în numele multor comunişti care luptaseră pentru cauza lor de-a lungul secolului XX: „Am fost unde trebuia să fiu. Am făcut ceea ce trebuia să fac".

Capitolul 39

Un turneu prezidenţial

Luni, 10 iulie 1989, Varşovia

REPUBLICANUL AMERICAN George Bush a fost cel care l-a convins pe generalul comunist Jaruzelski să candideze la funcţia de preşedinte al Poloniei. Bush era îngrijorat că ritmul schimbărilor din Polonia şi Ungaria ar putea scăpa de sub control şi ar duce la instabilitate gravă. Turneul său în cele două ţări a fost planificat la scurt timp după învestirea lui, însă, între timp, au avut loc evenimentele revoluţionare. Şi-a întrebat consilierii, mai ales pe Condoleezza Rice, dacă nu cumva acestea „erau mai mult decât puteau duce". Unii dintre consilierii lui au fost surprinşi de acea remarcă, însă au înţeles precauţia înnăscută a preşedintelui. Bush le-a spus autorilor de discursuri, care pregăteau materialele pentru vizită: „Indiferent ce se va întâmpla în această călătorie, cu siguranţă *nu* va fi un turneu victorios în urma căruia să mă bat cu pumnul în piept... Nu vreau să par agitator sau provocator. Nu vreau să le complic viaţa lui Gorbaciov şi celorlalţi. Nu vreau să-i pun beţe în roate lui Gorbaciov". Şi-a asumat riscul de a părea cârcotaş, pentru a obţine beneficii mai mari.

În mod repetat a spus personalului său că nu dorea să facă aceeaşi greşeală ca preşedintele Eisenhower în 1956: SUA i-a încurajat pe revoluţionarii maghiari, însă când tancurile sovietice au intrat peste insurgenţi, le-a întors spatele. „Vreau să am grijă", a afirmat el. „Revoltele traumatizante din Germania de Est în 1953, din Ungaria în 1956 şi din Cehoslovacia, în 1968, îmi vin tot timpul în minte... Nu vreau să încurajez un curs al evenimentelor care poate deveni violent şi care poate scăpa de sub control, şi pe care noi să nu putem sau să nu vrem să-l susţinem, lăsându-i pe oameni părăsiţi pe baricade. Sper să încurajez eliberarea... fără să provoc măsuri interne brutale, aşa cum s-a întâmplat în Polonia, în 1981, sau cu represaliile sovietice." A spus că în călătoria lui la Varşovia şi Budapesta nu dorea să „stârnesc tulburări... sau să le stimulez fără să vreau... Dacă se adună mulţimi mari, cu intenţia de a-şi arăta opoziţia faţă de dominaţia sovietică, lucrurile [ar putea] scăpa de sub control. O primire entuziastă s-ar putea transforma într-o revoltă... cu consecinţe devastatoare pentru optimismul şi progresul care încep să se facă simţite în regiune".[1]

Preşedintele şi anturajul său au ajuns cu o seară înainte, pe o vreme extrem de caldă şi umedă, povesteşte generalul Scowcroft, consilierul SUA pe probleme de securitate naţională. „Sistemul de aer condiţionat din hotelul nostru nu făcea faţă necesităţilor climatice. Temperatura din interior era mai ridicată decât afară şi, deoarece ferestrele nu erau proiectate să se deschidă, aveam probleme mari. Am reuşit să deschid o fereastră şi am întins lenjeria de pat pe podea, unde se simţea... un pic de răcoare. Personalul hotelului a explicat că pur şi simplu nu exista suficientă... energie pentru ca sistemul să funcţioneze normal", o dovadă dureroasă a gradului de înapoiere în care se afla economia Poloniei.[2]

După o noapte albă, Bush s-a întâlnit cu Jaruzelski la Palatul Belvedere, în jur de ora 09:00. Se mai întâlniseră cu doi ani în urmă, când Bush era vicepreşedinte şi făcuse o vizită scurtă în Polonia. Îl sfătuise pe general să legalizeze Solidaritatea şi să negocieze cu membrii acesteia, însă Jaruzelski a respins sfatul, declarând că acest lucru ar fi echivalent cu „o sinucidere pentru guvern". Totuşi, Bush îl plăcea pe Jaruzelski, îl respecta şi îl considera inteligent. Îl descria consilierilor săi drept „un adevărat fenomen de clasă". Acum că generalul ajunsese la o înţelegere cu Solidaritatea, preşedintele nu dorea să-l vadă, pe el şi regimul comunist, înlăturat brusc. Bush era convins că Jaruzelski putea fi „o forţă a stabilităţii". Ironia era evidentă. Americanii doriseră de aproape o jumătate de secol să elibereze statele-satelit de pe orbita sovietică, iar pentru a-şi atinge scopul cheltuiseră multe miliarde de dolari cu apărarea, spionajul şi propaganda. Acum, unele dintre aceste regimuri, urâte de popoarele pe care le conduceau, se îndreptau către marginea prăpastiei. Cu nici o lună în urmă, când simţiseră gustul democraţiei pentru prima dată în 60 de ani, polonezii au votat într-un procent copleşitor împotriva conducătorilor lor comunişti. Şi totuşi, preşedintele american dorea ca aceştia să rămână la putere, cel puţin pentru o vreme. Bush cel exagerat de precaut se gândea că era o metodă de a evita anarhia în Europa de Est.

Discuţia lui cu Jaruzelski din acea dimineaţă a fost ciudată. Generalul a spus că a meditat îndelung şi atent, însă avea dubii dacă să candideze pentru preşedinţie şi să treacă printr-o posibilă umilinţă. Înfrângerea, spunea el, era „inacceptabilă. Nu pot să câştig fără sprijinul Solidarităţii, pe care nu cred că îl voi primi. Ce rol credeţi că ar trebui să joc?" Bush a răspuns imediat că trebuie să obţină nominalizarea: „I-am spus că refuzul său de a candida poate duce la instabilitate gravă şi l-am rugat să se răzgândească". Bush a recunoscut că a încercat un sentiment ciudat în timp ce încerca să-l convingă pe un vechi comunist să candideze pentru asemenea funcţie. „Însă am simţit că experienţa lui Jaruzelski era cel mai bun instrument pentru o tranziţie fără obstacole în Polonia." În ziua următoare a lăudat încontinuu eforturile patriotice ale lui Jaruzelski de a transforma ţara. Opoziţia era profund dezamăgită. Majoritatea intelectualilor din Solidaritatea erau, din instinct, proamericani, însă şi-au arătat dispreţul faţă de cuvintele pe care le auzeau.[3]

Au fost şi mai furioşi când au aflat detaliile unui pachet de ajutoare de 100 de milioane de dolari pe care îl adusese preşedintele. Bush era conştient că ajutorul nu reprezenta mare lucru. Secretarul de Stat James Baker, Condoleezza Rice şi generalul Scowcroft au pledat pentru un sprijin mai generos cu scopul de a încuraja schimbările democratice din Polonia. Însă Nicholas Brady, secretarul trezoreriei americane, a spus că totuşi cuferul se golise. „Nu putem arunca bani buni în gaura de şobolani a Poloniei", a spus el, iar preşedintele a ascultat. Bush a anunţat ajutorul într-un discurs ţinut în faţa parlamentarilor Solidarităţii, la care a adăugat o ofertă suplimentară de 15 milioane de dolari care să contribuie la diminuarea poluării din jurul Cracoviei. A fost ascultat în linişte. Liderii guvernului şi opoziţia şi-au unit sentimentele de furie atunci când au aflat că John Sununu, şeful Statului Major al preşedintelui, le-a spus reporterilor că mai mulţi bani pentru Polonia „ar fi ca un copil într-un magazin de dulciuri... deoarece îi lipseşte disciplina de a-i cheltui înţelept".[4]

Ziua următoare, Bush a zburat la Gdańsk pentru a se întâlni cu Lech Wałęsa. Preşedintele nu-l plăcea pe liderul Solidarităţii şi nu avea încredere în el, comparativ cu simpatia din ce în ce mai mare pe care o manifesta faţă de Jaruzelski. Se gândea că Wałęsa era prea exaltat, prea radical şi nu era destul de puternic sau de serios. Când se întâlniseră cu doi ani în urmă, Bush rămăsese surprins de răspunsul lui Wałęsa când l-a întrebat dacă Solidaritatea va fi legalizată. Wałęsa a spus că dacă ar avea loc un asemenea eveniment, destul de puţin probabil, atunci „ne-ar aduce multe necazuri", pentru că Solidaritatea ar putea fi învinuită pentru dezastrul economic din Polonia. Bush şi soţia sa, Barbara, au luat prânzul – pregătit de Danuta – în apartamentul modest al lui Wałęsa şi, în final, aproape s-au certat. Polonezul a condamnat ajutorul „patetic şi meschin" oferit şi a declarat că Polonia ar fi meritat un tratament mult mai generos. A cerut suma de 10 miliarde de dolari, plătibilă în trei ani, cu care să revigoreze economia poloneză. Când Bush i-a răspuns că era imposibil, liderul de sindicat a spus furios că se putea ajunge la sărăcie şi la şomaj în masă, iar apoi „se va declanşa războiul civil. Ne-a ajuns cuţitul la os".[5]

Fericit să părăsească Polonia, preşedintele a avut parte de o primire spectaculoasă la Budapesta. Avionul Air Force One a aterizat în mijlocul unei furtuni puternice. Mii de oameni se adunaseră să îl întâmpine, fapt care i-a ridicat moralul după vizita grea din Gdańsk. Bush făcea rar spectacol în public, însă a simţit că aceea era o oportunitate de publicitate şi, după ce a coborât scările în ploaie, şi-a oferit pardesiul unei femei în vârstă.* Era ud până la piele după plimbarea pe care a făcut-o, dând mâna cu oamenii pe pista de aterizare. Însă, la fel ca în Polonia, când a trecut la treburi serioase, s-a înţeles mai bine cu conservatorii din regimul comunist decât cu radicalii din rândurile opoziţiei. Când i s-a înmânat o bucată din gardul de sârmă ghimpată al Cortinei de Fier

* De fapt, haina aparţinea unuia dintre paznicii săi din serviciile secrete, iar preşedintele o împrumutase.

pe care maghiarii o dezmembraseră în mai, s-a declarat mişcat până la lacrimi. A lăudat guvernul, care dăduse ordinul eliminării gardului, nu opoziţia, care pusese presiuni asupra regimului să îl elimine. Németh, Grósz şi economistul Reszö Nyers, trioul care se afla atunci la conducerea Ungariei, l-au impresionat, şi le-a promis sprijin american. Bush le-a spus: „Suntem cu voi. Ce faceţi voi este extraordinar. Este ceea ce ne-am dorit dintotdeauna. Nu vom complica lucrurile. Ştim că vă va fi bine dacă şi relaţiile noastre cu sovieticii sunt bune... Nu intenţionăm să vă facem să alegeţi între Est şi Vest."[6]

În aceeaşi zi, s-a întâlnit cu liderii opoziţiei la reşedinţa ambasadorului american în Ungaria, Mark Palmer. Întâlnirea nu a decurs bine. Când Imre Pozsgay i-a spus lui Bush că, în momentul alegerilor libere, comuniştii vor pierde cu siguranţă puterea – „Partidul meu face prea puţin şi prea târziu", a spus el – Bush a părut îngrijorat. În ultimii trei ani, Palmer stabilise relaţii bune cu disidenţii şi cu comuniştii reformatori, iar „precauţia extremă" a preşedintelui său şi a şefului său de la Departamentul de Stat l-a făcut să se simtă frustrat. „Bush şi Baker îi tot sfătuiau la precauţie pe aceşti oameni... la mine în sufragerie... le spunea să nu meargă prea departe şi prea repede", povesteşte el. Bush le-a spus foştilor disidenţi că guvernul comunist „mergea în direcţia corectă. Ţara voastră face lucrurile încetul cu încetul. Asta înseamnă să fii prudent". Invitaţii nu şi-au ascuns uimirea. Era un şoc cultural, după cum descria Palmer. Naşul mişcării ilegale de disidenţă din Ungaria, filozoful János Kis, era prezent la recepţia dată de ambasador. Era un om foarte influent în cercurile opoziţiei din lumea comunistă şi arăta exact ca ceea ce era: un intelectual central-european. „Când i-am prezentat pe preşedinte şi pe Jim Baker lui János Kis", spunea Palmer, „a fost ca şi când ar fi întrebat: «Cine e ciudatul acesta bărbos care seamănă cu Woody Allen?»" După aceea, Bush le-a spus consilierilor săi: „Aceşti oameni nu sunt cei mai potriviţi pentru conducere. Cel puţin nu încă. Pur şi simplu nu sunt pregătiţi". În opinia lui, comuniştii pe care-i întâlnise erau mult mai potriviţi pentru a introduce democraţia şi piaţa liberă în Ungaria.[7]

Influenţa lui Bush a fost foarte puternică asupra lui Jaruzelski, care, la scurt timp după ce americanul a părăsit Polonia, a anunţat că va candida pentru funcţia de preşedinte. Ambasadorul american John Davis a avut o mare influenţă în a convinge Solidaritatea să-l aleagă. Wałęsa credea că sovieticii, alături de armata poloneză şi de forţele de securitate, nu vor accepta alt candidat. Astfel că a încheiat cu Jaruzelski o înţelegere prin care garanta victoria generalului. Însă era un lucru dificil. Wałęsa trebuia să îi convingă pe membrii Solidarităţii proaspăt aleşi ca membri ai parlamentului să se abţină în timpul votului. Mulţi au refuzat: nu-l puteau susţine pe omul care îi băgase în închisoare şi le făcuse familiile să sufere. Însă, în final, i-a convins pe şapte dintre ei să accepte. „Votaţi cu conştiinţa voastră", le-a spus el, apoi le-a explicat că Solidaritatea avea nevoie de acea înţelegere „vitală". „Ne-am ţinut cu mâna de nas, dar am mers până la capăt", declara un legislator al Solidarităţii. La un moment dat în

timpul votării, când se părea că generalul putea pierde, activiştii Solidarităţii au fost nevoiţi să caute printre membrii parlamentului oameni care să-l susţină. A câştigat la un singur vot diferenţă. La 19 iulie, generalul Jaruzelski, omul care transformase Polonia în dictatură militară, devenea prin vot democratic preşedintele ales al ţării.[8]

Unul dintre cei mai inteligenţi şefi comunişti din Polonia era Janusz Reykowski, fostul profesor de psihologie din Varşovia şi negociatorul principal al partidului în discuţiile de la masa rotundă. Acesta a spus: „Există o mulţime de manuale marxist-leniniste despre preluarea puterii; însă nu există nici unul despre predarea ei". În luna de negocieri strânse care a urmat, Polonia a gustat pentru prima dată adevărata democraţie parlamentară de după anii 1920. Nu întotdeauna era o privelişte plăcută. Jaruzelski era preşedinte, însă nu găsea o formulă de guvern. A renunţat la funcţia de şef de partid, însă nu a abandonat ideea de a păstra puterea Poloniei în mâinile comuniştilor. Într-o joi, în 25 iulie, l-a chemat pe Wałęsa şi i-a cerut să i se alăture într-o Mare Coaliţie, după cum o numea generalul, condusă de comunişti. Partidul urma să deţină posturile cele mai înalte, iar Solidaritatea primea patru poziţii inferioare – sănătatea, mediul, locuinţele şi industria. „Solidaritatea trebuie să se dezvolte la putere", a spus Jaruzelski. Wałęsa a refuzat pe loc şi nu a dat înapoi. O săptămână mai târziu, Jaruzelski l-a numit pe Kiszczak în funcţia de prim-ministru, însă sprijinul pentru comunişti nu mai exista. Fostul şef al securităţii statului nu putea forma un guvern. Chiar şi unii dintre vechii loialişti ai partidului au refuzat să lucreze cu el sau cu altcineva în uniformă, chipuri familiare în vârstă, care credeau că pot conduce Polonia către un răsărit nou, democratic.[9]

Wałęsa nu a intenţionat să aducă Solidaritatea la guvernare, în ciuda analizării îndelungi a poziţiei electorale de după a doua rundă de alegeri de duminică, 18 iunie. Solidaritatea pierduse doar un fotoliu în care înscrisese un candidat pentru Sjem şi obţinuse 99% din fotoliile din Senat. Excepţia ciudată din Camera Superioară era candidatul independent Henryk Stokłosa, un fost comunist devenit antreprenor milionar, care pretindea că a cheltuit 100 000 de dolari pe campania lui electorală, o avere pentru Polonia acelor vremuri. Wałęsa a declarat înainte de alegeri: „Noi suntem un sindicat... Ceea ce dorim este autonomia şi independenţa guvernului. Lăsaţi-i pe comunişti să conducă". Acea precauţie era, în parte, de ochii Uniunii Sovietice. Nu era sigur că ruşii vor permite Solidarităţii să preia puterea şi nu dorea să-i provoace. Gorbaciov spusese multe lucruri în favoarea lor, însă Wałęsa nu putea avea încredere în sovietici. Încă aveau mii de soldaţi pe teritoriul polonez. De asemenea, nu era sigur că Solidaritatea era pregătită să preia puterea. În sindicat aveau loc scindări din ce în ce mai semnificative. După cum spunea unul dintre conducătorii acesteia, „Lech ar fi meritat un al doilea Premiu Nobel pentru că a păstrat pacea în interiorul Solidarităţii". Încă de la început au existat facţiuni în sindicat, însă luptele interne erau mult mai puţin intense decât acum, când comuniştii erau aproape înfrânţi.[10]

Unii dintre liderii care fuseseră personalităţi influente încă de la început, din 1980, erau împotriva formării unui guvern al Solidarităţii. Aceştia îl aveau în frunte pe intelectualul catolic Tadeusz Mazowiecki, un bărbat calm, puternic, cu o fire analitică. Văduv, în vârstă de 62 de ani, locuia într-un mic apartament din Varşovia împreună cu cei doi fii ai săi. Aproape că nu a dormit deloc de la începutul campaniei electorale, în mai, trăind cu ţigări şi adrenalină. Era convins că timpul Solidarităţii nu a sosit încă. Trebuiau să rămână în opoziţie, să înveţe dedesubturile parlamentare şi să se pregătească să preia puterea după alegerile care urmau peste patru ani. Considera că era o greşeală să intre într-un guvern în care „poliţia şi armata încă se află în mâinile partidului de la conducere" şi că dacă Solidaritatea se alătura unei administraţii acum, avea să fie învinuită pentru dezastrul din economia Poloniei. „Aveam printre noi mulţi oameni inteligenţi, intelectuali care cunoşteau foarte bine istorie, filozofie, literatură, teologie", spunea el. „Însă nu aveam oameni care să ştie să coordoneze, să organizeze lucruri, să conducă guverne locale, departamente de stat. Aveam nevoie de timp ca să învăţăm cum să facem asta. Nu credeam că suntem pregătiţi." Întotdeauna o voce moderată şi sensibilă, Mazowiecki a argumentat acest caz în ziarul pe care îl edita, *Tygodnik Solidarność* (*Săptămânalul Solidarităţii*), sub titlul „Grăbiţi-vă încet".[11]

Adam Michnik, una dintre personalităţile cele mai creative ale opoziţiei din Polonia, îl dezaproba profund. Considera că Solidaritatea ar trebui să ia tot ce putea, atunci când avea oportunitatea să facă asta. Poporul polonez, care îşi dorea de ani întregi să-i vadă pe comunişti îndepărtaţi de la guvernare, se aştepta la acelaşi lucru. Inflaţia scăpase de sub control, ajungând la 500%, şi nu se lua nici o decizie, în timp ce criza constituţională continua. Ştia că Solidaritatea avea în rândurile ei câţiva economişti tineri şi foarte buni, în frunte cu Leszek Balcerowicz, care considera că trebuie luate imediat, în interval de câteva zile, măsuri urgente, radicale şi dureroase – „terapie de şoc" – pentru a pune capăt colapsului economic. Michnik a venit cu o formulă pe care a transformat-o în titlu de articol – „Preşedintele vostru, prim-ministrul nostru". Solidaritatea ar fi trebuit să încerce să preia conducerea unei coaliţii şi să lucreze cu Jaruzelski ca preşedinte. În final, Wałęsa l-a susţinut pe Michnik. Ştia că papa sprijinea Solidaritatea să preia puterea, în măsura în care acest lucru era posibil. Papa Ioan Paul se gândea că, în felul acesta, s-ar trimite un mesaj în toată Europa de Est, dacă imperiul sovietic ar fi fost înfrânt prin mijloace paşnice, democratice.

Wałęsa a rezolvat problema analizând aritmetica parlamentară. A acţionat în maniera sa obişnuită, îndrăzneaţă, unilaterală, departe de consilierii şi de apropiaţii săi, care, spunea el, uneori îl încurcau. S-a întors la apartamentul său din Gdańsk, iar în seara zilei de 7 august a făcut o declaraţie pentru agenţia de presă poloneză, invitându-i pe doi dintre partenerii mai mici ai comuniştilor, Partidul Ţărănesc şi Partidul Democrat, să renunţe la cei patruzeci de ani de

sprijin acordat comunismului şi să se alăture Solidarităţii pentru a forma un guvern nou. Împreună ar fi reprezentat 55% din Sejm. Anunţul lui Wałęsa a fost un şoc pentru restul conducerii Solidarităţii. Nu discutase ideea cu nimeni din anturajul său, însă lovitura dramatică a funcţionat. La început, liderul Partidului Ţărănesc, Roman Malinowski, şi cel al Partidului Democrat, Jerzy Jozwiak, aveau îndoieli mari. Erau doi birocraţi cenuşii, care fuseseră ani întregi marionetele comuniştilor, ascultând ordinele din reflex. Nu erau obişnuiţi să gândească independent. Însă membrii partidelor lor i-au convins să accepte. Şi-au dat seama că, în curând, aveau să fie eliminaţi complet dacă refuzau oferta.

Lui Jaruzelski nu i-a plăcut înţelegerea. Rakowski, care devenise şef al Partidului Comunist, l-a sfătuit să o refuze. Multă vreme purtător de cuvânt al generalului, Jerzy Urban i-a spus că, în cazul în care comuniştii ajungeau în opoziţie, atunci vor pierde puterea „complet şi pentru totdeauna". Însă generalul, un realist, ştia că nu avea de ales. „Solidaritatea a intrat în viaţa noastră ca un taifun", le spusese el cu două săptămâni în urmă celorlalţi lideri ai Pactului de la Varşovia.

> Trebuie să încercăm să rezolvăm criza curentă fără să folosim violenţa, fără vărsare de sânge. Nu putem urma pentru totdeauna o cale care să ne aducă în conflict cu clasa muncitoare... care deschide o prăpastie ce cu greu mai poate fi reparată. Partidul a fost garant al puterii socialismului. Însă partidul nu este monarh absolut. Trebuie să recunosc că asta am devenit şi aşa ne purtăm, ca un monarh absolut care are întotdeauna dreptate, dă comenzi şi ordine. Da, am comandat aparatul militar, însă am suferit o înfrângere politică.[12]

În după-amiaza zilei de vineri, 18 august, i-a spus lui Wałęsa că era de acord cu guvernul Solidarităţii cu două condiţii. „Îngrijorarea noastră, a sovieticilor şi a altor ţări ale Pactului de la Varşovia, este că... veţi părăsi blocul socialist şi atunci nu vom şti ce se poate întâmpla", a spus el. De asemenea, generalul a insistat ca Ministerul de Interne şi Ministerul Apărării să rămână ale comuniştilor. Wałęsa a acceptat. În acea seară, a declarat la televiziune, într-un mesaj adresat direct Moscovei: „Polonia nu poate uita unde se află şi către cine are obligaţii. Suntem membri ai Pactului de la Varşovia. Acest lucru nu se va schimba." Nu era chiar asigurarea cea mai răsunătoare, însă fusese asigurat de Jaruzelski că era suficientă pentru a primi binecuvântarea Kremlinului.

După aceea Wałęsa a mai aruncat o bombă. Toţi presupuneau, în timpul negocierilor, că el va deveni şeful noului guvern. Mazowiecki, Kuroń şi majoritatea conducerii Solidarităţii au insistat ca el să devină prim-ministru. Când legislatorii Solidarităţii s-au întâlnit pentru a aproba noua coaliţie, se gândeau că votează numirea lui în funcţia de premier. Însă el a anunţat că nu avea intenţia de a prelua postul. „Eu doresc să rămân muncitor... un om al poporului. Rămân cu masele, pentru că sunt unul de-ai lor", a declarat el, cu falsă modestie. Motivul principal era, probabil, acela că ştia că oricine va conduce noul guvern nu va primi mulţumiri şi îşi va pierde popularitatea într-un

an sau doi. Nu dorea să fie asociat în mod direct cu durerea care, inevitabil, va însoţi „terapia de şoc", care, prevedea el, avea să închidă fabrici şi va aduce şomajul în rândurile multor muncitori polonezi deja săraci. Chiar şi Şantierul Naval Lenin urma să se închidă parţial în cadrul pachetului de austeritate discutat de economiştii Solidarităţii şi de comunişti. Va alege personal un prim-ministru care să ia deciziile importante în primul guvern noncomunist din blocul sovietic, după patruzeci de ani. Apoi, putea pretinde că se află deasupra politicii. Nu avea nevoie de un titlu formal, Lech Wałęsa era atunci omul cel mai puternic al Poloniei şi toţi ştiau asta.[13]

Aproape de miezul nopţii, în ziua în care Jaruzelski a acceptat guvernul Solidarităţii, Ministerul de Externe sovietic a primit un telex urgent de la Bucureşti. Nicolae Ceauşescu telegrafia cu disperare în capitalele ţărilor Pactului de la Varşovia, cerându-le să intervină „pentru a salva socialismul în Polonia". Acesta denunţa Solidaritatea ca „mercenar al imperialismului internaţional". În nota către polonezi i se cerea lui Jaruzelski să formeze „un guvern de salvare naţională". În mesajul către sovietici, omul care, cu 21 de ani în urmă, înfierase invazia sovietică în Cehoslovacia ca intervenţie în politica unui stat suveran, solicita acum „acţiune militară colectivă" împotriva Poloniei. A mai cerut prezenţa lui Eduard Şevardnadze la Bucureşti pentru discuţii despre criza din „tabără", dorind o întâlnire imediată a membrilor Pactului de la Varşovia, pentru planificarea unei intervenţii în Polonia.

Nu era singurul dictator îngrijorat din Europa de Est. La întâlnirea de la Bucureşti a membrilor Pactului de la Varşovia, cu o lună în urmă, Honecker, Ceauşescu şi Miloš Jakeš au făcut front comun, pentru a-l sili pe Gorbaciov să oprească alunecarea Poloniei şi Ungariei. Honecker avertiza că „era vorba despre un mare pericol pentru comunism şi pentru noi toţi cei de aici". Răspunsul lui Gorbaciov a fost: „Temerile că socialismul e ameninţat... nu sunt întemeiate. Iar cei care se tem ar trebui să se pregătească, pentru că perestroika abia a început... Trecem de la o ordine internaţională la alta". Răspunsul i-a înfuriat.

Majoritatea liderilor sovietici erau în vacanţă când a izbucnit cea mai recentă criză poloneză. Gorbaciov se afla la vila sa de la mare, din Foros, în Crimeea. Era mai preocupat de problemele interne decât de cele externe, chiar dacă nu erau dramatice şi revoluţionare, precum cele din Polonia. Îi dăduse lui Jaruzelski aprobarea să facă ce credea că era mai bine şi era hotărât să nu intervină. Această politică a fost descrisă foarte simplu de unul dintre promotorii ei, Aleksandr Iakovlev, iar Gorbaciov era, în esenţă, apropiat de spiritul şi de litera sa: „Nu a existat niciodată o decizie formală de a nu folosi forţa în Europa de Est", a spus el. „Pur şi simplu nu mai suntem ipocriţi. Multă vreme am spus lumii întregi că aceste ţări erau libere şi independente, chiar dacă, evident, nu erau aşa. Nu trebuia să luăm o decizie formală. Pur şi simplu trebuia să implementăm politica formală." Când Gorbaciov a aflat de cererile lui Ceauşescu, le-a spus consilierilor săi: „Nu vă faceţi griji. Lui Ceauşescu îi e teamă pentru propria

piele", apoi s-a concentrat asupra problemelor sovietice. Acelea îl consumau atunci, nu evenimentele din statele-satelit.[14]

Şevardnadze era în vacanţă în Georgia. Consilierul său şef, Serghei Tarasenko, i-a arătat telegrama în timp ce prim-ministrul se bronza pe plajă.

> A luat-o cu calm. Sub nici o formă nu ar fi intervenit. A spus: „Uită de asta". Am rămas pe plajă şi am început să vorbim şi să ne întrebăm, în timp ce stăteam în costum de baie: „Realizezi ce se întâmplă?", a spus el. „Ne vom pierde aliaţii, Pactul de la Varşovia. Aceste ţări vor merge pe drumul lor... da, vom avea de suferit. Ne vom pierde slujba." Nu era greu de prevăzut prăbuşirea imperiului. Imperiul nostru era condamnat. Însă nu ne gândeam că se va întâmpla atât de curând.[15]

Capitolul 40

Drumul Trabanturilor

19 august 1989, Sopron, vestul Ungariei

IDEEA I-A APARŢINUT iniţial lui Otto von Habsburg, fiul cel mai mare al ultimului împărat austriac şi rege al Ungariei, Carol I Von Habsburg, în vârstă de 77 de ani, era un membru conservator al Parlamentului European, care luptase în Războiul Rece timp de zeci de ani, cu multă pasiune şi talent, pentru propagandă. A găsit o metodă de a prezenta suferinţa refugiaţilor est-germani care fugeau în Ungaria şi de a umili regimurile care nu îi lăsau să intre liber în Austria. Numărul lor se ridica la 85 000, alături de alţi 35 000 de români care încercau să scape de viaţa sub conducerea lui Ceauşescu. Imigranţii au dus la o criză umanitară în Ungaria şi la o dilemă politică pentru guvern. Acesta nu putea decide ce să facă cu refugiaţii şi continua să amâne soluţionarea problemei. Autorităţile maghiare sperau că problema va dispărea şi că vor putea evita o confruntare serioasă cu fraţii socialişti de la Berlin. Cu siguranţă, acelea erau iluzii.

Von Habsburg nu avusese voie să viziteze Ungaria până în toamna anului precedent. În ţară avea câţiva susţinători regalişti. Steagurile şi însemnele lor habsburgice puteau fi zărite uneori la demonstraţiile împotriva barajelor de pe Dunăre şi la cele care cereau un tratament mai bun pentru refugiaţii din Transilvania. Era o mişcare neînsemnată, însă regimul nu dorea să-şi asume riscuri, astfel că a fost ţinut departe de ţară timp de câteva decenii. Acum, von Habsburg putea veni şi pleca după cum dorea. Alături de grupurile maghiare pentru drepturile omului şi de Forumul Democrat Maghiar din opoziţie a planificat o „zi de sărbătoare pentru a spune adio Cortinei de Fier". Urma să fie construită o poartă simbolică uriaşă la graniţa de lângă oraşul baroc Sopron, la care să vină delegaţii din Ungaria şi Austria. La ora 15:00, fiecare dintre delegaţii urma să treacă graniţa celeilalte, ca simbol al libertăţii de mişcare. Publicul avea să urmărească ceremonia, să mănânce şi să închine un pahar. Evenimentul a fost denumit Picnicul Pan-European. Locuitorii Europei Centrale puteau sărbători libertatea lângă locul în care, cu câteva luni în urmă, grănicerii începuseră să dezmembreze gardul electrificat care separa Estul de Vest. Era un eveniment de mică amploare, care se putea bucura de o oarecare publicitate în Austria şi Ungaria. Însă miza a crescut când Imre Pozsgay s-a implicat în

calitate de cosponsor al picnicului. A venit cu o sugestie care a transformat o sărbătoare modestă, însă interesantă, într-un eveniment cu acoperire în mass-media din întreaga lume, care a avut efecte profunde asupra întregului imperiu sovietic.[1]

Pozsgay era liderul recunoscut al comuniștilor reformatori. Era în interesul său politic să fie văzut sprijinindu-i din toată inima pe refugiați. Credea că îndrăzneala și compasiunea sa îi vor umili pe tovarășii săi conservatori de partid din Budapesta, care afișau nehotărâre și slăbiciune. A negociat cu guvernul o înțelegere prin care să păstreze „poarta simbolică" deschisă timp de patru ore în acea după-amiază. A făcut o înțelegere informală cu vechiul său prieten reformator, ministrul de interne István Horváth, prin care grănicerii să pretindă în acea zi că nu-i observă pe est-germanii care încercau să treacă ilegal, cel puțin timp de câteva ore. Nu era planificată o fugă în masă din Ungaria. Chiar dacă doar câțiva zeci de refugiați reușeau să ajungă în Austria, Von Habsburg considera că aceștia vor fi urmați curând de alte câteva mii.

Trabanturile erau din nou pe drum, de la lacul Balaton către vestul Ungariei, aproape de zonele de graniță. Cu un spirit antreprenorial care nu s-a pierdut în ultimii patruzeci de ani, benzinăriile din toată țara au fost umplute cu rezerve de combustibil pentru motoarele lor ineficiente în 2 timpi. În fiecare zi soseau tot mai mulți refugiați, cu trenul și cu autobuzul, ducând cu ei lenjerie de pat, echipament de campare, ustensile de bucătărie. Pliantele despre Picnic au fost tipărite în limba germană, indicându-le refugiaților unde să meargă pentru a „decupa o bucățică din Cortina de Fier". O hartă bine făcută îi ghida spre locul potrivit. Cu câteva zile înainte de Picnic, în campingurile, pensiunile și casele de oaspeți din jurul orașului Sopron au început să apară mulțimi de oameni, numărul estimat fiind de 9 000, după cum povestește șeful grănicerilor maghiari, Gyula Kovács. „Întregul oraș era plin de est-germani... Un alt indiciu serios a fost când Crucea Roșie austriacă și alți oficiali austrieci au montat corturi pe partea lor de graniță... Cu siguranță, se așteptau să primească un mare număr de est-germani."[2]

Ministrul de externe vest-german, Hans Dietrich Genscher, a detașat la Sopron zeci de oficiali extra-consulari „pentru a-i ajuta pe frații germani cum puteau". Era o formă de presiune asupra grănicerilor, care erau mai rezervați dacă știau că acțiunile lor erau observate de diplomați străini. Nu pentru că ar fi fost nevoie. Grănicerii, majoritatea tineri recruți, nu aveau intenția de a folosi forța împotriva refugiaților. Kovács le dăduse ordine clare oamenilor săi. „Am ordonat să nu existe grăniceri în zona de lângă locul de picnic", a spus el. „În zonele de dincolo de Picnic, dacă patrula întâlnea est-germani care încercau să treacă granița, le cerea să se oprească și să se întoarcă înapoi. Dacă se întorceau, bine. Dacă nu, atunci... fie, număram câți treceau și ne vedeam de treabă."[3]

Totuși, est-germanii care plănuiau să fugă erau nervoși și speriați. Nu aveau de unde să știe ce ordine primiseră soldații maghiari. Până acum, poporul

maghiar fusese foarte generos. Însă regimul, în timp ce își exprima compasiunea pentru suferința lor, nu făcuse mare lucru să îi ajute. Măcar nu au fost întorși în Germania de Est. Profesorii din Berlin, Sylvia și Harry Lux, își părăsiseră casa cu o lună în urmă, împreună cu fiul lor, Danny, în vârstă de șapte ani. După ce au auzit de Picnicul Pan-European, s-au hotărât să încerce să treacă în Austria în acea zi. Dimineața au ajuns cu trenul la Sopron, aflat la o distanță de 120 de kilometri de Budapesta. „La ieșirea din gară erau două sau trei taxiuri cu ușa deja deschisă... totul era planificat atât de bine, încât te întrebai cum de era posibil", spunea doamna Lux:

> Apoi eram duși la un hotel și într-o cameră în care ne ascundeam și așteptam... Trebuia să așteptăm până la ora 15:00, când liderii festivalului se alăturau Picnicului pentru ceremonia de deschidere a porților. Eram foarte îngrijorați, iar timpul părea că stă pe loc. Apoi am fost duși la Picnic... Însă acolo erau atât de mulți oameni de toate felurile și naționalitățile, încât am crezut că am ajuns prea târziu... că avusese loc deja... Însă ne-am deplasat dincolo de locul de desfășurare a Picnicului, acolo unde credeam că era granița, luându-ne după hartă. După ce am trecut de o movilă, am văzut un bărbat de la Consulatul vest-german din Budapesta, pe care l-am recunoscut și care ne știa, la rândul lui, din... vedere. Acesta a spus: „Ah, familia Lux, grăbiți-vă, sunt niște grăniceri amabili în față și au ridicat gardul de sârmă ghimpată pentru dumneavoastră. Noroc". Soțul meu l-a luat pe Danny în brațe și am continuat drumul; acolo erau într-adevăr grăniceri, iar sârma ghimpată era ridicată și puteai trece prin ea.

Doamna Lux s-a oprit un moment chiar în fața deschizăturii, urmărită de câțiva austrieci de pe partea cealaltă. „Nu îmi venea să cred că mai aveam de făcut doar atât. Apoi, unul [dintre ei] a spus: «Hai, poți s-o faci ...», m-a prins și m-a tras... iar pe partea cealaltă mi-a strâns mâna și a spus: «Acum ești liberă». Am întrebat: «E adevărat? Sigur nu mai pot veni să mă ia înapoi?» Toți am plâns și ne-am îmbrățișat."[4]

Peste 600 de oameni au intrat în Austria în acea zi prin „poarta simbolică", și aproximativ 1 400, prin punctele de graniță din apropiere. Nu era un număr prea mare; au fost înlocuiți repede în câteva zile de noi refugiați est-germani care veneau în Ungaria. Televiziunea est-germană a informat, fără să difuzeze imagini de la Picnic, că „unii cetățeni ai RDG-ului au fost seduși și plătiți să emigreze de către Republica Federală, pentru a ne calomnia statul".

Guvernul maghiar și-a dat seama că nu mai poate sta multă vreme cu mâinile în sân fără să facă nimic. După cum povestea prim-ministrul Miklós Németh: „Mergeam în vizită la un prieten care locuia lângă casa consulului general vest-german. A trebuit să calc peste cei care stăteau întinși pe trotuar și așteptau dimineața ca să se deschidă consulatul... și să obțină pașapoarte vest-germane. Vedeam totul cu ochii mei, trebuia să găsim o soluție clară".

În unele zone din Budapesta au izbucnit tulburări minore, iar decizia nu mai putea fi amânată. Est-germanii doreau să trimită în Ungaria avioane și trenuri pentru a-și lua cetățenii înapoi. „Am refuzat. Le-am spus că ieșea din

discuţie să-i vâneze în Ungaria şi să-i ia", a spus Németh. Însă li s-a permis să trimită „observatori diplomatici". Aceştia s-au dovedit a fi ofiţeri Stasi care-i supravegheau pe refugiaţi. La unul dintre centrele pentru refugiaţi, într-o biserică din Buda, condusă de Csilla, baroneasă de Boeselager, şi de preotul catolic Imre Kozma, un căpitan Stasi a cerut numele tuturor celor care se aflau în clădire sau trecuseră pe acolo în ultimele săptămâni. Baroneasa a refuzat furioasă, însă le-a permis ofiţerilor să-şi deschidă un birou într-o rulotă amplasată pe o stradă laterală de lângă porţi. Agenţii de securitate au început să-i fotografieze pe cei care intrau şi ieşeau din centru, iar o mulţime furioasă s-a adunat, a început să strige şi să arunce cu pietre în ei. Poliţia locală a trebuit să intervină pentru a păstra liniştea. Noaptea următoare rulota a fost vandalizată, iar a doua zi a dispărut.[5]

Maghiarii suportau presiuni imense din partea Vestului să-i lase pe est-germani să plece. Americanii i-au strâns cu uşa. Ambasadorul Mark Palmer a cerut o întâlnire cu ministrul de externe Gyula Horn. „I-am spus că puteau să uite de comerţul şi de investiţiile din partea SUA dacă-i trimiteau pe est-germani înapoi", povestea el. Însă, în ciuda semnalelor încurajatoare pe care le primeau de luni întregi, maghiarii încă nu erau siguri dacă ruşii i-ar fi lăsat pe est-germani să plece în Vest. Acest lucru ar fi putut avea implicaţii grave pentru blocul sovietic. [6] „Eram foarte îngrijoraţi de reacţia sovieticilor", spunea László Kovács, adjunctul ministrului de externe al Ungariei. „Ştiam că reacţia Germaniei de Est va fi una virulentă. Ne aşteptam la represalii de ordin economic şi am făcut planuri pentru acea eventualitate. Însă eram îngrijoraţi de răspunsul Moscovei." După o ezitare de câteva săptămâni, maghiarii i-au trimis lui Şevardnadze o scrisoare în care sugerau discret că se gândeau să deschidă graniţa. „Am primit rapid un răspuns în care se spunea, foarte simplu, că «aceasta este o problemă care priveşte doar Ungaria, RDG-ul şi Germania de Vest»".[7]

La Berlin, guvernul era blocat de boala gravă a lui Erich Honecker. În 8 iulie, la întâlnirea anuală a liderilor Pactului de la Varşovia, organizată în acel an la Bucureşti, leşinase din cauza durerilor mari, apucându-se cu mâinile de partea dreaptă a abdomenului şi de spate, curând după ce le ţinuse omologilor săi un discurs în care avertiza despre pericolele imense care ameninţau comunismul. A fost dus de urgenţă la cel mai bun spital din oraş, rezervat pentru oficialii superiori ai partidului, unde a fost diagnosticat cu pietre la vezica biliară. După o noapte, a zburat înapoi la Berlin. Acolo s-a dovedit că starea sănătăţii lui era mult mai gravă: avea tumori canceroase la vezică, iar doctorii trebuiau să-l opereze de urgenţă. Honecker a stat retras câteva săptămâni, iar gravitatea bolii sale a fost ţinută secret faţă de public. În dictaturi precum cea din RDG, nici o decizie importantă nu putea fi luată fără autoritatea liderului suprem. „Mult timp nu am putut spune nimic despre criza refugiaţilor, din cauza absenţei lui Honecker", spunea Günter Schabowski. „Eram nesiguri în acea problemă,

însă ne simţeam neajutoraţi. Aşa că am decis să aşteptăm să se întoarcă." Însă a fost bolnav toată vara, iar eforturile conducerii de a discuta despre cea mai mare problemă cu care se confrunta ţara au fost amânate până la sfârşitul lui septembrie.

Ministrul de externe est-german, Oskar Fischer, a trimis la Budapesta scrisori diplomatice în care cerea întoarcerea cetăţenilor est-germani care „au depăşit ilegal perioada de şedere acordată prin viză". I-a amintit omologului său Horn că, dincolo de acordul Pactului de la Varşovia prin care toate statele membre trebuie să respecte între ele legile de călătorie ale fiecăruia, între cele două ţări mai exista un tratat semnat la 20 iunie 1969, în care se repeta acea prevedere. Horn a răspuns că un tratat internaţional, cum era Convenţia de la Geneva privind refugiaţii avea valoare mai mare decât un acord dintre două state. Se ajunsese la un impas. Fischer a început discuţiile cu oficialii vest-germani, însă şi acele negocieri au eşuat.

Exodul, după cum îl numeau est-germanii, era principalul subiect de conversaţie în ţară. „În fiecare familie exista cel puţin o persoană care întreba: Plecăm sau rămânem aici şi sperăm în continuare? Alegerea era agonizantă pentru oamenii care urau regimul, însă aveau prieteni, familii, slujbe care le plăceau, cămine. Exodul domina totul", povestea Matthias Mueller, care atunci era student la Facultatea de Istorie din Berlin. Subiectul domina ştirile de la televiziunea vest-germană. În fiecare zi erau prezentate rapoarte din Ungaria despre refugiaţi şi reportaje de pe Drumul Trabanturilor, cu interviuri luate familiilor tinere care plecau.[8] La televiziunea est-germană abia dacă era menţionat. Ordinele venite de sus obligau la tăcere, spunea reporterul radio Ferdinand Nor. „Apoi, când nu a mai fost posibil să ascundem apartamentele goale, birourile şi băncile de şcoală neocupate, am început să-i denunţăm pe refugiaţi ca fiind analfabeţi politic şi «elemente criminale»." În acea vară, ziariştii de la *Neues Deutschland* au primit instrucţiuni de la conducerea partidului:

> Misiunea noastră este să propagăm valorile socialismului şi dezvăluirea eficientă a crimelor capitalismului. Nu publicaţi material despre conflictele cu străinii din ţară... Vom nega toate comentariile despre criză... Subiectul „Exodului" nu trebuie să domine discuţiile cotidiene din RDG. Aceste evenimente ne distrug imaginea. Din cauza mass-mediei din Vest, succesul inimaginabil al celor 40 de ani de politici socialiste este contestat, deoarece RDG-ul nu se potriveşte cu imaginea comunismului în criză. Nu ne vom lăsa provocaţi... Nu vom raporta nimic despre cei care se întorc din Vest în RDG.[9]

Sovieticii nu intenţionau să ajute regimul est-german. Considerau că acea criză a refugiaţilor era un „lucru bun", deoarece ar fi putut determina Berlinul să regândească lucrurile, să-l înlăture pe Honecker şi să înceapă reformele. Fischer s-a întâlnit cu Şevardnadze în particular. Ministrul de externe sovietic i-a spus să permită emigrarea liberă. „Nu va fi ceva rău. Şi dificultăţile voastre economice se vor diminua", a menţionat Şevardnadze. „Ar trebui să discutaţi

cu grupurile de opoziție așa, cum fac tovarășii din alte părți." Când s-a întors la Berlin, Fischer le-a spus colegilor săi să nu aștepte de la Moscova nici un ajutor în acea criză existențială prin care trecea statul est-german.[10]

Capitolul 41

Un guvern de disidenţi

Joi, 24 august 1989, Varşovia

WAŁĘSA SE GÂNDEA la trei candidaţi pentru funcţia de prim-ministru. Toţi petrecuseră timp în închisoare, fiind consideraţi subversivi, iar numirea oricăruia dintre ei ca şef al unui guvern al Pactului de la Varşovia i-ar fi îngrozit pe Ceauşescu sau pe Honecker, care deja pierduseră orice speranţă că sovieticii vor interveni ca să oprească prăbuşirea socialismului în Polonia. Cu patru ani în urmă, perspectiva de a avea de-a face cu ei i-ar fi şocat pe oficialii Partidului Comunist de la Moscova. Acum, puţin după ora 13:08, când Tadeusz Mazowiecki fusese ales oficial premier al Poloniei, primul mesaj de felicitare a fost primit de la omologul său sovietic de la Kremlin.

Mazowiecki părea o alegere neinspirată pentru o asemenea funcţie istorică. Totuşi, modestia şi tăria care-l caracterizau au determinat numirea sa, fiind complet diferit de Lech Wałęsa. Celelalte opţiuni erau mai riscante, mai ales Jacek Kuroń, în vârstă de 55 de ani, unul dintre fondatorii opoziţiei poloneze, care fusese disident activ încă din anii 1960. Avea o minte analitică strălucitoare şi era un om foarte integru, însă Wałęsa considera că ar fi reprezentat o alegere prea radicală. Bronisław Geremek, în vârstă de 57 de ani, era suficient de moderat şi fusese un consilier influent al sindicatului independent încă de la înfiinţarea Solidarităţii. Pentru scurt timp îmbrăţişase o carieră diplomatică şi fusese detaşat, ca tânăr oficial, la Ambasada Poloniei din Paris. Însă a fost dezamăgit de partid şi a revenit la manuscrisele sale din secolul al XIV-lea. Era un tactician politic abil şi un negociator dur, însă Wałęsa îl considera prea arţăgos şi iute la mânie.

Mazowiecki era un pariu sigur. Era respectat în toată Polonia şi în străinătate. După ce fusese eliberat din închisoare, în 1984, i se permisese să călătorească şi devenise un susţinător puternic al cauzei Solidarităţii în Vest. Factorul determinant a fost că, spre deosebire de ceilalţi doi, era un catolic devotat, care avea relaţii excelente la Vatican şi cu episcopatul polonez. Însă exista o problemă. Mazowiecki se declarase public împotriva unui guvern al Solidarităţii. În general se înţelegea bine cu Wałęsa, chiar şi atunci când aveau opinii diferite. Uneori îl considera pe fostul electrician prea arogant şi dictatorial, însă avea încredere în felul său de a judeca oamenii şi în strategiile lui. Wałęsa era sigur

că îşi va putea folosi farmecul pentru a-l convinge pe Mazowiecki că un guvern al Solidarităţii era singura cale posibilă şi că el, Mazowiecki, era omul potrivit pentru a-l conduce.

Seducerea, după cum a numit-o Mazowiecki, mai mult sau mai puţin în glumă, a avut loc în seara de 18 august, în timpul unei cine la restaurantul mohorât al hotelului Europejski, cândva măreţ, în centrul istoric al Varşoviei. Iniţial, Mazowiecki a refuzat postul, insistând ca acesta să fie preluat de Wałęsa. Apoi a acceptat, cu condiţia ca Wałęsa să-i lase mână liberă şi să nu „încerce să conducă din umbră". De asemenea, nu dorea ca anturajul lui Wałęsa să încerce să pună presiuni asupra lui. Dorea să fie independent. A cerut să îşi aleagă propria echipă de miniştri, fără să fie urmărit de cineva. Wałęsa a acceptat să stea deoparte, însă a specificat că era oricând gata să coopereze.[1]

Jaruzelski încă suferea că fusese primul comunist care pierduse puterea. Rămăsese un adept convins, chiar dacă întregul edificiu al autorităţii sovietice, pe care o admira atât de mult, se prăbuşea. A acceptat numirea lui Mazowiecki. Îl respecta. Jaruzelski a insistat ca cei doi prieteni buni şi consilieri ai săi, generalii Kiszczak şi Siwicki, să-şi păstreze funcţiile din ministerele de interne şi al apărării. Cardinalul Glemp a susţinut alegerea, iar papa, la rândul său, a fost încântat. L-a invitat pe noul prim-ministru la Vatican pentru a-i da binecuvântarea.

Rakowski, ultimul lider al Partidului Comunist Polonez, a avut o conversaţie telefonică de 35 de minute cu Gorbaciov, în dimineaţa zilei de 22 august. În 1982, în timpul perioadei de lege marţială, îi spusese lui Jaruzelski că partidul nu îşi va putea menţine poziţia pentru totdeauna şi că „mai devreme sau mai târziu vom fi obligaţi să convieţuim cu ei, din păcate". Majoritatea comuniştilor ar fi considerat atunci vorbele lui drept lipsite de sens. De data aceea, Gorbaciov a fost cel care i-a spus: „Trebuie să înveţi să convieţuieşti cu ei. Nu există altă alternativă decât să accepţi noul guvern. Poate că nu suntem tocmai fericiţi, însă trebuie să o facem. Vom sprijini acordul propus de Jaruzelski". Politica se va schimba doar dacă Solidaritatea – pe care, pe parcursul conversaţiei a numit-o „opoziţia" – se va întoarce către URSS, ceea ce era puţin probabil. A spus că era „uimit" de partidul polonez, „care s-a dovedit ineficient. Trebuie să îl reconstruiţi de la zero. Nu veţi realiza nimic cu oamenii pe care îi aveţi acum". Rakowski l-a întrebat dacă poate veni la Moscova pentru o întâlnire. Era o cerere firească pentru un şef al Partidului Comunist dintr-un stat-satelit şi, de obicei, răspunsul afirmativ era implicit. Însă lucrurile nu mai stăteau la fel. Gorbaciov a răspuns: „Nu e o idee tocmai bună acum. Ar părea că încercăm să intervenim în treburile Poloniei".[2]

Mazowiecki s-a răzgândit în ceea ce priveşte guvernarea cu oamenii partidului care mai controlau încă armata şi poliţia. „Ce e mai periculos, să ai un general comunist în casă sau să-l laşi la uşă? Îmi era clar că dacă, într-un fel sau altul, partidul nu era reprezentat în guvern... nu puteam derula reformele pe cale paşnică." Restul echipei era alcătuită aproape în întregime din foşti disidenţi,

printre care economistul Balcerowicz, care a devenit ministru de finanţe, hotărât să instituie „terapia de şoc". Emoţia momentului în care a devenit cel-dintâi prim-ministru postcomunist dintr-o ţară a blocului sovietic l-a copleşit pe Mazowiecki. Plângea în timp ce dădea mâna politicos cu membrii vechiului guvern format din oficiali ai partidului. Cei mai mulţi dintre ei păreau uimiţi. Apoi l-a sărutat pe amândoi obrajii pe Geremek, noul lider ales al grupului parlamentar al Solidarităţii. La casa sa din Gdańsk, Wałęsa era filmat în timp ce urmărea evenimentul. Au fost necesari aproape zece ani pentru ca puterea să scape ireversibil din mâinile comuniştilor şi ale stăpânilor lor sovietici. A zâmbit cu gura până la urechi din spatele mustăţii sale dese şi a ridicat degetele în formă de V, semnul victoriei.

Printr-o mişcare inteligentă, filozoful Jacek Kuroń, un personaj influent din spatele grupului KOR şi al Solidarităţii, a fost numit ministru al muncii. Fusese închis pentru prima dată în 1969 pentru că scrisese articole ilegale în care ataca regimul. În dimineaţa de după numirea sa, în timp ce se bărbierea, Kuroń a primit un telefon urgent de la un vecin care îl avertiza că în faţa blocului în care locuia, pe str. Mickiewicz, într-o zonă elegantă a Varşoviei, fusese zărită o maşină. În ultimii douăzeci de ani, acest lucru fusese ceva obişnuit. De fiecare dată, maşina era a poliţiei secrete, iar telefonul îi dădea lui Kuroń timpul necesar să-şi împacheteze câteva lucruri înainte de a fi arestat şi dus la închisoare. Kuroń era surprins. Făcea parte din guvern de doar câteva ore. Puteau să-l lase mai mult înainte să-l închidă. Însă, de data aceea, era vorba despre maşina sa ministerială, cu şofer.[3]

Capitolul 42

Refugiaţii

Vineri, 25 august 1989, Schloss Gymnich, Bonn

CURÂND DUPĂ ORA 07:00, în mare secret, prim-ministrul maghiar Miklós Németh şi ministrul de externe Gyula Horn au zburat de la Budapesta la Bonn. Destinaţia lor era cunoscută de foarte puţini oameni: un castel medieval situat la 25 de kilometri sud de capitala vest-germană, unde guvernul RFG derula conferinţe diplomatice la nivel înalt. Cu două zile în urmă, Németh îi ceruse ambasadorului maghiar la Bonn, István Horváth, să aranjeze o întâlnire cât mai repede cu cancelarul vest-german Helmuth Kohl. „Nu am spus despre ce e vorba", povesteşte Németh. „Le-am spus doar că era foarte important nu doar pentru noi, ci şi pentru ei." Maghiarii au mai cerut ceva: discreţie totală. Nu doreau ca est-germanii să afle prea curând că acea întâlnire avusese loc.

După amânări de mai multe săptămâni, Németh a luat, în sfârşit, o decizie fermă prin care să rezolve criza refugiaţilor, cu care se confrunta Ungaria. Dorea ca vest-germanii să fie primii care află. A intrat imediat în miezul problemei. Primele lui cuvinte către Kohl au fost: „Am hotărât să-i lăsăm pe cetăţenii RDG-ului să plece liber, în primul rând din motive umanitare. O să aveţi de-a face cu 100 000, poate chiar 150 000 de cetăţeni noi care vor veni foarte repede." La început, Kohl şi fostul ministru de externe al Germaniei de Vest, Hans Dietrich Genscher, au fost sceptici. Era prea frumos să fie adevărat, o răzbunare a politicii vest-germane pentru ultimii patruzeci de ani şi o lovitură de trăsnet pentru regimul de la Berlin.

Németh a explicat că decizia a fost influenţată nu doar de consideraţiile umanitare, ci şi de factori interni importanţi. Ungaria nu putea face faţă numărului mare de oameni care intrau în ţară. „Nu mai puteam amâna luarea unei decizii, iar asta este cea mai bună opţiune. Unii dintre refugiaţi au avut deja conflicte cu grănicerii noştri", a explicat el. Fără îndoială, ar fi urmat multe alte incidente de acest fel dacă nu se lua rapid o hotărâre. Vest-germanii au fost convinşi parţial, însă aveau nevoie de mai multe garanţii. Genscher suferise un atac de cord cu doar cinci săptămâni în urmă şi părăsise patul special pentru acele discuţii. Avea o mare experienţă în negocierile cu oficialii din blocul estic şi a pus o întrebare esenţială: sovieticii ştiau? „Nu, nu ştiu încă şi nu îi

vom informa decât după ce ne spuneţi că aţi început pregătirile", a răspuns Németh. Le-a mai spus că era sigur că sovieticii nu se vor împotrivi. „Când ruşii ne-au comunicat că graniţele sunt strict problema noastră, au vorbit serios", a adăugat el.

Cei doi politicieni vest-germani au început să creadă veştile extraordinare pe care le auzeau. Aproape toţi germanii, din est şi din vest, visau la ziua în care Zidul nu-i va mai separa. Iar acel moment se apropia cu repezîciune. Kohl era într-o stare de bună dispoziţie. Mai târziu, Genscher povestea că, după ce s-a convins că maghiarii erau sinceri, convalescenţa sa a decurs mult mai rapid. Au început să discute detaliile. Németh le-a spus că guvernul său va face un ultim efort să îi convingă pe est-germani să le garanteze refugiaţilor permisiunea de a pleca, însă nu se aştepta la prea mare succes. Dacă refuzau, spuneau avocaţii săi, Ungaria ar fi putut „suspenda" acordul bilateral dintre Berlin şi Budapesta privind permisele de călătorie, pe baza faptului că, de la semnarea lui, condiţiile s-au schimbat. Vest-germanii au promis că vor organiza imediat centre de primire şi de transport pentru refugiaţi. De asemenea, în această situaţie, vor face o excepţie şi vor permite intrarea Trabanturilor în ţară, deşi, în mod normal, aceste maşini erau interzise, deoarece nu respectau legile vest-germane privind poluarea.[1]

Marea controversă a conferinţei de la Schloss Gymnich rămânea: Ungaria primise bani ca să deschidă graniţele pentru est-germani? S-a speculat că se încheiase un acord pentru un împrumut de un miliard de mărci germane, în termeni generoşi şi flexibili. Nu există documente de la acea întâlnire care să dovedească existenţa acestui împrumut, iar maghiarii l-au negat întotdeauna. Németh a spus că „la întâlnire, cancelarul m-a întrebat de două-trei ori: «Ce doriţi ca răsplată din partea noastră?». Bănuiam că se gândea la bani, aşa că am răspuns: «Nu, fără bani. Nu vă cerem bani»." Németh a declarat că a cerut guvernului vest-german să anuleze public un acord de împrumut pe care maghiarii îl negociau atunci cu băncile din RFG. „Nu voiam ca publicul maghiar sau internaţional să creadă că făceam asta pentru bani. Nu era aşa." Însă, cinci săptămâni mai târziu, Ungaria a primit o linie de creditare de până la 1 miliard de mărci germane – 500 de milioane de mărci de la guvernul federal, iar restul de la guvernul provinciei Renania de Nord-Westfalia.[2]

Imediat după întâlnire, Kohl a vorbit cu Gorbaciov. Era mulţumit că maghiarii spuneau adevărul, însă voia să se asigure că nu era o neînţelegere. Nu dorea să provoace un conflict cu URSS pornind de la refugiaţii est-germani. Oare sovieticii ar accepta, într-adevăr, acest acord care ar sparge Cortina de Fier? Gorbaciov a acceptat pe ocolite şi a făcut următoarea remarcă despre criza refugiaţilor: „Da, maghiarii sunt oameni buni".[3]

Comunicarea veştilor către est-germani a fost la fel de puţin plăcută şi pentru partea maghiară. La şase zile după discuţiile de la Schloss Gymnich, ministrul de externe Horn a mers la Berlin pentru o întâlnire directă cu guvernul RDG. Honecker era încă în convalescenţă după operaţie, iar prim-ministrul Willi

Stoph, în vârstă de 75 de ani, nu se simţea nici el mai bine. Horn s-a întâlnit cu Oskar Fischer, omologul său est-german, în dimineaţa de joi, 31 august. Întâlnirea a decurs rău încă de la început. Din vara lui 1989, Horn îşi făcuse o reputaţie de liberal, datorită rolului pe care îl jucase în deschiderea graniţei pentru refugiaţii est-germani. Însă, la început, bărbatul abil în vârstă de 57 de ani, nu fusese sigur dacă să-i lase să plece în Vest. Multe săptămâni s-a eschivat şi a făcut pariuri. Era un om ambiţios, un moderat care s-a convins că aceea era cea mai bună alegere doar atunci când s-a asigurat că majoritatea conducerii maghiare era de acord cu ideea. Apoi a vândut cu entuziasm această politică, pe care şi-a însuşit-o.

Când s-au întâlnit, Fischer a insistat că Ungaria trebuie să respecte spiritul şi litera tratatului din 1969 dintre cele două ţări. Horn i-a răspuns că varianta ideală ar fi ca Germania de Est şi Germania de Vest să ajungă la o înţelegere. Apoi, Fischer a repetat promisiunea că, dacă refugiaţii se întorceau de bunăvoie în Germania de Est, „nu vor fi pedepsiţi". Horn i-a răspuns că „refugiaţii nu au încredere în guvernul vostru". Când a adăugat că maghiarii îi vor lăsa foarte curând pe toţi refugiaţii să plece în Vest, Fischer a explodat. „Asta e trădare. Părăsiţi la nevoie RDG-ul şi vă aliaţi cu duşmanul. Acest lucru va avea consecinţe grave pentru voi." Mai târziu în acea zi, Horn a avut o întâlnire la fel de dură cu şeful economiei est-germane, Günter Mittag, la care a spus că Ungaria nu dorea relaţii tensionate cu RDG-ul, însă nu putea adopta „soluţii inumane faţă de această problemă".[4]

Regimul est-german s-a înfierbântat şi mai mult. A trimis scrisori dure la Budapesta şi la Moscova, însă şi-au dat seama că nu prea puteau face nimic dacă ruşii nu erau de partea RDG-ului. Fischer a propus ca toţi miniştrii de externe din statele Pactului de la Varşovia să meargă la Berlin şi, împreună, să pună presiuni asupra maghiarilor. Însă polonezii au refuzat, iar Şevardnadze nu a dorit să se ducă. Fără sovietici, întâlnirea nu avea rost. Când şefii partidului de la Berlin s-au întâlnit în dimineaţa de marţi, 5 septembrie, atmosfera era de amărăciune şi de capitulare. Şeful Stasi, Erich Mielke, a tunat: „Ungaria trădează socialismul." Prim-ministrul Stoph era încă bolnav, însă a venit şi a declarat că Ungaria juca un rol activ „într-un complot subversiv pe termen lung al RFG-ului". Când ministrul apărării, Heinz Kessler, a sugerat că poate tinerii au motive să fie nemulţumiţi de viaţa pe care o duceau în Germania de Est şi că în Vest vedeau adevăratele oportunităţi, ceilalţi s-au indignat. Horst Dohlus, şeful organizaţiei de partid, a spus: „Cum putem să ne lăsăm batjocoriţi? Nu trebuie să ne lăsăm descurajaţi... Tot mai mulţi oameni se întreabă cum va supravieţui socialismul aici".[5]

Duminică, 10 septembrie, în momentul în care Gyula Horn anunţa oficial că, începând cu miezul nopţii, toate controalele la graniţă vor fi anulate, guvernul vest-german trimisese deja zeci de autobuze pentru a-i duce pe refugiaţi, prin Austria, în Bavaria, unde urmau să primească automat cetăţenia vest-germană. În prima zi, 8 100 de persoane au trecut frontiera. În următoarele trei zile, numărul lor a depăşit 18 000.

În timpul zborului de întoarcere spre Budapesta de la Castelul Gymnich, Németh căzuse pe gânduri, întrebându-se dacă făcuse ceea ce trebuia. „Unul dintre consilierii mei a venit la mine şi mi-a spus: «Poate că importanţa acestei decizii nu va fi recunoscută imediat, însă se va întâmpla cu siguranţă în următorii cinci sau zece ani».“ Şi totuşi, semnificaţia ei a fost simţită în toată Europa Centrală şi de Est în următoarele câteva săptămâni.[6]

Opoziţia din Germania de Est s-a întărit. De la câteva grupuri izolate, care militau pentru pace, şi organizaţii bisericeşti, ţinute sub supraveghere permanentă de către Stasi, numărul celor care doreau să schimbe regimul creştea. „Am văzut deschiderea graniţei şi atitudinea Ungariei drept un semn de slăbiciune al regimului din RDG – *era* un semn de slăbiciune“, spunea Matthias Mueller, student doctorand la Universitatea Humboldt din Berlin. „Se părea că guvernul nu mai putea controla evenimentele. Pentru mulţi oameni era o schimbare psihologică imensă, un moment-cheie.“ Şi totuşi, opoziţia continua să fie politicoasă, ordonată şi manierată, în stilul est-german tradiţional. Noul Forum, care, în următoarele câteva săptămâni, devenise unul dintre cele mai mari grupuri de opoziţie, a fost înfiinţat în 11 septembrie, a doua zi după ce maghiarii le-au permis refugiaţilor să plece. Ceea ce urmăreau, într-un limbaj moderat, era un „dialog“ cu guvernul. Primul lucru pe care l-au făcut a fost să depună o aplicaţie la tribunal pentru a obţine statut legal, ca şi cum cereau permisiunea de a porni o revoluţie. Cultura supunerii în RDG avea rădăcini adânci. Verdictul a fost împotriva lor: „Obiectivele şi scopurile aplicantului... contrazic constituţia RDG şi reprezintă o platformă ostilă statului... [aplicaţia fiind] prin urmare ilegală.“ Însă, unii dintre membrii mai proeminenţi considerau că cea mai bună tactică era să continue pe cale legală şi să facă apel. „Trebuia să avem grijă. Scopul nostru era să formăm o asociaţie“, spunea Reinhard Schult, unul dintre fondatorii Noului Forum. „Nu doream, şi nici nu puteam să înfiinţăm un partid“. Totuşi, în câteva zile, 150 000 de oameni au semnat o petiţie prin care cereau discuţii cu regimul. Era ca şi cum, în sfârşit, întreaga ţară se trezise. „Nu ne imaginam sub nici o formă că acest lucru se putea întâmpla“, spunea atunci Schult. „Ne-a copleşit un pic. Nu aveam birou sau telefoane, doar apartamentele noastre... Şi cei mai mulţi dintre noi aveau serviciu – adăugaţi şi cele 8 ore şi trei sferturi pe care le petreceam zilnic la fabrică sau la institut:“

Jan Lässig, organizator al Noului Forum din Leipzig, mărturisea că în ultimii ani fusese obişnuit cu câţiva zeci de oameni care veneau la întâlniri – chipuri familiare care aparţineau unor grupuri diverse. „Acum, deodată, atât de mulţi se alăturau mişcării noastre, încât nu mai era aşa de simplu. La o întâlnire apăreau 1 000 de oameni care doreau să facă ceva. Iar noi nu aveam, practic, un program sau o idee despre ceea ce urma să facem.“[7]

Luni noaptea, demonstraţiile au început din nou la Nikolaikirche din Leipzig, după pauza din august. Al doilea oraş al Germaniei de Est era sufocat de

neglijenţă, regimul îl lăsase să putrezească. Cândva fusese un centru industrial important, cu peste 700 000 de locuitori, însă aproximativ 20% din populaţie părăsise oraşul în ultimii cinci ani. Mulţi se mutaseră în alte oraşe din RDG, însă majoritatea plecaseră în Vest. Lângă centrul oraşului, zeci de magazine abandonate erau sigilate, casele erau în ruină, iar străzile erau pline de găuri. Părea un deşert urban. Avea un centru mic, încă frumos, cu multe clădiri impresionante înconjurate de o stradă interioară largă, în formă de cerc. Acesta a fost locul în care demonstranţii au aprins lumânări şi au mărşăluit mai bine de o oră în tăcere, începând cu ora 18:00. Era o priveliştе solemnă, care pleda pentru pace şi dezarmare. Unii protestatari duceau pancarte cu mesaje pentru protecţia mediului.

Chiar şi pentru standardele est-germane, Leipzig era un loc murdar. Milioane de tone de dioxid de sulf erau eliminate în atmosferă în fiecare an. Apa din rezervoare şi râuri era foarte poluată. Un raport oficial al guvernului, ţinut strict secret, menţiona că rezerva de apă a oraşului conţinea douăzeci de substanţe disponibile doar cu reţetă de la medic, iar nivelul de mercur era de zece ori mai mare decât în Germania de Vest. Ziariştii şi oamenii de ştiinţă care au investigat numărul ridicat de cazuri de cancer, afecţiuni respiratorii şi boli de piele din oraş au fost arestaţi după ce au stabilit că problemele erau provocate de minele de lignit din apropiere, care produceau peste două treimi din electricitatea Germaniei de Est. Din septembrie, li s-au alăturat mii de oameni care nu participaseră niciodată la o demonstraţie. Leipzig a devenit centrul naţional al opoziţiei. Regimul nu ştia cum să răspundă. Boala lui Honecker lăsase un gol de putere care nu a mai putut fi umplut. În 18 septembrie, aproximativ 18 000 de oameni au participat la marşul de luni noaptea care a pornit de la Nikolaikirche. Era cea mai mare demonstraţie neoficială din Germania de Est după tulburările din 1953. Ca de obicei, era o procesiune paşnică, cu lumânări aprinse, poate puţin mai zgomotoasă decât până atunci. Poliţia şi ofiţerii Stasi îmbrăcaţi în haine civile au arestat aproape 100 de demonstranţi pe care îi auziseră scandând sloganuri împotriva regimului. Dubele de poliţie care i-au luat au trecut prin mulţime, rănind grav aproximativ doisprezece persoane. Incidentul a provocat o ruptură în interiorul partidului. Majoritatea membrilor conducerii nu doreau să înceapă o confruntare violentă cu demonstranţii, mai ales că rămăseseră doar trei săptămâni până la cea de-a paisprezecea aniversare a înfiinţării statului est-german. Fuseseră planificate ceremonii grandioase pentru a sărbători succesul „socialismului deja existent" în faţa unor oaspeţi distinşi din toată lumea comunistă, printre care Mihail Gorbaciov.

Şeful Stasi era printre puţinii care doreau să se lupte. Mielke cerea aplicarea de măsuri violente pentru a „face faţă contrarevoluţiei care fierbe în RDG". Într-un discurs pe care l-a ţinut secret de ceilalţi şefi, le-a spus ofiţerilor săi superiori să ia măsuri dure împotriva demonstranţilor: „Forţele şi grupurile de opoziţie ostile au acumulat deja o oarecare putere şi folosesc toate metodele pentru a dezechilibra balanţa puterii". A spus că, atunci, Germania de Est era

într-o poziţie asemănătoare cu a Chinei din urmă cu două luni. „Situaţia de aici şi de acum este comparabilă şi trebuie rezolvată indiferent de mijloace şi metode. Tovarăşii chinezi sunt demni de laudă. Au reuşit să reprime protestul înainte ca situaţia să scape de sub control." După cum povestea şeful serviciului de contraspionaj, Rainer Wiegand, Milke le spusese unora dintre comandanţii săi să pregătească un plan de înfiinţare a unor trupe speciale care să atace demonstranţii, să-i separe în trei grupuri şi să-i aresteze pe liderii lor.

Ofiţerii de pe teren l-au informat că în Leipzig atmosfera era tensionată nu doar în rândul demonstranţilor, ci şi în birourile şi fabricile din oraş. Comandantul Stasi din Leipzig, locotenent-generalul Siegfried Gehlert, i-a comunicat lui Mielke: „Tovarăşe ministru, situaţia este gravă... Sunt multe discuţii despre problemele justificate – şi nejustificate – pe care le avem. Lucrul cel mai important este că astfel de tendinţe grave există în interiorul organizaţiei de partid. În ceea ce priveşte problema puterii, tovarăşe ministru, avem situaţia sub control, însă este nevoie de mare vigilenţă. De la un accident... o scânteie ar fi suficientă pentru a ridica probleme serioase." Când, în faţa altor şefi de partid, a propus măsuri violente împotriva demonstranţilor din Leipzig, a fost respins.[8]

La începutul acelei veri, Erich Honecker a declarat: „Nu voi vărsa nici măcar o lacrimă pentru cei care doresc să părăsească ţara". Opoziţia a vărsat multe. „Aveam prieteni buni care plecau, oameni care îmi erau foarte apropiaţi", spunea Ulrike Poppe, care s-a numărat printre fondatorii grupului pentru drepturile omului Democraţia Acum, la jumătatea anilor 1980. „Ne era dor de ei. Pe de altă parte, înţelegeam de ce plecau, pentru că existau prea multe motive pentru care să nu poată rămâne în RDG. Întotdeauna ne întrebam cât vom mai rămâne şi ne-am impus o limită. Am spus că dacă trebuia să merg la închisoare, atunci venea vremea să plec. Sau dacă ne confiscau proprietatea, pentru că aveam o mică proprietate, sau dacă ne luau grădiniţa pe care o înfiinţaserăm pentru copii. Toate acestea s-au întâmplat, însă întotdeauna hotăram să rămânem, în primul rând pentru că ştiam că mai sunt mulţi alţii care doreau acelaşi lucru, aşa că trebuia să stăm şi să încercăm în continuare. Întotdeauna a existat speranţa." După ce maghiarii au contribuit la dărâmarea Zidului, strigătul principal în timpul demonstraţiilor a fost: „Rămânem", iar acel lucru a dat speranţă grupurilor din opoziţie.[9]

Totuşi, mulţi est-germani visau să părăsească ţara. După ce maghiarii au deschis graniţele pentru cetăţenii din RDG, Cehoslovacia le-a închis frontiera cu Ungaria, în urma presiunilor de la Berlin. Au regretat rapid acest lucru. Est-germanii prinşi în Cehoslovacia au mers direct la Praga şi au asediat ambasada vest-germană din palatul în stil baroc Lobkovitz, aflat în apropierea castelului. Cehii nu doreau un incident diplomatic cu Germania de Est, iar conducerea lor neostalinistă simpatiza cu regimul de la Berlin. Însă nu considerau că era de datoria lor să-i disciplineze pe refugiaţii est-germani. Au încercat să-i împiedice

să ajungă la ambasadă, însă au renunţat repede. Zeci de maşini Trabant au fost abandonate pe străzile Pragăi, în timp ce aproximativ 3 000 de oameni se înghesuiau în palat. Clădirea era spaţioasă şi elegantă, însă nu putea adăposti un număr atât de mare de persoane. Vremea era frumoasă, astfel că mulţi dintre refugiaţi au campat în grădină. Curând, condiţiile au devenit neplăcute şi neigienice, însă vest-germanii i-au primit pe toţi refugiaţii.

Şeful partidului cehoslovac, Miloš Jakeš, a comunicat la Berlin că nu avea nevoie de astfel de probleme. Avea propriile necazuri. Cu o lună în urmă, jandarmeria a arestat zeci de demonstranţi în Piaţa Wenceslas, unde 4 000 de oameni s-au adunat pentru a comemora 21 de ani de la zdrobirea Primăverii de la Praga după invazia trupelor Pactului de la Varşovia. Václav Havel a fost eliberat din închisoare în mai, după ce a îndeplinit aproape jumătate din sentinţa iniţială de nouă luni. Imediat după aceea, a fost închis din nou pentru a-şi ispăşi restul sentinţei, scriind despre condiţiile din ţară pentru mass-media occidentală. Într-un interval de două săptămâni a întocmit un manifest pentru opoziţia cehă, „Câteva propoziţii scurte", în care cerea discuţii între opoziţie şi regim şi eliberarea tuturor deţinuţilor politici. Acum, Havel şi alţi militanţi pentru drepturile omului cereau ca est-germanii să fie lăsaţi să treacă liber în Vest.

Printre refugiaţii de la ambasadă se afla şi profesoara Birgit Spannaus, care se hotărâse să plece pentru că nu dorea ca fiica ei să crească în Germania de Est. Nu a spus nimănui că mergea în Cehoslovacia şi şi-a cumpărat un bilet dus-întors de la gară. Imediat ce au ajuns în Praga, ea şi fiica ei s-au îndreptat către ambasada vest-germană.

> Am urmărit reportajele la televizor şi ştiam că clădirea era bine păzită. Totuşi, în spatele grădinii era un parc. Am aşteptat să vină seara... şi am mers în parc, prefăcându-ne că ne plimbăm. Am văzut gardul ambasadei... şi ne-am căţărat. Nu ştiam ce ni se putea întâmpla. Nu eram sigure dacă în interior era poliţie cehă sau chiar ofiţeri Stasi. Acela era lucrul de care ne temeam. Ne gândeam că am sărit prea uşor gardul. În ambasadă am văzut oameni care ne-au întrebat: „Doriţi să intraţi? Aşteptaţi un moment. Vă aducem o scară". Apoi am coborât pe partea cealaltă... şi am ajuns pe teritoriul ambasadei. Peste tot erau oameni... Dormeau pe scări. Toate camerele erau pline de paturi. Erau mulţi copii mici care plângeau. Aerul era toxic. Era gălăgie. Toţi erau nervoşi... Am găsit o cameră în pod, alături de altă familie cu trei copii. Erau acolo de săptămâni întregi. La parter nu existau camere; era plin de saltele.

Deşi plină de speranţă, nu se simţea în siguranţă în timp ce aştepta ca politicienii să găsească o soluţie.[10]

Erich Honecker s-a întors la birou în a treia săptămână din septembrie. Chirurgii îi descoperiseră încă o tumoare canceroasă, la colon. Au eliminat tumoarea şi l-au declarat apt să-şi ocupe locul în fruntea festivităţilor care marcau ce-a de-a paisprezecea aniversare. A început imediat negocierile cu

cehii pentru refugiaţii de la ambasadă. Miloš Jakeš i-a spus omologului său est-german că RDG-ul trebuie să ajungă cu vest-germanii la un acord „care să ne scoată pe noi, cehii, din necaz, şi pe oamenii voştri, din Praga. Asta nu e treaba noastră. Vă putem ajuta, dar trebuie să vă mişcaţi repede". A treia parte a înţelegerii era Hans Dietrich Genscher, care se afla la New York, pentru a lua parte la Adunarea Generală a ONU. Honecker a declarat cu ezitare că era dispus să-i lase pe „trădătorii" de la ambasadă să plece în Vest. Ar fi putut pleca direct în Germania de Vest, cu trenuri normale de călători. Însă Honecker a insistat, cu încăpăţânare, ca aceştia să treacă întâi prin Germania de Est, ca să pară că RDG-ul îi expulza. A cerut să fie expediaţi din ţară în trenuri sigilate. În timp ce tranzitau teritoriul est-german, urma să le fie luat buletinul şi să le fie retrasă cetăţenia. Dorea să îi umilească şi să facă să pară că regimul încă menţinea evenimentele sub control. Un editorial din *Neues Deutschland*, care, după cum afirma Joachim Hermann, şeful propagandei de partid, fusese dictat personal de Honecker, menţiona că „prin comportamentul lor, au călcat în picioare toate valorile morale şi s-au autoexclus din societatea noastră".[11]

Colegii de partid ai lui Honecker nu ştiau nimic despre înţelegerea cu cehii şi cu vest-germanii. În seara de vineri, 29 septembrie, majoritatea oficialilor superiori se aflau la Opera de Stat din Unter den Linden, la un spectacol de gală ce aniversa întemeierea Chinei comuniste. Honecker, care încă era vizibil bolnav, dar asigura pe toată lumea că e bine, i-a chemat în sala de recepţii Apollo, unde secretarul de partid le-a comunicat „informaţiile privind o problemă foarte urgentă". A descris planul ca şi cum ar fi fost un triumf al diplomaţiei, însă mulţi dintre ei şi-au dat seama imediat că era o greşeală gravă, după cum afirma Günter Schabowski. „Mulţi dintre noi consideram acest exod, pe care noi înşine l-am organizat, drept o dovadă a neputinţei ţării noastre." Din acel moment, un grup de la conducerea regimului şi-a dat seama că înlocuirea lui Honecker era urgentă. Însă nu s-a făcut nimic. „N-avea sens să ne eschivăm atât. Dar am făcut-o", a spus Schabowski.[12] O zi mai târziu, Genscher zbura la Praga pentru a le comunica refugiaţilor înţelegerea pe care o negociase cu Honecker. A fost una dintre cele mai dificile şi mai emoţionante misiuni pe care a trebuit să le îndeplinească vreodată. „Am ajuns acolo... complet dat peste cap", povesteşte Genscher. „Cum o să le explic toate astea unor oameni care, pe de o parte, vor fi fericiţi că pot pleca, însă, pe de altă parte, vor afla că această călătorie se va desfăşura timp de câteva ore prin Germania de Est. Oare vor accepta asigurările mele de liberă trecere?" Îşi vor da seama că nu prea au de ales. Nu puteau să rămână la ambasadă pentru totdeauna.[13]

În după-amiaza zilei de luni, 2 octombrie, când primele sute de refugiaţi au urcat în vagoane pentru a începe călătoria, atmosfera era încordată. Au fost conduşi la una dintre micile gări suburbane de lângă Praga şi li s-a spus să aştepte. „Am aşteptat vreo două ore până a venit un tren, apoi s-a creat o oarecare panică", povesteşte Birgit Spannaus. „La început, unii oameni spuneau: «Nu mergem. Asta e trădare. Ne e prea frică». Un oficial vest-german a încercat

să-i calmeze. A spus că va călători cu noi şi că fiecare tren care pleacă din Praga va avea un coleg de-al lui la bord, din motive de siguranţă." Curând după ce convoiul a intrat în Germania de Est, „trenul s-a oprit. Doi bărbaţi au deschis uşile. «Bună ziua, suntem de la securitatea de stat şi vă vom strânge cărţile de identitate.» Nu voi uita niciodată cum s-au aplecat să adune aceste documente, pentru că oamenii le-au aruncat la picioare. Aveam sentimentul că «de acum, nu mă mai poţi ameninţa»."[14]

Est-germanii i-au aclamat şi i-au încurajat pe refugiaţi de-a lungul traseului, până când cele opt trenuri sigilate au ajuns la Dresda, primul oraş important de la graniţă. O dâră de documente de identitate, paşapoarte est-germane şi bancnote de mărci estice fără valoare, rupte, acopereau partea laterală a drumului. Oamenilor li se spusese că nu aveau voie să întâmpine trenurile de refugiaţi. Peste 1 500 de demonstranţi, majoritatea tineri, au ignorat ordinul, au forţat cordoanele de poliţie şi au încercat cu disperare să urce. Poliţia a oprit cu greu mulţimile, care aruncau cu pietre şi cărămizi. Aproape toate ferestrele gării din Dresda a fost sparte, o mare parte din sala de aşteptare a fost distrusă şi zeci de oameni au fost răniţi. Un demonstrant a căzut sub un tren de refugiaţi în timp ce acesta pleca; ambele picioare i-au fost amputate. Demonstraţiile s-au amplificat după plecarea trenurilor. Muncitorii din fabrici şi oamenii mai în vârstă s-au alăturat tinerilor. Poliţia le-a ordonat să plece, însă aceştia au refuzat. Această stare de tensiune a durat timp de câteva ore, însă poliţia nu a mai intervenit. La protestul cu lumânări din Leipzig din acea noapte, celor aproximativ 12 000 de demonstranţi li s-a permis să mărşăluiască paşnic în jurul centrului oraşului.

Când trenurile de refugiaţi au ajuns la Hof, în Bavaria, mulţimile entuziaste de vest-germani i-au întâmpinat pe fraţii şi pe surorile lor din est. A fost o ceremonie cu o mare încărcătură emoţională, difuzată în direct la televiziunea Republicii Federale, care a ajuns şi în casele est-germane. În câteva ore, mii de alţi oameni din Berlin şi Leipzig şi-au umplut maşinile Trabant şi Wartburg şi s-au îndreptat spre est către Cehoslovacia.

Capitolul 43

Petrecerea aniversară

Sâmbătă, 7 octombrie 1989, Berlinul de Est

ULTIMUL LUCRU pe care şi-l dorea liderul sovietic în acel sfârşit de săptămână era să meargă la Berlin. S-a plâns de multe ori de această călătorie în faţa consilierului său pe politică externă, Anatoli Cerniaev, însă ştia că nu avea cum să o evite. Şeful Partidului Comunist Sovietic era obligat să participe la cea de-a paisprezecea aniversare a statului est-german. Gorbaciov considera existenţa statului est-german importantă, chiar dacă nu la fel de importantă pentru interesele sovietice ca în trecut. Însă detesta statul atrofiat în care se transformase şi, mai ales, îi dispreţuia pe liderul acestuia şi pe acoliţii săi stalinişti. Gorbaciov auzise prin intermediul KGB că, în ciuda bolii sale, Erich Honecker discutase să obţină încă un mandat ca secretar al partidului est-german, începând cu anul următor. Gorbaciov era de părere că acel lucru trebuia împiedicat, însă a menţionat că sovieticii nu vor face nimic în mod direct pentru a-l înlătura. De data aceea, era hotărât să arate la Berlin ceea ce gândea despre Honecker şi anturajul său.[1]

Pentru marea aniversare au fost planificate festivităţi elaborate, la care urmau să participe majoritatea personalităţilor comunismului mondial. Pentru Honecker era un eveniment semnificativ, altă realizare a sa şi o recunoaştere a RDG-ului ca stat important. Cunoscut pentru lipsa sa de modestie, era hotărât să se asigure că totul va merge perfect în timpul ceremoniei şi că rolul său în marele succes al RDG-ului va ieşi în evidenţă. Cu câteva zile înainte, Stasi îi arestase pe câţiva agitatori din Berlin, elemente ale opoziţiei care, dacă nu erau ţinute sub supraveghere, ar fi putut încerca să defăimeze partidul organizând demonstraţii. S-a asigurat că nu vor apărea probleme neprevăzute.

Gorbaciov a ajuns cu o seară înainte şi a discutat cu Honecker. După cum a afirmat Joachim Hermann, care a participat la întâlnire, convorbirea nu a decurs prea bine: „Era ca şi cum doi oameni vorbeau unul cu celălalt, însă spuneau lucruri complet diferite. Era un dialog al surzilor." Honecker era supărat pentru atitudinea sovieticilor faţă de Germania de Est şi pentru faptul că „au renunţat brusc la [lunga noastră]... prietenie şi ne-au părăsit într-un fel pe care nu-l dorim nici duşmanilor noştri", spunea Hermann. Gorbaciov a discutat cu restul conducerii într-o întâlnire despre care atât ruşii, cât şi germanii au spus că a fost

„extrem de stânjenitoare". Gorbaciov a ţinut unul dintre amplele sale discursuri despre „gândirea nouă" – forma mişcătoare a unei lumi în curs de transformare şi sfârşitul Războiului Rece. Era o prestaţie tipică „de zile mari". I-a aruncat o privire semnificativă lui Honecker, spunându-i: „Viaţa îi pedepseşte pe cei care rămân în urmă". Înţelesul cuvintelor lui era clar pentru toată lumea.[2]

Honecker a răspuns printr-o listă pompoasă de statistici, pentru a evidenţia succesul unic al RDG-ului ca una dintre cele mai mari economii ale lumii, şi felul în care Germania de Est a trecut de la un triumf la altul. Dovada „este că, în curând, industria noastră de înaltă tehnologie va produce un cip de 4 MB pentru computere." Membrii propriei sale echipe de conducere îşi dădeau coate şi se uitau unii la alţii zăpăciţi. După cum spunea şeful pentru planificare de stat al RDG, Gerhard Schürer: „Nu ne venea să credem... în faţa noastră stătea Gorbaciov, care vorbea despre soarta lumii şi, lângă el, secretarul nostru general, care vorbea despre cipuri pentru computere". Unii erau disperaţi: „Am fost nişte tâmpiţi", mărturisea Schabowski. „Ne-am purtat ca nişte marionete. Ar fi trebuit să batem cu pumnul în masă şi să spunem: «Erich, nu poţi face asta». Însă, desigur, astea erau închipuire pură. Am fi fost îndepărtaţi imediat. Am fi creat un scandal." În acea zi a fost pus la cale un complot serios pentru înlăturarea lui Honecker, însă era mult prea târziu.[3]

Punctul culminant al festivităţilor a fost marea procesiune cu torţe din Berlin. Tancurile, echipamentele şi trupele militare treceau pe lângă demnitarii aflaţi pe podiumul înalt, urmate de coloane de tineri ai grupului tineretului comunist, Frei Deutsche Jugend (FDJ), în cămăşi albastre şi cu eşarfe roşii. Aceştia ar fi trebuit să fie copiii cei mai ascultători ai nomenclaturii, născuţi şi crescuţi în sânul partidului. Acum, mulţi dintre ei strigau: „Gorbi, ajută-ne. Gorbi, ajută-ne". Şeful Partidului Comunist Polonez, Mieczysław Rakowski, stătea lângă Gorbaciov. L-a întrebat pe liderul sovietic dacă înţelegea ce spuneau. Gorbaciov a răspuns că nu cunoaşte prea bine limba germană, însă credea că da. „Scandează «Gorbaciov, salvează-ne»", a spus Rakowski. „Iar aceştia ar fi trebuit să fie crema activiştilor de partid. Totul s-a sfârşit." La început, Honecker a rămas perplex, însă curând şi-a dat seama ce se întâmpla. A părut mai degrabă rănit decât furios pentru acea insultă publică umilitoare.

Înainte să părăsească Berlinul, Gorbaciov le-a dat foarte clar aprobarea oficialilor partidului est-german de a acţiona împotriva lui Honecker. Ambasadorul sovietic în RDG, Kocemasov, i-a spus lui Gorbaciov că ştia că „tovarăşii plănuiau" să-l îndepărteze pe bătrân. Gorbaciov i-a răspuns să privească şi să asculte, însă să nu se implice în mod direct. „Ce se poate face în privinţa lui?" a întrebat Gorbaciov, după cum povestea ambasadorul. „Nu ascultă de nimeni. Atunci lasă-l să simtă pe pielea lui consecinţele. Însă treaba asta nu ne priveşte pe noi. Trebuie să se descurce singuri."[4]

Pe teritoriul est-german erau detaşaţi 380 000 de soldaţi sovietici. Reprezentau forţa pe care conducerea RDG-ului o considera metoda cea mai importantă de protecţie a statului socialist – şi a lor dacă vreodată ar fi apărut pericolul unei

„contrarevoluţii". Gorbaciov dorea să se asigure că soldaţii sovietici nu vor fi târâţi în vreun conflict dintre regim şi cetăţeni. În acea seara, ambasadorul l-a chemat pe generalul Boris Snetkov, comandantul forţelor sovietice din Germania de Est. Snetkov avea 65 de ani, era un veteran al celui de-Al Doilea Război Mondial şi se apropia de pensionare. Era popular printre oamenii săi şi nu dorea să-i folosească împotriva unor demonstranţi care strigau: „Gorbi, salvează-ne". A fost încântat de cererea pe care o făcea ambasadorul. „Trebuie să ne gândim cum vom reacţiona dacă vor avea loc tulburări pe străzi", a spus Kocemasov. „Problema e foarte serioasă şi vă rog să daţi imediat ordin trupelor să se retragă în cazărmi cât mai repede. Dacă este posibil, trebuie să opriţi toate manevrele şi toate zborurile avioanelor militare. Nu intervineţi în nici un fel în evenimentele care au loc în RDG. Lăsaţi-le să-şi urmeze cursul." Pentru a se asigura, Snetkov a întrebat şi Statul Major Sovietic şi a primit aceleaşi ordine de la superiorii săi din Moscova.[5].

La o oră după plecarea lui Gorbaciov în acea seară, în toate oraşele mari şi mici din ţară au izbucnit demonstraţii. Autorităţile au reacţionat cu o forţă de o brutalitate rar întâlnită în ultimele săptămâni. În cartierul Prenzlauer Berg din Berlinul de Est, mii de oameni s-au adunat să scandeze sloganul cel mai celebru al zilei: „Gorbi, salvează-ne". În timp ce mărşăluiau către clădirea consiliului de stat, au fost opriţi de un convoi de dube ale poliţiei. Imediat, Erich Mielke, atunci în vârstă de 81 de ani, a coborât din maşina sa blindată, într-o stare de agitaţie vizibilă. Însoţit de şeful serviciului de contraspionaj intern, generalul Günter Katsch, a strigat la poliţie: „Supuneţi-i pe porcii ăştia cu bâtele." Au intrat în mulţime, au bătut zeci de demonstranţi şi au arestat şi mai mulţi. În alte zone din oraş, poliţia şi miliţia i-au atacat pe protestatari cu câini şi tunuri de apă şi au reprimat un marş cu lumânări aprinse din faţa bisericii Gethsemane, unde nouă tineri erau în a patra zi de grevă a foamei. În acea noapte şi în ziua următoare, în Berlin au fost arestaţi în total 1 067 de oameni. Mulţi au povestit mai târziu că au avut de îndurat o noapte lungă de abuzuri şi bătăi în mâinile anchetatorilor Stasi.

Aproximativ 200 de demonstranţi au fost arestaţi în centrul Dresdei. Aceştia au fost duşi în cazărmile jandarmeriei şi bătuţi fără milă. Studenta Catrin Ulbricht se număra printre ei: „Când ne-au dat jos din dube, am fost separaţi, femeile în dreapta, bărbaţii în stânga", povestea ea. „Acolo am văzut un fel de garaj şi am privit cum bărbaţii erau întinşi la perete cu picioarele desfăcute şi bătuţi. Noi, femeile, am fost duse la un fel de sală de duşuri, şi ceea ce a urmat a fost destul de brutal."[6]

Testul principal al puterii lor a avut loc în noaptea următoare, pe 9 octombrie, la Leipzig, oraşul care a fost epicentrul protestelor în ultimele săptămâni. În ciuda violenţei poliţiei şi a ofiţerilor Stasi din acel sfârşit de săptămână, opoziţia era hotărâtă să continue „evenimentul" obişnuit de luni noaptea. Ca de obicei, planul era să pornească marşul de la Nikolaikirche şi să meargă

în direcţia acelor de ceasornic pe strada interioară în formă de cerc. Sperau ca acela să fie cel mai mare miting de până atunci, într-o afişare în masă a dispreţului. „Desigur, atunci ne era frică", spunea Ulrike Poppe, care făcea parte dintre fondatorii organizaţiei Democraţie Acum. „Nu eram curajoasă. Însă eram furioasă şi încăpăţânată... Mulţi se temeau de o posibilă soluţie chineză, şi anumite de folosirea armelor. Trebuia luată în calcul orice posibilitate. Şi uneori ne gândeam că s-ar putea să apară trupele sovietice. Ne temeam pentru că armata, poliţia şi statul nostru erau atât de bine înarmaţi şi pregătiţi, încât trebuia să luăm în considerare o eventuală reacţie violentă." Însă numărul participanţilor la marşuri a crescut atât de rapid, încât opoziţia a numit atunci RDG-ul „Republica Demonstrantă Germană".[7]

Regimul era împărţit. Honecker dorea un răspuns dur împotriva demonstranţilor. Însă nu a dat nici o instrucţiune specifică, în nici un moment, ca armata sau Stasi să deschidă focul asupra lor. În acel moment, autoritatea sa se deteriorase deja vizibil. „Nu i s-ar fi îndeplinit ordinul nici dacă ar fi dat unul", spunea unul dintre consilierii săi. Soţiei sale, Margot, îi plăcea să spună: „Trebuie să apărăm socialismul prin toate mijloacele. Prin cuvinte, fapte şi, da, prin arme." Însă avea o putere limitată.[8]

Mielke a dat ordine draconice care le ofereau oamenilor săi puterea de a-i împuşca pe „agitatori". În dimineaţa zilei de duminică, 8 octombrie, fără să se consulte cu nimeni din conducere, a dat Directiva secretă nr. 1/89.

> S-a constatat o agravare a naturii şi pericolelor asociate adunărilor de masă ilegale ale forţelor ostile, de opoziţie şi... violente, care doresc să ameninţe securitatea statului. Astfel, ordon 1. Stare de „alertă maximă"... pentru toate unităţile, până la specificaţii ulterioare. Membrii forţelor armate permanente trebuie să-şi poarte constant armele cu ei, în funcţie de cerinţele situaţiei... Suficiente forţe de rezervă trebuie să fie pregătite, capabile să intervină în urma notificărilor imediate... pentru a lua măsuri ofensive de reprimare a demonstraţiilor ilegale.[9]

În ultimele două săptămâni, armata est-germană intrase în alertă, însă la demonstraţii nu fuseseră folosiţi soldaţi. În mod ciudat, recruţii erau ţinuţi cât mai departe de lumea exterioară. „Era o idee absurdă, însă ofiţerii superiori se gândeau că puteau ţine astfel de informaţii departe de oamenii lor", spunea Klaus-Peter Renneberg, căpitan al unui regiment de infanterie. Rangul său era de „ofiţer politic", un post de partid, dar şi militar, cu misiunea de a asigura păstrarea principiilor partidului şi supunerea în rândul armatei. „Nu aveau voie să folosească radioul, nu primeau scrisori, nu dădeau telefoane ca să vorbească cu familia sau prietenii. Televizorul din sala comună a fost mutat. Era ridicol, pentru că toţi ştiau ce se întâmpla în ţară. În discursul oficial se spunea că au avut loc unele tulburări din cauza contrarevoluţionarilor care doreau să distrugă statul." Soldaţii au primit o cantitate dublă de muniţie – 120 de gloanţe în loc de 60 – şi toţi aveau o trusă suplimentară de prim-ajutor. În timpul nopţii, un regiment de paraşutişti a fost detaşat la Leipzig cu ordinul de a ocupa poziţiile

de lângă centrul oraşului. Spitalele au fost golite de pacienţi şi au fost trimise cantităţi suplimentare de sânge şi plasmă. Ziarul local al partidului, *Die Leipziger Volkszeitung*, a publicat un editorial în care scria: „Dacă este necesar, vom lupta cu armele împotriva acestor duşmani ai ţării".[10]

Când toate piesele păreau aşezate pentru o dezlănţuire violentă în Leipzig, la sfârşitul acelei zile, un muzician a fost cel care a orchestrat un deznodământ paşnic. Dirijorul Kurt Masur era una dintre celebrităţile Germaniei de Est. Directorul artistic al Orchestrei Gewandhaus din Leipzig, recunoscută la nivel mondial, era un preferat al regimului, căruia îi aducea numeroase premii. Nu a fost niciodată membru al Partidului Comunist, însă a păstrat tăcerea în privinţa politicii, devenind unul dintre cei mai buni interpreţi din lume ai romantismului german. A acceptat propaganda oficială care îl numea una dintre stelele care făcuseră RDG să strălucească. Acum în vârstă de 62 de ani, cu un aspect distins, dat de barba sa albă şi îngrijită, a început să ridice ocazional glasul. Când unii muzicieni ambulanţi din Leipzig au fost arestaţi în acea vară, a protestat. Era îngrozit de perspectiva unei confruntări sângeroase în Leipzig. Dacă ar fi izbucnit un conflict, acest lucru s-ar fi putut întâmpla în faţa frumoasei săli de concerte Gewandhaus, construită în stil neoclasic, în centrul oraşului. În zilele de luni de până atunci, demonstraţiile treceau de obicei pe acolo în jurul orei 19:45, când el dirija.

Masur a vorbit cu celelalte personalităţi din Leipzig, în încercarea de a preveni vărsarea de sânge. I-a chemat pe pastorul protestant Peter Zimmermann şi pe actorul Bernd Lutz Lange, ambii implicaţi în grupurile moderate de opoziţie din oraş. Şefii locali de partid erau la fel de disperaţi să evite baia de sânge. Şeful de partid din Leipzig, Helmut Hackenburg, era bolnav, însă doi dintre ceilalţi oficiali de nivel înalt, Wilhelm Pommert şi Roland Wötzel, au mers să se întâlnească cu Masur şi cu activiştii din opoziţie, fapt care putea fi considerat un act revoluţionar. Dintotdeauna, politica fusese aceea de a evita dialogul cu ei, astfel că nu au anunţat sediul central de la Berlin de acea întâlnire. Au formulat un document care făcea apel la pace şi linişte, semnat de ambele părţi, care a fost repetat la radio la fiecare jumătate de oră după ora 15:00, prin vocea lui Kurt Masur: „Toţi avem nevoie de un schimb liber de opinii privind viitorul socialismului în ţara noastră. Astfel... azi promitem să ne folosim puterea şi autoritatea pentru a asigura faptul că acest dialog va decurge nu doar cu autorităţile din Leipzig, ci şi cu guvernul. Vă rugăm să acţionaţi cu prudenţă, pentru ca dialogul paşnic să poată avea loc".

Nu se putea prevedea dacă apelul va fi ascultat. Armata încă se pregătea să intervină pe străzi. Hans Illing era subofiţer la un regiment de infanterie, cu baza la cazărmile principale ale armatei, la marginea oraşului. După-amiaza devreme, oamenii aflaseră deja că primiseră ordin să ocupe poziţiile de la gara din Leipzig, direct pe traseul demonstranţilor. Misiunea lui era să împartă armele din arsenal. „Am dat bastoane de cauciuc, scuturi şi căşti, apoi le-am dat ofiţerilor armele, pistoale Makarov de 9 mm, încărcate cu muniţie. Fiecare

ofiţer avea cel puţin două rezerve de muniţie... Apoi, comandantul companiei a venit şi a dat ordinul să împărţim mitralierele Kalaşnikov care se aflau în dube... Erau scene urâte, cu tineri întinşi pe pat, plângând pentru că ştiau că soţiile şi părinţii lor aveau să fie printre demonstranţi. Aşa că atmosfera nu era prea plăcută." Ştia că, probabil, mama şi tatăl său vitreg vor participa la marş. „Mi-am sunat părinţii să-i avertizez să nu meargă în ziua aceea... pentru că era periculos, se va trage cu gloanţe adevărate."[11]

Peste 70 000 de demonstranţi s-au adunat în faţa bisericii Nikolaikirche la ora 17:00, iar „atmosfera era foarte tensionată", povesteşte unul dintre ei, Aram Radomski. „Nici unul dintre noi nu ştiam ce urma să se întâmple, dacă vor începe să tragă. Ştiam doar că, dacă nu eram acolo, acest lucru ar fi însemnat că renunţăm, iar noi nu doream asta."[12]

La sediul de partid din Leipzig încă se aşteptau instrucţiuni de la Berlin. „Am sunat de mai multe ori. Le-am spus de apelul nostru şi am încercat să ne convingem şefii, însă nu ne-au dat un răspuns imediat", a spus secretarul-adjunct de partid de la Leipzig, Roland Wötzel. „Am vorbit personal cu Egon Krenz. A spus că ne va suna el. Aşa că am aşteptat. Însă situaţia devenea critică. Marşul se apropia de gară, unde erau concentrate majoritatea forţelor armate, şi încă nu primiserăm instrucţiuni. În sfârşit, Hackenburg a dat ordinul să retragem trupele şi să-i lăsăm pe demonstranţi să treacă în linişte. Era riscant." De asemenea, generalul Gerhard Stassenburg, şeful poliţiei din Leipzig, le-a spus oamenilor săi să lase marşul să continue fără să intervină şi să tragă doar dacă era vorba despre autoapărare.[13]

Ulterior, Egon Krenz a susţinut că el a fost salvatorul acelei zile şi că decizia de a lăsa demonstraţia să continue i-a aparţinut. Vorbise cu ambasadorul sovietic Kocemasov, care îl sfătuise să lase marşul să-şi urmeze cursul. Însă i-a sunat pe oficialii de partid din Leipzig abia la o jumătate de oră *după* ce aceştia hotărâseră deja să nu intervină. A ezitat un moment când a discutat cu Hackenburg, apoi a spus că acesta a luat decizia corectă, pe care partidul i-a aprobat-o. Momentul în care oamenii au conştientizat că regimului îi lipseau voinţa şi puterea de a păstra puterea a reprezentat un punct de răscruce.

Erich Honecker a rămas în funcţie încă o săptămână. Pe la spate, conspiratorii ascuţeau cuţitul, însă demonstranţii din Leipzig au fost cei care i-au hotărât soarta. Timp de optsprezece ani nimeni nu l-a criticat deschis. Acum, în rândurile partidului venea un val de plângeri din toate direcţiile. Uniunea Scriitorilor, intrată de acum în legalitate, cerea „schimbări revoluţionare", insistând asupra faptului că nu trebuie să existe teamă „de reformă, ci de teama de reformă". Preşedintele acesteia, Hermann Kant, unul dintre cei mai proeminenţi comunişti est-germani, a redactat o scrisoare deschisă în care cerea conducerii să-şi facă „autocritica". Ziarul tineretului comunist, *Junge Welt*, a făcut un pas uriaş şi a publicat-o. Lui Honecker i se cerea să discute cu opoziţia şi „să ia taurul de coarne, chiar dacă nu ne plac acei indivizi şi, în calitate de comunişti, nu suntem de acord cu unele dintre ideile lor." Primarii oraşelor Dresda şi Leipzig doreau

dialogul. Honecker a rămas de neclintit. „Totul se va prăbuşi dacă cedăm chiar şi un milimetru", a spus el.

De ce le-a luat atât de mult timp colegilor lui Honecker să se întoarcă împotriva lui? În luna februarie a anului precedent au existat unele tendinţe de a-l înlătura, însă nu a avut loc nici un complot. Şeful planificării de stat, Gerhard Schürer, unul dintre cei mai puternici oligarhi ai regimului, a discutat despre eliminarea lui Honecker cu Krenz, care părea singurul succesor acceptabil pentru majoritatea celor din vechea gardă. „Îţi fac o sugestie", i-a spus Schürer. „Eu sunt bătrân şi aproape de pensie. O să plec curând. Voi cere ca Honecker... să fie înlăturat. Desigur, nu poţi interveni să spui: «Eu vreau să fiu secretar general». Însă pot să te propun eu. Sunt pregătit să fac asta, pentru că, altfel, RDG-ul o să fie *kaputt*." Cei doi bărbaţi au discutat chestiunea timp de trei ore la casa de la ţară a lui Schürer, din Turingia, în Dierhagen. Însă, la sfârşit, Krenz i-a răspuns că nu era pregătit să-l dea la o parte pe „tatăl meu adoptiv şi pe profesorul meu politic. Nu pot s-o fac. Trebuie să existe o soluţie biologică la această problemă."[14]

Krenz ar fi putut să facă o mişcare cât timp Honecker era bolnav, însă se simţea restricţionat. A decis să aştepte până după festivităţile organizate pentru cea de-a paisprezecea aniversare, „care erau mult prea importante pentru el". Şi asta nu deoarece Krenz ar fi avut un suflet sensibil şi grijuliu, ci pentru că era foarte ambiţios. Era precaut deoarece nu era sigur de propria lui putere. Acum îşi dădea seama că nu mai putea întârzia. Nu-şi mai putea permite să aştepte „soluţia biologică" oferită de moartea lui Honecker, care putea veni peste mulţi ani. Trebuia să acţioneze imediat. „Se puteau întâmpla prea multe lucruri", spunea Schabowski. „La o demonstraţie, cineva aruncă o piatră, aceasta îl loveşte pe un soldat, alt soldat se sperie sau se bucură că-şi poate folosi arma, şi încep împuşcăturile. Dacă se întâmpla aşa ceva, ştiam că puteam să ne luăm adio – oamenii partidului vor veni peste noi şi ne vor spânzura de copaci."[15]

Ceilalţi conspiratori erau Siegfried Lorenz, şeful de partid din Karl-Marx-Stadt, şi un susţinător crucial, însă neaşteptat: şeful Stasi, Erich Mielke, care voia să-şi asigure propriul post. Şeful sindicatelor est-germane, Harry Tisch, un om puternic în stat, s-a aflat în spatele loviturii. La fel şi prim-ministrul Willi Stoph. Tisch a mers la Moscova şi i-a prevenit pe cei din anturajul lui Gorbaciov că lovitura era iminentă. Reacţia imediată a lui Gorbaciov a fost ieşită din comun pentru un lider sovietic. I-a spus lui Şevardnadze, însă nici unui alt şef comunist de la Moscova. Nici nu s-a consultat cu alte personalităţi din „comunitatea socialistă". După cum mărturisea consilierul său şef în probleme legate de Germania, primul său gând a fost să discute situaţia cu Kohl şi cu Bush.[16]

Luni, 16 octombrie, majoritatea comuniştilor importanţi ai ţării se aflau într-o întâlnire la sediul partidului, urmărind reportaje prezentate direct din Leipzig de televiziunea vest-germană; o mulţime uriaşă, de cel puţin 120 000 de oameni, care nu se mai temeau că li s-ar putea răspunde cu violenţă, demonstrau. Acesta era unul dintre zecile de proteste din alte oraşe care aveau loc în acea seară în

întregul RDG. Oamenii scandau: „Gorbi, Gorbi", *Wir sind das Volk* şi, pentru prima dată de faţă cu Honecker: „Jos Zidul." Honecker continua să spună: „Acum, cu siguranţă, trebuie să facem ceva". Şeful Statului Major al armatei, general-colonelul Fritz Streletz, a refuzat clar să-şi asmută oamenii împotriva demonstranţilor paşnici. „Nu putem face nimic. O să lăsăm evenimentele să-şi urmeze paşnic cursul."[17]

Conducerea trebuia să se întâlnească la sediul partidului în dimineaţa următoare, marţi, 17 octombrie. În zori, Mielke l-a sunat pe ofiţerul Stasi responsabil cu securitatea clădirii şi i-a ordonat să se asigure că sala principală de şedinţe era înconjurată de oameni de încredere. Nu dorea ca Honecker să-şi cheme propriile gărzi personale în momentul în care avea loc asasinarea sa politică. Conspiratorii plănuiseră totul în cel mai mic detaliu. La ora 10:00, la începutul întâlnirii, Stoph a spus: „Domnule secretar general Erich, sugerez ca în agendă să fie introdusă o nouă temă de discuţie, şi anume, eliberarea din funcţia de secretar general a lui Erich Honecker şi alegerea lui Egon Krenz în locul său."

Honecker nu se aştepta la aşa ceva. Se gândea că mai avea destul timp la dispoziţie. Însă nu şi-a schimbat expresia feţei. Ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic, pur şi simplu a ignorat comentariul prim-ministrului şi a zis: „Să continuăm agenda". Mai multe voci au protestat. Apoi şi-a dres glasul şi a spus: „Bine atunci, să auzim ce are de spus fiecare". Întâi le-a dat cuvântul celor din vechea gardă, oameni de la care aştepta sprijin. Însă, unul câte unul, toţi s-au întors împotriva lui. Îl ascultaseră ani întregi cu supunere, însă atunci nici măcar o singură voce nu a vorbit în favoarea lui. Votul a fost unanim. În felul tradiţional al partidelor comuniste, şi-a făcut datoria de onoare şi a ridicat mâna să voteze împotriva lui. Şeful industriei, Mittag, şi şeful propagandei, Hermann, au fost înlăturaţi în acelaşi timp, iar Krenz a fost ales în unanimitate secretar general.

Fără să scoată o vorbă, Honecker a părăsit sala şi s-a întors în biroul său pentru a da două telefoane. Primul a fost la ambasadorul sovietic: „Bună ziua, tovarăşul Honecker la telefon", a spus el. „Vreau să vă spun chiar acum... că s-a hotărât eliberarea mea din funcţie. Decizia a fost unanimă." Câteva minute mai târziu, şi-a sunat soţia: „Ei bine, s-a întâmplat." Şi-a strâns câteva obiecte personale, apoi i-a cerut şoferului să-l ducă la vila sa din Wandlitz. Nu a mai intrat niciodată în acea clădire.

Capitolul 44

Puterea poporului

Marţi, 31 octombrie 1989, Berlinul de Est

CONSPIRATORII CARE L-AU ÎNLĂTURAT pe Honecker de la putere credeau că astfel îşi vor câştiga recunoştinţa şi respectul poporului. Se înşelau amarnic. Noul şef al partidului, Egon Krenz, fusese ani întregi pe locul doi în topul celor mai detestaţi oameni din ţară. În cele 46 de zile cât a rezistat în funcţie, a reuşit performanţa de a ajunge pe primul loc. Prima mare demonstraţie prin care i se cerea demisia a avut loc chiar în seara zilei în care l-a înlocuit pe Honecker. Cu toate că încerca să-şi formeze o imagine de reformator, de om care dorise întotdeauna schimbări democratice în RDG, nimeni nu îl credea. Toţi îşi aminteau că fusese prinţul moştenitor al RDG-ului mulţi ani şi se purtase ca atare. Îşi aminteau că, în urmă cu doar câteva luni, lăudase rezultatele alegerilor fraudate şi le dăduse drept exemplu de democraţie. Mulţi est-germani încă aveau în minte imaginea lui la Beijing, unde mersese imediat după masacrul din Piaţa Tiananmen, dând mâna cu Deng Xiaoping şi lăudând acţiunea fermă a Chinei de a pune capăt tulburărilor.

În Berlin a devenit curând personaj de bancuri: „Întrebare: Care e diferenţa între Krenz şi Honecker? Răspuns: Honecker are vezică." La marşurile de protest se puteau vedea caricaturi grosolane de-ale lui, multe înfăţişându-l ca lup în costumul Scufiţei Roşii, însoţite de textul: „Vai, bunicuţo, ce dinţi mari ai". Satiristul Wolf Biermann îl caracteriza drept „o invitaţie ambulantă de a fugi din republică". Igor Maximicev, adjunctul ambasadorului Uniunii Sovietice în RDG a avut de multe ori de-a face cu el. „Egon Krenz era... lipsit de carismă. Poporul nu îl accepta. Nu era atrăgător. Nu-şi putea găsi cuvintele potrivite pentru a le vorbi oamenilor, pentru că folosea doar jargonul partidului."[1] A arătat din ce stofă era croit în primul său discurs ca lider. „Singurul nostru interes este cel al poporului... Optimismul nostru istoric derivă din conştientizarea inevitabilităţii victoriei socialismului întemeiat de Marx, Engels şi Lenin." Răspunsul est-germanilor a fost să iasă în stradă în număr şi mai mare, pentru a-i cere lui Krenz să plece; pentru dreptul de a călători şi pentru dărâmarea Zidului Berlinului. În prima săptămână după ce a preluat puterea, la demonstraţiile din toate oraşele Germaniei de Est au participat peste un milion de oameni.

Aceea a fost ziua în care Krenz a aflat adevărul complet despre poziţia financiară catastrofală în care Honecker lăsase ţara. Datele erau ţinute secret

faţă de toată lumea; singurii care ştiau erau ţarul economic al regimului, Günter Mittag, magnatul Alexander Schalck-Golodkowski, şeful Stasi, Erich Mielke, şi şeful planificării de stat, Gerhard Schürer. Acum afla şi restul conducerii. Toţi erau şocaţi. În doar câteva zile erau ameninţaţi cu falimentul. Germania de Est nu deţinea suficiente lichidităţi pentru a-şi plăti dobânzile pentru împrumuturile externe şi se confrunta cu imposibilitatea de a-şi îndeplini obligaţiile. Documentul secret „Raport asupra situaţiei economice a RDG-ului, cu consecinţele aferente" le-a fost prezentat şefilor de partid de către Schürer, care dezvăluia acum cifrele reale ale contabilităţii naţionale. În luna mai a anului precedent, Schürer încercase să-l convingă pe Honecker să se gândească serios la criza datoriilor, „sau riscăm să devenim curând insolvabili". Însă liderul refuzase să discute problema direct, spunând că nu era momentul potrivit. Atât el, cât şi Mielke, i-au spus să „îşi ţină gura în privinţa asta". Schürer a tăcut, aşa cum i se ordonase, însă atunci venise momentul să vorbească şi a declarat că ţara devenise deja insolvabilă. [2]

Toată propaganda despre succesul RDG-ului se baza pe minciuni, spunea raportul. Realitatea dură era că, sub „socialismul deja existent", aproape 60% din întreaga bază industrială a Germaniei de Est putea fi eliminată ca deşeu, iar productivitatea fabricilor şi minelor era cu aproape 50% în urma celei din vest. Lucrul cel mai grav era că datoria crescuse de doisprezece ori în ultimii cincisprezece ani, ajungând la 123 de miliarde de mărci germane, şi continua să crească cu aproximativ 10 miliarde pe an – „o sumă foarte mare pentru o ţară ca RDG", mărturisea Schürer. A scos în evidenţă minciunile pe care le-a folosit pentru a ascunde realitatea de guvernele şi băncile vestice, precum şi împrumuturile pe termen scurt obţinute pentru a plăti dobânzile creditelor pe termen lung. Dacă pieţele financiare ar fi ştiut cu câtă neruşinare minţea RDG-ul în privinţa activelor sale, împrumuturile din Vest ar fi încetat imediat. Pentru ţară era, probabil, prea târziu să oprească împrumuturile. Schürer a menţionat că, dacă cinci ani mai devreme s-ar fi luat unele măsuri radicale pentru reducerea datoriei, acum ar fi fost mai uşor. Însă lucrurile merseseră prea departe. „Ca să evităm să ne adâncim şi mai mult în datorii, trebuia să scădem nivelul de trai în anul următor cu 25-30% şi să facem RDG-ul imposibil de guvernat." [3]

Krenz şi ceilalţi au ascultat îngroziţi. Şansele lor de supravieţuire politică erau cel mult minime, şi s-ar fi redus la zero dacă una dintre primele lor acţiuni ar fi fost să anunţe măsuri de austeritate dureroase. Însă problema imediată era critică: de unde să facă rost de bani ca să plătească rata următoare? Li s-a spus: „E absolut necesar să negociem cu guvernul RFG un sprijin financiar de două sau trei miliarde de mărci ca împrumut pe termen scurt, dincolo de termenele curente." Dacă nu făceau rost de acei bani în două săptămâni, ar fi putut avea loc „o confruntare cu Fondul Monetar pentru despăgubiri". Dacă s-ar fi întâmplat aşa ceva, reputaţia RDG-ului ca ţară de încredere pentru împrumuturi ar fi dispărut. Schürer şi echipa sa de economişti au propus

o idee îndrăzneaţă şi disperată, şi anume, să „vândă" Zidul Berlinului şi să-l folosească drept obiect de negociere pentru mai multe împrumuturi. „Trebuie să punem pe masă forma actuală a graniţei", spunea raportul. Era un fel de prelungire a vânzării oamenilor în Vest, activitate pe care regimul o practica de ani întregi. Lui Krenz i s-a spus că vest-germanii ar putea fi pregătiţi să accepte. Reunificarea ar putea fi realizată prin negocieri sau chiar printr-o confederaţie, însă ar putea exista promisiuni pentru o mai mare cooperare în chestiuni diverse. „Pentru a convinge Republica Federală de intenţiile serioase ale RDG-ului, trebuie să creăm cât mai curând condiţii care să facă frontiera dintre cele două state germane inutilă."[4]

Krenz şi ceilalţi au aprobat ideea cu entuziasm şi au dorit să-i abordeze imediat pe vest-germani. Cel mai potrivit pentru a coordona o tranzacţie atât de sensibilă din punct de vedere politic şi financiar era Alexander Schalck-Golodkowski, negociatorul plin de culoare, însă foarte discret, al regimului, care derulase de multe ori afaceri delicate cu vest-germanii. I s-a ordonat să plece la Bonn în secret pentru a prezenta propunerea în faţa guvernului RFG. Iniţial, vest-germanii nu au fost prea entuziasmaţi. Schalck-Golodkowski a discutat cu Rudolf Seiters, şeful cancelariei lui Helmut Kohl, care a impus termeni foarte stricţi pentru înţelegere. Nici el, nici Kohl nu credeau că est-germanii erau sinceri, astfel că i-a spus lui Schalck-Golodkowski că, înainte să înceapă o discuţie serioasă, partidul comunist trebuia să renunţe la monopolul asupra puterii, să permită existenţa partidelor politice independente şi să organizeze alegeri libere. „Apoi, cancelarul Kohl va fi pregătit să discute despre o dimensiune complet nouă a sprijinului economic de care aveam nevoie." Schalck-Golodkowski a spus că se îndoia că acele condiţii vor fi acceptate, însă se va întoarce la Berlin şi va vedea ce aveau de spus şefii de partid.[5]

Ziua următoare, la 1 noiembrie, Krenz a mers la Kremlin pentru a-i jura credinţă lui Mihail Gorbaciov. A fost o întâlnire ciudată. Sovieticii şi-ar fi dorit un alt succesor. Gorbaciov nici nu-l plăcea, nici nu-l respecta pe Krenz, care era mult prea apropiat de predecesorul său şi avea aceeaşi reputaţie de om servil şi nedemn de încredere. Liderul sovietic şi KGB-ul l-ar fi preferat pe şeful de partid din Dresda, Hans Modrow, pentru a prelua puterea în Germania de Est. După standardele RDG, Modrow, un bărbat cărunt, în vârstă de 51 de ani, inteligent şi subtil, era un reformator şi un administrator abil. Era unul dintre puţinii oficiali comunişti care l-au dezaprobat deschis pe Honecker care, în consecinţă, l-a îndepărtat oferindu-i diverse funcţii în provincie. Avea contacte excelente în Uniunea Sovietică, acesta fiind motivul pentru care Gorbaciov auzise de acest aparatcic est-german relativ obscur. Veştile pe care Krenz le-a adus la Moscova l-au tulburat pe Gorbaciov. Germanul i-a povestit despre criza financiară a RDG-ului, în speranţa de a-l impresiona şi de a primi un împrumut. Liderul sovietic a tăcut un moment, apoi a declarat: „Sunt uimit. Nu aveam nici cea mai mică idee. Cifrele acestea au fost secrete? Nu ne-am

imaginat niciodată că lucrurile vor lua o asemenea întorsătură. Cum s-a putut ajunge atât de rău?"

Krenz i-a răspuns lui Gorbaciov că nu a cunoscut aceste detalii, nici el, nici majoritatea colegilor săi. Toate cifrele au reprezentat un secret foarte bine păzit de Honecker şi de Mittag, care au condus economia RDG-ului. „Cifrele sunt corecte, nu există nici o greşeală. Doar ca să plătim rata împrumutului avem nevoie de 4,5 miliarde de dolari, aproximativ două treimi din valuta noastră." Apoi a făcut o cerere directă pentru sprijin financiar. „La urma urmei, într-un fel, RDG-ul este copilul Uniunii Sovietice, şi un tată ar trebui să-şi recunoască fiii." Gorbaciov părea întristat. „Nu suntem în poziţia din care să vă putem oferi sprijin, având în vedere starea actuală a URSS." Apoi i-a spus lui Krenz că singura lui şansă era să fie mai deschis faţă de propriul său popor, „care vedem că pleacă cu miile", şi să le spună oamenilor că nu mai pot continua să trăiască aşa cum au fost obişnuiţi, în condiţii care le depăşesc posibilităţile. Krenz a insistat pentru sprijinul financiar care să permită regimului să supravieţuiască, însă Gorbaciov i-a spus să nu se bazeze pe sovietici pentru ajutor.

Krenz l-a avertizat că ar putea apărea probleme dacă demonstraţiile de masă din Leipzig ar începe şi în Berlin. A spus: „Trebuie luate măsuri pentru a preveni orice încercare de trecere în masă a Zidului Berlinului. Ar fi îngrozitor, pentru că poliţia va trebui să intervină şi va trebui să introducem anumite elemente ale stării de urgenţă." Gorbaciov a interpretat cuvintele lui drept o încercare de şantaj politic şi i-a spus în faţă lui Krenz că el şi colegii săi nu ar trebui să se bazeze pe sovietici pentru acoperire militară. „Trebuie să găsiţi o soluţie pentru a rezolva problema Zidului şi a emigrării în masă a populaţiei. Dacă nu o faceţi curând, veţi avea probleme mari, din partea propriului vostru popor." După plecarea lui Krenz, consilierul lui Gorbaciov pe politică externă, Anatoli Cerniaev, a spus ironic: „Şi aşa se duce comitetul pentru desfiinţarea RDG-ului". Însă Gorbaciov era serios. La scurt timp după aceea, le-a trimis generalilor săi o notă în care menţiona că, sub nici o formă, trupele sovietice nu trebuie să se implice în conflictele dintre regimul de la Berlin şi cetăţenii est-germani. „Aceasta este o prioritate absolută", le-a spus el consilierilor săi. „Nu vreau ca acolo să se întâmple ceva ce i-ar putea implica pe soldaţii noştri."[6]

Krenz s-a întors de la Moscova cu mâna goală, însă fără intenţia de a demisiona sau de a desfiinţa RDG. În ziua în care se afla în URSS, guvernul a redeschis graniţa est-germană cu Cehoslovacia, pe care Honecker o închisese cu trei săptămâni înainte, în încercarea de a opri exodul. În mod previzibil, un număr imens de oameni s-au îndreptat, în maşinile lor Trabant, către graniţa cehoslovacă. Regimul de la Praga nu dorea încă o criză a refugiaţilor pe teritoriul lor, astfel că, pur şi simplu, i-a lăsat să meargă direct către vest, peste frontiera dintre Cehoslovacia şi RFG. Peste 50 000 de oameni au părăsit Germania de Est pe acel traseu, într-un interval de trei zile. Acum existau două fisuri în Cortina de Fier, prin Ungaria şi, pentru cetăţenii est-germani, prin Cehoslovacia. Cu toate acestea, Krenz era hotărât să păstreze Zidul Berlinului. „Nu văd nici

o situaţie în care am putea dărâma Zidul", a declarat el la începutul lui noiembrie. „E un parapet împotriva activităţilor subversive ale Vestului." Şi nici nu dorea să organizeze alegeri libere sau să renunţe la monopolul partidului asupra puterii. [7]

În Polonia, de mai bine de două luni conducea un guvern al Solidarităţii. În Ungaria, la sfârşitul lunii septembrie, partidul comunist a încetat să mai existe. Membrii săi au votat pentru desfiinţarea lui şi au fondat un nou Partid Socialist. Monopolul fostului partid asupra puterii a fost înlăturat, majoritatea banilor şi a proprietăţilor sale au fost sechestrate, iar reînfiinţarea lui a fost interzisă la locul de muncă, acolo unde fusese concentrată cea mai mare parte a puterii comuniste. Printr-un acord încheiat cu opoziţia cu şase săptămâni în urmă, la Budapesta, în luna martie a anului următor urmau să fie organizate alegeri democratice pe care un partid de aripă dreaptă le-ar fi câştigat uşor. La 23 octombrie, Ungaria a încetat oficial să mai fie Republică Populară, fiind redenumită, simplu, Republică, iar în noua constituţie nu s-a făcut nici o menţiune despre faptul că partidul comunist ar deţine un „rol de conducere" în viaţa politică a naţiunii. Cu toate acestea, în Germania de Est, regimul încă le oferea oamenilor alegeri bazate pe un singur partid; o rezoluţie de partid menţiona că votul „poate fi democratic, însă nu trebuie să deschidă porţile către pluralismul burghez de partid."

Chiar şi unii dintre liderii regimului simţeau că trăiau într-o atmosferă nerealistă. Aproape zilnic aveau loc demonstraţii de proporţii în aproape toate oraşele ţării şi devenise clar că acestea nu puteau fi reprimate prin violenţă. Liderii de partid îşi pierduseră atât voinţa de a lupta pentru putere, cât şi tăria de a guverna, însă vorbeau încă precum comuniştii, mai ales Egon Krenz. În rezoluţia cinică de la 4 noiembrie, unii membri ai conducerii partidului au fost desemnaţi să se întâlnească cu opoziţia şi au fost „instruiţi să pară că se îndepărtează de linia oficială a partidului pentru a câştiga încrederea populaţiei... Tovarăşii nu trebuie să folosească limbajul partidului, ci să dea impresia că sunt raţionali şi realişti pentru a ne recâştiga credibilitatea". [8]

Partidul „nu este pregătit să primească ordine de la Stradă", au declarat liderii în dimineaţa zilei de sâmbătă, 4 noiembrie. Şi totuşi, în acea după-amiază, în Alexanderplatz, aproape 700 000 de berlinezi au pus la încercare acea declaraţie. Pe o pancartă uriaşă din mijlocul pieţei era scris sloganul *Wir Sind das Volk* („Poporul suntem noi"). Atmosfera din ţară s-a schimbat brusc în ultimele câteva zile. Era mai optimistă şi mai veselă, încă furioasă, dar mai puţin nemulţumită. „Cât despre opoziţie", spunea Ulrike Poppe, care făcea parte dintre organizatorii demonstraţiei, „aceasta se schimbase. Nu mai doream dialogul. Acum era vorba despre o confruntare fără violenţă... însă le puneam la îndoială autoritatea. Acum ne întrebam cine ar trebui să deţină puterea." [9]

Acesta a fost cel mai spectaculos dintre toate marile mitinguri desfăşurate de *die Wende* („Schimbarea"). Pentru prima dată, personalităţile proeminente ale regimului apăreau pe podium alături de fondatorii grupurilor de opoziţie

și de disidenți. Când Stefan Heym, ale cărui cărți fuseseră interzise în ultimii zece ani în Germania de Est, a apărut și a declarat: „Dragi prieteni și cetățeni. E ca și cum cineva ar fi deschis o fereastră după toți acești ani de stagnare... spirituală", a fost întâmpinat cu aplauze. Curând, Günter Schabowski, șeful de partid din Berlin, a încercat, cu calm, să asigure mulțimea că se vor lua măsuri noi, liberale. Era un om vesel și deschis, atractiv din multe puncte de vedere, cu reputație de reformator. Însă nu reprezenta latura favorabilă a comunismului. A fost alungat de pe scenă cu huiduieli. Unul dintre apologeții cei mai cunoscuți ai regimului, scriitoarea aprobată oficial Christa Wolf, a fost ascultată cu politețe, însă fără căldură.

În același timp, în tot blocul sovietic, mulți comuniști cu dosare suspecte, însă cu ambiții mari, se reprofilau rapid luându-și înfățișarea de reformatori secreți, care lucraseră întotdeauna din umbră, din interior, pentru a schimba sistemul. Cel mai bizar dintre democrații renăscuți era șeful spionajului, Markus Wolf, care până în anul precedent fusese șeful serviciului de spionaj extern al Stasi, poziție din care a dat numeroase lovituri și a fost admirat ca maestru al artei spionajului. Un om cu o încredere de sine uimitoare, el a crezut că poate folosi mulțimea în scopuri politice și poate ieși teafăr și nevătămat de sub dărâmăturile în care simțea că se cufundă țara. Când s-a ridicat să vorbească, mulțimea a văzut prin el, așa cum dovedește propria sa relatare hilară. „Am încercat să conving... adunarea și milioanele de oameni care ne urmăreau la televizor să nu recurgă la violență, însă pe măsură ce vorbeam, protestând împotriva atmosferei de incriminare care îi transforma pe toți membrii organizațiilor pentru securitatea statului în țapi ispășitori ai politicilor fostei conduceri, deveneam conștient că o parte din mulțime începuse să mă huiduie. Nu aveau dispoziția să primească lecții de bună purtare de la un fost general al Ministerului pentru Securitatea Statului."[10]

Mielke și-a păstrat poziția, ca răsplată pentru participarea la complotul împotriva lui Honecker. Însă acum, se gândea el, problema nu mai era să salveze statul, ci pe el însuși. Furia împotriva Stasi era exprimată deschis pentru prima dată. Mielke a renunțat să mai încerce să-i convingă pe colegii săi să lupte împotriva oponenților, însă i-a avertizat pe ceilalți lideri de partid că în fața sediului Stasi aveau loc demonstrații ample, unele de-a dreptul amenințătoare. Le-a spus: „Oamenii strigă: «Dați foc clădirii!», «Afară cu porcii Stasi!», «Ucideți-i!» și «Cuțitele sunt ascuțite, știreangurile sunt pregătite!»". În 7 noiembrie, Mielke le-a dat șefilor Stasi din provincie ordinul secret de a distruge cât mai multe documente incriminatorii, mai ales informațiile prin care se puteau identifica informatorii. Însă pentru acest lucru era nevoie de un efort supraomenesc. În primul rând, datorită lui Mielke și maniei sale de a păstra totul pe hârtie, volumul de dosare era imens. Mulți șefi de district și departament au ars câteva dosare despre agenți care ocupau funcții importante, însă au ignorat instrucțiunile lui Mielke, gândind atunci după principiul „fiecare pentru el". Mulți ofițeri au păstrat dosarele, sperând că le vor fi de folos mai târziu.

Krenz a înlocuit întregul guvern în aceeaşi zi în care Mielke a dat ordinul arderii dosarelor. Modrow a fost numit prim-ministru. Toate personalităţile importante din conducerea partidului, cu excepţia lui Krenz, au demisionat în ziua următoare. Totuşi nici una dintre aceste măsuri nu a înlăturat presiunea pusă asupra regimului. Ca întotdeauna în Germania de Est, emigrarea era problema principală. Krenz promisese o nouă lege a călătoriilor, însă când a fost publicată, în 6 noiembrie, a fost luată în derâdere de către public. Legea le permitea oamenilor să călătorească treizeci de zile pe an dacă aveau aprobare de la Ministerul de Interne. Însă acel proces putea dura până la o lună, iar turiştii aveau voie să ia cu ei doar 15 mărci germane pe an, cu care abia îşi puteau cumpăra o bere şi un sendviş în Berlinul de Vest. Astfel, sute de mii de oameni din Republica Demonstrantă Germană au ieşit din nou pe străzi în Leipzig, Berlin şi Dresda, scandând: „Călătorie în jurul lumii în treizeci de zile – dar cum plătim?" Krenz ştia că trebuia să vină cu o ofertă mai bună. Le-a cerut unor oficiali din Ministerul de Interne, dintre care doi colonei Stasi, să elaboreze reglementări noi, mai plauzibile, privind vizele, pentru a rezolva criza. A mai cerut ca acest lucru să fie făcut foarte rapid. Le-a acordat mai puţin de două zile.

Capitolul 45

Zidul se prăbuşeşte

Joi, 9 noiembrie 1989, Berlinul de Est

NEAJUTORATUL GUVERN est-german a deschis Zidul Berlinului din greşeală. Nu au intenţionat acest lucru, sau cel puţin nu în acea zi şi nu astfel. „Din cauza uneia dintre cele mai grave erori administrative din... istorie", după cum povestea unul dintre diplomaţi, statul est-german a încetat efectiv să mai existe în jurul orei 10:45. Părea o dimineaţă obişnuită de toamnă în Berlin, cenuşie, puţin ceţoasă, cu o temperatură de aproximativ 10°C, cu un iz de sulf în aer de la poluarea care acoperea de obicei oraşul, când bătea vântul dinspre est. În Germania de Est domnea de multe săptămâni o atmosferă de criză, însă nimic nu părea să sugereze că acela avea să fie momentul critic. Regimul şchiopăta, improvizând zilnic. Oamenii erau într-o revoltă permanentă, însă într-o manieră ordonată. Întâi îşi îndeplineau programul de opt ore la serviciu, apoi, seara, mergeau la revoluţie. În timpul cât a durat *die Wende* nu s-a pierdut nici măcar o zi de producţie.

Ţara pierdea permanent oameni. Aceştia plecau prin Cehoslovacia, care, din cauza numărului mare de imigranţi, ameninţa să închidă graniţa cu RDG-ul. Exodul est-germanilor provoca tulburări printre cehi împotriva propriilor lor lideri stalinişti. Locuitorii oraşelor Praga şi Bratislava urmăreau nerăbdători evenimentele de la Berlin.

Opoziţia din RDG era îngrijorată de numărul mare al compatrioţilor lor care plecau. Încă circulau bancurile obişnuite – „Ultimul care pleacă stinge lumina" –, însă acum serviciile de bază deveneau tot mai greu de oferit. În Berlin, unele şcoli se închiseseră deoarece mulţi profesori şi elevi plecaseră. În spitale erau din ce în ce mai puţini doctori. În acea dimineaţă, *Neues Deutschland* a transmis prin vocea disidenţilor – de obicei condamnaţi în paginile ziarului drept contrarevoluţionari periculoşi – un apel urgent, prin care le cerea oamenilor să rămână în Germania de Est pentru că era nevoie de ei. „Suntem foarte neliniştiţi. Vedem miile de oameni care pleacă zilnic din ţară. Ştim că politicile eşuate au alimentat lipsa de încredere în comunitatea noastră. Conştientizăm cât de inutile sunt cuvintele noastre împotriva mişcărilor de masă, însă nu avem alte instrumente decât cuvintele. Cei care pleacă ne spulberă speranţa. Vă implorăm, rămâneţi în patria voastră, rămâneţi cu noi."[1]

Oficialii – printre care cei doi membri Stasi – au lucrat toată noaptea pentru a elabora o nouă lege privind călătoriile, care, spera regimul, să fie o portiță de scăpare. A trebuit să fie rescrisă în ultimul moment, deoarece inițial făcea referire doar la persoanele care doreau emigrare permanentă, nu și la cei care doreau să treacă frontiera temporar, pentru a-și vizita rudele din Germania de Est sau pentru a petrece scurte vacanțe. Varianta finală a legii nu declara Zidul deschis. Menționa că toți cei care dețin pașaport și viză pot pleca permanent sau în vizită prin orice punct de trecere a frontierei dintre Germania de Est și Berlinul de Vest sau Republica Federală. Est-germanii încă trebuiau să aplice pentru un permis de ieșire, conceput pentru a asigura un oarecare control din partea statului. Se specifica foarte clar că noua lege va intra în vigoare vineri, în 10 noiembrie.

Krenz a văzut prima dată documentul în dimineața de joi. L-a citit fugitiv și părea mulțumit. Nu a văzut în el nimic din care s-ar fi putut înțelege că cetățenii est-germani puteau să meargă la orice punct de control al Zidului Berlinului și să fie lăsați să treacă. Oamenii încă trebuiau să aplice la un birocrat pentru a primi permisiunea de plecare. Nu era încântat de propunere. Însă considera că prin aceasta ar fi câștigat timp, ar fi ameliorat problema emigrării și că în ziua următoare, oamenii vor forma cozi la birourile de eliberare a permiselor de trecere, recunoscători lui Egon Krenz că le permitea să călătorească în Vest. A discutat legea nou-propusă cu șefii de partid la ora 16:00, la sediul Partidului Comunist din Werderscher Markt. Le-a spus că rușii erau de acord cu ea – deși nu îi informase încă despre detalii – și considera că a făcut tot ce se putea într-un timp atât de scurt. „Indiferent de modul în care abordăm această situație, facem mișcarea greșită", a spus el. Mai târziu povestea: „L-am citit propoziție cu propoziție, rar, apăsat, pentru ca nimeni să nu poată spune că nu l-a înțeles." A fost acceptat în unanimitate.[2]

În jurul orei 17:40, Günter Schabowski a intrat în biroul lui Krenz. În cele două săptămâni și jumătate de la îndepărtarea lui Honecker, Schabowski a susținut zilnic conferințe de presă, ca parte a politicii de glasnost nou adoptată de comuniștii din RDG. De obicei era un actor de încredere, sigur, influent și inteligent. Nu a participat la nici una dintre întâlnirile din acea zi, în care s-a aprobat noua lege privind călătoriile, deși știa despre ele. I-a spus lui Krenz că în curând va pleca la conferința de presă și l-a întrebat dacă era vreo chestiune care trebuia menționată. A povestit: „Krenz mi-a arătat aceste documente și mi-a spus: «Prietene, aici e ceva care o să ne facă mult bine»... Am luat documentul, l-am parcurs fugitiv în timp ce eram în mașină, în drum spre conferința de presă și l-am pus alături de celelalte hârtii ale mele".[3]

A ajuns la Centrul Internațional de Presă din Mohrenstrasse obosit, puțin înainte de ora 18:00. Începea să simtă tensiunea ultimelor săptămâni în care supraviețuise cu somn puțin, hrană puțină și multă adrenalină. Cu toate că apăruse deja la zeci de astfel de conferințe de presă, încă avea trac să iasă în fața

atâtor ziarişti vestici şi camere de filmat. Conferinţa a început la ora stabilită, 18:00, şi a tratat aproape în întregime chestiuni mondene, plictisitoare, despre reforme administrative şi schimbări ministeriale în cadrul guvernului. După o oră, Schabowski a ajuns la legile privind călătoria şi a început să citească textul decretului care, spunea el, „va face posibilă pentru toţi cetăţenii din RDG plecarea din ţară, folosind punctele de control de la frontiera RDG-ului". În acel moment, nici nu bănuia ce furtună avea să dezlănţuie. I s-au cerut clarificări; el şi-a pus din nou ochelarii pe nas şi a început să citească din comunicatul de presă: „Astfel, se poate depune aplicaţia pentru călătoriile private în străinătate fără îndeplinirea cerinţelor de viză de până acum şi fără dovedirea scopului călătoriei sau a relaţiilor de rudenie. Autorizaţiile de călătorie vor fi emise într-un interval de timp scurt... Departamentele responsabile cu controlul paşapoartelor şi al înregistrărilor care aparţineau autorităţilor districtuale ale Poliţiei Populare... au primit ordin să emită fără întârziere vize pentru ieşire permanentă".

Totuşi, acest lucru era încă neclar. Mulţi jurnalişti au pretins ulterior că ei au fost cei care au pus întrebarea crucială, care a spart Zidul Berlinului. Însă astăzi s-a confirmat că Tom Brokaw, de la reţeaua americană NBC, a întrebat în mijlocul gălăgiei generale: „Când vor intra în vigoare aceste legi noi?" Schabowski transpira abundent şi era nesigur. A verificat hârtiile pe care le avea în faţă, apoi a scotocit prin teancul de documente pe care le ţinea în mână. După o pauză de câteva secunde, a răspuns: „Din câte ştiu eu, acest lucru se va întâmpla... imediat, fără întârziere." Nu văzuse că legea intra în vigoare începând cu ziua următoare – sau că vestea trebuia să fie ţinută secret până în după-amiaza următoare. [4] Au fost sugerate diverse teorii ale conspiraţiei, pline de culoare şi şocante, pentru a explica declaraţia greşită a lui Schabowski: că a fost plătit de CIA, de corporaţiile media vest-germane, de elementele agitatoare de la Kremlin. „Nimeni din cercurile superioare ale Partidului Comunist nu putea să creadă că a fost pur şi simplu o greşeală", a spus unul dintre oficialii SED responsabili cu elaborarea legii privind călătoria. Ba da, exact asta a fost.

Imediat după terminarea conferinţei de presă, la ora 19:00, Schabowski a acceptat să îi acorde un interviu în direct lui Brokaw. Era încă zăpăcit şi nesigur în legătură cu noile legi, iar în timpul interviului i-a cerut asistentului său să-i arate textul încă o dată. Însă a făcut acelaşi anunţ, că legea va intra în vigoare „imediat". Brokaw a întrebat punctual: „Oamenii pot trece prin punctele de control ale Zidului?" Schabowski a răspuns: „Pot trece pe la graniţă." [5] Rapid, ezitările şi confuzia evidente ale lui Schabowski au apărut în presă. La ora 19:30, agenţiile de ştiri din întreaga lume relatau despre deschiderea graniţelor din Berlin, însă televiziunea vest-germană a ezitat iniţial timp de câteva minute. La emisiunea *Today* de la ZDF ştirea privind noile reglementări de călătorie din Germania de Est a fost a şasea pe listă. Apoi, la ora 20:00, postul vest-german ARD, urmărit de milioane de oameni din Est, a anunţat că „aceasta este o zi

istorică". Crainicul Hans Joachim Friedrichs, în care aveau încredere ambele părți ale frontierei, a declarat: „RDG-ul își deschide granițele... Porțile din Zidul Berlinului sunt deschise".

Înainte de sfârșitul emisiunii, sute de est-germani ajunseseră deja la posturile principale de control de la graniță pentru a se convinge că știrile erau adevărate. Mulțimea cea mai mare s-a strâns la Bornholmer Strasse, în nordul orașului, aflată la mică distanță de mers pe jos de o mare zonă rezidențială. Unele dintre blocurile de apartamente aveau priveliște către punctul de control din sectorul francez al orașului. Comandantul grănicerilor de la punctul de control, locotenent-colonelul Harald Jäger, nu a văzut conferința de presă și a auzit doar frânturi de știri. Când oamenii au apărut la poartă și și-au revendicat dreptul de a călători, „pe care Schabowski a spus că îl avem", a sunat la superiorii săi pentru a le cere sfatul. „Le-am spus că acest lucru nu e posibil, deoarece, conform legii, aveau nevoie de pașaport și de viză, fără de care nu puteau trece. Le-am spus să se întoarcă în ziua următoare, iar câțiva dintre ei au plecat." Însă cei mai mulți au rămas și au așteptat, strigând: „Deschideți poarta, deschideți poarta. Zidul trebuie să dispară".[6]

Aceștia nu erau oameni cu intenții de emigrare. „Voiam să vedem doar dacă puteam trece și ce fel de viață era pe partea cealaltă", povestea Rüdigger Rosendahl, cercetător chimist care locuia în apropiere de punctul de control. „Oamenii le spuneau grănicerilor: «E în regulă, nu stăm mult, vrem doar să vedem Ku'damm, apoi ne întoarcem». Lucrul cel mai important era că nu ne simțeam speriați. În ultimele săptămâni, lucrurile se schimbaseră. Pentru prima dată, spaima noastră obișnuită față de oamenii în uniformă dispăruse. Era extraordinar să vezi oameni certându-se cu soldații și cu ofițerii Stasi, cerându-și drepturile pe care, după cum li se spusese, le dețineau."[7]

După aproximativ o jumătate de oră, Jäger a primit ordine care dovedeau că fața dură, mincinoasă și arogantă a oficialilor est-germani nu dispăruse încă. I s-a spus să-i depisteze pe oamenii „cei mai agresivi" de la punctul de control, să le noteze numele și să-i lase să treacă, cu o ștampilă specială pe fotografie. Acest lucru însemna că nu mai aveau voie să se întoarcă în Germania de Est. De fapt, statul le retrăgea cetățenia. Jäger a ascultat și și-a luat o măsură de precauție, lăsând să treacă și unele persoane „pașnice". În jurul orei 21:00, 250–300 de persoane au fost lăsate să treacă, însă mii de alți oameni veneau din spate și forțau poarta, din ce în ce mai furioși.

La trei kilometri distanță, la punctul de control Charlie, unul dintre cele mai importante simboluri ale Războiului Rece, faimos din nenumăratele filme de spionaj, atmosfera era la fel de tensionată. Acesta se afla în centrul zonei comerciale a Berlinului; la stația de metrou din apropierea punctului de control soseau sute de oameni, care apoi se îndreptau către o străduță îngustă. Era punctul de control dinspre sectorul american al Berlinului, unul dintre puținele locuri în care soldații din armata SUA și din blocul sovietic, care încă

se considerau duşmani de moarte, se puteau privi faţă în faţă. Colonelul Günter Möll, comandantul grănicerilor de la punctul de control Charlie, cerea cu disperare ordine de la superiorii săi, însă i se răspundea permanent să aştepte. I se spusese doar că vor fi trimise întăriri şi că trebuia să menţină ordinea. La ora 21:30, pe străduţă se adunaseră deja aproximativ 2 000 de persoane. „Am trimis întăriri pentru a-i opri pe oameni", a spus Möll. Comandantul american care privea de pe cealaltă parte, maiorul Bernie Godek, era „foarte tensionat". A povestit: „Se purtau aşa cum ar fi trebuit în astfel de situaţii. Stăteau în spatele liniei albe care separa cele două părţi, în formaţie tipică, cu chipurile îngheţate. Păreau să nu fie afectaţi de ceea ce se întâmpla în faţa lor. Mai văzuserăm asta... înainte, însă eram îngrijoraţi de cum vor merge lucrurile, pentru că nu ştiam ce aveau de gând să facă".[8]

La început, nici Egon Krenz şi nici ceilalţi lideri de partid nu ştiau. Fuseseră luaţi prin surprindere. Nu se gândiseră că ceea ce hotărâseră în acea zi va duce la o avalanşă de oameni în zona graniţei. Krenz s-a retras singur în biroul său de la sediul Partidului Comunist şi a aşteptat. Rapoartele menţionau că toate cele şase puncte de control ale oraşului erau asediate. Ştia că era imposibil să încerce să oprească acel val, însă nu a dat nici un fel de instrucţiune. Televiziunea est-germană făcea cu regularitate anunţuri disperate: „La cererea multor cetăţeni, vă informăm din nou despre noile legi privind călătoria... este necesară o aplicaţie." Anunţul a fost ignorat. Locuitorii Berlinului de Est au înţeles, din instinct, că urma să se întâmple ceva spectaculos şi minunat. „Televiziunea vestică ne-a informat că Zidul a căzut", spunea Rosendahl de la porţile de pe Bornholmer Strasse. „Am văzut că, de fapt, nu era aşa, însă am ştiut că avântul oamenilor era de neoprit, că nu mai aveam mult de aşteptat."[9]

La ora 22:30, cel puţin 20 000 de persoane se înghesuiau în spatele punctului de control de la Bornholmer Strasse. Mulţi au venit cu maşinile, pe care, pur şi simplu, le-au abandonat pe străzi, blocând o cale de acces. Locotenent-colonelul Jäger a declarat că „situaţia devenea de necontrolat şi nu mai puteam continua aşa." De câte ori cerea ordine, i se spunea să aştepte, în condiţiile în care el avea nevoie de hotărâri urgente. „Atunci mă gândeam doar cum să evit vărsarea de sânge. Erau foarte mulţi oameni şi nu aveau loc să se mişte. Dacă se crea panică, ar fi fost zdrobiţi. Aveam pistoale. Dădusem instrucţiuni să nu fie folosite, însă ce se întâmpla dacă vreunul dintre soldaţi îşi pierdea cumpătul? Chiar dacă ar fi tras în aer... Nu vreau să-mi imaginez ce reacţie ar fi provocat. Le-am spus superiorilor mei că nu mai puteam menţine prea mult controlul." Le-a ordonat la doi dintre oamenii săi să ridice poarta colorată în roşu şi alb, iar mulţimea a trecut în ropote de aplauze. O oră mai târziu, la punctul de control Charlie, Günter Möll a luat aceeaşi decizie – independent, deoarece superiorii săi nu dădeau nici un ordin. Când unul dintre miile de becuri s-a stins şi l-a văzut pe un tânăr soldat crispându-se nervos, le-a spus oamenilor săi să se retragă după Zid. „Am fost complet luaţi prin surprindere", a mărturisit maiorul american

Godek. „Grănicerii nu păreau agresivi, însă habar n-aveau ce se întâmplă. Asta se vedea foarte clar. Nu s-au retras în formaţie; mai întâi câţiva, apoi un val." Câteva minute mai târziu, Möll a deschis porţile punctului de control Charlie, întrebându-se care fusese utilitatea sa acolo în ultimele două decenii.

Pe partea vestică a Zidului se adunau mulţimi imense, aşteptând cu bucurie, cu braţele deschise, flori şi şampanie să-i întâmpine pe oaspeţii din Est. La punctul de control din Invalidenstrasse, primele mulţimi din Est i-au întâlnit pe vesticii care se înghesuiau spre locul unde, cu câteva minute în urmă, fusese Ţara Nimănui. Zeci de locuitori din Berlinul de Vest s-au urcat pe Zid pe la Poarta Brandenburg, construită la sfârşitul secolului al XVIII-lea ca simbol al unităţii germane, şi au început să-i ironizeze pe grănicerii din est. În acea dimineaţă ar fi putut fi împuşcaţi dacă ar fi încercat să se apropie atât de mult de Zid. Acum, nimeni nu-i băga în seamă. La miezul nopţii, toate cele şase puncte de control au fost deschise, iar cei 12 000 de grăniceri au primit ordin să se întoarcă la cazarmă. Oamenii preluaseră puterea şi îşi recuceriseră oraşul. În jurul orei 12:15, un grup de tineri est-germani s-a alăturat vesticilor (*Wessis*) de la Poarta Brandenburg. Au dansat împreună pe Zid. Când poliţia est-germană a îndreptat furtunul către ei pentru a-i obliga să coboare, unul dintre petrecăreţi şi-a deschis nonşalant umbrela. Era o imagine foarte puternică, transmisă în direct în toată lumea prin intermediul televiziunii, instrumentul care a contribuit enorm la momentul revoluţionar din Berlin. „Noi, germanii, suntem acum cei mai fericiţi oameni din lume", a declarat primarul Berlinului, de obicei un personaj şters. A descris perfect atmosfera.

„Cred că cei mai mulţi dintre noi au făcut acelaşi lucru", spunea atunci Rosendahl. „Imediat după ce am trecut graniţa în acea noapte, când am depăşit linia albă, ne-am uitat spre cer şi am respirat adânc. Aerul nu era diferit. Însă noi ştiam că totul era diferit. Apoi am lăsat sentimentalismele la o parte, am luat şampania celor din vest şi... şi ne-am dezlănţuit un pic."

A fost cea mai mare petrecere stradală din lume, însă nu pentru toată lumea. La miezul nopţii, majoritatea şefilor partidului se retrăseseră în complexul de la Wandlitz şi se aflau deja în pat. Soţia de origine rusă a lui Schabowski, Irina, a observat că în aproape toate cele treizeci de case luminile erau stinse. I-ar fi plăcut să discute cu soţul ei despre felul în care acesta determinase căderea Zidului printr-o remarcă întâmplătoare, însă el era unul dintre puţinii şefi de partid care încă se aflau în oraş. Restul dormeau. Mama ei s-a trezit şi a întrebat-o ce era cu toată agitaţia de la televizor.

„Au deschis graniţa", i s-a răspuns.

„Asta înseamnă că de acum suntem capitalişti?"

„Da, probabil asta înseamnă."

„Atunci o să mai rezist câţiva ani ca să văd cum e."[10]

Timp de patru decenii, sovieticii au considerat Berlinul drept cea mai preţioasă posesiune a imperiului său. În Al Doilea Război Mondial au plătit

pentru el preţul cel mai mare de vieţi omeneşti. A fost un simbol solid al puterii sovietice. Era punctul central pentru interesele strategice ale Uniunii Sovietice. Nimic important nu se întâmpla în Berlinul de Est fără ca Uniunea Sovietică să ştie şi să aprobe dinainte. Şi totuşi, Berlinul nu era prioritar în mintea şefilor de la Moscova în ziua în care Germania de Est a alunecat paşnic de pe orbita sovietică. Mihail Gorbaciov a aflat abia a doua zi, după ce s-a trezit, că Zidul Berlinului a căzut. În mod uimitor, nimeni de la Kremlin nu s-a gândit să-i spună mai devreme. KGB-ul avea la Berlin unul dintre cele mai importante posturi, însă nimeni de acolo nu a avertizat centrul de la Moscova că, la sfârşitul zilei, Moscova va pierde controlul asupra Berlinului. După-amiaza, veteranii comunişti sovietici s-au întâlnit în camera cu lambriuri din lemn de nuc pentru o şedinţă de rutină a conducerii de partid. Germania de Est nici măcar nu a fost adusă în discuţie. Au vorbit despre eventuale modificări ale constituţiei sovietice, despre mişcările separatiste din Lituania şi despre câteva subiecte lipsite de importanţă, care urmau să fie discutate la Congresul Deputaţilor Poporului. Moscova nu a anticipat criza de la Berlin, mai ales pentru că, în ultimul timp, Germania de Est s-a aflat într-o criză permanentă; nu a anticipat ameninţarea iminentă, care avea să vină în câteva ore, care plana asupra existenţei statului.

Consilierii lui Krenz i-au spus ambasadorului sovietic Viaceslav Kocemasov despre planul de a-i lăsa pe est-germani să meargă în RFG direct, nu prin Ungaria sau Cehoslovacia. Ambasadorul a transmis informaţia către Ministerul de Externe Sovietic, care nu a avut nici o obiecţie. Însă ambasada nu ştia nimic despre planul de a-i lăsa pe est-germani să treacă pe la Zidul Berlinului. Chestiunea era atât de sensibilă, după cum considera Kocemasov, încât guvernul sovietic trebuia înştiinţat de acest lucru încă din faza de propunere. Planul afecta statutul celor patru puteri sub care, cel puţin teoretic, Berlinul era încă împărţit între Uniunea Sovietică şi cei trei aliaţi vestici. Kocemasov a presupus că problema a fost discutată de Krenz şi Gorbaciov în timpul întâlnirii pe care au avut-o cu o săptămână în urmă, fără ca ambasada să ştie, sau prin intermediul liniei telefonice directe dintre sediul de partid de la Berlin şi Kremlin. Cu toate acestea, dorea să verifice.

După conferinţa de presă a lui Schabowski, a încercat să-i sune pe Gorbaciov şi pe Şevardnadze pentru a discuta cu ei problemele de la Berlin. Însă i s-a spus că amândoi erau prea ocupaţi ca să vorbească atunci cu el. Astfel că, pur şi simplu, a urmărit la televizor desfăşurarea evenimentelor. După cum povesteşte adjunctul ambasadorului, Igor Maksimiciev, în jurul orei 05:00, ora Berlinului (07:00, ora Moscovei), ambasada a primit un telefon de la un oficial al Ministerului de Externe Sovietic de la Moscova, care părea cuprins de panică. „Ce se întâmplă acolo la Zid?" Ofiţerul pe probleme politice al ambasadei a spus că presupuneau că Moscova ştia. „Dar am aprobat noi toate aceste lucruri?", a întrebat bărbatul de la minister. Se pare că în acea zi a erorilor şi a întâmplărilor în Berlin, nimeni nu îi informase pe sovietici. Curând după ora 06:15, ambasadorul Kocemasov a fost sunat de un oficial din Ministerul de

Externe est-german. „Decizia din noaptea trecută ne-a fost impusă", i-a spus acesta ambasadorului. „Orice întârziere ar fi putut avea consecinţe grave."[11]

În dimineaţa următoare, la primirea veştii, Gorbaciov a fost surprinzător de relaxat, după cum povesteau consilierii săi. Berlinul nu a reprezentat o prioritate pentru el, însă nu s-a aşteptat ca Zidul Berlinului să se prăbuşească, cu atât mai puţin în modul dramatic în care a făcut-o. I-a spus lui Krenz: „Aţi luat decizia corectă, pentru că nu puteaţi împuşca germani care treceau graniţa pentru a se întâlni cu alţi germani... politica trebuia să se schimbe". Totuşi, mai târziu, a devenit îngrijorat. Nu dorea să vadă o Germanie unită. Se gândea că propriul său popor nu va accepta acest lucru şi vor pune presiuni mari asupra lui pentru a opri procesul. A spus de multe ori că în următoarele decenii ideea unei Germanii unite era destul de puţin probabilă, dacă nu chiar imposibilă. I-a spus acest lucru şi lui Willy Brandt, fostul cancelar vest-german şi primar al Berlinului pentru o perioadă lungă de timp, în anii 1950, într-o discuţie privată pe care a avut-o cu el cu doar câteva săptămâni în urmă. A făcut o declaraţie asemănătoare într-un discurs pe care l-a ţinut cu o lună înainte. Iar acum, acest lucru a devenit posibil. I-a trimis lui Helmut Kohl o scrisoare în care îl avertiza „să nu destabilizeze situaţia din Germania". A mai trimis alt mesaj, strict secret, către Bush, Thatcher şi Mitterand: „Dacă în RFG se fac declaraţii... care urmăresc să stârnească negări de ordin emoţional ale realităţilor postbelice, care afirmau existenţa a două state germane, atunci această formă de extremism politic va fi privită exclusiv ca o încercare de destabilizare a... RDG-ului şi de subminare a procesului de democratizare aflat în desfăşurare... nu doar în Europa Centrală, ci şi în alte părţi ale lumii". Doi dintre destinatari i-au dat dreptate – Margaret Thatcher şi preşedintele Franţei. Însă, chiar în acea dimineaţă, consilierii îi spuneau lui Gorbaciov că dacă germanii doreau reunificarea, sovieticii nu prea puteau face nimic, cu excepţia războiului, pentru a opri procesul.[12]

Reacţia lui Bush din ziua precedentă dramei uimitoare de la Berlin i-a şocat pe mulţi americani. Nu avea reputaţie de orator, însă a avut o prestaţie cenuşie chiar şi în raport cu standardele sale prozaice. De-a lungul anilor, predecesorii săi au găsit cuvinte de speranţă nobile şi încurajatoare pentru acest eveniment măreţ, care putea transforma lumea. Acum, când într-adevăr s-a întâmplat, Bush, liderul lumii libere, nu putea spune nimic înălţător, nici măcar nu părea mulţumit. În mod bizar, biroul său de presă a selectat câţiva reporteri care să-l intervieveze în Biroul Oval. Propagandiştii săi au cerut ca o mare parte dintre declaraţiile lui să nu fie publicate. Nu a făcut decât să se bâlbâie în timpul unei farse de o jumătate de oră. Un reporter l-a întrebat dacă acela reprezenta sfârşitul Cortinei de Fier. Preşedintele a răspuns, semicoerent: „Nu consider că un eveniment unic poate reprezenta sfârşitul a ceea ce se poate numi Cortina de Fier, însă, cu siguranţă, zilele dure ale Cortinei de Fier au trecut de mult – au trecut de mult". Şi-a imaginat vreodată un astfel de curs al lucrurilor? „Nu am prevăzut asta, dar dacă mi l-am imaginat? Da." Când i s-a spus că nu părea prea vesel, Bush a răspuns: „Nu sunt genul care se emoţionează... Sunt foarte

încântat. Şi sunt foarte încântat pentru multe evenimente... Şi motivul pentru care nu fac caz din asta este, poate, pentru că se face seară, pentru că mă simt foarte bine din cauza asta." Bush ştia că a ratat ocazia. Însă mai târziu a explicat că prioritatea sa nu era să exagereze sau să pară triumfător, din teama de a nu provoca o reacţie din partea Uniunii Sovietice. „Cel mai prostesc lucru pe care l-ar fi putut face un preşedinte atunci ar fi fost să meargă acolo, să danseze pe Zid şi să-şi bage degetele în ochii sovieticilor. Cine ştie cum ar fi reacţionat?"[13]

În particular, Bush le-a mărturisit consilierilor săi că abia atunci când a văzut la televizor căderea Zidului şi-a dat seama că sovieticii doreau sincer să renunţe la imperiul lor. „Dacă... [ei] îi lasă pe comunişti să se prăbuşească în Germania de Est înseamnă că vorbesc serios." În acea seară, personalul NSC – inclusiv Condi Rice – au fost în legătură permanentă cu CIA, pentru a afla ultimele veşti de la Berlin. Agenţia nu le putea furniza informaţii, după cum recunoştea analistul pe probleme sovietice Milt Bearden: „Adevărul dur era că nu aveam la faţa locului nici un spion care să ne dea prea multe detalii... despre planurile Germaniei de Est sau în legătură cu acea problemă de la Kremlin", a spus el. „Mai degrabă CNN decât CIA a ţinut Washingtonul informat despre evenimentele din Berlin. Căderea Zidului Berlinului a fost prima lovitură dintr-o competiţie nescrisă între CIA şi CNN, care avea să continue în ultimii ani ai Războiului Rece. CIA nu avea nici un agent la faţa locului... nimeni dintre trimişii noştri în capitalele Europei de Est şi în Uniunea Sovietică nu era în măsură să ne spună ce se întâmplă."[14]

Helmut Kohl se afla în Varşovia când a căzut Zidul Berlinului. În acea zi avusese discuţii cu noul prim-ministru polonez, Tadeusz Mazowiecki, şi, separat, cu Lech Wałęsa. Cancelarul s-a înţeles bine cu Wałęsa, cu toate că au avut o neînţelegere minoră în timp ce discutau despre Germania de Est. Wałęsa a spus: „Ştiţi, Zidul se va prăbuşi curând, nu ştiu când, dar cred că foarte curând, poate în câteva săptămâni". Kohl a râs cu poftă şi a răspuns: „Nu, sincer. Nu cred. Eşti tânăr şi nu înţelegi unele lucruri. E vorba aici de procese istorice lungi, iar acesta poate dura mulţi ani". În acea seară, Kohl şi-a întrerupt vizita: „Mă aflu la petrecerea greşită", a glumit el, şi a plecat spre Bonn prin Berlinul de Vest, unde sărbătoarea abia începuse.[15]

Capitolul 46

Lovitura

Vineri, 10 noiembrie 1989, Sofia

S-A ÎNTÂMPLAT cu o dimineaţă în urmă. În timp ce ochii întregii lumi erau aţintiţi spre Berlin, s-a aflat vestea că cel care a fost dictatorul Bulgariei timp de treizeci de ani a căzut victimă unei lovituri de stat foarte bine planificate. Nu puterea oamenilor ieşiţi în stradă, ca în cazul Berlinului, a fost cea care l-a detronat pe Todor Jivkov. Nici nu şi-a negociat puterea, aşa cum au făcut comuniştii din Polonia şi Ungaria. Şi-a pierdut supremaţia în urma unei lovituri de palat regizate de o clică mică, alcătuită din acoliţii săi cei mai vechi. Unul dintre foştii săi linguşitori, care s-a alăturat complotului împotriva lui, spunea despre Jivkov că avea „în faţa pericolului instinctul unui porc mistreţ". Însă despotul decrepit de la Sofia nu a luat în serios conspiraţia împotriva lui, altfel ar fi încercat să o evite. A sfârşit prin a se retrage cu privirea plecată, temându-se pentru propria piele. Ca o coincidenţă, vechea instituţie comunistă de la Sofia s-a dărâmat cu aproximativ două ore înainte ca Zidul Berlinului să cadă. Ambele erau mult mai şubrede decât lăsau să se vadă.

Presiunea din exteriorul cercurilor înalte de partid a avut contribuţia sa în prăbuşirea lui Jivkov, însă rolul a fost mai degrabă secundar. Conducătorii aveau păreri împărţite în privinţa modului în care să facă faţă grupurilor de opoziţie, a căror putere crescuse, deşi pentru Jivkov încă reprezentau doar o minoritate iritantă, nu o forţă revoluţionară îndreptată împotriva sa. Militanţii pentru drepturile omului au profitat de o ocazie care le oferea publicitate maximă; peste două săptămâni, începând cu 16 octombrie, la Sofia urma să fie organizat un summit pe probleme de mediu, sub egida Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE). „Am considerat această întâlnire o oportunitate importantă pentru a ne face mai cunoscuţi", spunea Krassen Stancev, unul dintre fondatorii organizaţiei Ecoglasnost. „Urmau să vină aici politicieni, funcţionari civili şi ziarişti străini, iar poliţia şi serviciile de securitate nu ne puteau ţine departe de aceşti delegaţi. Încă militam pentru chestiuni legate de mediu, printre care proiectul barajului hidroelectric şi Mănăstirea Rila. Însă acestea erau un pretext, activităţile noastre fiind îndreptate împotriva regimului în general, şi toată lumea ştia asta."[1]

Pentru prima dată, Ecoglasnost a primit permisiunea de a susţine conferinţe de presă în faţa ziariştilor din Vest şi a celor interni. Li s-a permis să organizeze întâlniri publice, însă participarea era minimă. Au organizat demonstraţii împotriva condiţiilor îngrozitoare de mediu de la Marea Neagră şi au proiectat filmul *Breath*. Au avut voie să monteze într-un loc foarte popular din centrul oraşului, în Crystal Garden, o masă la care strângeau semnături pentru o petiţie privind protecţia mediului. Timp de douăsprezece zile au fost urmăriţi foarte atent de către serviciile de securitate, însă au fost lăsaţi în pace. Apoi, în ziua de joi, 26 octombrie, Jivkov şi-a pierdut răbdarea. Ofiţerii Darjavna Sigurnost le-au spus activiştilor din Ecoglasnost şi susţinătorilor lor să plece din centrul Sofiei într-un loc ascuns din suburbii. Aceştia au refuzat. La scurt timp după prânz, miliţia în uniformă şi bătăuşii de la DS au reprimat cu sălbăticie demonstraţia; au bătut şi au arestat patruzeci de persoane, sub ochii diplomaţilor americani şi francezi, ai delegaţilor prezenţi la conferinţă şi ai ziariştilor străini. Apoi au luat cu asalt alţi câţiva zeci de activişti ai opoziţiei, i-au dus într-o zonă rurală şi i-au lăsat să se întoarcă pe jos la Sofia. O femeie a fost grav rănită la stomac. Majoritatea au primit acuzaţii minore, însă unul dintre ei, Lyubimor Sobadijev, a fost acuzat de spionaj, faptă pentru care era pasibil de pedeapsa cu moartea. Acest nivel al violenţei de stat nu se întâlnise în Sofia de zeci de ani şi i-a şocat pe cetăţenii care erau obişnuiţi cu supunerea şi indiferenţa, însă nu şi cu vărsarea de sânge pe străzile oraşului lor.

Reacţia din partea demnitarilor străini prezenţi la conferinţă a fost previzibilă şi rapidă. Toate guvernele prezente la CSCE – inclusiv Uniunea Sovietică – au protestat. Delegaţii au ameninţat cu retragerea din conferinţă. Jivkov nu a prevăzut un protest internaţional care ameninţa să izoleze Bulgaria. Ministrul mediului, Nikolai Dyulgerov, a fost obligat să aducă scuze publice a doua zi; acesta a declarat că forţele de securitate „au sărit calul". Însă răul fusese deja făcut. În rândurile partidului au apărut pentru prima dată murmure că a venit vremea ca Jivkov să plece. La un institut de cercetare ticsit în întregime de comunişti, membrii de partid au elaborat o rezoluţie prin care îl obligau să îşi dea demisia – o jignire de neiertat în urmă cu câteva săptămâni. Serviciul de securitate nu a făcut nimic, fapt care dovedea slăbiciunea omului din vârful ierarhiei.

Conspiratorii au decis că a sosit timpul să acţioneze. Cel mai activ dintre aceştia era ministrul de finanţe Andrei Lukanov, un bărbat în vârstă de 51 de ani, cărunt, inteligent, care vorbea fluent şapte limbi străine şi care a fost ani întregi un favorit al lui Jivkov, pe care obişnuia să-l laude într-un mod scandalos. Născut în URSS, a urcat treptele regimului de la Sofia în mare parte prin linguşire, însă şi datorită relaţiilor sale puternice de la Kremlin. Lukanov a fost coordonatorul principal al complotului, însă s-a hotărât ca succesorul lui Jivkov

să fie Petar Mladenov, un tehnocrat moderat în vârstă de 53 de ani, popular în rândul partidului, care şi-a creat imaginea de reformator. A fost ministrul de externe al Bulgariei timp de aproape douăzeci de ani, fiind apreciat în circuitul internaţional, unde era considerat un cap limpede, care putea reprezenta o imagine plauzibilă în faţa lumii externe. Prim-ministrul Gheorghi Atanasov părea o variantă mai slabă a lui Jivkov, un funcţionăraş cu abilităţi medii, dar cu ambiţii mari. Însă rolul-cheie a fost jucat de Dobri Djurov, ministru al apărării în ultimii 28 de ani, care trebuia să se asigure că Todor Jivkov nu avea capacitatea de a riposta. Acolit şi partener de beţie a lui Jivkov timp de mulţi ani, bărbatul aspru şi crud, în vârstă de 73 de ani, a fost unul dintre puţinii oameni în care dictatorul simţea că poate avea încredere. Toţi conspiratorii considerau că singura modalitate de a-şi păstra posturile era să-l elimine pe Jivkov, aşa cum au procedat comuniştii maghiari cu Kádár şi est-germanii cu Honecker. Cu toate acestea, aveau şi un motiv personal. Erau convinşi că dictatorul plănuia să-l numească succesor pe fiul său, Vladimir, în vârstă de 40 de ani, pe care l-a promovat rapid în ierarhia de partid în ultimii ani. Jivkov a pregătit-o pentru funcţie pe fiica sa, Ludmila, deşteaptă şi interesantă, însă aceasta a murit pe neaşteptate în condiţii misterioase, la vârsta de 39 de ani, în 1981; de atunci, speranţele sale s-au concentrat asupra lui Vladimir, pe care, după cum spunea Atanasov, „toţi îl consideram destul de lipsit de inteligenţă". Gelozia şi ambiţia au dat o motivaţie suplimentară complotului.[2]

Cvartetul începuse să conspire subtil încă din mai, în momentul în care Jivkov lansase campania de expulzare a turcilor. Însă trebuiau să fie atenţi. Nu se puteau întâlni în spaţii deschise, deoarece spionii personali ai lui Jivkov ar fi fost suspicioşi. „Trăiam într-un palat de cristal, supravegheaţi îndeaproape", povestea Lukanov. „Cu toţii ştiam că tot ce spuneam era înregistrat prin microfoane, aşa că discutam doar de afaceri sau probleme personale când ştiam că suntem ascultaţi. Ne scriam bileţele pe care ni le dădeam unii altora peste masă. Desigur, era imposibil să vorbim la telefon. Nu puteam avea încredere în nimeni altcineva." Se întâlneau în stradă, unde nu puteau fi ascultaţi. Acolo, pe un trotuar, s-a ajuns la înţelegerea finală, crucială, cu Djurov, prin care acesta se alătura conspiraţiei.

Lukanov şi Mladenov erau convinşi că aveau nevoie de binecuvântarea Moscovei ca să acţioneze, iar asta necesita mare atenţie. În data de 7 iulie, în timpul summitului Pactului de la Varşovia din Bucureşti, Mladenov l-a înştiinţat personal pe Gorbaciov despre intenţiile lor. În pauza de discuţii, bulgarul a luat un exemplar dintr-o carte a lui Gorbaciov, a mers la liderul sovietic şi l-a rugat să-i semneze volumul. „Apoi Gorbaciov a spus: «Trebuie să vorbim». Ne-am dus într-un colţ unde nu era nimeni", povestea Mladenov. „În... sistemul nostru era de neconceput ca ministrul de externe să discute cu Gorbaciov în locul prim-secretarului. Nu eram autorizat să am discuţii private cu el... I-am spus lui Gorbaciov că aveam de gând să facem această schimbare... iar el a răspuns:

«E treaba voastră. Trebuie să rezolvați singuri».“ Poate că Jivkov știa ce facem. Avea o intuiție puternică. Dar... e cu totul altceva să faci dovada.“[3]

Trei oameni din Uniunea Sovietică au fost informați permanent: Gorbaciov, Iakovlev și Șevardnadze. Ambasadorul sovietic la Sofia, Viktor Șarapov, știa despre complot. Însă acești oameni nu au jucat un rol activ; doar le-au urat noroc conspiratorilor. KGB-ului nu i s-a spus nimic de teama unei scurgeri de informații. Nimeni de la Lubyanka nu știa, iar generalul Vladilen Feodorov, rezidentul KGB la Sofia, a aflat abia a doua zi din știrile televizate. Serviciile de spionaj sovietice și bulgare aveau legături foarte strânse – au cooperat în numeroase operațiuni, printre care uciderea scriitorului Gheorghi Markov. Conspiratorii doreau să se asigure că Sigurnost nu știa absolut nimic despre complot.

Actul final a început în 24 octombrie, când Mladenov a demisionat brusc din funcția de ministru de externe. Jivkov era foarte îngrijorat. A încercat să-l facă să se răzgândească, însă nu a reușit. Mladenov a trimis scrisoarea către toți oligarhii superiori ai partidului, știind că, în curând, conținutul acesteia va ajunge în toată Sofia. Era o acuzație devastatoare adusă regimului și personalității lui Jivkov. În scrisoare se spunea:

> Todor Jivkov... a condus țara noastră către o criză puternică, de ordin economic, financiar și politic. Știe că agenda sa politică, care constă în minciuni și intrigi mărunte, elaborate pentru a menține puterea în mâinile lui și ale familiei sale cu orice preț și pe termen cât mai lung, a reușit să izoleze Bulgaria de restul lumii. Chiar am ajuns în punctul în care ne-am înstrăinat de Uniunea Sovietică și suntem acum pe cont propriu, în aceeași troacă cu dictatura lui Ceaușescu... Jivkov a aruncat Bulgaria în afara tendințelor vremii. Credeți că e ușor să fii ministru de externe într-un astfel de stat, condus de un astfel de lider? Lumea se schimbă... iar dacă Bulgaria vrea să țină pasul cu restul lumii, atunci trebuie să-și elaboreze o politică modernă. La fel ca voi toți, cred că am o imagine realistă despre caracterul moral al lui Todor Jivkov. Știu că nu s-ar da înapoi de la nimic, nici de la cele mai monstruoase crime, dacă cineva atentează la bunul său cel mai de preț – puterea... Nu este exclusă posibilitatea unei răzbunări de ordin fizic asupra mea sau asupra membrilor familiei mele...[4]

Mladenov și-a luat măsuri de precauție și i-a trimis o copie lui Gorbaciov, „pentru că doream să rămână în istorie dacă ni s-ar fi întâmplat ceva“. Jivkov dorea să se asigure de sprijinul Uniunii Sovietice, iar în 31 octombrie i-a trimis un mesaj lui Gorbaciov, solicitând o întâlnire urgentă la Moscova. Gorbaciov a refuzat pe motiv că era prea ocupat și că avea o poziție „neutră“ față de problemele interne de la Sofia, care reprezentau în întregime treaba bulgarilor.[5]

Jivkov începuse să bea și mai mult decât de obicei și să doarmă foarte puțin. Toată viața fusese un om puternic, însă atunci părea slab din punct de vedere fizic. Însă nu era complet dărâmat. S-a întâlnit cu Djurov în jurul orei 10:00, în dimineața zilei de miercuri, 8 noiembrie, însă acesta i-a dat o lovitură grea. Vechiul său prieten i-a spus că venise timpul să se dea la o parte

şi că în conducerea partidului erau destui membri gata să-i voteze plecarea dacă nu demisiona. Dictatorul a încercat să câştige timp, sperând să poată organiza o contralovitură împotriva conspiratorilor. „Cu un an în urmă, când am încercat să plec şi i-am întrebat pe toţi dacă ar trebui să demisionez, toţi au răspuns nu", a spus el. „Acum toţi spuneţi da. Ce s-a întâmplat într-un an? Sunt pregătit să demisionez, o să plec în curând, însă nu chiar acum. Mai am de făcut câteva lucruri." Conspiratorii ştiau că „era acum ori niciodată", după cum povestea Lukanov. „Nu ne permitem amânări", le-a spus lui Atanasov şi Djurov. Mladenov era în China şi revenea abia târziu, în noaptea următoare. „Dacă-i dăm lui Jivkov o săptămână, totul se termină, iar noi vom fi terminaţi la rândul nostru."

În acea noapte, Jivkov a încercat să-şi asigure sprijin, însă fără succes. Djurov controla armata. Liderii miliţiei şi chiar ai Sigurnost-ului, care îi fuseseră zeci de ani loiali lui Jivkov, i-au spus că nu îl pot acoperi. A cerut o întâlnire de urgenţă a conducerii, la sediul partidului din centrul Sofiei, la ora 17:00, în data de 9 noiembrie. Conspiratorii i-au dat o ultimă şansă să demisioneze. La ora 16:00, Djurov i-a spus liderului că unităţile armate loiale Ministerului Apărării păzeau ieşirile din clădire şi l-a avertizat că dacă se opunea în continuare şi refuza să demisioneze de bunăvoie, se va da o rezoluţie prin care va fi eliminat din funcţie şi executat. În final a cedat, printre lacrimi. O oră mai târziu, se aşeza pentru prima dată pe scaunul oligarhilor comunişti. A spus că era bătrân şi bolnav şi dorea să se elibereze de grijile funcţiei. A demisionat, însă a încercat să joace o ultimă carte. L-a recomandat ca succesor pe Atanasov. Însă Jivkov a pierdut din nou. Atanasov a refuzat şi l-a nominalizat pe Mladenov.

Ziua următoare, la o întâlnire de partid mai amplă, demisia sa a fost acceptată oficial, iar Mladenov a fost ales în locul său. La sfârşit, Jivkov stătea singur în faţa liftului, aşteptând să părăsească clădirea. Omul care deţinuse puterea timp de 35 de ani, care eliminase mii de duşmani de-ai săi şi delapidase aproape 100 de milioane de dolari pe care îi depusese în conturile sale personale din Elveţia, avea o figură patetică. Mladenov s-a dus să-l consoleze. Jivkov s-a luminat la faţă un moment şi şi-a dovedit încă o dată caracterul. „A făcut câteva cereri... dacă putea să rămână în reşedinţa sa oficială din Banyka, lângă Sofia... dacă putea primi o reşedinţă mai mică... a întrebat de pensie... I-am spus să facă ce dorea", povestea Mladenov.[6]

Dictatura lui Jivkov se terminase, însă comuniştii au încercat să păstreze monopolul asupra puterii. Mladenov a lăsat clar de înţeles că dorea să rămână în funcţie; la fel şi toţi ceilalţi şefi de partid. Se părea că principalii beneficiari ai loviturii erau conspiratorii care-l îndepărtaseră pe Jivkov. Bulgarii se simţeau înşelaţi. Urmăriseră televiziunea sovietică şi văzuseră mulţimile de pe străzile Berlinului. În toată ţara a erupt un val de proteste fără precedent. „Lovitura a fost în avantajul lor", a spus Stefan Tafrov, purtător de cuvânt al Uniunii

Forţelor Democrate, proaspăt înfiinţată, şi ulterior ambasador în Marea Britanie şi Paris. „Trebuia să găsim ceva şi în avantajul nostru." Demonstraţiile ample din următoarele trei săptămâni l-au obligat pe Mladenov – aşa cum se întâmplase în Germania de Est – să cedeze, să înceapă discuţii serioase cu opoziţia şi să aprobe alegeri democratice pentru primăvara următoare.[7]

Capitolul 47

Revoluţia de catifea

Vineri, 17 noiembrie 1989, Praga

RITA KLIMOVA A FOST cea care a inventat termenul de „Revoluţie de catifea". O blondă scundă, cândva lector la vechea Universitate Carol din Praga, a fost o purtătoare de cuvânt erudită a opoziţiei care i-a alungat de la putere pe comuniştii din Cehoslovacia. Klimova vorbea o engleză impecabilă, însă cu accent de Manhattan şi dialect din West Side; a făcut şcoala la New York, unde tatăl ei, scriitorul de aripă stângă Batya Bat, a reuşit să fugă de nazişti în 1938, când ea era copil. Familia s-a întors la Praga la scurt timp după război. Povestea ei era una tipică pentru orice disident ceh din anii 1980. A fost comunistă convinsă, la fel ca soţul ei Zdeněk Mlynář, care s-a împrietenit cu Mihail Gorbaciov în perioada petrecută la Universitatea de Stat din Moscova în anii 1950. A avansat în ierarhia de partid, până în momentul zdrobirii Primăverii de la Praga. Atunci, amândoi şi-au pierdut slujba, dar şi credinţa idealistă că speranţa omenirii stătea în comunism. În perioada dură a „normalizării", şi-a găsit de lucru ca traducător, a devenit activă în Carta 77 şi s-a împrietenit cu Václav Havel.

Klimova, o femeie extrem de inteligentă, putea să pară uneori rece şi distantă, însă, la vârsta de 58 de ani avea încă trăsături tinereşti şi simţul umorului. După cum spunea ea însăşi, umorul a fost o trăsătură specifică Revoluţiei de catifea, care a diferenţiat-o de celelalte revoluţii din Europa Centrală din vara şi toamna anului 1989. Înfrângerea comuniştilor era o treabă serioasă, nimeni nu se îndoia de asta. Însă în Cehoslovacia aceasta s-a realizat cu multă muzică, inteligenţă, umor, veselie şi un pic de absurd, multe dintre aceste trăsături fiind surprinse pe hârtie de un celebru dramaturg. S-a întâmplat cu o viteză uimitoare. După cum menţiona observatorul Timothy Garton Ash, responsabil cu Europa Centrală, „în Polonia a fost nevoie de zece ani; în Germania de Est de zece săptămâni; iar în Cehoslovacia de zece zile". Cu nici o lună înainte, la jumătatea lui octombrie, şeful Partidului Comunist Ceh, Miloš Jakeš, îşi asigura colegii oligarhi comunişti că „totul va fi bine. Atât timp cât economia merge înainte, iar pe rafturi există alimente." Se amăgea singur. La fel ca ceilalţi colegi ai săi din Berlin şi din Leipzig, în momentul în care nefericitul Jakeš şi anturajul său de la Castelul din Praga şi-au dat seama ce se întâmplă, era deja prea târziu să mai facă ceva.[1]

Timp de o săptămână după căderea Berlinului, în capitala cehă s-a lăsat o liniște îngrijorătoare. Toată lumea a văzut imaginile de la Poarta Brandenburg, aflată la doar 200 de kilometri distanţă. Comunismul din Germania de Est se prăbuşise. Partidul fusese înfrânt, iar acum se negociau detaliile capitulării. Tovarăşii de la Praga încă sperau că vor rezista cumva, că „infecţia", după cum o numea Vasil Bil'ak, unul dintre cei mai mari stalinişti din conducerea cehă, nu se va răspândi. Nu doreau să negocieze cu opoziţia. În schimb, au alertat jandarmeria şi StB. Un raport secret adresat lui Rudolf Hegenbart, adjunctul ministrului de interne ceh, responsabil cu securitatea, care fusese scris după căderea Zidului Berlinului, menţiona detaliile pregătirilor pe care forţele de securitate le făceau „pentru a proteja pacea şi stabilitatea împotriva forţelor duşmănoase, agitatoare şi contrarevoluţionare". Brigăzile de patrulă permanentă din locurile cu probleme din centrul oraşului urmau să fie sporite. „Trăiam într-un loc diferit de restul lumii, într-un balon de săpun propriu", spunea un tovarăş veteran, mărturisind că nu a prevăzut ce urma să se întâmple, în ciuda tuturor dovezilor pe care le avea în faţă.[2]

Studenţii au fost cei care au aprins scânteia. Au primit permisiunea, prin intermediul organizaţiei oficiale a tineretului comunist, SMM (Uniunea Socialistă a Tineretului), să ţină un miting care marca cincisprezece ani de la moartea lui Jan Opletal. Regimul intenţiona să interzică marşul, însă nu a găsit un motiv plauzibil. Opletal avea statutul de erou în Cehoslovacia Populară. Comuniştii s-au folosit de numele lui timp de patru decenii în propaganda antifascistă. A fost împuşcat de germani în timpul unei demonstraţii împotriva ocupaţiei naziste, după ce 1 000 de colegi studenţi de-ai lui au fost trimişi în lagăre, iar universităţile cehe au fost închise timp de câteva luni. Cu trei săptămâni înainte de marşul aniversar, organizatorii din SMM şi poliţia au stabilit de comun acord un traseu care evita centrul oraşului şi se termina la Cimitirul Naţional de la Vyšehrad, locul de veci al lui Dvořák, Smetana, al altor personalităţi cehe şi al lui Jan Opletal. Peste 50 000 de oameni s-au alăturat marşului. Strigătele cele mai frecvente erau: „Nu uitaţi de '68", „Jos comuniştii", „Patruzeci de ani au fost de ajuns" şi „Perestroika şi aici." Un steag uriaş a fost desfăşurat la jumătatea traseului; pe el era scrisă cu litere mari şi roşii o frază atribuită lui Gorbaciov: „Dacă nu acum, atunci când?" Poliţia nu a făcut nimic, lăsând marşul să continue.

Conform înţelegerii cu autorităţile, demonstraţia ar fi trebuit să se sfârşească la cimitir, de unde majoritatea oamenilor plecaseră, cu precădere cei mai în vârstă. Era ora 17:30, o după-amiază geroasă de iarnă, în care ceaţa sulfuroasă densă, urât mirositoare, deja familiară, se aşternuse peste Praga. Un nucleu de aproximativ 3 000 de oameni, toţi studenţi sau muncitori tineri, au rămas la cimitir în frig, fără să facă nimic ieşit din comun. În jurul orei 18:30, câţiva dintre ei au strigat: „Către Piaţa Wenceslas" şi s-au întors înapoi, grăbindu-se spre centrul Pragăi. Când au ajuns la Teatrul Naţional ceh de pe strada Narodni, care ducea în piaţă, au fost întâmpinaţi de jandarmi, care purtau căşti albe şi scuturi de plastic, şi de brigăzile antitero, cu berete roşii şi bastoane.

Studenţii s-au aşezat pe stradă şi au început să cânte: imnuri, imnul naţional, hituri Beatles, *We Shall Overcome*. „Am scandat: «Noi nu avem arme». Aveam cu noi doar lumânări şi flori, pe care le-am oferit poliţiei. Poliţiştii ne-au strigat prin portavoce: «Plecaţi acasă», însă ne blocaseră calea", a povestit Pavlina Rousova, studentă la Facultatea de Economie a Universităţii Carol. Altă brigadă a jandarmeriei a apărut în spatele studenţilor. Aceştia nu se puteau mişca.

Au continuat să stea în ger, înfăşuraţi în hainele de iarnă, îmbrăţişându-se pentru a-şi ţine cald, dar şi de frică. Au aşteptat, cântând, încă două ore, privind către jandarmii care îi păzeau din spatele scuturilor. Din când în când, unul dintre studenţi se ridica şi încerca să roage un ofiţer să-i elibereze din capcană şi să-i lase să plece. Rugămintea lor a fost ignorată. Imediat după ora 21:00, o dubă a jandarmeriei a apărut din spatele liniei de poliţie. A intrat intenţionat în mulţime, provocând panică. Poliţia i-a atacat pe studenţi şi i-a bătut cu bastoanele. „Era sânge peste tot şi auzeam sunet de oase sfărâmate", povestea studenta Dasa Antelova, care a reuşit să se ascundă pe o alee îngustă şi să scape. „Luau oameni din primul rând de demonstranţi şi îi băteau fără milă. Nu-i lăsau pe tineri să plece. Au adus autobuze şi i-au arestat pe toţi."

Dovezile brutalităţii nu puteau fi ascunse. Ziaristul britanic Edward Lucas, care a urmărit jandarmeria intrând în studenţi, a fost condus de la faţa locului de doi ofiţeri. Între timp, doi ofiţeri StB îmbrăcaţi în haine civile l-au doborât la pământ, lăsându-l fără cunoştinţă. Philip Bye, cameraman de ştiri de la Independent Television News, a fost bătut. În jurul orei 21:45, violenţele s-au oprit, aproape la fel de brusc cum au început. Tineri răniţi şi însângeraţi s-au ridicat de la pământ şi s-au târât spre casă sau spre spital. 561 de oameni au fost răniţi şi aproximativ 120 au fost urcaţi în dubele de poliţie, unde au fost bătuţi din nou. Un tânăr a fost lăsat pe pavajul străzii Narodni, aparent fără viaţă. A fost acoperit cu o pătură şi dus cu ambulanţa.[3]

Acesta a fost punctul în care Revoluţia din Cehoslovacia intră în lumea întunecată a lui Kafka şi *Švejk*, cu un iz uşor de John le Carré. Zvonurile au circulat rapid în capitalele comuniste şi, în general, au fost crezute, cu siguranţă mai mult decât ceea ce se prezenta în media oficială. În câteva ore toată lumea ştia că trupul care zăcea pe strada Narodni era al lui Martin Šmid, student la Matematică. Zvonul a fost răspândit cu precădere de Peter Uhl, disident şi membru al Cartei 77, care furniza zilnic informaţii din rândurile opoziţiei pentru jurnaliştii din Vest. Uhl a aflat despre mort de la o femeie care s-a prezentat cu numele Drahomíra Dražská şi care pretindea că era prietenă veche cu Šmid. Imediat, Uhl a transmis informaţia la Radio Europa Liberă, la BBC şi la Vocea Americii, care au raportat moartea lui Martin Šmid. În toată Cehoslovacia s-a dezlănţuit furia. Regimul a negat că ar fi existat morţi în timpul „revoltei", iar a doua zi au produs doi Martin Šmid, amândoi în viaţă. Unul, care participase la demonstraţie, a apărut la televiziunea naţională respirând şi vorbind. Nu a avut prea mare efect. Nimeni nu mai credea minciunile regimului.

În acel sfârșit de săptămână, în Praga au erupt demonstrații spontane ample, la o scară fără precedent. Arcada de pe strada Narodni, unde poliția îi bătuse pe demonstranți, a fost transformată în altar vizitat de zeci de mii de oameni. Cineva a desenat o cruce pe un zid din apropiere, iar trecătorii au aprins lumânări. „Veștile despre acea moarte au schimbat totul, nu doar pentru noi, ci și pentru generația părinților noștri", a spus Dasa Antelova. „Au tăcut după 1968, îngroziți de ceea ce puteau pierde. Însă acum erau la fel de furioși ca noi, tinerii. Mamele și bunicile s-au alăturat studenților și muncitorilor la demonstrații. Atmosfera era optimistă și spectaculoasă, însă hotărâtă." Guvernul nu a găsit alt răspuns decât să-l aresteze pe Peter Uhl pentru răspândire de zvonuri false.[4]

Regimul era scindat, dovadă fiind povestea Martin Šmid. Propria teorie „sabie și scut" a partidului s-a îndreptat atunci împotriva conducerii. De multe ori, teoriile conspirației nu pot fi puse la socoteală, nici măcar în Europa Centrală comunistă, unde erau din belșug. Însă, din când în când, în spatele teoriei chiar se afla o conspirație. Acesta este un exemplu. Serviciile secrete cehe, StB, au înscenat „moartea" lui Martin Šmid pentru a crea o bază care să stârnească furia populară și să-i înlăture pe Jakeš, Miroslav Štěpán (șeful de partid din Praga) și pe alți conservatori, pe care să-i înlocuiască cu reformatori de tip Gorbaciov. Pare incredibil, însă dovezile care au arătat că această conspirație a existat au fost scoase la lumină mai târziu de către o comisie de anchetă organizată de guvernul postcomunist.

Planul a fost gândit de generalul Alois Lorenc, șeful StB, și de un grup mic de reformatori din partid, care urmăreau evenimentele din Polonia și Ungaria și considerau că singura metodă de a-și menține posturile era să găsească modalități de negociere dintr-o poziție de putere cu o opoziție divizată. În același timp, celălalt pas esențial al operațiunii a fost infiltrarea în rândurile opoziției, pentru a găsi acolo personalități dispuse să încheie o înțelegere cu aripa comunistă reformatoare. Acțiunea a fost alambicată, negândită și a dovedit că autorii ei nu înțelegeau deloc caracterul opoziției cehe, însă a fost foarte îndrăzneață. Detaliile erau deja pregătite când StB a aflat că urma să aibă loc o mare demonstrație cu ocazia comemorării morții lui Opletal. Un factor-cheie a fost locotenentul Ludvik Zifčák, tânăr ofițer StB care, ascultând ordinele, s-a infiltrat în opoziție. Într-o „provocare" clasică, acesta a fost unul dintre liderii marșului principal către Cimitirul Național, iar când acesta a luat sfârșit în acea după-amiază, a fost unul dintre studenții care au strigat cu toată puterea: „Către Piața Wenceslas!" Știa că se pregătise o capcană pentru sosirea lor. Când au început violențele, s-a ținut cât mai departe. S-a întins la pământ și s-a prefăcut mort. Drahomíra Dražska, care ulterior a dispărut și ea, era alt agent. Avea ordinul de a-i transmite lui Uhl informația că un student a murit.

Încă nu se cunoaște exact cât de mult știau sovieticii despre acest plan – sau care dintre ei știau. În timp ce jandarmii băteau studenți în centrul Pragăi,

generalul Lorenc lua cina cu şeful KGB-ului din Cehoslovacia, generalul Ghenadi Teslenko, şi cu directorul adjunct al KGB-ului, generalul Viktor Gruşko, care sosise la Praga cu câteva zile înainte. Apoi au mers împreună cu maşina către sediul cenuşiu, construit din sticlă şi beton, al StB, de pe strada Bartolomějská, nu departe de Piaţa Wenceslas. Însă a socializat foarte firesc cu ofiţerii KGB, fapt care nu dovedeşte implicare sovietică directă. Nu era tipul de operaţiune pe care oamenii din jurul lui Gorbaciov să-l fi recomandat. Era mult prea riscant, iar scopul său principal prea întunecat. Conspiratorii îşi aleseseră propriul candidat pentru conducere, Zdeněk Mlynář, care, credeau ei, va începe reforme de tipul celor propuse în Primăvara de la Praga, pe care ar putea să înveţe să le susţină. Însă Mlynář nu mai era comunist şi trăia de câţiva ani într-un exil confortabil la Viena; nu dorea să aibă de-a face cu acea conspiraţie. Rar a existat o conspiraţie atât de elaborată, care a luat o întorsătură atât de neaşteptată şi s-a transformat într-un eşec spectaculos. Cehii nu s-au răsculat pentru a scăpa de excesele neostalinismului. Doreau să scape de comunişti şi, mai ales, de ruşi. După cum declara „cadavrul" Zifčák, el şi ceilalţi conspiratori au încercat să salveze comunismul. Însă i-au grăbit sfârşitul.[5]

În timp ce revoluţia închipuită se contura în mintea ofiţerilor poliţiei secrete, pe străzile Pragăi şi în teatrul Lanterna Magică de lângă Piaţa Wenceslas avea loc o revoluţie autentică. Când studenţii fuseseră bătuţi, Václav Havel se afla la casa lui de la ţară, în Boemia. S-a întors în Praga abia duminică, în 19 noiembrie. Când a căzut Zidul Berlinului a ştiut că regimului ceh îi mai rămăsese puţin timp la putere, însă nu putea anticipa când sau cum o vor pierde. Era nevoie de un impuls. Când a revenit în oraş, un grup de prieteni, disidenţi şi activişti ai opoziţiei se adunase la apartamentul său dezordonat, dar elegant, de pe malul râului, cu priveliştе către castel. Îl doreau la conducere. Din acel moment, a preluat comanda Revoluţiei de Catifea. Nu mai părea intelectualul timid, măcinat de îndoieli, ci un om cu autoritate, puternic şi hotărât. A fost un tactician politic formidabil. Pentru cei mai mulţi cehi, era încă un personaj necunoscut. „Havel era... cunoscut mai mult sau mai puţin drept fiul unui capitalist bogat, sau chiar drept un osândit", povestea scriitorul ceh Ivan Klíma, care îl cunoştea pe Havel de ani buni şi nu îi dădea întotdeauna dreptate. „Însă etosul revoluţionar care a cuprins naţiunea a adus o schimbare de atitudine... În anumite contexte, un individ se identifică brusc cu dispoziţia şi starea din jur şi captează entuziasmul maselor... În câteva zile, Havel a devenit simbolul schimbării revoluţionare, omul care va scoate societatea din criză."[6]

Le-a spus celor din anturajul său că prioritatea era să formeze un grup unit, o singură voce care să reprezinte opoziţia şi, la vremea potrivită, să negocieze cu regimul un transfer pe cale paşnică al puterii. Havel a declarat că prima lor misiune era să elimine sistemul totalitar. Puteau să se certe mai târziu, după ce se stabilea o democraţie funcţională. Havel a chemat-o pe Rita Klimova şi a rugat-o să îi fie translator la o conferinţă de presă organizată ad-hoc cu

reporterii străini. A fost o mișcare abilă. El vorbea engleză, însă cu un accent greoi, și se gândea că valențele ei, parțial din New York, parțial din Europa Centrală, alături de istețimea ei, vor face impresie bună în fața publicului din Vest. A avut dreptate. „Idealurile pentru care am luptat atâția ani și pentru care am fost închis încep să prindă viață ca expresie a voinței poporului", a spus el. În sfârșit, cehii începeau să se trezească din amorțeală.

Mai întâi, aveau nevoie de un sediu. Cu o zi în urmă, actorii intraseră în grevă; la fel și studenții. Astfel că dramaturgul a coordonat operațiunile din clădirea teatrului. La ora 22:00 în acea noapte, și-a stabilit reședința la teatrul Lanterna Magică. Reprezentațiile piesei expresioniste clasice *Minotaurul*, a lui Friedrich Dürrenmatt, au fost anulate, în timp ce cehii își înlăturau propriul guvern. La miezul nopții aveau deja un nume, Forumul Civic, și au elaborat o serie de proclamații și cereri. Grupul se pretindea un „purtător de cuvânt în numele acelor cehoslovaci care, în ultimele zile, au fost zguduiți de masacrul brutal al studenților care protestau pașnic." Întâi au fost formulate patru cereri:

- Demisia imediată a conducerii comuniste responsabile pentru reprimarea Primăverii de la Praga și pentru epurările de „normalizare", inclusiv a lui Husák și Jakeš.
- Demisia miniștrilor care au dat ordinul de atac asupra studenților cu două zile înainte, în frunte cu șeful Partidului Comunist din Praga, Miroslav Štěpán.
- Derularea unei anchete oficiale și independente asupra demonstrațiilor din 17 noiembrie.
- Eliberarea imediată a tuturor prizonierilor politici.[7]

La scurt timp după publicarea lor, Havel a spus, jumătate în glumă, jumătate în serios, că era timpul pentru o nouă invazie rusă – pentru că acum, spunea el, oficialii de la Kremlin ar fi mai degrabă de partea lui decât de partea regimului.

În următoarele șase zile, în Piața Wenceslas au avut loc demonstrații ample în fiecare seară. Majoritatea oamenilor participau după ce ieșeau de la slujbă. La fel ca în Germania de Est, era o revoluție ordonată și manierată. Când jucătorii profesioniști de fotbal au intrat în grevă, au continuat să „lucreze" timp de nouăzeci de minute duminică după-amiază, pentru ca suporterii să nu piardă meciurile. „Toți oamenii se simțeau mai puternici și stăteau mai drept", spunea muzicianul Ondřej Soukoup. „Era ca și cum greutatea ultimilor douăzeci de ani se risipea. Noi, cehii, nu eram mândri de noi. Fuseserăm prea supuși. Însă acum începeam să ne mândrim. Era extraordinar."[8]

Poliția nu făcea nimic, iar mulțimile deveneau tot mai mari. Luni, 20 noiembrie, pe ger, se adunaseră peste 300 000 de oameni. A început să ningă, însă entuziasmul și veselia nu au scăzut. Pentru prima dată în douăzeci de ani,

oamenii îşi vorbeau cu încredere despre speranţe şi vise. Din când în când se ţineau discursuri, iar muzica predomina. O trupă de muzică rock formată de faimosul artist ceh Michael Kocáb, prieten cu Havel, a instalat un sistem de boxe. Când muzica s-a oprit, sunetul predominant era acela al zăngănitului de chei, care acoperea Piaţa Wenceslas şi toată Praga. Mesajul era adresat stăpânilor comunişti din ultimii patruzeci de ani şi însemna: „La revedere, e timpul să plecaţi." Demonstraţii asemănătoare au avut loc în oraşele din toată ţara, cum ar fi Brno şi Ostrava, unde în ultimii douăzeci de ani aproape că nu a existat activitate politică de opoziţie. La Bratislava, organizaţia soră a Cartei 77, VONS, Comitetul pentru Apărarea celor Persecutaţi pe Nedrept, a existat încă de la sfârşitul anilor 1970, însă avea membri puţini. A devenit filiala centrală a Forumului Civic din Bratislava, de unde Alexander Dubček a apărut din nou pe scenă ca personaj politic. Când a transmis un mesaj de susţinere către demonstranţii din Piaţa Wenceslas, în tot oraşul au izbucnit urale.

La Lanterna Magică se derulau activităţi permanente. Acolo se adunase o mulţime foarte diversă. După cum povestea Timothy Garton Ash, care a petrecut acolo multe ore de conversaţie şi de voie bună, „camera mirosea a fum de ţigară, a transpiraţie, a haine umede şi a revoluţie". Havel reuşise să adune oameni cu puncte de vedere diametral opuse, însă cu acelaşi obiectiv: să înlăture regimul totalitar. Erau troţkişti, comunişti reformatori, militanţi pentru protecţia mediului, feministe, catolici de aripă dreaptă, pastori calvinişti şi artişti rock care doreau să cânte muzica lor preferată. Oameni în jeanşi şi salopete veneau la Lanterna Magică în timpul prânzului sau seara, apoi se întorceau la slujbă. În timpul Primăverii de la Praga se adunaseră avocaţi, scriitori recunoscuţi, oficiali ai Partidului Comunist sau intelectuali. Toţi fuseseră concediaţi. Acum erau reuniţi activişti politici cu jumătate de normă şi muncitori cu normă întreagă în fabrici, electricieni sau funcţionari mărunţi. Una dintre personalităţile cele mai importante ale Forumului Civic, Jiři Dienstbier, un bărbat elegant, original, a fost unul dintre cei mai buni jurnalişti ai Cehoslovaciei, un corespondent extern activ, până când a fost concediat, în toamna anului 1968. De atunci a lucrat ca administrator. Din când în când pleca de la Lanterna Magică pentru a face plinul la boilerul din clădirea în care lucra.[9]

Comuniştii cehi erau împărţiţi, într-o stare generală de haos. Jakeš, şeful partidului din Praga, Stepan, şi vechi stalinişti precum Jan Fojtík doreau să continue cu acţiuni dure ale poliţiei. Doreau să declare legea marţială în dimineaţa zilei de 19 noiembrie. La început, ministrul apărării, Jaroslav Václavík, a sugerat o „soluţie militară", care presupunea aducerea tancurilor în zone-cheie de la marginea oraşului. Forţele aeriene cehe urmau să intre în stare de alertă. Însă nu era o propunere prea realistă. În timpul Revoluţiei de Catifea, nici un soldat nu a primit ordinul de a părăsi cazarma. Jakeš a ţinut cu conservatorii o serie de întâlniri în care s-au lansat ameninţări care îţi îngheţau sângele în vene, însă nu s-au luat măsuri punitive. „Forţa trebuie întâmpinată cu forţă", le-a spus Jakeš colegilor săi. „Nu putem privi neajutoraţi activităţile unor

grupuri care acționează... în afara legii, instigate de străinătate. Încercările de a manipula... o parte din tineretul cehoslovac ar putea băga societatea într-o criză ce ar avea consecințe neprevăzute." Unul dintre vechii stalinişti a spus mai târziu că „am văzut ce s-a întâmplat la Berlin. Au stat cu mâinile în sân şi nu au făcut nimic; şi am văzut ce s-a întâmplat. Unii dintre noi eram hotărâți să facem ceva". Însă partidul se dezintegra.[10]

În dimineața de miercuri, 22 noiembrie, Jakeš s-a hotărât să ordone Miliției Populare să atace demonstranții. Aceasta era armata privată a partidului, formată din 20 000 de oameni, recrutați din rândurile ultra-loialiştilor, majoritatea muncitori în fabrici care primiseră sume de bani suplimentare considerabile pentru activitățile voluntare desfăşurate la sfârşit de săptămână şi în câteva seri pe lună. Oficial, nu făceau parte din armată sau din serviciul pentru securitatea statului, însă au fost întotdeauna considerați un sprijin sigur al comuniştilor. Miliția a refuzat. Stepan a încercat să asmută muncitorii şi miliția împotriva studenților la o oțelărie din suburbiile Pragăi. „Nu vrem să primim ordine de la nişte copii", a declarat el. „Nu suntem copii", au strigat ei. Forumul Civic a declanşat greva generală începând de luni, 27 noiembrie, însă, după tipicul ceh, timp de doar două ore, între orele 12:00–14:00. Era doar un test simbolic de putere. Când a devenit clar că aproape toți muncitorii cehi doreau să se alăture grevei, voința celor din vechea gardă a dispărut. Marian Calfa, adjunctul prim-ministrului, i-a ascultat pe conservatori, uluit de lipsa lor de realism şi de bun-simț şi de nehotărârea lor: „Tot aparatul de poliție şi securitate era la dispoziția noastră. Factorul-cheie era că nimeni nu părea să aibă curajul, instinctul, personalitatea, spuneți-i cum vreți, să folosească forța sau să-i convingă pe alții de necesitatea ei".[11]

Un oficial de la Kremlin i-a spus lui Jakeš în față să nu aştepte ajutor de la forțele sovietice sau sprijin politic pentru a rămâne la putere. Gorbaciov îl detaşase la Praga pe Valeri Musatov, un personaj influent, care ocupa funcția de şef al departamentului internațional al Partidului Comunist, cu ordinul de a urmări evenimentele. Kremlinul dorea informații exacte, deoarece, după cum afirma Musatov, ambasadorul sovietic la Praga, Viktor Lomakin, era un conservator înrăit, care nu avea legături în rândul comuniştilor reformatori, cu atât mai puțin în rândul opoziției. „Vorbea doar cu cei pe care obişnuia să-i numească «surse sănătoase», care nu prea ne erau de mare folos în acea situație", spunea Musatov. Pe de altă parte, Musatov, printr-un gest fără precedent pentru un înalt oficial sovietic, a mers la o întâlnire a Forumului Civic de la Lanterna Magică. Acea acțiune a fost primită ca o mare lovitură împotriva regimului partidului ceh şi împotriva lui Jacek personal. Conservatorii au ridicat oficial steagul alb în seara zilei de 22 noiembrie, când ministrul apărării Václavík a declarat la televiziune că „armata nu va lupta împotriva poporului. Nu vom interveni". Motivul era clar: soldații nu şi-ar fi ascultat superiorii dacă li s-ar fi ordonat să tragă asupra civililor neînarmați.

În fiecare noapte, demonstrațiile se amplificau. Oamenii ieşeau acum şi pentru divertisment, nu doar din fervoare politică, chiar dacă temperaturile

din Praga scădeau mult sub 0°C seara, iar în oraş circula un virus de gripă pe care majoritatea o porecliseră „gripa revoluţiei". Pe măsură ce controlul partidului slăbea, televiziunea de stat devenea mai îndrăzneaţă. Pentru prima dată a difuzat în direct demonstraţiile de miercuri, însă acest glasnost nu a avut o viaţă prea lungă. În dimineaţa următoare poliţia a invadat clădirea, l-a înlăturat pe director şi l-a înlocuit cu un acolit al lui Jakeš, Matej Lucan, adjunct al prim-ministrului. Însă personalul a cerut ca difuzarea demonstraţiilor să continue. S-a ajuns la o înţelegere privind o cenzură ciudată, pe jumătate. Protestele urmau să fie difuzate în direct, însă pentru o perioadă limitată de timp, când ecranele deveneau albe şi se transmitea muzică de dans înainte de următoarea difuzare a demonstraţiilor. Însă nu era mare diferenţă. La fel ca în Germania de Est, majoritatea cehilor prindeau posturi străine şi, cu toate că nu cunoşteau limba, înţelegeau ce se întâmpla.

Cea mai emoţionantă demonstraţie a avut loc vineri seara, la o săptămână după ce studenţii au fost bătuţi. S-a adunat o mulţime de jumătate de milion de oameni. Dintr-odată, fără nici un anunţ, un domn încovoiat, cu aspect de bunic, cu un chip blând şi luminos, încă arătos la 68 de ani, a apărut la un balcon deasupra pieţei. Timp de câteva clipe, puţini oameni şi-au dat seama cine putea fi. Apoi au văzut cu toţii că era Alexander Dubček, care sosise în acea dimineaţă la Praga de la Bratislava. Uralele erau asurzitoare: *Dubček na hrad, Dubček na hrad* („Dubček la castel", care însemna Dubček preşedinte). Eroul Primăverii de la Praga se bucura de momentul său de răzbunare. L-a îmbrăţişat pe celălalt bărbat de la balcon, care, la rândul său, a primit aplauze: Václav Havel. Era o seară dramatică. Dubček a vorbit de parcă cei douăzeci de ani n-ar fi existat, despre socialismul cu faţă umană. „Cu douăzeci de ani în urmă am încercat să reformăm socialismul, să-l facem mai bun", a spus el. „În acele zile, armata şi poliţia au fost alături de popor şi sunt sigur că la fel vor fi şi astăzi." S-au auzit ropote de aplauze, însă uşor mai domolite decât înainte. „Nu ne gândeam că a rămas comunist", mărturisea Ondřej Soukoup. „Totuşi, nu era prea mare dezamăgirea, fusese considerat un erou pentru că se ridicase împotriva ruşilor. Însă, atunci, noi nu mai eram comunişti şi nu ne plăcea să auzim cât de minunat era comunismul, indiferent de situaţie."[12]

Dubček a continuat să spună toată seara acelaşi lucru. La o oră după ce au apărut în faţa mulţimilor, Dubček şi Havel au vorbit la o conferinţă de presă la Lanterna Magică. Fostul lider al Partidului Comunist Ceh arăta de parcă ar fi ieşit dintr-o fotografie alb-negru, după cum remarca un observator. A vorbit despre „posibilitatea reformării socialismului, atât timp cât eliminăm din el toate lucrurile greşite". Havel părea stânjenit; la fel şi cei mai mulţi dintre activiştii Forumului Civic. „Socialismul este un cuvânt care în ţara noastră şi-a pierdut sensul", a spus Havel. „Eu identific socialismul cu oameni ca domnul Jakeš." Câteva secunde mai târziu, un tânăr în jeanşi şi pulover a urcat pe scenă şi le-a şoptit un mesaj lui Havel şi Dubček, care s-au holbat unul la celălalt. Conform veştilor, Jacek şi întreaga conducere a Partidului Comunist demisionaseră.

Aplauzele erau asurzitoare. De undeva a apărut o sticlă de Sekt. Dubček și Havel s-au îmbrățișat, iar Dubček a ridicat paharul – „Trăiască Cehoslovacia liberă." Au dat vinul pe gât dintr-o înghițitură. Toată lumea plângea.[13]

Ofițerii superiori StB și moderații din conducerea partidului erau disperați să ajungă la o înțelegere cu opoziția. Prim-ministrul Ladislav Adamec, în vârstă de 63 de ani, cel mai cunoscut dintre comuniștii reformatori, a fost cel care a negociat cu Havel sfârșitul comunismului ceh. Știau că nu puteau salva regimul și, oricum, nu credeau în ideologia pe care o promovaseră atâția ani. Înainte de toate, Adamec era un om de carieră, în al doilea rând un cinic, iar în al treilea rând un comunist, însă nu fusese niciodată o brută. El și consilierii săi doreau să se salveze, mai ales de o eventuală inculpare după ce opoziția va fi preluat puterea. La început, discuțiile au fost secrete – Adamec nu dorea ca ceilalți să știe că avea întâlniri cu Forumul Civic. Havel dorea să negocieze deschis doar după ce era sigur că vorbea cu omul care trebuia și că se putea ajunge la un acord. Havel a folosit un emisar, pe compozitorul Michael Kocáb, unul dintre prietenii săi, care îl întâlnise pe Adamec în public de câteva ori și îi cunoștea pe câțiva membri ai familiei sale. Kocáb, un tânăr înalt și zvelt, în vârstă de 35 de ani, fusese cel mai mare star rock al Cehoslovaciei. Nu își exprima deschis vederile politice, însă găsea metode de a transmite publicului ceea ce simțea pentru regim, reușind să se mențină în litera legii și în afara închisorii. „Ambele părți au știut de la bun început că a venit timpul să discute, însă întâi am dorit să stabilim niște reguli de bază", a spus Kocáb. Întâlnirea inițială, plină de optimism, a avut loc a doua zi după formarea Forumului Civic, în 20 noiembrie. „Era uimitor faptul că un muzician a fost cel care a uns roțile în acea zi, însă aceasta este Cehoslovacia. În momentul în care Havel a știut că erau pregătiți să discute serios, și-a dat seama că venise sfârșitul comuniștilor. Însă trebuia să se convingă că erau serioși. Adamec dorea să continue să se implice în politica cehă, iar discuția cu Havel era singura metodă prin care ar fi obținut acest lucru."[14]

Kocáb s-a întâlnit de mai multe ori în secret cu comuniștii reformatori. A aranjat prima discuție oficială pentru duminică, 26 noiembrie; aceasta a început cu o formalitate amuzantă. Havel și Adamec, ambii rânjind nervos, stăteau față în față la o masă aglomerată, într-o cameră înghesuită, plină de fum. Amândoi s-au ridicat în același timp, cu același gând. „Bună ziua, nu ne-am mai întâlnit, eu sunt Havel." „Nu, nu ne-am întâlnit. Eu sunt Adamec." În următoarele zile de negocieri dure, s-a ajuns la o înțelegere pentru un transfer pașnic al puterii, în timp ce străzile Pragăi erau pline de oameni. În următoarele două săptămâni, comuniștii au promis alegeri libere în primăvara anului viitor, au renunțat la putere și la o parte dintre averile lor, iar Husák și-a dat demisia din funcția de președinte.

Adamec a încercat să-și salveze cariera, însă a suferit un eșec total. Datorită faptului că demonstrațiile erau atât de ample, acestea s-au mutat din Piața Wenceslas în Parcul Letná, lângă centrul orașului. Adamec a apărut la prima

dintre aceste demonstraţii, în seara de dinainte de începerea discuţiilor. Îşi formase reputaţia de mare reformator, iar oamenii l-au aclamat înainte să înceapă să vorbească. În prima frază a declarat că guvernul accepta cererile Forumului Civic, şi a fost aplaudat cu frenezie. Însă au urmat mulţi de „dacă" şi de „dar". De fapt nu promitea nimic şi a început să folosească jargonul marxist-leninist. A fost huiduit şi a trebuit să se retragă pentru propria siguranţă.

Havel nu a avut nici un rol oficial, însă, de fapt, noul guvern anunţat la 7 decembrie a fost ales de el. Ministru de interne era disidentul slovac şi militant pentru drepturile civile Jan Carnogursky, acum responsabil cu poliţia secretă, care, cu câteva zile în urmă fusese ţinut în custodie. Administratorul Jiři Dienstbier a fost numit ministru de externe. Funcţia de prim-ministru i-a revenit, însă, premierului adjunct comunist Marian Calfa. Havel a explicat că Cehoslovacia avea nevoie de puţini oameni în guvern pentru a conduce şi, de asemenea, de puţini intelectuali. „Calfa poate face lucrurile să meargă", a spus el când colegii săi şi-au manifestat îndoiala. Havel l-a învins uşor pe Dubček pentru funcţia de preşedinte. De fapt nu a existat niciodată un concurs propriu-zis. La începutul anului decembrie, când tacticienii Forumului Civic au început să se gândească la potenţiali candidaţi, părerea a fost aproape unanimă. Troţkistul Peter Uhl şi conservatorul catolic Václav Benda au spus acelaşi lucru, aproape în acelaşi timp: „Ar putea fi Václav". Dubček era foarte respectat, însă părea din ce în ce mai demodat. A devenit preşedintele parlamentului. Havel a coordonat revoluţia şi transformările care au urmat ca şi cum ar fi dat indicaţii scenice.[15]

Capitolul 48

Momentul de slăbiciune

Duminică, 17 decembrie 1989, Timişoara, România

ROMÂNIA NU PUTEA rămâne imună pentru totdeauna. Ceauşescu făcuse tot posibilul să izoleze ţara de restul lumii. Însă, chiar şi aici, oamenii auziseră că Zidul Berlinului căzuse şi că ţările vecine înlăturaseră regimurile comuniste în câteva luni de revoluţii. Pe ascuns, românii ascultau BBC sau Radio Europa Liberă şi îi auzeau pe cehi, pe est-germani şi pe bulgari discutând despre beneficiile democraţiei şi descriindu-şi foştii conducători drept tâlhari corupţi. Şi totuşi, Ceauşescu se purta ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic. La sfârşitul lunii noiembrie, a fost reales în unanimitate lider al Partidului Comunist Român pentru încă un mandat, la fel ca până atunci. Ocazia a fost sărbătorită prin ritualul obişnuit. A ţinut un discurs bâlbâit şi cenuşiu timp de trei ore, întrerupt de 34 de ori de publicul care izbucnea „spontan" în aplauze ritmate ce durau minute în şir. Uralele cele mai zgomotoase s-au auzit după ce a spus că „socialismul are un viitor lung. Va muri când va face plopul mere." Ceauşescu încă avea control asupra forţelor de represiune care îl menţinuseră la putere timp de un sfert de secol. Părea de neatins. Spre deosebire de colegii săi de la Berlin, Praga şi Sofia, avea voinţa şi autoritatea să lupte şi să ucidă pentru poziţia pe care o deţinea. Şi totuşi, când a venit sfârşitul, dictatura cea mai puternică şi mai de temut din Europa s-a prăbuşit în câteva zile.[1]

Revoluţia nu putea începe într-un loc mai sumbru. Oraşul transilvănean Timişoara avea un mic centru medieval, cândva frumos, însă care acum căzuse în ruină, şi câteva clădiri baroce de dinainte de 1919, când era oraş maghiar cu numele de Temesvár. Acum era alcătuit aproape în întregime din blocuri de apartamente urâte, destinate celor 250 000 de locuitori, construite atât de prost, încât deja începuseră să se dărâme. La fel ca toate oraşele din România, era foarte sărac şi poluat de combinatele chimice şi industriale din apropiere şi de mecanismele agricole care vărsau substanţe toxice în apă. Oraşul era traversat de un canal care, în trecut, fusese încântător. Acum era murdar şi urât-mirositor, iar copiii erau avertizaţi să nu se joace lângă el. Aproape o treime din populaţie provenea din rândurile minorităţii maghiare. În ciuda ostilităţilor tradiţionale şi a încercărilor lui Ceauşescu de a suprima cultura şi patrimoniul maghiar, cele două comunităţi se înţelegeau bine şi sufereau împreună.

Un pastor timid, dar cu darul oratoriei, a aprins scânteia. László Tökés, un bărbat înalt, cu părul negru, în vârstă de 37 de ani, avea o personalitate rezervată şi liniştită, care ascundea o voinţă de oţel. Din ianuarie 1987 era preotul responsabil de Biserica Catolică Reformată din Timişoara. Considerat mult timp un agitator de către regim şi de către superiorii bisericii care, la fel ca toate celelalte organizaţii religioase din România, colaborau de zeci de ani cu comuniştii, Tökés fusese înlăturat din parohia pe care o avusese înainte la Dej. Autorităţile, atât spirituale, cât şi seculare, considerau că manifesta un sprijin prea deschis pentru cererile de ordin cultural ale minorităţii maghiare, printre care educaţie în limba maghiară pentru copiii lor. A primit un post în Timişoara, după o perioadă de probă, şi i s-a spus să stea departe de politică.

Parohia trecea printr-o perioadă foarte grea. Enoriaşii erau foarte puţini, iar Tökés a dat vina pe predecesorul său, Leo Leuker, pe care îl poreclise „preotul roşu", deoarece colaborase cu regimul. Rapid, şi-a câştigat reputaţia de predicator puternic, iar biserica a început să se umple cu enoriaşi noi sau care reveneau, impresionaţi de pastorul lor. Era în conflict permanent cu episcopii săi. În mod ciudat, odată, ofensa adusă de el a fost să citească din Cartea lui Daniel: „Iată ce vi se porunceşte vouă, popoarelor, neamurilor şi limbilor: De îndată ce veţi auzi glasul trâmbiţei, flautului, chitarei, harpei, psalterionului, cimpoiului şi al tuturor instrumentelor muzicale, veţi cădea la pământ şi vă veţi închina chipului de aur pe care l-a ridicat regele Nabucodonosor; iar cine nu va cădea la pământ şi nu se va închina, chiar în acea clipă va fi aruncat în mijlocul unui cuptor cu foc arzător!"* Superiorii lui s-au gândit că enoriaşii ar putea-o considera o critică la adresa lui Ceauşescu şi l-au avertizat.

A întâmpinat necazuri şi mai mari în septembrie 1988, când a susţinut în public o scrisoare compusă de un enoriaş pentru episcopul de Arad, László Papp, unul dintre superiorii Bisericii Reformate. Scrisoarea critica politica de sistematizare a regimului, care ar fi distrus sute de sate din Transilvania. Tökés a fost arestat şi interogat de către Securitate şi i s-a spus să nu se mai amestece în politică. În privinţa episcopilor, picătura care a umplut paharul a fost când Tökés a propus să ţină o slujbă comună a bisericilor Reformată şi Catolică din Timişoara, dedicată tinerilor de ambele credinţe.

În martie 1989, episcopul Papp a început procedurile legale pentru concedierea pastorului şi pentru evacuarea acestuia. Însă el s-a apărat în tribunale, demarând un proces lung care a început să fie mediatizat în presa religioasă, la BBC World Service şi la Radio Europa Liberă. Într-o noapte de la sfârşitul lunii noiembrie, cu câteva zile înainte de ziua în care era programat apelul final, patru oameni mascaţi, înarmaţi cu bâte şi cuţite i-au spart casa. Pastorul Tökés a fost bătut, iar fiul său în vârstă de trei ani, Maté, a fost obligat să privească scena. Soţia sa însărcinată, Edit, a strigat după ajutor către poliţiştii în uniformă de afară, care ţineau familia sub urmărire strictă de luni întregi. Însă aceştia nu au făcut nimic, iar oamenii din interior, cu

* Daniel 3: 4-6

siguranţă ofiţeri ai Securităţii, şi-au îndeplinit misiunea. A pierdut apelul pe cale legală în 7 decembrie, iar în ultima sa predică de duminică, 10 decembrie, le-a cerut enoriaşilor să fie martori la evacuarea sa din casă în vinerea următoare, pe 15 decembrie.[2]

Biserica, cu casa parohială încorporată, era o clădire din secolul al XIX-lea din lespezi cenuşii, situată aproape de centrul oraşului. Se afla într-o piaţă mică, însă era vizibilă uşor de pe bulevardul principal şi de la câţiva metri de staţia de tramvai. La început, aproximativ treizeci şi cinci de enoriaşi ai parohiei lui Tőkés au aşteptat afară, în timp ce membrii familiei Tőkés au rămas în biserică. Apoi s-a întâmplat un lucru fără precedent. Pe măsură ce în oraş se răspândea vestea despre demonstraţie, începeau să se adune tot mai mulţi oameni. „Întâi au venit doar membrii parohiei noastre", spunea Tőkés. „Apoi, pe măsură ce treceau orele, soseau oameni din toată Timişoara, maghiari, români, ortodocşi, baptişti sau de orice altă religie. Oamenii din toate comunităţile şi-au unit forţele. Au uitat motivul iniţial al acelei adunări şi, pur şi simplu, au ajuns să se opună regimului în general."

Numărul de oameni creştea, iar şefii locali de partid nu ştiau cum să reacţioneze. Primarul Petre Moţ a cerut instrucţiuni de la Bucureşti; iniţial i s-a spus să încerce să câştige timp şi să negocieze, în speranţa că gloata se va risipi. Însă acest lucru nu s-a întâmplat. Vremea era foarte caldă pentru jumătatea lunii decembrie, cu temperaturi care încă depăşeau 0°C. Mulţi români au spus că vremea caldă a fost cea care a făcut revoluţia şi glumeau pe seama ei. Era puţin probabil ca mulţimea din jurul bisericii lui Tőkés să se fi strâns dacă era mai frig. Aproape toată ziua de sâmbătă a plutit o tensiune în atmosferă. Primarul s-a întors, încercând să-i disperseze pe protestatari. Le-a promis să-l repună în drepturi pe pastor, însă când a refuzat să facă asta în scris, mulţimea a început să-l huiduiască şi să-l fluiere. Acum nu mai strigau pentru carne, pâine sau în sprijinul lui László Tőkés. Au început să scandeze repetat: „Jos Ceauşescu" şi „Jos tirania", „Noi suntem poporul" şi „Libertate." După-amiaza, miliţia şi Securitatea au format un cordon pe bulevard, îndreptat înspre piaţă. Însă, după aproximativ o oră, au plecat. „Aceea a fost prima dată când am simţit că avem putere", mărturisea Lajos Várga, unul dintre demonstranţi. „Alungaserăm Securitatea. Era ca şi cum trăiam într-un vis, într-o poveste interzisă."[3]

Ceauşescu însuşi dăduse ordinul să-i lase pe demonstranţi să continue, gândindu-se că revolta se va stinge de la sine. Însă, după aceea, ordinele au fost altele. În dimineaţa următoare, duminică, poliţia şi Securitatea au început să facă arestări din grupurile de oameni aflate pe margine. Atmosfera devenea tot mai tensionată şi mai furioasă. Deja se adunaseră aproape 2 500 de protestatari într-o ţară în care, timp de o generaţie, nu se auzise de demonstraţii spontane. Cei mai mulţi au părăsit biserica şi au pornit către centrul oraşului, de-a lungul unuia dintre bulevardele principale, către Operă şi sediul Partidului Comunist. Au fost întâmpinaţi de soldaţi, jandarmi şi o maşină de pompieri. Către mulţime au fost îndreptate tunuri cu apă, însă protestatarii au asaltat clădirea, obligând

forţele de securitate să se retragă. Au devastat parterul, aruncând în foc toate bunurile partidului pe care le găseau în cale. În următoarele ore, demonstranţii au cucerit centrul Timişoarei, însă nu aveau nici un plan de acţiune. Au prădat librăriile şi au ars lucrările lui Nicolae Ceauşescu. Au aruncat bombe cu petrol către maşinile ce păreau a fi ale partidului. Au dat foc clădirii primăriei şi au distrus mii de dosare oficiale.

După ce majoritatea demonstranţilor a părăsit Biserica Reformată maghiară, Securitatea i-a arestat pe pastor, pe soţia sa însărcinată în şapte luni şi pe fiul lor. Pastorul fusese bătut foarte rău pe corp şi pe faţă. Cu buza spartă şi cu un ochi vânăt, a fost dus la Ion Cumpănaşu, şeful Departamentului Cultelor, şi ameninţat cu violenţe asupra soţiei dacă nu semna o foaie de hârtie albă, prin care pur şi simplu accepta demiterea şi evacuarea sa. Au fost duşi în maşini separate la Mineu, un sat izolat din judeţul Sălaj, unde i s-a stabilit reşedinţa.*

Când au aflat că o gloată răzvrătită a ocupat centrul Timişoarei, cei doi Ceauşescu au luat foc. Duminică după-amiază, în data de 17 decembrie, preşedintele i-a chemat pe şefii diverselor servicii de securitate: ministrul de interne Tudor Postelnicu, şeful Securităţii, Iulian Vlad, şi generalul Vasile Milea, şeful armatei şi ministru al apărării. În timp ce comuniştii din restul Europei de Est negociau cu membrii opoziţiei, această întâlnire extraordinară a dovedit că Ceauşescu era ferm hotărât să îi împuşte. Nu cedau nimic nici el, nici soţia lui.

CEAUŞESCU: Aici este amestecul cercurilor din afară, al cercurilor străine, de spionaj... atât din răsărit, cât şi din apus, toţi discută că în România ar trebui să se schimbe lucrurile... O serie de elemente declasate s-au adunat din nou şi au provocat dezordine... Aseară am vorbit cu ei şi le-am spus că în cursul zilei de astăzi să facă demonstraţii cu unităţi de tancuri. Impresia mea este că unităţile Ministerului de Interne, poliţia obişnuită şi Securitatea nu au fost înarmate.

POSTELNICU: Cu excepţia celor de la grăniceri. Restul n-au fost înarmaţi.

CEAUŞESCU: Păi de ce? V-am spus să fie toţi înarmaţi. De ce i-aţi trimis neînarmaţi? Cine a dat asemenea ordin? Când am înţeles că merg trupele de Securitate, este clar că merg înarmate. Ce fel de unităţi de interne sunteţi voi? [...] Şi miliţia trebuia să fie înarmată. Aşa e legea.

POSTELNICU: Vă raportez, tovarăşe secretar general, Miliţia este înarmată.

CEAUŞESCU: Dacă era înarmată, trebuia să tragă, nu să se lase să fie bătută [...]. Cum este posibilă o asemenea situaţie [devastarea sediului de partid din Timişoara]?[...] Ce au făcut ofiţerii tăi, Milea, de ce nu au intervenit imediat, De ce nu au tras?[...]

MILEA: Nu le-am dat muniţii.

---

* Ulterior, László Tökés a devenit episcop şi unul dintre liderii Bisericii Reformate maghiare din România.

CEAUŞESCU: De ce nu le-aţi dat?[...] Dacă nu le dai muniţii, mai bine îi ţineai acasă. Ce fel de ministru al apărării eşti? Ce fel de ministru de interne eşti tu, Postelnicu?

ELENA: Situaţia este foarte gravă... Nu se poate aşa, n-a acţionat cum trebuie nici ministrul apărării şi ministrul de interne nu au acţionat corespunzător.[...]

CEAUŞESCU: O mână de derbedei, puşi la cale de cei care vor să distrugă socialismul şi voi, de fapt, le faceţi jocul. Asta e realitatea. Are deplină dreptate Castro... Duşmanul nu cu predici îl potoleşti, ci trebuie să-l arzi!

ELENA: Este laşitate.

CEAUŞESCU: Mai multă laşitate.[...] În calitate de comandant suprem, consider că aţi trădat interesele ţării, şi interesele poporului, ale socialismului şi nu aţi acţionat cu răspundere.[...] Din momentul de faţă, destituim pe ministrul apărării naţionale şi pe ministrul de interne şi pe comandantul trupelor de Securitate. Din acest moment preiau comanda Armatei, să-mi pregătiţi Decretul. [...] Trebuia să-i bată pe huligani, nu să-i bată ei! [către cei trei oficiali] Ştiţi ce ar trebui să fac? Să vă pun în faţa plutonului de execuţie. [...] Nu se poate face ordine cu bâta... Voi da ordin ca imediat să se primească, acum, armament, toţi să fie înarmaţi şi să aplice ordinul.

ELENA: Să fi tras în ei, să fi căzut şi pe urmă luaţi şi băgaţi la beci. Nu-vi s-a spus aşa? Unul să nu iasă!

CEAUŞESCU: Ne vom lupta până la ultima suflare.

VLAD: Gândurile noastre au fost că este o acţiune de mică amploare şi că putem să rezolvăm fără cartuşe.

Toţi au plecat capul recunoscând că au greşit şi au promis că, în viitor, vor acţiona mai decisiv. „Vă asigur... că nu se va mai repeta o asemenea situaţie", a spus Postelnicu. „Vă rog să-mi acordaţi această încredere!" Milea s-a justificat: „N-am înţeles primejdia de la început început." Vlad şi-a asigurat liderul că „Voi face în aşa fel încât să merit încrederea dumneavoastră." Ceauşescu le-a redat în silă posturile, însă a continuat cu sarcasmul. „Bine, să mai încercăm, tovarăşi?"[4]

În acea seară, unităţile de armată încărcate cu muniţie au preluat controlul asupra străzilor Timişoarei, trăgând fără milă în civili. Securitatea a făcut peste 700 de arestări. În dimineaţa următoare, Ceauşescu a mers într-o vizită pe care o planificase de mult, în Iran, una dintre puţinele ţări care îl mai acceptau. Însă nu a plecat înainte să afle de la comandanţii superiori ai armatei şi ai Securităţii că Timişoara fusese redusă la tăcere. Ca de obicei, a lăsat-o pe soţia sa în fruntea României cât el era plecat. Aproape 60 de civili au murit în acea noapte la Timişoara. A fost singurul protest sângeros de până atunci din România împotriva comunismului. Vestea despre oribilul masacru s-a răspândit rapid. Radio România Liberă, ascultată cu încredere, pe ascuns, de românii din toată ţara a menţionat că numărul morţilor era undeva între 4 000 şi 20 000.

Desigur, mass-media oficială nu a menţionat nimic despre Timişoara, iar românii credeau ce auzeau la emisiunile de radio străine şi din zvonuri. „Toţi am crezut că în Transilvania a avut loc un genocid îngrozitor", spunea profesorul Alex Şerban. „A stârnit în noi o disperare pe care nu am mai simţit-o niciodată. Ne-a scos din amorţeala noastră totală, însă mai aveam nevoie de un mic impuls ca să facem ceva." [5]

Nicolae Ceauşescu s-a întors din Iran în ziua de miercuri, 20 decembrie, la ora 15:00. Încă din momentul sosirii sale, a făcut o serie de calcule greşite, care i-au fost fatale. Primul dintre acestea a fost graba cu care a organizat un miting amplu în centrul Bucureştiului; acesta urma să aibă loc a doua zi, cu scopul de a arăta lumii că el încă era conducătorul iubit al poporului său. A rămas convins până la sfârşit de popularitatea sa. Tot ce trebuia să facă era să le vorbească românilor ca un lider, să-şi arate puterea şi autoritatea pe care le avea asupra lor, iar ei îl vor asculta, îl vor aplauda şi i se vor supune ca întotdeauna. Nici el, nici soţia lui nu aveau nici cea mai vagă idee cât de detestaţi erau. Linguşitorii şi acoliţii din anturajul lor ştiau adevărul, însă nimeni nu îndrăznea să-l contrazică sau măcar să-i sugereze că o apariţie în public după modelul tradiţional nu era chiar cea mai bună idee.

Partidul de la Bucureşti a lucrat toată ziua pentru a asigura prezenţa unei mulţimi uriaşe, adulatoare, pentru apariţia lui Ceauşescu în Piaţa Palatului. Organizarea acestor evenimente era coordonată de o maşinărie foarte bine unsă, care urma să aducă o mulţime loială. În dimineaţa zilei de joi, 21 decembrie, oficialii de partid din fabrici şi birouri i-au mobilizat pe muncitori. Au selectat participanţii după unităţi. Cei care refuzau să meargă erau concediaţi. Au fost urcaţi în autobuze şi duşi în centrul Bucureştiului, unde au primit steaguri roşii, pancarte cu portretul lui Ceauşescu şi steaguri cu sloganuri care proslăveau socialismul. Apoi au mers încolonaţi către Piaţa Palatului. La sosire, de obicei erau verificaţi, pentru a se înlătura posibilele elemente agitatoare. Însă, de data aceea, trecătorii de pe Calea Victoriei, unul dintre bulevardele principale din Bucureşti, aflat în apropierea pieţei, au fost obligaţi să se alăture coloanei pentru a creşte numărul participanţilor. Loialiştii fanatici, care purtau fotografii ale liderului şi steaguri, se aflau în faţă. Oamenii obişnuiţi stăteau în spate. Erau prezenţi mulţi agenţi ai Securităţii, răspândiţi printre cei 110 000 de participanţi.

Era o zi liniştită şi însorită când aparatcicii inferiori de partid, care deschideau de obicei evenimentul, au început să vorbească, în jurul prânzului. Dictatorul a apărut la balconul sediului de partid la ora 12:31, alături de Elena, în faţa unui mănunchi de microfoane. Iniţial, totul a decurs normal. Ceauşescu a fost aclamat, iar aplauzele ritmate întrerupeau propoziţiile lui seci. Însă, după aproximativ opt minute de la începerea discursului, s-a întâmplat ceva unic. Din spatele mulţimii s-au auzit sunetele inconfundabile ale huiduielilor şi fluierăturilor şi scandarea silabelor TI-MI-ŞOA-RA. Mai întâi încet, apoi din ce în

ce mai tare și mai hotărât. Timp de câteva secunde, Ceaușescu a părut încurcat și a încercat să continue să-și citească discursul despre „agitatorii fasciști care vor să pună socialismul în pericol". Însă huiduielile au continuat, însoțite de fluierături. Televiziunea română primise ordin să transmită în direct mitingul și a continuat să filmeze. Marele lider a înghețat, cu gura deschisă. A fost un moment fatal de slăbiciune, iar mulțimea l-a simțit.

Oamenii au început să strige: „Noi suntem poporul" și „Jos ucigașul". Și-a ridicat mâna dreaptă într-un gest de iritare, fapt care a amplificat furia mulțimii. Elena l-a îndemnat pe un ton ridicat, însă departe de microfon: „Vorbește cu ei. Oferă-le ceva." Ceaușescu părea cuprins de panică, în timp ce anunța creșterea pensiilor și a alocațiilor cu 100 de lei (aproximativ 2 dolari) pe lună. Apoi s-a pierdut complet. Fluierăturile s-au întețit. Directorul televiziunii a luat decizia de a întrerupe transmisiunea. Ecranul a devenit alb, păstrând doar o legendă care menționa „Transmisiune directă." Bodyguardul personal al lui Ceaușescu, generalul Marin Neagoe, l-a tras pe lider de la balcon. Mulți și-au însușit meritul de a fi fost primii care l-au huiduit pe dictator. Mulți ani s-a crezut că era vorba despre studentul Nica Leon, însă, în timp, acest lucru a început să fie pus la îndoială. Unul dintre primii aflați pe baricade a fost taximetristul Adrian Donea, care a povestit: „Vedeam că era speriat. În acel moment ne-am dat seama ce forță avem, că avem putere". Primii care au scandat „Timișoara" au fost muncitorii de la uzina Turbomecanica de lângă București.

Majoritatea revoluțiilor populare sunt caracterizate de haos. Oamenii din Piața Palatului l-au rănit grav pe dictator, fără să folosească nici măcar un foc de armă. Însă nu știau ce să facă în continuare. Dacă Securitatea ar fi atacat atunci cu toată puterea și i-ar fi alungat pe demonstranți de pe străzile Bucureștiului, Revoluția Română ar fi putut lua o cu totul altă turnură. Însă nu s-a întâmplat așa. Curând, la demonstrație s-au alăturat mii de oameni care au văzut la televizor cum Ceaușescu s-a transformat într-o clipă dintr-un tiran atotputernic într-un bătrân slab. Alții au auzit ce s-a întâmplat și au ieșit în grabă pe străzi să vadă dacă era adevărat. Ceaușescu era, într-adevăr, provocat? În acea după-amiază au izbucnit revolte în trei puncte principale din centrul Bucureștiului: în Piața Universității, dominată de Hotelul Intercontinental, de unde ziariștii străini vedeau tot ce se întâmpla; în Piața Palatului și la Televiziunea Română, în nordul orașului. Timp de câteva ore, forțele formidabile de securitate ale lui Ceaușescu nu au făcut nimic, lăsându-i pe demonstranți să continue. Pavel Câmpeanu, comunistul care cândva împărțise celula de închisoare cu Ceaușescu, însă se îndepărtase de mult timp de el, a spus: „În punctul în care se ajunsese, chiar și atunci, ar fi putut să discute cu studenții, cu disidenții și cu reformatorii din rândurile comuniștilor. Însă... asta însemna să renunțe la lumea lui, ceea ce nu putea să facă".[7]

În schimb, a ales să lupte și să folosească aceeași tactică pe care a aplicat-o în Timișoara cu doar câteva zile în urmă. De la ora 18:00, trupele de securitate

şi de poliţie au început să tragă fără discriminare în demonstranţi, ale căror arme de apărare erau doar cocktailuri Molotov, pietre şi scuturi improvizate din maşinile răsturnate pe bulevardele principale. „Era un vacarm general, se dezlănţuise iadul", povestea unul dintre revoluţionari. „Însă eram hotărâţi să rămânem pe străzi în acea noapte, să-i sfidăm, măcar atât şi să vedem ce se întâmplă." La luptă nu au luat parte soldaţi ai armatei. Aceştia au rămas la cazarmă. Cei câţiva care au fost trimişi la datorie, majoritatea tineri recruţi, nu erau siguri în cine să tragă.

La sediul Partidului Comunist din Piaţa Palatului, Ceauşescu făcea a doua mare greşeală. Era un om atât de grijuliu pentru siguranţa personală, încât îşi angajase o gardă pretoriană de optzeci de soldaţi ai Securităţii, foarte bine instruiţi, plătiţi cu mulţi bani pentru a le asigura loialitatea. Exista o reţea de pasaje subterane care legau clădirea de multe alte reşedinţe ale lui. Ar fi putut să scape din oraş şi să încerce să-şi adune susţinători în altă parte. Nimeni nu poate şti de ce nu a făcut-o. În cursul după-amiezii şi serii, Ceauşescu a stat ascuns alături de consilieri şi oficiali. Le-a spus acoliţilor din anturajul său că „Voi rămâne să lupt... Nu voi fi obligat să fug, iar soţia mea este de acord." Nimeni nu a încercat să-l facă să se răzgândească. Unii deja îşi făcuseră planul să se salveze, iar alţii tăceau de frică.[8]

Oamenii au rămas toată noaptea pe străzi. Au avut loc lupte sporadice, aproximativ treizeci şi cinci de oameni au fost ucişi, însă Securitatea şi jandarmii au dispărut înainte de răsărit. O mulţime vastă şi liniştită ocupa Piaţa Palatului. „Aşteptam ceva, dar nu ştiam exact ce", povesteşte Alex Şerban. Televiziunea română transmitea din nou şi difuza demonstraţia în direct. Nimeni nu dăduse ordin să nu se filmeze, însă a fost nevoie de curaj pentru a ţine camerele în funcţiune.[9]

În interior, în jurul orei 09:00, dictatorul a luat o decizie care a întors armata împotriva lui şi i-a pecetluit înfrângerea. Cineva trebuia să fie învinuit pentru revoltele din oraş, iar Ceauşescu l-a ales pe ministrul apărării, generalul Vasile Milea. A spus că Milea comisese un act de „trădare", deoarece nu le ordonase soldaţilor să tragă în demonstranţi, şi l-a concediat. Ce s-a întâmplat după aceea încă rămâne un mister. Conform familiei, prietenilor şi unor ofiţeri inferiori ai lui Milea, la scurt timp după ora 10:00, la ordinul lui Ceauşescu, un mic detaşament al Securităţii l-a dus pe general sus în biroul său şi l-au împuşcat. Altă variantă, susţinută de un grup diferit de ofiţeri, este că Milea a fost escortat în biroul său, unde s-a sinucis. O transmisiune specială de la ora 11:00 menţiona că „generalul Milea a fost un trădător şi s-a sinucis". Oricum, vestea a avut un efect profund. Când a fost anunţată, în Piaţa Palatului s-a auzit un huiduit puternic. Milea, un bărbat burtos, în vârstă de 62 de ani, a fost ani întregi unul dintre cei mai perfizi acoliţi ai lui Ceauşescu. Şi-a câştigat un oarecare respect din partea ofiţerilor superiori, însă cei din rangurile inferioare îl desconsiderau. Într-o clipă a fost transformat în martir al revoluţiei. Comandanţii celor trei servicii l-au abandonat pe Ceauşescu, care deja era

o cauză pierdută, iar oamenii lor s-au alăturat cu bucurie rebelilor. Soldaţii şi-au scos muniţiile din arme şi le-au ridicat în faţa mulţimii. Câteva tancuri au fost trimise în acea dimineaţă pe bulevardele principale ale oraşului. Trapa lor s-a deschis, iar soldaţii au stat în picioare, salutând trecătorii. Strigătul care a acoperit Piaţa Palatului, apoi tot oraşul, a fost: „Armata e cu noi".[10]

În jurul orei 11:00, un elicopter alb a aterizat pe acoperişul sediului Partidului Comunist, în huiduielile oamenilor de dedesubt. Ceauşescu a încercat pentru ultima oară să vorbească în faţa mulţimii, însă tentativa lui a fost un eşec. A ieşit pe balconul de la primul etaj, de unde vorbise cu o zi înainte. Oamenii au început să arunce către el cu pietre şi cu alte obiecte. Gărzile lui i-au scos pe el şi pe Elena de acolo şi i-au dus într-un lift. Un grup de protestatari a reuşit să doboare marile uşi de oţel ale clădirii, să învingă gărzile şi să le ia armele. Au alergat pe scări; bodyguarzii lui Ceauşescu au încercat să opună rezistenţă, însă, după o luptă dură de câteva minute, au cedat. Insurgenţii au ieşit, prin biroul lui Ceauşescu, pe balcon, unde au fost întâmpinaţi în uralele miilor de oameni din piaţă.

Rebelii nu au realizat că se aflau doar la câţiva metri de mult-detestatul dictator. Acesta era blocat în lift şi a scăpat doar prin noroc. Detaşamentul său de Securitate a hotărât să nu meargă la subsol, unde cuplul prezidenţial ar fi putut folosi reţeaua de pasaje subterane pentru a scăpa. S-au îndreptat către acoperiş, însă, în timpul luptelor, electricitatea s-a întrerupt, iar liftul s-a oprit chiar înainte de a ajunge la ultimul etaj. După câteva minute, bodyguarzii au reuşit să deschidă uşile liftului, iar preşedintele şi soţia lui s-au căţărat pe acoperiş. Erau însoţiţi de doi dintre cei mai loiali acoliţi ai dictatorului, prim-ministrul Emil Bobu şi adjunctul Manea Mănescu, unul dintre cumnaţii lui Ceauşescu. Elicele elicopterului Ecureuil, de fabricaţie franceză, se învârteau deja, iar ei trebuiau să se hotărască rapid. Au fost întâmpinaţi de locotenent-colonelul Vasile Maluţan, în vârstă de 46 de ani, pilotul personal al lui Ceauşescu în ultimii opt ani, care nu-şi dorise această misiune. „Am fost trimis pe acoperiş să aştept", a spus el. „Iniţial au fost cerute patru elicoptere, trei pentru guvern. Însă misiunea celorlalte trei a fost anulată. Am cochetat cu ideea de a fugi... fără să iau pe nimeni. Însă am văzut câţiva trăgători de elită ai Securităţii pe acoperişurile învecinate şi mi-a fost teamă că dacă mă vedeau decolând fără pasageri ar fi încercat să mă doboare. Am vorbit cu baza prin staţie: «Rămân aici?». Am primit răspunsul: «Da, rămâi şi aştepţi»".

Maluţan ştia ce se întâmpla jos, cei de la bază îl ţineau la curent cu ceea ce românii vedeau în direct la televizor. Când i-a văzut pe dictator şi pe cei din anturajul său, Maluţan a spus: „Sunteţi mult prea mulţi." Însă câţiva demonstranţi se aflau deja pe acoperiş şi ar fi ajuns la elicopter în câteva secunde. Pilotul a fost ignorat, iar pasagerii au urcat în elicopter. La decolare, aparatul abia a putut să se ridice de pe acoperiş. „Dacă eram la sol, nu cred că am fi reuşit", a spus el. Era ora 12:10. „În elicopter erau nouă oameni,

cu cei trei ai echipajului. Era atât de plin, încât un membru al echipajului a trebuit să stea pe genunchiul unei gărzi. Elena plângea în hohote. Ceauşescu părea dărâmat. După câteva momente de la decolare, Maluţan a întrebat: „Unde mergem?". Nu era sigur. El şi Elena s-au ciondănit puţin, apoi Ceauşescu a spus: „La Snagov", la 60 de kilometri nord-vest de Bucureşti, unde Ceauşeştii aveau un palat pe malul lacului.[11]

În Piaţa Palatului s-a dezlănţuit bucuria când elicopterul prezidenţial a fost zărit îndepărtându-se de capitală. Peste tot se vedeau steaguri cu tricolorul României, roşu, galben şi albastru, cu o gaură în centru; emblema cu secera şi ciocanul dispăruse. Toţi au început să cânte pe ritmul unui refren care se auzea la toate meciurile de fotbal:

Ole, Ole, Ole, Ole
Ceauşescu unde e?
Ole, Ole, Ole, Ole
Ceauşescu nu mai e!

Sute de insurgenţi au ocupat sediul partidului, oameni obişnuiţi care considerau că ei fuseseră cei care îl doborâseră pe dictator, în timp ce intraseră cu forţa în clădire. Era un grup disparat care se unise doar pentru că toţi se aflau acolo la momentul potrivit. Erau muncitori, şoferi de taxi, funcţionari, profesori. Una dintre primele persoane care au pătruns în holul central a fost o barmaniţă de la Intercontinental. În biroul imens de la primul etaj, care fusese ocupat de Ceauşescu, s-au purtat discuţii de ore întregi, însă nu s-a organizat nimic. Nici unul dintre acei oameni nu avea experienţă de guvernare sau de opoziţie. Toţi aveau păreri, însă nimeni nu avea putere.

În mijlocul confuziei generale, puterea era concentrată în altă parte. Televiziunea a jucat un rol vital în Revoluţia Română. Însă nu difuzarea în străinătate a făcut diferenţa. În prima zi de haos de după fuga lui Ceauşescu, studiourile române de televiziune au devenit sediul guvernului. După cum spunea Gelu Voican-Voiculescu, unul dintre primii lideri de după era Ceauşescu: „Succesul nostru a constat în folosirea cu succes a televiziunii."[12]

Din dimineaţa zilei de 22 decembrie, toţi bucureştenii influenţi au venit la sediul televiziunii române, o clădire urâtă din beton, situată pe unul dintre bulevardele principale ale oraşului. Ion Iliescu, cunoscut în cercurile Partidului Comunist drept un oponent precaut al lui Ceauşescu, a observat că agenţii Securităţii care îl urmăriseră ani întregi dispăruseră. S-a dus direct la studioul de televiziune. Generalul Victor Stănculescu, numit ministru al apărării în acea dimineaţă, care îl sfătuise pe Ceauşescu să fugă cu elicopterul, a mers la studio însoţit de alţi ofiţeri superiori. În ultimele şase luni, poetul disident Mircea Dinescu se aflase în arest la domiciliu în locuinţa sa din Bucureşti, după ce dăduse un interviu pentru ziarul francez *Libération*. S-a dus şi el la studio, la fel ca toţi ceilalţi participanţi la Revoluţia Română. „În acea dimineaţă de

vineri, 22 decembrie, un vecin m-a sunat și mi-a spus că oamenii înarmați ai Securității care fuseseră până atunci la ușa mea, nu mai erau acolo", a povestit el. „Am ieșit afară să văd și m-am plimbat puțin în jur. Era adevărat. Am ieșit în oraș. Apoi, o mulțime de oameni s-au îndreptat spre mine și m-au ridicat pe sus. Am fost dus într-un vehicul blindat, iar oamenii le-au spus soldaților: «E Dinescu, duceți-l la televiziune». Era ca într-un film prost despre o revoluție."

Actorul Ion Caramitru de la Teatrul Național, unul dintre cei mai populari artiști ai țării, a ajuns la studio pe turela unui tanc. Timp de o oră, după fuga lui Ceaușescu, în mijlocul confuziei și nesiguranței, conducerea a oprit transmisiunile. Însă, începând cu ora 13:00, transmisiunile în direct au reînceput, iar primii oameni pe care i-au văzut telespectatorii au fost poetul și actorul, care radiau de fericire. „Dictatorul a fugit!", a anunțat Dinescu. La sfârșitul zilei, poetul era ministru de guvern. Pentru milioane de români din afara Bucureștiului, acestea au fost primele vești pe care le-au aflat despre revoluția de la capitală. Silviu Brucan, intelectualul disident, oponent al lui Ceaușescu, a mers la studio. „Simțul eliberării și al emoției după toți acei ani era intoxicant", spunea Caramitru. „Însă noi eram neștiutori. Cum am fi putut forma un guvern? Eu sunt actor. Nu puteam să mă imaginez președinte sau ceva asemănător."[13]

Existau și oameni care înțelegeau mai bine natura puterii. Ion Iliescu și complicii săi au folosit oportunitatea pentru a prelua controlul revoluției. Când acesta a ajuns la televiziune, era haos. „Acolo erau tot felul de oameni care vorbeau și își manifestau entuziasmul", spunea Iliescu. „Însă am simțit că trebuia să ne organizăm, pentru că doar entuziasmul și sentimentul general ar fi putut duce la anarhie." El și câțiva oficiali comuniști pe care Ceaușescu îi exclusese de la promovare, un număr mare de generali și câțiva intelectuali disidenți au întemeiat un guvern pe ruinele dictaturii lui Ceaușescu. Atât în România, cât și în străinătate, încă se crede că a fost vorba despre un complot foarte bine organizat, pentru preluarea puterii. Apariția în noul guvern a multor comuniști de modă veche și tranziția dificilă a țării spre democrație după aceea par să demonstreze că aceste povești sunt veridice. Însă nu există dovezi documentare. Teoriile conspirației sunt atât de dependente de o revoltă a maselor și de un dictator care fuge în circumstanțe neprevăzute, încât un plan elaborat și calculat cu grijă, pregătit cu luni întregi înainte pare improbabil.

Și totuși unii, printre care generalul Nicolae Militaru, care a devenit ministru al apărării în noul guvern, insistă că a fost vorba despre un plan. A spus că a existat un complot pentru răsturnarea lui Ceaușescu, plănuit pentru luna februarie a anului 1990. Ceaușescu urma să fie luat prizonier în timp ce se afla departe de București și imobilizat cu arme tranchilizante, în timp ce armata și membrii aparatului declarau lovitura de stat. Însă armele urmau să fie trimise abia la jumătatea lunii ianuarie, astfel că revoluția le-a luat-o înainte conspiratorilor. Noul guvern s-a numit Frontul Salvării Naționale, iar în fruntea lui s-a aflat Ion Iliescu.

Versiunea conspiraţiei este negată de Iliescu şi de alte personalităţi din administraţia post-Ceauşescu. „Mulţi oameni discutau despre viitor, despre căi de ieşire din dezastrul în care ne aflam", povesteşte Iliescu. „Am vorbit cu oamenii din armată. Însă eram oare pregătiţi să ne implicăm într-o acţiune care ar fi putut elimina regimul Ceauşescu? Ca să ai un plan, trebuie să ai şi condiţiile să-l pui în acţiune. Am discutat despre ce se putea face, însă... era clar – din partea celor din armată şi din alte instituţii – că nu puteam organiza nimic." [14]

Când a vorbit în acea după-amiază la televizor, Iliescu părea un personaj cu putere şi autoritate, promiţând să-l aducă pe omul care le-a provocat românilor atâta nefericire „la judecată în faţa poporului". A spus că primul lucru care trebuia făcut era restabilirea ordinii. Încă nu se ştia dacă Ceauşescu va riposta. Şi le-a cerut tuturor „oamenilor responsabili" să formeze un Comitet al Salvării Naţionale. La ora 18:00 în acea seară, armata l-a instalat pe Iliescu în poziţia de lider al noului guvern fragil, creat pe fondul nesiguranţei şi al confuziei. Acel guvern avea o primă misiune urgentă: să lupte într-un război civil.

*

Împuşcăturile au început la ora 19:00. Grupuri mici de ofiţeri ai Securităţii, loiali lui Ceauşescu, au început să tragă fără discriminare pe străzi în oamenii care sărbătoreau eliberarea. Au continuat cu ferocitate încă o zi şi două nopţi şi, sporadic, încă o zi după aceea. Era dificil să-ţi dai seama cine trăgea în cine şi de ce. În cea mai mare parte au avut loc acte de violenţă absurdă, cum ar fi incendierea din cauza proiectilelor trase de pe tancuri a frumoasei clădiri în stil neoclasic a Bibliotecii Naţionale, când nimeni nu era în interior. Sute de volume vechi şi preţioase au fost distruse. Securitatea opera sub ordinul numărul 2600, care făcea referire la invaziile străine sau la o revoltă serioasă. Nu se ştie exact cine a dat ordinul, deoarece majoritatea ofiţerilor superiori ai Securităţii, inclusiv generalul Vlad, trecuseră de partea revoluţiei. Nu părea să aibă un scop militar, ci mai degrabă să semene teroare în rândurile populaţiei civile. Armata nu ştia cum să răspundă. Soldaţii erau în mare parte recruţi, slab instruiţi, care nu trăseseră niciodată. Era greu de diferenţiat prietenul de inamic, mai ales pentru că mii de civili primeau arme de la soldaţi la cazărmile militare. De cele mai multe ori, „teroriştii" Securităţii purtau haine civile sau uniforme de armată. Mergeau în grupuri mici şi foloseau pasajele subterane şi canalizările ca să circule prin Bucureşti, să atace unităţi de armată sau ţinte civile, apoi să dispară.

La ora 21:00, în 22 decembrie, au atacat televiziunea, însă nu într-o încercare serioasă de a cuceri clădirea, care era încercuită de tancuri. Soldaţii care apărau televiziunea fuseseră antrenaţi mai puţin de două luni şi purtau armură grea, mai potrivită pentru bătălie în câmp deschis decât pentru a lupta împotriva grupurilor de gherilă pe străzile unui oraş. Lupta a durat aproximativ o oră, iar 62 de oameni au fost ucişi, majoritatea civili prinşi în raza focurilor.

În următoarele zile, studiourile au fost atacate de mai multe ori. S-a răspândit zvonul că numărul victimelor ajungea la ordinul miilor și că Bucureștiul se transformase într-o baie de sânge. Lupta a fost intensă. În toată România au fost 1 104 morți, dintre care 493 au murit la București, iar o treime erau „terorișți" ai Securității. 3 352 de oameni au fost răniți, dintre care 2 200 în capitală. Cel mai grav incident singular a fost un caz de „foc prietenos". În dimineața zilei de sâmbătă, 23 decembrie, soldații care păzeau Aeroportul Otopeni din București au tras într-un camion care le aducea întăriri.

Conform lui Valentin Gabrielescu, președintele comisiei de anchetă a Senatului, care a analizat ulterior luptele din timpul revoluției, majoritatea morților au fost civili, „oameni nevinovați prinși în schimbul de focuri dintre soldații și civilii cuprinși de panică, care trăgeau în terorișți. La fel ca armata și poliția, mii de civili aveau arme și, sub presiunea zvonurilor false și a pericolelor false... toată lumea trăgea în toată lumea. Era haos".[15]

Încercarea de evadare a Ceaușeștilor a fost tragi-comică. La amiază, cuplul era deja abandonat, pe cont propriu și sub arest. După ce au fugit de pe acoperișul sediului de partid, în douăzeci de minute au ajuns la vila lor cu patruzeci de camere de la Snagov. Însă nu au rămas acolo prea mult timp. Ceaușescu a dat câteva telefoane la secretarii locali ai Partidului Comunist pentru a vedea dacă exista vreo regiune care îl putea adăposti. Au exclus ideea părăsirii țării. S-a încruntat când i s-a spus că revoluția se extinsese în toată țara. Au urcat în apartamentul lor de la primul etaj. Acolo au căutat prin toate dulapurile, au golit sertarele și au întors saltelele. Au pus totul în genți albastre, inclusiv două pâini.

În cincisprezece minute, în jurul orei 13:20, s-au întors în grabă la elicopterul care aștepta. I-au trimis pe pasagerii nedoriți, prim-ministrul Bobu și adjunctul acestuia, Manea Mănescu, cu mașina, lăsându-i să se descurce singuri. Înainte să plece, Mănescu a îngenuncheat și a sărutat mâna președintelui. Acum, Ceaușeștii erau însoțiți doar de cei doi bodyguarzi, locotenenții Florian Raț și Marian Rusu. Pilotul elicopterului era disperat să scape de președinte și de anturajul său, însă cele două gărzi țineau armele îndreptate către el și i-au spus să facă ceea ce îi cerea președintele. Maluțan a povestit: „Când am ajuns cu toții înapoi la bord, Ceaușescu m-a întrebat: «De partea cui ești? Unde mergem?» I-am răspuns: «Dumneavoastră ordonați». Am decolat la ora 13:30. Bodyguarzii erau foarte nervoși. Își țineau pistoalele automate îndreptate către mine. În căști îl auzeam pe ofițerul meu superior spunându-mi: «Vasile, ascultă la radio, asta e revoluția». După aceea, Ceaușescu mi-a ordonat să tai toate contactele radio cu baza. Voiam să-l conving să aterizăm... dar eram pe cont propriu, izolat de restul lumii".[16]

I s-a spus să se îndrepte către Pitești, în sudul țării, și zbura intenționat la înălțime mare, „ca să putem fi detectați de radar". Însă unul dintre bodyguarzi a înțeles manevra și a întrebat: „Vasile, ce vrei să faci?" Pilotul i-a răspuns direct

lui Ceauşescu: „Am fost detectaţi de radar." Cei doi Ceauşescu erau îngroziţi, iar Nicolae a strigat: „Să coborâm, aterizează lângă şosea." Pilotul a aterizat într-un câmp, la patru kilometru de Titu, lângă satul Sălcuţa. Era ora 13:45. Marian Rusu a făcut cu mâna către două maşini care treceau. Familia Ceauşescu şi Florian Raţ au intrat într-una. Rusu, care fusese mulţi ani bodyguardul personal al Elenei, a urcat în cealaltă, promiţând să-i urmărească îndeaproape. Însă i-a părăsit imediat.

Ceauşeştii se aflau într-o Dacie roşie, condusă de doctorul Nicolae Deca. Şi-a dat seama imediat cine e în maşina lui şi a încercat să scape cât mai repede de pasageri. Le-a spus că i se termina benzina, o minciună, însă un lucru destul de plauzibil în România acelor vremuri. Raţ l-a luat pe sus pe un alt şofer, Nicolae Petrişor, în vârstă de 35 de ani, din faţa casei sale. Ceauşescu i-a spus să meargă la Târgovişte, unde se afla o uzină în stil Potemkin, pe care o vizitase de mai multe ori împreună cu demnitari străini. Erau muncitori privilegiaţi, comunişti loiali, care îi vor întâmpina cu braţele deschise, i-a spus el Elenei. Ea părea sceptică.

Când au ajuns la Târgovişte, oraşul era în plină agitaţie, sărbătorind vestea revoluţiei. L-au abandonat pe Raţ la periferie. De frică să nu fie recunoscuţi, şi-au lăsat capul în jos cât au putut de mult. I-au spus lui Petrişor să meargă la un depozit agricol pe care, de asemenea, îl vizitaseră de multe ori. Directorul acestuia, Victor Seinescu, i-a lăsat să intre, însă în jurul orei 14:45 a sunat la postul local de miliţie pentru a-i informa asupra identităţii oaspeţilor săi. Ceauşeştii au fost luaţi de doi miliţieni în uniformă, însă au fost predaţi armatei abia după trei ore, deşi cazarma se afla la doar 450 de metri distanţă. La fel ca mulţi alţi oficiali superiori, în acea după-amiază Seinescu încă se gândea ce poziţie să aleagă. A ales în cele din urmă să-i predea şi, chiar înainte de ora 18:00, au fost duşi la unitatea militară de la Târgovişte, unde avea baza un regiment de artilerie antiaerian. Era dificil să îi aducă pe cei doi la cazarmă fără ca nimeni să nu vadă cine erau. Ceauşeştii au fost înghesuiţi într-un vehicul blindat, ascunşi de ochii publicului şi duşi la cazarmă pe o rută ocolitoare. Călătoria a durat aproximativ cinci minute. Când au ajuns, au fost duşi în camerele unde şi-au petrecut ultimele zile. Un birou fusese transformat în două cămăruţe, separate de pupitre. În colţurile camerei se aflau două paturi de armată, cu pături, dar fără cearşafuri. În alt colţ era o sobă mare din porţelan, iar lângă ea o chiuvetă cu apă rece. Accesul la această secţiune a parterului unităţii era interzis pentru toată lumea, cu excepţia unor ofiţeri şi subofiţeri aleşi cu grijă. Maiorul Ion Secu şi-a petrecut următoarele două zile şi jumătate cu cei doi.

La început, povestea Secu: „Ceauşescu se comporta de parcă era încă comandant suprem. Primele lui cuvinte au fost: «Care este situaţia? Daţi-mi raportul». Am răspuns: «Suntem aici ca să vă protejăm de mulţime, însă trebuie să ascultăm de autorităţile de la Bucureşti». Acest lucru l-a înfuriat, şi s-a lansat

într-o lungă tiradă împotriva trădătorilor care au pus la cale acest complot împotriva lui. Abia treptat s-a obişnuit cu gândul că era prizonier." Starea lui oscila între accese de depresie adâncă şi iritare intensă, când vorbea despre „trădători". Comandantul, locotenent-colonelul Mareş, era îngrijorat în primul rând pentru siguranţa lor. La bază de aflau 500 de soldaţi şi 40 de civili, iar dacă aceştia aflau despre prezenţa celor doi Ceauşescu, atunci ar fi trebuit să fie împiedicaţi să părăsească unitatea.

Uneori, Ceauşescu încerca să-i ademenească pe cei de la bază. Una dintre gărzile sale povestea: „A venit la mine... a întins mâna şi mi-a spus: «Îţi dau un milion de dolari şi orice rang vrei în armată dacă ne ajuţi să scăpăm de aici». Însă nu am crezut niciodată că oferta era sinceră. Mă gândeam că în loc de milionul de dolari voi primi doar un glonţ pe la spate. Aşa că i-am răspuns: «Nu pot să fac nimic»."

Au fost trei zile de cicăleli din partea Elenei. „Se plângea tot timpul", povestea cel care o păzea. „Era speriată, însă într-o stare de furie permanentă, iar mânia ei era înspăimântătoare. Pentru că era bolnav de diabet, Ceauşescu trebuia să facă vizite frecvente la toaleta urât mirositoare de la capătul coridorului. Ea a refuzat să folosească acea toaletă, aşa că a trebuit să îi aducem o oală de noapte. De câte ori vorbeam cu el, ea se răţoia la mine: «Cum îţi permiţi să-i vorbeşti aşa comandantului suprem?»"

În prima noapte, îşi aminteşte Secu, au împărţit acelaşi pat, ghemuiţi unul în celălalt, doi bătrâni care se ţineau în braţe. „Vorbeau în şoaptă şi, chiar dacă erau îmbrăţişaţi, se ciondăneau încet. La un moment dat, Nicolae a spus: «Dacă mi-ai fi arătat ce se întâmpla, aş fi putut scăpa de Iliescu. Aş fi putut termina cu el vara trecută. Dar nu m-ai lăsat». Iar ea a răspuns în şoaptă: «E doar vina ta; nu ar fi trebuit să venim aici. Asta a fost responsabilitatea ta»."

Nu au vrut să mănânce decât pâine şi mere şi au băut doar ceai neîndulcit. Masa li se aducea de la popota ofiţerilor. Însă nu se atingeau de nimic, deoarece se temeau că alimentele erau otrăvite. În prima dimineaţă, ofiţerii au încercat să-i îmbrace în haine de armată, pentru a fi mai greu de depistat în caz că unitatea era atacată. Lui Ceauşescu i s-a spus să dezbrace paltonul negru şi căciula de blană şi să poarte o uniformă de armată. Elena a refuzat. Gărzile i-au dat jos cu forţa haina cu guler de blană, au îmbrăcat-o cu o manta militară şi i-au pus pe cap o căciulă de armată.

Conform maiorului Secu, în acea noapte, Ceauşescu a mai încercat o dată să găsească o cale de scăpare. „M-a văzut moţăind. Elena urmărea totul din pat, perfect trează şi atentă. El m-a întrebat: «Eşti obosit? Ai tot dreptul să fii obosit». Apoi m-a întrebat de familie. I-am spus că eram căsătorit, că aveam un copil şi că locuiam într-un apartament mic. «E greu», a răspuns el. «Meriţi ceva mai bun. Ascultă, aş putea să-ţi dau o vilă pe Kiseleff [un cartier select din Bucureşti]. Şapte sau opt camere, chiar şi mai multe dacă vrei, cu garaj. Iar maşina din garaj nu trebuie să fie o Dacie.» Nu am răspuns, iar el a continuat: «Nu-ţi vei risca

viaţa pentru nimic. Dacă mă scoţi de aici şi mă duci la televiziune, de unde mă pot adresa poporului, îţi dau un milion, nu, două milioane de dolari.»"[17]

În Ajunul Crăciunului, trupele Securităţii au aflat unde erau reţinuţi cei doi şi au ocupat posturile din exteriorul clădirii. Curând după miezul nopţii au deschis focul, însă au fost obligaţi să se retragă. Cu o oră mai devreme, Ceauşeştii fuseseră îmbrăcaţi în mantale de armată, urcaţi într-un vehicul blindat aflat într-un loc adăpostit, în afara clădirii, şi aşezaţi cu faţa în jos. Au rămas acolo timp de cinci ore, până când focul a încetat. Au fost duşi înapoi în camerele lor din cazarmă. Acolo şi-au petrecut ultima noapte din viaţă.

Noul guvern trebuia să-şi afirme autoritatea. În după-amiaza Ajunului Crăciunului, luptele din Bucureşti şi din oraşele mari precum Sibiu şi Braşov au scăzut în intensitate, însă mai aveau loc bătălii sporadice, care lăsau în urmă victime. Revoluţionarii mai moderaţi urau numele de Frontul Salvării Naţionale, deoarece avea rezonanţe staliniste. Însă Iliescu şi alţi vechi comunişti din noul regim se gândeau că era patriotic. S-au întâlnit toţi pe data de 24 decembrie, la ora 17:00, pentru a decide soarta soţilor Ceauşescu. Era o ocazie sumbră. Ezitaseră timp de două zile, însă acum soldaţii doreau o execuţie rapidă, deoarece erau siguri că acest lucru va opri imediat luptele. Dacă Ceauşescu era mort, rezistenţa nu mai avea sens, nu mai exista un motiv de război. La început, Iliescu a ezitat; nu dorea să-şi murdărească mâinile de sânge. Când Militaru a sugerat, cu sarcasm, că „Da, se pare că noua ta domnie începe cu stângul", Iliescu a răspuns furios: „Cum adică domnia mea? Asta nu e domnie." Unele voci sugerau că organizarea în grabă a unei parodii de proces, fără dovezi clare, ar stârni nemulţumiri internaţionale. Însă generalii erau de neclintit, iar Brucan îi susţinea. A spus că România trebuia să se asigure că dictatura lui Ceauşescu era îngropată definitiv, iar cea mai bună modalitate pentru asta era să „le arate cadavrul". Într-un final, Iliescu s-a lăsat convins. „Ar fi fost mai bine să organizăm un proces propriu-zis, în care să prezentăm toate dovezile", a spus el. „Însă circumstanţele nu permit acest lucru. Mâine vom organiza procesul." Sentinţa a fost dată, după acea întâlnire, de o mână de oameni şi nimic nu a fost scris pe hârtie. Însă Iliescu, Brucan, Militaru, Voican-Voiculescu şi Stănculescu au decis ca plutonul de execuţie să acţioneze imediat după proces.[18]

Protestele au fost puţine. Poeta Ana Blandiana s-a împotrivit. În primele ore de euforie ale revoluţiei a primit în cadrul Frontului un post, pentru a se demonstra că în noul guvern aveau loc „toate talentele". Însă nu a fost informată de hotărârea de a-l executa pe Ceauşescu, iar când a aflat a fost îngrozită. A demisionat imediat după ce acesta a fost împuşcat. A fost prima dintre multele disensiuni care au apărut ulterior în interiorul mişcării. Una dintre puţinele voci internaţionale care au protestat împotriva execuţiei a fost a lui Eduard Şevardnadze. A spus că înţelegea circumstanţele. „Însă lasă un gust amar." Mulţi români sunt convinşi că sovieticii au sugerat şi au susţinut lovitura

împotriva dictatorului. Se spune că dovada o reprezintă prezența lui Silviu Brucan la Moscova în noiembrie. Însă nu era chiar o dovadă. Brucan vizita des Moscova pentru a-și vedea prietenii, și i-a întrebat de multe ori pe ruși dacă ar putea interveni, însă aceștia au refuzat. Întotdeauna a negat existența unui complot. „În condițiile în care se afla România, era pur și simplu imposibil să pui la cale așa ceva. Ne plângeam unul altuia și speram să moară. Însă nu făceam nimic", mărturisea el.[19]

Gorbaciov a decretat că nu va exista implicare sovietică directă în România, iar dovezile au arătat că decizia lui a fost respectată. „Știam că acolo urma să se întâmple ceva", povestea Valentin Falin, unul dintre principalii consilieri pe politică externă ai lui Gorbaciov. „Știam că vor exista victime... era inevitabil, deoarece regimul nu era doar putred, ci și intransigent. Însă nu prevăzuserăm dezlănțuirea sângeroasă care avea să se întâmple. România nu avea de ales. Așa că noi... am privit."[20]

Deznodământul de la București a fost ironic. În punctul culminant al luptelor, americanii s-au îngrijorat că violențele s-ar putea extinde în Balcani. Lawrence Eagleburger, secretarul de stat adjunct, i-a spus șefului său, James Baker, despre îngrijorarea lui că românii ar putea întoarce armele împotriva locuitorilor de etnie maghiară și s-a întrebat dacă nu cumva sovieticii ar trebui să intervină ca să oprească acest lucru. În acest caz, obiecțiile americane cu privire la Doctrina Brejnev nu se aplicau. În Ajunul Crăciunului, James Baker a sugerat formal că „sovieticii au interesul și capacitatea de a face ceva ca să oprească vărsarea de sânge." A menționat că SUA nu se va împotrivi dacă „Pactul de la Varșovia considera necesară o intervenție în România". Se întâmpla aproape exact în ziua aniversării a zece ani de la invazia sovietică în Afganistan. Era o sugestie extraordinară, venită din partea unui secretar de stat american. I-a spus ambasadorului american de la Moscova, Jack Matlock, să-i alerteze pe sovietici, care au reacționat ironic. Șevardnadze a declarat că ideea era nu sinistră, „ci pur și simplu stupidă". S-a declarat „complet împotriva" oricărei intervenții în străinătate. Revoluția Română era „treaba românilor". Orice fel de intervenție sovietică ar putea „face din Ceaușescu un martir". Luptele din România s-au oprit imediat după execuția lui.

În seara zilei de 24 decembrie, Matlock a avut la Moscova o întâlnire stânjenitoare cu unul dintre oficialii lui Șevardnadze, Ivan Aboimov, care i-a repetat că URSS-ul nu va interveni. Matlock a menționat că americanii invadaseră Panama cu doar câteva săptămâni în urmă, pentru a-l îndepărta de la putere pe detestatul dictator Manuel Noriega. Acesta își brutaliza poporul și era implicat într-un cartel care derula afaceri cu droguri și introducea ilegal cocaină în SUA. „Vă lăsăm vouă genul acesta de intervenții", a spus Aboimov. „Ați pomenit de Doctrina Brejnev. Vă facem cadou Doctrina Brejnev."[21]

Final

Vineri, 1 decembrie 1989, Vatican

COLOANA FORMATĂ din douăzeci de vehicule de culoare neagră, flancată de motocicliști, a creat agitație pe străzile Romei timp de o zi și jumătate. Oriunde mergea în afara URSS-ului, Mihail Gorbaciov atrăgea mulțimi vaste și entuziaste. Nici acum nu făcea excepție, însă acea ocazie era unică. În jurul orei 10:30, anturajul sovietic a ajuns la Poarta Clopotelor, în partea laterală a Bazilicii Sfântului Petru și, de acolo, într-o fundătură îngustă. Limuzina Zil a lui Gorbaciov s-a oprit în fața apartamentelor papale, în curtea Sf. Damasus, una dintre bijuteriile secrete din interiorul Vaticanului, închisă publicului. A fost întâmpinat cu un salut cu halebarde din partea unui detașament al Gărzilor Elvețiene, îmbrăcate în uniformele colorate tradiționale, și de un grup de oficiali superiori ai curiei, printre care patru cardinali. Ambele delegații au păstrat câteva minute de tăcere sobră, pentru a savura acel moment istoric și ciudat. Orchestra Vaticanului a cântat *Internaționala* și, în ciuda faptului că nu erau foarte obișnuiți cu melodia, a fost o interpretare de excepție; apoi s-a cântat imnul papal. Urma să aibă loc prima întâlnire între un lider al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică și șeful Bisericii Romano-Catolice.* Reprezentanții ambelor părți erau conștienți de însemnătatea profundă a acelei întâlniri.

Raisa Gorbaciov a provocat un incident minor. Conform protocolului de la Vatican, la audiențele papale formale femeile erau obligate să se îmbrace în negru. Raisa fusese înștiințată de acest lucru cu multe săptămâni în urmă. Soțul ei dorise foarte mult vizita la Vatican, care fusese intercalată între o vizită formală de stat în Italia și summitul cu președintele Bush, care urma să înceapă a doua zi în Malta. După cum povesteau consilierii săi, la început, papa a ezitat, gândindu-se că liderul rus ar primi astfel o publicitate favorabilă prea mare, și a aprobat întâlnirea cu mari îndoieli. Însă, de atunci, un intelectual catolic devenise prim-ministru în propria lui țară, Zidul Berlinului căzuse, iar regimul ceh se prăbușise. Papa s-a simțit răzbunat și s-a gândit că Gorbaciov merita acea publicitate.

---

* Într-adevăr, a fost cea de-a doua întâlnire care a avut loc vreodată între un papă și un lider rus. Prima a fost consemnată în 1845, când țarul Nicolae I al Rusiei a vizitat Roma și a fost primit într-o audiență scurtă de către papa Gregorie al XVI-lea.

Când doamna Gorbaciov a apărut într-un costum roşu, la cincizeci şi cinci de ani fiind încă o femeie atrăgătoare, oficialii de la Vatican s-au arătat surprinşi un moment, însă au continuat ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic ieşit din comun. A fost dusă într-un tur pentru a vizita colecţia de artă a Vaticanului, în timp ce soţul ei a mers în biblioteca privată a papei, unde cei doi au vorbit timp de 75 de minute, în prezenţa lor aflându-se doar interpreţii. Aceasta era o cameră în care KGB-ul instalase microfoane pe vremea când unul dintre principalii mentori ai lui Gorbaciov, Iuri Andropov, era şeful serviciilor sovietice de spionaj. Andropov fusese cel care, cu unsprezece ani în urmă, anticipase că alegerea papei Ioan Paul ar putea duce la dezastrul imperiului sovietic. Avusese dreptate. Gorbaciov avea o mare încredere de sine, însă a recunoscut că era „foarte tensionat" în timp ce se pregătea să-l întâlnească pe papă. Nu obişnuia să fie ironic, dar – deşi a negat tot timpul – a zâmbit în sinea lui când s-a văzut în încăperile unui episcop al Romei. Sensul comentariului său de după aceea – că fără papa Ioan Paul al II-lea nu ar fi avut loc transformările din Europa – era deschis mai multor interpretări. Conversaţia purtată de ei la Vatican s-a axat mai mult pe generalităţi, fără să cadă de acord asupra vreunui subiect semnificativ. Însă lucrul cel mai important nu era despre ce au vorbit, ci că aceşti doi oameni au discutat unul cu celălalt. Era o dovadă a faptului că lumea se schimbase profund.

La fel, nimic semnificativ nu s-a încheiat la summitul de la Malta, două zile mai târziu. Acesta a avut loc la malul mării, chiar lângă portul Valetta, pe două vase, unul american, celălalt sovietic, în timpul uneia dintre cele mai puternice furtuni de iarnă care avusese loc în Marea Mediterană în ultimii ani. Mulţi dintre participanţi, printre care şi unii consilieri importanţi ai lui George Bush şi Gorbaciov, erau afectaţi atât de puternic de răul de mare, încât cu greu participau la discuţii, renunţând la dineurile şi recepţiile formale care fuseseră programate să aibă loc în cele două zile. *

Bush a propus acel summit într-o scrisoare privată pe care i-a trimis-o lui Gorbaciov la începutul primăverii. Intenţia lui a fost să organizeze o întâlnire formală, cu doar câţiva consilieri, şi participare media minimă. Ideea era să discute despre o serie de chestiuni care priveau atât Estul, cât şi Vestul, despre dezarmare şi, mai ales, despre Europa de Est. În momentul summitului, harta Europei deja se transformase şi, după cum au recunoscut ambii lideri, subiectele de discuţie se împuţinaseră considerabil. Amândoi au stabilit că Războiul Rece se sfârşise. Condoleezza Rice, consilierul principal al lui Bush pe probleme legate de Europa de Est, se afla în sală în momentul cel mai dramatic al summitului, când şi-a dat seama că „lumea s-a schimbat complet... A fost momentul în care Gorbaciov a spus ceva ce nu am crezut să aud vreodată din gura unui lider sovietic.

* În mod controversat, locul de desfăşurare a fost sugerat de fratele mai mic al preşedintelui SUA, antreprenorul Billy Bush, care a vizitat Malta, avea interese de afaceri pe insulă şi i-a spus lui George cât de minunată era vremea.

A spus direct şi fără urmă de ranchiună că privea Statele Unite ca pe o putere europeană şi ca pe un partener. Pentru noi, aceea a fost o schimbare revoluţionară."[1]

În 1990, în ziua de Anul Nou, la trei zile după ce fusese ales preşedinte al Cehoslovaciei, Václav Havel a vorbit unei mulţimi entuziaste, formată dintr-un sfert de milion de oameni, adunată în faţa Castelului din Praga. A fost o reprezentaţie elegantă din partea unui om care nu avea experienţă să vorbească în faţa adunărilor publice mari. Când a urcat pe podium, în tot oraşul s-a auzit strigătul: „Havel, Havel". A început în stilul său obişnuit, măsurat, bine construit, dovedind că e în egală măsură filozof şi politician debutant. A fost aclamat când a spus că printre cele mai grave defecte ale regimului comunist a fost „modul în care, printr-o ideologie arogantă şi intolerantă, a redus omul şi natura la instrumente meschine de producţie... la piese ale unei maşinării imense şi urâte." Apoi, la jumătatea discursului, atmosfera din public a început să se schimbe, iar Havel a observat că unii participanţi aveau o atitudine diferită. A auzit chiar şi fluierături ciudate în timp ce spunea că cehii au trăit într-o „atmosferă de contaminare morală. Mă refer la noi toţi. Toţi ne obişnuiserăm cu sistemul totalitar şi l-am acceptat ca un fapt imuabil. Acest lucru a contribuit la perpetuarea lui... Cu toţii, deşi în măsuri diferite, suntem responsabili pentru funcţionarea maşinăriei totalitarismului. Nici unul dintre noi nu este doar o victimă. Noi am ajutat la crearea lui."[2]

Ca de obicei, Havel era cinstit. Însă puţini dintre ascultătorii săi din Praga şi din alte părţi proaspăt eliberate ale Europei Centrale păreau să-i împărtăşească atunci furia. Putea urma deziluzia, însă era prea devreme pentru asta. Se părea că oamenii doreau mai puţină analiză şi mai multă sărbătoare, înainte de a începe construirea unui nou viitor. Petrecerile au continuat în toată luna decembrie în capitalele ţărilor unde, timp de zeci de ani, cetăţenii nu avuseseră parte de prea multă speranţă şi bucurie. După ce în Berlin, la 23 decembrie, s-a redeschis Poarta Brandenburg – simbol al naţiunii germane –, sărbătoarea a ţinut trei zile şi trei nopţi. Timp de zece zile, la Bucureşti, „comitetul revoluţionar" a ocupat birourile care îi aparţinuseră lui Ceauşescu. În Ajunul Anului Nou, averile fostului dictator au fost împărţite într-o ceremonie în care se împleteau bucuria sălbatică şi lăcomia pură. Toţi ştiau că rămăseseră multe probleme de rezolvat: în scurt timp, românii şi bulgarii aveau să descopere că revoluţiile lor erau înfăptuite doar pe jumătate; avântul reunificării germanilor era de neoprit, în ciuda eforturilor anterioare ale lui Mihail Gorbaciov, Margaret Thatcher şi François Mitterand de a opri acest proces. Şi ce trebuia făcut cu personalităţile din conducerea vechilor regimuri?

În Praga, către jumătatea zilei de 1 ianuarie, dramaturgul ajuns preşedinte îşi încheia discursul. După ce a vorbit mai mult despre optimism decât despre vină, mulţimea a fost din nou de partea lui. Aşa cum făcuse Polonia cu două zile înainte, Cehoslovacia a renunţat la denumirea de „Republică Populară", iar în noua constituţie a adoptat termenul simplu de „Republică". „Oameni", declara Havel, „guvernul vostru s-a întors la voi."

Referinţe

APRF – Arhivele Prezidenţiale Ruse, Moscova
BA SPMO – Bundesarchiv, Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR (Arhiva de Stat, Arhiva partidului şi a organizaţiilor de masă ale RDG-ului)
CPCD – Centrul pentru Păstrarea şi Studierea Documentelor de Istorie Contemporană, Moscova
CWIHP – Cold War International History Project, Centrul Woodrow Wilson, Washington DC
GF – Arhivele Fundaţiei Gorbaciov, Moscova
LHCMA – Centrul Liddell Hart pentru arhive militare, King's College, Londra
OHCW – Istoria orală a Războiului Rece, Academia Rusă de Ştiinţe, Moscova
USNSA – Arhivele Securităţii Naţionale ale SUA, Universitatea George Washington, Washington DC
Pentru titlurile la care se specifică doar numele autorului, *vezi* Bibliografie

PROLOG

1. Victor Stănculescu, „Nu vă fie milă! Au două miliarde de lei in cont!", *Jurnalul Naţional*, Bucureşti, 22 noiembrie 1990
2. John Sweeney, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceauşescu* (Hutchinson, Londra, 1991), p. 157–158
3. Stenograma procesului, *România Liberă*, Bucureşti, 25 ianuarie 1990
4. *Ibid.*
5. *Jurnalul Naţional*, Bucureşti, 18 decembrie 2006

CAPITOLUL 1 — STATUL MUNCITORESC

1. Heins, *The Wall Falls*, p. 114–120
2. *Ibid.*
3. Volkogonov, p. 166–172
4. Davies, *Europe: A History*; Robert Service, *Comrades: A History of World Communism* (Macmillan, Londra, 2003) şi Toranska conţin analize detaliate ale sistemului sovietic.
5. Dezbaterea „Cold War Endgame" de la conferinţa organizată în 1996 la

Universitatea Princeton (ediţia William Wohlforth, Penn State University Press, 2003), p. 178
6. Kornai, *The Socialist System and Politics of Shortage* (Elsevier, 1981) tratează excelent realităţile economice marxiste.
7. Ferenc Vali, *Rift and Revolt in Hungary* (Oxford University Press, 1961), p. 126
8. Partos, p. 132
9. Vasili Mitrohin şi Christopher Andrew, *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West* (Allen Lane, Londra, 1998), p. 673. Întreaga arhivă este disponibilă la CWIHP.
10. Jacques Lévesque, *The Enigma of 1989* (University of California Press, 1997)

CAPITOLUL 2 — UN MESAJ AL SPERANŢEI

1. *Mitrokhin Archive*, p. 326–335
2. *Ibid.*
3. Nigel West, *The Third Secret: The CIA, Solidarity and the Plot to Kill the Pope* (HarperCollins, Londra, 1999), p. 25–135
4. George Weigel, *Witness to Hope: The Biography of Pope John Paul II* (Cliff Street Books, New York, 1999), p. 280–290 şi O'Sullivan, p. 58
5. Weigel, *Witness to Hope*, p. 175–180
6. Citat în Davies, *God's Playground*, p. 440–441
7. *Mitrokhin Archive*, p. 369
8. Citat în Dobbs, p. 134–135
9. O'Sullivan, p. 215

CAPITOLUL 3 — SOLIDARITATEA

1. Shana Penn, *Solidarity's Secret: The Women Who Defeated Communism in Poland* (University of Michigan Press, 2005), p. 97–125
2. Wałęsa, *The Struggle and the Triumph*, p. 263
3. Jacqueline Hayden, *Poles Apart: Solidarity and the New Poland* (Cass, Londra, 1994), p. 38

CAPITOLUL 4 — ELECTRICIANUL

1. Garton Ash, *The Polish Revolution*, p. 135
2. *Ibid*, p. 140–142
3. *Ibid.*
4. Istoria lui Lech Wałęsa, din autobiografia lui Wałęsa, *The Struggle and the Triumph*, şi Boyes, *The Naked President*
5. Dobbs, p. 121–125

6. Michnik, *Letters From Freedom*, p. 213
7. Lech Wałęsa, *The Path to Freedom 1985–1990: The Decisive Years* (Editions Spornakia, Varșovia, 1991), p. 160–172
8. Interviul autorului cu Tadeusz Mazowiecki, octombrie 1995, Varșovia
9. Istoria lui Leonid Brejnev, din Volkogonov și Dobbs
10. Oberdorfer, p. 135
11. Volkogonov pp. 351–354
12. Centrul pentru Păstrarea și Studierea Documentelor de Istorie Contemporană, Moscova, TsKhSD, Biroul politic
13. Minutele din 3 septembrie 1980, APRF; Biroul politic al Partidului Comunist Sovietic, minutele din 29 octombrie 1980
14. Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării, Moscova; TsAMO
15. Garton Ash, *The Polish Revolution*, p. 247–251
16. Michnik, *Letters from Freedom*, p. 146–147
17. *Ibid.*, p. 92
18. Boyes, p. 197
19. *Ibid.*, p. 206
20. APRF, f80, notele lui Brejnev despre întâlnirile cu Kania.
21. Vladimir Kriucikov, interviu citat în Vest, *The Third Secret*, p. 138
22. *Mitrokhin Archive*, p. 413–415

CAPITOLUL 5 — RĂZBOIUL CIVIL

1. Memoriile lui Wojciech Jaruzelski, *Reaóznić Się Mądrze*, (Kziazka i Wiedza, Varșovia, 1999) și *Les Chaines et le refuge*
2. Riccardo Orizio, *Talk of the Devil* (Secker & Warburg, Londra, 2003), p. 127
3. Wałęsa, *The Struggle and the Triumph*, p. 168–175
4. Boyes, p. 102–106
5. Hayden, *Poles Apart*, p. 147
6, *Mitrokhin Archive*, p. 460–466
7. Interviu cu Wałęsa în serialul despre Războiul Rece de la CNN, produs de Jeremy Isaacs, 1997, LHCMA, caseta 11
8. TsKhSD, f89, op. 42, d6, Moscova
9. Zubok, p. 390
10. TsKhSD, f89. op. 42, d6, Moscova. Minutele biroului politic din 10 decembrie 1980
11. Zubok, p. 393

CAPITOLUL 6 — RANA SÂNGERÂNDĂ

1. Stenogramele interviurilor din serialul despre Războiul Rece de la CNN, LHCMA, caseta 14
2. TsKhSD, f89. Per 14, doc 30, Moscova

3. Interviu pentru serialul Războiul Rece al CNN, LHCMA, caseta 12
4. *Ibid.*
5. Zubok, p. 345-353 şi TsKhSD, f89. Per 14, doc 31, minutele biroului politic din 10 decembrie 1990
6. Dobrinin, p. 232

CAPITOLUL 7 — PUTEREA CELOR FĂRĂ DE PUTERE

1. Citat în Gale Stökés, *The Walls Came Tumbling Down* (Oxford University Press, SUA, 1993), p. 235
2. Interviul autorului cu Milan Hlavsa şi cu alţi membri ai trupei Plastic People, Praga, aprilie 1999
3. *Ibid.*
4. Ben Lewis, *Hammer and Tickle: A History of Communism Told Through Jokes* (Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2008), p. 208
5. William Echikson, *Lighting the Night* (Pan, Londra, 1991), p. 78
6. Václav Havel, *Living in Truth* (Faber & Faber, Londra, 1987), p. 75–90
7. Textul original al Cartei este disponibil la Arhiva Open Society din Budapesta
8. Textul Tratatului este disponibil online la www.state.gov/history/frus
9. Dobrinin, p. 191–193
10. Conversaţie cu autorul, decembrie 1989, Budapesta
11. Interviu din dosarele Războiului Rece, de la CWIHP
12. Henry Kissinger, *Diplomacy* (Simon & Schuster, New York, 1994)
13. Havel, *Living in Truth* şi *Disturbing the Peace*, p. 75–90
14. *Ibid.*
15. Keane, p. 134
16. Havel, *Living in Truth*, p. 167
17. Conversaţie cu autorul, Varşovia, 1995; citat din Stökés, *The Walls Came Tumbling Down*, p. 125
18. Vaculík, p. 14
19. Citat în Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, p. 179
20. Gaspar M. Tamás, *From Liberal Values to Democratic Transition* (Central University Press, Budapesta, 2003), p. 78
21. Michnik, *Letters From Freedom*, p. 180
22. Citat în Garton Ash, *The Polish Revolution*, p. 318
23. Tony Judt, *Postwar: A History of Europe Since 1945* (Penguin, Londra, 2005), p. 497
24. Richard Rhodes, *Arsenals of Folly* (Knopf, New York, 2007), p. 186
25. *Ibid.*, p. 245
26. Zubok, p. 338

CAPITOLUL 8 — ABLE ARCHER

1. Istoria lui Iuri Andropov, scrisă de Vladimir Soloviov și Elena Klepikova, *Andropov: A Secret Passage into the Kremlin* (Robert Hale, Londra, 1984); Serghei Semanov, *Andropov: 7 tain genseka s Lubianki* (Veche, Moscova, 2001) și Jores Medvedev, *Andropov* (Oxford University Press, 1983)
2. Dobbs, p. 95–100
3. Zubok, p. 278
4. Rhodes, *Arsenals of Folly*, p. 134
5. *Ibid.*, p. 226
6. *Ibid.*, p. 235
7. Aleksandrov-Argentov; p. 178
8. Rhodes, *Arsenals of Folly*, p. 138–150
9. Interviu cu Osipovici, serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 18
10. *Ibid.* și Dobbs, p. 101–109
11. Dobbs, p. 107
12. Interviu cu Tarasenko, martie 1999, OHCW
13. Dobbs, p. 109
14. Centrul pentru Păstrarea și Studierea Documentelor de Istorie Recentă RTsKhIDNI. Minutele biroului politic din 2 septembrie 1983, f3, op. 73, d 1152, 112–113
15. *Izvestia*, 20 septembrie 1983
16. Volkogonov, p. 360–367 și Zubok, p. 264–266
17. Melvyn Leffler, *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union and the Cold War* (Hill & Wang, New York, 2008), p. 324–331
18. Rhodes, *Arsenals of Folly*, p. 221–225
19. *Ibid.*
20. Conversația autorului cu lord Powell, mai 2007, Londra
21. Robert Gates, *From the Shadows* (Simon & Schuster, New York, 1997), p. 217
22. Ronald Reagan, *The Reagan Diaries* (HarperPress, New York, 2007), p. 346

CAPITOLUL 9 — PORUMBELUL CONDUCĂTOR AL AMERICII

1. Rhodes, *Arsenals of Folly*, p. 178
2. Dobrinin, p. 368
3. Ronald Reagan, *An American Life* (Simon & Schuster, New York, 1990), p. 417
4. Jack Matlock, *Reagan and Gorbachev: How the Cold War Ended* (Random House, New York, 2005), p. 177-180
5. Weiner, p. 326
6. Biblioteca Ronald Reagan, Simi Valley, California, dosarul corespondenței cu liderii sovietici

7. Citat în Rhodes, *Arsenals of Folly*, p. 180-183
8. Matlock, *Reagan and Gorbachev*, p. 186

CAPITOLUL 10 — O VICTORIE AMARĂ

1. Vezi Boyes, p. 178–182
2. *Ibid.*
3. Hayden, *Poles Apart*, p. 146–158
4. Michnik, *Letters from Freedom*, p. 93
5. Weiner, p. 340–347
6. Gates, *From the Shadows*, p. 378–385, şi West, *The Third Secret*, p. 186–200
7. Istoria preotului Jerzy Popieluszko, în Grazyna Sikorska, *A Martyr for the Truth* (Collins, Londra, 1985); Davies, *God's Playground*; şi Kevin Ruane, *To Kill a Priest* (Gibson Square, Londra, 2004)
8. Boyes, p. 240–246
9. *Mitrokhin Archive*, p. 488–490
10. Michnik, *Letters from Freedom*, p. 230–232

CAPITOLUL 11 — NOUL ŢAR

1. Citat în Matlock, *Reagan and Gorbachev*, p. 45–48, Kaiser, p. 68; şi Gromîko, p. 372
2. Kaiser, p. 66–70
3. Jurnalul lui Anatoli Cerniaev de la CWIHP, martie 1985, şi *She's lets Gorbachevym* (Progress, Moscova, 1993) (*My Six Years with Gorbachev*, Pennsylvania University Press, 2000), p. 62
4. Rîjkov, p. 88–90
5. Raisa Gorbaciov, *I Hope* (HarperCollins, New York, 1991), p. 93
6. Jurnalul lui Cerniaev şi conversaţia cu autorul, decembrie 1993, Moscova
7. Matlock, *Reagan and Gorbachev*, p. 72
8. Istoria lui Mihail Gorbaciov, din Mihail Gorbaciov, *Memoirs* (Doubleday New York, 1996); Jores Medvedev, *Gorbachev*; Dusko Doder şi Louise Branson, *Gorbachev: Heretic in the Kremlin* (Viking, New York, 1990); Larisa Vasilieva, *Kremlin Wives* (Arcade, New York, 1993) şi Volkogonov
9. Anatoli Sobchak, *For a New Russia* (Free Press, New York, 1992), p. 286–287
10. Lord Powell, într-o conversaţie fascinantă cu autorul, despre relaţia Thatcher–Gorbaciov, mai 2007
11. Graciov, p. 64–68
12. Zubok, p. 366, şi Bush şi Scowcroft, p. 197
13. Jaruzelski, p. 276

CAPITOLUL 12 — SABIA ȘI SCUTUL

1. Conversație cu autorul, noiembrie 2007, Berlin
2. Dosarele complete despre Wolf Biermann – alături de milioane de alte dosare – sunt păstrate la BStU, Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (Biroul pentru păstrarea dosarelor securității statului est-german) din Berlin
3. Interviu cu Ulrike Poppe, în serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 15
4. *New York Times*, 12 aprilie 1992
5. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 16
6. Conversație cu autorul, 2006, și *The Times*, 6 ianuarie 2007
7. Peter Siebenmorgen, *Staatssicherheit der DDR* (Bouvier Verlag, Bonn, 1993) și colecția de documente Stasi, *„Ich Liebe euch doche alle..." Befehle und Lageberichte des MfS, Januar-November 1989*, ed. Armin Mitter și Stefan Wolle (BasisDruck, Berlin, 1989)
8. Citat în Anne McElvoy, *The Saddled Cow* (Faber & Faber, Londra, 1992), p. 71
9. Istoria lui Honecker, în Pötzl, McElvoy, *The Saddled Cow*, Günter Schabowski, *Der Absturz* (Rowholt, Berlin, 1991) și Ed. Stuhler, *Margot Honecker: Eine Biographie* (Ueberreuter, Viena, 2003)
10. Wolf și McElvoy, p. 167
11. Partos, p. 126
12. Istoria lui Alexander Schalck-Golodkowski, în Pryce-Jones; Alexander Schalck-Golodkowski, *Deutsch-deutsche Erinnerungen* (Rowholt, Berlin, 2001); și Frederick Taylor, *The Berlin Wall* (Bloomsbury, Londra, 2006)

CAPITOLUL 13 — APOSTOLUL LUI LENIN

1. Cerniaev, *My Six Years with Gorbachev*, p. 26–27
2. Interviu cu Tarasenko, martie 1999, OHCW, și Volkogonov, p. 349–352
3. Pentru informații despre mass-media din USSR sub Gorbaciov, vezi Vitali Korotici și Cathy Porter, *The New Soviet Journalism* (Beacon Press, Boston, 1991); Pryce-Jones și Remnick
4. Citat în Jack Matlock, *Autopsy of an Empire* (Random House, New York, 1995), p. 133
5. Interviu cu Tarasenko, martie 1999, OHCW
6. Citat în Brown, *Seven Years that Changed the World*, p. 147
7. Citat în Zubok, p. 278
8. Istoria lui Iakovlev din cărțile sale, *Striving for Law in a Lawless Land* (M.E. Sharpe, New York, 1995) și *The Fate of Marxism in Russia* (Yale University Press, New Haven și Londra, 1993) și din Zubok
9. Boldin, p. 138–147
10. *Ibid.*

CAPITOLUL 14 — AMINTIRI TĂCUTE

1. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 7
2. Sándor Zsindely, conversaţie cu autorul, martie 2003, Budapesta
3. János Vargha, discursul de la demonstraţia Cercului Dunării, 8 februarie 1986
4. Miklós Haraszti, conversaţie cu autorul, aprilie 2004, Budapesta
5. Pentru istoria lui János Kádár, vezi Victor Sebestyen, *Twelve Days* (Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2006); Tibor Huszar, *János Kádár, Political Életrajza* (*A Political Biography*, Kossuth Kiadó, 2005, Budapesta) şi Roger Gough, *A Good Comrade* (IB Tauris, 2006, Londra)

CAPITOLUL 15 — „NU PUTEM CÂŞTIGA"

1. Graciov, p. 86
2. *Ibid.*, p. 90
3. Jurnalul lui Cerniaev în arhivele GF şi CWIHP
4. *Ibid.*
5. Graciov, p. 96
6. Pentru istoria lui Eduard Şevardnadze, vezi Şevardnadze, Dobbs, Carolyn Eke Dahl şi Melvyn Goodman, *The Wars of Eduard Shevardnadze* (Pennsylvania State University Press, 1997)
7. *Izvestia*, 18 iulie 1979
8. Interviu cu Şevardnadze în serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 4
9. George Shultz, *Turmoil and Triumph* (Macmillan, Londra, 1993), p. 287
10. Interviu cu Tarasenko, OHCW
11. Jurnalul lui Cerniaev, CWIHP
12. Stenograma Summitului de la Geneva din 1985, de la USNSA, colecţia Războiul Rece
13. Zubok, p. 256–260; şi Graciov p. 134–160
14. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 9

CAPITOLUL 16 — „LASĂ-I SĂ URASCĂ"

1. Pavel Câmpeanu, „The Revolt of the Romanians", *New York Review of Books*, 1 februarie 1990
2. Jurnalul Naţional, 22 ianuarie 1991, Bucureşti
3. Conversaţie cu autorul, octombrie 2007, Bucureşti
4. Citat în Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, p. 198
5. Citat în Sweeney, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceauşescu*, p. 132–134
6. John Simpson, *The Darkness Crumbles* (Hutchinson, Londra, 1992)
7. Pentru istoria lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu, vezi Pavel Câmpeanu,

„The Revolt of the Romanians"; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism* (University of California Press, 2003); Ion Pacepa, *Red Horizon: The True Story of Nicolae Ceauşescu's Crimes*; Behr; şi Daniel Cheroot, *Modern Tyrants* (Princeton University Press, 1996)
8. Mark Almond, *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceauşescu* (Chapmans, Londra, 1992), p. 148–153
9. *Ibid.*
10. *Nicolae Ceauşescu, Builder of Modern Romania and International Statesman* (Pergamon Press, Oxford, 1983), prefaţă
11. Citat în Behr, p. 136
12. *Ibid.*, p. 148
13. Pentru istoria copiilor lui Ceauşescu, vezi Câmpeanu, „The Revolt of the Romanians"
14. Gail Kligman, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceauşescu's Romania* (University of California Press, 1998)

CAPITOLUL 17 — CERNOBÎL: DEZASTRUL NUCLEAR

1. Despre istoria dezastrului de la Cernobîl: Grigori Medvedev; Nicholas Daniloff, „The Political Fallout of Chernobyl", *Demokratizatsiya*, Moscova, ediţia de iarnă 2004; Dobbs, p. 153–169; şi Piers Paul Read, *Ablaze: The Story of Chernobyl* (Mandarin, Londra, 1994)
2. Daniloff „The Political Fallout of Chernobyl", p. 5–9
3. Dobbs, p. 160–164
4. APRF, minutele biroului politic din 28 aprilie 1986
5. APRF, minutele biroului politic din 3 iulie 1986
6. Zubok, „Gorbachev's Nuclear Learning", rezumat CWIHP

CAPITOLUL 18 — EPURAREA ETNICĂ

1. Robert Crampton, *A History of Modern Bulgaria* (Cambridge University Press, 1997), p. 274
2. Conversaţie cu autorul, septembrie 2007, Sofia
3. Conversaţia autorului cu Andrei Lukanov, aprilie 1990, Sofia
4. Pentru istoria lui Todor Jivkov, vezi Pryce-Jones, p. 215–218; Echikson, *Lighting the Night*, p. 122–125
5. Crampton, *A History of Modern Bulgaria*, p. 257–280
6. Jurnalul lui Cerniaev, mai 1986, CWIHP
7. Conversaţia autorului cu Krassen Stancev, Sofia, octombrie 2007
8. *Le Monde*, 18 ianuarie 1989

CAPITOLUL 19 — UMILINȚA DIN PIAȚA ROȘIE

1. „A Dubious Diplomat", *Washington Post*, 27 mai 2007
2. Ahromeev și Kornienko, *Glazami Marshala I Diplomatia*, p. 265
3. *Ibid.*
4. *Washington Post*, loc. cit.
5. Jurnalul lui Cerniaev, mai 1987, CWIHP
6. APRF, minutele biroului politic din 30 mai 1987
7. Dobrinin, p. 367–368

CAPITOLUL 20 — BANDA CELOR PATRU

1. Graciov, p. 168
2. *Ibid.*, p. 176–180
3. Conform lui Cerniaev, Gerhard Schürer, șeful Comisiei de Planificare a RDG, a fost cel care a făcut acest comentariu imediat după întâlnire
4. Gorbaciov, *Memoirs*, p. 348
5. Musatov, citat de Graciov, p. 89; și Gorbaciov, *Memoirs*, p. 352

CAPITOLUL 21 — VIETNAMUL LUI GORBACIOV

1. Citat în Leffler, *For the Soul of Mankind*, p. 286
2. Weiner, p. 365–367
3. Jurnalul lui Cerniaev, mai 1986, CWIHP
4. APRF, minutele biroului politic din 13 noiembrie 1986
5. APRF, note ale biroului politic, 23 februarie 1987; și jurnalul lui Cerniaev, februarie 1987, CWIHP
6. Citat în Dobbs, p. 178
7. Leffler, *For the Soul of Mankind*, p. 228
8. Jurnalul lui Cerniaev, februarie 1987, CWIHP

CAPITOLUL 22 — POVEȘTILE BĂTRÂNILOR

1. Interviul acordat de Günter Schabowski pentru serialul de televiziune Căderea Zidului, 1999, LHCMA, caseta 6
2. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 17
3. Wolf și McElvoy, p. 198
4. Partos, p. 136
5. Maier, p. 96
6. McElvoy, *The Saddled Cow*, p. 156
7. Conversația autorului cu Ondrej Soukoup, august 2007, Praga
8. Garton Ash, *The Uses of Adversity*, și conversația autorului cu Michael Kocáb, 2007, Praga

9. Václav Havel, scrisoare către domnul Husák, în *Scrisori deschise*, p. 86–88
10. Conversaţia autorului cu Jacques Rupnik, august 2007, Praga
11. Conversaţia autorului cu Miklós Haraszti, iunie 1992, Budapesta
12. Pentru lovitura împotriva lui Kádár, vezi Huszar *Jáhos Kádár, Politikai életrajza*; Gough, *A Good Comrade* şi conversaţia cu Haraszti, septembrie 1990, Budapesta
13. Interviu cu Horst Teltschik, serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 9, şi Gyula Thürmer, *Nem Kell NATO* (Progressio, Budapesta, 1995)
14. Interviu cu Németh, serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 8

CAPITOLUL 23 — SFÂRŞIT DE PARTIDĂ ÎN POLONIA

1. Michnik, *Letters From Freedom*, p. 157
2. Interviu cu Alina Pieńkowska, în serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 12
3. Interviul autorului cu Jerzy Urban, Varşovia, octombrie 1995
4. *Mitrokhin Archive*, p. 695–698
5. Strawomir Cenckiewicz şi Piotr Gontarczyk, *SB a Lech Wałęsa* (Rok, Varşovia, 2008)
6. Interviul autorului cu Rakowski, octombrie 1995, Varşovia, şi Rakowski, *Jak To Się Stało*
7. Pryce-Jones, p. 256; şi conversaţiile autorului cu Geremek, octombrie 1995
8. Discursul lui Stanisław Ciosek de la Universitatea din Michigan, la Ann Arbor, în cadrul conferinţei dedicate Solidarităţii, aprilie 1999

CAPITOLUL 24 — PREŞEDINTELE BUSH PREIA COMANDA

1. Interviul autorului cu James Baker, septembrie 2007, Houston
2. Raportul lui Gates către Reagan, Beschloss şi Talbott, p. 135
3. National Intelligence Estimate 11/12-9-98, USNSA, dosarele Războiului Rece
4. Gates, *From the Shadows*, p. 178
5. Interviul autorului cu James Baker, septembrie 2007, Houston, Texas, şi Bush şi Scowcroft, p. 93–99

CAPITOLUL 25 — TRIUMF LA MANHATTAN

1. Citat în Dobbs, p. 216
2. Gorbaciov, *Memoirs*, p. 387
3. Nikolai Rîjkov în interviurile neoficiale acordate mai multor ziarişti din Vest, Erevan, Armenia, 9 decembrie 1988
4. Dobrinin, p. 328

5. Jurnalul lui Cerniaev; şi Beschloss şi Talbott, p. 257
6. Gromîko, p. 380
7. Volkogonov, p. 478–480
8. Jurnalul lui Cerniaev, decembrie 1988, CWIHP
9. APRF, Minutele biroului politic din 24–25 martie 1988
10. Memoriul lui Şahnazarov către Gorbaciov, 6 octombrie 1988, CWIHP
11. Arhiva Ministerului de Externe, APRF, Moscova, raport către ministru, 24 februarie 1989
12. Jurnalul lui Cerniaev, decembrie 1988, CWIHP

CAPITOLUL 26 — RĂZBOIUL CUVINTELOR

1. *Népszabadság*, 3 mai 1988
2. Conversaţie cu autorul, aprilie 2004, Budapesta
3. *Scânteia*, 1 septembrie 1988, Bucureşti
4. *Népszabadság*, 4 octombrie 1988
5. Thürmer, *Nem Kell NATO*

CAPITOLUL 27 — HAVEL ÎN ÎNCHISOARE

1. Generalul Alojs Lorenc, raport despre operaţiunile de securitate, 1988–1989, vol. 4/II, Úřad Dokumentace a Vyšetřování şi CWIHP
2. *Rudé Právo*, 11 ianuarie 1989
3. Havel, *To the Castle and Back*, p. 173
4. Citat în Stökés, *The Walls Came Tumbling Down*, p. 278

CAPITOLUL 28 — MASA ROTUNDĂ

1. Wałęsa, *The Struggle and the Triumph*, p. 238
2. Janusz Reykowski citat în Simpson, *The Darkness Crumbles*, p. 184; conversaţia autorului cu Mieczysław Rakowski, octombrie 1995, Varşovia
3. Hayden, *Poles Apart*, p. 146
4. Conversaţia autorului cu Rakowski, octombrie 1995, Varşovia
5. Pryce-Jones, p. 168
6. Michnik, *Letters from Freedom*, p. 139
7. *Ibid.*, p. 141–149

CAPITOLUL 29 — ÎMPUŞCAT MORTAL

1. Pentru istoria lui Chris Gueffroy şi încercarea sa de evadare, vezi *Chronik der Mauer* a radioului german, site web: www.chronik-der-mauer.de, Taylor, *The Berlin Wall*, şi Christopher Hilton, *The Wall* (The History Press, 2002, Londra)

CAPITOLUL 30 — PODUL PRIETENIEI

1. Jurnalul lui Cerniaev, ianuarie 1989, CWIHP
2. *International Herald Tribune*, 16 mai 1988
3. Gromov, p. 190–204; jurnalul lui Cerniaev şi *My Six Years with Gorbachev*. De asemenea: Dobbs, p. 396–404; Artiom Borovik, *The Hidden War* (Grove Press, New York, 2001)
4. Gromov p. 178
5. Arhiva rusă de stat pentru istorie contemporană, RGANI, Moscova f89.10. doc. 25. st. 1–3

CAPITOLUL 31 — CORTINA CADE

1. Minutele întâlnirii la GF; discuţiile lui Gorbaciov cu liderii maghiari, 1989
2. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 11
3. Citat în Pryce-Jones, p. 231
4. MOL (Arhiva Naţională Maghiară), Budapesta M-KS-288-11/4458
5. Jurnalul lui Cerniaev, ianuarie 1989
6. Interviu cu Németh, serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 8, şi interviu cu Tarasenko, martie 1999, OHCW
7. Interviu în serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 3

CAPITOLUL 32 — AMERICANUL PRECAUT

1. Conversaţia autorului cu James Baker, septembrie 2007, Houston, şi Gates, *From the Shadows*, p. 298
2. Conversaţia autorului cu Baker, septembrie 2007, Houston
3. Beschloss şi Talbott, p. 156
4. Bush şi Scowcroft, p. 86
5. Citat în Weiner, p. 349–353
6. Beschloss şi Talbott, p. 158–160
7. Înregistrarea conversaţiei dintre Gorbaciov şi Thatcher la GF; şi conversaţia autorului cu lord Powell, Londra, mai 2007
8. Beschloss şi Talbott, p. 160
9. Bush şi Scowcroft, p. 94
10. William Wohlforth, *Cold War Endgame* (Penn State University Press, 2002)
11. NIE 11–4-89: Politica sovietică faţă de Vest, USNSA

CAPITOLUL 33 — OPOZIŢIA LOIALĂ

1. Citat în Boyes, p. 192–196
2. Hayden, *Poles Apart*, p. 137

3. Pryce-Jones, p. 180
4. Hayden, *Poles Apart*, p. 160

CAPITOLUL 34 — DICTATORUL ÎŞI PLĂTEŞTE DATORIILE

1. Conversaţia cu autorul, octombrie 2007, Bucureşti
2. Conversaţia autorului cu Brucan, aprilie 1990, Bucureşti, şi Almond, *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceauşescu*, p. 160–164
3. Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution of December 1989* (Cornell University Press, 2007), p. 139

CAPITOLUL 35 — ALEGERI FURATE

1. *Neues Deutschland*, 8 mai 1989
2. Garton Ash, „Sketches from Another Germany", eseu publicat în *The Uses of Adversity*
3. Maier, p. 72
4. *„Ich Liebe euch doche alle..." Befehle und Lageberichte des MfS*, p. 113
5. Maier, p. 89
6. Dirk Philipsen, *We Were the People* (Duke University Press, Durham, NC, 1992), p. 93

CAPITOLUL 36 — EXPULZAREA TURCILOR

1. Arhiva Parlamentului bulgar, dosarele Comitetului Central al Partidului Comunist, mai 1989
2. GF, dosarele discuţiilor cu liderii bulgari
3. Pryce-Jones, p. 246, şi conversaţia autorului cu Lukanov, aprilie 1991, Sofia
4. Conversaţiile autorului cu Roumen Danov şi Krassen Stancev, septembrie 2007, Sofia

CAPITOLUL 37 — ALUNECAREA

1. Garton Ash, *We the People*; şi conversaţia autorului cu Tadeusz Mazowiecki, octombrie 1995, Varşovia
2. *Ibid.*; şi conversaţia autorului cu Jerzy Urban, octombrie 1995, Varşovia
3. Garton Ash, *We the People*, p. 36
4. Hayden, *Poles Apart*, p. 168; şi conversaţia autorului cu Rakowski, octombrie 1995, Varşovia
5. Telegramele ambasadorului Davis către Departamentul de Stat, USNSA, rezumatele despre Polonia

6. *Gazeta Wyborcza*, 5 iunie 1989, Varşovia, p. 1; şi citat în Dobbs, p. 268
7. Dosarele Secretariatului Partidului Comunist Polonez (PZPR), Institutul de Studii Politice, Academia Poloneză de Ştiinţe, Varşovia
8. Conversaţia autorului cu Rakowski, octombrie 1995, Varşovia
9. Conversaţia autorului cu Mazowiecki, octombrie 1995, Varşovia, şi rapoartele telegrafiate ale ambasadorului Davis către Departamentul de Stat, 11 august 1989, USNSA
10. Conversaţia autorului cu Rakowski, octombrie 1995, Varşovia

CAPITOLUL 38 — ÎNMORMÂNTARE LA BUDAPESTA

1. Arhivele Naţionale Maghiare (Magyar Országos Levéltár), Budapesta, M-KS-288/1050; interviu cu Pozsgay în serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 9
2. János Kenedi, *Kis Allambistonsági Olvasokonyvy* („Un cititor al poliţiei secrete") (Magvet, Budapesta, 1996)
3. Emisiunea de radio a BBC World Service din 18 iunie 1989
4. Conversaţia cu Maria Vásárhelyi şi Miklós Haraszti, aprilie 2004, Budapesta, şi interviul cu Maria Kovács din serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 11
5. *Neues Deutschland*, 11 iunie 1989
6. BA SPMO, ZK, JIV2/2A/3225

CAPITOLUL 39 — UN TURNEU PREZIDENŢIAL

1. Beschloss şi Talbott, p. 186–188, şi Bush şi Scowcroft, p. 144–150
2. Bush şi Scowcroft, p. 152
3. *Ibid.*, p. 157
4. *Gazeta Wyborcza*, 11 iulie 1989
5. Conversaţia autorului cu Tadeusz Mazowiecki, octombrie 1995, Varşovia, şi Beschloss şi Talbott, p. 170–172
6. Bush şi Scowcroft, p. 157
7. Interviu cu Palmer, colecţia de istorie orală a afacerilor externe a Asociaţiei pentru studii şi instruire diplomatică, Biblioteca Congresului, Washington DC
8. Conversaţia autorului cu Mazowiecki
9. Timothy Carton Ash, „Poland After Solidarity", *New York Review of Books*, 13 iunie 1991, şi conversaţia autorului cu Jerzy Urban, octombrie 1995, Varşovia
10. *Gazeta Wyborcza*, 3 august 1989
11. Conversaţia autorului cu Mazowiecki, octombrie 1995, Varşovia
12. Înregistrarea discursului lui Jaruzelski în Malcolm Byrne şi Vojtech Mastny (editori), *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact*. (Central European University Press, Budapesta, 2005)

13. Bronisław Geremek, *Rok 1989 – opowiada, Jacek Zakowski pyta* („Anul 1989 – Bronisław Geremek susţine, Jacek Zakowski întreabă", tradusă în limba franceză sub numele de *La Rupture*, Seuil, Paris, 1991)
14. Citat în Dobbs, p. 288
15. Interviu cu Tarasenko, OHCW, martie 1999

CAPITOLUL 40 — DRUMUL TRABANTURILOR

1. Interviu cu Otto von Habsburg pentru serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 6
2. Conversaţiile autorului cu Miklós Haraszti şi Agnes Gergely, aprilie 2004, şi serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 4
3. Conversaţia autorului cu Maria Vásárhelyi, şi serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 4
4. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 9
5. *Ibid.*, caseta 4
6. Interviu cu Palmer, în colecţia de Istorie Orală a Afacerilor Externe, Biblioteca Congresului, Washington DC; Kovács citat în Lévesque, *The Enigma of 1989*, p. 187
7. Serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 3
8. Conversaţia autorului cu dr. Matthias Mueller, noiembrie 2007, Berlin
9. Citat în McElvoy; *The Saddled Cow*, p. 168
10. BA SPMO, biroul lui Krenz mIV2/2.039/77

CAPITOLUL 41 — UN GUVERN DE DISIDENŢI

1. Conversaţia autorului cu Mazowiecki, octombrie 1995, Varşovia, Geremek, *Rok 1989*, p. 116–118, Boyes, p. 191–200
2. Conversaţia autorului cu Rakowski, octombrie 1995, Varşovia, şi Stokes, *The Walls Came Tumbling Down*, p. 227
3. Conversaţia autorului cu Mazowiecki, şi Boyes, p. 196

CAPITOLUL 42 — REFUGIAŢII

1. *Dokumente zur Deutschlandpolitik: Deutsche Einheit, Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes, 1988/1989*, documentul 28, şi interviu cu Miklós Németh în serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 9
2. *Ibid.*, interviu cu Németh
3. GF, înregistrarea convorbirii telefonice a lui Gorbaciov cu Kohl, 25 august 1989
4. BA SPMO, biroul lui Krenz, IV 2/2.039/76, şi Günter Schabowski, *Das Politbüro* (Rowholt, Reinbeck, 1990)
5. BA SPMO, biroul lui Krenz, stenograma întâlnirii biroului politic din

5 septembrie, IV 2/2.039/77
6. Interviu cu Németh în serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 9
7. Conversaţiile autorului cu Matthias Mueller şi Reinhard Schult, noiembrie 2007, Berlin, şi Maier, p. 168. Interviu cu Jan Lässig, serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 5
8. *„Ich Liebe euch doch alle..." Befehle und Lageberichte des Mfs*, p. 450–466
9. Interviu cu Poppe, serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 7
10. Serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 11
11. *Neues Deutschland*, 12 septembrie 1989
12. Schabowski, *Das Politbüro*, p. 127
13. Serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 4
14. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 7

CAPITOLUL 43 — PETRECEREA ANIVERSARĂ

1. Jurnalul lui Cerniaev, octombrie 1989
2. Interviu cu Hermann în serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 6; Schabowski în serialul Căderea Zidului, caseta 6
3. Conversaţia autorului cu Schabowski
4. Jurnalul lui Cerniaev, octombrie 1989
5. Interviu în serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 5
6. *London Observer*, 22 octombrie 1989, Londra
7. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 6
8. Citat în McElvoy, *The Saddled Cow*, p. 168
9. Ordinul MfS, ZAIG, nr. 451/89, citat în *„Ich Liebe euch doch alle..." Befehle und Lageberichte des Mfs*, p. 372–375
10. Conversaţia cu autorul, noiembrie 2007, Berlin
11. Serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 7
12. Conversaţia cu autorul, noiembrie 2007, Berlin
13. Serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 9
14. Maier, p. 157
15. Schabowski, *Das Politbüro*, p. 79–96
16. Jurnalul lui Cerniaev, octombrie 1989
17. Pötzl, p. 323–326
18. Pentru lovitura împotriva lui Honecker, *vezi* Pötzl; Schabowski, *Das Politbüro*; Krenz

CAPITOLUL 44 — PUTEREA POPORULUI

1. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 9
2. Vezi Pötzl, p. 310–312
3. Vezi Uwe Müller, *Supergau Deutsche Einheit* (Rowohlt, Berlin, 2006), p. 56–70
4. Dosarele Războiului Rece de la USNSA şi BA SPMO, biroul lui Krenz IV

2/2.039/79
5. Hans-Hermann Hertle, *Der Fall der Mauer* (Westdeutscher Verlag, Opladen, 1999), p. 108–110
6. BA SPMO, DY30/JIV2/SA/3225, iar pentru comentariile private ale lui Gorbaciov, jurnalul lui Cerniaev
7. *Neues Deutschland*, 2 noiembrie 1989
8. Hertle, *Der Fall der Mauer* p. 467–475
9. Serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 4
10. Wolf şi McElvoy, p. 210

CAPITOLUL 45 — ZIDUL SE PRĂBUŞEŞTE

1. *Neues Deutschland*, 9 noiembrie 1989
2. Krenz, p. 130–134 şi interviul din serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 6
3. Interviu cu Schabowski în serialul Căderea Zidului, LHCMA, caseta 5
4. Stenograma completă a conferinţei de presă este disponibilă la CWIHP
5. De la mai mulţi ziarişti prezenţi şi conform menţiunilor din dosarele despre Războiul Rece de la USNSA
6. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 6
7. Conversaţia cu autorul, ianuarie 2008
8. Serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 7
9. Conversaţia cu autorul, ianuarie 2008
10. Citat în McElvoy, *The Saddled Cow*, p. 189
11. Interviul dat de ambasadorul Kocemasov în *Moscow News*, 29 noiembrie 1992; şi de Igor Maksimiciov în *Nezavisimaya Gazeta*, 10–11 noiembrie 1993
12. GF, telegrame către Helmut Kohl
13. Beschloss şi Talbott, p. 257–261
14. Milt Bearden, *The Main Enemy* (Century, Londra, 2003), p. 206–207
15. USNSA, dosarul despre sfârşitul Războiului Rece

CAPITOLUL 46 — LOVITURA

1. Conversaţia autorului cu Krassen Stancev, octombrie 2007, Sofia
2. Pryce-Jones, p. 325; şi conversaţia autorului cu Lukanov, aprilie 1991, Sofia, şi cu Rumen Danov, octombrie 2007, Sofia
3. Lévesque, *The Enigma of 1989*, p. 217–220
4. Arhiva Parlamentului bulgar, Comitetul Central al Partidului Comunist, dosarul din octombrie 1989, Sofia
5. Conversaţia autorului cu Lukanov, aprilie 1991, Sofia
6. Pryce-Jones, p. 325–330; şi conversaţia autorului cu Lukanov
7. Conversaţia autorului cu Stefan Fratrov, noiembrie 1989, Sofia, şi cu Ionni Pojarleff, octombrie 2007, Sofia

CAPITOLUL 47 — REVOLUȚIA DE CATIFEA

1. Garton Ash, *We the People*, p. 121
2. Arhiva Ministerului de Interne Ceh, documente privind măsurile de mobilizare pentru apărare, OV–00174/S–89 și la CWIHP
3. Totul în conversația cu autorul, decembrie 1989, Praga
4. Conversație cu autorul, august 2007, Praga
5. Raportul despre demonstrație al comisiei de anchetă se află la Arhivele Naționale cehe, Praga. Pentru descrierea conspirației: serialul *Pushing Back the Curtain* produs de BBC Radio 4, și Simpson, *The Darkness Crumbles*
6. Ivan Klíma, *The Spirit of Prague* (Granta, Londra, 1998), p. 95
7. USNSA, dosarul despre sfârșitul Războiului Rece
8. Conversația autorului cu Soukoup, august 2007, Praga
9. Conversația autorului cu Kocáb, august 2007, Praga
10. Fojtik, după cum i s–a spus lui Jacques Rupnik în conversația cu autorul, august 2007, Praga
11. Pryce-Jones, p. 323–330
12. Conversație cu autorul, august 2007, Praga
13. Emisiunea BBC World Service din 24 noiembrie 1989
14. Conversație cu autorul, august 2007
15. Conversația autorului cu Kocáb, și Simpson, *The Darkness Crumbles*, p. 345

CAPITOLUL 48 — MOMENTUL DE SLĂBICIUNE

1. *Scînteia*, 22 noiembrie 1989, București
2. Istoria lui László Tökés, vezi Tökés, *With God, for the People* (Crossways Books, New York, 1992), Petru Dugulescu, *Ei mi–au programat moartea* (Ecclesia, Timișoara, 1991), Marius Mioc, *The Anticommunist Romanian Revolution of 1989* (Editura Marineasa, Timișoara, 2002), și Siani–Davies, *The Romanian Revolution of December 1989*
3. László Tökés, p. 148–157
4. Stenograma unei părți a întâlnirii a fost publicată în *România Liberă*, la 1 februarie 1990. Stenograma completă se află la Arhivele Naționale Istorice Centrale, 70/89.2.33, București
5. Conversație cu autorul, octombrie 2007, București
6. Conversațiile autorului cu participanții Gheorghe Peletrescu, Andrei Oișteanu, decembrie 1989, București. Povestiri de Pavel Câmpeanu, Marius Mioc și de jurnalistul Romulus Cristea de la *România Liberă*. Simpson, *The Darkness Crumbles*, p. 302–310. Ruxandra Cesereanu, *Decembrie 1989, Deconstrucția unei revoluții* (Polirom, Iași, 2004), p. 98–103

7. Pavel Câmpeanu, „The Revolt of the Romanians", *New York Review of Books*, 1 februarie 1990
8. Victor Stănculescu, „Nu vă fie milă! Au două miliarde de lei în cont", *Jurnalul Național*, 22 noiembrie 1990, București
9. Conversație cu autorul, octombrie 2007, București
10. Vezi Stănculescu, „Nu vă fie milă..." și Siani-Davies, *Romanian Revolution*, p. 193
11. Intervievat de *România Liberă*, 14 ianuarie 1990
12. Citat în Siani-Davies, *Romanian Revolution*, p. 213
13. Dinescu la conferința de presă de la radio, 26 decembrie 1989, și în serialul Războiul Rece, LHCMA, caseta 13; Caramitru citat în Pryce-Jones, p. 284
14. Interviu la Radio Europa Liberă, 31 decembrie 1989, și Ion Iliescu, *Revoluția trăită* (Redacția, București, 1995), p. 96
15. Citat în Siani-Davies, *Romanian Revolution*, p. 237
16. Interviul lui Maluțan din *România Liberă*, 14 ianuarie 1990
17. *România Liberă*, 14 ianuarie 1990
18. Conversația autorului cu Brucan; Stănculescu, „Nu vă fie milă"; Militaru, interviul acordat lui John Simpson de la BBC, 12 ianuarie 1990
19. Brucan citat în Siani-Davies, *Romanian Revolution*, p. 286, și în S. Brucan, *The Wasted Generation: Memoirs of the Romanian Journey from Capitalism to Socialism and Back* (Westview New York, 1993), p. 293–296
20. GF, rapoartele lui Falin despre România
21. APRF Diplomatiecheski vestnik 1995–1991, Moscova, p. 74–79, doc. 149

FINAL

1. Stenograma Summitului de la Malta, CWIHP
2. Buletinul de știri BBC World Service din 2 ianuarie 1990

Bibliografie

Ahromeev, Serghei şi Kornienko, Gheorghi, *Glazami Marshala I Diplomata* (Mezhdunarodnye Otnosheniya, Moscova, 1992)

Aleksandrov–Argentov Aleksandr, *Ot Kollontai do Gorbacheva* (Mezhdunarodnye Otnosheniya, Moscova, 1994)

Arbatov Gheorghi, *The System* (Times Books, New York, 1992)

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism* (Allen & Unwin, Londra, 1958)

Arendt, Hannah, *On Revolution* (Penguin, Londra, 1977)

Ascherson, Neal, *The Polish August* (Penguin, Londra, 1981)

Baker, James, *The Politics of Diplomacy* (Putnam, New York, 1995)

Bauman, Zygmunt, *Stalin and the Peasant Revolution* (Leeds University Press, 1985)

Behr, Edward, *Kiss the Hand You Cannot Bite* (Hamish Hamilton, Londra, 1991)

Bellow, Saul, *The Dean's December* (Harper and Row; New York, 1982)

Benda, Václav şi alţii, „Parallel Polis, or an Independent Society in Central and Eastern Europe", *Social Research*, 55:1–2, primăvară/vară 1988

Beschloss, Michael, şi Talbott, Strobe, *At The Highest Levels* (Little, Brown, New York, 1993)

Boldin, Valeri, *Ten Years that Shook the World* (Basic Books, New York, 1994)

Boyes, Robert, *The Naked President* (Seeker and Warburg, Londra, 1994)

Bozoki, Andras, „The Democratic Charter One Year On", *East European Reporter*, noiembrie/decembrie 1992

Brown, Archie, *The Gorbachev Factor* (Oxford University Press, 1996)

Brown, Archie, *Seven Years that Changed the World* (Oxford University Press, 2007)

Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Failure* (Macdonald, New York, 1990)

Bush, George H.W, *All the Best: My Life* (Scribner, New York, 1999)

Bush, George H.W, şi Scowcroft, Brent, *A World Transformed* (Knopf, New York, 1998)

Ceasov, Evgheni, *Zdorov'ye I Vlast* (Novosti, Moscova, 1992)

Dahrendorf, Ralf, *Reflections on the Revolutions in Europe* (Random House, New York, 1990)

Davies, Norman, *Europe: A History* (Pimlico, Londra, 1997)

Davies, Norman, *God's Playground: A History of Poland* (Oxford University Press, 2005)

Dienstbier, Jiři, *Od Sněni K Realitě* (Lidové Noviny, Praga, 1999)

Dobbs, Michael, *Down With Big Brother* (Bloomsbury, Londra, 1997)

Dobrinin, Anatoli, *In Confidence* (Times Books, New York, 1995)

Dubček, Alexander, *Hope Dies Last* (Kodansha International, New York, 1993)

Falin, Valentin, *Politische Erinnerungen* (Droemer Knaur, München, 1993)

Gaddis, John, *The United States and the End of the Cold War* (Oxford University Press, 1992)

Gaddis, John, *We Now Know* (Clarendon Press, Oxford, 1997)

Gaddis, John, *The Cold War* (Allen Lane, Londra, 2006)

Gaidar, Igor, *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia* (Brookings Institution Press, Washington DC, 2007)

Ganev, Venelin, *Preying on the State: The Transformation of Bulgaria* (Cornell University Press, 2007)

Garton Ash, Timothy, *The Polish Revolution* (Jonathan Cape, Londra, 1983)

Garton Ash, Timothy, *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe* (Granta, Londra, 1989)

Garton Ash, Timothy, *We the People* (Granta, Londra, 1990)

Garton Ash, Timothy, *The File, A Personal History* (HarperCollins, Londra, 1997)

Garton Ash, Timothy, *The History of the Present* (Penguin, Londra, 1999)

Gierek Edward, şi Rolicki, Janusz, *Przerwana Dekada* (FAKT Publishing, Varşovia, 1990)

Graciov, Andrei, *Gorbachev's Gamble* (Polity Press, Cambridge, 2008)

Gromov Boris, *Ogranichennii Kontingent* (Progress, Moscova, 1994)

Gromîko, Andrei, *Memoirs* (Doubleday, New York, 1989)

Haraszti, Miklós, *A Worker in a Worker's State* (Penguin, Londra, 1977)

Haraszti, Miklós, *The Velvet Prison* (IB Tauris, Londra, 1988)

Havel, Václav, *The Power of the Powerless* (Hutchinson, London, 1985)

Havel, Václav, *Letters to Olga* (Faber & Faber, Londra, 1988)

Havel, Václav, *Disturbing the Peace* (Knopf, New York, 1990)

Havel, Václav, *Open Letters 1965–1990* (Faber & Faber, Londra, 1991)

Havel, Václav, *To the Castle and Back* (Knopf, New York, 2007)

Heins, Cornelia, *The Wall Falls: An Oral History of the Reunification of the Two Germanies* (Grey Seal, Londra, 1994)

Iakovlev, Aleksandr, *Predislovia; Obval; Posleslovie* (Novosti, Moscova 1992)

Jaruzelski, Wojciech, *Les Chaines et le refuge* (Lattes, Paris, 1993), *Stan Wojenny Dlaczego* (BGW, Varşovia, 1992)

Kaiser, Robert, *Why Gorbachev Happened* (Simon & Schuster, New York, 1991)

Keane, John, *Václav Havel: A Political Tragedy in Six Acts* (Bloomsbury, Londra, 1999)

Kis, János, *Turning Point in Hungary: A Voice from the Democratic Opposition*, revista *Dissent*, New York, ediţia de primăvară, 1989

Kis, János, *Constitutional Democracy* (Central European University Press, Budapesta, 1993)

Kiszczak, Czesław, *General Kiszczak Mówi* (BGW, Varşovia, 1991)

Klaus, Václav, *Renaissance: The Rebirth of Liberty at the Heart of Europe* (Institutul Cato, Washington DC, 1997)

Kocemasov, Viaceslav, *Meine Letzte Mission* (Dietz, Berlin, 1994)

Kołakowski, Leszek, *Modernity on Endless Trial* (University of Chicago Press, 1990)

Konrád, Gyorgy, *Antipolitics* (Harcourt Brace, New York, 1984)

Konrád, Gyorgy, „Chance Wanderings: Reflections of a Hungarian Writer", *Dissent*, ediţia de primăvară, 1990

Konrád, Gyorgy, „A Colourful Scene Ahead", *East European Reporter*, primăvară/vară 1991

Kornai, János, *The Socialist System: The Political Economy of Communism* (Princeton University Press, 1992)

Kornai, János, *By Force of Thought* (MIT Press, 2006)

Krenz, Egon, *Herbst '89* (Neues Leben, Berlin, 1999)

Laba, Roman, *The Roots of Solidarity* (Princeton University Press, 1991)

Ligaciov, Egor, *Inside Gorbachev's Kremlin* (Pantheon Books, New York, 1993)

Maier, Charles, *Dissolution: The Crisis of Communism and the End of East Germany* (Princeton University Press, 1997)

Medvedev, Grigori, *The Truth about Chernobyl* (Basic Books, New York, 1991)

Michnik, Adam, *Letters From Prison* (California University Press, 1985)

Michnik, Adam, *Letters From Freedom* (California University Press, 1999)

Miłosz, Czesław, *The Captive Mind* (Penguin, Londra, 1980)

Mlynář, Zdeněk, *Night Frost in Prague* (C. Hurst & Co., Londra, 1980)

Musil, Jiři, *The End of Czechoslovakia* (Central European University Press, Budapesta, 1995)

Oberdorfer, Don, *The Turn: How the Cold War Came to an End* (Jonathan Cape, Londra, 1992)

O'Sullivan, John, *The President, The Pope, and the Prime Minister: Three Who Changed the World* (Regnery, Lanham, MD, 2006)

Partos, Gabriel, *The World that Came in from the Cold* (Institutul Regal pentru Afaceri Externe, Londra, 1993)

Patapievici, Horia-Roman, *Flying Against the Arrow: An Intellectual in Ceauşescu's Romania* (Central European University Press, Budapesta, 1999)

Pond, Elizabeth, *Beyond the Wall* (Institutul Brookings, Washington DC, 1993)

Pötzl, Norbert, *Erich Honecker: Eine Deutsche Biographie* (Deutsche Verlags–Anstalt, Stuttgart, 2002

Pryce-Jones, David, *The War that Never Was* (Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1995)

Rakowski, Mieczysław, *Jak To Şie Stało* (BGW, Varşovia, 1991)

Remnick, David, *Lenin's Tomb* (Random House, New York, 1993)

Roth, Philip, *The Prague Orgy* (Jonathan Cape, Londra, 1985)

Rîjkov, Nikolai, *Perestroika – Istoria Predatel'stv* (Novosti, Moscova, 1992)

Scerbak, Iuri, *Chernobyl: A Documentary Story* (Macmillan, Basingstoke, 1989)

Şevardnadze, Eduard, *The Future Belongs to Freedom* (Free Press, New York, 1991)

Šik, Ota, *For a Humane Economic Democracy* (Praeger, New York, 1985)

Šik, Ota, *Socialism Today? The Changing Meaning of Socialism* (Palgrave Macmillan, Londra, 1991)

Šimečka, Milan, *The „Normalisation" of Czechoslovakia 1969–76* (Verso, Londra, 1984)

Şimşir, Bilâl, *The Turks of Bulgaria* (K. Rustem, Londra, 1988)

Tellkamp, Uwe, *Der Turm* (Suhrkamp, Frankfurt, 2007)

Thatcher, Margaret, *The Downing Street Years* (HarperCollins, Londra, 1995)

Tismăneanu, Vladimir, „The Tragicomedy of Romanian Communism", *East European Politics and Societies*, 3:2, 1989

Tismăneanu, Vladimir, *Reinventing Politics: Eastern Europe from Stalin to Havel* (Free Press, New York, 1992)

Tokés, Rudolf, *Hungary's Negotiated Revolution* (Central European University Press, Budapesta, 1996)

Toranska, Teresa, *Oni: Stalin's Polish Puppets* (Collins Harvill, Londra, 1987)

Vaculík, Ludvik, *A Cup of Coffee with My Interrogator* (Readers International, New York, 1987)

Velikov, Vadim, „The Political Economy of Protection Rackets", *Social Research*, 67, Vol. 3, ediţia de toamnă 2000

Volkogonov, Dimitri, *The Rise and Fall of the Soviet Empire* (HarperCollins, New York, 1998)

Vulkanov Velko, *Na Kolone pred istinata* (Bulvest, Sofia, 2000)

Wałęsa, Lech, *The Struggle and the Triumph* (Arcade Publishing, New York, 1994)

Weigel, George, *The Final Revolution. Church Resistance and the Collapse of Communism* (Oxford University Press, 1992)

Weiner, Tim, *Legacy of Ashes: The History of the CIA* (Allen Lane, Londra, 2007)

Westad, Odd Arne, *The Global Cold Ear* (Cambridge University Press, 2005)

Willey, David, *God 's Politician: John Paul at the Vatican* (Faber & Faber, Londra, 1992)

Wolf, Markus, cu McElvoy Anne, *Man Without a Face* (Times Books, Londra, 1997)

Zaslavskaia, Tatiana, *A Voice of Reform* (M.E. Sharpe, New York, 1989)

Zelikow, Philip, şi Rice, Condoleezza, *Germany Unified and Europe Transformed* (Harvard University Press, 1995)

Zemtsov Ilia, *Cernenko: The Last Bolshevik* (Transaction, Brunswick, NJ, 1989)

Zubok, Vladislav, *A Failed Empire* (University of North Carolina Press, 2007)

Index

Able Archer 83, exercițiul 96, 97, 99
Aboimov, Ivan 365
Abuladze, Tengiz 140
Acordurile de la Geneva 240, 241
acordurile pentru limitarea înarmării 155, 249
Adamec, Ladislav 347-348
Afganistan 18, 19, 71, 72, 74, 75, 98, 140, 152-155, 186, 192-195, 219, 240-243, 365, 395, 409, 411
AFL-CIO 107
Aga Khan 252
Ahromeev, Serghei 74, 174, 186, 187, 194
Al Doilea Război Mondial 30, 34, 58, 71, 74, 88, 100, 106, 159, 181, 185, 186, 212, 240, 246, 310, 329
Ali Ağca, Mehmet 107
Amin, Hafizullah 73
Amu Darya, râul 240
Anca, dr. Alexandru 171
Anders, Władysław 41
Anderson, Frank 192
Andropov, Iuri 40-42, 57, 58, 60-63, 68, 72, 74, 80, 89, 90-92, 94-97, 100, 118, 121, 122, 136, 152, 367
Antelova, Dasa 11, 340, 341
Apostol, Gheorghe 256
Arad, România 227, 350
Arbatov, Gheorghi 87
ARD, canalul de televiziune 262, 325
Ardeleanu, Ion 169
Argumenti y Facti (ziar săptămânal) 139
Aristov, Boris 40, 58, 208
Armata Roșie 18, 30, 142, 216, 242, 275, 409
Asociația Democraților Liberi (Ungaria) 247
Atanasov, Gheorghi 179, 267, 334, 336
Austria 203, 225, 244, 264, 279, 290-292, 302
AVO (Államvédelmi Osztály – Autoritatea pentru Securitatea Maghiară de Stat) 35, 41
Axen, Hermann 133

Babeș, Liviu 256
Babrak, Karmal 75, 153, 193
Bagram, aeroportul militar 75
Bahr, Egon 30
Baker III, James 12, 214
Balakovo, centrala nucleară 175
Balaton, lacul 278, 291
Balcerowicz, Leszek 286, 298
Banco Ambrosiano 107
Baum, Bruno 131, 132
BBC World Service 104, 139, 257, 268, 270, 340, 349, 350
Bearden, Milt, 331
Beatles, The 200, 342
Beijing 272, 278, 316
Belen, Insula, Bulgaria 265
Belene, lagărul de la 180
Belgrad 32
Benda, Václav 348
Berberyusz, Ewa 62

Beria, Lavrenti 116
Beriech Kommerzielle Koordinierung (Biroul de Coordonare Comercială – Ko-Ko) Berlin 135
Berlinul de Est 76, 125, 126, 134, 135, 237, 246, 260, 279, 308, 310, 316, 320, 323, 329
Beszélö (*Vorbitorul*), revista 149
Biermann, Wolf 83, 127, 316
Bil'ak, Vasil 202, 341
Biserica Reformată Maghiară 226, 352
Biserica Romano-Catolică din Polonia 210
Blandiana, Ana 364
Bobu, Emil 357, 361
Boemia 37, 82, 342
Boeru, Ionel 25
Bohley, Bärbel 263, 264
Boldin, Valeri 141-143
Bologna, Universitatea din 231
Bonner, Elena 90
Borilă, Petre 169
Borusewicz, Bogdan 106
Brady, Nicholas 283
Brandenburg, închisoarea 132
Brădescu, Dumitru 159
Brandt, Willy 330
Braşov Întreprinderea de Autocamioane Steagul Roşu 162
Bratislava 11, 78, 187, 198, 323, 344, 346
Breath (film) 268, 333
Brejnev, Leonid 38, 43, 56, 57-59, 60, 62, 69, 73-75, 79, 88-91, 94, 100, 118, 121, 122, 124, 137, 138, 152, 155, 181, 183, 190, 191, 249, 365, 407
Brokaw, Tom 325
Brown, Irving 107
Brucan, Alexandra Sidorovici 256
Brucan, Silviu 256, 257, 359, 364, 365
Briukanov, Viktor 173, 177
Brzezinski, Zbigniew 107
Bucureşti 19, 21, 22, 24, 25, 76, 146, 159, 161, 162, 164, 166, 169-171, 226, 255-259, 279, 288, 293, 334, 351, 354-357, 358-361, 363-365, 368
Budapesta 11, 12, 17, 18, 34, 36-38, 69, 76, 145, 147-149, 202-204, 225-227, 244, 246, 274, 276-278, 281, 283, 291, 292, 299-302, 320
Bujak, Zbigniew 67, 105, 106
Bulgaria 12, 32, 38, 76, 179, 180-183, 220, 265-268, 333-335
Bush, Barbara 283
Bush, Billy 367
Bush, George H.W. 20, 96, 124, 168, 208, 212-214, 217, 218, 248-252, 281-284, 314, 330, 331, 366, 367, 410
Bush, Jeb 218

Căinţa 140
Calfa, Marian 345, 348
Caligula, împăratul 162
Captain Beefheart 77
Caramitru, Ion 361
Câmpeanu, Pavel 12, 355
Cârlan, Dorin 24
Carnogursky, Jan 348
Carol II, rege al României 165
Carta 77 79, 162, 200, 338
Carter, Jimmy 98, 99, 107, 168, 193
Cartier 168
Casaroli, Agostino, cardinalul 107
Casey, William 106, 107, 192
casele Radom 66
Castro, Fidel 141, 353
Caucaz, nordul 118, 218
cazaci 118
Ceasov, Dr. Evgheni 57, 58, 116
Ceauşescu (născută Borilă), Iordana 169

Ceauşescu (născută Petrescu), Elena 21, 22-25, 160, 164, 165, 168, 169, 257, 258, 280, 353-355, 357, 358, 363
Ceauşescu, Alexandra 164
Ceauşescu, Andruţă 164
Ceauşescu, Florea 168
Ceauşescu, general-locotenent Nicolae Andruţă 168
Ceauşescu, Ilie 24, 168
Ceauşescu, Marian 168
Ceauşescu, Nicolae 19, 21-25, 159, 160, 170, 180, 182, 188, 190, 226-228, 255-258, 279, 280, 288, 290, 296, 335, 349-357, 358-365, 368
Ceauşescu, Nicu 169, 170
Ceauşescu, Valentin 169, 170
Ceauşescu, Zoia 169, 170
Cebrikov, Viktor 41, 116, 176, 219
Cehoslovacia 30-35, 39, 60, 75, 77, 82, 84, 85, 131, 142, 145, 146, 148, 149, 166, 191, 200, 216, 230, 231, 232, 178, 279, 281, 288, 304, 305, 307, 319, 323, 329, 338-340, 342, 347, 348, 369
Ceka (poliţia secretă) 34
Cernenko, Konstantin 57, 94, 100, 115, 116, 118, 122
Cerniaev, Anatoli 118, 185, 193, 219, 242, 308, 319
Cernobîl, dezastrul de la centrala nucleară 172, 178, 186
Cheney, Dick 250, 251
China 73, 166, 212, 278, 386
Chmielewski, locotenent Waldemar 109
Chojecki, Mirek 61
Chňoupek, Bohuslav 37
Chun Byung-in, căpitanul 93
Churchill, Winston: 32, 233
CIA 20, 67, 74, 92, 97, 100, 106-109, 133, 192-193, 195, 212-214, 250, 325, 331
Cibin, Camillo 41
Ciosek, Stanisław 210, 272
Citibank 86
Clubul pentru Pace John Lennon 199-201, 232
Clubul pentru Sprijinul Perestroikăi şi Glasnostului (Bulgaria) 268
Cluj, România 163, 226, 227
CNN 13, 133
COMECON (Consiliul pentru Asistenţă Economică Reciprocă)
Comitetul pentru Dreptate Istorică (Ungaria) 38, 145, 146, 181
Commentary, revista 86
comunism 19, 35, 43, 71, 83, 146, 147, 151, 202, 205, 228, 280, 288, 338
Comunitatea Europeană 266
Conferinţa de la Yalta 30
Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE) 265, 332, 333
Consiliul Mondial al Păcii 141
Copiii din Arbat 140
Corciovei, Mircea 167
Cornea, Doina 163
Cortina de Fier 18, 32, 86, 225, 244, 246, 264, 279, 291, 300, 320, 330, 413
Cercul Dunării 147-149, 151, 162, 183, 247
Cracovia 40, 44, 54, 208
Crimeea 57, 141, 278
Criza Rachetelor din Cuba 89, 91, 96, 178
Crowe, amiralul William 250
Crucea Roşie 168, 291
Csilla, baroneasă de Boeselager 293
Cumpănaşu, Ion 354

cutremurul din Armenia 217, 218
Cywinski, Bohdan 54

Davis, John 271, 284
Deaver, Michael 101
Deca, dr. Nicolae 362
Dementsev, Vladimir 136, 137
Democraţie Acum (Germania de Est) 304, 311
Deutsche Handelsbank 135
Deutsche Welle, radio 79, 139, 268
Diatlov, Anatoli 172, 177
Die Leipziger Volkszeitung 312
Dienstbier, Jiři 11, 344, 348
Dierhagen, Turingia 314
Dimitrov, Gheorghi 181
Dinescu, Mircea 12, 16, 359
Djurov, Dobri 334-336
Dobrinin, Anatoli 74, 99, 218
Doctor Jivago 139
Dohlus, Horst 303
Donath, Ferenc 274
Donea, Adrian 357
Dostoievski, Feodor 136
Drazska, Drahomira 340, 341
Dresda 30, 135, 260, 261, 307, 314, 318, 322
Dubček, Alexander 11, 38, 84, 131, 166, 191, 202, 231, 279, 344, 346-348
Dubinski, Krzysztof 236
Dukakis, Michael 21
Dulgerov, Nikolai 333
Dunaujvaros, oţelăria şi oraşul 36
Dürrenmatt, Friedrich 343
Dvorak, Antonin 339

Eagleburger, Lawrence 365
Ecoglasnost 183, 268, 332, 333
Ehrensperger, Günter 133
Eigenfeld, Frank 263
Eisenhower, Dwight D. 281
Ekaterinburg 197
Elisabeta II, regina 166
Elţîn, Boris 39
Ensor, David 104
Eppelmann, părintele Rainer 261, 263
epurări 119, 150, 154, 165
Erevan 218
Estier, Claude 123

Falin, Valentin 365
Familia Nagy 275, 276, 278
Feodorov, generalul Vladilen 335
Ferma animalelor 61
ferme colective 31, 226
Fischer, Oskar 246, 294, 295, 301
Fischer, Werner 263
Fiszbach, Tadeusz 67
Flota din Pacific a Statelor Unite ale Americii 92
Fodorova, Sarah 132
Fojtik, Jan 202, 232, 344
Formin, Nikolai 177
Ford, Gerald 73, 99, 167, 213
Foros, Crimeea 278
Forsmark, centrala nucleară 175
Forţele Antiaeriene Sovietice (PVO) 92, 93, 185
Forumul Antitotalitar 162
Forumul Civic (Cehoslovacia) 343, 345, 347
Forumul Democrat Maghiar 247, 290
Frank, Josef 32
Frankfurter Rundschau, ziarul 239
Frasyniuk, Władisław 66
fraţii März 135
Freudenberg, Winfried 239
Friedrichs, Hans Joachim 326
Frontul Salvării Naţionale (România) 360, 364
Führer, pastorul Christian 12, 263
Fulton, Missouri 32

Gabčikovo, Cehoslovacia 148
Gabrielescu, Valentin 361
Gamsakhurdia, Zviad 155
Gândirea captivă 61
Garda de Fier 165
Garton Ash, Timothy 12, 338, 344
Gărzile Elveţiene 366
Gates, Robert 97, 107, 192, 195, 213, 214, 250, 251
Gaudian, Christian 237, 238
Gazeta Wyborcza (ziarul Solidarităţii) 270
Gdańsk 33, 45, 46, 48, 49, 50-56, 58, 62, 67, 103, 104, 106, 108, 109, 208, 270, 283, 286, 298
Gebert, Konstanty 77
Gehlert, locotenent-general Siegfried 304
Genscher, Hans Dietrich 291, 299-300, 306
Geremek, Bronisław 11, 55, 83, 210, 236, 254, 271, 272, 296, 298
Germania de Est, *vedeţi şi* Republica Democrată Germană
Germania de Vest, *vezi* Republica Federală Germană
Gheorghiu, Octavian 24, 25
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 165, 166
Gherasimov, Ghenadi 191
Gierek, Edward 43, 52-53, 55, 58-60, 103
Gimes, Miklós 274
Giscard d'Estaing, Valéry 164, 166
Giurgiu, combinatul chimic 183
glasnost 137-141, 176, 182, 190, 191, 198, 199, 226, 249, 268, 324, 346
Glemp, Jósef 65, 68, 110, 111, 208, 270, 273, 299
Glenn, John 202
Gniech, Klemens 48-50, 53, 63
Godek, Maj. Bernie 327, 328
Golos, Mirosława Danuta („Danka") 52, 62, 103-105, 283
Gomułka, Władisław 52
Goodman, Melvin 97
Gopkalo, Pantelei Iefimovici 119
Goranov, Goran 268
Gorbaciov, Andrei 143
Gorbaciov, Irina
Gorbaciov, Maria Pantelievna 119
Gorbaciov, Mihail Sergheevici 12, 19, 59, 75, 95, 115-124, 131, 136-145, 151-157, 174, 176-178, 182-184, 186-198, 202-204, 206, 209, 213-219, 220-222, 242, 244-246, 248-253, 257-258, 266, 268, 271-272, 275, 278-281, 288, 297, 300, 303, 308-310, 314, 318, 319, 329, 330, 334, 335, 338, 341, 342, 365-369
Gorbaciov, Raisa Maximova (n. Titorenko) 117, 120-123, 143, 144, 280, 366
Gorbaciov, Serghei Andreevici 119
Gordievski, Oleg 97
Goţe Delcev, Bulgaria 267
Graciov, Andrei 152, 189
Graham, Billy 145
Grenada, invazia SUA în 95
greva fabricilor în Gdynia (1980) 49
Gribkov, Anatoli 68
Grişin, Viktor 116
Gromîko, Anatoli 115, 141
Gromîko, Andrei 58, 59, 69, 73, 74, 80, 95, 115-118, 140, 141, 153, 155, 156, 194, 204, 219
Gromov, Andrei 241
Gromov, general-locotenent Boris Vsevolodovici 240-242
Gromov, Maksim 241, 242
Grósz, Károly 39, 203, 204, 225, 227-229, 245, 246, 278, 284

Grupul de Ciment 104, 210
Gruşko, generalul Viktor 342
Gueffroy, Chris 237-239
Gul, Saher 72
Gwiazda, Andrzej şi Joanna 45, 55

Habsburg, Otto von 290, 291
Hackenburg, Helmut 312, 313
Hagen, Eva 127
Hager, Kurt 198
Hainburg, Austria 148
Halle 263
Hâncu, Viorel 162
Hanovra 29
Harasiewicz, Wojciech 104
Haraszti, Miklós 11, 80, 149
Havel, Václav 19, 78-84, 201, 230-233, 263, 279, 305, 338, 342-344, 346-348, 368, 369
Hegenbart, Rudolf 339
Heinrich, Ingo 238
Helmand, provincia 75
Helsinki 79-80, 155, 175, 185
Hermann, Joachim 197, 306, 308
Heym, Stefan 198, 321
Hírmondó (Mesagerul), revista 149
Hlavsa, Milan 77
Hof, Bavaria 329, 307
Hoffman, Heinz 239
Honecker, Edith (n. Baumann) 132
Honecker, Erich 19, 30, 35, 125, 126, 129, 131-135, 147, 162, 182, 186, 188, 190, 196-199, 220, 237, 239, 246, 260-264, 279, 278, 293, 294, 296, 301, 303, 304, 306, 308, 309, 313-319, 321, 324, 334
Honecker, Lottie (n. Grunel) 132
Honecker, Margot (n. Feist) 132, 311
Honecker, Wilhelm 131
Horn, Gyula 278, 293, 294, 299, 301
Horthy, Miklós 150, 228
Horváth, István 245, 291, 299
Hradec Kralove 200
Hruşciov, Nikita 32, 56, 57, 100, 121, 131, 142, 181
Husak, Gustav 77, 78, 81, 82, 85, 148, 182, 186, 188, 190, 201, 202, 343, 347
Hyland, William 80

Iakovlev, Aleksandr 116, 141-143, 176, 189, 193, 195, 218, 221, 248, 290, 337
Iliescu, Ion 22, 162, 358-360, 363, 364
Illing, Hans 312
Iniţiativa pentru Pace şi Drepturile Omului 263
Institutul pentru Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale 143
Insula Sahalin 93, 94
Iran 72, 353, 354

Jäger, locotenent-colonelul Harald 326, 327
Jagielski, Mieczysław 46
Jakeš, Miloš 201, 202, 231, 288, 305, 306, 338, 341, 343-346
Jalalabad 242
Jandarmeria poloneză (ZOMO) 66, 67, 69, 269
Jaroszewicz, Piotr 53
Jaruzelski, Wojciech 44, 60, 63-70, 103, 104, 108, 110, 111, 124, 189, 190, 206-210, 229, 233, 234, 253, 254, 269, 272, 273, 281-288, 297
Jazz Section 201
Jelev, Jelio 268
Jivkov, Ludmila 336
Jivkov, Todor 76, 179-183, 190, 265-268, 332-336
Jivkov, Vladimir 334

Jocurile Olimpice (1980) 133
Jocurile Olimpice de Iarnă (1984) 133
John Birch Society 93
Jozwiak, Jerzy

Kabul 18, 71-73, 75, 152, 154, 193-195, 240, 242
Kádár, János 76, 131, 149-151, 190, 202-204, 226, 227, 245, 275, 278, 334
Kádár, Maria 203
Kalina, Jan 78
Kalugin, Oleg 62
Kania, Stanisław 60, 62, 63, 65, 66
Kant, Hermann 315
Kaolinovo, Bulgaria 265
Karagodina, Iulia 120
Karpati, general-colonelul Ferenc 246
Kataev, Vitali 87
Katsch, generalul Günter 310
Kaufmann, Sylvie 183
Kennebunkport, Maine 249
Kessler, Heinz 246, 301
KGB 38, 40-42, 57, 62, 63, 69, 72-75, 83, 90, 91, 96, 107, 117, 138, 153, 176, 185, 186, 193, 202, 204, 209, 219, 242, 256, 271, 280, 318, 329, 331, 335, 342, 367
Khomeini, ayatolahul 73
Kim Ir Sen 166
Kis, János 11, 247, 284
Kissinger, Henry 80, 240, 248
Kiszczak, generalul Czesław 106, 108, 111, 209, 210, 234-236, 253, 254, 269, 272, 273, 285, 297
Klima, Ivan 36, 342
Klimova, Rita 338, 342
Kocáb, Michael 11, 344, 347
Kocemasov, Viaceslav 198, 309, 310, 313
Koch, Edward 168
Kohl, Helmut 96, 204, 220, 239, 299, 300, 314, 318, 330, 331
Ko-Ko (Beriech Kommerzielle Koordinierung – Biroul de Coordonare Comercială), Berlin 134, 135
Kolakowski, Leszek 70
Koldunov, Aleksandr 186
KOR (Komitet Obrony Robotnikow – Comitetul pentru Apărarea Muncitorilor) 54, 55, 79, 162, 298
Kornai, Janos 146
Kornienko, Gheorghi 94
Kornukov, generalul Anatoli 94
Korotici, Vitali 140
Kostov, Traicio 32
Kovács, Gyula 244, 291
Kovács, László 293
Kovács, Mária 277
Kozma, Imre 293
Kremlin 18, 19, 34, 38-40, 42, 52, 56-60, 68-74, 79, 80, 88-96, 99, 100, 102, 111, 115-118, 121-124, 136, 140-143, 152, 153, 156, 174, 177, 178, 181-186, 188-190, 193-195, 197, 201, 214, 217, 218, 220, 240, 244, 250, 257, 272, 279, 287, 318, 325, 329, 331, 333, 343, 345
Krenz, Egon 260, 313-320, 322, 324, 327, 329, 330
Kriucikov, Vladimir 74, 204, 242
Kryl, Karel 200
Krzywonos, Henryka 50
Kühnpast, Andreas 238
Kukliński, colonelul Ryszard 67
kulak 119
Kulakov, Feodor 122
Kulikov, mareşalul Viktor 69
Kundera, Milan 84
Kunert, Günter 199

Kuroń, Jacek 54, 60, 61, 208, 236, 269, 287, 296, 298
Kwasniewski, Alexander 272

Labuda, Basia 106
Laghi, arhiepiscopul Pio 107
Lange, Bernd Lutz 314
Lässig, Jan 304
Lean, David 139
Leipzig 30, 37, 189, 263, 302-304, 307, 310, 312-315, 319, 322, 338
Lengsfeld, Vera 128
Lenin, V.I. 16, 17, 34, 57, 70, 117, 118, 131, 136, 138, 184, 316
Leninakan, Armenia 217
leniniști 33
Lennon, John, *vezi şi* John Lennon Peace Club 199
Leon, Nica 355
Leonhard, Wolfgang 131
Leuker, pastorul Leo 350
Libération (ziar) 359
Liebknecht, Karl 264
Liga Democratică pentru Drepturile Omului (Bulgaria) 265
Ligaciov, Egor 220
Lituania, disidenţii 56, 64, 329
Lomakin, Viktor 345
Londra 12, 17, 20, 86, 97, 123, 158, 166, 167, 169, 217
Lorenc, Alois 341, 342
Lorenz, Siegfried 314
Lublin 42, 46
Lucan, Matej 346
Lucas, Edward 340
Luceafărul (ziar) 159
Lukanov, Andrei 267, 333, 334, 336
Lupescu, Magda 165
Luşev, generalul Piotr 186, 187
Lux, Harry, Sylvia şi Danny 292
Luxemburg, Rosa 45, 263, 264

MacEachin, Douglas 92, 250
Maclean, Donald 91
Magdalenka, Polonia 235, 254
Magdeburg 260
Maximiciev, Igor 316, 329
Maleter, Pal 274
Malinowski, Roman 287
Maluţan, locotenent-colonelul Vasile 357, 358, 361
Mănescu, Manea 168, 357, 361
Mao Zedong 160, 166
Marea Neagră 33, 76, 333
Marele Război Patriotic (Al Doilea Război Mondial) 58, 141
Mareş, locotenent-colonelul 25
Markov, Gheorghi 83, 335
Marx, Karl 17, 56, 70, 196, 316
Massoud, Ahmad, şahul 241
Masur, Kurt 314
Matlock, Jack 100, 101, 118, 143, 215, 365
Maxwell, Robert 167
Mazowiecki, Tadeusz 11, 56, 236, 271, 286, 287, 296-298, 331
Mazul, Henryk 62
McDonald, Larry P. 93
McFarlane, Robert 96, 158
Medvedev, Vadim 204
Melinescu, Nicolae 164
Merkel, cancelarul Angela 128
Michnik, Adam 54, 55, 61, 84, 86, 106, 111, 206, 207, 235, 270, 286
Mielke, Erich 125-126, 129, 132, 134, 262, 263, 301, 303, 304, 310-311, 314, 315, 317, 321, 322
Milea, generalul Vasile 352-353, 356-357
Milewski, Jerzy 108
Militaru, generalul Nicolae 359, 364
Miłosz, Czesław 61
Mindszenty, cardinalul 41

minoritatea germană din România (saşi) 163
minoritatea maghiară din România 162, 166, 226, 258
Minotaurul 345
Miodowicz, Alfred 234
Mittag, Günter 135, 301, 315, 317, 319
Mitterand, François 123, 268, 330, 368
Mladenov, Petar 12, 180, 267, 333-335, 337
Mlynář, Zdeněk 120, 189, 338, 342
Modrow, Hans 261, 318, 322
Moiseev, generalul Mihail 251
Möll, colonelul Günter 327, 328
Molotov, Viaceslav 100
Money (film polonez) 208
Moţ, Petre 351
Mueller, Dr. Matthias 12, 125, 292, 300
mujahedini 72, 75, 152, 153, 192-195, 242
Musatov, Valeri 190, 343
Mzhavanadze, Vasili 154

Nagy, Gyula 162
Nagy, Imre 150, 203, 276, 277
Nagymaros, Ungaria 147, 148
Najibullah, Mohammed 193, 242
naţionalism 18, 71, 78, 142, 166, 180, 181, 225, 265
nazişti 181, 338
Neagoe, generalul Marin 355
Németh, Miklós 86, 145, 204, 205, 244-246, 277
Népszabadság (ziar) 203, 228
Neues Deutschland 197, 198, 260, 294, 306, 323
New York 93, 142, 168, 216, 219, 249, 257, 308, 338, 343
New York Times 141, 218
Nicaragua 135, 194
Nicolae I, ţarul 247, 366
Nixon, Richard 73, 99, 214
nomenclatură 33, 85
Nor, Ferdinand 294
Noriega, Manuel 365
Norman, Sir Richard 167
Noul Forum (Germania de Est) 302
NOWA 61
Nowa Huta, oţelăria Lenin 208
Nyers, Reszö 228, 286

Ogarkov, Nikolai 74, 88
Ogonyok (revistă de ştiri) 140
Omul de fier (film) 61
Omul de marmură (film) 61
Operaţiunea Trandafirul 131
Opletal, Jan 339, 341
Orbán, Viktor 277
Orlando, Florida 92
Orlov, Iuri 90
Orwell, George 61
Orzechowski, Marian 209
Osipovici, Ghenadi 92-94
Ozal, Turgut 266

Pacepa, Ion 162
Palach, Jan 230-232
Palme, Olof 108
Palmer, Mark 250, 284, 293
Panama 107, 365
Papa Gregorie XVI 366
Papa Ioan Paul al II-lea (fost Karol Wojtyła) 19, 41, 43, 44, 106, 280
Papp, episcopul László 162, 352
Paris 53, 84, 166, 258, 265, 296
Partidul Comunist Român 256, 349
Partidul Democrat (Polonia)
Partidul Democrat Popular din Afganistan 72
Partidul Ţărănesc (Polonia) 286
Pasternak, Boris 139
pastori luterani 200
Pavlov, Generalul Vitali 40, 69

Păunescu, Adrian 159
Pękala, locotenentul Leszek 109
Pekin, mitingurile din 166
Pentagon 99, 251
perestroika 137, 138, 141, 142, 182, 187, 190, 191, 195, 197, 198, 206, 221, 226, 249, 257, 268, 288, 339
Peripețiile bravului soldat Švejk 201
Perle, Richard 99
Petrescu, Ana 258
Petrescu, Gheorghe 168
Petrișor, Nicolae 362
„Philby", cercul de spionaj 91
Piața Roșie, Moscova 57, 124, 184-186, 213
Picnicul Paneuropean 290-292
Pieńkowska, Alina 11, 207
Pietruszka, Adam 109
Piotrowski, Grzegorz 109
Pitești, România 362
Pithart, Petr 80
Plastic People of the Universe, The (trupă de muzică pop) 77-79, 200
Podkrepa (sindicatul liber bulgar) 268
Pojarleff, Ivan 12, 179
poliția secretă
  bulgară (Darjavna Sigurnost) 180, 267, 268, 332, 333, 335, 336
  cehă (Statni Bezpecnost – StB) 77, 78, 81, 82, 105, 199-200, 230, 339-342, 345, 347
  est-germană (Stasi) 12, 29, 35, 77, 125-130, 133-135, 161, 198, 199, 238, 261-263, 293, 301-305, 307-311, 314, 315, 317, 321, 322, 324, 326
  maghiară 84, 149
  poloneză (Sluzba Bezpieczenstw – SB) 40, 53, 62, 67, 69, 103, 104, 108-110, 135, 208, 209, 235, 284
  română (Securitate) 21, 83, 161-163, 168, 169, 171, 258, 262, 350-353, 355-358
  sovietică (NKVD) 119
poluare 37, 127, 182, 268, 300, 323
Polytechnic of Central London 167
Pommert, Wilhelm 312
Ponomarev, Boris 141
Popa, Gică 24
Popiełuszko, Jerzy 109-111
Popowo, Polonia 50, 51
Poppe, Gerd 127
Poppe, Jonas 127
Poppe, Ulrike 127, 304, 311, 321
Postelnicu, Tudor 352-353
Powell, Charles 12, 97, 123,
Pożoga, Władisław 108
Pozsgay, Imre 11, 227, 275, 277, 286, 293
Praga 14
Pravda 90, 414, 177
Pravets, Bulgaria 180
Primăvara de la Praga 77, 199, 279, 342
principiile marxism-leninismului 33, 51, 65, 83, 111, 137, 142, 255, 285, 348
Pripiat 172, 174, 175
Privolnoie, Kuban 118-120
producția de armament sovietic 87
publicații în regim *samizdat* 60, 149
Puşkin, Aleksandr 136
Puterea celor fără de putere 82
Puzanov, Aleksandr 72
Pyjas, Stanisław 54
Pyongyang, mitingurile din 166

Radio Europa Liberă 83, 104, 256, 270, 340, 349, 350
Radom, Polonia 53, 54
Radomski, Aram 315
Rajk, László 11, 32, 149, 150, 276
Rákosi, Mátyás 150

Rakowski, Mieczysław 11, 209, 210, 233, 234, 254, 269, 271, 272, 287, 297, 309
Raţ, locotenentul Florian 361, 362
Rathenow, Lutz 126, 127
Războiul Civil din Rusia 118
Războiul Civil Spaniol 129, 169
Războiul Rece 13, 17,19, 20, 71, 99, 130, 166, 212, 213, 216, 290, 367
Reagan, Ronald 19, 20, 90, 92, 95-101, 106-108, 123, 124, 133, 155-158, 178, 192, 195, 212-214, 217, 237, 248, 249, 251, 410
Regiunea Lausitz 37
Renneberg, Klaus-Peter 12, 311
reunificarea Germaniei 128, 318, 330
Revista *Kultura* 107
Revolta Maghiară (1956) 69
Revoluţia bolşevică (1917) 240
„Revoluţia de catifea" 278, 338, 342, 344
Revoluţia Maghiară (1848) 247
Reykowski, Dr. Janusz 233, 285
Ribakov, Anatoli 140
Rice, Condoleezza 215, 248, 249, 252, 281, 283, 331
Rijeka, Croaţia 150
Rîjkov, Nikolai 117, 174, 204, 217, 218
Rila, mănăstirea 332
Robotnik Wybrzeza (*Muncitorul de pe coastă*) 46
Rogowski, căpitanul Marek 105
Roma 33, 43, 59, 106, 111, 366
Roman, Petre 12
Roman, Walter 169
România 12, 18, 21, 24, 31, 80, 159-163, 165-170, 180, 183, 189, 190, 220, 225-229, 244, 255-259, 349, 350, 352, 354, 359, 361, 362, 364, 365
Rosen, Moses 163
Rosendahl, Rüdigger 12, 326-328
Rousova, Pavlina 340
Rude Pravo 230
Rumsfeld, Donald 99
Ruse, Bulgaria 182
Rust, Matthias 184-187
Rusu, locotenentul Marian 361, 362
Ryabenko, Alexander 57
RYAN (*raketno yadernoye napadenie*) 91, 96
Rybicka, Bozena 62

Saarland 131, 196
Safranciuk, Vasili 73
Sagdeev, Roald 157
Saharov, Andrei 90, 253
Saher, Gul 72
Şahnazarov, Gheorghi 221
Saigon, ambasada SUA din 240
Salang, autostrada 240, 241
sandinişti 135
Sartre, Jean-Paul 42
Schabowski, Günter 12, 132, 196, 198, 246, 262, 279, 293, 306, 309, 314, 321, 324-326, 329
Schabowski, Irina, şi mama 328
Schalck-Golodkowski, Alexander 134, 317, 318
Schmidt, Helmut 217
Schmidt, Lutz 237
Schult, Reinhard 12, 302
Schürer, Gerhard 309, 314, 317, 318
Scânteia 160, 168, 256
Scowcroft, Brent 12, 97, 214, 249, 250, 252, 282, 283
scriitorii apreciaţi în comunism 83
scriitorii din RDG 198
Secu, Ion 362-363
Seidel, Manfred 134
Seinescu, Victor 362
Seiters, Rudolf 318
Şaranski, Natan 90

Şarapov, Viktor 337
Şeludko, Alexei 268
Şerban, Alex 12, 161, 255, 354, 356
Şevardnadze, Eduard 153-156, 178, 189, 195, 220, 221, 240, 242, 246, 251, 278, 279, 288, 289, 293-295, 301, 314, 335, 365
Şevardnadze, Nanuli (născută Ţargareişvili) 154
Shultz, George 99, 124, 155, 156, 195
Siberia 58, 64, 65, 119, 175
Sibiu, România 364
Šimečka, Milan 77, 84
Sindicatul Solidaritatea (Solidarnosk) 46, 49, 56, 58, 60-62, 65-67, 69, 71, 103, 106, 107, 108, 111, 162, 182, 202, 206-210, 233-236, 253, 254, 269-271, 282-278, 297
Sinkovits, Imre 276
Sitnikov, Anatoli 173
Siwicki, Generalul Florian 68, 234, 269, 297
Skravena, lagărul de la 183
Škvoreck, Josef 85
Slánský, Rudolf 32
Slipcenko, generalul Vladimir 92
Slovacia 11, 37, 78, 148, 201
Smetana, Bedrich 339
Šmid, Martin 340, 341
Snagov, România 358, 361
Snetkov, generalul Boris 310
Sobadijev, Liubimor 353
Sobchak, Anatoli 122
socialism 30, 32, 35, 72, 84, 138, 143, 146, 153, 168, 181, 193, 247, 260
Sofia 12, 30, 179-181, 188, 265, 268, 332, 333, 335, 336, 349
Sokolov, mareşalul Serghei 186
Soljenițîn, Aleksandr 90, 139, 219
Sopron, Ungaria 290-292
Soukoup, Ondrej 11, 343, 346
Spannaus, Birgit 305, 307
Speer, Albert 258
Spencer, Stuart 101
Spitak, Armenia 217
Sputnik 198
Stalin, Iosif 17, 21, 30-34, 36, 41, 57, 64, 83, 89, 100, 115, 119-121, 132, 138, 140, 142, 148, 150, 156, 160, 161, 165, 181, 187, 189, 198, 220, 258
Stancev, Ivan 268
Stancev, Krassen 12, 332
Star Wars (Inițiativa pentru Apărare Strategică), proiectul 101, 102, 157, 192
Starkov, Vladimir 139
Stassenburg, Gerhard 313
Statele Unite ale Americii 12, 63, 67, 73-75, 78, 87-92, 95, 96, 98, 100, 101, 107, 123, 131, 133, 140, 155, 156, 162, 167, 168, 195, 198, 212, 216-219, 221, 240, 251, 252, 256, 257, 276, 281, 282, 293, 327, 365, 367
Stavropol 120-122, 143
Stănculescu, generalul Victor 21, 22, 24, 359, 364
Stănescu, Geta 171
Štěpán, Miroslav 231, 341-345
Stockman, David 99
Stokłosa, Henryk 285
Stoph, Willi 301, 314, 315
Strauss, Franz Josef 134, 135
Streletz, Fritz 315
Strougal, Lubomir 37, 202
Studsvik, Suedia, laboratorul de energie din 175
Subev, Kristopher 268
Suedia 108, 175, 185, 203
Summitul de la Geneva (1985) 156
Summitul de la Malta (1989) 366, 367

Summitul de la Reykjavik (1986) 192
Sununu, John 283
Suslov, Mihail 69, 71, 80, 121, 122
Sverdlovsk 197
Szczecin, şantierul naval 208
Szilágyi, József 274
Szüros, Matyas 277

Tafrov, Stefan 12, 336
Tamás, Gáspár 84
Tanev, Gheorghi 266
Taraki, Mohammed 72, 73
Tarasenko, Serghei 94, 138, 140, 155, 156, 289
Ţargareişvili, generalul 154
Târgovişte, România 21, 22, 24, 362
Teltschik, Horst 204
Teodorescu, Nicu 22, 24
Termez 240-242, 411
Teslenko, generalul Ghenadi 342
Thatcher, Margaret 96, 97, 123, 145, 157, 167, 217, 251, 330, 368
Thürmer, Gyula 203, 204, 229
Timişoara, Transilvania 349-351, 353-356
Tisch, Harry 314
Tito, Iosip Broz 32
Today 325
Todor Ikonomovo, Bulgaria 265
Todorova, Maria 182
Tökés, Edit 350
Tökés, Mate 350
Tökés, pastorul László 350-352
Tolbukin, Bulgaria 265
Tolstoi, Lev 136
Trabant 85, 278, 305, 307, 319
„drumul Trabi" 279
Transilvania 162, 166, 168, 225-227, 290, 350
Trianon, Tratatul de la 225
Troianovski, Oleg 34
turcii din Bulgaria 265, 266
Turcu, Liviu 161
Turner, Stansfield 193
Tygodnik Powszechny (săptămânalul catolic) 62
Tygodnik Solidarnošč 286

Uhl, Peter 11, 340, 341, 348
Ulbricht, Catrin 310
Ulbricht, Walter 130-132, 310
Ungaria 11, 20, 30-32, 36, 37, 39, 41, 58, 71, 76, 86, 103, 131, 145-150, 202-205, 216, 225, 226, 228, 229, 244-246, 249, 250, 255, 264, 275, 278, 281, 284, 290-294, 299-301, 304, 319, 320, 329, 332, 341
Uniunea Sovietică 18-20, 30, 33, 39, 46, 56, 57, 62, 69, 73, 74, 79, 90-92, 96, 98-101, 115, 118, 121, 123, 124, 138-140, 143, 145, 152, 156, 157, 166, 174-178, 181, 182, 184, 185, 189, 190, 194, 197, 198, 203, 213, 215-218, 221, 222, 241, 242, 246, 248-250, 252, 253, 255, 257, 258, 261, 318, 329, 331, 333, 335, 366
Universitatea Catolică din Lublin 42
Universitatea de Stat din Moscova 120, 338
Universitatea Jagello 40
„universităţile volante" 54
Urban, Jerzy 11, 208, 226, 269, 272, 287, 303
Ursus, fabrica de tractoare 53, 54
Uschner, Manfred 133
Ustinov, Dmitri 58, 60, 74, 87, 94, 115, 194

Václavík, Jaroslav 344, 345
Vaculík, Ludvik 84
Valea Jiului 162
Várga, Lajos 351
Vargha, Janos 147, 148

Varşovia 11, 20, 30, 40, 43, 49, 50, 53, 54-60, 64, 67-69, 71, 76, 86, 91, 96, 103, 104, 106, 109-111, 146, 166, 186, 187, 191, 204, 206, 208, 209, 214, 221, 225, 228, 233-235, 244, 253, 254, 269-271, 279, 281, 285-289, 293, 294, 296, 301, 305, 334, 365, 414
Vasarhelyi, Miklós 274, 276
Vatican 40, 41, 44, 106-110, 200, 235, 280, 297, 366, 367
Velikov, Evgheni 157
Velvet Underground 77
Verdeţ, Ilie 168
Vessey, John 99
Veverka, Ota 200, 232
Visegrad, Ungaria 148
Vistula, râul 106, 109
Vlad, Iulian 350, 358
Vlk, Miloslav 200
Vocea Americii 256, 338
Voican-Voiculescu, Gelu 356, 362
Vondra, Alexander 232

Wajda, Andrei 61
Walentynowycz, Anna 11, 45, 55, 62
Wałęsa, Lech 19, 48-62, 65-67, 103-105, 111, 206-210, 233-235, 353, 263, 270-273, 282-286, 294, 329
Wałęsa, Mirosława Danuta „Danka" 52, 62, 103-105, 281
Ważyk, Adam 29
Weinberger, Caspar 96, 99
Werbellinsee, Turingia 134
Wiatr, profesorul Jerzy 234, 254
Wiegand, Rainer 302
Więź (revistă catolică) 56
Wilms, Dorothee 196
Wojtyła, Edmund 43
Wojtyła, Karol, *vezi* papa Ioan Paul al II-lea
Wolf, Christa 319
Wolf, Jiři 201
Wolf, Markus 132, 197, 319
Wolfowitz, Paul 99
Wollenberger, Knud 128
Wötzel, Roland 310, 311
Wyszyński, cardinalul 65, 111

Xiaoping, Deng 318

Zagladin, Vadim 43
Zaitsev, Anatoli 152
Zappa, Frank 77
Zia-ul-Haq, preşedintele 152
Zsindely, Sándor 147, 227